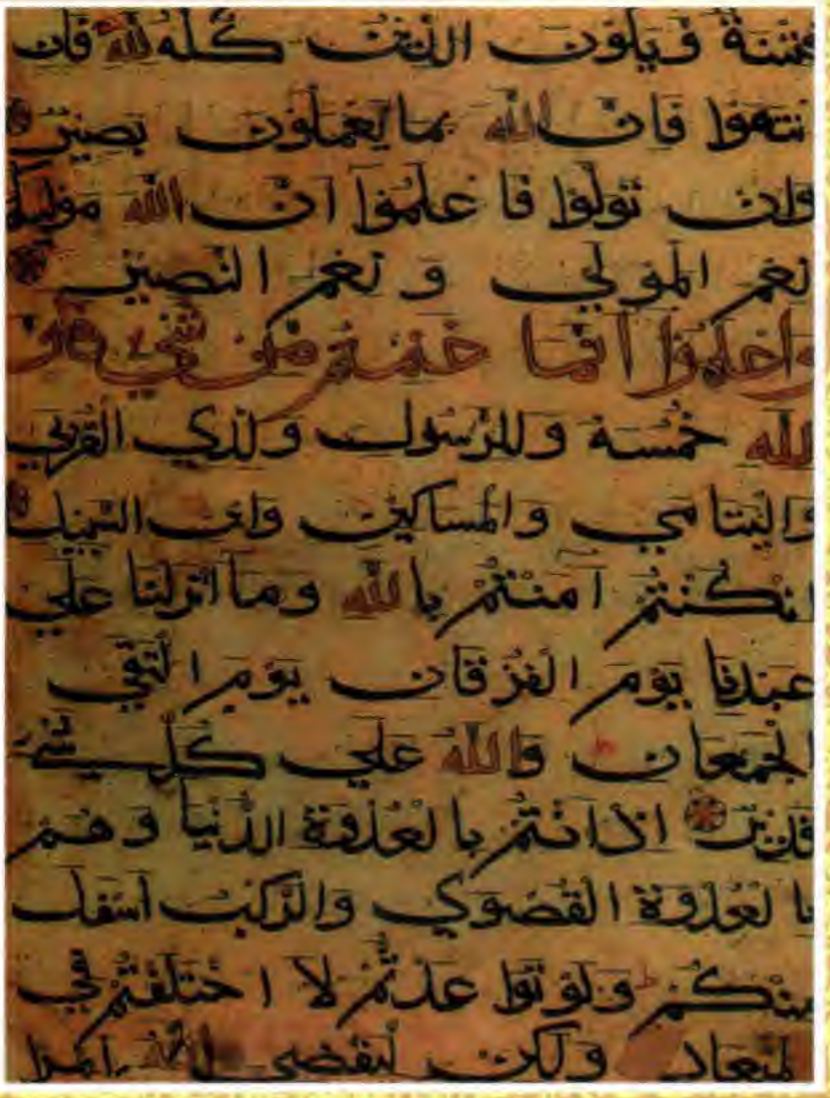
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

15. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 15

الجامع لأحكام القرآن، والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
15. Cild	:	Eylül 2002
Birinci Baskı	:	Eylül 2002

Sâd Sûresi

1-88. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İcma' ile Mekke'de indiği belirtilmiştir. Seksenaltı âyettir, seksensekiz âyet olduğu da söylenmiştir.

Rahman ve Rahim Allah'ın adı ile;

صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِى الذِّكْرِ ﴿١﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾
كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾

1. Sâd. Çok şerefli Kur'ân'a andolsun.
2. Aksine kâfirler büyüklük taslamakta ve muhalefet etmektedirler.
3. Onlardan önce nice nesiller helâk ettik. Onlar da feryad ettiler. Halbuki kurtulma vakti değildi.

"Sâd" buyruğunda vakıf yapar gibi "dal" harfi cezm (sükun) ile okunmuştur. Çünkü bu da "elif, lam, mim" ile "elif, lam, mim, ra" gibi heca harflerinden bir harftir.

Ubeyy b. Ka'b, el-Hasen, İbn Ebi İshak ve Nasr b. Asım tenvinsiz olarak "dal" harfi esreli: (صادِ) diye okumuşlardır. Bu kıraatin iki açıklaması vardır. Buna göre: "(صادى يصادي): Karşı çıktı, çıkar"dan gelmektedir ki: "(فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى): *Sen ona yöneliyorsun"* (Abese, 80/6): Onun karşısında duruyorsun, demektir. "(المصاداة): Karşıda durmak, karşı çıkmak" demektir. Boş yerlerde sesin yankılanıp geri dönmesi (yankı) demek olan "sadâ" da buradan gelmektedir. Buna göre: Sen amelinle Kur'ân'a karşılık ver, demektir. Yani sen amelinle ona

karşı dur, amelinle ona karşılık ver. Emirlerinin gereğini yap yasaklarından uzak dur.

en-Nehhas dedi ki: Bu açıklama el-Hasen'den rivayet edilmektedir. Ondan gelen bu kıraatini, bu şekilde tefsir ettiğine dair rivayet, sahih bir rivayettir. Yine ondan gelen bir başka rivayete göre: Kur'ân'ı oku ve onu okumaya taarruz et (kalkış), demektir.

Diğer görüşe göre eğer "dal" harfi de sakin okunursa, iki sakin arka arkaya gelmiş olacağından dolayı "dal" harfi kesreli okunmuştur.

İsa b. Ömer ise: "(صاد): Sâde" diye "dal" harfini üstün olarak okumuştur. "(قاف): Kâfe" ile "(نون): Nûne" şeklinde son harflerinin üstün okunması da buna benzemektedir.

Bu şekildeki okuyuşunun üç türlü açıklaması yapılabilir: Birincisine göre bu: "Oku!" anlamında olur, ikincisine göre arka arkaya iki sakin gelmesi dolayısıyla üstün okumuştur. Bu durumda üstünü itbâ' (önceki harfe uygunluk) olması için tercih etmiş ve üstünü harekelerin en hafifi olmasından dolayı benimsemiştir. Üçüncü açıklamaya göre ise yemin harfi kullanılmaksızın yemin olması dolayısıyla nasb ile gelmesidir. Bir kimsenin: "(الله لأفعلنّ): Allah'a yemin ederim ki mutlaka yapacağım" demesine benzer. Bunun iğra (teşvik) olmak üzere nasbedildiği de söylenmiştir.

Anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Muhammed, insanların kalblerini kendisine iman edinceye kadar avladı ve kendisine doğru meylettirdi.

Yine İbn Ebi İshak; "dal" harfini esre ve tenvinli olmak üzere: (صادٍ) şeklinde yemin harfinin hazfedilmiş olması esasına göre mecrur okumuştur. Ancak böyle bir okuyuş -Sibeveyh böylesini caiz kabul etse dahi- uzak bir ihtimaldir. Söylenme imkanı bulunamayan seslere ve daha başkalarına benzetilmiş olması da mümkündür.

Harun b. el-A'ver ile Muhammed b. es-Semeyka': "(صادُ): Sadu", "(قافُ): Kâfu" ile: "(نونُ): Nûnu" şeklinde sonları ötreli olarak okumuşlardır. Çünkü çoğunlukla mebni (irab dolayısıyla son harekeleri değişmeyen) kelimelerde bilinen şekil budur. "(منذُ وقطُ وقبلُ وبعدُ): ...den beri, hiçbir, önce, sonra" kelimelerinde olduğu gibi.

"Sâd" harfi sûrenin ismi kabul edilecek olursa, munsarıf olmaz. Nitekim müennes bir varlığa, müzekker ismi verilecek olursa -harfleri az olsa dahi- munsarıf değildir.

İbn Abbas ile Cabir b. Abdullah'a "Sâd" hakkında soru sorulduğunda: Bizler ne olduğunu bilemiyoruz, diye cevab vermişlerdir.

İkrime de şöyle demiştir: Nafi b. el-Ezrak, İbn Abbas'a "Sâd"ın mahiyeti hakkında soru sormuş, o da şöyle demiştir: "Sâd" Mekke'de bir deniz idi.

Onun üzerinde Rahman'ın Arşı vardı. O sırada da ne gece vardı, ne de gündüz.

Said b. Cübeyr dedi ki: "Sâd" yüce Allah'ın, iki defa sûra üfürme arasındaki sürede kendisi ile ölüleri dirilteceği bir denizin adıdır.

ed-Dahhak dedi ki: Sadakallahu (Allah doğru söylemiştir), demektir. Yine ondan gelen rivayete göre "sad" yüce Allah'ın kendisi ile yemin ettiği bir kasemdir ve bu, onun isimlerindendir. es-Süddî de böyle demiştir, İbn Abbas'tan da böyle dediği rivayet edilmiştir.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Bu, yüce Allah'ın Samed, masnuatın Sânii (sanat olarak var edilmişlerin yapıcısı) ve Sadiku'l-va'd (sözünü yerine getiren) isimlerinin başıdır.

Katade dedi ki: Sâd, Rahman'ın isimlerinden birisidir. Yine ondan gelen rivayete göre bu, Kur'ân'ın isimlerindendir.

Mücahid dedi ki: Sâd, bu sûrenin başıdır. Bunun yüce Allah'ın bilgisini kendisine ayırmış olduğu hususlardan olduğu da söylenmiştir. Birinci görüşün ihtiva ettiği anlam da budur. Bütün bu açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/1. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Çok şerefli Kur'ân'a andolsun" buyruğundaki: "(وَالْقُرْآنِ): Kur'ân'a andolsun" buyruğu yemin maksadıyla kullanılan "be"nin yerine kullanılan "kasem (yemin) vav'ı" ile mecrur gelmiştir. Yüce Allah, değerinin üstünlüğüne dikkat çekmek üzere Kur'ân'a yemin etmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de herşeye dair açıklama, kalblerdeki rahatsızlıklara şifa vardır ve o Peygamber (sav)'ın bir mucizesidir.

"Çok şerefli" anlamındaki buyruk da sıfat olmak üzere cer ile gelmiştir. Mecrur olmasının alameti ise "(ذِي): ...li" lafzındaki "ye" harfidir, bu da illetli (son harfi illet harflerinden) olan bir isimdir. Aslı ise "feale" vezninde (ذَوَى) şeklindedir.

İbn Abbas ve Mukatil dedi ki: **"Çok şerefli"** açıklayıcı olması demektir. ed-Dahhak dedi ki: **"Çok şerefli"** ona iman eden kimse için her iki yurtta da şeref veren demektir. Yüce Allah'ın: ***"Andolsun ki Biz size, sizin için bir şan ve şeref kaynağı (zikrukum) olan bir kitab indirdik"*** (el-Enbiya, 21/10) buyruğuna benzemektedir. Burada geçen "zikrukum" sizin için şeref anlamındadır. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim, mucize oluşu ve başka kitabların ihtiva etmediği şeyleri ihtiva etmesi dolayısı ile de bizatihi oldukça şerefli bir kitabtır.

"(Çok şerefli anlamı verilen): **zi'z-zikir"**in şu anlama geldiği de söylenmiştir: O kitapta din ile ilgili gerek duyulan herşey zikredilmiştir. Orada yüce Allah'ın isimleri zikredilmekte ve şanı yüceltilmektedir, anlamında olduğu

söylendiği gibi, öğüt ve zikir (hatırlatma) sahibi (ihtiva eden) anlamında olduğu da söylenmiştir.

Yeminin cevabı hazfedilmiştir. Cevabının ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır: Yeminin cevabının "Sâd" olduğu söylenmiştir. Çünkü o "hak" anlamındadır. Buna göre yüce Allah'ın: **"Kur'ân'a andolsun ki"** buyruğunun cevabıdır. Nitekim: Allah'a yemin ederim ki, o bir haktır, Allah'a yemin ederim inmiştir, Allah'a yemin ederim vacib olmuştur, demeye benzer. Bu açıklamaya göre yüce Allah'ın: "(وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ): **Çok şerefli Kur'ân'a andolsun"** buyruğu üzerinde vakıf yapmak güzel olur. "(فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ): **...büyüklük taslamakta ve muhalefet etmektedirler"** buyruğu üzerinde de tam bir vakıf yapılır. Bu açıklamayı İbnu'l-Enbarî yapmıştır. Bu anlamdaki açıklamayı es-Salebî de el-Ferra'dan nakletmiştir.

Yeminin cevabının: **"Aksine kâfirler büyüklük taslamakta ve muhalefet etmektedirler"** buyruğu olduğu da söylenmiştir. Çünkü "(بل): **Aksine"** lafzı önceki bir hususu nefyetmek, onun dışındakinin de isbatı (olumlu anlatımı) içindir. Bu açıklamayı el-Kutebî yapmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: **"Çok şerefli Kur'ân'a andolsun ki, aksine kâfirler büyüklük taslamakta ve"** hakkı kabul etmekten uzakta ve Muhammed (sav)'a düşmanlık yapmak suretiyle **"muhalefet etmektedirler."**

Yahut da: **"Çok şerefli Kur'ân'a andolsun ki"** durum onların söyledikleri gibi değildir, sen yalan söyleyen bir sihirbaz değilsin. Çünkü onlar senin doğru sözlü ve güvenilir bir kimse olduğunu çok iyi biliyorlar. Aksine onlar hakkı kabul etmeyip büyüklenmektedirler. Bu da yüce Allah'ın: *"Kaf, çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki, bilakis... hayret ettiler..."* (Kaf, 50/1-2) buyruğuna benzemektedir.

Bir başka görüşe göre cevab: **"... nice nesiller helâk ettik"** buyruğudur. Şöyle denilmiş gibidir: "(والقرآنِ لَكَمْ أهلكنا): Kur'ân'a andolsun ki... nice nesiller helâk ettik." Burada: "(كَمْ): Nice" lafzı nisbeten sonraları geldiğinden, başından "lam" harfi hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın: "(وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا): *Andolsun güneşe ve aydınlığına"* (eş-Şems, 91/1) diye buyurduktan sonra "(قَدْ أَفْلَحَ): *Muhakkak felah bulmuştur"* (eş-Şems, 91/9) diye buyurmuştur ki; bu da: "(لقد أفلح): Andolsun felah bulmuştur" demek olur.

el-Mehdevî dedi ki: el-Ferra'nın görüşü de budur. İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bu bakış açısına göre yüce Allah'ın: **"Kâfirler büyüklük taslamakta ve muhalefet etmektedirler"** buyruğu üzerinde vakıf tamam olmaz.

el-Ahfeş dedi ki: Yeminin cevabı: *"Onların herbiri rasûlleri yalanladılar. Bu sebeple azabım hak oldu"* (Sâd, 38/14) buyruğudur. Bunun benzeri de yüce Allah'ın: *"Allah'a yemin olsun ki, biz gerçekten apaçık bir sapıklık-*

ta idik" (eş-Şuara, 26/99) buyruğu ile: *"Andolsun göğe ve tarıka... üzerinde hiçbir gözetleyicinin bulunmadığı hiçbir nefs yoktur"* (et-Tarık, 86/1-4) buyruğudur.

İbnu'l-Enbarî dedi k: Ancak bu pek güzel olmayan bir açıklamadır, çünkü kasem ile cevabı arasındaki ifadeler oldukça uzamış, âyetler ve kıssalar oldukça fazlalaşmış bulunmaktadır.

el-Kisaî dedi ki: Yeminin cevabı yüce Allah'ın: *"Cehennem ehlinin bu davalaşmaları hiç şüphesiz bir gerçektir"* (Sâd, 38/64) buyruğudur. İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bu ise birincisinden daha da çirkin bir açıklamadır. Çünkü burada yemin ile cevabı arasındaki ifadeler daha da uzamış bulunmaktadır.

Yeminin cevabının: *"İşte muhakkak bu bizim rızkımızdır. Tükeneceği yoktur"* (Sâd, 38/54) buyruğu olduğu da söylenmiştir.

Katade dedi ki: Cevab hazfedilmiştir, cevabın takdiri de: "Çok şerefli Kur'ân'a andolsun" ki muhakkak sizler öldükten sonra diriltileceksiniz, gibi bir ifadedir.

"Aksine kâfirler büyüklük taslamakta" hakkı kabul etmemekte ve buna karşı büyüklenmektedirler. Yüce Allah, nitekim bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Ona: Allah'tan kork, denildiği zaman, cahiliye kibiri kendisini günah işlemeye sürükler."* (el-Bakara, 2/206)

Araplara göre "izzet" (burada mealde büyüklük) galib gelmek ve kahretmek anlamlarındadır. Mesela: "(من عَزَّ بَزَّ): Galip gelen, talan vurur" denilir. Yüce Allah'ın: "(وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ): *Ve söz söylemede de beni yendi"* (Sâd, 38/23) buyruğunda da bu kökten gelmektedir ki, burada "azzeni", beni yenik düşürdü, anlamındadır. Şair Cerir de şöyle demiştir:

يَعُـزُّ عَلَى الـطريـق بِمَـنْكِبَيـهِ كما آبْتَزَّ الْخَلِيعُ على القِداحِ

"İki omuzu ile yol üzerinde (ki diğer develeri) yenik düşürür,
Kumarda malını kaybetmiş bir kimsenin kumar okları üzerindeki çöküşü gibi."

Burada da bu fiil, galip gelmek anlamında kullanılmıştır.

"Ve muhalefet etmektedirler." Yani ayrılıklarını, muhalefetlerini açıkça ortaya koymaktadırlar.

"(وَشِقَاقٍ): **Muhalefet"**; "(الشِّق): Ayırmak, yarıp bölmek"ten gelmektedir. Sanki bu bir tarafta, diğeri bir taraftaymış gibi. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/137. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onlardan önce" bunlardan daha güçlü, kuvvetli **"nice nesiller"** kavimler **"helâk ettik."** Bu buyruktaki: "(كَمْ): **Nice"** çokluk ifade eden bir lafızdır.

"Onlar da" yardım ve tevbe isteyerek **"feryad ettiler."** Bu buyruktaki "nida (feryad etmek)" sesi yükseltmek demektir. (Ezan ile ilgili) gelen rivayette geçen: "Sen onu Bilal'e öğret, onun sesi senden daha yüksektir."(1) hadisindeki: (أَنْدَى): lafzı "daha yüksektir" demektir ve aynı kökten gelmektedir.

"Halbuki kurtulma vakti değildi" buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen dedi ki: Onlar tevbe diye seslerini yükselttiler fakat ne tevbe etmek zamanı idi, ne de amelde bulunmanın fayda vereceği bir zamandı.

en-Nehhas dedi ki: Bu ondan nakledilmiş yüce Allah'ın: **"Halbuki kurtulma vakti değildi"** buyruğu ile ilgili bir tefsirdir. İsrail ise Ebu İshak'tan, o et-Temimî'den, o İbn Abbas'dan **"halbuki kurtulma vakti değildi"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu koşmak ve kaçıp kurtulmak zamanı değildir. Hepsi de oldukları yerde zaptedildiler, alıkonuldular.

el-Kelbî dedi ki: Savaş esnasında zor ve sıkıntı içerisinde kaldıklarında biri diğerine: "(مناص): Kurtuluş!" diye seslenirlerdi ki, geri dönüp kaçmaya, kurtulmaya bakınız, demektir. Azab onlara geldiğinde yine aynı şekilde "kurtuluş!" dediler. Yüce Allah da: **"Halbuki kurtulma vakti değildi"** diye buyurdu.

el-Kuşeyrî dedi ki: Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Onlar kurtuluş diye seslendiler. Buradaki **"seslendiler"** lafzı ifadenin geri kalan bölümlerinin delaleti dolayısıyla hazfedilmiştir. Yani bu zaman sizin birbirinize yüksek sesle söylediğiniz şeyin zamanı değildir. Bu ifadede bir çeşit tahakküm de vardır. Zira: Helâk olmuş bütün nesillerin hepsinin çaresizlik esnasında "kurtuluş!" diye seslenmiş olmaları uzak bir ihtimaldir.

"Halbuki kurtulma vakti değildir" buyruğunun: "(لا خلاص): Kurtuluş yoktur!" anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da başına: "(لا): Yoktur" lafzının gelmesi dolayısı ile nasb mahallinde demektir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Ancak bu tartışılır, çünkü bu durumda: "(وَلَاتَ حِينَ مناصٍ): **Halbuki kurtulma vakti değildi"** buyruğundaki "vav (mealde; halbuki)"in anlamı olmaz.

el-Cürcanî dedi ki: "(فنادوا حين لا مناص): Kurtuluşun olmayacağı bir zamanda seslendiler" demektir. Bu da kurtulmanın ve azaptan yakayı kurtarmanın sözkonusu olmayacağı bir zamanda (seslendiler) demek olur. İlahi buyrukta: "(لا) öne alınıp (حين) de sonradan zikredilince, başa bir "vav"ın getirilme-

(1) Beyhâki, *es-Sünenü'l-Kübra*, I, 399

si gerekmiştir. Tıpkı halin mübteda ve haber olması halinde olduğu gibi. Mesela: (جاء زيد راكباً): Zeyd binici olarak geldi" ifadesinde hâlâ mübteda ve haber şeklinde dile getirilirse, "vav" getirmek gerekir. "(جاءني زيد وهو راكب): Zeyd binici olduğu halde bana geldi" demek gibi.

Bu buyrukta "(حين): **Zaman"** lafzı **"feryad ettiler"** buyruğunun zarfıdır, "(المناص): Geri kalmak, kaçıp kurtulmak" manasınadır. Yani onlar kendileri için kurtuluşun sözkonusu olmayacağı bir zamanda kurtuluş istemek için feryad ettiler. el-Ferra dedi ki (İmruu'l-Kays dedi ki):

أَمِنْ ذكرِ ليلى إذ نَأَتكَ تَنُوصُ

"Senden uzak kaldı diye, Leyla'yı hatırlamaktan mı kaçıyorsun?"

"(ناص يَنُوص نَوْصاً ومَناصاً): Kaçtı, uzaklaşıp gitti, kaçıp uzaklaşıp gider, kaçıp uzaklaşıp gitmek" denilir.

en-Nehhas dedi ki: Öne gelip yaklaşmayı anlatmak için de (ناص ينوص) denilir.

Derim ki: O takdirde bu fiil ezdad (zıt anlamlı) fiillerden olur. (النَّوْص): Yaban eşeği" demektir. "(أستناص): Geri kaldı" anlamındadır. Bu açıklamayı da el-Cevherî yapmıştır.

Nahivciler "(وَلَاتَ حِينَ): **Halbuki ...vakti değildi"** üzerinde vakıf yapmak hususunda birtakım açıklamalarda bulunmuş, Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam ise *"Kitabu'l-Kıraat"*de oldukça fazla açıklamalarda bulunmuş olmakla birlikte, çok cüzî kısımlar dışında bütün açıklamaları red olunmuştur.

Sibeveyh dedi ki: "(لات): Değildi(r)" lafzı: "(ليس): Değildir"e benzer bunda isim gizlidir. "(ليست أحياننا حين مناص): Bizim bu zamanlarımız kurtulma zamanı değildir" demektir. Onun naklettiğine göre Araplardan kimisi bu lafız dolayısıyla sonrakini merfu olarak: "(ولات حينُ مناصٍ): Halbuki bu kurtulma zamanı değildir" diye söylerler.

Yine onun naklettiğine göre ref' ile okuyuş azdır. Bu durumda haber de hazfedilmiş olur. Nasb halinde ismin hazfedilmiş olduğu gibi. Yani: "(ولات حينُ مناصٍ لنا): Bu bizim için bir kurtulma vakti değildir."

Sibeveyh ve el-Ferra'ya göre bu kelime üzerinde vakıf yapılacak olursa: "(ولات): Halbuki... değildir" şeklinde "te" ile yapılır, sonra da: "(حينَ مَناصٍ): Kurtuluş vakti" diye okumaya başlanır. Aynı zamanda bu İbn Keysan ve ez-Zeccac'ın da görüşüdür. Ebu'l-Hasen b. Keysan dedi ki: Doğrusu da Sibeveyh'in dediği gibidir, çünkü o bunu: "(ليس): Değildir" edatına benzetmiştir. Nasıl ki:

(ليست) denilebiliyor ise (لات) da denilebilir.

el Kisaî'ye göre ise bunun üzerinde vakıf yapılacak olursa "he" ile vakıf yapılarak: (ولاه) denilir. el-Muberred Muhammed b. Yezid'in görüşü de budur. Ali b. Süleyman'ın ondan naklettiğine göre, bu hususa delil de şudur: Bunun sonuna gelen "he (te)" kelimenin müennes kılınması içindir. Tıpkı: "(ثُمَّهْ وَرُبَّهْ): Sonra ve nice" denilmesi gibi.

el-Kuşeyrî de şöyle demiştir: Bazan: "(ثُمَّتْ): Sonra" (ثُمَّ) anlamında; "(رُبَّتْ): Nice"de (رُبَّ) anlamında kullanılabilir. Sanki onlar (âyet-i kerimenin açıklanan bu lafzını da): (لا)'nin sonuna "he"i ilave edip: (لاه) demiş gibidirler. Tıpkı: "(ثَمَّ): Sonra" lafzını (ثُمَّهْ) diye kullanıp vasıl halinde bunun "te"ye dönüşmesi gibi.

es-Sa'lebî dedi ki: Dilciler dedi ki: "(لَاتَ حِينَ): **Vakti değildi"** lafzı tek bir kelime imiş gibi her ikisi(nin son harfleri) de fethalıdır. Ancak bu sonuna "te" gelmiş "(لا): Değil" lafzıdır. **"Nice"** anlamındaki: (ربّ) lafzının (رُبَّتْ) şeklinde; "sonra" anlamındaki: (ثم) lafzının da: (ثُمَّتْ) şeklinde söylenmesi gibi. Ebu Zubeyd et-Taî dedi ki:

طَلَبُوا صُلْحَنَا وَلَاتَ أَوَانٍ فَأَجَبْنَا أَنْ لَيْسَ حِينَ بَقَاءِ

"Bizden barış istediler, halbuki zamanı değildi,
Bu sebepten biz onlara (bu zaman) hayatta kalma zamanı değildir,
diye cevab verdik."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

تَذَكُّرِ حُبَّ لَيْلَى لَاتَ حِينًا وَأَمْسَى الشَّيْبُ قَدْ قَطَعَ الْقَرِينَا

"Leyla'nın sevgisini hatırla, bu ise zamanı değildir,
(Çünkü) artık ağaran saçlar beraber olduğun arkadaşını senden koparmıştır."

Araplardan bu edat ile (sonraki ismi) mecrur okuyanlar da vardır. el-Ferra şu beyiti zikretmektedir:

فَلَتَعْرِفَنَّ خَلَائِقًا مَشْمُولَةً وَلَتَنْدَمَنَّ وَلَاتَ سَاعَةِ مَنْدَمِ

"Andolsun tanıyacaksın çok güzel huyları,
Ve andolsun pişman olacaksın; fakat o vakit pişmanlık zamanı değildir."

el-Kisaî, el-Ferra, el-Halil, Sibeveyh ve el-Ahfeş: "(وَلَاتَ حِينَ): **Halbuki... vakti değildi"** buyruğundaki "te" harfinin: "(حين): Vakti" lafzından ayrı olduğunu kabul ediyorlar ve buradaki anlamı (وليست) şeklindedir, diyorlardı. Eski ve yeni mushaflarda da aynı şekilde "te" sonraki "hı" harfinden ayrı yazılmıştır. Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna da bu kanaatte idi. Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam da şöyle demiştir: Bana göre bu kelime üzerinde vakıf yapılacak olursa: "(ولا): **Ve değildir"** şeklinde yapılır, okumaya da: "(تَحِينَ مَنَاصٍ): Kurtulma vakti" diye başlanılır. Bu durumda "te" harfi "hı" harfi ile birlikte olur. Bazıları ise: "(لات): Değildir" diye vakıf yapılır, sonra da: "(حين مناصٍ): Kurtulma vakti" diye okumaya başlar.

el-Mehdevî dedi ki: Ebu Ubeyd'in belirttiğine göre "te" harfi mushafta sonraki kelimenin "hı" harfine bitişik olarak yazılmıştır. Bu ise nahivcilere göre yanlışlıktır, müfessirlerin açıklamalarına da aykırıdır. Ebu Ubeyd delil olarak da şunları gösterir: Biz Arapların "te" harfini fazladan ancak: "(حين وأوان والآن): Zaman, zamanlar ve şimdi, şu an" kelimelerinde fazladan getirdiklerini görüyoruz. Daha sonra Ebu Vecze es-Sa'dî'nin şu beyitini zikreder:

العـاطفُـون تَحِينَ مـا مِنْ عـاطِفٍ والمُـطْعِمـون زَمَـانَ أَيْنَ الْمُـطْعِمُ

"Şefkat edecek kimsenin olmadığı zamanda şefkat gösterenler,
Yemek yediren nerede! (denildiği) zamanda yemek yedirenler..."

Ebu Zübeyd et-Taî'nin de şu beyitini zikretmektedir:

طَـلَبُـوا صُـلْحَـنَـا ولا تَـأْوانِ فَـأَجَبْنَـا أن لَيس حِين بَقَـاءِ

"Bizden barış istediler, zamanı değildi oysa,
bunun için biz onlara;
Şimdi hayatta kalma zamanı değildir, diye cevap verdik."

Görüldüğü gibi burada: "(أوان): Zaman" kelimesinin başına "te" harfi getirmiştir.

Ebu Ubeyd dedi ki: "(الآن): Şimdi" lafzının başına "te" harfini getirmelerine örneklerden birisi de bir adamın Osman b. Affan (r.a) hakkında İbn Ömer'e soru sorması üzerine onun üstün özelliklerini zikrettikten sonra ona: "(اذهبْ بها تَلَانَ معك): Artık sen bunları öğrenmiş olarak şimdi git!" demiş olmasıdır. Şairin şu beyiti de böyledir:

نَـوِّلِي قَبْـلَ نَـأْيِ دَارِي جُمَـانَـا وَصِـلِينَـا كَـمَـا زَعَـمْـتِ تَـلَانَـا

"Ey Cümane, evimden uzaklaşmadan önce bir bağışta bulun,
Ve önceden söylediğin gibi haydi şimdi bizi gözet."

Ebu Ubeyd dedi ki: Sonra ben bütün bunlarla birlikte kendisine "imam" adı verilen -Osman (r.a)'a ait- mushafı(nı) iyice tetkik ettim. Ben burada "te" harfinin: (حين): Zaman" lafzı ile birlikte: (تحين) şeklinde yazıldığını gördüm.

Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Ebu Vecze'ye ait olup (Ebu Ubeyd'in) zikrettiği ilk beyiti, dilbilginleri dört şekilde rivayet etmişlerdir. Hepsi de onun naklettiği şekle uymamaktadır. Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid'in rivayet ettiği rivayetlerin birisinde iki takdir sözkonusudur:

الـعَـاطِفُـونَ وَلَاتَ مَـا بِـنَ عَـاطِفِ

"Şefkat edenler, şefkat eden kimsenin olmadığı bir zamanda."

İkinci rivayet:

الـعَـاطِفُـونَ وَلَاتَ حِـينِ تَـعَـاطُـفِ

"Şefkat edenler, şefkat gösterme zamanı olmayan bir zamanda."

Üçüncü rivayeti ise İbn Keysan rivayet etmiştir:

الـعَـاطِفُـونَـةَ حِـينَ مَـا بِنَ عَـاطِفِ

"Şefkat edecek kimsenin olmadığı bir zamanda şefkat gösterenler."

Görüldüğü gibi burada vakıf yapılacak olursa "he" (yuvarlak te'nin okunuşu); okuyup geçme (idrac) halinde de "te" olarak zikretmiştir. Ayrıca bunun müenneslik "he"si (te'si)ne benzetilerek harekesinin açığa vurulması için olduğunu ileri sürmüştür. Dördüncü rivayet de şu şekildedir:

الـعَـاطِفُـونَـهُ حِـينَ مَـا بِنَ عَـاطِفِ

"Şefkat gösterecek kimsenin olmadığı bir zamanda ona şefkat gösterenler."

Bu rivayette de iki takdir sözkonusudur. İsmail b. İshak'ın benimsediği görüş olan birinci takdire göre buradaki "he" nasb mahallindedir. Mesela: "(الضاربون زيداً): Zeyd'i vuranlar" denildiği vakit "Zeyd" yerine zamir kullanılarak: "(الضاربوه): Onu vuranlar" demeye benzer. Sibeveyh de şiirde -"he"den önce düşmesi gereken "nun" harfi ilavesi ile-: (الضاربونهْ): Onu vuranlar" kullanımını caiz görmüştür. İşte burada İsmail (b. İshak) -Sibeveyh'in benzerini caiz kabul eden görüşüne binaen- bu şekilde rivayet etmiştir.

İkinci takdire göre kelime "(العاطفونهْ): Şefkat gösterenler" şeklindedir ve sondaki "he" harekeyi açığa çıkarmak içindir. Nitekim vakıf yapmak halinde: "(مرّ بنا المسلمونهْ): Müslümanlar bize uğradı" demek de böyledir. Daha sonra bu "he" vasıl halinde de tıpkı vakıf halinde olduğu gibi okunmuştur. Nitekim Medineliler: "(مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ): *Malımın bana faydası olmadı, saltanatım da beni bırakıp gitti"* (el-Hakka, 69/28-29) buyruğunu böyle okumuşlardır.

İkinci beyite (Ebu Zübeyd'in beytine) gelince, bunda da delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü: "(ولات اوان): Zamanı değildir" diye vakıf yapılır. Ancak bunda açıklanması nisbeten zor bir nokta vardır. Çünkü bu sondaki "nun" harfi kesreli olarak rivayet edilir. Halbuki: (لات)'den sonra "ya" merfu yahutta mansub olarak gelmelidir. Her ne kadar İsa b. Ömer'in: "(ولاتِ حينِ مناصِ): Halbuki kurtulma vakti değildi" diye "te" ve "nun" harflerini kesreli okuduğu rivayet edilmiş ise de bu böyledir. Çünkü ondan sağlam rivayette bulunan kimselerin rivayetine göre o, "te" harfini kesreli, ondan sonraki kelimenin "nun" harfini fetha ile okumuştur. Böylelikle: (لاتِ)'ı kesre üzerine; (حين)'ı da fetha üzerine bina etmiştir.

"Te"nin üstün, "nun" harfinin kesreli okunuşuna gelince, bunda da iki takdir sözkonusudur. el-Ahfeş dedi ki: Bunda hazfedilmiş bir lafız vardır ki: "(ولات حين اوان): Bu vakti, zamanı değildir" anlamındadır.

en-Nehhas dedi ki: Ancak bu görüşün yanlış olduğu açıkça ortadadır.

Diğer takdir ise Ebu İshak'tan gelmiş olup o şöyle demiştir: Bu ifadenin takdiri: (ولات اوانُنا): Zamanımız... değildir" şeklinde olup muzafun ileyhi hazfedildiğinden irabı yapılamaz. Kesreli okunuşu ise iki sakinin arka arkaya gelişinden ötürüdür. Ayrıca Muhammed b. Yezid bunu (Ebu Zubeyd et-Taî'nin beyitini): "(ولات اوانُ): Zamanları... değildir" diye ref' ile de nakletmiştir.

Üçüncü beyit (olan ve: evimden uzaklaşmadan önce... diye başlayan beyite) gelince, uydurma bir beyit olup kim tarafından söylendiği bilinmemektedir.[1] Delil olmaya elverişli bir tarafı da yoktur. Her ne kadar Muham-

(1) *Kurtubî* (XV, 147) naşirlerine göre beyit, Cemil b. Ma'mer, *Taberî*, (XXIII, 123, dn: 2) naşirlerine göre de Amr b. Ahmer el-Bahili'dir.

med b. Yezid bunu(n son kelimelerini): "(كما زعمت الآن): Söylediğin gibi şimdi" diye rivayet etmiş ise de.

Başkası ise şöyle demiştir: "(زعمت انت الآن): Sen şimdi söylediğin gibi" şeklinde olup: "(انت): Sen" lafzındaki hemze ile "nun"u düşürmüştür.

İbn Ömer'in soru soran adama Osman (r.a)'ın üstünlüklerini sözkonusu ettikten sonra ona: "(اذهب بها تلان إلى اصحابك): Haydi bunları al, arkadaşlarına git" demiş olmasının da delil olacak bir tarafı yoktur. Çünkü bunu rivayet eden kimse manası ile rivayet etmiştir. Bunun delili de şudur: Mücahid, İbn Ömer'den bunu rivayet etmekte ve onda şöyle dediğini belirtmektedir: "(اذهب فاجهد جهدك): Haydi git ve bütün gayretini ortaya koy" Bir başkası ise: "(اذهب بها الآن معك): Haydi şimdi bunları beraberinde alıp git" diye rivayet etmiştir.

Ebu Ubeyd'in bu lafzın İmam Mushafta: (تجين) diye yazıldığını gördüğünü delil olarak ileri sürmesine gelince, bunda da delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü "imam"ın anlamı mushafların imamı şeklindedir. Eğer diğer mushaflara muhalif ise onlara imam olmaz. Çünkü bütün mushaflarda: (وَلَاتَ) şeklinde olup "te" harfi "la"ya bitişiktir. Şâyet bu hususta bunun dışında bir delil bulunmasaydı dahi, bu bile ikna edici olurdu.

"(مناص): **Kurtulma**"nın çoğulu: (مناوص) diye gelir.

وَعَجِبُوٓا اَنْ جَآءَهُمْ مُّنْذِرٌ مِّنْهُمْ ۖ وَقَالَ الْكٰفِرُوْنَ هٰذَا سٰحِرٌ
كَذَّابٌ ﴿٤﴾ اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَّاحِدًا ۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾

4. Kendilerinden bir korkutucu geldi diye hayret ettiler ve kâfirler: "Bu bir büyücü, bir yalancıdır" dediler.
5. "Acaba o bunca ilâhı tek bir ilâh mı yaptı? Muhakkak bu çok şaşılacak bir şeydir."

"Kendilerinden bir korkutucu geldi diye hayret ettiler" buyruğunda yer alan: "(أن); diye" lafzı nasb mahallindedir, "... geldiğinden ötürü" anlamındadır. Bunun daha önceki ***"büyüklük taslamakta ve muhalefet etmektedirler"*** (Sad, 38/2) buyruğuna muttasıl olduğu da söylenmiştir. Yani büyüklük taslamakta, muhalefet etmekte ve hayret etmektedirler. ***"Nice nesiller helâk ettik"*** buyruğu ise bir ara cümlesidir.

Hayır, bu buyruğun bir söz başlangıcı olduğu da söylenmiştir. Onlar ca-

hilliklerinden ötürü kendilerinden bir korkutucu geldi diye hayret ettikleri ni açığa vurdular, anlamındadır.

"Ve kâfirler: Bu" kendisi ile insanları aldattığı, allı pullu sözler söyleyen, bir diğer açıklamaya göre büyüsüyle babayı evladından, kocayı karısından ayıran**"bir büyücü"** peygamberlik iddiasında da **"bir yalancıdır, dediler."**

"Acaba o bunca ilâhı tek bir ilâh mı yaptı?" Buradaki "bunca ilâhı tek bir ilâh" anlamındaki (الْآلِهَةَ إِلَهاً) kelimeleri iki mefuldürler. Yani o bütün ilâhları bir tek ilâh haline mi getirdi demektir.

"Muhakkak bu çok şaşılacak bir şeydir." es-Sülemî **"çok şaşılacak"** anlamındaki lafzı "cim"i şeddeli olarak: (عُجَّابٌ) diye okumuştur. (العُجَّاب), (العُجَاب) ile (العَجَبْ) aynı anlamdadır.

el-Halil, (عَجِيب) ile (عُجَاب) arasında anlam farkının olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: Birincisi hayret edilen demektir. İkincisi ise hayret etme sınırını aşmış olan demektir. Nitekim: "(الطويل): Uzunluğu olan şey" demektir, "(الطُّوال): Uzunluk sınırını aşmış olan" demektir.

el-Cevherî dedi ki: "Acib" kendisinden hayret edilen iş demektir. Ötreli olarak "el-ucab" de aynı şekildedir. Şeddeli olarak "el-uccab" ise ondan daha ileri hayret edilecek şey, anlamını ifade eder. "el-U'cube" de böyledir.

Mukatil dedi ki: "Cim" harfinin şeddeli okunması Ezd-i Şenue ağzıdır.

Said b. Cübeyr'in rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Ebu Talib hastalandığında Kureyşliler onun yanına geldiler. Peygamber (sav) da geldi. Ebu Talib'in yanı başında bir kişinin oturacağı kadar bir yer vardı. Peygamberin oturmasını engellemek maksadı ile Ebu Cehil kalktı ve peygamberi Ebu Talib'e şikayet ettiler. Ebu Talib: Kardeşimin oğlu, sen kavminden ne istiyorsun? diye sordu. O da şöyle dedi: "Amcacığım! Ben onlardan sadece bir söz söylemelerini istiyorum. Bununla Araplar kendilerine boyun eğecek, Arap olmayanlar da onlara cizye ödeyecektir." Ebu Talib: Bu söz nedir? diye sorunca, Peygamber: "La ilâhe illallah'tır" diye buyurdu. Bu sefer Kureyşliler: **"Acaba o bunca ilâhı tek bir ilâh mı yaptı?"** dediler. İşte bunun üzerine onlar hakkında Kur'ân-ı Kerim'in: ***"Sâd, çok şerefli Kur'ân'a andolsun! Aksine kâfirler büyüklük taslamakta ve muhalefet etmektedirler"*** buyruğu ***"...bu ancak bir uydurmadır"*** (Sad, 38/1-7) buyruğuna kadar nazil oldu. Bu manada bu hadisi Tirmizî de rivayet etmiş olup "bu hasen, sahih bir hadistir" demiştir.[1]

Yine denildiğine göre Ömer b. el-Hattab'ın müslüman olması Kureyşlilere ağır gelmişti. Bundan dolayı Ebu Talib'in yanında bir araya gelip şöyle de-

(1) *Tirmizî*, V, 365 (sadece "hasen bir hadistir" kaydıyla).

dilerr: Bizimle kardeşinin oğlu arasında hüküm ver. Ebu Talib Peygamber (sav)'a haberci göndererek şöyle dedi: Kardeşimin oğlu! Bunlar senin kavminden olan insanlardır. Senden adaletli davranmanı istiyorlar. Kavmine karşı büsbütün haksızlık etme. Peygamber: "Benden istedikleri nedir?" diye sorunca, şöyle dediler: Sen bizden ve bizim tanrılarımızdan sözetmeyi bırak, biz de seni ilâhınla başbaşa bırakacağız. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Bana kendisi sebebiyle Araplara egemen olacağınız ve Arap olmayanların da size itaat etmelerini gerçekleştirecek tek bir söz söyleyemez misiniz?" Ebu Cehil dedi ki: Hay Allah iyiliğini versin. Bu sözü de, onun on mislini de senin için söyleriz. Bunun üzerine Peygamber (sav): "La ilâhe illallah deyiniz" diye buyurunca, bu işi kabul etmeyip kalkıp gittiler ve: "**Acaba o bunca ilâhı tek bir ilâh mı yaptı?**" dediler. Bütün bu mahlukatı bir tek ilâh nasıl yönetebilir? Bunun üzerine yüce Allah haklarında bu âyet-i kerimeleri: *"Onlardan önce Nuh'un kavmi... yalanladılar"* (Sâd, 38/12) buyruğuna kadar olan âyetleri indirdi.

وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْ ۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ
يُّرَادُ ۚ ﴿٦﴾ مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِى الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ ۚ اِنْ هٰذَآ اِلَّا اخْتِلَاقٌ ۚ
﴿٧﴾ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا ۭ بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِّنْ ذِكْرِىْ ۚ
بَلْ لَّمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ۭ ﴿٨﴾اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَاۗىِٕنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيْزِ
الْوَهَّابِ ۚ ﴿٩﴾ اَمْ لَهُمْ مُّلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۡ فَلْيَرْتَقُوا
فِى الْاَسْبَابِ ﴿١٠﴾ جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُوْمٌ مِّنَ الْاَحْزَابِ ﴿١١﴾

6. **Onlardan elebaşıları: "Yürüyün ve ilâhlarınıza** (ibadette) **direnin. Şüphesiz ki bu istenilen bir şeydir" diyerek, kalkıp gittiler.**
7. **"Biz bunu öbür dinde işitmedik. Bu, ancak bir uydurmadır."**
8. **"Aramızdan bu zikir onun üzerine mi indirildi?" Hayır, onlar Benim zikrimden şüphededirler. Hayır, onlar henüz azabımı tatmadılar.**
9. **Yoksa galib, çok çok bağışlayıcı Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?**
10. **Yahut göklerle yerin ve aralarında olanların mülkü onların mıdır? O halde sebeplerine yapışıp yükselsinler.**
11. **Burada gruplardan yenilgiye uğratılmış bir ordu...**

"Onlardan elebaşıları: Yürüyün... diyerek kalkıp gittiler" buyruğunda geçen **"el-mele'i** elebaşıları" onların eşrafı demektir.

"(الانطلاق): Hızlıca gitmek" anlamındadır. Yani bu kâfirler Rasûlullah (sav)'ın yanından birbirlerine: Üzerinde bulunduğunuz yola devam edin, onun dini ne girmeyin **"ve ilâhlarınıza direnin"** diyerek, kalkıp gittiler.

Bunun daha önce geçtiği üzere hastalığı esnasında Ebu Talib'in yanına gitmelerine işaret olduğu da söylenmiştir. Muhammed b. İshak'ın rivayetinde belirtildiğine göre bu kimseler, Ebu Cehil b. Hişam, Rabia b. Abdi Şems'in oğulları Şeybe ve Utbe, Umeyye b. Halef, el-As b. Vail ve Ebu Muayt'tırlar. Bunlar Ebu Talib'e gelerek: Sen bizim efendimiz, bize göre de en insaflımızsın. Kardeşinin oğlu ile onun beraberindeki ayak takımının bizim adımıza sen hakkından gel. Onlar ilâhlarımızı bıraktılar, dinimizi tenkid ettiler.

Bunun üzerine Ebu Talib, Peygamber (sav)'a haber göndererek ona: Senin kavmin seni eşitliğe ve insafa çağırıyor, dedi. Peygamber (sav) da: "Ben onları sadece bir tek kelime söylemeye davet ediyorum" deyince, Ebu Cehil: Onunla birlikte on tane daha söyleyelim, dedi. Peygamber de: "La ilâhe illallah deyiniz" deyince, ayağa kalktılar ve: *"Acaba o bunca ilâhı tek bir ilâh mı yaptı?"* (Sad, 38/5) sözleri ile diğer âyetlerde aktarılan sözlerini söylediler.

"(أنِ امْشُوا): **Yürüyün"** buyruğundaki (أن) nasb mahallindedir. "(بأن امشوا) Yürüyün... le" anlamındadır. Buradaki: (أن)'in, "(أي): Yani" anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da: "Onlardan elebaşıları" yürüyün demek anlamında "kalkıp gittiler" demek olur. Bu da onların yürüyüşlerinin açıklaması olur, onların bu sözü fiilen söyledikleri anlamına gelmez.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani onların ileri gelenleri, elebaşıları yürüyerek avama: **"Yürüyün ve ilâhlarınıza"** ibadet etmek üzere **"direnin. Şüphesiz ki bu"** Muhammed (sav)'ın getirdiği **"istenen bir şeydir."** Yani bu yol ile bir kavmin üzerindeki nimetin son bularak hallerinin olumsuzluğa doğru değişmesi kabilinden, yeryüzündeki insanlar hakkında **"istenen bir şeydir"** dediler, demektir.

Bir başka açıklamaya göre: **"Şüphesiz ki bu istenen bir şeydir"** ifadesi bir sakındırma anlamındadır. Yani Muhammed bu söylediği sözler ile bize üstünlük sağlasın diye ona itaat etmemizi, ona tabi olup hakkımızda istediği gibi tahakküm etmeyi istiyor. Sakın ona itaat etmeyiniz.

Mukatil dedi ki: Ömer, İslâm'a girip de o sayede İslâm güçlenince bu iş Kureyşlilere ağır geldi ve: Şüphesiz ki İslâm'ın güçlenmesi hususunda Ömer'in İslâm'a girmesi istenen bir şeydir, demektir.

"Biz bunu öbür dinde işitmedik" buyruğu hakkında İbn Abbas, el-Kurazî, Katade, Mukatil, el-Kelbî ve es-Süddî şöyle demişlerdir: Bununla İsa

(a.s)'ın hristiyanlık dinini kastetmektedir. İslâm'dan önceki son din odur. Hristiyanlar da Allah ile birlikte başka ilâh koşuyorlar.

Mücahid ve yine Katade: Kureyş dinini kastetmektedirler, demiştir. el-Hasen de şöyle demiştir: Bizler ahir zamanda böyle bir şeyin olacağını işitmemiştik; bir başka açıklamaya göre, biz kitab ehlinden Muhammed'in hak bir rasûl olduğunu işitmedik anlamındadır.

"Bu ancak bir uydurmadır." Yalandır ve asılsız bir iddiadır. İbn Abbas ve başkalarından böyle açıkladıkları nakledilmiştir.

"(خلق واختلق): Olmadık bir şeyi uydurdu" demektir. Yüce Allah'ın mahlukatı halketmesi de buradan gelmektedir ki, herhangi bir misal, benzer ve örnek olmaksızın onları yoktan var etti, demektir.

"Aramızdan bu Zikir onun üzerine mi indirildi?" sorusu inkarî bir sorudur. Burada Zikirden kasıt, Kur'ân-ı Kerim'dir. Aralarından özellikle Muhammed (sav)'a vahiy gönderilmiş olmasını kabul etmediler. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır:

"Hayır, onlar benim zikrimden" yani benim vahyim olan Kur'ân'dan **"şüphededirler."** Yani onlar kendi aralarında hâlâ doğru sözlü olduğunu bilmektedirler. Onlar benim sana indirdiğim vahyin benden olup olmadığı hususunda şüphe etmişlerdir sadece.

"Hayır, onlar henüz azabımı tatmadılar." Onlar kendilerine uzunca süre tanınmasına aldandılar. Eğer şirk dolayısıyla azabımı tadacak olurlarsa, şüpheleri ortadan kalkar ve böyle bir şey söylemezlerdi. Fakat o zamanda da imanın hiçbir faydası olmaz.

Buradaki: "(لَمَّا): Henüz... madı..." buyruğu: (لم): ...madı anlamında olup şu buyruklarda olduğu gibi zaiddir: "(عَمَّا قَلِيلٍ): *Az zaman sonra"* (el-Mu'minun, 23/40); "(فَبِمَا نَقْضِهِم مِيثَاقَهُمْ): *Fakat o sözlerini bozmaları... sebebiyle."* (en-Nisa, 4/155)

"Yoksa galib, çok çok bağışlayıcı Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?" buyruğu şöyle açıklanmıştır: Yoksa bu imkanlar ellerinde var mıdır da onlar yüce Allah'ın Muhammed (sav)'a ihsan etmiş olduğu peygamberlik nimetine engel mi olacaklar?

"(أم): **Yoksa"** edatı eğer ifade önceki buyruklarla ilişkili ise bazen azarlamak anlamında kullanılır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Elif, Lam, Mim. Kitabın indirilmesi -ki onda şüphe yoktur- alemlerin Rabbindendir. Yoksa onlar: Onu kendiliğinden uydurdu mu, derler?"* (es-Secde, 32/1-3)

Yüce Allah'ın: **"...Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?"**

buyruğunun daha önce geçen: *"Kendilerinden bir korkutucu geldi diye hayret ettiler"* (Sad, 38/4) buyruğu ile bağlantılıdır. Buna göre anlamı şu olur: Yüce Allah dilediği kimseleri peygamber olarak gönderir. Çünkü göklerin ve yerin hazineleri yalnız O'nundur.

"Yahut göklerle yerin ve aralarında olanların mülkü onların mıdır?" Eğer böyle bir iddiada bulunacak olurlarsa **"o halde sebeplerine yapışıp yükselsinler."** Yani semalara yükselsinler ve meleklerin Muhammed'e vahiy indirmesini engellesinler.

"(رَقِيَ يَرْقَى وارتقى): Yükseldi, yükselir" demektir. Aynı fiil: "(رَقَى يَرْقِي رَقْياً): Yükseldi, yükselir, yükselmek" şeklinde de gelir. "(رَمَى يَرْمِي رَمْياً): Attı, atar, atmak" gibi. (Yükselmek anlamındaki bu fiil,) "(الرُّقْيَة): Manevi yolla okuyarak tedavi" ile aynı kökten gelmektedir.

er-Rabî' b. Enes dedi ki: Buradaki **"sebepler"** kıldan daha ince, demirden daha güçlüdür, fakat bunlar görülmezler.

Sözlükte "sebep" kendisi vasıtası ile maksada ulaşılan ip ya da başka herşeyin adıdır. **"Sebepler"**in meleklerin indiği semavatın kapıları olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Mücahid ve Katade yapmıştır. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

وَلَوْ رَامَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسُلَّمِ

"İsterse semanın sebeplerine bir merdiven ile ulaşmaya kalkışsın."

"Semaların sebepleri"nin bizatihi semaların kendileri olduğu da söylenmiştir. Yani onlar sema be sema yükselsinler.

es-Süddî de: **"Sebeplerine yapışıp yükselsinler"** buyruğu fazilet ve din bakımından yükselsinler, anlamındadır, demiştir.

Eğer kendilerini koruyup kurtaracağını sanıyor iseler güçlenmenin sebepleri bakımından istedikleri kadar ileri gitsinler, diye de açıklanmıştır. Ebu Ubeyde'nin açıklaması bu anlamdadır.

Sebeplerin ipler, halatlar anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani onlar kendisi ile semaya yükselmek için bir halat yahut bir sebep bulacak olurlarsa, yükselsinler. Bu ise bir azar ve aciz bırakıcı bir emirdir. Daha sonra yüce Allah, peygamberi Muhammed (sav)'a, onlara karşı zafer ve yardım vaadinde bulunarak şöyle buyurmaktadır:

"(جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ): **Burada... bir ordu"** buyruğundaki: (ما) sıla (zaid) olup "(هم جند): Onlar... bir ordudur" takdirindedir. Buna göre "ordu" lafzı hazfe-

dilmiş bir mübtedanın haberidir.

"Yenilgiye uğratılmış" yani ortaya koyacak delilleri kalmamış, delilleri çürütülmüş, zelil kılınmış, kökü kazınmış... Çünkü onlar hiçbir şekilde bu bizim lehimizedir, demek imkanını bulamıyorlar.

"(تهزمت القربة): Kırba kırıldı", "(هزمت الجيش): Orduyu kırdım (yenilgiye uğrattım)" denilir.

Bu buyruk daha önceki buyruklarla yani: ***"Aksine kâfirler büyüklük taslamakta ve muhalefet etmektedirler"*** (Sad, 38/1) buyruğu ile bağlantılıdır. Yani onlar grublardan bozguna uğratılmış bir ordudur. Onların büyüklük taslamaları ayrılıkçılık yapmaları seni üzmesin. Ben onların topluluklarını bozguna uğratacağım, onların güçlerini alacağım.

Bu buyruk, Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Bedir günü de bu denilenler o orduların başına getirilmiştir.

Katade dedi ki: Yüce Allah daha onlar Mekke'de iken onları bozguna uğratacağını vaadetmiştir. Bu vaad Bedir günü gerçekleşmiştir.

"Burada" buyruğu Bedir'e bir işarettir. Orası Muhammed (sav) ile savaşmak için grup grup bir araya geldikleri yerdir.

Maksadın Medine'ye gelen ve Peygamber (sav)'a karşı biraraya gelen gruplar (el-Ahzab) olduğu da söylenmiştir. Buna dair açıklamalar da daha önce el-Ahzab Sûresi'nde (33/9. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Ahzab ordu demektir. Nitekim çeşitli kabilelerden bir ordu tabiri kullanılır.

Burada **"ahzab: grublar"** ile geçmiş zamanlardaki kâfirlerin kastedildiği de söylenmiştir. Yani bunlar da öncekilerin yolundan giden bir ordudur. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Ondan içen benden değildir, onu tatmayansa o bendendir."*** (el-Bakara, 2/249) Yani dinim ve mezhebim üzeredir.

el-Ferra dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: Onlar yenilgiye uğratılmış bir ordudurlar. Bu da bu ordunun semaya çıkması engellenmiştir, demektir.

el-Kutebî dedi ki: Onlar şu uydurma tanrıların yenilgiye uğratılmış orduları, askerleridir. Onlar yüce Allah'ın rahmet hazinelerinden olsun, göklerin ve yerin mülkünden olsun, herhangi bir şeyin, ilâhlarına ya da kendilerine ait olduğunu ileri süremezler.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ
وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ ۖ أُولَٰئِكَ الْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾ إِنْ كُلٌّ إِلَّا
كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ ﴿١٤﴾

12. Onlardan önce Nuh'un kavmi, Ad ve kazıklar sahibi Firavun yalanladılar.
13. Semud, Lut kavmi ve Ashabu'l-Eyke de: İşte onlar güruhlardır.
14. Onların herbiri rasûlleri yalanladılar. Bu sebeple azabım hak oldu.

"Onlardan önce Nuh'un kavmi... yalanladılar" buyruğunu yüce Allah Peygamber (sav)'ın gönlünü hoş etmek ve onu teselli etmek için zikretmiş bulunmaktadır. Yani, ey Muhammed, bunlar senin kavminden olup daha önce peygamberlerine karşı grublar halinde çıkmış, o güruhlardan bir ordudur. Onlardan öncekiler bunlardan daha güçlü idiler, ama yine de helâk edildiler.

Yüce Allah **"kavm"** kelimesini müennes olarak zikretmiştir. Arap dilbilginleri bu hususta iki farklı görüşe sahiptirler. Birincisine göre bu lafzın müzekker olarak da, müennes olarak da kullanılması mümkündür. İkinci görüşe göre bu lafız olarak müzekkerdir, müennes olarak değerlendirilmesi caiz değildir. Ancak aşiret ve kabile anlamında kullanılırsa, bu durumda lafızda manaya dikkat çekmek maksadı ile gizli anlamın hükmü ağırlık kazanır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ . فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ): ***Hayır, gerçekten o bir öğüttür. Kim dilerse ondan öğüt alır.***" (el-Muddessir, 74/54-55) Burada görüldüğü gibi ***"ondan öğüt alır"*** anlamındaki buyrukta zamir müzekker olarak gelmiş ve (ذكرها) şeklinde müennes zamir olarak gelmemiştir. Çünkü onda gizli olan müzekker anlam olduğundan müzekker gelmiştir, lafız müennes gelmesini gerektirse dahi.

Yüce Allah bu buyruklarda Firavun'u **"kazıklar sahibi"** olmakla nitelendirmektedir. Bunun anlamı hakkında farklı görüşler vardır. İbn Abbas: Sapasağlam yapılar sahibi, anlamındadır derken, ed-Dahhak şöyle demiştir: Onun bina ve yapıları pek çoktu. Binaya "evtad (kazıklar)" da denilebilir.

Yine İbn Abbas'tan, Katade ve Ata'dan şöyle dedikleri zikredilmiştir: Onun kazıkları, alanları, oyun yerleri vardı. Bunlar üzerinde onun için

oyunlar oynanırdı.

Yine ed-Dahhak'tan: Güç ve şiddetlice yakalama sahibi diye açıkladığı da rivayet edilmiştir.

el-Kelbî ve Mukatil de şöyle demişlerdir: O insanları kazıklarla azaplandırırdı. Birisine kızdı mı onu sırtüstü yatırır, yere çaktığı dört kazığa bağlar, üzerine ölünceye kadar akrep ve yılanları salardı.

Yine denildiğine göre o, işkence yaptığı kimseleri dört direk arasında bağlardı. Onun herbir el ve ayağını demirden bir kazığın çakılmış olduğu bir direğe bağlayıp ölünceye kadar bırakırdı.

Bir diğer açıklamaya göre **"kazıklar sahibi"** pekçok asker ve ordu sahibi demektir. Burada askerlere "kazıklar" adı verilmiştir. Çünkü onlar kazığın çadırı güçlendirdiği gibi, saltanatını güçlendiriyorlardı.

İbn Kuteybe dedi ki: Araplar: "Onlar kazıkları oldukça sağlam bir güce sahibtirler" diyerek her zaman güçlü olduklarını anlatmak isterler. Bunun aslı ise, kıl çadırlardan herhangi bir çadırın kazıklarla sağlamlaşması ve kazıklarla ayakta durmasından gelmektedir. el-Esved b. Ya'fur der ki:

ولقد غنّوا فيها بأنعم عيشة في ظلّ مُلْكٍ ثابتِ الأوتادِ

"Orada yaşayışın türlü nimetleriyle kaldılar,
Kazıkları sapasağlam bir mülkün gölgesinde."

"(الأوتاد): Kazıklar" lafzının tekili "te" harfi esreli olarak: (وتد) şeklinde gelir. Üstün olarak da bir söyleyişi vardır.

el-Esmaî dedi ki: "(وتد واتد): Sağlam kazık" denilir, tıpkı: "(شغل شاغل): Oldukça uğraştıran bir iş" denildiği gibi. Sonra da şu beyiti zikretmektedir:

لاقتْ على الماءِ جُذَيْلا واتِدا ولم يكن يُخْلِفُها المَواعِدا

"(O develer) su başında sağlam çakılmış bir kazık buldular,
Onlara verdiği sözde durmamazlık etmezdi."

(el-Esmaî devamla) dedi ki: Burada adamı "cizl; develere taşınmak üzere dikilen kazık"a benzetmiştir.

"Semud, Lut kavmi ve Ashabu'l-Eyke" yani ormanlıktakiler **"de"** (yalanladı). Buna dair açıklamalar daha önce eş-Şuara Sûresi'nde (26/176. âyetin

tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Nafi', İbn Kesir ve İbn Amir hemzesiz olarak "lam" ve "te" harflerini de üstün olarak; (لَكَّ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise hemzeli ve "te" harfi de esreli olarak okumuşlardır. Bu da daha önce geçmiş idi.

"İşte onlar güruhlardır." Yani güçlü olmakla, çok olmakla nitelendirilen ler onlardır. Bu, işte adam odur, demeye benzer.

"Onların herbiri rasûlleri yalanladılar. Bu sebeple azabım hak oldu." Bu yalanlamalarından ötürü azab onların üzerine indi. Yakub: "(عَذَابِي): Azabım" ile: "(عِقَابِي): İkabım (azabım)" lafzındaki "ye" harfini her iki halde (vakıf ve vasl hallerinde) de sabit okumuş, diğerleri ise her iki halde "ye" harfini hazfetmişlerdir.

Bu âyetin bir benzeri yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"İman eden o kimse dedi ki: Ey kavmim! Muhakkak ben sizin için o güruhların günü gibi bir günden korkuyorum. Nuh kavmi, Ad, Semud ve onlardan sonra gelenlerin başına gelenlerin benzerinden..."* (el-Mu'min, 40/30-31)

İşte burada da sözü geçen bu ümmetlere "ahzab: güruhlar" adını vermiş bulunmaktadır.

وَمَا يَنْظُرُ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾

15. Bunlar devenin iki sağımlığı kadar dahi gecikmesi olmayan bir çığlıktan başkasını beklemiyorlar.

16. Ve dediler ki: "Rabbimiz, hesab gününden önce (azaptan) **payımızı bize çabuk ver** (de görelim)!"

"Bunlar... bir çığlıktan başkasını beklemiyorlar" buyruğunda geçen: "(يَنْظُرُ): Bakmak, gözetlemek"; "(ينتظر): Beklemek" anlamındadır. Yüce Allah'ın: "(انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ): *Bizi bekleyin, nurunuzdan aydınlanalım"* (el-Hadid, 57/13) buyruğunda da böyledir.

"Bunlar"dan kasıt Mekke kâfirleridir.

"Bir çığlıktan başkası" buyruğunda kastedilen ise kıyamet için sûr üfürüşüdür. Yani bunlar Bedir'de o yarayı aldıktan sonra geriye sadece kıyametin çığlığını bekliyorlar.

Şöyle de açıklanmıştır: Şu anda aralarından hayatta olanlar artık sadece sûra üfürmek demek olan o çığlığı bekliyorlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Onlar birbirleri ile çekişirlerken, kendilerini alacak bir tek çığlıktan başkasını gözlemiyorlar. (O zaman) onlar ne bir tavsiyede bulunabilirler..."*** (Yasin, 36/49)

Bu buyruk, kıyamet ve ölümün oldukça yakın olduğunu haber vermektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: O önceki kâfirlerin dinlerini takib eden bu ümmetin son zamanlarındaki kâfirler, ancak tek bir çığlıktan ibaret olan o sûra üfürmeyi bekliyorlar.

Abdullah b. Amr dedi ki: Semada meydana gelen bir çığlık mutlaka yüce Allah'ın yeryüzündekilere gazabı ile olur.

"Devenin iki sağımlığı kadar dahi gecikmesi olmayan" buyruğundaki: "(فُوَاقٍ): Tekrarlanma" demektir. Bu açıklama İbn Abbas'tan gelmiştir. Mücahid ise dönüşü olmayan, Katade ikinci defa meydana gelmesi sözkonusu olmayan, es-Süddî ise ayılışı olmayan, diye açıklamıştır.

Hamza ve el-Kisaî "fe" harfini ötreli olarak: (فُوَاق) diye okumuş, diğerleri ise üstün olarak okumuşlardır.

el-Cevherî dedi ki: Bu iki söyleyişi ile bu kelime, iki sağımlık arasındaki süre demektir. Çünkü (deve) önce sağılır, sonra da memelerine süt gelmesi için kısa bir süre yavrusunun onu emmesine müsade edilir, sonra tekrar sağılır. Mesela: "(ما أقام عنده إلا فُوَاقا): Onun yanında ancak iki sağımlık arası kadar bir süre durdu" denilir. Hadis-i şerifte de: "(العيادة قدر فواق الناقة): Hasta ziyareti dişi devenin iki sağımlığı arası süre kadardır."(1)

Yüce Allah'ın: **"Devenin iki sağımlığı kadar dahi gecikmesi olmayan"** buyruğunda "fe" harfi hem üstün, hem ötreli olarak okunur. Yani onun bir beklemesi, dinlenmesi ve kendine gelmesi sözkonusu değildir, demektir. "Fe" harfi esreli olarak: "(الفِيقة): İki sağımlık arası memede toplanan süt" anlamındadır. Önceki harfi esreli olduğundan dolayı "vav", "ye"ye dönüşmüştür. el-Aşa bir ineği anlatırken şöyle demektedir:

حتى إذا فِيقَةٌ في ضَرعِها اجتمعت جاءتْ لِتُرضِع ثِنْيَ النَّفسِ لَوْ رَضِعا

"Nihayet memesinde bir süt toplandı mı,
Eğ er süt emecek olsa, ciğer paresini emzirmek için geliverir."

(1) Bezzar, *Müsned,* II, 255, aynı lafızlarla değil de: "Ecri en büyük hasta ziyareti en kısa tutulmalıdır" manasına el-Kudai, *Musnedu'ş-Şihab,* II, 218'de Bezzar'ınkine yakın lafızlarla.

Çoğulu: (فِيق) şeklinde, bunun da çoğulu: (أفواق) diye gelir. Tıpkı: "(شِبر): Karış"ın çoğulunun: (أشبار) diye gelmesi gibi. Daha sonraki çoğulu ise: (أفاويق) şeklinde getirilir. İbn Hemmam es-Selulî dedi ki:

وفَمُّوا لنا الدنيا وهُمْ يَرْضَعُونَها أَفاوِيقَ حتى ما يَدِرُّ لها ثُعَلُ

"Bize dünyayı yerdiler, onlar ise ondan süt emip duruyorlar,
İki sağımlık arasında her süt biriktikçe; hatta süt vermeyen
memelerdeki çıkıntıları bile (emmeye çalışırlar)."

(الأفاويق); aynı zamanda "bulutta toplanan su" anlamına da gelir. Böyle bir bulut zaman zaman yağmur yağdırır. "(أفاقت الناقة إفاقة) Sağımlık aralarında dişi devenin memesinde süt birikti, birikmek" demektir. Bu durumda olan dişi deveye de: "(مُفِيقٌ ومُفِيقَةٌ) denilir. Bu açıklama Ebu Amr'dan alınmıştır. Çoğulu ise: (مفاويق) diye gelir.

el-Ferra, Ebu Ubeyde ve başkaları: "(مِنْ فُوَاقٍ): Devenin iki sağımlığı" buyruğunun "fe" harfi üstün olarak okunursa, kendilerine gelecekleri bir dinlenme vakti demektir. Tıpkı hastanın ve baygın kimsenin ayılması gibi. Ötreli okunması ise "beklemek" anlamındadır. Her ikisinin aynı anlamda olup "iki sağımlık arası" demek olduğu da az önce geçmiş bulunmaktadır.

Derim ki: Anlatılmak istenen, bu sürenin arada kesinti olmaksızın devam edip gittiğidir. Ebu Hureyre rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) bizlere -bir grub ashabı ile birlikte iken- anlattı... Bu hadiste şunlar da yer almaktadır: "Yüce Allah İsrafil'e birinci defa sûra üfürmesini emreder. Ona: Korku ve dehşet üfürüşünü üfür, der. Göklerdekiler ve yerdekiler -Allah'ın diledikleri müstesnâ- dehşete kapılırlar. Sonra ona emir verir, o da bunu uzatıp sürdürür ve devam ettirir. Yüce Allah da: **"Bunlar devenin iki sağımlığı kadar dahi gecikmesi olmayan bir çığlıktan başkasını beklemiyorlar"** diyerek bu hadisi zikretmektedir. Bu hadisi Ali b. Mabed ve başkaları eserlerinde zikrettikleri gibi biz de bunu *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

"Ve dediler ki: Rabbimiz hesab gününden önce payımızı bize çabuk ver" buyruğu ile ilgili olarak Mücahid: Azabımızı diye açıklamıştır. Katade de aynı şekilde azaptan payımızı (çabuk ver), diye açıklamıştır. el-Hasen dedi ki: Cennetteki payımızı ondan istifade edelim diye dünyada bize ver. Said b. Cübeyr de böyle açıklamıştır.

Aydan aya verilecek mükafatın yazılı olduğu mektuba: (قِطّ) denildiği de dilde bilinen bir husustur. el-Ferra dedi ki: Bu lafız Arap dilinde "pay ve nasip" demektir. Sak (elinde bulunduranın lehine olmak üzere yazılı mal ya da

paranın ait olduğunu belirten belge)'e bu adın verilmesi de buradan gelmektedir. Ebu Ubeyde ve el-Kisaî şöyle demişlerdir: Bu kelime verilecek mükafatlara dair yazılı belge demektir, çoğulu da: (القطوط) diye gelir. Şair el-A'şa şöyle demiştir:

ولا الملِكُ النُّعْمَانُ يَومَ لَقِيتُهُ بِغِبطَتِهِ يُعطِي القُطُوطَ وَيَأْفِقُ

"Mükafatların yazılı olduğu belgeleri verip durumu düzelten,
Nimeti ve üstün hali ile karşılaştığım günde hükümdar en-Numan da değil."

Buradaki "nimet ve üstün hali ile" diye anlamı verilen: (بغبطته) kelimesinin yerine: "(بأُمَّتِهِ): Topluluğu ile" diye de rivayet edilmektedir.

"(قِط): Pay" kelimesinin çoğulu olarak: (قِطعة) şekli de kullanılır. Azlık çoğulu için de: (أقط) ile (أقطاط) kullanılır. Bunları en-Nehhas zikretmiştir.

es-Süddî dedi ki: Kâfirler kendilerine verilen vaadlerin gerçek olup olmadığını bilmek maksadı ile cennetteki yerlerinin kendilerine gösterilmesini istediler.

İsmail b. Ebi Halid dedi ki: Bu, rızıklarımızı bize çabucak veriver, anlamındadır. Bunun bize yetecek kadarını çabucak ver, anlamında olduğu ve bana yeter anlamında kullanılan: (قَطْني)den geldiği de söylenmiştir.

Bir başka açıklama da şudur: Peygamber (sav), Kur'ân-ı Kerim'in, kitablarının sağ ve sollarından verileceğine dair, buyruklarını onlara okuyunca, bu kitabların kendilerine çabucak verilmesini isteyerek bu sözleri söylediler. Sözü edilen buyruklar da yüce Allah'ın: ***"Kitabı sağdan verilmiş olana gelince"*** (el-Hakka, 69/19); ***"Kitabı arkasından (sol eline) verilecek kimseye gelince..."*** (el-İnşikak, 84/10) buyruklarıdır.

(القط)'in asıl anlamı "kesmek"tir. "(قَطُّ القلم): Kalemin kesilmesi (traş edilmesi ucunun açılması)" da buradan gelmektedir. O halde bu lafız bir şeyden kesilen parçanın adıdır. "(القَسْم) Kesmek, ayırmak", "(القِسْم): Pay etmek" gibi. Daha sonra bu pay, kitab (yazılıp takdir edilen) ve rızık hakkında kullanılmıştır. Çünkü bunlar başkasından kesilip ayrılmaktadır. Şu kadar var ki, bu kitab (yazılan şey, yazılan belge) hakkında daha çok kullanılmakta ve gerçek anlamının bu olması daha güçlü bulunmaktadır. Ümeyye b. Ebi's-Salt şöyle demiştir:

قَومٌ لهم ساحةُ العراقِ وما يُجْبَى إليهِ وَالقِطُّ والقَلَمُ

"Bir kavim ki, Irak sahası onlarındır ve,
Oraya toplanan şeyler ile kıt' (kitab) ve kalem dahi."

"Hesap gününden önce" eğer durum Muhammed'in dediği gibi ise dün yada kıyamet gününden önce **"payımızı ver"** demektir. Bütün bunları alay olsun diye söylüyorlardı.

اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِ ۚ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾

17. Onların dediklerine sabret ve güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! Çünkü o, (Allah'a) **çokça dönen birisi idi.**

"Onların dediklerine sabret!" buyruğu ile yüce Allah kendisi ile alay etmeleri üzerine peygamberine (salat ve selam ona) sabretmesini emretmiştir. Bu âyet-i kerime kılıç (cihadı emreden) âyeti ile neshedilmiştir.

"Ve güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla!" Yüce Allah kâfirlere dair haberleri, onların ayrılık çıkarmalarını, kendilerinden önceki kavimlerin helâk edilmesi hatırlatılarak azarlanmalarını söz konusu ettikten sonra, bu buyruğu ile yüce peygamberine onların verdikleri eziyetlere sabretmesini emretmekte ve daha önce sözü edilen bütün hususlarla onları teselli etmiş bulunmaktadır.

Bundan sonra da Dâvûd ve peygamberlerin kıssalarını sözkonusu etmeye geçmektedir ki, Peygamber onların sabırlarını hatırlayarak teselli bulsun, âhirette bunun için Dâvûd'a ve diğer peygamberlere verilenlerin kat kat fazlasının verileceğini bilsin.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onların söylediklerine sabret ve onlara peygamberlerin kıssalarını hatırlat ki, bu senin peygamberliğinin doğruluğuna açık ve kesin bir delil olsun.

"(ذَا الْأَيْدِ): **Güçlü"** buyruğu ibadette güç sahibi demektir. O bir gün oruç tutar, bir gün orucunu açardı. Bu ise orucun en ağır ve en faziletli şeklidir. Gecenin yarısını namazla geçirir, düşmanla karşılaştığında kaçmazdı. Yüce Allah'a duada güç sahibi idi.

"Kulumuz" buyruğuyla kul olarak bu şekilde onun Allah'a izafe edilmesi, onun şerefini açıkça ortaya koymak içindir.

(**"Güçlü"** anlamı verilen): (الْأَيْد) lafzı, (الأد) şeklinde de kullanılır. Nitekim: "(العيب): Kusur" anlamındaki lafzın, (العاب) şeklinde kullanılabileceği gibi. Şair şöyle demektedir:

لَمْ يَكُ يَنْآدَ فَأَمْسَى آنَآدا

"Önceden bükülmezdi o fakat bükülür oluverdi."

"(رجل أيّد): Güçlü adam" ifadesi de buradan gelmektedir. "(تأيّد الشيء): Güçlendi" anlamındadır. Şair de şöyle demiştir:

إذَا الـقـوسُ وَتَّـرَهـا أيّـدُ رَمَى فَأَصَابَ الكُلى وَالـدُّوا

"O çok kuvvetli kişi yaya kiriş takarsa,
Atışını yapar böbreklere isabet ettirir ve onlar da lezzetli olurlar."

Şair şunu demek istiyor:

Yüce Allah, buluttaki yaya kiriş takarsa, develerin böbreklerine atış yapar ve bu yağla develeri semirtir. Bundan da maksat yağmurdan oluşan bitkileri otlayarak semirdiklerini anlatmaktır.

"Çünkü o (Allah'a) çokça dönen birisi idi." ed-Dahhak: Çokça tevbe eden birisi idi, demektir, diye açıklamıştır. Başkasından gelen rivayete göre ise o günahını hatırladığında yahut hatırına geldiği her seferinde bundan ötürü Allah'tan mağfiret dilerdi. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ben bir gün ve gecede yüce Allah'tan yüz defa mağfiret dilerim."(1)

"(آب يؤوب): Döndü, döner" denilir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

وكـلُّ ذي غَـيْـبَـةٍ يـؤوبُ وغـائـبُ المـوت لا يـؤوبُ

"Ayrılıp giden herkes elbette döner,
Fakat ölüp ayrılan asla dönmez."

Dâvûd (a.s) her hususta yüce Allah'a itaate ve rızasına dönen birisi idi. O bakımdan, kendisine uyulmaya layık bir kimsedir.

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ ﴿١٨﴾

(1) *Tirmizî*, V, 383; *Müsned*, V, 394.

18. Gerçekten Biz dağları -akşamleyin ve kuşluk vakti onunla birlikte tesbih eder halde- musahhar kıldık.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Dâvûd'a Müsahhar Kılınan Dağlar:

"Gerçekten Biz dağları -... onunla birlikte tesbih eder halde- müsahhar kıldık" buyruğundaki: "(يُسَبِّحْنَ): **Tesbih eder halde"** hal olarak nasb mahallindedir. Şanı yüce Allah ona vermiş olduğu delil ve mucizeyi sözkonusu etmektedir ki, bu da onunla birlikte dağların da tesbih etmesi idi.

Mukatil dedi ki: Dâvûd (a.s) yüce Allah'ı andı mı dağlar da onunla birlikte Allah'ı anardı ve o dağların tesbihini anlardı.

İbn Abbas dedi ki: **"Tesbih eder halde"** namaz kılar halde... demektir. Bu insanlar tarafından görülüp bunun ne olduğunu anladıkları takdirde bir mucizedir.

Muhammed b. İshak dedi ki: Dâvûd (a.s)'a öyle güzel bir ses verilmişti ki, onun dağlardaki yankısı da güzel olurdu. Sesinin güzelliği dolayısıyla kuşlar ona kulak kabartır, onunla birlikte ses çıkartırdı. İşte dağların ve kuşların tesbihi budur.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah dağları onunla birlikte yürüsünler diye musahhar kılmıştı. İşte dağların tesbihi budur. Çünkü bunlar yüce Allah'ın yaratılmışlara benzemekten münezzeh olduğuna delalet etmektedir.

Bu anlamdaki açıklamalar daha önce Sebe' Sûresi'nde (34/10. âyetin tefsirinde) ve İsra Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız"* (el-İsra, 17/44) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır. Orada belirttiğimiz gibi konu ile ilgili sahih kabul edilen görüşe göre bu varlıkların tesbihi sözlü tesbihtir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Akşamleyin ve kuşluk vakti" buyruğunda geçen: "(الإشراق): **Kuşluk vakti"**; aynı zamanda güneşin doğuşundan sonra, ışığının beyazlaşması demektir. "(شَرَقت الشمس): Güneş doğdu" denilir. "(أشرقت): Güneş etrafı aydınlattı" demektir. İşte Dâvûd (a.s) güneşin doğuşu sırasında namazının akabinde ve batışı sırasında Allah'ı tesbih ederdi.

2- Kuşluk Vakti ve Kuşluk Namazı:

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben bu: **"Akşamleyin ve kuşluk vakti"** âyetini okuyup durur fakat bunun mahiyetini bilmiyordum tâ ki

Um Hanî bana şu hadisi nakledinceye kadar: Rasûlullah (sav) bir seferinde yanına girmiş ve abdest almak üzere su istedikten sonra abdest almıştı. Sonra da kuşluk namazı kılmış ve şöyle buyurmuştu: "Ey Um Hanî! İşte bu işrak (kuşluk vakti) namazıdır."(1)

İkrime de dedi ki: İbn Abbas dedi ki: Kuşluk namazı ile ilgili kalbimde bir kuşku vardı. Nihayet ben bunu Kur'ân-ı Kerim'de buldum: **"Akşamleyin ve kuşluk vakti onunla birlikte tesbih eder halde..."**

İkrime dedi ki: İbn Abbas önceleri kuşluk namazı kılmazdı. Daha sonra bu namazı kılmaya başladı.

Rivayete göre Ka'b el-Ahbar, İbn Abbas'a şöyle demiş: Ben Allah'ın indirmiş olduğu kitablarda güneşin doğuşundan sonra bir namazdan sözedildiğini görüyorum. Bu evvabin (Allah'a dönenler)'in namazıdır. İbn Abbas da dedi ki: Ben de sana bu namazın Kur'ân'daki yerini gösteriyorum. Bu, Dâvûd kıssasında yer alan: **"Akşamleyin ve kuşluk vakti onunla birlikte tesbih eder halde..."** buyruğudur.

3- Kuşluk Namazının Hükmü:

Kuşluk namazı müstehab ve nafile bir namazdır. Öğleden sonra ikindi namazının (vakit itibariyle) durumu ne ise sabahleyin kuşluk namazının da durumu odur. Güneş doğuşundan sonra beyazlaşıp bulanıklığı gidinceye, ışığıyla etrafı aydınlatıncaya kadar kılınmamalıdır. Tıpkı ikindi namazının güneşin ışıklarının sarardığı vakte kadar bırakılmaması gerektiği gibi.

Müslim'in *Sahih*'inde Zeyd b. Erkam'dan rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Evvabin (kuşluk) namazı deve yavrularının ayaklarını ısınan kumların yakmaya başladığı vakittir."(2) Burada özellikle deve yavrularının sözkonusu edilmesi, tahammüllerinin azlığı dolayısıyla onların annelerinin ayaklarını yakan ileri derecedeki sıcağın sona ermesinden önceki vakitte, ayaklarının kumdan yanmaya başlamasından dolayıdır. Bu da ya kuşluk vaktinde yahutta ondan kısa bir süre sonra olur. Güneşin doğması ile zevali arasındaki vakit, orta vakittir. Bu açıklamayı Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî yapmıştır.

Bazı kimseler acele edip bundan önce namazı kılabilmektedir. Bunu da işi olur, böylelikle o amelini kaybeder, düşüncesiyle yapar. Zira bu namazı,

(1) Taberani, *Evsat*, IV, 296; İbn Abdi'l-Berr, *Temhid*, VIII, 138.

(2) *Müslim*, I, 515; *Müsned*, IV, 367, 372. Merhum müfessir, hadisi kaydettikten sonra "Fısal: Deve yavruları" ile "ramda: Yerin aşırı ısınması" lafızlarını açıklamaktadır. Bunlar anlam itibariyle hadisin tercemesi muhtevasında yer aldıklarından ayrıca terceme edilmemişlerdir.

kılınması yasak olan bir vakitte kılmış olur ve böylece kişi lehine değil de aleyhine olan bir işi yapmış olmaktadır.

4 Kuşluk Namazına Dair Bazı Rivayetler:

Tirmizî'nin rivayetine göre Enes b. Malik şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim kuşluk namazını oniki rekat olarak kılarsa, Allah ona cennette altından bir köşk bina eder." (Tirmizî) dedi ki: Bu garib bir hadistir.(1)

Müslim'in *Sahih*'inde yer alan rivayete göre Ebu Zerr Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Her sabah sizin herbirinizin bütün eklemlerine birer sadaka düşer. Herbir tesbih bir sadakadır, herbir tehlil bir sadakadır, herbir tekbir bir sadakadır. İyiliği emretmek bir sadakadır, kötülükten sakındırmak bir sadakadır. Bunun için de kuşluk vaktinde kılacağı iki rekat yeterlidir."(2)

Yine Tirmizî'de Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim kuşluk namazının iki rekatını muhafaza ederse, ona günahları -deniz köpükleri gibi olsa dahi- bağışlanır."(3)

Buhârî ve Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedirler: "Can dostum bana üç şey tavsiye etti. Ölünceye kadar onları terketmem. Her (kameri) ayın üç gününü oruçla geçirmek, kuşluk namazını kılmak, vitir kılmadan uyumamak."(4) Bu Buhârî'nin lafzıdır.

Müslim de: "Kuşluk vaktinde kılınan iki rekat..." demiştir.(5)

Ayrıca Müslim, Ebu'd-Derda'dan, Buhârî'nin Ebu Hureyre'den rivayet ettiği gibi rivayet etmiştir.(6)

İşte bütün bunlar kuşluk namazının en az iki, en çok da oniki rekat olduğunu göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hadiste geçen: "(السُّلامى): Eklemler" aslında parmak, el ve ayakların kemikleridir. Daha sonra vücuttaki diğer kemik ve eklemler hakkında kullanılır olmuştur.

Âişe (r.anha)'dan gelen rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

(1) *Tirmizî*, II, 337.
(2) *Müslim*, I, 498; *Müsned*, V, 167.
(3) *Tirmizî*, II, 341, Tirmizî ravilerinden Nehhas b. Kum'u bu hadisi dışında tanımadığını kaydetmektedir; İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 511'de verilen bilgilere göre rivayetlerine itibar edilmeyen kıssalı birisi imiş.
(4) *Buhârî*, I, 395, II, 699; *Müslim*, I, 499; *Nesâî*, III, 229; *Dârimî*, I, 402; *Müsned*, II, 258, 271, 526.
(5) *Müslim*, I, 499.
(6) *Müslim*, I, 499.

"O (yüce Allah) Âdemoğullarından herbir insanı üçyüzaltmış eklemli olarak yaratmıştır. Kim Allah'ı tekbir eder, Allah'a hamdeder, Allah'ı tehlil eder (la ilâhe illallah der), Allah'ı tesbih eder, Allah'tan mağfiret diler, insanların yolu üzerindeki bir taşı yahut dikeni, yahutta bir kemiği alıp uzaklaştırır, iyiliği emredip münkerden alıkoyarsa (ve bunları) bu üçyüzaltmış eklem sayısı kadar gerçekleştirirse, o gün o kimse kendisini cehennem ateşinden uzaklaştırmış olarak yürür." (Hadisin ravilerinden) Ebu Tevbe dedi ki: Belki de "(yürür yerine): akşamı eder" demiş olabilir. Müslim de bunu böylece rivayet etmiştir.(1)

Hadis-i şerifte geçen: "Bunun için de iki rekat yeter" buyruğu şu demektir: Bu organlar adına verilmesi gereken bu sadakalar karşılığında iki rekat kılmak yeter. Çünkü namaz vücudun bütün azaları ile yapılan bir ameldir. Kişi namaz kıldı mı herbir azası asıl itibarı ile vazifesi olan işi de yerine getirmiş olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً ۖ كُلٌّ لَّهُ أَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

19. Toplanıp gelen kuşları da (emrine verdik). **Her birisi ona dönücü idi.**

20. Onun mülkünü de pekiştirdik. Ona hikmeti ve hakkı batıldan ayıran sözü söyleme imkanını verdik.

"Toplanıp gelen kuşları da" buyruğu daha önce geçen "dağları" buyruğuna atfedilmiştir. el-Ferra dedi ki: Bu buyruk: "(وَالطَّيْرُ مَحْشُورَةً): Kuşlar da toplanırdı" diye okunsa yine caiz olur. Çünkü burada fiil zahir değildir.

İbn Abbas dedi ki: Dâvûd (a.s) tesbih etti mi dağlar ona cevab verir. Kuşlar onun etrafında toplanır ve onunla birlikte tesbih ederlerdi. İşte kuşların onun yakınında toplanmaları, onların haşredilmeleri (toplanıp gelmeleri)dir. Buna göre anlam şöyle olur: Biz kuşları onunla birlikte tesbih etmeleri için onun etrafında topluca bir araya gelmelerini sağlayarak müsahhar kıldık.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani Biz onunla birlikte tesbih etmeleri için kuşları toplasın diye rüzgarı müsahhar kıldık, yahutta meleklere kuşları toplamalarını emrettik.

(1) *Müslim*, II, 698.

"Her birisi ona" yani Dâvûd'a **"döndü idi."** İtaat ederdi. Bu da ona geldi, onunla birlikte tesbih ederlerdi, demektir. Buradaki "he" (ona) zamirinin yüce Allah'a ait olduğu da söylenmiştir.

"Onun mülkünü de pekiştirdik." İyice sağlamlaştırdık, güçlendirdik. Bunun heybet ile kalplere onun korkusunun yerleştirilmesi ile olduğu söylendiği gibi, askerlerinin çokluğu ile olduğu, ilâhi yardım ve destek ile olduğu da söylenmiştir. İbnu'l-Arabî'nin tercih ettiği açıklama da budur. Çünkü pekçok ve kalabalık fakat ilâhi yardıma ve desteğe mazhar olmayan bir ordunun hiçbir faydası olmaz. İbn Abbas (r.a) dedi ki: Dâvûd yeryüzü krallarının egemenlik ve saltanatı en güçlü olanları idi. Her gece onun mabedini otuzbin küsur kişi korurdu. Sabah olduğunda: Geri dönün, Allah'ın peygamberi sizden razı olmuştur, denilirdi.

Mülk, çokça şeylere malik olmak, sahib olmaktan ibarettir. Bir kimsenin çokça mülkü olmakla birlikte bu mülk daha da çoğalmadıkça o melik (hükümdar) olamaz. Bir kimsenin evi ve hanımı olursa, Âdemoğlu olarak zorunlu bir şekilde ihtiyaç duyduğu menfaatine olan hususlardaki tasarruf külfetini üzerinden alacak bir hizmetçisi de olmadıkça hükümdar (melik) olamaz. Bu anlamdaki açıklamalar et-Tevbe Sûresi'nde (9/60. âyet, 3. başlıkta) geçtiği gibi mülkün gerçek mahiyeti ile ilgili yeterli açıklamalar da en-Neml Sûresi'nde (27/15-16. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ona hikmeti ve hakkı batıldan ayıran sözü söyleme imkanını verdik." buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Hüküm ve Ayırdedici Söz:

"Ona hikmeti" buyruğundaki **hikmet,** es-Süddî'ye göre peygamberlik, Mücahid'e göre de adalettir. Ebu'l-Aliye yüce Allah'ın Kitabını bilmektir, Katade: Sünnettir, Şureyh de ilim ve fıkıhtır, diye açıklamıştır.

"Ve hakkı batıldan ayıran söz" buyruğu ile ilgili olarak Ebu Abdurrahman es-Sülemî ile Katade, hüküm vermekte hakkı ve batılı ayırdedici şekilde hüküm vermek diye açıklamıştır. İbn Mesud, el-Hasen, el-Kelbî ve Mukatil'in görüşü de budur. İbn Abbas da: Sözün açıkça ifade edilmesidir, diye açıklamıştır. Ali b. Ebi Talib de şöyle demiştir: Bundan kasıt, davacının delili ortaya koyması, inkar edenin de yemin etmesi demektir. Şureyh, eş-Şa'bî ve yine Katade de böyle demiştir.

Ebu Musa el-Eş'arî ve yine eş-Şa'bî de şöyle demişlerdir: Bu konuşma sırasında "emma ba'du: imdi" demektir. Bunu ilk kullanan kişi odur.

"Hakkı batıldan ayıran sözü söyleme imkanı"nın hak ile batıl arasındaki sınırı ayırdedici açıklama, demek olduğu; az sayıdaki sözcüklerle pekçok

anlamı ifade edecek şekilde veciz konuşmak olduğu da söylenmiştir.

Bu açıklamaların anlamı birbirine yakındır. Ali (r.a)'ın sözü bunların hepsini toparlamaktadır. Çünkü -Ebu Musa'nın sözü dışında- yargıda verilecek hükümlerin etrafında döndüğü nokta budur.

2- "Yargı Bilgisi":

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî dedi ki: Yargı ilmine gelince, Allah'a yemin ederim ki o soyut bir ilim türüdür. İlmin oldukça sağlam bir bölümüdür. Bu, hükümleri bilmekten, helal ve haramı çok iyi ayırdedebilmekten farklı bir şeydir. Sünnette: "Aranızda en iyi hüküm vereniniz Ali, helal ve haramı en iyi bileniniz de Muaz b. Cebel'dir"(1) hadis-i şerifi varid olmuştur.

Kişi fiillerin hükümlerini basiretle kavrayan, helal ve haramı iyice bilen bir kişi olmakla birlikte, hakkı batıldan ayırdedici hükmü veremeyecek bir durumda olabilir.

Rivayet edildiğine göre Ali b. Ebi Talib (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) beni Yemen'e gönderdiği sırada bazı kimseler arslan avlamak maksadıyla bir çukur kazmışlardı. Bir arslan gelip bu çukura düşmüş, insanlar da bu çukurun etrafında kalabalıkça toplandıkları bir sırada bir adam bu çukura düşmüş, düşerken diğerine tutunmuş, diğeri de bir başkasına tutunmuştu. Nihayet çukura dört kişi düşmüştü. Arslan bu çukurda onların hepsini yaralamış ve hepsi de ölmüşlerdi. Ölenlerin sahipleri silahlarına koşuştular, neredeyse aralarında çarpışma çıkacaktı. Onların yanına gidip şöyle dedim: Siz dört kişi için ikiyüz kişi mi öldüreceksiniz? Gelin, ben sizin aranızda bir hüküm vereyim. Eğer hükmümü beğenirseniz bu sizin aranızda uyacağınız bir hüküm olur, beğenmezseniz bunu Rasûlullah (sav)'a götürürsünüz. O hüküm verme hakkına daha bir sahibtir.

Bunun üzerine ilk düşen kişiye diyetin dörtte birini, ikinciye diyetin üçte birini, üçüncüye diyetin yarısını, dördüncüye de diyetin tamamının verilmesini emretti. Verilecek olan bu diyetleri de bu çukuru kazan kimseler arasında olan dört kişinin kabilelerine yükledi. Kimileri bu işe kızdı, kimileri razı oldu. Daha sonra Rasûlullah (sav)'ın yanına gittiler, ona olayı anlattılar. Peygamber: Ben de sizin aranızda hüküm vereyim, dedi. Birisi: Ali aramızda hüküm verdi, deyip Ali (r.a)'ın verdiği hükmü ona bildirdiler. Rasûlullah (sav) da: "Hüküm Ali'nin verdiği şekildedir" diye buyurdu. Bir rivayette de: Rasûlullah (sav) Ali'nin verdiği hükmü geçerli kabul edip yürürlüğe koydu, denilmektedir.

(1) *Müsned*, V, 583.

Aynı şekilde yargıyı iyi bilmek hususunda nakledilen rivayete göre bir adam Ebu Hanife'ye gelmiş ve şöyle demiş: İbn Ebi Leyla -ki o sırada Kufe kadısı idi- deli bir kadın, bir adama: Ey zina eden iki kişinin oğlu, dediği için o kadına mescidde ve kadın ayakta olduğu halde iki sopa haddi uygulad, dedi. Ebu Hanife de: Hata etmiştir, diye cevab verdi.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Ebu Hanife'nin hiç duraksamadan verdiği bu ceva bı ancak ilim adamları iyice düşündükten sonra anlayabilir. Ali'nin verdiği hükmü de bağırıp çağıran bir kimse idrak edemeyeceği gibi, ancak gecesi ni gündüzüne katarak, verilen hükümler üzerinde duran bir kimse anlaya bilir.

Bu hükmün gerçek açıklaması şöyledir: Bu öldürülen dört kişi, o çukur etrafında bulunanlar tarafından itişilerek hataen öldürülmüş kimselerdir. Bundan dolayı bu dört kişinin diyeti orada bulunanlar tarafından hata yoluyla diyet olmak üzere ödenmelidir. Şu kadar var ki, birinci şahıs itilerek öldürülmüş olmakla birlikte diğer üç kişiyi de beraberinde çekerek ölümlerine sebep olmuştur. O halde öldürülmesi karşılığında ona bir diyet, fakat ölümlerine sebep olduğu üç kişi dolayısı ile de dörtte üç diyet ödemesi gerekir. İkincisi için diyetin üçte biri var, buna karşılık çekerek ölümlerine sebep olduğu iki kişinin de diyetlerinin üçte ikisini ödemesi gerekir. Üçüncüsüne gelince, onun yarım diyet alma hakkı vardır, yarım diyet de ödemesi gerekir. Çünkü bir kişinin de çekerek ölümüne sebep olmuştur. Böylelikle karşılıklı hisseleşme ortaya çıkmış olmaktadır. Arada gerekli takaslar yapıldıktan sonra bu oranlarda da akileler diyetleri ödemek durumundadırlar. İşte bu harikulâde bir istinbat (hüküm çıkarma) şeklidir.

Ebu Hanife'ye gelince, o da mesele ile ilgili hususları gözönünde bulundurmuş ve bunların altı (yanlışlık) olduklarını görmüştür. Birincisi, deliye had uygulanmaz, çünkü delilik teklifi kaldırır. Elbetteki bu, yapılmış iftiranın delilik halinde olması halinde böyledir. Eğer bir kimse kimi vakit delirliyor, kimi zaman kendisine geliyor ise, ayık olduğu zamandaki iftiraları dolayısı ile ona had uygulanır.

İkincisi kadın: Ey iki zaninin oğlu demiş, bundan dolayı İbn Ebi Leyla da o kadına ebeveynin herbirisi için bir had uygulamış. Ebu Hanife'nin kanaatine göre bu noktada da hatalı davranmış, çünkü kazf hadleri birden çok olursa, bir tanesi uygulanır (tedahül olur). Zira ona göre bu içki ve zina haddi gibi Allah'ın bir hakkıdır. Şafiî ve Malik'e göre ise kazf haddi insanoğluna ait hadlerdendir. Kazfe uğrayan kişinin birden çok olması halinde, bu had de birden çok olur.

Yanıldığını söylediği üçüncü noktaya gelince, İbn Ebi Leyla iftiraya uğrayan kimsenin talebi olmadan haddi uygulamıştır. Oysa, ister zina iftirası had-

di Allah'ın bir hakkıdır diyenler, ister insanoğlunun hakkıdır diyenlerin icma ile kabul ettiklerine göre zina iftirası haddinin ancak uygulanmasının talebinden sonra uygulanacağı hususunda icma vardır. Taleb olmadan uygulaması caiz değildir. İşte bu husus dolayısıyla onun insanoğlunun bir hakkı görüşünde olanlar kendi kanaatlerinin lehine bunu delil olarak kabul edebilirler. Zira bu Allah'ın bir hakkı olsaydı, zina haddinde olduğu gibi uygulanması uygulanma talebine bağlı kalmazdı.

Dördüncü nokta ise o arka arkaya iki haddi uygulamıştır. Halbuki bir kimseye eğer iki had uygulanması icab ediyorsa, bunlar arka arkaya uygulanmaz. Önce birisi uygulanır, sonra da darbenin etkileri kayboluncaya yahut had vurulan kişi iyileşinceye kadar bırakılır, sonra ona diğer had uygulanır.

Beşinci nokta kadına ayakta had uygulamış olmasıdır. Oysa kadına ancak tesettüre uygun ve oturmuş olduğu halde had uygulanır. Hatta bazıları bir zembil içinde konularak ona had uygulanır, demişlerdir.

Yanıldığını kabul ettiği altıncı nokta ise ona haddi mescidde uygulamış olmasıdır, oysa icma ile hadler mescidde uygulanmaz. Mescidde hüküm vermek ve tazir cezalarını vermekte ise görüş ayrılığı vardır.

Kadı (Ebubekir İbnu'l-Arabî) dedi ki: İşte rivayet edilen hadiste: "Aranızda en iyi hüküm vereniniz Ali'dir." ifadesinin tevillerinden birisine göre kendisine işarette bulunulan ayırdedici söz ve yargı ilmi budur.

Bundan kasıt özlü söz söylemektir, diyenlerin görüşüne gelince, bu Arap olmayanlar için değil de Araplar için sözkonusudur. Araplar arasında da Muhammed (sav) içindir. Bunu da: "Ve bana özlü sözler (cevamiu'l-kelim) verilmiştir"(1) buyruğuyla ifade etmiştir.

Bunun "emma ba'du" sözünü söylemek olduğunu söyleyenlerin görüşüne gelince, Peygamber (sav) da hutbesinde "emma ba'du" derdi. Rivayet edildiğine göre cahiliye döneminde bu sözü ilk söyleyen kişi ise Sahban b. Vail'dir. Öldükten sonra dirilişe iman eden ilk kişi de odur, bastona yaslanan ilk kişi odur, yüzseksen yıl yaşamıştır. Eğer Dâvûd (a.s)'ın bu sözü söylediği sahih olarak sabit ise bu açıklamaya göre elbetteki o bunu Arapça olarak söylemiş olamaz, kendi diliyle söylemiş olmalıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Müslim*, I, 371, 372; *Buhârî*, VI, 2573; *Müsned*, II, 250, 268, 314...

وَهَلْ اَتٰىكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ ۘ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾ اِذْ دَخَلُوا
عَلٰى دَاوٗدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ ۚ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى
بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَآ اِلٰى سَوَآءِ الصِّرَاطِ
﴿٢٢﴾اِنَّ هٰذَآ اَخِى لَهٗ تِسْعٌ وَّتِسْعُونَ نَعْجَةً وَّلِىَ نَعْجَةٌ وَّاحِدَةٌ فَقَالَ
اَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِى فِى الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ
اِلٰى نِعَاجِهٖ ۭ وَاِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَآءِ لَيَبْغِى بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ ۭ وَظَنَّ دَاوٗدُ اَنَّمَا فَتَنّٰهُ
فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهٗ وَخَرَّ رَاكِعًا وَّاَنَابَ ﴿٢٤﴾ فَغَفَرْنَا لَهٗ ذٰلِكَ ۭ وَاِنَّ لَهٗ
عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٢٥﴾

21. Sana şu hasımların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı tırmanarak namaz kıldığı yere inmişlerdi.

22. (Birileri dedi ki): **"Bu benim kardeşimdir. Onun doksandokuz koyunu vardır. Benim ise bir koyunum var. O koyunu da bana ver, dedi ve söz söylemede beni yendi."**

24. Dedi ki: "Andolsun ki o senin bir koyununu koyunlarına (katmak) **istemekle sana zulmetmiş. Muhakkak katan** (ortak)**ların çoğu şüphesiz birbirlerine haksızlık ederler. İman edip salih amel işleyenler müstesnâ. Böyleleri ise ne de azdır!" Bunun üzerine Dâvûd bizim kendisini imtihan ettiğimizi sandığından hemen mağfiret istedi. Rükû ederek yere kapanıp döndü.**

25. Biz de ona bunu mağfiret ettik. Şüphesiz onun nezdimizde bir yakınlığı ve güzel bir dönüş yeri vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmidört başlık halinde sunacağız:

1- Duvarı Aşarak Hz. Dâvûd'un Huzuruna Giren Davacılar:

"Sana şu hasımların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı tırmanarak na-

maz kıldığı yere inmişlerdi" buyruğunda geçen **"hasm"** hem bir, hem iki kişi, hem de topluluk hakkında kullanılır. Çünkü bunun aslı mastardır. Şair de şöyle demiştir:

وَخَصْمٍ غِضَابٍ يَنْفُضُونَ لِحَاهُمُ كنفض البَرَاذِينِ العِرابِ المَخَالِيا

"Ve sakallarını silkeleyen kızgın hasımlar ki
Arap katırlarının, ahdi olmayan düşmanları püskürttüğü gibi."

en-Nehhas dedi ki: Burada **"hasım"** ile iki meleğin kastedildiği hususunda tefsir bilginleri arasında görüş ayrılığı yoktur.

"(تَسَوَّرُوا): **Tırmanarak"** fiili çoğul gelmekle birlikte, tesniye hakkında kullanılması ise "hasm" lafzının anlamına binaendir. Çünkü bu lafız çoğul manası ile varid olmuştur. "(الركب والصحب): Kafile ve arkadaşlar" lafızları gibi. İki kişi için kullanılması kastedilecek olursa: "(ذوا خصمٍ): İki hasım" çoğul için kullanılacak olursa: "(ذوو خصمٍ): Hasımlar" takdirinde kabul edilir.

"Onlar duvarı tırmanarak namaz kıldığı yere inmişlerdi" buyruğu, surunun üst tarafından yanına gelmişlerdi, demektir. Mesela: "(تسوّر الحائط): Duvara tırmandı" denilir. Zaten "sur" şehrin etrafındaki duvar demektir ve hemzesizdir. Aynı şekilde: (السُّوَرُ), "sûrenin" çoğulu demektir. Tıpkı (بُسْرَة)'in çoğulunun, (بُسْر) diye gelmesi gibi. Bu da binanın herbir konağına, aşamasına verilen isimdir. "Kur'ân sûresi" de buradan gelmektedir. Çünkü herbir sûre diğerinden ayrı bir menzile (konak yeri) teşkil etmektedir. Buna dair açıklamalar bu kitabın (Tefsirin) mukaddimesinde (sûre, âyet, kelime ve harf başlığında) geçmiş bulunmaktadır. Nabiğa'nın şu beyiti de geçmişti:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَعْطَاكَ سُورَةً تَرَى كُلَّ مَلْكٍ دونها يتذبذب

"Görmez misin, Allah'ın sana yüksek bir şeref ve üstünlük verdiğini?
Ondan aşağıda kalan herbir hükümdarın aşağıdan ona
yükselmeye çalıştığını görürsün."

Görüldüğü gibi burada sûre ile şeref ve mevkiyi kastetmektedir.

Hemzeli olarak: "(السؤر): Yemeğin kabta geri kalan bölümü" demektir. İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu Farsça ziyafet anlamındadır. Hadis-i şerifte de Peygamber (sav)'ın Ahzab gününde: "(إن جابراً قد صنع لكم سؤراً فحَيَّهلا بكم): Cabir size bir zi-

yafet hazırlanmıştır. Haydi bakalım oraya" dediği kaydedilmektedir.(1)

Burada sözü edilen mihrab (mealde: namaz kıldığı yer) oda demektir. Çünkü o odanın içinde iken iki melek de tırmanarak onun yanına varmışlardı. Bu açıklamayı Yahya b. Sellâm yapmıştır. Ebu Ubeyde ise şöyle demektedir: Mihrabtan kasıt meclisin üst ve en iyi yeridir. Mescidin mihrabı da buradan gelmektedir. Buna dair açıklamalar daha önce birkaç yerde (Al-i İmran, 3/37. âyet, 1. başlıkta, Meryem, 19/11. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Hani onlar Dâvûd'un yanına girmişlerdi" buyruğunda ikinci defa olarak: "(إذ): **Hani"** buyruğu gelmiş bulunmaktadır. Çünkü her ikisinde de bunlardan sonra fiil gelmiş bulunuyor. el-Ferra'nın iddiasına göre ise bunlardan birisi: "(إذ): ...diğinde, dığında" anlamındadır. Bir diğer görüşe göre ikincisi kendisinden sonra gelen ifadelerle birlikte daha öncekisini açıklamaktadır.

Bu gelen iki kişinin, iki insan olduğu da söylenmiştir. Bunu en-Nekkaş demiştir. İki melek oldukları da söylenmiştir. Bu görüşü de bir topluluk benimsemiştir. Kimileri de bunları, kimliklerini tayin ederek gelen bu iki şahıs Cebrail ve Mikail idi, demişlerdir. Bunların insan suretinde ibadet ettiği günde Allah'ın ona gönderdiği iki melek olduğu da söylenmiştir. Bekçiler onları içeri girmekten alıkoymak isteyince, bunlar da ibadet ettiği yerin duvarını aşarak yanına gitmişlerdi. O namazda iken onların geldiklerini farketmemiş, ansızın önünde oturmakta olduklarını görüvermişti. İşte yüce Allah'ın: **"Sana şu hasımların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı tırmanarak namaz kıldığı yere inmişlerdi"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Yani namaz kıldığı yerin üzerinden çıkarak yanına gelmişlerdi. Bu açıklamayı Süfyan es-Sevrî ve başkası yapmıştır.

Bunun sebebi ise İbn Abbas'ın naklettiği şu husustur: Dâvûd (a.s) içinden eğer ilâhi bir imtihana tabi tutulacak olursam, kendimi yanlışlıktan koruyacağım, diye geçirmişti. Ona: Sen sınanacaksın ve sınanacağın günü de bileceksin. Onun için tedbirini al, denildi. O da Zebur'u yanına alıp ibadet ettiği yere girdi, yanına kimsenin girmemesini istedi. Zebur'u okumakta iken en güzel surette bir kuş geldi, onun önünde uçmaya başladı. Eliyle onu yakalamak istedi ve arkasından gitti. Kuş nihayet mihrabın aydınlanma deliğine kondu. Onu almak üzere ona yaklaşınca, yine kuş uçuverdi. Onu görmek için ileri uzanınca yıkanmakta olan bir kadını gördü. Kadın onu görünce vücudunu saçlarıyla örttü. -es-Süddî dedi ki: Kadın Dâvûd'un kalbinde yer etti.- (Devamla) İbn Abbas dedi ki: Kocası Allah yolunda gazaya çıkmış, Ori-

(1) *Müslim*, III, 1611.

ya b. Hannan idi. Dâvûd gaza kumandanına kocasını tabutu taşıyanlar arasına katması için emir yazdı. Tabutu taşıyanlara ise yüce Allah ya zafer nasib ederdi yahut öldürülürlerdi. Oriya'yı kumandan tabutu taşıyanlar arasına yerleştirdi ve öldürüldü. Kadının iddeti bitince Dâvûd ona talib oldu. Kadın da, eğer bir oğlu olursa, ondan sonra hükümdarlığa o geçecek, diye şart koştu ve buna dair de bir belge düzenledi. İsrailoğullarından da elli kişiyi buna şahit tuttu. Süleyman dünyaya gelip delikanlılık yaşına gelinceye iki melek duvarı aşıp namaz kıldığı yere gelinceye ve yüce Allah'ın kitabında anlattığı durum meydana gelinceye kadar nefsi bir türlü karar kılmamıştı.

Bunu el-Maverdî ve başkaları zikretmiş ise de sahih değildir.(1) İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu hususta gelmiş rivayetlerin en sağlamı budur.

Derim ki: Bu manasıyla bunu Tirmizî el-Hakim de *Nevadiru'l-Usul*'de peygambere merfu bir rivayet olarak zikretmiştir: Yezid er-Rukaşî'den, Enes b. Malik'i şöyle derken dinlemiş: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Dâvûd peygamber (sav) kadını görüp onunla evlenmek isteyince, İsrailoğullarının bir askeri birlik çıkarıp göndermelerini emretti. Birliğin kumandanına da düşman ile karşılaştığınız vakit -ismini vererek- filanı öne geçir, dedi. O kişiyi tabutun önüne kattı. O dönemde o tabut ile zafer taleb edilirdi. Tabutun önüne geçirilen kimseler ise ya öldürülürdü yahutta savaştıkları ordu önlerinden dağılır gider, öyle geri dönebilirlerdi. Kadının kocası öne geçirildi ve öldürüldü. Her iki melek de Dâvûd'a indi ve ona olayı anlattılar..."(2)

Said, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Belka şehri yakınındaki Amman kuşatması esnasında kocasına kapının halkasını yakalamalarını emretti. Bu da ölümün kendisi demekti. Bu maksatla kocası öne geçti ve öldürüldü.

es-Sa'lebî ile bir grub ilim adamı şöyle demişlerdir: Yüce Allah Dâvûd'u bu günah ile imtihan etti. Çünkü o bir gün Rabbinden kendisini İbrahim, İshak ve Yakub'un mertebesine çıkarmasını temenni etti, onları sınadığı gibi kendisini de sınamasını, onlara verdiği şeyler gibi kendisine de bağışlamasını temenni etti. Dâvûd zamanı üçe ayırmıştı. Bu üç günün birisinde insanlar ara-

(1) Bu hususdaki rivayetlerin en sağlamı bu olmakla birlikte sahih olmadığına göre; merhum müfessirimiz bu ve benzeri rivayetleri niçin kaydediyor? üstelik kitabının başında sahih olmayan ve sahifeleri boş yere dolduran israiliyyatı almayacağını söylemişti. Bu iki sebepten olabilir: 1. Kurtubi bu gibi rivayetlere güvenilmemesi gerektiğine ayrıca dikkat çekmek için bunları kitabına almış olabilir.

2. Bu tür israiliyyatın dini hükümlerle ilgisini görmediğinden, İsrailoğullarından nakli mübah rivayetlerden kabul ettiği için zikretmiş olabilir.

Hangisi olursa olsun, bunlarla hiçbir şekilde meşgul olmamak gerekirdi. Bu gibi rivayetlerin doğru olmadıklarına dikkat çekmek daha uygun olurdu. Vallahu a'lem.

(2) Tirmizî el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul*, II, 178.

sında hüküm veriyor, birisinde tek başına Rabbine ibadet için halvete çekiliyor, birisinde ise hanımlarıyla ve işleriyle meşgul oluyordu. Okuduğu kitablarda İbrahim, İshak ve Yakub'un faziletine dair şeyler okuyordu. Rabbim dedi, bütün hayırları benim atalarım alıp götürmüş. Bunun üzerine yüce Allah ona şunu vahyetti: Onlar başkalarının maruz kalmadıkları belalar ile sınandılar ve bunlara sabrettiler. İbrahim, Nemrut, ateş ve oğlunu boğazlamakla; İshak boğazlanmakla, Yakub, Yusuf için üzülmekle ve gözlerini kaybetmekle sınandılar. Sen ise bu tür hiçbir şeyle sınanmış değilsin, denildi.

Bunun üzerine Dâvûd (a.s): Onları sınadığın gibi beni de sına ve onlara verdiğinin benzerini bana da ver, dedi. Yüce Allah da ona: Sen şu ayda cuma gününde sınanacaksın, diye vahyitti. O gün mihrabına girdi, kapısını üzerine kapattı, namaz kılmaya ve Zebur okumaya başladı. Aniden altından bir güvercin suretinde şeytan ona göründü. Bu güvercinde herbir güzel renk vardı. Güvercin gelip ayaklarının önünde durdu. Onu yakalayıp küçük oğluna vermek maksadıyla elini uzattı, uzak sayılmayan bir yere kadar uçarak, yakalanacağından yana Davud'un ümidini kesmedi. Yine onu yakalamak üzere uzandı, yine güvercin biraz daha geri çekildi. Güvercinin arkasından gitti ve nihayet bir pencereciğe uçup kondu. Oradan almak üzere gidince, güvercin uçtu, Dâvûd da onu yakalayacak kimse göndermek maksadıyla gözleri ile onu takib edip durdu. Bir havuzun kenarında bahçede yıkanmakta olan bir kadını görüverdi. -Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır.- es-Süddî de: Evinin damı üzerinde çıplak olarak yıkanıyordu, demiştir.

Böyle güzel bir kadın görmemişti. Kadın onun gölgesini görünce, saçlarını çözdü ve saçları vücudunu örttü. Bundan dolayı kadını daha da beğendi. Kocası Orya b. Hannan ise Dâvûd'un kızkardeşinin oğlu Eyyub b. Suriye ile birlikte bir gazada bulunuyordu. Dâvûd, Eyyub'a: Orya'yı şu şu yere gönder ve onu tabutun önünde yerleştir, dedi. Tabutun önünden giden bir kimsenin zafer nasib olmadan ya da şehid düşmeden geri dönmesi helal değildi. Derken Eyyub onu tabutun önüne yerleştirdi, zafer nasib oldu. Dâvûd'a durumu yazdığı bir mektubla haber verdi.

el-Kelbî dedi ki: Orya, Dâvûd döneminde Allah'ın yeryüzündeki kılıcı idi. Bir darbe indirip tekbir getirdi mi bu tekbiri dolayısıyla sağından Cebrail, solundan Mikail tekbir getirir, semadaki melekler tekbir getirir ve Arşa varıncaya kadar bu böylece sürerdi. Nihayet Arşın etrafındaki melekler de onun tekbiri ile tekbir getirirdi. (el-Kelbî) dedi ki: Allah'ın kılıçları üç tane idi. Bunlar Musa döneminde Kalib b. Yufanna, Dâvûd zamanında Orya, Rasûlullah zamanında da Hamza b. Abdu'l-Muttalib idi. Eyyub, Dâvûd'a yüce Allah'ın Orya'ya zaferi nasib ettiğini haber vermek üzere mektub yazınca, bu sefer Dâvûd ona: Onu şu birlikle birlikte gönder ve yine tabutun önüne yerleştir.

Yine Allah ona zafer nasib etti, sonucusunda da şehit düştü. Dâvûd da iddeti bittikten sonra o kadın ile evlendi. İşte Dâvûd'un oğlu Süleyman'ın annesi o kadındır. (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

Bir başka görüşe göre Dâvûd (a.s)'ın sınanmasının sebebi şudur: O içinden kötü hiçbir şey yapmadan bir gün geçirebileceğini geçirdi. el-Hasen dedi ki: Dâvûd zamanını dörde bölmüştü. Bir bölümünü hanımlarına, bir bölümünü ibadete, bir bölümünü İsrailoğulları ile birbirlerine karşılıklı öğüt vermek ve birlikte ağlayıp ağlaşmak, bir bölümünü de hüküm vermek için ayırmıştı. Derken bir insanın hiçbir günah işlemeden bir gün geçirmesi olabilir mi? diye müzakere ettiler. Dâvûd bu işin altından kalkabileceğini içinden geçirdi. İbadet ettiği günü kapıyı üzerine kapattı, yanına kimsenin girmemesini emretti. Zebur'u okumaya koyuldu ve derken altından bir güvercin önüne gelip düştü. Sonra da az önce geçenlere yakın rivayeti anlattı.

İlim adamlarımızın: Bundan şu hususa delil vardır... deyip çıkardıkları sonuçlara gelince, bu da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir:

2- Hakimin, Kocanın ve Abidin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar:

İlim adamlarımız bunu hakimin her gün hüküm vermek üzere insanların davalarına bakmakla yükümlü olmadığına ve insanın ibadetle meşgul olsa dahi, hanımları ile ilişkiyi terketme hakkına sahib olmadığına delil göstermişlerdir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/3. âyet, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yine orada Ka'b (b. Sevvar)'ın Ömer (r.a) döneminde onun huzurunda böylece hüküm verdiği de geçmişti. Peygamber (sav) da Abdullah b. Ömer'e[1]: "Muhakkak senin eşinin de senin üzerinde bir hakkı vardır"[2] diye buyurduğu sabittir.

Yine el-Hasen ve Mücahid dediler ki: Dâvûd (a.s) halifelik makamına getirildiğinde İsrailoğullarına şöyle demişti: Allah'a yemin ederim mutlaka ben aranızda adaletle hükmedeceğim. O bu yemini -inşaallah diyerek- istisnâda bulunmaksızın yapmıştı, o bakımdan bununla sınandı.

Ebu Bekir el-Verrak dedi ki: Dâvûd çokça ibadet eden birisi idi. Amelini beğenir gibi oldu ve: Acaba yeryüzünde benim gibi ameli olan bir kimse var mıdır? dedi. Yüce Allah ona Cebrail'i gönderdi, Cebrail dedi ki: Allah sana şöyle buyuruyor: Sen ibadetini beğendin, ibadeti beğenmek (ucb) ise ateşin odunu bitirmesi gibi ibadeti yer bitirir. İkinci bir defa daha beğenecek olursan ben seni kendi nefsinle başbaşa bırakırım. Bunun üzerine: Rabbim de-

(1) Tercüme ettiğimiz Tefsir metninde böyle olmakla birlikte, doğrusu Abdullah b. Amr el-As'tır.

(2) ***Buhârî***, II, 696, 697, V, 1995, 2272; ***Müslim***, II, 813, 817; ***Müsned***, II, 197, 198.

di, sen bir sene beni nefsimle başbaşa bırak. Yüce Allah: Bu çok uzun bir süredir, dedi. Bu sefer: O halde bir ay, dedi. Yüce Allah: Bu da çoktur deyince, o halde bir gün, dedi. Yine yüce Allah: Bu da çoktur dedi. Bu sefer: O halde Rabbim sen beni nefsimle bir saat (kısa bir süre) başbaşa bırak, deyince yüce Allah: Haydi seni nefsinle başbaşa bıraktım, diye buyurdu. Dâvûd (a.s) bekçileri görevlendirdi, yün elbiselerini giyindi ve ibadetgahına girdi. Önüne Zebur'u koydu. İbadetine dalmış iken bir kuş gelip önüne düştü ve kadın ile ilgili başından geçen olaylar geçti.

Süfyan es-Sevrî dedi ki: Dâvûd bir gün şöyle demişti: Rabbim Dâvûd hanedanından bir kimsenin oruç tutmadığı bir gün yine Dâvûd hanedanından bir kimsenin namaz kılmadığı bir gece geçmiyor. Yüce Allah ona: Ey Dâvûd dedi, bu senden midir? Benden midir? İzzetim hakkı için seni kendi nefsinle başbaşa bırakacağım. Dâvûd, Rabbim beni affet dedi. Yüce Allah: Seni bir yıl kendi nefsinle başbaşa bırakacağım dedi. Dâvûd izzetin hakkı için yapma diye yalvardı, yüce Allah: O halde bir ay dedi. Dâvûd: İzzetin hakkı için yapma dedi, yüce Allah: O halde bir hafta dedi. Dâvûd: İzzetin hakkı için yapma dedi, yüce Allah: O halde bir gün diye buyurdu. Dâvûd: İzzetin hakkı için yapma dedi, yüce Allah: O halde bir saat diye buyurdu. Dâvûd: İzzetin hakkı için yapma dedi, yüce Allah: O halde bir an diye buyurdu. Şeytan ona: Bir an ne kadardır ki, dedi. Bunun üzerine Dâvûd da: Bir an beni bana bırak dedi. Yüce Allah da onu bir an nefsi ile başbaşa bıraktı. Ayrıca ona: Bu filan gün, filan vakitte olacaktır denildi. O gün gelince, o gününü ibadete ayırdı. Bulunduğu yerin etrafında da bekçileri görevlendirdi. Bu bekçilerin dörtbin kişi olduğu söylendiği gibi, otuzbin yahut otuzüçbin kişi olduğu dahi söylenmiştir. Tek başına Rabbine ibadete çekildi, Zebur'u önünde yaydı. Güvercin geldi, önüne düştü ve kadını görmesi olayı başından geçti. Yüce Allah da bu iki meleği Süleyman (a.s)'ın doğumundan sonra ona gönderdi. Bu iki melek de ona koyunları örnek verdiler. O bu örneği dinleyince, işlediği günahı hatırladı ve -ileride geleceği üzere- kırk gün secdeye kapandı.

3- Dâvûd (a.s)'ın Yanına Gelenler:

"O bunlardan korkmuştu." Çünkü yanına davacıların geldikleri vaktin dışında geceleyin gelmişlerdi. İzinsiz yanına girdiklerinden dolayı korktuğu da söylenmiştir. Bir başka açıklamaya göre onlar duvarı tırmanıp yanına geldikleri, kapıdan gelmedikleri için korkmuştu.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Dâvûd (a.s)'ın ibadet ettiği yer girilmeyecek kadar oldukça yüksekti, öyle ki bir insanın o duvarı tırmanabilmesi çok sayıdaki yardımcılarıyla ve çeşitli ve pekçok aletler ile kendi gücü oranında günlerce yahutta aylarca uğraşıp bunun çaresini bulması ile mümkün olabilirdi. Eğer

bizler: İbadet ettiği yerin kapısından oraya girilebilir diye düşünsek bile, yüce Allah bu hususu haber vererek: **"Hani onlar duvarı tırmanarak"** diye buyurmaktadır. Zira oraya giden basamakları çıkarak yahut aşağı tarafından gelen bir kimseye odaya ya da mihraba tırmandı -mecazi bir ifade olması müstesnâ- denilmez. Davacıların içinden girdiği belirtilen o pencereciği görecek olursak, kesinlikle o gelen iki kişinin iki melek olduğunu biliriz. Çünkü o pencerecik ancak ulvi bir varlığın ulaşabileceği kadar yüksek bir yerdedir.

es-Sa'lebî dedi ki: Duvarı aşan iki kişinin İsrailoğullarından anne baba bir iki kardeş oldukları da söylenmiştir. Dâvûd (a.s) onlar hakkında hüküm verince meleklerden birisi ona: Ey Dâvûd niye bu şekilde kendi hakkında hüküm vermedin, dedi.

es-Salebî dedi ki: Ancak onların Dâvûd'un dikkatini yaptıklarına çeken iki melek oldukları şeklindeki birinci görüş daha güzeldir.

Derim ki: Tevil bilginlerinin çoğunluğunun kabul ettiği görüş de budur. Şâyet: Meleklerin kendilerinin: "(Biz) iki davacıyız. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir" demeleri nasıl mümkün olabilir? Bu bir yalandır, melekler ise böyle bir şeyden münezzehtir denilecek olursa, buna cevab şudur: Bu durumda ifadelerde takdiri bir takım lafızların bulunduğunu kabul etmemiz kaçınılmaz bir şeydir. O iki melek şöyle demiş gibidirler: Farzet ki biz biri diğerine haksızlık yapmış iki davacıyız. Sen de aramızda hak ile hüküm ver. İşte o iki meleğin: **"Bu benim kardeşimdir. Onun doksandokuz koyunu vardır..."** sözleri de böylece yorumlanır. Çünkü bu ifade her ne kadar haber vermek suretinde ise de bunu zikretmekten kasıt, Dâvûd'un yaptığı şeylere bir varsayımla dikkatlerini çemketi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Peygamberin Korkmasının Sebebi:

Şâyet: Dâvûd bir peygamber olduğu, nübuvvet ile de ruhu güç kazanıp vahiy ile itminana erdiği, Allah'ın ona ihsan etmiş olduğu mevki dolayısıyla da metanet kazanıp Allah ona pekçok mucizeler gösterdiği halde ve yine oldukça kahraman bir kişi olmakla birlikte, onun korktuğundan nasıl sözedilebilir diye sorulursa, şöyle cevap verilir: Kendisinden önceki peygamberlerin yolu da bu idi. Ondan önce gelen peygamberler öldürülmekten, eziyete uğratılmaktan yana kendilerine güvenlik (teminat) verilmemişti. O da bu ikisinden korkuyordu. Nitekim Musa ile Harun (ikisine de selam olsun)'a: *"Ey Rabbimiz biz! Bize karşı aşırı gitmesinden veya azgınlığını arttırmasından korkarız"* (Ta-Ha, 20/45) dediklerini yüce Allah'ın da kendilerine: **"Korkmayın"** diye buyurduğunu görüyoruz. Elçiler de Lut (a.s)'a: Korkma, *"Biz Rab-*

binin elçileriyiz, onlar sana asla ulaşamazlar" (Hud, 11/81) demişlerdi. İş te burada da bu iki melek ona: "Korkma!" demişlerdir.

Muhammed b. İshak dedi ki: Allah ona huzurunda davalaşacak iki meleği o, mihrabında (mabedinde) ibadet ederken göndermişti. Bu yüce Allah'ın ona ve Orya'ya dair verdiği bir örnekti. O bu iki meleği tepesinde duruyor görünce: Benim yanıma nasıl girebildiniz? dedi. Onlar da: "Korkma, iki davacıyız. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir." Sen aramızda hüküm veresin diye yanına geldik, dediler.

5 Dâvûd (a.s)'ın Yanına İzinsiz Girenlere Karşı Tutumunun Sebepleri:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Eğer: onların maksadlarını bildikten sonra niye dışarı çıkartılmalarını emretmedi? İzinsiz huzuruna girdikleri halde niye onları te'dib etmedi? diye sorulacak olursa, buna dört açıdan cevap verilebilir:

1- Bizler başkalarına karşı teşrifat ve izin istemek hususundaki şer'î hükümlerinin keyfiyetini bilmiyoruz. Bilseydik vereceğimiz cevap bu ahkama göre olurdu. Nitekim bizim şeriatimizin geldiği ilk dönemlerinde Yüce Allah bunlara dair etraflı açıklamaları indirinceye kadar bu gibi hükümlere değinilmemişti.

2- Biz bu hususta verilecek cevabı hicab ile ilgili hükümlere bağlı kabul edecek olursak, onun karşı karşıya kaldığı bu korkmasının, bu konuda yapması gereken uygulamayı ona unutturmuş olma ihtimaline bağlı kabul edebiliriz.

3- O, işin sonunun nereye varacağını bilmek ve böyle bir iş için izinsiz girmenin muhtemel olup olmadığını görmek maksadı ile başladıkları sözü tamamlamalarını istemiştir. Bu tutumları ile birlikte onları haklı kılabilecek bir mazeretleri var mıdır, yok mudur? Böylece öğrenmek istemiştir. Nihayet bu işin kendisi için bir sınama, bir mihnet olduğunu Allah'ın bu kıssa ile kendisine bir misal verdiğini ve günahtan korunmak iddiasına karşı bir te'dib olduğu açıkça ortaya çıkmış oldu.

4- Dâvûd (a.s)'ın bir mescidde ibadet etmekte olduğu ihtimali vardır. Mescide girmek için ise herhangi bir kimsenin izin alması gerekmez. Zira mescide girmek için kimseye sınır konulmamıştır.

Derim ki: el-Kuşeyrî'nin sözünü ettiği beşinci bir görüş (ihtimal) daha vardır. O da şudur: Gelen şahıslar şöyle demişlerdi: Teşrifatçılıkla görevli olan kimseler bize izin vermediklerinden, biz de bu şekilde girme yolunu denedik ve meselenin aramızda çözülemez bir hal alacağından korktuk. Dâvûd (a.s) da onların bu özürlerini kabul etti ve sözlerini dinledi.

6- Gelen Davacıların Durumu:

Yüce Allah'ın: **"İki davacıyız"** buyruğu ile ilgili olarak denilse ki: Bundan önce (üç ve yukarısı için kullanılan çoğul kipi ile): **"Hani onlar duvarı tırmanarak... inmişlerdi"** denilmişken, burada nasıl olur da: **"İki davacıyız"** denilmiştir. Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Çünkü iki kişi de cem (çoğul)'dir. el-Halil dedi ki: İki kişi olmakla birlikte: "(نحن فعلنا): Biz yaptık" demeye benzer. el-Kisaî de şöyle demiştir: Cümle haber vermek mahiyetinde olduğundan dolayı çoğul gelmiştir. Haber bitip karşılıklı hitaba sıra gelince, bu sefer iki şahıs kendileri hakkında haber vererek: **"İki davacıyız"** dediler.

ez-Zeccac da: Bu: "Biz iki davacıyız" anlamındadır. Başkası da şöyle demiştir: Buradaki "söylemek" kökünden gelen fiil, hazfedilmiştir. Yani: **"İki davacı"** diyordu ki: **"Birimiz, diğerine haksızlık etmiştir."**

el-Kisaî de dedi ki: Eğer bu ifade "onların biri diğerine haksızlık etmiştir" şeklinde olsaydı, o da olurdu.

el-Maverdî dedi ki: Bu iki şahıs iki melek idiler. Bunlar ne iki davacı idiler, ne de birbirlerine haksızlık eden kimseler. Meleklerin yalan söylemeleri de beklenilmez. O halde ifadeleri: Şâyet sana iki davacı gelip: Birbirinize haksızlık ettik deseler... takdirinde olmalıdır.

Şöyle de denilmiştir: Yani bizler biri diğerine haksızlık eden davacılardan iki bölüğüz. Bu açıklamaya göre "davalaşma"nın iki kişi arasında olması da mümkündür. Herkes ile -çoğul olarak- ayrı ayrı olması da mümkündür. Bu kesimden herbir kişinin diğer kesimdeki herbir kişi ile bir davası da olabilir. İşte bunlar davalarını ortaya koymak üzere gelmiş oldular, fakat onlardan iki kişi konuşmaya başladı. Dâvûd da nikahtan[1] sözedilmesi ile birlikte meseleyi anlamış oldu. Bu durumda diğerlerinin davalarını ayrıca ele almaya gerek bırakmadı.

"(البغي): **Haksızlık"**: Haddi aşmak ve gerekenin sınırlarının dışına çıkmak demektir. Mesela, yaranın acısı çok ileri gittiği ve son derece çirkin bir hal aldığı takdirde: (بغى الجُرْح) denilir. Fahişelik yapan bir kadın hakkında kullanılan: (بغت المرأة): Kadın fahişe oldu." tabiri de buradan gelmektedir.

7- Hak ve Adaletle Hükmetmek Zulme Sapmamak:

"Aramızda hak ile hükmet, zulmetme" buyruğundaki: (وَلَا تُشْطِطْ) lafzı, es-

(1) Gerek tercemeye esas aldığımız baskı, gerek onu esas alarak yapılan sonraki baskılarda "nikah" kelimeleri kayd edilmiştir. Oysa, hasımlarının sözkonusu ettikleri "koyunlar" demek olan "ni'ac"dır. Hat benzerliğinin böyle bir okuma hatasına sebep olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla ibareyi: "Davud da koyunlardan söz edilmesi..." diye anlamak gerekir.

Süddi'ye göre "haksızlık etme" anlamındadır. Ebu Ubeyd'in naklettiğine göre, (شططت عليه) ile "(أشططت): Ona haksızlık ettim, zulmettim" demektir.

Temim ed-Dari'nin rivayet ettiği hadiste de: (إنك لشاطّي): tabiri "Verdiğin hükümde bana haksızlık ediyorsun" anlamındadır.

Katade de; (haktan) meyletme diye açıklamıştır. el-Ahfeş: "İsraf etme (sınırı aşma)!" diye açıklamıştır. Bunun aşırıya kaçma demek olduğu da söylenmiştir ki, bunların anlamları birbirlerine yakındır.

Bunun asıl anlamı "(شطتِ الدار): Ev uzak düştü" tabirinden olmak üzere uzaklık manasını ihtiva eder. "(شطتِ الدار تَشِطُ وتَشُطُ شطًا وشُطوطاً): Ev uzak düştü, uzak düşer, uzak düşmek" demektir. "(أشطَّ في القضية): Meselede haksızlık yaptı, zulmetti" denilir; "(أشطَّ في السَّوْم واشتط): Pazarlıkta oldukça ileri gitti"; "(أشطّوا في طلبي): Beni takib etmekte işi çok ileriye götürdüler" demektir.

Ebu Amr dedi ki: "(الشطط): Her hususta makul sınırı aşmak" demektir. Hadis-i şerifte de şöyle denilmiştir: "(لها مهر مثلها لا وَكْسَ ولا شطط): O kadına mehri verilir. Ne aşağıya çekilir, ne de aşırıya gidilir."(1) Bu da ne eksiği, ne fazlası verilir demektir. Kur'ân-ı Kerim'de de: "(لَقَدْ قُلْنَا إِذاً شَطَطاً): ***O takdirde gerçekten son derece batıl bir söz söylemiş oluruz"*** (el-Kehf, 18/14) diye buyurulmaktadır, ki zalimce ve haktan uzak bir söz söylemiş oluruz, demektir.

"Ve bizi doğru yola ilet!" Bize yolun doğrusu hangisi ise onu göster.

8- "Koyunlar"ın Mahiyeti ve Te'vili:

"Bu benim kardeşimdir. Onun doksandokuz koyunu vardır" buyruğu şu demektir. Orya adına konuşan melek dedi ki: "Bu benim kardeşimdir." Yani benim dinim üzeredir. Bu arada davalıya işaret etti. Buradaki "kardeşim"in arkadaşım anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Onun doksandokuz koyunu vardır" anlamındaki buyruğundaki **"doksandokuz"** anlamındaki kelimelerin baştaki "te" harflerini el-Hasen üstün ile: (تِسْعٌ وَتِسْعُونَ) şeklinde okumuştur. Bu şaz bir söyleyiştir. Ancak el-Hasen'in kıraati olarak sahih yolla gelmiştir. Bu açıklamayı en-Nehhas yapmıştır.

Araplar sükuneti kalçalarının büyüklüğü ve nisbeten zaafı dolayısıyla kinaye yoluyla kadından, koyun diye sözederler. Kimi zaman inek, kısrak ve dişi deve tabirlerinin de kadından kinaye yoluyla kullanıldığı olur. Çünkü bunların hepsinin ortak vasfı sırtlarına biniliyor olmasıdır. İbn Avn şöyle demiştir:

(1) İbn Hibban, *Sahih*, IX, 409, 411; *Tirmizî*, III, 450; *Ebû Dâvûd*, II, 237; *Nesâî*, VI, 121, 122, 198; *Müsned*, I, 447, IV, 279, 280.

أنـا أبـوهـنّ ثـلاثٌ هُـنّـهْ رابعـةٌ في البيت صُـغْـراهُـنّـهْ
ونعجتي خمسـاً تُـوفّـيهِـنّـهْ ألا فَـتًى سـمـحٌ يُغـذّيهِـنّـهْ
طَيُّ النّقا في الجوع يَـطْويهِنّهْ ويـلُ الـرّغـيـف ويـلَهُ مِنْهُـنّهْ

"Babasıyım ben onların, üç tanedir onlar,
En küçükleri dördüncüleri ise evdedir.
Benim koyunum ile beşe tamamlanmaktadırlar,
Onları besleyecek cömert bir kişi yok mudur?
Acıktıklarında kum tepeciğinin üzerinde kıvrılır yatarlar.
Ellerine geçirdikleri ekmeğin vay haline, vay haline o ekmeğin."

Antere de şöyle demiştir:

يـا شـاةَ مـا قَنصٍ لِمن حَلّتْ لَـهُ حَـرُمتْ عليّ وليتَـهـا لم تَـحْـرُمِ
فَبَعَثْتُ جـاريتي فقلتُ لهـا اذْهَبِي فَـتَجَـسّسِي أخبـارَهـا لي واعلمي
قـالتْ رأيتُ مِن الأعـادي غِـرّةً والشّـاةُ مُمْكِنَـةٌ لمن هـو مُـرْتَـمِ
فكـأنّمـا الْتَفَتَتْ بِجيـد جِدايـةٍ رَشَـإٍ مِـنَ الـغِـزْلانِ حُـرٍّ أرْثَـمِ

"Ey avlanılacak koyun, kimin eline düşersen,
Artık o bana yasak olur, keşke yasak olmasa,
Kızımı gönderdim, git dedim ona,
Benim için ona dair haberleri araştır ve öğreniver,
Dedi ki: Düşmanlar farkında olmadan gördüm,
O koyun ok atanın eline geçmişti.
Sanki alnında beyazlık bulunan bir ceylan yavrusu gibi,
Kısacık boynunu dönüp bana baktı."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فـرَمَيْتُ غَـفْلَةَ عَـيْـنِـهِ عَـنْ شَـاتِـهِ فَـأَصَـبْتُ حَـبّـةَ قَـلْـبِـهـا وطِـحَـالَـهَـا

"Onun koyununu görmediği bir sırada okumu attım,
Ta kalbinin ortasından ve dalağından isabet ettirdim."

Kadınlardan kinaye yoluyla koyun diye sözetmek, kullanılabilecek tariz (üstü kapalı) ifadlerin en güzellerindendir.

el Huseyn b. el-Fadl dedi ki: Bu ifade meleklerin bir tarizi ve bir uyarısıdır. Arapların: Zeyd, Amr'ı dövdü, ifadelerine benzer, oysa ortada ne dövme vardır, ne de gerçek manada bir koyun. Sanki: Biz, durumu bu olan iki davacıyız, demiş gibidirler.

Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Bu hususta yapılmış en güzel açıklama anlamın şu olduğu şeklindeki açıklamadır: O soru sormak maksadıyla: (Biz) bir diğerine haksızlık etmiş iki davacıyız. Nitekim: Bir adam hanımına bunu söylerse, ona ne düşer? demeye benzer.

Derim ki: İmam Şafiî'nin arkadaşı el-Müzenî bu âyet-i kerime ile Peygamber (sav)'ın Muvatta'da ve başkalarından rivayet edilen İbn Şihab yoluyla gelen hadiste yer alan: "O senindir, ey Abd b. Zema"[1] hadisini de buna yakın bir şekilde yorumlamıştır. el-Müzenî dedi ki: Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya, bu hadis bana göre Peygamber (sav)'ın kendisine sorulan bir soruya verdiği bir cevab mahiyetindedir. Onlara hükmün şöyle olduğunu bildirmiştir: Böyle bir şey, hem döşek sahibi (evli bulunan koca)nin hem de zina etmiş kimse aynı anda iddiada bulunduğu takdirde sözkonusu olur. Yoksa Utbe aleyhine kardeşi Sa'd'ın sözünü Zem'anın aleyhine de oğlunun -zina mahsulü bir çocuk olduğuna dair- sözünü kabul etmiş değildir. Çünkü herbirisi başkası adına haber vermiştir. Müslümanlar ise bir kimsenin diğeri aleyhindeki ikrarının geçerli olmayacağını icma ile kabul etmişlerdir. Şanı yüce Allah da bunun bir benzerini Dâvûd ve melekler kıssasında zikretmiş bulunmaktadır. Melekler Dâvûd'un yanına girdiklerinde onlardan korkuya kapılmış, onlar: Korkma, biz iki davacıyız, demişlerdi. Halbuki onlar davacı değillerdi. Onlardan herhangi birisinin doksandokuz koyunu yoktu. Fakat onlar onunla neyi anlatmak istediklerini bilmesini sağlamak maksadı ile meseleyi müşahhaslaştırarak konuştular. Peygamber (sav)'ın da bu olay hakkında sorulan soru üzerine hüküm vermiş olma ihtimali vardır. Bu hadise dair benim bu yorumumu destekleyecek herhangi bir kimse bulunmasa dahi, bana göre böyle bir yorum sahihtir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9- "Doksandokuz Koyun":

en-Nehhas dedi ki: İbn Mesud'un **"Bu benim kardeşimdir, onun doksandokuz koyunu vardır. Benim ise bir koyunum var"** anlamındaki buyruğu: "(إِنَّ هَٰذَا أَخِي كَانَ لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً أُنْثَىٰ): Bu benim kardeşimdir, onun doksandokuz koyunu vardı, benim ise dişi bir koyunum var." diye okumuştur. Buradaki: "(كَانَ): ...dır." Yüce Allah'ın: "(وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً): ***Allah gafurdur, rahimdir."*** (en-Nisa, 4/96) buyruğundakine göredir (nakıstır demek istemektedir). Kı-

(1) *Muvatta,* II, 739; *Buhârî,* II, 724, 895, III, 1007; *Müsned,* VI, 129, 200.

manında yer alan "dişi" anlamındaki lafız da te'kiddir. Nitekim: "(هو رجل ذكر): O erkek bir adamdır" denildiği gibi, burada da te'kiddir.

Şöyle de açıklanmıştır: Aralarında az miktarda erkek bulunmakla birlikte "bunlar yüz koyundur" denildiği gibi, burada ayrıca "dişi" tabirinin aralarında hiçbir erkek bulunmadığının anlaşılması için zikredilmesi uygun düşmüştür. Tefsirde bunun: Onun ise doksandokuz hanımı vardır, anlamına geldiği belirtilmiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Eğer bunların hepsi hür kadın iseler bu onun şeriatına uygun bir şeydi, demektir. Şâyet aralarında cariyeler var ise bu da bizim şeriatimize uygun düşer. Ancak kuvvetli görülen görüşe göre bizden öncekilerin şeriatinde evlenilecek hanım sayısı belli bir sayı ile sınırlı değildi. Bu sınırlandırma Muhammed (sav)'ın şeriatindedir. Buna sebep ise bedenlerin güçsüzlüğü, ömürlerin azlığıdır.

el-Kuşeyrî de şöyle demektedir: Muayyen onlara bu sayı sözkonusu değildi. Maksat bir örnek vermekti de denilebilir. Nitekim: Eğer bana yüz defa dahi gelecek olsan, senin ihtiyacını görmeyeceğim, demek de böyledir. Maksat defalarca gelirsen... demektir.

İbnu'l-Arabî de şöyle demektedir: Bazı müfessirlerin dediklerine göre Dâvûd'un yüz hanımı yoktu, doksandokuz örnek olsun diye zikredilmiştir. Bunun da maksadı şudur: Bunun başka bir hanıma ihtiyacı olmadığı halde, benim hanıma ihtiyacım vardır, demektir. Ancak böyle bir açıklama iki bakımdan yanlıştır.

1- Delilsiz bir şekilde lafzın zahir manasından uzaklaşmanın anlamı yoktur. Bizden öncekilerin şeriatinde ise bizim şeriatimizde belirtildiği gibi evlenilecek hanım sayısı sınırlı değildi.

2- Buhârî ve başkalarının rivayetine göre Süleyman (a.s) şöyle demiştir: "Bu gece yüz hanımımı dolaşacağım. Bu hanımlardan herbirisi Allah yolunda savaşacak bir çocuk doğuracaktır. Ancak inşaallah demeyi unutmuştu."(1) Bu ifade açık bir nasstır.

10- Tartışmada Galib Gelmek:

"Benim ise bir koyunum" tek bir hanımım **"var. O koyunu bana ver, dedi."** Yani o benim payım olsun diye, benim lehime ondan vazgeç demektir. İbn Abbas: Onu bana ver, diye açıklamıştır. Yine ondan gelen bir rivayete göre: Benim için sen onu bırak, diye açıklamıştır. İbn Mesud da böyle açıklamıştır. Ebu'l-Aliye de şöyle demiştir: Ben onu payıma alayım diye onu ba-

(1) ***Buhârî***, V, 2007; ***Müslim***, III, 1275; ***Müsned***, II, 229, 275.

na kat. İbn Keysan da şöyle demiştir: Sen onun benim payım olmasını sağla, diye açıklamıştır.

"Ve söz söylemede de beni yendi." Beni yenik düşürdü. ed-Dahhak dedi ki: Konuştuğu vakit o benden daha fasih konuşur. Savaşacak olursa, düşmana zararı benden daha fazla olur. (Âyet-i kerimedeki "yendi" ile aynı kökten olmak üzere): "(عزّه يعزّه عزًّا): Onu yendi, yener" denilir. Darb-ı meselde de "(من عزّ بزّ): Galib gelen, talan vurur" denilmektedir. Bundan isim, "izzet" şeklinde gelir ki, bu da güç ve galebe demektir. Şair de şöyle demiştir:

قَطاةٌ عَزَّها شَرَكٌ فَباتَتْ تُجاذِبُهُ وقد عَلِقَ الْجَناحُ

"Bir ağın yenik düşürdüğü bir keklik ki geçirdi geceyi,
Ağdan kurtulmaya çalışarak, halbuki kanadı ağa takılmış."

Abdullah b. Mesud ve Ubeyd b. Umeyr: **"Ve söz söylemede de beni yendi"** anlamındaki buyruğu: "(وَعَازَّنِي فِي الْخِطَابِ): Ve söz söylemede benimle yenişmeye koyuldu" diye okumuştur. Benimle yarışa koyuldu demek olur ki, bu da karşılıklı yenişmek, yarışmak anlamında: (المعازّة)'den gelmektedir. "(عازّه): Onunla yenişti, yarıştı" demektir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu yenmenin sebebi hususunda farklı görüşler vardır. Bir açıklamaya göre, bu yaptığı açıklamalarıyla beni yendi demektir. Bir başka açıklamaya göre, sahib olduğu güç ve otoritesiyle beni yendi, demektir. Çünkü ondan böyle bir şeyi isteyince, ona muhalefet edememişti. Bizim topraklarımızda Seyr b. Ebi Bekr diye bilinen bir emir vardı. Onunla bir adamdan bir ihtiyacımı görmesini istemesi için konuştum. Bana şöyle demişti: Bir yöneticinin bir ihtiyacı istemesinin onu gasbetmesi anlamına geldiğini bilmiyor musun? Bu sefer ben: Hayır, bu adaletin bir gereği olsa dahi istemiyorum, dedim. Eğitim görmemiş bir kişi olmakla birlikte söylediği bu söze ve zekasına hayret ettiğim gibi, o da benim kendisine verdiğim cevaba hayret etmiş, şaşırmıştı.

11- Hz. Dâvûd'un İsteğinin Mahiyeti Neydi?:

"Dedi ki: Andolsun ki o senin bir koyununu koyunlarına (katmak) **istemekle sana zulmetmiş"** buyruğu ile ilgili olarak en-Nehhas şöyle demektedir: Denildiğine göre bu, Dâvûd (a.s)'ın işlediği günahı idi. Çünkü burada: Herhangi bir belge ve sağlam kanaat bildirmeye dayanak olacak bir şey istemeksizin ve hasmın ikrarı da ortada bulunmaksızın durum gerçekten böyle mi olmuştur, olmamış mıdır, tesbit etmeksizin: **"Sana zulmetmiş"** deyiver-

mişti. Bu, bu hususlaki görüşlerden birisidir.

Bundan sonraki başlıkta buna dair açıklama gelecektir. Yüce Allah'ın izniyle de bu güzel bir açıklamadır.

Yine Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Aralarında Abdullah b. Mesud ve İbn Abbas'ın da bulunduğu sözleri reddedilemeyecek türden olan ilim adamlarının görüşlerine gelince, onlar şöyle demişlerdir: Dâvûd (sav) adama: Benim için hanımından vazgeç, demekten fazla bir söz söylemiş değildir. Ebu Cafer (en-Nehhas) dedi ki: İşte yüce Allah bundan dolayı ona sitem etmiş ve bu hususa dikkatini çekmişti. Bu ise büyük bir masiyet değildir. Kim bundan daha ileriye gidecek olursa, o hiçbir ilim adamından sahih olarak gelmemiş bir kanaat belirtmiş olur ve bu hususta çok büyük bir vebal altında kalır. (en-Nehhas) *"İ'rabu'l-Kur'ân"* adlı eserinde böyle demiştir. Yine o *"Meani'l-Kur'ân"* adlı eserinde de buna benzer açıklamalarda bulunmuştur. Şöyle demektedir: Dâvûd (a.s) ile Orya'nın durumu ile ilgili birtakım haber ve kıssalar gelmiştir. Bunların büyük çoğunluğu sahih değildir, senedleri de muttasıl değildir. Bunların sahih olanları bilinmedikçe bu gibi şeyleri benimseme cesaretini göstermemek gerekir. Bu hususta gelmiş en sahih rivayet ise Mesruk'un, Abdullah b. Mesruk'tan şöyle dediğine dair yaptığı rivayetidir: Dâvûd (a.s) "o koyunu bana ver" yani benim için ondan vazgeç demenin dışında bir şey söylemedi. el-Minhal de Said b. Cübeyr'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Dâvûd (a.s): "O koyunu bana ver" yani benim için onu bırak ve onu bana kat, demekten fazla bir şey söylemiş değildir.

Ebu Cafer (en-Nehhas) dedi ki: Bu, bu hususta gelmiş en değerli rivayettir. Buna göre anlam da şöyle olur: Dâvûd (a.s), Orya'dan bir adamın cariyesini satmasını istemesi gibi hanımını boşamasını istemiştir. Yüce Allah ise bu noktaya dikkatini çekmiş ve ona sitem etmiştir. Çünkü o bir peygamberdi ve onun doksandokuz tane hanımı vardı. Dünyalığının artmasını isteyerek meşguliyete dalmasının uygun olmadığını belirtmişti. Bunun dışında yapılacak açıklamalara kalkışma cesaretini göstermemek gerekir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Kıssacıların belirttiği gibi kadın Dâvûd (a.s)'ın hoşuna gidince, Allah yolunda öldürülmesi için kocasının ön saflarda yerleştirilmesine dair emir vermesi ise kesinlikle batıldır. Çünkü Dâvûd (a.s) kendi nefsi için kocasının kanını akıtacak değildi. Ancak mesele şöyle olmuştu: Dâvûd (a.s) arkadaşlarından birisine: Benim için hanımından vazgeç demiş ve bu hususta ısrar etmişti. Bir adamın samimi bir arzu ile bir diğerine ihtiyacının görülmesini istemesi gibi. Bu mesele ister aile ile ilgili olsun, ister mala dair olsun.

Said b. er-Rabî', Abdurrahman b. Avf'a Rasûlullah (sav) onları kardeş yaptıklarında şöyle demişti: Benim iki hanımım var. Onların en güzellerini se-

nin için bırakıvereyim. Abdurrahman ona: Allah sana ve çoluk çocuğuna bereketler ihsan etsin, dedi.

Yapılması caiz olan bir işin yapılmasını istemek de caizdir. Kur'ân ı Kerim'de böyle bir şeyin olduğuna dair bir ifade olmadığı gibi, adamın onu boşayıp iddetinin bitmesinden sonra Dâvûd (a.s)'ın onunla evlendiğine, onun Süleyman (a.s)'ı doğurduğuna dair hiçbir şey yoktur. Böyle bir şey kimden rivayet edilmektedir ve kime isnad edilmektedir. Bunu naklederken kime güvenilmektedir. Böyle bir şeyi güvenilir, sağlam kimselerden hiçbir kimse de rivayet etmemektedir.

el-Ahzab Sûresi'ndeki Dâvûd (a.s)'ın bunu hanımı olarak almış olduğuna delalet eden şu buyruktaki: ***"Peygamberi lehine Allah'ın farz (mübah) kıldığı şeylerde peygambere hiçbir vebal yoktur. Bu önce geçenlerde Allah'ın geçerli kıldığı sünnetidir"*** (el-Ahzab, 33/38) buyruğunda yer alan ve onu eşi olarak aldığına delalet eden buradaki nükte ise, bu hususlaki görüşlerden birisine göre şu anlamdadır: Dâvûd'un gördüğü kadın ile evlenmesi Peygamber (sav)'ın Cahş kızı Zeyneb ile evlenmesine benzemektedir. Şu kadar var ki Zeyneb ile evliliği kocasından ayrılmasını istemeksizin olmuştu. Aksine o kocasına hanımını nikahı altında tutması için emir vermişti. Dâvûd'un o kadın ile evlenmesi ise kocasından ayrılmasını istemesi neticesinde olmuştu. İşte bu husus Muhammed (sav)'ın diğer bir çok menkıbesi ile birlikte Dâvûd (a.s)'a bir üstünlüğüdür.

Ancak şöyle de denilmiştir: ***"Bu, önce geçenlerde Allah'ın geçerli kıldığı sünnetidir"*** buyruğu peygamberlerin kendilerini mehirsiz olarak peygambere adamış olan hanımlarla mehirsiz bir şekilde peygamberlerin evlendirilmeleri demektir. Yüce Allah'ın: ***"Bu önce geçenlerde Allah'ın sünnetidir"*** buyruğu ile yüce Allah peygamberlere nikah ve başka hususlarda riayet edecekleri bir takım hususları farz kıldığı kastedilmiştir. Bu hususlaki görüşlerin en sahih olanı budur. Müfessirler de Dâvûd (a.s)'ın yüz hanımı nikahladığını rivayet etmişlerdir. Kur'ân'ın nassı da budur. Yine rivayete göre Süleyman (a.s)'ın üçyüz hanımı, yediyüz cariyesi varmış. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

el-Kiya et-Taberî'nin *"Ahkam*(u'l-Kur'ân)"ında yüce Allah'ın: **"Sana şu hasımların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı tırmanarak namaz kıldığı yere inmişlerdi"** buyruğu hakkında şunu kaydetmektedir: Peygamberlerin büyük günah işlemekten münezzeh olduğunu kabul eden muhakkik ilim adamlarının naklettiklerine göre Dâvûd (a.s), başkası tarafından evlenmek maksadı ile talib olunmuş bir kadına talib olmaya kalkmıştır. Denildiğine göre ondan önce bu kadına talib olan kişinin adı Orya imiş. Bu kadının akrabaları birinci talibi bırakarak Dâvûd (a.s)'a kızlarını vermek istemişler. Dâ-

vûd (a.s) ise kıza talib olunduğundan haberdar değildi. Ancak bunu bilebilir ve böyle bir istekten vazgeçerek bu kadına talib olmayabilirdi. Halbuki o bunu yapmadı. Çünkü ya başkasının ona bu kadını anlatması sonucunda yahutta kasıt olmaksızın görmesi sonucunda kadını beğenmişti. Dâvûd (a.s)'ın ayrıca pekçok hanımı vardı. O kadına daha önceden talib olmuş kişinin ise hanımı yoktu. Yüce Allah iki meleğin ibadet ettiği yerin duvarını tırmanması ile ve dolaylı anlatım yolunu seçerek, temsili ifadelerle anlattıklarıyla bu hususa onun dikkatini çekmişti. Bu yolla bu durumdan kendisine niçin sitem edildiğini kavrayarak böyle bir yolu izlemekten vazgeçmesi, bu küçük günahı sebebiyle Rabbinden mağfiret dilemeye yönelmesi istenmişti.

12- Hüküm ve Fetva Vermek İçin Tek Tarafı Dinlemek Yeterli Olabilir mi?:

"Dedi ki: Andolsun ki o senin bir koyununu, koyunlarına (katmak) **istemekle sana zulmetmiş"** buyruğunda hasımlardan birisinin sözlerini dinledikten ve diğer hasmı dinlemeden önce, ilk hasmın söylediğinin zahirinden anlaşılana binaen mesele hakkında fetva verilebileceğine delil vardır.

(Ancak) İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu hiçbir kimseye göre caiz olmadığı gibi, hiçbir dinde de caiz olamaz ve hiçbir insanın bu şekilde davranması da mümkün değildir. Sözün takdiri ancak şöyledir: Hasımlardan birisi iddiada bulundu, diğeri de iddianın böyle olduğunu kabul etti. Fetva da ancak bundan sonra verildi. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "İki hasım senin huzurunda oturdukları takdirde diğerinin de sözlerini dinlemeden biri lehine sakın hüküm verme."(1)

Şöyle de denilmiştir: Dâvûd (a.s), arkadaşı bunun böyle olduğunu itiraf etmedikçe diğeri lehine hüküm vermiş değildir. Yine bir başka açıklamaya göre ifadenin takdiri şöyledir: Eğer durum böyle ise arkadaşın sana zulmetmiş... Mümkün olan bu şekillerden bizzat hangisinin olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Bu iki şekli el-Kuşeyrî, el-Maverdî ve başkaları da sözkonusu etmiştir. el-Kuşeyrî dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki o senin bir koyununu koyunlarına** (katmak) **istemekle sana zulmetmiş"** sözlerini karşı tarafın sözlerini dinlemeden söylemiş olmasının izahı zordur. Şöyle denilebilir: O bu hükmünü ancak karşı tarafa durumu sorup karşı tarafın da böyle olduğunu itiraf etmesinden sonra vermiştir. Bu husus rivayet edilmiştir, ancak bu rivayet sabit değildir. Şu kadar var ki, durumun böyle olduğunu ya halin karinelerinden bilmişti, yahutta: **"O sana zulmetmiştir"** sözleri ile

(1) İbn Hibban, *Sahih*, XI, 451; Hakim, *Müstedrek*, IV, 105; Ebu Abdullah el-Makdisi, *el-Ehadisu'l-Muhtara*, II, 388; *Ebû Dâvûd*, III, 301; *Müsned*, I, 96, 101, 149.

eğer durum dediğin gibi ise, sana zulmetmiştir demek istemiştir. Bu suretle onun susmasını ve karşı tarafa soruncaya kadar sabretmesini sağlamıştır. (el-Kuşeyrî devamla) dedi ki: Şöyle de denilebilir: Davalı susup da sözlü olarak davacının söylediğini reddetmiyor ise davacının sözüne binaen hüküm vermek onların şeriatlerinde kabul edilen bir hususta.

el-Halimî Ebu Abdullah da *"Minhacu'd-Din"* adlı eserinde şöyle demektedir: Beklenen bir nimetin gelivermesi yahut gizli olup da açığa çıkması halinde nimete şükür ile ilgili varid olmuş hususlardan birisi de (bundan dolayı) yüce Allah'a secde etmektir. Bu konuda asıl dayanak yüce Allah'ın: **"Sana şu hasımların haberi geldi mi?... rüku ederek yere kapanıp döndü"** buyruklarıdır. Yüce Allah bu buyruklarıyla Dâvûd (a.s)'ın iki davacıdan haksızlığa uğradığını söyleyen kimsenin davasını dinlemiş olduğunu haber vermekle birlikte, diğerine bu hususu sorduğuna dair haber vermemektedir. Sadece haksızlığa uğradığını söyleyen kimseye arkadaşının kendisine zulmettiğini söylediğini nakletmektedir. Bunun zahirinden anlaşıldığına göre o, davacı olan kimsenin zayıf ve haksızlığa uğramış olduğunun iz ve belirtilerini görmüş, onun bu halini dediği şekilde zulme uğramışlığına yorumlamış ve bu ayrıca davalıya soru sormasına gerek bırakmamış. Bundan dolayı elini çabuk tutarak: **"Andolsun ki o... sana zulmetmiş"** deyivermişti. Halbuki davalıya sormuş olsaydı, davalı ona şöyle diyebilirdi: Benim yüz koyunum vardı, bunun da hiçbir koyunu yoktu. Bu koyunu benden çalıverdi. Ben bu koyunu onun yanında görünce, ona: Onu bana geri ver, dedim. Ona: O koyununu bana ver, demedi. Benim bu kimseyi senin huzuruna getireceğimi bildiğinden ben onu getirmeden o beni getirdi, ben onu huzuruna çağırmadan, o haksızlığa uğradığını söyleyerek yanına geldi. Böylelikle senin kendisini haklı, beni de zalim zannetmesini sağlamak istedi. Dâvûd (a.s) aceleciliğin etkisi ile hüküm verince, yüce Allah'ın o vakit bu işte kendisini kendi nefsi ile başbaşa bıraktığını da anlamış oldu. İşte daha önce sözünü ettiğimiz fitne de bu olmuştu. Bu ise sadece onun bu hususta kusurundan ötürü olmuştu. Bu sebepten dolayı Rabbinden mağfiret diledi ve yüce Allah'a sadece şikayet edilen şahsın zalimliğini belirtip azarlamak, dövmek ya da zalim olduğu zannedilen bir kimseye layık görülecek herhangi bir davranışı eklemeksizin şikayet edilen şahsın sadece zalim olduğunu belirtmekle kaldı ve böylelikle Allah kendisini koruduğu için ona rüku ederek secdeye kapandı. Yüce Allah da günahını bağışladıktan sonra ona serzenişte bulunmak üzere: *"Ey Dâvûd! Biz seni gerçekten yeryüzünde bir halife kıldık. O halde insanlar arasında hak ile hükmet. Sakın hevaya uyma! O takdirde seni Allah'ın yolundan saptırır"* (Sâd, 38/26) diye buyurdu.

Yüce Allah'ın kendisine mağfiret buyurmasından sonra vermiş olduğu bu öğüt ve anlattığı bu kıssadan açıkça görülüyor ki Dâvûd (a.s)'ın hatası, hü-

hüküm vermekteki kusuru ile henüz haksızlığı sabit olmamış kimsenin zalim olduğunu söylemekte elini çabuk tutması olmuştur. Diğer taraftan İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Dâvûd (bu âyette işaret olunan) secdeyi şükür olmak üzere yapmıştı. Peygamber (sav) da bu secdeyi ittibaen (ona uyarak) yapmıştı. Böylelikle şükür maksadıyla secdeye kapanmanın peygamberlerden tevatür yoluyla nakledilmiş bir sünnet olduğu sabit olmaktadır.

"Koyununu... istemekle" sana ait olan koyunu istemesiyle... demek olup mastar mefule izafe edilmiş ve "istemek" (anlamındaki kelimenin sonunda gelmesi gereken) "he" zamiri zikredilmemiştir. Bu da yüce Allah'ın: "(لَا يَسْأَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ): ***İnsan iyilik dilemekten usanmaz"*** (Fussilet, 41/49) buyruğu gibidir ki; "hayrı istemesinden" demektir.

13- Katıp Karıştıranlar ve Ortaklar:

"Muhakkak katanların çoğu" buyruğundaki: "(الْخُلَطَاءِ): **Katanlar**"ın tekili: "(خليط): Katan" şeklinde gelir. Ancak "vav"daki harekenin ağırlığı dolayısıyla: "(طويل): Uzun"un çoğulu olarak: (طوﻻء) denilmez.

Bu lafzın iki açıklaması yapılmıştır: Birincisine göre maksat, arkadaşlardır, ikinci açıklamaya göre maksat ortaklardır.

Derim ki: Bu lafzın **"ortaklar** (şureka)" hakkında kullanılması uzak bir ihtimaldir. İlim adamları **"el-hulata** (katıp karıştıranlar)"ın mahiyeti hakkında farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. İlim adamlarının çoğu der ki: Bu herkesin koyunlarını getirip tek bir çoban tarafından güdülmeleri, aynı kovadan su içmeleri ve aynı merada yayılmaları demektir.

Tavûs ve Ata: **"Katıp karıştıranlar"** ancak ortaklar olabilir, derler. Bu açıklama bu hususta varid olmuş habere muhaliftir. Sözkonusu haber de Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "-Zekat (artar) korkusuyla- ayrı olanlar bir araya getirilmez, bir arada olanlar birbirinden ayrılmaz. Her iki türden karışık olanlara gelince, aralarında eşit olarak rücu' ile (herkes diğerindeki hakkını) alır."[1] Bu buyruğun son bölümü: "Artan olursa birbirlerine geri verirler" şeklinde de rivayet edilmiştir.[2] Oysa ortaklar arasında fazlalığın geri verilmesinin sözkonusu edildiği bir yer yoktur. Bunu bellemek gerekir. Burada sözü edilen "katıp karıştırma"nın hükümleri fıkıh kitablarında zikredilmiş bulunmaktadır. Malik ve mezhebine mensub ilim adamları ile bir grub ilim adamının görüşüne göre özel payında zekatın vacib olmadığı kimseye sadaka (zekat) vermek mükellefiyeti yoktur.

(1) ***Buhârî***, II, 526, 880; ***Tirmizî***, III, 17; ***Ebû Dâvûd***, II, 97, 98; ***Nesâî***, V, 22, 28; ***Muvatta***, I, 58, II, 15.

(2) ***Muvatta***, I, 263.

er-Rabî', el-Leys ve aralarında Şafiî'nin de bulunduğu bir grub ilim adamına göre ise: Eğer karışımların toplamında zekat düşecek miktar var ise, onlardan zekat alınır.

Malik ise şöyle demektedir: Eğer zekatı tahsil eden şahıs bu görüşü kabul ederek zekat alacak olursa -bu hususlaki görüş ayrılığı dolayısıyla- kendi aralarında verme, alma işlemini tamamlarlar. (Yani payından hakettiğinden fazla zekat alınmış kimseye, payından hakettiğinden az alanın vermesi gerektiği kadarını ona verir) ve bu bir hakimin ihtilaflı bir hususta hüküm vermesine benzer.

14- Azınlık Olan İman Edip Salih Amel İşleyenler:

"Muhakkak katan (ortak)**ların çoğu şüphesiz birbirlerine haksızlık ederler"** Birbirlerine zulmederler. **"İman edip salih amel işleyenler müstesnâ."** Onlar kimseye zulmetmezler. **"Böyleleri"** yani salih kimseler **"ise ne de azdır."** Onlar pek azdır demektir. Buna göre (ما) fazladan gelmiş demektir. Bunun: (الذين) anlamında olduğu da söylenmiştir. İfadenin takdiri de: "(وقليل الذين هم): Onlar, o kimseler azdırlar" şeklindedir.

Ömer (r.a), bir adamın: Allah'ım, beni az olan kullarından kıl, diye dua ettiğini işitmiş. Ömer ona: Bu dua da ne oluyor? diye sorunca, adam şöyle demiş: Bununla yüce Allah'ın: **"İman edip salih amel işleyenler müstesnâ. Böyleleri ise ne de azdır!"** buyruğunu kastediyorum deyince, Ömer: Bütün insanlar senden daha fakihtir (dinin inceliklerini daha iyi bilir) Ey Ömer! dedi.

15- Sınandığını Zanneden Dâvûd (a.s):

"Dâvûd Bizim kendisini imtihan ettiğimizi" sınadığımızı **"sandığından..."** buyruğundaki "sanmak" kesinlikle bilmek (yakîn) anlamındadır. Ebu Amr ve el-Ferra şöyle demektedirler: "(وَظَنَّ): Zannetti, sandı"; "(أيقن): Kesinlikle bildi" anlamındadır. Şu kadar var ki el-Ferra bunu: Gözle görülen şeyler hakkında "zan"; ancak "yakîn" anlamında kullanılır.

"(فَتَنَّاهُ): **Kendisini imtihan ettik"** şeklinde sadece "nun" harfi şeddeli okunmuştur. Ancak Ömer b. el-Hattab (r.a) mübalağa kipi olmak üzere: "(فَتَّنَّاهُ) diye "te" ve "nun" harflerini şeddeli okumuştur. Katade ve Ubeyd b. Umeyr ile İbn es-Semeyka' ise her ikisini de şeddesiz olarak: "(فَتَنَاهُ): O ikisi onu sınadı, imtihan etti" diye okumuşlardır. Ayrıca Ali b. Nasr bunu Ebu Amr'dan diye de rivayet etmiştir. (Sınayanlardan) maksat Dâvûd (a.s)'ın yanına giren iki melektir.

16- Mescidde Mahkemeleşmek:

Denildiğine göre; Dâvûd (a.s) mescidde o ikisi arasında hüküm verdikten sonra biri diğerine bakıp güldü. Dâvûd bunun ne anlama geldiğini anlayamadı. Kendilerini bilmek istediler. Bunun için gözünün önünde semaya yükseldiler. Böylelikle Dâvûd (a.s) yüce Allah'ın bununla kendisini sınamış olduğunu ve sınadığı noktaya da onun dikkatini çekmiş olduğunu öğrenmiş oldu.

Derim ki: Kur'ân-ı Kerim'de bu âyetin dışında mescidde hüküm vermeye delalet eden başka bir buyruk yoktur. Mescidde hüküm vermenin caiz olduğunu kabul edenler bunu delil göstermişlerdir. Eğer bu -Şafiî'nin dediği gibi- caiz olmasaydı, Dâvûd (a.s) onların bu yaptıklarını ikrar ile karşılamazdı. Bunun yerine: Yargı meclisine gidiniz, derdi. Peygamber (sav) ile halifeler mescidde hüküm veriyorlardı. Hatta Malik: Mescidde hüküm vermek oldukça eskiden beri devam etmektedir, demiştir. Bununla işlerin bir çoğunda (böyle olduğunu) kastetmektedir. Bununla beraber güçsüz ve zayıf, müşrik ve ay hali olanların da kendisinin yanına gelebilmeleri için hakimin mescidin genişçe bir yerinde (avlusu gibi) oturmasında bir sakınca yoktur. Fakat mescidde hadleri uygulamaz. Hafif te'dib (ta'zir)de bulunmasında bir sakınca yoktur. Eşheb dedi ki: Hakim evinde ve istediği her yerde hüküm verebilir.

17- Kadı Tayin Ederken Aranacak Bazı Özellikler:

Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- dedi ki: Halifeler bizzat kendileri hüküm verirlerdi. İlk kadı tayin eden kişi ise Muaviye'dir. Malik dedi ki: Hakimlerin ilim adamlarıyla danışmaları gerekir.

Ömer b. Abdu'l-Aziz dedi ki: Geçmişlerin eserlerini bilen, sağlam görüş sahibleriyle istişare eden, halim (ağırbaşlı hareket eden) ve nezih olmayan bir kimseyi hakim olarak tayin etmemek gerekir. Ayrıca hakimin vera (şüpheli şeylerden dahi kaçınan) bir kimse olması gerekir.

Malik dedi ki: Hakimin uyanık, hilelerden çokça sakınan bir kişi olması gerektiği gibi, şartları çok iyi bilen ve Arapçanın bilinmesi gereken özelliklerinden haberdar olan bir kişi olması gerekir. Çünkü hükümler lehine hüküm verilecek kimsenin haklarını ihtiva eden şartların, şahitliklerin, ikrar, dava ve ibarelerin farklılığına göre farklılık arzeder. Ayrıca hüküm vermeden önce davalıya: İleri sürecek başka bir delilin var mıdır? diye sorması gerekir. Eğer hayır derse, onun hakkında hükmünü verir ve hükmünü verdikten sonra, kabul edilebilir bir sebep yahut açık bir delil getirmedikçe; onun ileri süreceği herhangi bir delilini de kabul etmez.

Yargı ve yargıçların hak ve görevleri ile ilgili hükümler başka bir yerde sözkonusu edilmiştir.

18- Hz. Dâvûd'un Allah'tan Mağfiret Dilemesinin Sebebi:

"Hemen Rabbinden mağfiret istedi" buyruğu ile ilgili olarak Rabbinden kendisinden dolayı mağfiret dilediği günahı hususunda müfessirlerin farklı altı görüşü vardır:

1- O kadına doyasıya baktı. Said b. Cübeyr dedi ki: Onun sınanması bakmaktır. Ebu İshak dedi ki: Dâvûd kadına kasti bakmamıştı, fakat ona birden fazla baktı. Böylelikle birinci bakış lehine iken, ikincisi aleyhine oldu.

2- O kadının kocasını tabutu taşıyanlar arasında gazaya gönderdi.

3- Kocası ölecek olursa, o kadın ile evlenmeyi niyet etti.

4- Orya o kadına talib olmuştu. Ayrılıp gidince bu sefer Dâvûd ona talib oldu. Üstün konumu dolayısıyla onunla evlendirildi. Orya bu işe üzüldü, yüce Allah da o kadını ilk taliblisine bırakmadığından ötürü Dâvûd'a sitem etti. Çünkü onun doksandokuz hanımı da vardı.

5- Orya'nın öldürülmesine diğer öldürülen askerler için üzüldüğü gibi üzülmedi. Ondan sonra da hanımıyla evlendi. Bundan dolayı yüce Allah ona sitem etti. Çünkü peygamberlerin günahı -küçük olsa dahi- Allah katında büyüktür.

6- O ikincisini dinlemeden önce davacılardan birisinin lehine hüküm verdi.

Kadı İbnu'l-Arabî dedi ki: O diğerini dinlemeden önce iki hasımdan birisinin lehine hüküm verdi, diyenlerin görüşleri kabul edilemez. Çünkü böylesi peygamberler hakkında caiz değildir. Kadının kocasını ölüme maruz bıraktığı da aynı şekilde kabul edilemez. Kadına doyasıya baktı, diyenlerin görüşlerine gelince, bence bu da hiçbir şekilde caiz değildir. Çünkü kendilerini ibadete vermiş, Allah dostlarına bile bu şekilde bir bakış yakışmıyor iken, gaybı gören, Allah ile kulları arasında vasıta durumunda olan peygamberlere nasıl yakıştırılabilir?

es-Süddî, Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Ben bir adamın Dâvûd (a.s)'ın bu kadına haram olan bir surette baktığından sözeden bir kişinin varlığını haber alacak olursam, yüzaltmış celde vururum. Çünkü sair insanlara iftira edenin haddi seksen celdedir, peygamberlere iftira edenlerin haddi ise yüzaltmış celdedir. Bunu el-Maverdî ve aynı zamanda es-Salebî de zikretmiştir.

Yine es-Salebî dedi ki: el-Haris el-Aver, Ali (r.a)'dan şöyle dediğini riva-

yet etmektedir: Her kim kıssa anlatıcıların rivayet ettiği şekliyle ve buna inanarak Dâvûd ile ilgili anlatılanları anlatacak olursa, ona iki had vururum. Buna sebep ise yüce Allah'ın makam ve mevkisini yükselttiği insanlar için alemlere rahmet olarak içtihad edenler içinde bir delil ve belge olarak beğenip seçtiği kimseye iftirada bulunmak suretiyle işlediği günahın büyüklüğüdür.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu, Ali (r.a)'dan sahih olmayan rivayetler arasındadır. Şâyet: Size göre böylesinin hükmü nedir? diye sorulacak olursa, deriz ki: Bir peygamberin zina ettiğini söyleyen bir kimse öldürülür. Peygambere bundan daha hafif olan (haram) bakış ve dokunmayı isnad eden kimseye gelince, bu hususta insanların yaptıkları nakiller arasında farklılık vardır. Bir kimse peygamber hakkında bunu içten içe kabul eder ve böyle bir şeyi o peygambere nisbet ederse onun öldürüleceğine hükmederim. Çünkü o, bu tutumuyla emrolunduğu peygambere saygı göstermek ile çelişkiye düşmüş olur.

Kıssacıların: O çıplak olarak yıkanan bir kadını gördü. Onu görünce, saçını çözdü ve saçı da vücudunu örttü, şeklindeki açıklamalarına gelince, ümmetin icmaı ile bundan dolayı onun için vebal sözkonusu değildir. Çünkü ilk görüş, görülen kişiyi açığa çıkartır, ancak bu şekilde gören kişi günahkar olmaz. İkinci defa baktığını söyleyenlere gelince, bunun aslı astarı yoktur. Kıssacıların: O eğer kocası ölürse, o kadın ile evleneceğini niyet etti, şeklindeki sözlerine gelince, bunda da bir sakınca yoktur. Çünkü onu ölüme maruz bırakmamıştır. Dâvûd (a.s) Orya talib olmakla birlikte, o kadına talib oldu, şeklindeki görüş ise batıldır. Kur'ân-ı Kerim ile bu konuda gelmiş bütün tefsir rivayetleri bunu reddetmektedir.

Eşheb, Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bana ulaştığına göre o güvercin gelip Dâvûd (a.s)'ın yakınına düştü. Bu güvercin altından idi, onu görünce hoşuna gitti. Onu yakalamak maksadıyla ayağa kalktı. Çünkü ona yakın düşmüştü. Aynı şeyi iki defa tekrarladı, sonra güvercin uçtu. Gözüyle onu takib ederken, uzun saçlı o kadını yıkanmakta iken görüverdi. Bana ulaştığına göre döktüğü gözyaşlarından ot bitinceye kadar kırk gün secdede kaldı.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Müfessirlerin sözünü ettikleri kuş onun önünde düştü, onu yakalamak istedi ve arkasından onu izledi, şeklindeki açıklamalarında sözkonusu edilen hal ibadete aykırı değildir. Çünkü bu yapılması mübah olan işlerdendir. Özellikle bu helal bir iştir, helal talebinde bulunmak ise farzdır. O kuşu kuş olduğu için izlemiştir, güzelliğinden dolayı değil. Çünkü güzelliğinde bir menfaati yoktu. Bu kıssayı anlatanların kuşun güzelliğini sözkonusu etmeleri ileri derecedeki bir cahillikten kaynaklanmaktadır. Bunun altından bir güvercin olup onu yakalamak maksadıyla peşinden gittiğine dair rivayete gelince, bu da Sahih'te rivayet olunduğu şekliyle yüce Al-

lah'ın bir lütfu idi: "Eyyub (a.s) çıplak olarak yıkanmakta iken altından çekirgelerden bir bölük üzerine döküldü. O da bu çekirgelerden toplamaya ve elbisesine doldurmaya koyuldu. Yüce Allah kendisine: Ey Eyyub! Ben seni ihtiyaçtan kurtarmadım mı? diye sorunca, o da: Kurtardın Rabbim, fakat Senin bereketine muhtaç olmamam mümkün değildir, dedi." (1)

el-Kuşeyrî dedi ki: Dâvûd küçük bir çocuğuna onu vermek maksadıyla o güvercini yakalamak istedi. Kuş uçtu ve evin pencereciği üzerine kondu... Bu açıklamayı es-Salebî de yapmıştır, daha önce de geçmiş bulunmaktadır.

19- Rüku Ederek Rabbine Dönüş:

"Rüku ederek yere kapanıp (Allah'a) **döndü."** Secdeye kapandı, demektir. Çünkü sücud, bazan rüku ile ifade edilebilir. Şair şöyle demiştir:

فخرّ على وَجهِه راكِعاً وتابَ إلى الله مِنْ كُلِّ ذنب

"Rüku ederek yüzü üstü kapandı,
Ve herbir günahtan yüce Allah'a tevbe etti."

İbnu'l-Arabî dedi ki: Burada rükudan kastın secdeye varmak olduğunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü secde etmek meyletmek demektir. Rüku ise eğilmektir. Biri diğerini kapsayabilir. Çünkü önce bunların herbirisi kendi şeklinde has iken, daha sonraları birine diğerinin adı verilir olmuş ve sücuda rüku denilmiştir.

el-Mehdevî de der ki: Onların rükua varmaları sücud idi. Hayır, sücudları rüku idi, diye de açıklanmıştır.

Mukatil dedi ki: O rükuundan yüce Allah'a secdeye kapandı, yani durumu farkedince namaz kılmak üzere ayağa kalktı, sonra rükudan secdeye kapandı. Çünkü her ikisi de aynı zamanda eğilmeyi ihtiva etmektedir.

"Döndü" günahından tevbe edip Allah'a yöneldi, demektir. **el-Husayn** b. el-Fadl dedi ki: Abdullah b. Tahir el-Valî bana yüce Allah'ın: **"Rüku ederek yere kapanıp"** buyruğu hakkında rüku edene yere kapandı denilir mi? diye sordu, ben hayır dedim. Bu sefer: O halde âyetin anlamı nedir? diye sordu, şöyle dedim: O daha önce rükuda iken yere kapandı, yani secde etti, demektir.

(1) *Buhârî*, I, 107, III, 1240, VI, 2723; *Nesâî*, I, 200; *Müsned*, I, 314.

20- Burada Geçen Tilavet Secdesinin Hükmü:

Dâvûd (a.s)'ın bu secdesinin Kur'ân-ı Kerim'de yapılması emrolunup istenmiş secdelerden olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır.

Ebu Said el-Hudrî'nin rivayetine göre Peygamber (sav) minber üzerinde ***"Sâd. Çok şerefli Kur'ân'a andolsun"*** buyruğunu okudu. Secde âyetine varınca indi, secde etti. Müslümanlar da onunla birlikte secde ettiler. Bir başka gün yine bu buyrukları okudu. Müslümanlar secde etmek için hazırlandılar. Bu sefer Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bu bir peygamberin tevbesini ifade etmektedir. Ancak ben sizin secde için hazırlandığınızı gördüm" deyip (minberden) indi ve secde etti. Dâvûd'un lafzı budur.(1)

Buhârî'de ve başkalarında da İbn Abbas'tan şöyle dediği zikredilmektedir: "Sâd" Kur'ân-ı Kerim'in azimetlerinden (açıkça secde edilmesi emredilmiş secde âyetlerinden) değildir. Ancak ben Peygamber (sav)'ın burada secde ettiğini görmüşümdür.(2)

İbn Mesud yoluyla gelen rivayette de şöyle dediği kaydedilmektedir: Sâd bir peygamberin tevbesidir, orada secde yapılmaz. Yine İbn Abbas'tan: O bir peygamberin tevbesidir, peygamberiniz de ona uymakla emrolunmuşlardandır.(3)

İbnu'l-Arabî dedi ki: Benim kanaatime göre burası secde yeri değildir. Ancak Peygamber (sav) burada secde etmiştir, biz de ona uyarak secde ederiz.

Sücudun anlamı şudur: Dâvûd (a.s) Rabbine zilletle boyun eğip günahını da itiraf ederek, günahından tevbe ederek, Rabbine secdeye kapandı. O bakımdan kim burada secdeye kapanacak olursa, bu niyet ile secde etsin. Belki yüce Allah, tabi olduğu Dâvûd (a.s)'ın hürmetine ona mağfiret edebilir. Bizler, bizden öncekilerin şeriatının bizim için de şer'î hüküm ifade ettiğini (şer'u men kablena) kabul edenlerden olalım, ister kabul etmeyenlerden olalım, farketmez. Çünkü bu bütün ümmetlerde herkes için meşru bir iştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

21- Buradaki Şükür Secdesi Nasıl Yapılmalıdır?

İbn Huveyzîmendad dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Rüku ederek yere kapanıp** (Allah'a) **döndü"** buyruğunda, şükür maksadıyla sadece secdeye varmanın caiz olmadığına delalet vardır. Çünkü burada sücud ile birlikte ruku da sözkonusu edilmiştir. Caiz olan şekil iki rekat namaz kılmasıdır. Tek başına bir sec-

(1) ***Ebû Dâvûd,*** II, 59.

(2) ***Buhârî,*** I, 363, III, 1358; ***Ebû Dâvûd,*** II, 59; ***Müsned,*** I, 359.

(3) ***Buhârî,*** III, 1258, IV, 1695, 1808; ***Müsned,*** I, 360.

de caiz değildir. Çünkü hem Rasûlullah (sav)'a, hem de ondan sonraki imamlara (halifelere) müjde türünden haberler geliyordu. Fakat onlardan herhangi birisinin şükür olmak üzere secdeye kapandığı rivayeti nakledilmiş değildir. Eğer onlar böyle bir işi yapsalardı, elbetteki bu birbirini destekleyen rivayetler halinde nakledilirdi. Çünkü böyle bir şeyin caiz olup olmadığının ve Allah'a yakınlaştırıcı bir amel olup olmadığının bilinmesine herkesin ihtiyacı vardır.

Derim ki: İbn Mace'nin Sünen'inde Abdullah b. Ebi Evfa'dan rivayete göre Rasûlullah (sav) Ebu Cehil'in kellesinin koparıldığı müjdesini alınca, iki rekat namaz kılmıştır.(1) Ebu Bekre yoluyla rivayet ettiği hadise göre de Peygamber (sav)'a sevindirecek bir hususun haberi geldi mi yüce Allah'a şükür olmak üzere secdeye kapanırdı rivayetini de zikretmektedir.(2) İmam Şafiî ve başkalarının kabul ettiği görüş de budur.

22- Tilavet Secdesi Yaparken Okunacak Dualar:

Lafız başkasının olmak üzere Tirmizî ve başkalarının rivayetine göre Rasûlullah (sav) döneminde ensardan bir adam geceleyin bir ağacın arkasında saklı olarak namaz kılarken: ***"Sad, çok şerefli Kur'ân'a andolsun..."*** buyruğunu okuyordu. Secde âyetine gelince, o da secde etti, onunla birlikte ağaç da secde etti. Ağacın: "(اللهم اعظم لي بهذه السجدة أجراً ، وارزقني بها شكراً): Allah'ım, bu secde sebebiyle bana büyük bir ecir ver ve bunun sebebiyle bana şükretmeyi nasib kıl" dediğini duydu.(3)

Derim ki: İbn Mace ***Sünen***'inde, İbn Abbas'tan şöyle dediğini kaydetmektedir: Peygamber (sav)'ın yanında idim. Bir adam ona gelip dedi ki: Dün rüyamda kendimi bir ağacın dibinde namaz kılarken gördüm. Secde âyetini okudu, ben de secde ettim. Benim secdem dolayısıyla ağaç da secde etti. Bu arada ağacın: (اللهم احطط بها عني وزراً ، واكتب لي بها أجراً ، واجعلها لي عندك ذخراً): Allah'ım, bu secde sebebiyle benden bir günahı sil, onun sebebiyle bana bir ecir yaz ve bu secdemi(n ecrini) benim için saklı kıl," dediğini duydum. İbn Abbas dedi ki: Ben de Rasûlullah (sav)'ın secde âyetini okuduğunu ve bunun üzerine secde ettiğini, secdesi sırasında da o adamın, ağacın söylediğini haber verdiği sözleri söylediğini de duydum.(4)

Bunu es-Salebî, "Ebu Said el-Hudrî'den.." diye rivayet etmiştir. Buna göre Ebu Said dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Ben kendimi rüyada bir ağacın altında gördüm. Ağaç Sâd Sûresi'ni okuyordu. Secde âyetine gelince, ora-

(1) *İbn Mace*, I, 445.

(2) Hakim, *Müstedrek*, I, 411; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübra*, II, 370; Dârâkutnî, *Sünen*, I, 410, IV, 147; *İbn Mace*, I, 446.

(3), (4) nolu dipnotlar ile ilgili malumat bir sonraki sahifenin dipnotundadır.

da secde etti. Sücudu sırasında da şöyle dediğini duydum: Allah'ım, bu secde sebebiyle benim için bir ecir yaz ve benden bir günahı sil. Onun sebebiyle bana bir şükür nasib et, kulun Dâvûd'dan secdesini kabul ettiğin gibi bunu da benden kabul buyur. Bunun üzerine Peygamber (sav) bana şöyle dedi: "Ey Ebu Said sen de secde ettin mi?" Ben: Allah'a yemin ederim ki, hayır ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Şöyle buyurdu: "Ağaçtansa senin secde etmen daha uygundu." Sonra Peygamber (sav) Sâd Sûresi'ni secde âyetine varıncaya kadar okudu, sonra secde etti, sonra da ağacın dediğinin benzerini söyledi.(1)

23- Dâvûd (a.s)'ın Mağfirete Nail Olması:

"Biz de ona bunu mağfiret ettik" buyruğu Biz de ona günahını bağışladık, demektir. İbnu'l-Enbarî dedi ki: "(فَغَفَرْنَا لَهُ ذَٰلِكَ): **Biz de ona bunu mağfiret ettik"** buyruğu tam bir vakıftır. Daha sonra da "(وَإِنَّ لَهُ): **Şüphesiz onun..."** diye okumaya başlar.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bununla birlikte: "(فَغَفَرْنَا لَهُ): **Biz de ona mağfiret ettik"** diye vakıf yaptıktan sonra: "(ذَٰلِكَ وَإِنَّ لَهُ): **İşte böyle, şüphesiz onun... vardır"** diye başlar.

Yüce Allah'ın: "(هَٰذَا وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ): *Bu böyledir, azgınlar için muhakkak... vardır"* (Sâd, 38/55) buyruğu gibidir. Yani durum işte böyledir, anlamındadır.

Ata el-Horasanî ve başkaları dedi ki: Dâvûd (a.s) yüzünün etrafında ot bitip başını örtünceye kadar kırk gün süreyle secdede kaldı. Sonra ona şöyle seslenildi: Aç mısın sana yemek verilsin? Yoksa çıplak mısın giydirilesin? Bunun üzerine öyle bir hıçkırarak ağladı ki, içinden gelen hararetle o mera coşup büyüdü. Böylelikle ona mağfiret olundu ve bu sebeple günahı setredildi.

Bu sefer dedi ki: Rabbim bu benimle Senin arandaki günahım. Onu bağışlamış bulunuyorsun, peki İsrailoğullarından olan şu şu adamların durumu ne olacak? Ben onların çocuklarını yetim, hanımlarını dul bıraktım. Buyurdu ki: Ey Dâvûd! Kıyamet gününde senin tarafından gelmiş herbir zulmü cennetin sevabı karşılığında o kişiden sana bağışlamasını isteyeceğim. Dâvûd dedi ki: Rabbim kolay mağfiret işte böyle olur. Sonra: Ey Dâvûd başını kaldır, denildi. Başını kaldırmak istedi ancak yere batmış olduğunu gördü. Cebrail gelip ağaçtan zamkı koparıldığı gibi, onu yerin üzerinden söküp çı-

(1) Buralarda (67. sahifedeki (3) ve (4) nolu dipnotlarda) zikredilen hadisler, lafız ve mana itibariyle birbirlerine yakın olduklarından hepsi için aşağıdaki kaynaklara atıfta bulunmakla yetiniyoruz: ***İbn Huzeyme,*** I, 282, VI, 473; Hakim, ***Müstedrek,*** I, 341; ***Tirmizî,*** II, 472, V, 489; ***İbn Mace,*** I, 334; Taberani, ***Kebir,*** XI, 129.

kardı. Bunu el-Velid b. Muslim İbn Cabir'den, o Ata'dan rivayet etmiştir. el-Velid dedi ki: Ayrıca Munir b. ez-Zubeyr bana haber verdi, dedi ki: Dâvûd'un secde yerleri yere yapıştı. Yüzünden de Allah'ın dilediği miktar yapışmıştı. el-Velid dedi ki: İbn Lehia dedi ki; Secdesi sırasında: Seni tenzih ederim, işte benim içeceğim olan gözyaşlarım ve işte benim yiyeceğim önümdeki bir külün içerisinde, diyordu. Bir rivayette belirtildiğine göre o kırk gün secde de kaldı. Farz namaz dışında başını kaldırmadı. Gözyaşlarından ot bitinceye kadar ağlayıp durdu.

Bu Ebu Hureyre yoluyla merfu bir hadis olarak da rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) buyurdu ki: "Dâvûd kırk gün süreyle secdede kaldı. O kadar ki gözyaşlarından biten ot başını örttü. Yer onun alnını aşındırdı. Secdesinde de: Rabbim, Dâvûd bir defa yanıldı ve bu yanılması sebebiyle doğu ile batı arasındaki mesafe kadar uzaklaştı. Rabbim, eğer Dâvûd'un zayıflığına merhamet buyurmaz, günahını bağışlamazsan, sen ondan sonra insanlar arasında günahını konuşulacak bir söz kılarsın. Kırk sene sonra Cebrail ona dedi ki: "Ey Dâvûd! Şüphesiz Allah senin içinden işlemeyi geçirdiğin günahı sana bağışlamış bulunuyor."(1)

Vehb dedi ki: Dâvûd (a.s)'a şöyle seslenildi: Şüphesiz ben sana mağfiret buyurdum. Ancak Cebrail gelip kendisine: Rabbin sana mağfiret buyurmuşken, ne diye başını kaldırmıyorsun? deyinceye kadar, başını da kaldırmadı. Bunun üzerine şöyle dedi: Rabbim bu nasıl olur? Sen hiç kimseye zulmetmezsin. Bunun üzerine yüce Allah Cebrail'e şöyle buyurdu: Dâvûd'a git ve ona Orya'nın kabrine gidip ondan helallik dilemesini söyle. Onun seslenişini Orya'nın duymasını Ben sağlayacağım. Bunun üzerine Dâvûd üzerine hayvan postları giyindi, Orya'nın kabri yanında oturdu. Ey Orya diye seslendi, Orya: Buyur, benim bu lezzetimi yarıda kesip beni uyandıran da kim? diye sordu. Dâvûd: Ben kardeşin Dâvûd'um, bana hakkını helal etmeni diliyorum. Çünkü ben seni öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktım, dedi. Orya: Sen beni cennetle karşı karşıya getirdin, sana hakkımı helal ediyorum, dedi.

el-Hasen ve başkaları da dedi ki: Dâvûd (a.s) o günahtan sonra ancak günahkarlarla oturup kalkmaya başladı. Onlara da: Pek günahkar Dâvûd'a gelin, diyordu. Her ne içtiyse mutlaka ona gözyaşlarını karıştırırdı. Kuru arpa ekmeğini bir kaba koyar ve gözyaşlarıyla o ekmeği ıslatıncaya kadar ağlar dururdu. Onun üzerine kül ve tuz serper, onu yer ve: Günahkarların yiyeceği budur, derdi. Günahını işlemeden önce gecenin yarısını namaz kılar ve senenin yarısını oruçla geçirirdi. Daha sonra ise senenin tamamını oruçla ve gecenin tümünü namaz kılarak geçirmeye başladı. Rabbim, günahımı

(1) Tirmizî, el-Hakîm, *Nevadiru'l-Usul*, II, 178.

avucunda kıl dedi, bunun üzerine günahı avucuna nakşedildi. Elini bir yemeğe, içeceğe ya da herhangi bir şeye uzattı mı mutlaka onu görür ve bundan dolayı ağlardı. Kendisine üçte ikisi dolu bardak getirilir, o bardağı eline aldı mı günahını görürdü. Gözyaşlarından dolup taşmadan o bardağı dudaklarının üzerine koymazdı.

el-Velid b. Müslim rivayetle dedi ki: Bana Ebu Amr el-Evzaî'nin anlattığına göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Dâvûd'un gözleri su damlatan iki kırba gibi idi. Gözünden akan yaşlar tıpkı suyun yerde kendisine yatak açması gibi yanağında kendisine akacak yerler açmıştı."(1)

el-Velid dedi ki: Osman b. Ebi'l-Atike'nin bize anlattığına göre Dâvûd'un henüz o hatasını işlememiş iken günahkarlar hakkında söylediği ağır sözlerden birisi: Allah'ım, günahkarlara mağfiret etme, sözü idi. Daha sonra: Allah'ım, Rabbim! Günahkarlara mağfiret buyur ki, onlarla birlikte Dâvûd'a da mağfiret edesin. Nurun yaratıcısı, her türlü eksiklikten münezzehtir. Ya ilâhi! Ben çıkıp kullarının tabiblerine benim günahımı tedavi etmelerini istedim, hepsi bana Senin kapını gösterdi. Ya ilâhi! Ben bir günah işledim, bu günahın mahsulünü -eğer onu bağışlamayacak olursan- kıyamet gününde vereceğin azab kılacağından korkarım. Nurun yaratıcısını her türlü eksiklikten tenzih ederim. Ya ilâhi! Ben günahımı hatırladım, yeryüzü, genişliğine rağmen bana dar geldi. Fakat senin rahmetini hatırlayınca, canım bana geri döndü, diye dua etti.

Haberde kaydedildiğine göre Dâvûd (a.s) minbere çıktı mı insanlara işlediği günahın izini göstermek maksadı ile sağ elini kaldırır ve onlara doğru çevirip şöyle seslenirdi: Ya ilâhi! Ben günahımı hatırladığım vakit yeryüzü genişliğine rağmen bana dar geliyor. Senin rahmetini hatırladığımda da canım bana tekrar geri dönüyor. Rabbim Sen günahkarlara -onlarla birlikte Dâvûd'un günahını da bağışlaman için- mağfiret buyur.

Dâvûd (a.s) içerisi kül ile doldurulmuş liften yedi döşek üzerinde otururdu. Onun göz yaşyarı ayaklarının dibini ıslatırdı. Nihayet bütün bu döşekleri ıslatır ve yaşları altlarından sızardı. Ağlayıp sızladığı gün geldi mi, onun münadisi yollarda, çarşı-pazarlarda, vadilerde, dağ yollarında, dağların başlarında ve mağara ağızlarında şöyle seslenirdi: Şunu bilin ki, bugün Dâvûd'un ağlama günüdür. Günahından ötürü ağlamak isteyen kimse Dâvûd'a gelsin ve ona yardımcı olsun. Mağaralarda, vadilerde ibadete çekilmiş olanlar onun bulunduğu yere gelir, minberi etrafında sesler birbirine karışır. Yırtıcı hayvanlar, yabaniler ve kuşlar onun etrafında durur. İsrailoğulları da minberinin etrafını çevirir. Feryad ve figana başlayıp yanıp yakılması gözyaş-

(1) Tirmizî, el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul*, II, 183.

larının pınarlarını coşturunca bu sefer etrafındaki cemaat de tek bir sesten ağlar, feryad ve figan ederdi. Hatta böyle bir günde minberi etrafında pek çok kişi ölürdü.

Nakledildiğine göre Dâvûd (a.s) aniden bir cumartesi günü öldü. Mihrabına çıkıp inmekte iken ölüm meleği ona gelerek: Ruhunu kabzetmeye geldim, dedi. Ona: Bana izin ver de yukarı çıkayım yahut aşağı ineyim. Melek: Buna imkanım yok. Günler, aylar, yıllar, atacağın adımlar, rızıklar tükenmiş bulunuyor. Artık sen bundan sonra bir ayak izi dahi bırakamayacaksın. Bunun üzerine Dâvûd minberdeki bir basamak üzerinde secdeye kapandı ve bu haliyle canını aldı. (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

Dâvûd ile Musa -ikisine de selam olsun- arasında beşyüzdoksandokuz yıllık bir süre vardır. Beşyüzyetmişdokuz yıl olduğu da söylenmiştir. Dâvûd (a.s) yüzyıl yaşadı, halifeliği oğlu Süleyman'a vasiyet etti.

24- Dâvûd (a.s)'ın Konumu:

"Şüphesiz onun nezdimizde bir yakınlığı ve güzel bir dönüş yeri vardır" buyruğu ile ilgili olarak Muhammed b. Kab ile Muhammed b. Kays şöyle demişlerdir: **"Şüphesiz onun nezdimizde"** mağfirete nail oluşundan sonra "bir yakınlığı ve güzel bir dönüş yeri vardır." İkisi de derler ki: Allah'a yemin ederim, kıyamet gününde kadehten ilk içecek kişi Dâvûd (a.s)'dır.

Mücahid de Abdullah b. Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: **"Yakınlığı"** kıyamet gününde yüce Allah'a yakınlık demektir. Mücahid'den de şöyle dediği nakledilmiştir: Yüce Allah kıyamet gününde Dâvûd'u günahı eline nakşedilmiş olarak diriltecektir. Kıyamet gününün o dehşetli hallerini göreceğinde yüce Allah'ın rahmetine sığınmaktan başka bir korunacak yer bulamayacaktır. Sonra günahını görecek, bundan tedirgin olacak, kendisine: Buraya, buraya denilecek. Tekrar günahını görecek, tedirgin olacak yine ona: Buraya, buraya denilecek. Yine bunu görecek, tedirgin olacak tekrar ona: Buraya, buraya denilecek. Nihayet yüce Allah'a yaklaşacak ve huzur bulacaktır. İşte yüce Allah'ın: **"Şüphesiz onun nezdimizde bir yakınlığı ve güzel bir dönüş yeri vardır."** buyruğu bunu anlatmaktadır. Bunu et-Tirmizî el-Hakim zikretmektedir. (el-Hakim) dedi ki: Bize el-Fadl b. Muhammed anlattı, dedi ki: Bize Abdu'l-Melik b. el-Esbağ anlattı, dedi ki: Bize el-Velid b. Müslim anlattı, dedi ki: Bize İbrahim b. Muhammed el-Fezarî, Abdu'l-Melik b. Ebi Süleyman'dan anlattı, dedi ki: Abdu'l-Melik de Mücahid'den diyerek bu rivayeti zikretti. Tirmizî dedi ki: Ben uzun bir süre bu âyet-i kerimeleri okuyup duruyor fakat yüce Allah'ın: ***"Rabbimiz hesab gününden önce payımızı bize çabuk ver"*** (Sâd, 38/16) buyruğundan maksadın ve an-

lamın ne olduğu benim için açıklığa kavuşmuyordu. Buradaki "el-kıt (pay)" sözlükte sahife demektir. Şöyle ki Rasûlullah (sav) onlara: *"Kitabı sağdan verilmiş olana gelince..."* (el-Hakka, 69/19) buyruğunu okuyup da kendilerine: Siz bütün bu yaptıklarınızı da sol tarafınızdan verilecek sahifelerinizde yazılmış göreceksiniz deyince, bu sefer onlar: **"Rabbimiz hesab gününden önce payımızı"** yani sahifemizi **"bize çabuk ver"** dediler. Yüce Allah da ona: **"Onların dediklerine sabret ve güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla!"** dedi. Daha sonra (et-Tirmizî el-Hakim) Dâvûd'un günahının kıssasını başından sonuna kadar kaydettikten sonra şöyle demektedir: Kendi kendime diyordum ki: Yüce Allah ona söylediklerine sabretmesini ve Dâvûd'u hatırlamasını emretti. Acaba bu hatırlatma ile ne kastedilmiştir? Bunun onunla ilişkisi nedir? Bir türlü kalbime huzur verecek bir şeye vakıf olamıyordum. Nihayet yüce Allah bir gün bana bunu da gösterdi ve bu hususta Rabbimin ilhamına mazhar oldum. Buna göre bu kimseler, içinde yüce Allah'ın emri ile alay ederek günah ve hatalarının yazılı bulunduğu amel defterlerinin sol taraflarından kendilerine verilmesini kabul etmeyip inkar ettiler ve: **"Rabbimiz hesab gününden önce payımızı bize çabuk ver"** dediler. Peygamber (sav) onların bu alaylarından incindi. Yüce Allah da bu sözlerine karşılık ona sabretmesini ve kulu Dâvûd'u hatırlamasını emretti. Çünkü Dâvûd işlediği günahını elinde kazılmış olarak görmeyi dünyada istedi. Bundan dolayı da başına gelenler geldi. Öyle ki o bunu gördüğü vakit, bundan ızdırap duyar ve elindeki kase gözyaşları ile dolardı. Günahının bu izini gördü mü öyle ağlardı ki, kül ile doldurulmuş liften yedi döşekten bile ıslaklığı geçerdi. O, günahının bağışlanmasından ve davacının mesuliyetinden yana teminatın verilmesinden ve şanı yüce Allah'ın hasmını razı edip bağışlamasını ondan isteyeceğine dair teminatın verilmesinden sonra bu dilekte bulunmuştu. Halbuki Dâvûd onun sevdiği, onun dostu ve seçkin bir kulu idi. Bu mertebe ile birlikte, günahının izinin nakşedilmiş olması onu bu hale getirdi. Peki ya Allah'ın düşmanları, yarattıklarının isyankarları ve hor ve hakir düşüreceği kimselerin başına gelecekler ne olabilir? Eğer onların amel defterleri çabucak verilip de küfür ve inkar üzere işledikleri o günahların suretini görecek olurlarsa bu sahifelerdeki bu günahlara baktıkları vakit, başlarına neler geleceğini görürlerse (halleri ne olur?) Yüce Allah onların halinin ne olacağını haber vererek şöyle buyurmaktadır: *"Günahkarları kitabın içindekilerinden korkuya kapılmış göreceksin. Vay bizim halimize! Bu kitaba ne olmuş? Küçük, büyük hiçbir şey bırakmayıp sayıp dökmüş, diyecekler."* (el-Kehf, 18/49)

İşte Dâvûd -Allah'ın salat ve selamları üzerine olsun- mağfirete nail olmakla birlikte müjdeyi almış, ilâhi lutfa mazhar olmuş olmakla birlikte, o günahının suretini görmeye tahammül edemiyordu. Bizim rivayetimize göre hadiste şöyle denilmiştir: Kıyamet gününde ayasında onun nakşedilmiş olduğunu göreceği vakit tedirgin olacak, ona: Buraya (gel) denilecek. Tekrar onu görecek yine tedirgin olacak, yine: Buraya denilecek. Sonra onu yine tekrar görecek ve nihayet yüce Allah'a yakınlaştırılacak ve huzur ve sükun bulacaktır.(1)

يَادَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

26. Ey Dâvûd! Biz seni gerçekten yeryüzünde bir halife kıldık. O halde insanlar arasında hak ile hükmet! Sakın hevaya uyma! O takdirde seni Allah'ın yolundan saptırır. Muhakkak Allah'ın yolundan sapanlara hesab gününü unuttuklarından, onlar için çok çetin bir azab vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Yeryüzünde Bir Halife:

"Biz seni gerçekten yeryüzünde bir halife kıldık." Yani iyiliği emredip münkerden alıkoymak için seni hükümdar yaptık. Böylelikle senden önce geçmiş bulunan peygamberler ile salih önder ve yöneticilere halife olmanı sağladık.

Halife, onun ile ilgili hükümlere dair yeterli açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/30. âyet, 3. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

2- İnsanlar Arasında Hak İle Hükmetmek:

"O halde insanlar arasında hak ile" yani adalet ile **"hükmet"** buyruğu vücub ifade eden bir emirdir. Böylelikle bu buyruk, kendisinden önceki buy-

(1) Tirmizî, el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul,* II, 699 v.d. -bazı ibarelerde az farkla- (Davud (as) ile ilgili rivayetlerin bir kısmını ihtiyatla karşılamak lazım. Naşir).

riklarla irtibatlı bulunmaktadır. Çünkü Dâvûd (a.s)'ın siteme maruz kalmasının sebebi, kadını kocasından istemesi idi. Bu ise adaletli bir istek değildi. Bundan ötürü akabinde ona: "O halde, insanlar arasında adalet ile hükmet!" denildi.

"Sakın hevaya uyma!" Allah'ın emrine uygun olmayan hevanın peşinden gitme!

"O takdirde seni Allah'ın yolundan" cennete giden yoldan **"saptırır. Muhakkak Allah'ın yolundan sapanlara"** o yoldan yan çizip onu terkedenlere **"hesab gününü unuttuklarından"** Allah'ın yolunu izlemeyi terkettiklerinden **"onlar için"** cehennem ateşinde **"çok çetin bir azab vardır."**

Buradaki **"unuttuklarından"** o güne iman etmeyi terkettiklerinden yahutta o gün için amel etmeyi terkederek, unutanlar gibi olduklarından... anlamındadır.

Yüce Allah'ın bu buyrukları Dâvûd (a.s)'a peygamberliği lûtfettiği zaman söylendiği gibi, onun tevbesini kabul edip günahını bağışladıktan sonra söylemiştir, de denilmiştir.

3- İnsanlar Arasında Hüküm Vermenin Aslî Dayanakları:

Hüküm vermekte asıl dayanak yüce Allah'ın: **"Ey Dâvûd! Biz seni gerçekten yeryüzünde bir halife kıldık. O halde insanlar arasında hak ile hükmet!"** buyruğu ile: *"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet!"* (el-Maide, 5/49); *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmetmen için..."* (en-Nisa, 4/105) ile *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutanlar, adaletle şahitlik eden kimseler olun!"* (el-Maide, 5/8) buyruklarıdır. Buna dair açıklamalar daha önceden (gösterilen âyet-i kerimelerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

4- Hak ile Hükmetmek, Hevaya Uymamak:

İbn Abbas yüce Allah'ın: **"Ey Dâvûd! Biz seni gerçekten yeryüzünde bir halife kıldık! O halde insanlar arasında hak ile hükmet! Sakın hevaya uyma! O takdirde seni Allah'ın yolundan saptırır"** buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Sana iki davacı geldi, sen hevan ile onlardan birisine meylettin. O bakımdan o kimse arkadaşına üstün gelsin diye onun haklı olmasını içten içe arzulama.

Böyle bir şey yapacak olursan, peygamberlerin arasından ismini silerim. Sonra da ne Benim halifem olursun, ne de kendilerine lütufta bulunacağım kimselerden.

İşte bu, hak ile hükmetmenin vücubunu açıklamakta, hüküm veren kimsenin akrabalık, menfaat ümidi yahut dostluk, arkadaşlık ve buna benzer meyletmeyi gerektirecek herhangi bir sebep dolayısıyla davacılardan herhangi birisine meyletmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Dâvûd'un oğlu Süleyman (a.s)'ın sınanmasının sebebi, ona iki davacı gelip o ikisinden birisinin haklı olmasını içten içe dilemiş olması idi.

Abdulaziz b. Ebi Revvad dedi ki: Bana ulaştığına göre İsrailoğulları döneminde bir hakim varmış. Hakka göre hüküm vermekte o derece gayretli idi ki, Rabbinden bu hususta kendisinin bileceği bir alamet vermesini dilemiş. Hak ile hükmedecek olursa bunu bilsin, bu konuda kusuru olursa bunu da bilsin istemiş. Bunun üzerine ona şöyle denilmiş: Evine gir, sonra duvarda elini yukarıya doğru uzat. Duvarın üzerinde parmaklarının ulaştığı yere bak, sonra oraya bir çizgi çiz. Hüküm meclisinden kalktın mı o çizgiye git, elini ona doğru uzat. Hak üzere kaldığın sürece elin o çizgiye ulaşacaktır. Şâyet hakkı isabet ettiremeyecek olursan, elin o çizgiye ulaşamayacaktır. O bakımdan o da sabah hüküm vermek üzere çıkar, olanca gayretini ortaya koyar ve ancak hak ile hükmedermiş. Hüküm meclisinden kalkıp işini bitirdi mi yemek yemeden, bir şey içmeden, hiçbir şekilde hanımının çocuklarının yanına gitmeden doğru o çizgiye gidermiş. O çizgiye ulaştı mı yüce Allah'a hamdeder, ondan sonra da ailesinden yiyecek ya da içeceklerden Allah'ın kendisine helal kıldığı ne varsa hepsinden istifade edermiş. Bir gün hüküm meclisinde iken iki kişi onunla görüşmeye gelmiş. İçinden onların davacı olarak geldiklerini, mahkemeleşmek istediklerini anlamış, bu iki kişiden birisi onun yakın bir arkadaşı ve dostu imiş. İçinden bu arkadaşının haklı olmasını ve böylelikle onun lehine hüküm vermeyi temenni etmiş. Davacılar konuşunca arkadaşının haksız olduğu ortaya çıkmış, o da onun aleyhine hüküm vermiş. Mahkeme meclisinden kalkıp o çizgiye hergün yaptığı gibi gitmiş, elini çizgiye doğru uzatmış, bir de ne görsün! Çizgi oradan silinivermiş, tavana doğru uzanmaya çalışırken ona bir türlü ulaşamamış. Secdeye kapanarak: Rabbim, kasten yaptığım hiçbir şey bilmiyorum, hiç böyle bir şey istemedim. Onu bana beyan buyur, demiş. Kendisine: Sen yüce Allah'ın kalbindeki hainliği görmediğini mi zannediyorsun? Arkadaşının lehine hüküm vermek üzere arkadaşının haklı olduğunu temenni etmedin mi? Evet, sen böyle bir şey istedin ve arzu ettin; fakat yüce Allah senin hoşuna gitmese dahi hakkı sahibine geri döndürdü. (Allah en iyisini bilir. Naşir).

Leys'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer b. el-Hattab'ın huzuruna iki davacı gelmiş. Onları bir süre ayakta tutmuş, tekrar gelmişler yine ayakta bekletmiş, sonra tekrar geldiklerinde aralarında hüküm vermiş. Ona: Niçin böy-

le yaptığı sorulunca şu cevabı vermiş: Bana geldiler, ben de birisine karşı duymadığım bir duyguyu ötekine karşı duyduğumu anladım. Bu halde iken aralarında hüküm vermekten hoşlanmadım. Tekrar geldiler yine o kişi lehine böyle bir duyguyu kısmen de olsa hissettim. Tekrar geldiklerinde ise bu duygu gitmişti, o bakımdan ben de aralarında hükmettim.

eş-Şa'bî dedi ki: Ömer ile Ubeyy arasında bir anlaşmazlık vardı. Zeyd b. Sabit'in hakimliğine başvurdular. Onun yanına gittiklerinde Ömer (r.a)'a yastığına doğru oturması için işaret etti. Bunun üzerine Ömer: Bu senin yaptığın ilk haksızlık. Onu ve beni aynı yerde oturtmalısın. Bunun üzerine her ikisi de Zeyd'in önünde oturdular.

5- Hakim Kendi Bilgisine Göre Hüküm Verebilir mi?:

Bu âyet-i kerime hakimin kendi bilgisine göre hüküm vermesini engellemektedir. Çünkü hakimlere kendi bilgilerine göre hüküm verme imkanı verilecek olursa, eğer bir hakim kendi dostunu korumak, düşmanını da yok etmek isteyecek olursa, mutlaka vereceği hükümde bilgisinin bu doğrultuda olduğunu ileri sürerdi. Buna benzer bir rivayet aralarında Ebu Bekr'in de bulunduğu ashab-ı kiram'dan bir topluluktan nakledilmiş bulunmaktadır. O şöyle demiştir: Ben bir adamın Allah'ın had cezası uygulanmasını emrettiği bir suçu işlemekte olduğunu görecek olsam dahi, bu işe benden başkası şahitlik edinceye kadar bu suçu dolayısıyla sorumlu tutmam.

Rivayete göre bir kadın Ömer (r.a)'ın yanına gelerek ona: Benim lehime filanın aleyhine şu hükmü ver, çünkü sen benim ondaki hakkımı biliyorsun, dedi. Ömer ona dedi ki: Eğer lehine şahitlik etmemi istiyorsan, yaparım. Ancak lehine hüküm vermemi istiyorsan bunu yapamam.

Müslim'in *Sahih*'inde İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Rasûlullah (sav) bir yemin ve bir şahid ile hüküm vermiştir.(1) Yine Peygamber (sav)'dan rivayet edildiğine göre o, birisinden bir at satın almış, ancak daha sonra satıcı bunu inkar etmiş. Peygamber o kişi hakkında bilgisine göre hüküm vermeyerek: "Benim lehime kim şahitlik eder" demiş. Bunun üzerine Huzeyme kalkıp şahitlik edince hüküm vermiştir. Bu hadisi Ebu Dâvûd ve başkaları rivayet etmiş olup(2) daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/282. âyet, 49. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Müslim*, III, 1337; *Ebû Dâvûd*, III- 308; *Müsned*, I, 323.

(2) Azimabadi, *Avnu'l-Ma'bud, X, 20;* Hakim, *Müstedrek*, II, 21; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübra*, VII, 66, X, 145; *Müsned*, V, 215.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَآءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ۚ ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ
فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾ أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ ۚ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ
﴿٢٨﴾ كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِّيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو
الْأَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

27. Biz göğü, yeri ve onların aralarında olanları boşuna yaratmadık. Bu, kâfirlerin zannıdır. Cehennem ateşinden dolayı vay o kâfirlerin haline!

28. İman edip salih amel işleyenleri yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi kılarız? Yahut takva sahiblerini günahkârlar gibi mi kılarız?

29. (Bu), **âyetlerini düşünsünler, tam akıl sahibleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz hayır ve bereketi bol bir kitaptır.**

"Biz göğü, yeri ve onların aralarında olanları boşuna" oyun ve eğlence olsun diye **"yaratmadık."** Yani Biz, onları ancak doğru bir iş için yarattık. O da Bizim kudretimize delalet etmeleridir.

"Bu, kâfirlerin zannıdır." Allah'ın bunları boşuna yarattığını ileri sürmek, kâfirlerin bir iddiasıdır.

"Cehennem ateşinden dolayı vay o kâfirlerin haline!" Daha sonra yüce Allah onları azarlayarak: **"İman edip salih amel işleyenleri yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi kılarız?"** diye buyurmaktadır.

Buradaki "(أَمْ): ...mi" lafzındaki "mim" harfi sıla (zaid)dir. İfade (hemze'den sonra mim getirmeksizin) iman edip salih amel işleyenleri **"yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi kılarız"** takdirindedir. Bu buyruk Mürcie'nin kanaatlerini reddeden bir muhtevaya sahibtir. Çünkü Mürcie: Fesad çıkartan kimsenin salih bir kimse gibi olması veya ondan daha yüksek bir mertebede olması mümkündür, derler. Bundan sonra gelen: **"Yahut takva sahiblerini günahkârlar gibi mi kılarız?"** buyruğu da böyledir. Yani biz Muhammed (sav)'ın ashabını kâfirler gibi mi kılarız? Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

Bu buyruğun takva sahibi müslümanlar ile günahkâr kâfirlerin tümü

hakkında umumi olduğu da söylenmiştir. Bu, daha güzel bir açıklamadır. Bu buyruk itaatkâr kimseler ile isyankâr kimselerin aynı sonuca ulaşacaklarını kabul eden, öldükten sonra dirilişi inkar edenlerin görüşlerini reddetmektedir.

Bu, **"âyetlerini düşünsünler... diye sana"** ey Muhammed **"indirdiğimiz hayır ve bereketleri bol bir kitaptır"** buyruğundaki "(لِيَدَّبَّرُوا): **Düşünsünler diye"** buyruğu; (ليتدبروا) şeklinde olup "te" harfi "dal" harfine idgam edilmiştir. Bu buyrukta Kur'ân'ın manalarını bilmenin vacib oluşuna delil olduğu gibi, Kur'ân'ı tertil ile (ağır ağır) okumanın süratlice okumaktan daha faziletli olduğuna da delil vardır. Çünkü *"et Tizkar(Tezkire)"* adlı eserimizde de açıkladığımız gibi, hızlıca okumakla birlikte âyetleri iyice düşünmek mümkün olamamaktadır.

el-Hasen dedi ki: Allah'ın âyetlerinin düşünülmesi onlara uymak demektir. **"Düşünsünler diye"** anlamındaki buyruk, genel olarak "dal" ve "be" harfleri şeddeli ve üstün okunmuş olmakla birlikte; Ebu Cafer ile Şeybe: "(لِيَدَّبَّرُوا): Düşünesiniz diye" şeklinde "te" ile ve "dal" harfi şeddesiz olarak okumuşlardır. Bu, aynı zamanda Ali (r.a)'ın da kıraatidir. Bunun asıl şekli ise: (لتدبروا) olup hafif olsun diye iki "te"den birisi hazfedilmiştir.

"Tam akıl sahibleri öğüt alsınlar diye" buyruğundan kasıt, aklı başında olan kimselerdir. "(الْأَلْبَابِ): Akıllar"ın tekili: (لُبٌّ) şeklinde gelir. Bunun (أَلُبٌّ) diye de çoğulu yapılmıştır. Nitekim: "(بُؤْسٌ): Yoksulluk, sefalet"in: (ابؤس) şeklinde "(نُعْمٌ): Nimet"in de (انعم) diye çoğulunun yapılması da böyledir. Ebu Talib de şöyle demiştir:

قلبي إليه مُشرِفُ الأَلُبِّ

"Kalbim ona kalbler arasında en çok şevk duyandır."

Bazan tad'if'i ("be" harfinin şeddeli söylenişini) şiir zarureti dolayısıyla çözdükleri de olabilir. Şair el-Kümeyt şöyle demiştir:

إليكم ذوي آلِ النَّبيِّ تَطَلَّعَتْ نوازِعُ من قلبي ظِماءٌ وَأَلْبُبُ

"Ey peygamber hanedanı, size umutla bakmıştır,
Kalbimden ve akıllardan susamış meyil ve duygular."

وَوَهَبْنَا لِدَاوٗدَ سُلَيْمٰنَ ۭ نِعْمَ الْعَبْدُ ۭ اِنَّهٗٓ اَوَّابٌ ﴿٣٠﴾ اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ
بِالْعَشِيِّ الصّٰفِنٰتُ الْجِيَادُ ۙ ﴿٣١﴾ فَقَالَ اِنِّىْٓ اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ
ذِكْرِ رَبِّىْ ۚ حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ رُدُّوْهَا عَلَيَّ ۭ فَطَفِقَ مَسْحًۢا
بِالسُّوْقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾

30. Ve Biz Dâvûd'a Süleyman'ı lutfettik. O ne güzel kuldu! Çünkü o (Allah'a) **çokça dönen idi.**
31. Hani ona öğleden sonra bir ayağını tırnağı üzere dikip üç ayağı üzere duran, hızlı koşan atlar sunulmuştu;
32. Ve demişti ki: "Ben ancak hayır sevgisi ile meşgul iken Rabbimi anmaktan uzak kaldım. Nihayet o perdenin arkasına girince;
33. "Onları bana geri getirin" (dedi.) **Boyunlarını ve ayaklarını sıvazlamaya başladı.**

Yüce Allah Dâvûd (a.s)'ı sözkonusu ettikten sonra: **"Ve biz Dâvûd'a Süleyman'ı lutfettik. O ne güzel kuldu! Çünkü o çokça dönen idi"** buyruğu ile de Süleyman (a.s)'dan sözetmektedir.

"(أَوَّابٌ): **Çokça dönen"** itaatkar anlamındadır.

"Hani ona öğleden sonra bir ayağını tırnağı üzere dikip üç ayağı üzere duran, hızlı koşan atlar sunulmuştu" buyruğunda geçen (الْجِيَادُ) ile atlar kastedilmektedir. Hızlı koşan at demek olan: (جواد)'in çoğuludur. Nitekim çokça bağışta bulunup cömertçe veren insana da bu sıfat verilmektedir.

"(قوم أجواد): Cömert kimseler"; (خيل جِياد) ise "hızlı koşan (asil) at" demektir. "(جاد الرجلُ بماله يجود جُوداً): Adam malıyla cömertlik etti, eder, cömertlik etmek" demektir. Cömert kişiye de: (جواد) denilir, çoğulu: "(قوم جُود): Cömert kimseler" şeklinde gelir. (Çoğul şekli itibariyle) "(قَذَال وقُذُل) Kafa (başın arka tarafı) ve kafalar" kelimesi gibidir. Buradan "vav" harfinin harekesiz gelmesi ise illet harfi oluşundan dolayıdır. Ayrıca: (أجواد وأجاود وجُوداء) şekillerinde de çoğulu yapılabilir. Kadın için de: "(امرأة جَوَاد): Cömert kadın"; "(نسوة جُود): Cömert kadınlar" denilir. -Şekil itibariyle-: "(نوار ونُور): Şüpheden çokça kaçan kadın ve kadınlar; erkeğinden kaçan inek, inekler" gibi. Şair de şöyle demektedir:

ضَناعٌ بِإِشْفَاها خَصانٌ بِشَكْرِها جَوادٌ بِقُوتِ البَطْنِ والعِرْقُ زَاجِرُ

"Biz(i andıran kolu) ile maharetle iş yapar, eteğini iffetle koruyandır o,
Son derece aç olmakla birlikte kendisini doyuracak olanı cömertçe verir."

Mesela: "(سِرنا عُقْبَة جَوَاداً ، وعُقْبَتين جَوَادين ، وعُقَبا جِياداً): Bir merhaleyi güzelce yürüdük, iki merhaleyi güzelce yürüdük, birçok merhaleyi güzelce yürüdük" denilir. "(جاد الفرس): At çok güzel oldu" demektir. Muzari hali: (يجود); mastar ismi de: (جُودة)dir (جواد); hem erkek, hem dişi için kullanılır.

Bu da: "(خيل جِياد وأجياد وأجاويد): Asil atlar" lafzından gelmektedir.

Bir görüşe göre bu, boyunları uzun atlar demek olup boyun, gerdan demek olan: (الجِيد)'den alınmış bir sıfattır. Çünkü atlarda boynun uzun olması da atların güzel nitelikleri arasındadır.

"(الصافنات): Bir ayağını tırnağı üzere dikip üç ayağı üzere duranlar" buyruğu da iki şekilde açıklanmıştır. Birincisine göre bu, onların ayakta durmaları demektir. el-Kutebî ile el-Ferra derler ki: Arapçada: (الصافن) tabiri at ya da başkaları için "ayakta duran" anlamındadır. Peygamber (sav)'ın buyurduğu rivayet edilen: "(من سرّه أن يقوم له الرجال صفوناً فليتبوّأ مقعده من النار): Erkeklerin, huzurunda ayakta durmalarından hoşlanan kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın" buyruğunda da aynı kökten gelen lafız kullanılmıştır ki, önünde uzun süre ayakta durmalarından hoşlanan... anlamındadır. Bunu Kutrub da nakletmiş olup en-Nabiğa'nın şu beytini de zikretmektedir:

لَنا قُبَّةٌ مَضْرُوبَةٌ بِفِنائِها عِتاقُ المَهارى والجِيَاد الصَّوَافن

"Onun geniş düzlüğünde kurulmuş bir çadırımız var bizim,
Asil kısraklar ile ayakta duran asil atlar."

Bu Katade'nin görüşüdür.

İkinci açıklamaya göre bu, ön ayaklarından birisini tırnağı üzerine dikerken, üç ayağı üzerinde duran demektir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

أُلِفَ الصُّفونَ فما يَزَالُ كَأَنَّهُ مِمَّا يقومُ على الثَّلاثِ كَسِيرًا

"Alışmıştır, o üç ayağı üzerinde dikilenlere; sanki o,
Bir ayağını tırnağı üzerine dikip üçü üzerinde ayakta duranlardan gibidir."

Amr b. Külsum da şöyle demiştir:

تَـرَكْنَا الخيـل عـاكِفَـةً عَلَيْـهِ مُـقَلَّدَةً أَعِـنَّتَـهَـا صُـفُـونَـا

"Atları onun yanıbaşında bıraktık biz,
Dizginleri geçirilmiş ve üç ayağı üzerinde dikilmişler olarak."

Bu da Mücahid'in görüşüdür.

el-Kelbî dedi ki: Süleyman (a.s) Dımaşk ile Nusaybin (Nasibin) halkına bir gaza düzenledi. Onlardan bin at ganimet aldı. Mukatil de şöyle dedi: Süleyman'a babası Dâvûd'dan bin at miras kaldı. Babası da bunları Amalikalılardan almıştı.

el-Hasen dedi ki: Bana ulaştığına göre bunlar denizden çıkmış kanatlı atlar idi. ed-Dahhak da böyle demiştir. Yine belirtildiğine göre bunlar Süleyman'a denizden çıkartılmış kanatlı ve nakışlı atlar idiler. İbn Zeyd dedi ki: Şeytan Süleyman'a denizdeki yaylaklardan atlar çıkarmıştı. Bu atların da kanatları vardı. Ali (r.a) da böyle demiştir: Buna göre onlar kanatlı yirmi at idiler. Yüz at olduğu da söylenmiştir. İbrahim et-Teymî'den gelen haberde zikredildiğine göre bu atların sayısı yirmibin imiş. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Süleyman: **"Ben ancak hayır sevgisi ile meşgul iken Rabbimi anmaktan uzak kaldım"** dedi. Bu sözlerinde **"hayır"**dan kastı atlardır. Araplar atlara bu ismi veriyorlar. Ayrıca Araplar "ra" ile "lam" (hayrın sonundaki "re" ile "hayl; at" lafzının sonundaki "lam" harflerini) biri diğerinin yerine kullanabiliyorlar. Mesela Araplar: "(انهملت العين وانهمرت ، وختلت وخترت): Gözden yaş aktı ve aldattı" derken, bu fiillerde "lam" ile "re" harflerini birini diğerinin yerine kullanmaktadırlar.

el-Ferra dedi ki: Arapçada "hayr" ile "hayl" aynı anlama gelir. en-Nehhas dedi ki: Hadis-i şerifte: "(الخيل معقود في نواصيها الخير إلى يوم القيامة): Hayl (atlar)ın perçemlerinde kıyamet gününe kadar hayır düğümlenmiştir"(1) diye buyurmuştur. Sanki bundan dolayı atlara "hayr" adı verilmiş gibidir. Yine hadiste belirtildiğine göre Zeyd el-Hayl Peygamber (sav)'ın huzuruna geldiğinde ona: "Sen Zeyd el-Hayr'sın" diye buyurmuştur. Adı Zeyd b. Mühelhil olup şair birisi idi.(2)

(1) *Buhârî*, III, 1047, 1048, 1135, III, 1332; *Müslim*, III, 1492, 1493; *Tirmizî*, IV, 173; *Dârimî*, II, 278; *Tirmizî*, VI, 214, 215, 221, 222; *İbn Mace*, II, 932; *Muvatta*, II, 467; *Müsned*, II, 28, 49, 101, 102...

(2) Taberani, *Kebir*, X, 202; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, VI, 194; ravilerinden Avn b. Umare'nin zayıf olduğu kaydıyla.

Bir diğer açıklamaya göre atlara "hayr" adının veriliş sebebi, onların çokça faydalı oluşlarından dolayıdır. Haberde zikredildiğine göre yüce Allah Âdem'e bütün hayvanları gösterdi. Ona: Bunlardan birisini seç denildi, o da atı tercih etti. Bunun üzerine ona: Kendin için güç kaynağı olan şeyi seçtin, denildi. İşte bu bakımdan ata "hayr" adı verilmiş oldu. Ata "hayl" adının veriliş sebebi ise izzet nişanı ile nişanlanmış olmasından dolayıdır. Ata "fares" denilmesinin sebebi ise arslanın avının üzerine atılması (iftirâs) gibi uzak mesafeleri alması (iftirâs etmesi)ndan ve ön ayaklarını herşeyin üzerine bırakarak adeta elleriyle yakalarcasına mesafeleri kat etmesinden dolayıdır. Ata "Arabî" adının veriliş sebebi ise; Âdem (a.s)'dan sonra Beyt'in kaidelerini (duvarlarını) yükseltmesinden ötürü mükafat olmak üzere İsmail'e getirilmiş olmasından dolayıdır. İsmail de Arabîdir. O bakımdan at ona Allah'tan verilen bir bağış olmuş ve bundan dolayı ona "Arabî" adı verilmiştir.

"(حُبَّ): Sevgisi" lafzı el-Ferra'nın görüşüne göre bir mefuldür. Yani ben hayır sevgisini tercih ettim, demektir. Başkası ise bunu mefule izafe edilmiş bir mastar olarak takdir etmektedir. "(أحببت الخير حبًا فألهاني عن ذكر ربي): Ben hayrı oldukça sevdim, o da Allah'ı anmaktan beni alıkoydu" demek olur.

Buradaki: "(أَحْبَبْتُ): Sevdim" lafzının devenin çöküp geri kalışını anlatmak üzere kullanılan: "(أحبَّ البعيرُ): Deve çöktü" tabirinden, "oturdum ve geri kaldım, uzak kaldım" anlamında olduğu söylenmiştir. (Mealde olduğu gibi.)

"(طأطأ رأسه): Filan kişi başını önüne eğdi" demektir. Ebu Zeyd dedi ki: Deve hastalanır yahut bir tarafı kırılır da iyileşinceye ya da ölünceye kadar yerinden ayrılmaması halinde: (بعير مُحِبٌّ ، وقد أحبَّ إحباباً) denilir.

Sa'leb dedi ki: Yine yorgun argın düşmüş deveye: (مُحِبٌّ) denilir. Buna göre buyruk: Rabbimi zikretmeyip oturdum, onu anmaktan uzak kaldım, demek olur. Bu açıklamaya göre; "(حُبَّ): Sevgisi ile" mefulün leh olur. Ebu'l-Feth el-Hemedanî, ***"et-Tıbyan"*** adlı eserinde de: "(احببت): Yanında kaldım, ayrılmadım" anlamında olduğunu ve şairin şu mısraında da bu anlamda kullanıldığını belirtmektedir:

مِثْلَ بَعِيرِ السُّوءِ إِذْ أَحْبَبَا

"Yerinden ayrılmayıp kalan kötü deve gibi."

"Nihayet o perdenin arkasına girince" buyruğunda sözü edilmemiş olmakla birlikte güneşten zamir yoluyla sözedilmektedir. Yüce Allah'ın: ***"...onun sırtında dolaşanlardan hiçbirini bırakmazdı."*** (Fatır, 35/45) Maksat "yeryüzü üzerinde" demektir. Araplar: "Soğuk esti" derken, soğuk bir rüzgar es-

ti, demek isterler. Yüce Allah da: *"Hele o bir de boğaza gelince"* (el-Vakıa, 56/83) diye buyurmaktadır ki can boğaza gelince demektir. Yine yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Çünkü o herbiri saray kadar kıvılcımlar atar."* (el-Mürselat, 77/32) Halbuki daha önceden ateşten sözedilmiş değildi.

ez-Zeccac dedi ki: Bir şeyden daha önceden sözedilmiş yahut sözedilmişliğine delil varsa zamir kullanmak caizdir. Burada delil de yüce Allah'ın: **"Öğleden sonra"** ifadesidir. Bu da zevalden sonraki vakti ifade eder. "Bir şeyin arkasından saklanmak" ise göze görünmemek demektir. **"Perde"** ise yaratılmışları kuşatan yeşil bir dağdır. Bu açıklamayı Katade ve Ka'b yapmışlardır. Kaf dağı olduğu söylendiği gibi, Kaf'ın berisinde bir dağ olduğu da söylenmiştir. "Perde"den kasıt gecedir. Ona içindekileri gizlediğinden ötürü "perde" denilmiştir.

"Nihayet o... saklanınca" ifadesinin, yarışta atlar saklanınca anlamına geldiği de söylenmiştir. Şöyle ki, Süleyman'ın atlarının birbiriyle yarıştığı yuvarlak bir alanı vardı. Nihayet bu atlar onun gözüne görünmeyip yarış esnasında gözünden uzaklaşmış oldu. Çünkü burada güneşten sözedilmemiştir. en-Nehhas'ın naklettiğine göre Süleyman (a.s) namazda iken ona sunulmak üzere birtakım atlar getirildi. Bu atlar ganimet alınmıştı. Eliyle işarette bulundu, çünkü namaz kılıyordu. Nihayet atlar gizlendi ve ahırların duvarları arkasında kaldılar. Namazını bitirince **"onları bana geri getirin"** dedi ve **"boyunlarını ve ayaklarını sıvazlamaya başladı."** Bunun anlamı ile ilgili iki görüş vardır. Birincisine göre o atlara değer vermenin ve değerli bir şahsiyetin kendi atlarına bu gibi davranışları yapmasının çirkin olmadığını ortaya koymak maksadıyla kendi elleriyle bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı. Bu görüşü benimseyenler: O atları nasıl öldürür? Halbuki böyle bir şey malı ifsad etmek ve günahsız bir kimseyi cezalandırmak demek olur, diye sorar. Yine denildiğine göre, burada sıvazlamaktan kasıt kesmektir. Onları öldürmesi için ona izin verilmişti.

el-Hasen, el-Kelbî ve Mukatil dedi ki: Süleyman (a.s) ilk namazı kıldı ve tahtı üzerine oturdu. Atlar da ona sunuluyordu, bunlar bin tane idi. Bu atlardan dokuzyüzü kendisine sunulduğunda ikindi namazı hatırına geldi. Güneş de batmış, namazı da geçmiş idi. Ondan çekinildiğinden kimse ona durumu haber vermemişti. Bu işe çok üzüldü ve: **"Onları bana geri getirin"** dedi. Ona geri getirildiklerinde Allah'a kurban olmak üzere onları kılıçla kesti ve onlardan geriye yüz tane kaldı. İşte bugün o asil atlardan insanların elinde kalan atlar bu geri kalan atların soyundandırlar.

el-Kuşeyrî dedi ki: Şöyle de denilmiştir: O dönemde ne öğle namazı, ne de ikindi namazı vardı. Onun kılmayı unuttuğu bir nafile namazdı. Süleyman

(a.s) heybetli bir şahsiyetti. Farz olsun, nafile olsun kimse ona unuttuğu bir şeyi hatırlatmadı. O namazı ertelemenin mübah olduğunu zannettiler. Süleyman bu geçen namazı hatırlayınca üzüntü ve keder üslubu ile: **"Ben ancak hayır sevgisi ile meşgul iken Rabbimi anmaktan uzak kaldım"** yani namazdan uzak durdum, dedi, atların kendisine geri getirilmesini emrettikten sonra, atların bacak ve boyunlarının kesilmesini emretti. Bu ise atları cezalandırmak maksadı ile yapılmış bir iş değildi. Zira etleri yeniliyor ise hayvanları kesmek caizdir. Aksine o kendi kendisini cezalandırdı; ta ki atlar bundan sonra onu meşgul ederek namazı unutmasına sebep olmasın. Atların ayaklarını onları kesmek üzere bağlamış olması ve böylelikle onların kaçmalarını önlemek istemiş olması, sonra da etlerini tasadduk etmek üzere anında onları kesmiş olması ihtimali de vardır. Yahutta böyle davranması onun şeriatında mübah idi. Onlarla uğraştığından Allah'ı zikretmeyi unutunca onları telef etti. Böylelikle kendisini Allah'tan uzak tutan herhangi bir şeye nefsi bağlılığını koparmış oldu. Bundan ötürü yüce Allah onu övdü ve rüzgarı ona müsahhar kılmakla ona mükafat verdiğini açıkladı. O bakımdan rüzgar üzerinde bir günde aldığı mesafe, atın üzerinde gidiş ve geliş olarak iki ayda aldığı mesafeyi buluyordu.

"(رُدُّوهَا عَلَيَّ): **Onları bana geri getirin"** sözündeki "he (onu diye de tercüme edilebilir)" zamirin, atlara ait değil de güneşe ait olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Ben Ali (r.a)'a bu âyet-i kerime hakkında soru sordum da bana: Onun hakkında sana ulaşan nedir? diye sordu. Dedim ki: Ka'b'ı şöyle derken dinledim: Güneş perde arkasına gizlenip Süleyman namazı geçirinceye kadar atların kendisine sunulması ile meşgul olunca **"Ben ancak hayır sevgisi ile meşgul iken Rabbimi anmaktan uzak kaldım"** yani "hayır sevgisini Rabbimi anmaya tercih ettim" dedi. **"Onları bana geri getirin"** sözünde kastettiği ise atlardır. Bunlar ondört at idi. Kılıçla bacaklarını ve boyunlarını vurdu. Allah da ondört gün süreyle mülkünü elinden aldı, çünkü atlara zulmetmişti. Ali b. Ebi Talib bunun üzerine dedi ki: Ka'b yalan söyledi, çünkü Süleyman cihad için atların sunulması ile uğraştı. Nihayet o gizlendi, yani güneş perde arkasında battı. Yüce Allah'ın güneş üzerinde görevli meleklere emri üzerine **"onu bana geri getirin"** yani güneşi geri getirin, dedi. Onlar da güneşi geri getirdiler ve ikindi namazını vaktinde eda etti. Şüphesiz ki Allah'ın peygamberleri zulmetmezler, çünkü onlar masum (günahtan korunmuş)durlar.

Derim ki: Tefsir(e dair rivayetler)de çoğunlukla görülen açıklamalar perde arkasında saklananın güneş olduğu şeklindedir. Güneşin zikredilmeyiş sebebi ise, daha önce onunla ilgili olup sözkonusu edilmiş şeylerin -önceden

de açıklandığı üzere- dinleyene güneşe delalet edecek bir izlenim vermiş olmasıdır. Güneşten zamir ile sözedildiği de çokça rastlanan bir şeydir. Lebid dedi ki:

حتّى إذا ألقتْ يداً في كافِرٍ وأجَنَّ عَوْرَاتِ الثُّغورِ ظَلامُها

"Nihayet (gecenin örten) karanlığına bir el atınca,
Ve onun karanlığı düşmana karşı zayıf noktaları gizleyince..."

"Onları bana getirin" lafzındaki "he (onları)" zamiri atlara aittir. Onları sıvazlamasına gelince, ez-Zührî ve İbn Keysan dedi ki: O atların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlar, onlara sevgisinden ötürü üzerlerindeki tozları alırdı. el-Hasen, Katade ve İbn Abbas da böyle demiştir. Hadis-i şerifte de belirtildiğine göre Peygamber (sav) sırtındaki ridasıyla atını silerken görülmüş ve: "Bu gece atlar dolayısıyla bana sitem edildi." diye buyurmuştur.(1) Bunu Muvatta'(da İmam Malik) Yahya b. Said'den mürsel olarak rivayet etmiştir. Muvatta'ın dışındaki eserlerde ise Malik'ten, o Yahya b. Said'den o Enes'ten diye muttasıl senedle rivayet edilmiştir. el-Enfal Sûresi'nde de (8/60. âyet, 2. başlıkta) Peygamber (sav)'ın: "...Onların alınlarını ve sağrılarını sıvazlayınız..."(2) buyruğu da geçmiş bulunmaktadır. İbn Vehb de Malik'ten (Süleyman -a.s-ın) atların boyun ve bacaklarını kılıçla sıvazladığını söylediğini rivayet etmiştir.

Derim ki: Şiblî ve onun dışında sufilerden bazı kimseler elbiselerini yırtıp parçalamaya Süleyman (a.s)'ın bu fiilini delil göstermişlerdir. Ancak bu bozuk, tutarsız bir delil göstermedir. Zira masum bir peygambere fasid bir iş işlediğini nisbet etmek caiz değildir. Ayrıca müfessirler âyetin anlamı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Onlardan kimisi: Atlara verdiği değeri göstermek için boyun ve bacaklarını sıvazlamıştır ve: Siz Allah yolundasınız demiştir, bu bir ıslahtır. Kimisi de: Önce ayaklarını bağlamış, sonra kesmiştir. Atları kesip etlerini yemek de caizdir. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nahl Sûresi'nde (16/8. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Buna göre de Süleyman (a.s) günahı gerektiren bir iş yapmış değildir. Sağlıklı bir maksat olmaksızın sağlam bir elbiseyi berbat etmek ise caiz değildir.

Diğer taraftan Süleyman (a.s)'ın yaptığı söylenen işin, şeriatinde caiz olmakla birlikte, bizim şeriatimizde caiz olmaması imkanı da vardır. Şöyle de

(1) *Muvatta*, II, 468.
(2) İbn Abdi'l-Berr, *Temhid*, XXIV, 100; ancak bu muttasıl senedli rivayetin sahih olmadığını da belirtmektedir.

denilmiştir: O bu atlara yüce Allah'ın yaptığını mübah kılması üzerine bu uygulamayı yapmıştır. Bir diğer açıklamaya göre onun atları sıvazlaması, atları dağlayarak işaretlemesi ve onları Allah yoluna vakfetmesidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Ancak bu görüş, bacaklarda hiçbir şekilde dağlamayla işaret yapılmayacağı açısından zayıf kabul edilmiştir. Şöyle de denilebilir: Bacaklar üzerinde dağlamaya "ilat" denilir. Boyun üzerindeki dağlamaya da "visak" denilir. el-Cevherî'nin ***"es-Sihah"***ındaki açıklama ise şöyledir: "(عَلَطَ البعير عَلْطاً): Deveyi boynunda dağlayarak alametlendirdi" (العِلاَطان) da "boynun iki tarafı" demektir.

Derim ki: **"Onları bana getirin"** buyruğundaki "he" zamiri güneşe raci olduğunu söyleyenlerin görüşlerine göre (o takdirde "onu benim için geri çevirin" demek olur) bu onun mucizelerinden olur. Benzeri bir durum bizim Peygamberimiz (sav) için de olmuştur. Tahavî ***"Muşkilu'l-Hadis"*** adlı eserinde Esma bint Umeys'den gelen iki rivayet yoluyla kaydettiğine göre Peygamber (sav)'a başı Ali'nin kucağında iken vahiy gelirdi. (Bir sefer) ikindi namazını güneş batıncaya kadar kılamadı. Rasûlullah (sav): "Namaz kıldın mı ey Ali?" deyince, o: Hayır dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ım, o sana ve Rasûlüne itaat etmekte idi. Onun için güneşi geri çevir." Esma dedi ki: Ben güneşin önce battığını, battıktan sonra da tekrar çıkıp dağlara ve yere aydınlık saçtığını gördüm. Bu ise Hayber'de es-Sahba'da olmuştu. Tahavî dedi ki: İşte bunlar sabit iki hadis olup ravileri de sika kimselerdir.(1)

Derim ki: Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî bu hadisin zayıf olduğunu belirterek şöyle demiştir: Rafızilerin, Ali (r.a.)'a karşı duydukları aşırı sevgi onları Ali'nin faziletlerine dair pekçok hadis uydurmaya itmiştir. Bunlardan birisi de güneşin batıp Ali (a.s)'ın ikindi namazını geçirmesinden sonra tekrar onun için güneşin döndürüldüğüne dair rivayettir. Böyle bir şey nakil açısından imkansız olduğu gibi, mana açısından da şunu belirtelim ki, vakit geçtikten sonra güneşin tekrar geri döndürülmesi yeni bir doğuş sayılır, vakti geri çevirmez.

Zamirin ("onları" anlamındaki "he" zamirinin) atlara ait olduğunu söyleyen ve yarış esnasında Süleyman'ın gözünden uzaklaştığını kabul edenlerin görüşlerine göre de bunda atlarla yarışmaya delil vardır, bu da meşru bir iştir. Buna dair açıklamalar da daha önceden Yusuf Sûresi'nde (12/17. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) Taberani, *Kebir,* XXIV, 151. Zehebi, *Mizanu'l-İ'tidal,* V, 205'de bu rivayeti kaydettikten sonra hadisin ravilerinden Ammar b. Matar hakkında: Ebu Hatim'in: "yalan söylerdi"; İbn Adiyy'in: "Hadisleri batıldır." Dârakutnî'nin: "Zayıftır" dediğini kaydetmektedir. Ayrıca merhum müfessirimizin hemen bundan sonra İbnu'l-Cevzi'den yaptığı nakil de dikkate değer.

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَأَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهٖ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ ﴿٣٤﴾
قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي ۚ إِنَّكَ
أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهٖ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ ۙ
﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ ۙ ﴿٣٧﴾ وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ
﴿٣٨﴾ هٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى
وَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٤٠﴾

34. Andolsun Biz Süleyman'ı imtihan ettik ve bu sebeple tahtı üzerine bir ceset bırakmıştık. Sonra o (pişman olup) **döndü.**
35. Dedi ki: "Rabbim, bana mağfiret buyur ve benden sonra hiç kimseye nasib olmayacak bir mülk ver bana! Çünkü Sen bol bol ihsan edersin."
36. Biz de, emriyle yumuşak olarak istediği yere akıp giden rüzgarı emrine verdik;
37. Ve şeytanları, her bina ustasını ve dalgıçları da.
38. Zincirlerle bağlanmış olan diğerlerini de.
39. "İşte bu Bizim hesapsız bağışımızdır. Artık ister ver, ister vermeyip tut."
40. Şüphesiz onun yanımızda yakınlığı ve güzel bir dönüş yeri vardır.

"Andolsun Biz Süleyman'ı imtihan ettik" buyruğu ile ilgili olarak denildiğine göre Süleyman hükümdarlığından yirmi yıl sonra imtihan edildi. İmtihanından sonra yirmi yıl daha hükümdarlık yaptı. Bunu ez-Zemahşerî zikretmektedir.

"İmtihan ettik" sınadık ve cezalandırdık anlamındadır. Bunun sebebi Said b. Cübeyr'in İbn Abbas'tan yaptığı şu rivayette zikredilmektedir. İbn Abbas dedi ki: Süleyman (a.s)'ın huzuruna iki kesim davacı olarak geldi. Bunlardan birisi Süleyman'ın hanımı Cerade'nin yakınları idi. O da bu hanımını çok seviyordu. Hükmün onların lehine çıkmasını arzu etti. Sonra da aralarında hak ile hüküm verdi. İşte bu arzusu dolayısı ile ceza olsun diye başına gelenler geldi.

Said b. el-Museyyeb dedi ki: Süleyman (a.s) üç gün süreyle insanların arasına çıkmayıp saklandı. İnsanlar arasında hüküm vermedi ve hiçbir mazlumun zalimdeki hakkını almadı. Yüce Allah kendisine şunu vahyetti: "Ben kullarımdan perdeler arkasında saklanasın diye seni halife yapmadım. Onlar arasında hüküm veresin ve zulme uğramış olanın hakkını veresin diye halife yaptım."

Şehr b. Havşeb ile Vehb b. Münebbih dedi ki: Süleyman (a.s), Saydun diye bilinen denizdeki adalardan bir adaya yaptığı gazada bir kralın kızını esir aldı. Bu kızı sevdi, fakat o ondan yüz çeviriyordu. Ancak farkettirmeden ona bakıyordu. Çok nadir onunla konuşuyordu. Babasına kederinden dolayı da gözyaşları bir türlü dinmiyordu. Son derece güzeldi. Sonraları Süleyman'dan görsün diye babasının sureti gibi kendisine bir heykel yapmasını istedi. O da böyle bir heykel yapılmasını emretti, bu kız heykeli tazim etti ve ona secde etti. Cariyeleri de onunla birlikte heykele secde ettiler. Böylelikle kendisinin haberi olmadan evinde ibadet edilen bir put oldu. Nihayet kırk gün geçti. Buna dair haberler İsrailoğulları arasında yayıldı, Süleyman da bunu öğrenince o putu kırdı ve yaktı. Sonra da denize savurdu.

Denildiğine göre Süleyman, adı -ez-Zemahşerî'nin naklettiğine göre- Cerade olan Saydun kralının kızını esir alınca, o kızı beğendi. Ona müslüman olmasını teklif etti, kabul etmedi. Onu korkuttuysa da kız: İstersen beni öldür, müslüman olmam, dedi. Müşrik olduğu halde o kızla evlendi. Yakuttan bir putu vardı, bu puta müslüman oluncaya kadar Süleyman'dan habersiz kırk gün süreyle ibadet etti. Süleyman da kırk gün mülkü elinden alınmak suretiyle cezalandırıldı.

Ka'b el-Ahbar dedi ki: Süleyman atları öldürmek suretiyle zulmedince mülkü elinden alındı.

el-Hasen de dedi ki: O ay halinde veya bir başka durumda hanımlarından birisine yaklaştı.

Bir başka görüşe göre ona ancak İsrailoğullarından olan bir kadınla evlenmesi emredildiği halde o İsrailoğullarından olmayan bir kadın ile evlendi. Bundan dolayı cezalandırıldı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Ve bu sebeple tahtı üzerine bir ceset bırakmıştık" buyruğu ile ilgili olarak tefsir bilginlerinin çoğunun kabul ettiği görüşe göre, bir şeytan bırakıldı. Allah bu şeytanı Süleyman (a.s)'a benzetti. Bu şeytanın adı denizlerin sorumlusu olan Sahr b. Umeyr idi. Beytu'l-Makdis'in yapılması emrini verdiğinde Süleyman'a elması bildiren odur. Demir ile işlendiklerinden taşlar ses çıkarıyordu. Bu sefer elması aldılar ve elmas ile taşları, kıymetli taşları ve diğerlerini -sesleri duyulmaksızın- kesmeye başladılar.

İbn Abbas dedi ki: Bu bütün şeytanların güç yetiremedikleri azgın birisi idi. Hileleri Dâvûdoğlu Süleyman'ın yüzüğünü ele geçirinceye kadar yapıp durdu. Süleyman helaya yüzüğü ile birlikte girmezdi. Sahr, Süleyman suretinde geldi ve Süleyman'ın hanımlarından birisinden yüzüğü aldı. Bu hanım Emine diye bilinen ve Süleyman'dan çocuğu olmuş bir cariye idi. Bunu Şehr ile Vehb söylemiştir.

İbn Abbas ve İbn Cübeyr (kadının) adının Cerade olduğunu söylemişlerdir. Bu şeytan kırk gün süre ile Süleyman'ın yerine hükümdarlık yaptı. Süleyman ise kaçmış idi. Nihayet yüce Allah yüzüğü ve hükümdarlığı ona geri çevirdi.

Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Süleyman yüzüğünü yatağının altına bırakmıştı, şeytan da onu oradan almıştı. Mücahid dedi ki: Şeytan yüzüğü Süleyman'ın elinden almıştı. Çünkü Süleyman adı Asaf olan şeytana: İnsanları nasıl saptırıyorsunuz? diye sormuştu. Şeytan da ona: Bana yüzüğünü ver, sana bildireyim dedi. Süleyman ona yüzüğünü verdi. Şeytan yüzüğü alınca, Süleyman'ın tahtına onun suretine kendisini benzeterek oturdu. Hanımlarının yanına girmeye, çıkmaya başladı. Haksızca hükümler veriyor, doğru olmayan şeyleri emrediyordu.(1)

Ancak Süleyman'ın hanımlarına yaklaşıp yaklaşmadığı hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas ile Vehb b. Münebbih'den nakledildiğine göre hanımlarına ay hali oldukları sırada yaklaşıyordu. Mücahid ise: Onlara yaklaşmaktan alıkonulmuştu, demiştir.

Böylece Süleyman'ın mülkü elinden alındı. Deniz kıyısına kaçıp gitti ve insanlara misafir olmaya başladı. Ücret karşılığı balıkçıların balıklarını taşıyordu. İnsanlara kendisinin Süleyman olduğunu söylediği vakit yalancı olduğunu söylüyorlardı. Katade dedi ki: İsrailoğulları şeytanın verdiği hükümleri ve yönetimini uygun bulmamaya başladığında Süleyman bir balıkçıdan bir balık aldı. Bunu yiyeyim diye kendisine verilmesini istediği de söylenmiş ise de İbn Abbas: Balık taşıma karşılığında ona ücret olarak verilmişti, demiştir. Yine denildiğine göre Süleyman'ın kendisi bu balığı avlamıştı. Balığın karnını yarınca yüzüğünü içinde buldu. Bu ise mülkünün elinden alınmasından kırk gün sonra olmuştu. Bu kırk gün evinde puta ibadet edilen süre sayısınca idi. Yüzüğü balığın karnında bulmasının sebebi ise, yüzüğü almış olan o şeytanın yüzüğü denize atmış olması idi.

(1) Bu tür açıklamaların lehine ileri sürülebilecek Şer'i ya da akli bir delil bulunması şöyle dursun, bunların bilinir kat'i şer'i delil ve hükümlere aykırı oldukları, aklın da bunları kabullenemeyeceği açıktır. Bu anlatılanlar Peygamberlerin sahip olmaları gereken temel sıfatlara aykırı olduğu gibi; şeytanın Süleyman (a.s) suretinde hanımlarının yanına girebilecek bir hale gelmesi de asla kabul edilemez. Kısacası bu anlatılanlar şer'i ve akli hiçbir dayanağı olmadığından red edilirler.

Ali b. Ebi Talib (r.a) dedi ki: Süleyman denizin kıyısında yüzüğü ile oynamakta iken yüzüğü elinden denize düştü. Onun hükümdarlığı yüzüğünde idi.

Cabir b. Abdullah da dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: Dâvûd oğlu Süleyman'ın yüzüğündeki yazı "la ilâhe illallah Muhammedu'r-Rasûlullah'tı."(1)

Yahya b. Ebi Amr eş-Şeybanî'nin naklettiğine göre Süleyman yüzüğünü Askalan'da buldu. Oradan Beytu'l-Makdis'e kadar -yüce Allah'a karşı tevazu olmak üzere- yürüyerek gitti.

İbn Abbas ve başkaları da dedi ki: Yüce Allah Süleyman'a mülkünü geri verince, yüzüğünü almış olan Sahr'ı yakaladı, onun için bir kaya oydu, onu o kayaya sokup bir başka kaya ile ağzını kapattı, demir ve kurşun ile de onu sağlam bir şekilde kaynattı. Yüzüğü ile o kayayı mühürledi ve denize attı. Kıyamet gününe kadar burada hapis kalacaksın, dedi.

Ali (r.a) dedi ki: Süleyman yüzüğünü alınca, şeytanlar, cinler, insanlar, kuşlar, yabani hayvanlar ve rüzgar hep ona doğru gelmeye başladı. Ailesi arasında kalmış olan şeytan ise kaçtı, denizdeki bir adaya vardı. Diğer şeytanları onun peşinden salmak istedi, onlar: Onu ele geçiremeyiz, fakat o yedi günde bir adadaki bir pınara gelir. Sarhoş olmadıkça da onu ele geçiremeyiz, dediler. Bunun üzerine Süleyman o pınarın suyunu çekti, yerine şarab akıttı. Şeytan o pınara geldiği gün şarap akmakta olduğunu gördü. Allah'a yemin ederim sen güzel bir içeceksin, şu kadar var ki sen akıllı kimsenin aklını başından alır, cahilin cahilliğini arttırırsın, dedi. Daha sonra oldukça susamış olarak tekrar oraya geldi, aynı sözlerini söyledi. Sonra oradan içti ve aklı başından gitti. Ona yüzüğü gösterdiler, o da dinleyip itaat ederek geliyorum dedi. O şeytanı alıp Süleyman'a getirdiler. Onu zincire vurdu ve bir dağa gönderdi. Dediklerine göre bu da Duman dağıdır. Yine dediler ki: Sizin o gördüğünüz duman onun nefesindendir, o dağdan çıkan su da onun sidiğindendir.

Mücahid dedi ki: O şeytanın adı Asaf idi.

es-Süddî de adı: Habakik idi, der. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ancak bu görüş, şeytanın peygamberlerin suretine giremeyeceği belirtilerek zayıf kabul edilmiştir. Diğer taraftan Süleyman ülkesinin insanlarının şeytanı Süleyman'la karıştırmaları ve gerçekte şeytan ile birlikte batıl içinde oldukları halde, peygamberleri ile beraber hakkın içinde bulunduklarını

(1) İbn Hacer el-Askalani, *Lisanu'l-Mizan*, III, 159'da bu sözün hadis uydurmakla itham edilen bir kişi olan Şeyh b. Ebi Halid tarafından Cabir b. Abdullah'tan diyerek uydurulmuş bir hadis olduğunu belirtmektedir.

sanacak kadar Süleyman ile şeytanı biribirlerinden ayırdedemeyecek hale gelmeleri, imkansız bir şeydir.

Bir diğer açıklamaya göre sözü edilen "ceset" Süleyman'ın bir çocuğudur. Bu dünyaya geldiğinde şeytanlar bir araya toplandılar ve birbirlerine: Onun bir oğlu yaşayacak olursa, içinde bulunduğumuz bu bela ve bu angaryadan asla kurtulamayız. Gelin onun bu oğlunu öldürelim yahutta aklını başından alalım, dediler. Süleyman durumu öğrendi ve rüzgara emir vererek çocuğunu bulutların üzerine taşıdılar. Şeytanların zarar vermesi korkusuyla oğlu bulutlarda kaldı. Yüce Allah ise şeytandan korktuğundan ötürü ona sitem etti. Bir de baktı ki oğlu tahtı üzerine ölü olarak düşüvermiş. Bu anlamdaki açıklamayı eş-Şa'bî yapmıştır. İşte yüce Allah'ın: **"Bu sebeple tahtı üzerine bir ceset bırakmıştık"** buyruğunda anlatılan budur.

en-Nekkaş ve başkalarının naklettiğine göre ise, Süleyman'ın cariyeleriyle ilişki kurmasından maksadı çoğunlukla çocuğunun olması isteği idi. Yarım insan suretinde bir çocuğu oldu. İşte tahtı üzerine bırakılan ceset bu olmuştu. Ebe bu çocuğu getirmiş, tahtı üzerine bırakmıştı. Buhârî ile Müslim'in *Sahih*'lerinde Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Süleyman: Bu gece doksan tane hanımımı dolaşacağım. Hepsi de Allah yolunda cihad edecek bir atlı doğuracaktır, dedi. Arkadaşı kendisine: İnşaallah de dedi, ancak o inşaallah demedi. Bütün hanımlarını dolaştı, onlardan sadece bir tanesi gebe kaldı. O da yarım bir insan doğurdu. Muhammed'in canı elinde olana yemin ederim. Eğer inşaallah demiş olsaydı, hepsi de suvari olarak Allah'ın yolunda cihad edeceklerdi."(1)

Bir başka açıklamaya göre sözü edilen ceset Süleyman'ın katibi Sıddîk Berhiya oğlu Asaf idi. Şöyle ki Süleyman sınandığı vakit yüzüğü elinden düştü. Onun hükümdarlığı yüzüğünde idi. Yüzüğünü tekrar eline geri aldı ise de yine yüzüğü düştü ve böylelikle kesinlikle sınanacağına kanaat getirdi. Asaf da ona: Sen imtihan edilmektesin, yüzüğün elinde durmayışının sebebi budur. Bu işten tevbe ederek yüce Allah'a koş. Yüce Allah senin tevbeni kabul edinceye kadar senin aleminde, senin yerinde ben kalacağım. Bu imtihan edildiğin günden itibaren sana ondört günlük bir süre vardır. Süleyman Rabbine kaçarak gitti, Asaf yüzüğü alıp eline koydu ve yüzük elinde durdu. Asaf kitabın bilgisine sahip bir kimse idi. Süleyman'ın mülkünde ve ailesi arasında kaldı. Onun davranışı gibi davranıyor, uygulaması gibi uygulamada bulunuyordu ta ki Süleyman yüce Allah'a tevbe etmiş olarak evine geri dönünceye kadar. Allah da mülkünü ona geri çevirdi. Süleyman Asaf'ı da eski yerinde tuttu, tahtına oturup yüzüğü aldı.

---

(1) *Buhârî*, III, 1038, VI, 2447; *Müslim*, III, 1276; *Nesâî*, VII, 25.

Bir başka açıklamaya göre ceset Süleyman'ın kendisi idi. Şöyle ki o adeta bir ceset oluncaya kadar çok ağır bir hastalığa yakalandı. Çünkü oldukça yıpranmış ve bitip tükenmiş bir hasta bu şekilde nitelendirilerek: "Bırakılmış ceset gibi" denilebilmektedir.

Süleyman'ın Tahtının ve Mülkünün Niteliği:

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Süleyman'ın önüne altıyüz taht konurdu. Sonra insanların eşrafı gelir, onun yanında otururlar. Sonra cinlerin eşrafı gelir, insanların yanında otururlar. Sonra kuşlar, çağırır, onlara gölge yapardı. Sonra rüzgarı çağırır, onları taşırdı. Bir sabah vaktinde onları bir aylık mesafeye götürürdü.

Vehb, Ka'b ve başkaları da şöyle demiştir: Süleyman (a.s) babasından sonra hükümdar olunca, hüküm vermek üzere üzerinde oturmak için kendisine bir taht yapılmasını emretti. Bu tahtın görülmedik ve oldukça etkileyici bir şekilde yapılmasını da istedi. Öyle ki haksız bir kimse yahut yalancı bir şahit bu tahtı görecek olursa, bu haksızca işinden vazgeçsin ve kalbine korku girsin. O bakımdan bu tahtının inci, yakut ve zebercetten kakmalı fil dişinden yapılmasını altın hurma ağaçları ile örtülmesini istedi. Etrafında altından dört hurma ağacı yapıldı. Bu hurma ağaçlarının salkımları kırmızı yakut ve yeşil zümrütten idi. Bu hurma ağaçlarının ikisinin başında da altından iki tavus, diğer ikisinin başında ise altından iki kartal vardı. Bunlar karşılıklı yerleştirilmişti. Tahtın iki yanında altından iki arslan vardı. Herbirisinin başı üzerinde de yeşil zümrütten bir direk vardı. Hurma ağaçlarının üzerinde kırmızı altından asma ağaçları bağlamışlardı. Bu asma ağaçlarındaki salkımlar kırmızı yakuttan idi. Öyle ki bu asmalar hem hurmaların, hem tahtın üstünü gölgelendirmişti. Süleyman (a.s) bu tahta çıkmak istedi mi alt basamağa ayaklarını koyar ve taht içindekilerin tümüyle hızlıca dönen bir değirmen gibi döner, o kartallar ve tavuslar bu arada kanatlarını açar, arslanlar pençelerini yayar, kuyruklarıyla yeri döverlerdi. Süleyman'ın çıktığı herbir basamakta bunlar oluyordu. Tahtının üstüne oturdu mu hurma ağaçları üzerindeki iki kartal Süleyman'ın tacını alır başına koyarlardı. Sonra taht yine içindekilerle birlikte döner, onunla beraber de iki kartal, iki tavus ve iki arslan başlarını Süleyman'a doğru çevirmiş oldukları halde dönerlerdi. İçlerinden ona misk ve anber kokuları saçarlardı. Daha sonra kürsinin üstündeki mücevher direklerinden birisinin üzerinde bulunan altından bir güvercin ona Tevrat'ı uzatır, Süleyman (a.s) Tevrat'ı açar, insanlara Tevrat'ı okur ve onları vereceği hükme davet ederdi.

(Kıssacılar) dediler ki: İsrailoğullarının büyükleri de mücevher kakmalı altın tahtlara otururlardı. Bu tahtlar sağ tarafında olup bin tane idi. Cinlerin bü-

yükleri ise yine bin tane olan sol tarafındaki gümüş tahtlara otururlardı. Sonra kuşlar gelir, onları gölgelendirir, insanlar da aralarındaki anlaşmazlıklar da hüküm verilmesi için öne geçerlerdi. Şahitler şahitlikte bulunmak üzere ileri atıldı mı Süleyman'ın tahtı içindeki ve üzerindekilerle birlikte hızlı dönen bir değirmen gibi döner, arslanlar pençelerini yayar, kuyruklarını yere vururlar. Kartallar ve tavuslar kanatlarını açar. Şahitler korkuya kapılır ve ancak hak ile şahitlik yaparlardı.

Yine denildiğine göre bu tahtı bu şekilde döndüren tahtın üzerinde oturduğu altından bir ejderha idi. Bu da cinni Sahr'ın kendisine yaptığı çok büyük bir şey idi. Tahtın altındakinden üstüne kadar üzerinde bulunan kartallar, arslanlar, tavuslar, onun döndüğünü hisseder etmez onlar da o ejderha ile birlikte dönerlerdi. Durdular mı hepsi Süleyman (a.s)'ın başı ucunda dururlar, o da tahtı üzerinde oturarak kalırdı. Sonra da hepsi içlerinden misk ve anber kokularını onun üzerine salıverirlerdi. Süleyman vefat ettikten sonra Buht Nassar gönderdiği askeri birlik ile bu tahtı aldı ve onu Antakya'ya taşıttı. Tahtın üzerine çıkmak istedi, ancak bu tahtın üzerine nasıl çıkacağını bilemiyordu. Ayağını koyunca arslan onun ayağına indirdiği bir darbe ile kırdı. Süleyman (a.s) tahta çıktı mı iki ayağını birlikte koyardı. Buht Nassar öldükten sonra taht tekrar Beytu'l-Makdis'e taşındı. Hiçbir hükümdar onun üzerine oturamadı. Şu kadar var ki sonunda bu tahtın ne olduğu bilinmemektedir, belki (semaya) kaldırılmış da olabilir. (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Naşir).

"Sonra o döndü." Yani yüce Allah'a dönüp tevbe etti. Bu buyruğun anlamı daha önce geçmiş bulunmaktadır.

"Dedi ki: Rabbim bana" günahımı **"mağfiret buyur ve benden sonra hiç kimseye nasib olmayacak bir mülk ver bana."**

Soru: Yüce Allah dünyayı yermiş, ona buğzetmiş ve Allah nezdinde değersiz olmakla birlikte, Süleyman dünyayı istemeye nasıl kalkıştı?

Cevab: Bu ilim adamları tarafından şöylece yorumlanmıştır: Yüce Allah'ın haklarını eda etmek ve mülkünü adilane bir şekilde yönetip yarattıklarını konumlarına ve mertebelerine göre yerleştirip hadlerini uygulamak, onun emrettiği mali yükümlülükleri korumak, dinin şiarlarını tazim etmek, ibadetini açıkça ortaya çıkarmak, ona itaatte bağlılığı sürdürmek, Allah'ın kulları üzerindeki geçerli hükmü ve kanunu düzenlemek ve meleklerine açıkladığı üzere yarattıklarından hiç kimsenin bilmediği vaadlerini gerçekleştirmek için olmuştur. Nitekim yüce Allah: *"Sizin bilmediğinizi herhalde Ben bilirim."* (el-Bakara, 2/30) diye buyurmuştur. Yoksa Süleyman (a.s)'ın bu isteğinin bizatihi dünyalık için olması sözkonusu olamaz. Çünkü o da, diğer bütün peygamberler de Allah'ın yarattıkları arasında dünyaya karşı en zahid kimselerdir. O dünya mülkünü sırf Allah için istemiştir. Nitekim Nuh (a.s) da

sırf Allah için dünyalığın yok olup helâk olmasını istemişti. Her ikisi de bu istekleri dolayısıyla övülmüş ve istekleri kabul edilmiş oldu. Nuh'un duası kabul edilerek yerin üzerindekiler helâk edildi, Süleyman'a da istediği mülk verildi.

Şöyle de denilmiştir: Onun bu talebte bulunması, Allah'ın diğer kulları arasında ancak Süleyman'ın hakkı ile yerine getireceğini bildiği şekli ile, yüce Allah'ın verdiği emir üzerine olmuştur yahutta Süleyman bana çok büyük bir mülk ver demek istemiş, ancak: **"Benden sonra hiç kimseye nasib olmayacak"** demiştir. Ancak bu açıklama tartışılabilir. Birincisi daha doğrudur. Diğer taraftan yüce Allah ona: **"İşte bu bizim hesabsız bağışımızdır. Artık ister ver, ister vermeyip tut"** diye buyurulmuştur.

el-Hasen dedi ki: Yüce Allah'ın ihsan ettiği nimetleri bakımından kulunun üzerinde belli bir yükümlülüğü bulunmayan hiçbir kimse yoktur. Bundan Dâvûd oğlu Süleyman (a.s) müstesnâdır. Çünkü ona: **"İşte bu bizim hesabsız bağışımızdır..."** diye hitab etmiştir.

Derim ki: Bu da bir haber olarak rivayet edilen: "Peygamberler arasında cennete en son girecek kişi Dâvûd oğlu Süleyman (a.s)'dır. Buna sebep ise onun dünyadaki mülküdür." sözünde dile getirilene aykırıdır. Kimi haberlerde de şöyle denilmektedir: "O diğer peygamberlerden kırk yıl sonra cennete girecektir." Bunu el-Kut (Kutu'l-Kulub) müellifi zikretmiş olmakla birlikte asılsız bir hadistir. Çünkü şanı yüce Allah ona herhangi bir sorumluluk yüklemeksizin bağışta bulunduğuna göre -çünkü bu bir lutuf olmak üzere verilmişti- nasıl olur da cennete en son girecek peygamber olduğu söylenebilir. Üstelik yüce Allah: **"Şüphesiz onun yanımızda yakınlığı ve güzel bir dönüş yeri vardır"** diye buyurmuştur. Sahih hadiste de şöyle buyurulmuştur: "Herbir peygamberin Allah tarafından kabul edilen bir duası vardır. Her peygamber bu duasını acilen (dünya hayatında) yapmıştır..."[1]

Bu hadis daha önceden de geçmiş idi. Böylece duası ile bir ihtiyacı karşılanmış oldu. Bundan dolayı Süleyman (a.s)'ın bir sorumluluğu sözkonusu değildir.

Yüce Allah'ın: **"Benden sonra hiç kimseye nasib olmayacak"** buyruğu kimsenin istemeyeceği anlamındadır. Sanki o kendisinden sonra herhangi bir kimsenin böyle bir dilekte bulunmamasını istemiş gibidir; ta ki kimse böyle bir şeyi ümit etmesin. Ancak böyle bir duanın kabul olunmamasını dilememiştir.

Yine denildiğine göre; onun kendisinden sonra kimseye verilmeyecek bir

(1) ***Buhârî***, V, 2323; ***Müslim***, I, 189; ***Tirmizî***, V, 580; ***İbn Mace***, II, 1440; ***Müsned***, II, 275, 426.

mülk istemesi, gökler ve yerdeki bütün yaratıklar arasında Allah nezdindeki konum ve üstünlüğünün açıkça görülmesi içindi. Çünkü peygamberlerin Allah'ın nezdindeki konum noktasında birbirleriyle adeta yarışmaları vardır. Herkes Allah nezdindeki konumuna delil göstereceği özel bir yerinin olmasını arzu eder. Bundan ötürü Peygamber (sav) namazını kesmek isteyen ifriti yakalayıp Allah da ona bu imkanı verdiğinde önce bu ifriti bağlamak istemiş, sonra da kardeşi Süleyman'ın: **"Rabbim bana mağfiret buyur ve benden sonra hiç kimseye nasib olmayacak bir mülk ver bana"** demiş olduğunu hatırlattı ve onu küçülmüş olarak serbest bıraktı.(1)

Şâyet ondan sonra bir kimseye ona verilenin benzeri verilmiş olsaydı, onun bu özelliği kalmazdı. Peygamber (sav) şeytanların Süleyman'ın emrine verilmesi özelliğinin olduğunu ve böyle bir özelliğin kendisinden sonra kimseye verilmemesi duasının kabul edilmiş olduğunu bildikten sonra, bu özelliğinde onunla ortak olmaktan hoşlanmamış gibi görünüyor. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Biz de emriyle yumuşak olarak istediği yere akıp giden rüzgarı emrine verdik." Yani bu rüzgar güçlü ve şiddetli olmakla birlikte kimseye zarar vermesin diye yumuşak bir rüzgardı. Askerleriyle, ordularıyla, alaylarıyla bu rüzgar onu taşıyordu. Rivayete göre onun kafileleri bir fersaha, bir fersah idi. Biri diğerinin üstünde yüz basamaktı. Her bir basamak bir kesim insanı teşkil ediyordu. Kendisi ise cariyeleri, yakınları ve hizmetçileri ile birlikte en üst basamakta idi. Allah'ın salat ve selamları üzerine olsun.

Hafız Ebu Nuaym şunu zikretmektedir: Bize Ahmed b. Cafer anlattı, dedi ki: Bize Abdullah b. Ahmed b. Hanbel anlattı, dedi ki: Bize Ahmed b. Muhammed b. Eyyub anlattı, dedi ki: Bize Ebu Bekr b. Ayyaş anlattı. O İdris b. Vehb b. Mühebbih'den dedi ki: Bana babam anlattı, dedi ki: Süleyman b. Dâvûd'un (a.s)'ın bin tane evi vardı. Bunun üstü billurdan, altı demirden idi. Bir gün rüzgara bindi, bir çiftçinin yakınından geçti. Çiftçi ona bakarak: Gerçekten Dâvûd hanedanına çok büyük bir mülk verilmiştir, dedi. Rüzgar o çiftçinin sözünü alıp Süleyman'ın kulağına bırakıverdi. Süleyman inip çiftçinin yanına gitti ve: Senin sözünü duydum, sana gelişimin tek sebebi güç yetiremeyeceğin şeyleri temenni etmemendir. Şüphesiz yüce Allah'ın senden kabul edeceği bir tesbih (subhanallah demek) senin için Dâvûd hanedanına verilen şeylerden daha hayırlıdır. Bunun üzerine çiftçi ona: Benim üzüntümü giderdiğin gibi Allah da senin üzüntünü gidersin, dedi.

"(حَيْثُ أَصَابَ): İstediği yere, dilediği yere" demektir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Araplar da: (أصاب الصواب وأخطأ الجواب) derler, yani "o doğruyu söy-

(1) *Buhârî*, I, 176, III, 1260, IV, 1809; *Müslim*, I, 384; *Müsned*, II, 298.

lemek istedi, ancak yanlış cevab verdi." Bu açıklamayı İbnu'l-A'rabî yapmıştır. Şair de şöyle demiştir:

أَصَابَ الكَلامَ فلم يَستَطِعْ فأَخْطَا الجوابَ لَدَى المفصَلِ

"Konuşmak istedi konuşamadı,
Ayırdedici söz söyleneceği yerde de cevabı yanlış verdi."

(أصاب)'in Himyerlilerin lehçesinde "istedi, diledi" anlamında olduğu söylenmiştir. Katade ise Hecerlilerin lehçesinde bu anlamda olduğunu söylemiştir. **"İstediği yere"** gitmek istediği zaman anlamında olduğu da söylenmiştir. O vakit bu ifade atılan okun isabet ettirilmek istenen hedefe isabet etmesinden alınmış demek olur.

"Ve şeytanları, her bina ustasını ve dalgıçları da" Yani Biz ona şeytanları müsahhar kıldık. Halbuki ondan önce kimseye müsahhar kılınmamışlardı. **"Her bina ustası"** şeytanlardan bedeldir. Aralarından her bina ustasını, demektir. Bu ustalar ona dilediği binayı yapıyorlardı. Şair (en-Nabiğa) ez-Zübyanî dedi ki:

إلاَّ سُلَيْمَانَ إذْ قَالَ الإلَهُ لَهُ قُمْ في البَرِيَّةِ فَاحْدُدْهَا عنِ الفَنَدِ
وَخَيِّسِ الجِنَّ إني قَد أَذِنْتُ لَهُمْ يَبْنُونَ تَدْمُرَ بالصُّفَّاحِ والعَمَدِ

"Süleyman müstesnâ ilâh ona demişti ki:
Kalk yaratıklar arasında sen onları hatadan uzak tut.
Cinleri de emrine al, çünkü Ben izin verdim onlara,
Tedmur'u ince enli taşlarla ve direklerle bina etmelerine."

"Dalgıçlar" denize dalıp onun için inci çıkartanlar demektir. Denizden ilk olarak inci çıkartan kişi Süleyman (a.s)'dır.

"Zincirlerle bağlanmış olan diğerlerini de." Yani Biz ona azgın şeytanları da müsahhar kıldık, emrine verdik. Öyle ki onları demir zincir ve bukağılara bağlamıştı. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. es-Süddî, boyunlarına vurulan zincirlerle bağlamıştı; İbn Abbas onları zincirlere vurmuştu, demiştir. Şairin şu beyitinde de (aynı kökten gelen kelime) kullanılmıştır:

فآبوا بالنِّهَاب وبالسَّبَايَا وأُبْنَا بالملوكِ مُصَفَّدِينَا

"Onlar yaptıkları talanlarla ve esirlerle döndüler geriye,
Biz ise zincirlere vurulmuş hükümdarlarla döndük geriye."

Yahya b. Sellam dedi ki: O bu işi sadece şeytanların kâfirlerine yapıyordu. İman ettiler mi onları serbest bırakıyor, onları angarya işlerde çalıştırmıyordu.

"İşte bu Bizim... bağışımızdır" buyruğundaki **"bu"** ile mülke işaret edilmektedir. Yani işte bu mülk Bizim bağışımızdır, sen artık istediğin kimseye ondan ver, istemediğine de verme. Bundan dolayı senin hesaba çekilmen sözkonusu değildir. Bu açıklama el-Hasen, ed-Dahhak ve başkalarından nakledilmiştir. el-Hasen dedi ki: Yüce Allah her kime bir nimet vermişse mutlaka bu nimet dolayısıyla onun için bir sorumluluk sözkonusudur. Süleyman (a.s) müstesnâdır. Çünkü yüce Allah: **"İşte bu Bizim hesabsız bağışımızdır, artık ister ver, ister vermeyip tut"** diye buyurmuştur.

Katade de şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"İşte bu Bizim... bağışımızdır"** buyruğunda Süleyman (a.s)'a verilen cima gücüne işaret edilmektedir. Onun üçyüz hanımı, yediyüz cariyesi vardı. Sırtında yüz erkeğin suyu vardı. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu anlamdaki bir açıklama Buhârî'de de vardır.

Buna göre; "(فَامْنُنْ): **Artık ister ver"** emri aslında "meni"den geliyor demek olur. Nitekim: "(أَمْنَى يُمْنِي ومَنَى يمني): Menisini akıttı, akıtır" diye söylenir.

"(أمنى): Menisini akıttı" şeklinde emir yapmak istenirse: (أَمْنِ) denilir. (مَنَى يَمْنِي) şeklinden emir yapılırsa, bu sefer: (امْنِ) denilir. Eğer fiilin aslından olan şeddesiz "nun" getirilecek olursa: (امنن) denilir.

Bu lafzın "minnet"den geldiği kanaatinde olanlar: "(مَنَّ عليه): Ona minnet etti, lutfetti" denilir, derler. Bu fiilden emir yapılacak olursa, her iki "nun" açığa çıkartılır. Çünkü burada "nun" mudaaf (şeddeli) olduğundan emir: (امْنُنْ) diye gelir.

Haberde rivayet edildiğine göre Süleyman'a şeytanlar müsahhar kılınmıştı. O da bunlardan dilediği kimseyi azad edip serbest bırakarak ona minnet eder, dilediği kimseyi de eli altında tutardı. Bu açıklamayı da Katade ve es-Süddî yapmıştır. İkrime'nin İbn Abbas'tan yaptığı rivayete göre de anlam şöyle olur: Hanımlarından dilediğin kimse ile cima et, onlardan dilediğin ile de cimaı terket. Bundan dolayı senin hesaba çekilmen sözkonusu olmayacaktır.

"Şüphesiz onun yanımızda yakınlığı ve güzel bir dönüş yeri vardır." Yani Biz dünyada ona nimet ihsan etmiş olmakla birlikte, onun âhirette Bizim nezdimizde bir yakınlığı ve güzel bir dönüş yeri vardır.

وَاذْكُرْ عَبْدَنَآ اَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهٗٓ اَنِّى مَسَّنِىَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾
اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ ۚ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهٗٓ اَهْلَهٗ
وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى لِاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿٤٣﴾

41. Kulumuz Eyyub'u da hatırla. Hani o Rabbine: "Şeytan bana yorgunluk ve azapla dokundu." diye seslenmişti.
42. "Ayağını yere vur. Bu hem yıkanacak, hem içilecek soğuk bir sudur."
43. Biz ona tarafımızdan bir rahmet ve tam akıl sahibleri için bir öğüt olmak üzere, aile halkını ve onlarla birlikte onların bir mislini daha bağışladık.

"Kulumuz Eyyub'u da hatırla!" buyruğu ile Peygamber (sav)'a hoş olmayan şeylere karşı sabırda onlara uyması emri verilmektedir.

"Eyyub" lafzı ("kulumuz" lafzından) bedeldir.

"Hani o Rabbine: Şeytan bana yorgunluk ve azapla dokundu, diye seslenmişti" buyruğundaki: "(أَنِّي): Diye" lafzını İsa b. Ömer hemzeyi esreli olarak; (إِنِّي) diye okumuştur ki: "Dedi ki..." demek olur.

el-Ferra dedi ki: Kıraat alimleri "(بِنُصْبٍ): Yorgunluk" lafzını icma ile ötreli ve şeddesiz "nun" ile okumuşlardır.

en-Nehhas şöyle demektedir: Bu bir yanlışlıktır. Bundan sonrasında ise hem bir çelişki, hem de bir yanlışlık daha vardır. Çünkü o: Kıraat alimleri bunun üzerinde icma etmişlerdir, dedikten sonra kıraat alimlerinin Yezid b. el-Ka'ka'dan bu kelimeyi: (بِنَصَبٍ) şeklinde "nun" ve "sad" harfi ile okuduğunu zikretmiş olduklarını belirtemektedir. Ancak bu hususta Ebu Cafer ile ilgili yanlışlık da yapmıştır. Çünkü Ebu Cafer "nun" ve "sad" harflerini ötreli olarak: "(بِنُصُبٍ) diye okumuştur. Ebu Ubeyd ve başkaları bunu böylece naklet-mişlerdir. Ayrıca bu el-Hasen'den de böylece rivayet edilmiştir. "Nun" ve "sad" harflerinin fetha ile okunması ise Asım el-Cahderî ile Yakub el-Hadramî'nin kıraatidir. Yine bu kıraat el-Hasen'den de rivayet edilmiştir. Ebu Cafer'den "nun" harfi fetha ve "sad" harfi sakin olarak okuduğu da nakledilmiştir. Bütün bunlar nahivcilerin çoğunluğuna göre "(النَّصَبِ): Yorgunluk" anlamındadır. Çünkü; (نُصْبٌ) kullanımı ile (نَصَبٌ) kullanımı tıpkı -üzüntü anlamında-

ki (حزْن وحُزْن) gibidir. Bununla birlikte; (نُصْب) şeklinin; (نَصَب)'in çoğulu olması da mümkündür. Tıpkı; "(وُثُن): Putlar" kelimesinin, (وَثَن)'in çoğulu olduğu gibi. Aynı şekilde; (نَصَب)'in (نُصُب) anlamında olup ikinci dammenin hazfedilmiş olması da mümkündür.

"(وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ): ***Dikili taşlar üzerinde boğazlananlar"*** (el-Maide, 5/3) buyruğuna gelince, bu kelimenin: "(نصاب): Dikili taş" lafzının çoğulu olduğu söylenmiştir.

Ebu Ubeyde ve başkaları dedi ki: "(النُّصْبُ): Kötülük ve bela" demektir. "(النَّصَب): Yorgunluk ve bitkinlik" anlamındadır. **"Şeytan bana yorgunluk ve azapla dokunudu"** buyruğunda kastedilen anlamın, sadece şeytandan kendisine gelen vesvese demek olduğu başka bir manaya gelmediği de söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bunu en-Nehhas zikretmiştir.

Buradaki **"yorgunluk"**un bedenine isabet eden rahatsızlıklar, **"azab"**ın ise malına gelen musibetler olduğu da söylenmiştir. Uzak bir ihtimaldir.

Müfessirlerin dediklerine göre Eyyub (Şam ile Ezriat arasında bir yer olan) el-Beseniyye diye bilinen bir yerden bir Rumî'dir. Künyesi Vakıdî'nin dediğine göre Ebu Abdullah'dır. Yüce Allah onu peygamberliğine seçmiş, türlü mallardan ona pek büyük servet ve bir çok evlat vermişti. Yüce Allah'ın nimetlerine şükreden, Allah'ın kullarını görüp gözeten çok iyi ve merhametli birisi idi. Ona yalnızca üç kişi iman etmişti.

İblis'e ait yedinci semada bir yer vardı. Adeti üzere orada durduğu bir sırada yüce Allah ona Eyyub (a.s) hakkında şöyle dedi -ya da ona öyle denildi: Senin kulum Eyyub'un aleyhine herhangi bir şeye gücün yetti mi? Rabbim dedi, benim onun aleyhine bir şey yapabilme gücüm nasıl olsun? Onu mal ve afiyet ile sınamış bulunuyorsun. Eğer onu belaya uğratır, fakirliğe mübtela kılar, ona verdiğini elinden alacak olursan, bu hali değişir, sana itaatin dışına çıkar. Yüce Allah: Onun aile halkına ve malına seni musallat ediyorum, dedi. Allah'ın düşmanı yere indi, cinlerin ifritlerini topladı ve onlara durumu bildirdi. Onlardan birisi dedi ki: Ben içinde ateş bulunan bir kasırga olacağım ve malını yok edeceğim. Dediği gibi oldu. Eyyub'a malının vekil harcı suretinde geldi ve başından geçenleri bildirdi. Eyyub, Allah'a hamdolsun, veren de O, alan da O, dedi. Daha sonra bu ifrit içinde çoluk çocuğu bulunan sarayına geldi. Sarayını dört bir yanından kaldırıp çoluk çocuğunun üzerine bıraktı. Sonra yine onun yanına gelip durumu ona bildirdi ve başına toprak saçtı. İblis semaya yükseldi, fakat Eyyub'un tevbesi ondan önce ulaştı. Rabbim beni bedenine musallat et! dedi. Yüce Allah: Dili, kalbi ve gözü dışında seni bedenine de musallat ettim, dedi. Bu sefer vücuduna bir üfürüş üfledi, bundan ötürü cesedi yandı ve cesedinde kabar-

çıklar, siğiller çıktı. Kanayıncaya kadar bunları tırnaklarıyla kaşıdı, sonra da çömlek ve tabaklarla kaşıdı ve nihayet etleri düştü. Bu sefer: **"Şeytan bana... dokundu"** dedi. Ancak İblis vücudunun iç organlarından herhangi birisine zarar verememişti. Çünkü ancak bu şekilde canlı kalabilirdi. O yemek yer ve içerdi. Bu haliyle üç yıl devam etti. Eyyub, İblisi yenik düşürünce bu sefer boy pos ve güzellik itibariyle Âdemoğullarından daha büyük bir şekilde hanımının karşısına çıktı ve ona: Ben yeryüzünün ilâhıyım, senin kocana bunları yapan benim. Bana bir defa secde edecek olursan malını, ailesini ona geri vereceğim. Onlar benim yanımdadırlar. Sonra da vadinin iç tarafında bütün bunları gerçek şekliyle ona gösterdi. Hanımı gidip durumu Eyyub'a haber verdi. O da: Allah kendisine afiyet verecek olursa, (hanımını) dövecek diye yemin etti.

Eyyub'un bu belaya uğramasının sebebine Rabbine yalvarması ve başına gelen bu beladan dolayı yalvarıp yakarmasına, ona iman eden üç kişinin onu bu işten alıkoyduklarına ve ona itiraz ettiklerine dair uzun açıklamalarda bulunulmuştur.

Yine denildiğine göre, bir mazlum kendisinden yardım istemiş, ona yardım etmemiş, bundan ötürü belaya uğratılmış. Bir diğer açıklamaya göre, bir gün insanları ziyafete çağırmış, bir fakirin ziyafete gelenler arasına katılmasına engel olmuş. Bundan dolayı belaya maruz kalmış. Yine bir başka görüşe göre, Eyyub bir krala karşı gaza düzenliyordu. Onun topraklarında Eyyub'a ait koyunları vardı. Bu koyunları sebebiyle ona gaza tertiplemeyi keserek ona iyilik yapar gibi oldu, bundan dolayı belaya maruz kaldı.

Bir diğer açıklamaya göre, insanlar hanımındaki hastalığın kendilerine bulaşacağından çekiniyorlar ve biz de hastalanmaktan korkuyoruz diyerek ondan tiksiniyorlardı. İşte bundan dolayı **"şeytan bana... dokundu"** demiştir. Hanımı ise Yakub'un kızı Leya idi. Eyyub, Yakub döneminde idi, annesi de Lut'un kızı idi.

Bir başka görüşe göre Eyyub'un hanımının adı İfraim kızı Rahme idi. İfraim Yakub oğlu Yusuf'un oğlu idi. Hepsine selam olsun. Bu iki görüşü Taberî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- zikretmiştir.

Eyyub (a.s.) ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi

İbnu'l-Arabî dedi ki: Müfessirlerin sözkonusu ettikleri şekilde "İblisin senede bir gün yedinci semada durduğu bir yeri vardı" görüşü batıl bir görüştür. Çünkü İblis semadan yeryüzüne lanet ve gazab ile indirilmiştir. Rıza makamına nasıl yükselir ve nasıl peygamberlerin makamlarında dolaşır, yüksek semaları nasıl aşarak peygamberlerin konumları olan yedinci sema-

ya yükselebilir ve candan dostun (el-Halil) konumunda durabilir? Şüphesiz ki bu abuk sabuk ifadeler çok büyük bir cahillikten kaynaklanmaktadır.

Onların: Yüce Allah İblise: Kulum Eyyub'a bir zarar verebildin mi? demiş olması ise katiyyetle batıldır. Çünkü yüce Allah lanetli İblisin askerlerinden olan kâfirlerle bile konuşmaz. Onları saptırmayı üzerine alan İblisin kendisi ile nasıl konuşur?

Yine onların: Allah ona Ben seni malına ve çoluk çocuğuna musallat ettim dediği şeklindeki sözlerine gelince, bu kudret-i ilâhiyye açısından mümkündür. Fakat bu kıssada böyle olma ihtimali çok uzaktır. Aynı şekilde: Yüce Allah İblisi ona musallat edince, vücuduna bir defa üfledi sözleri de gerçekten uzaktır. Çünkü şanı yüce Allah bütün bunları şeytanın herhangi bir kesbi sözkonusu olmaksızın yaratmaya kadirdir, ta ki İblisin peygamberlere mal, çoluk-çocuk ve canlarında zarar verme imkanını bulmak suretiyle İblis gözü herhangi bir şekilde aydın olmasın.

Yine kıssacıların söyledikleri: İblis, Eyyub'un hanımına ben yeryüzü ilâhıyım, Allah'ı zikretmeyi bırakıp sen bana secde edecek olursan, onu iyileştiririm diye söylediği belirtilen sözlere gelince, eğer sizden herhangi birinize rahatsız iken bu şekilde görünecek ve bu sözü söyleyecek olursa, onun yeryüzünün ilâhı olmasının mümkün olmadığını, ona secde edilemeyeceğini, onun belalardan kurtaramayacağını bildiğinize göre bir peygamberin hanımı nasıl bu hususta şüpheye düşebilir? Hatta siyahi bir adamın hanımı ve kıt anlayışlı bir berberî dahi olsa, o bile böyle bir şeyi uygun göremez.

İblisin malları, çoluk-çocuğunu kadına bir vadide imiş gibi göstermesine gelince, bunlar hiçbir şekilde İblisin güç yetiremeyeceği şeylerdendir. Bunlar sihir kabilinden de değildir ki bunların bir çeşit sihir olduğu söylenebilsin. Eğer böyle bir şey görünecek olsaydı kadın da -tıpkı bizim bildiğimiz gibi- bunların sihir olduğunu bilecekti. Çünkü onun bunları bilmesi bizden daha ileri derecededir. Şüphesiz sihrin olmadığı, sihrin sözkonusu edilmediği, insanlar arasında cereyan etmediği ve sihir neticesinde bir takım görüntülerin sözkonusu olmadığı bir zaman olmaz.

Kadı (İbnu'l-Arabî devamla) dedi ki: Bunlara bu hususları anlatma cesaretini veren ve bu sözleri söylemelerine sebep teşkil eden yüce Allah'ın: **"Hani o Rabbine: Şeytan bana yorgunluk ve azapla dokundu diye seslenmişti"** buyruğudur. Eyyub'un şeytanın dokunmasından şikayet ettiğini görünce, kendi görüşlerinden hareketle tefsir diye bu sözleri ilave ettiler. Oysa durum iddia ettikleri gibi değildir. Hayrıyla, şerriyle, imanıyla, küfrüyle, itaatiyle, isyanıyla bütün fiillerin yaratıcısı yüce Allah'tır. Yaratılmışlarda O'na ortak hiçbir yaratıcı olmadığı gibi, bunların dışındaki şeylerin yaratılmasında da ortağı yoktur. Şu kadar var ki, hilkat itibariyle onun tarafından var edil-

miş olmakla birlikte, şer zikredilerek O'na nisbet edilmez. Bu da O'nun bizi edeblendirdiği bir edeb, bize öğrettiği bir hamd ve sena çeşididir. Muhammed (sav)'ın Rabbini zikrederken söylediği sözlerden olan: "Hayır Senin elindedir, şer ise Sana nisbet edilmez"(1) sözleri de bu anlamdadır. İbrahim (a.s)'ın söylediği: ***"Hastalandığımda bana şifa veren O'dur"*** (eş-Şuara, 26/80) buyruğu da bu kabildendir. Kelimullah Musa da beraberindeki genç delikanlıya: ***"Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı"*** (el-Kehf, 18/63) demiştir.

Müfessirlerin zikrettikleri: Bir mazlum ondan yardım istedi de ona yardım etmedi sözlerine gelince, bu sözün doğru olduğunu bize kim söyleyebilir? Eyyub (a.s) böyle bir durumda o mazluma yardımcı olabilirdi, diye düşunebilir. Ama böyle bir kimseyi yardımsız bırakmak kimseye helal değildir. Bu bakımdan günahı dolayısıyla böyle bir kimse kınanır. Eyyub (a.s) ise bundan münezzehtir. Ona yardım edemeyecek durumdaydı, bu takdirde de onun herhangi bir sorumluluğu olmaz.

Aynı şekilde: Bir fakirin ziyafete girmesini engellemiştir, sözlerinin durumu da böyledir. Eğer bunu bilerek yapmış ise bu onun hakkındaki batıl bir iddiadır, eğer bunu bilmeyerek yapmışsa bundan dolayı onun için vebal yoktur.

O kâfir bir hükümdara koyunları sebebiyle hoşuna gidecek bir iş yaptı (müdahanede bulundu) sözlerine gelince; burada "müdahanede bulundu" demek yanlıştır. Durumu idare etti, demek daha uygundur. Kâfir ve zalim bir kimsenin cana ya da mala vereceği bir zararı mal ile önlemek caizdir. Güzel sözle de aynı şey sözkonusudur.

İbnu'l-Arabî Kadı Ebu Bekr (r.a) dedi ki: Eyyub (a.s) ile ilgili olarak yüce Allah'ın kitab-ı kerimindeki iki âyet-i kerimede bize haber verdiğinden başkası sahih değildir. Birincisi yüce Allah'ın: ***"Eyyub'u da (an). Hani Rabbine: Rabbim başıma bu bela gelip çattı ve Sen merhametlilerin merhametlisisin diye seslenmişti"*** (el-Enbiya, 21/83) buyruğudur, ikincisi ise Sâd Sûresi'nde: **"Şeytan bana yorgunluk ve azapla dokundu diye seslenmişti"** buyruğudur. Peygamber (sav)'dan ise şu hadis dışında ondan tek bir harf ile sözettiği sahih olarak sabit değildir. Gelen rivayet de şudur: "Eyyub yıkanmakta iken üzerine altın çekirgeler dökülmeye başladı..."(2)

Sözünü ettiklerimiz dışında Eyyub hakkında Kur'ân'da da, sünnette de sahih bir şey gelmediğine göre Eyyub'a dair bu haberleri bunları işitmiş kim-

(1) ***Müslim***, I, 535; ***Tirmizî***, V, 486; ***Dârimî***, I, 309; ***Dârâkutnî***, I, 296; ***Ebû Dâvûd***, I, 201, 202; ***Nesâî***, II, 130.

(2) ***Buhârî***, I, 107, III, 1240, VI, 2723; ***Nesâî***, I, 200; ***Müsned***, II, 243, 314, 490, 511.

seye ulaştıranlar kimlerdir? Yahut o hangi dilden bunları dinlemiştir? İsrailiyat ise ilim adamları tarafından kesinlikle reddedilmiş şeylerdir. O bakımdan İsrailiyatın yazılı olduğu satırlara bakma! Gözünü onlardan uzak tut, kulakların İsrailiyata karşı sağır olsun. Çünkü İsrailiyat sana hayalden başka bir şey öğretmez. Kalbinin gereksiz meşguliyetinden başka bir şeyini de arttırmaz.

Lafız Buhârî'nin olmak üzere sahih hadiste belirtildiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Ey müslümanlar! Peygamberinize indirilmiş olan Kitabınız Allah'tan gelmiş en son haber olduğu, ona hiçbir şey katılmaksızın arı duru haliyle okuduğunuz, halde kitab ehlinin Allah'ın kitablarını değiştirip değişiklikler yaptığını kendi elleriyle kitabları yazarak, ***"az bir paha ile onu satabilmek için bu Allah'ın katındandır"*** (el-Bakara, 2/79) dediklerini size bildirdiği halde, siz kalkıyorsunuz kitab ehline soru soruyorsunuz. Size gelmiş olan bunca ilim sizi onlara soru sormaktan alıkoymuyor. Allah'a yemin ederim, biz onlardan bir kimsenin size, size indirilene dair soru sorduğunu görmedik.(1)

Nitekim Peygamber (sav) da ***Muvatta***'da yer alan hadiste belirtildiği üzere Ömer (r.a)'ın Tevratı okumasına tepki göstermiştir.(2)

"Ayağını yere vur!" buyruğundaki fiilin masdarı: "(الركض): Ayakla itmek" demektir. Mesela: "(رَكَض الدابةَ): Atı ayağıyla topukladı" ve "(رَكَض ثوبه برجله): Elbisesini ayağıyla itti" denilir.

el-Muberred dedi ki: "(الرَّكْض) Hareket ettirmek" demektir. Bundan dolayı el-Esmaî: "(رُكِضَت الدابّة): Binek hareket ettirildi" denilir, ancak (برجله هي): O hareket etti" denilmez, demiştir. Çünkü bu binicinin ayaklarını hareket ettirmesi anlamındadır. Bineğin bu fiilde bir katkısı yoktur.

Sibeveyh de: "(رَكَضتُ الدابةَ فركضتْ): Ben ayağımla bineği topukladım, o da ayağını hareket ettirdi" kullanımını nakletmektedir.

Bu şekil: "(جَبَرتُ العظم فَجبَر): Kemiği sardım o da iyileşti" ile "(حزنته فحزن): Onun için üzüldüm, o da üzüldü" demeye benzer.

Bu buyrukta hazfedilmiş takdiri ifadeler de vardır. Yani Biz ona "... vur" dedik, takdirindedir. Bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır. Bu emir kendisine Allah ona afiyet verdiği sırada verilmişti.

"Bu hem yıkanacak, hem içilecek soğuk bir sudur." Yani o da ayağını yere vurdu, oradan bir su fışkırdı. Onunla yıkandı, bedenindeki zahiri hastalıklar gitti. Sonra da ondan içti, bu sefer içindeki hastalıklar gitti.

Katade dedi ki: Bunlar el-Cabiye diye bilinen Şam topraklarındaki bir yerdeki iki pınardır. Bunlardan birisi ile yıkandı, yüce Allah onunla hastalıkla-

(1) *Buhârî*, II, 953, VI, 2679, 2735.
(2) Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, I, 174, VIII, 262; İbn Ebi Şeybe, *Musannaf*, V, 312; *Müsned*, III, 387.

rının zahir olanlarını giderdi. Diğerinden de içti, yüce Allah onunla da iç organlarındaki rahatsızlıklara şifa verdi.

Buna yakın bir açıklama el-Hasen ve Mukatil'den nakledilmiştir. Mukatil dedi ki: Sıcak bir pınar fışkırdı, ondan yıkandı ve sağlığına kavuşmuş olarak çıktı. Sonra bir başka pınar daha fışkırdı, ondan da tatlı bir su içti.

Bir açıklamaya göre ayağını yere vurmasının emredilmesi vücudundaki herbir hastalığın üzerinden etrafa dağılması içindir. "(المغتسل): Kendisi ile yıkanılan su" demektir. Bu açıklamayı da el-Kutebî yapmıştır. Bunun "yıkandığı yer" demek olduğu da söylenmiştir, bu açıklama da Mukatil'indir.

el-Cevherî dedi ki: "(اغتسلت بالماء): Su ile yıkandım" demektir, "(الغسول): Kendisiyle yıkanılan su"ya denilir. (المغتسل) de "kendisi ile yıkanılan su" demektir. Nitekim yüce Allah'ın: **"Bu hem yıkanacak, hem içilecek soğuk bir sudur"** buyruğunda da bu şekilde kullanılmıştır. Bu kelime aynı zamanda "içinde yıkanılan şey" anlamına da gelir, (المَغْسِل والمَغْسَل) ise "ölülerin yıkandığı yer" demektir, çoğulu: (المغاسل) diye gelir.

Eyyub (a.s)'ın bu bela ve mihnet içerisinde ne kadar kaldığı hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas: Yedi yıl, yedi ay, yedi gün ve yedi saat demiştir. Vehb b. Münebbih de şöyle demiştir: Eyyub (a.s) yedi yıl süre ile bela içinde kaldı. Yusuf da hapiste yedi yıl kaldı. Buht Nassar yedi yıl süre ile azaba uğratıldı ve yırtıcı hayvanlar arasında bırakıldı.(1) Bunu da Ebu Nuaym zikretmiştir.

Belasının on yıl sürdüğü söylendiği gibi, onsekiz yıl sürdüğü de söylenmiştir. el-Maverdî'nin naklettiğine göre Enes bunu merfu olarak rivayet etmiştir.(2)

Derim ki: Bunu İbnu'l-Mübarek de zikretmiştir: Bize Yunus b. Yezid haber verdi. O Akîl'den, o İbn Şihab'dan rivayete göre Rasûlullah (sav) bir gün Eyyub'u ve başına gelen belayı sözkonusu etti. Ona gelen belanın onsekiz yıl ondan ayrılmadığını söyledi. Hadisi el-Kuşeyrî de zikretmiştir. Kırk yıl belada kaldığı da söylenmiştir.

"Biz ona tarafımızdan bir rahmet" bir nimet **"ve tam akıl sahibleri için bir öğüt"** yani akıl sahibleri için bir ibret **"olmak üzere aile halkını ve onlarla birlikte onların bir mislini daha bağışladık."** Buna dair açıklamalar daha önce el-Enbiya Sûresi'nde (21/83-24. âyetlerin tefsirlerinde) geçmiş bulunmaktadır.

(1) Taberi, *Tarih*, I, 208.
(2) Maverdi, *Nuket*, V, 102.

وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنَثْ ۗ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا ۚ
نِعْمَ الْعَبْدُ ۖ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

44. Ve: "Eline bir demet sap al, onunla vur ve yeminini bozma! Gerçekten Biz onu sabredici bulduk. O ne güzel kuldu! Çünkü o (Rabbine) **çokça dönen idi.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Eyyub (a.s)'ın Yemini:

Eyyub (a.s) hastalığı sırasında hanımına yüz sopa vurmaya yemin etmişti. Bu yeminine neyin sebep olduğu hususunda dört ayrı görüş vardır:

1- İbn Abbas'ın naklettiğine göre İblis doktor suretinde hanımı ile karşılaşmış, onu Eyyub'u tedavi etmek için çağırmış. İblis: "Şu şartla onu tedavi ederim, demiş. İyileşecek olursa sen beni iyileştirdin diyecek, bunun dışında ondan hiçbir karşılık istemiyorum." Hanımı: Peki diyerek Eyyub'a böyle davranması doğrultusunda da kanaat belirtince, onu dövecek diye yemin etmiş ve: Yazık sana! O dediğin kişi şeytandır, demişti.

2- Said b. el-Müseyyeb'in naklettiğine göre önceden Eyyub'a getirdiği ekmekten daha fazlasını getirmiş. O hıyanet edeceğinden korkunca, mutlaka onu dövecek diye yemin etmiş.

3- Yahya b. Sellam ve başkalarının anlattığına göre de şeytan Eyyub'un hanımını Eyyub'u kendisine kurban olarak bir keçi kesmeye mecbur etmesini ve bunun sonucunda da iyileşeceğini belirterek telkinde bulunmuş. Hanımı bundan Eyyub'a sözedince, iyileştiği takdirde ona yüz sopa vuracağına dair yemin etmiş.

4- Denildiğine göre hanımı saç örüklerini iki ekmek karşılığında satmış. Çünkü Eyyub'a yemek üzere götürecek hiçbir şey bulamamıştı. Eyyub ise ayağa kalkmak istedi mi ona tutunurdu. İşte onu dövmeye yemin etmesinin sebebi bu olmuştu.

Yüce Allah ona şifa verince eline bir demet sap alarak onlarla vurmasını emretmişti. O da yaklaşık yüz kadar kurumuş bir salkım demeti aldı ve ona bunlarla bir defa vurdu.

-Mealde: **"Bir demet sap"** diye anlam verilen-: (الضغث)'ın "yaş ve kuru ka-

ışık olmak üzere bir kabza ot" demek olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas dedi ki: Bu, sapları ile birlikte hurma ağacı salkımı demektir.

2- Kocanın Te'dib Maksadıyla Hanımını Dövmesi:

Bu âyet-i kerime erkeğin hanımını te'dib etmek maksadıyla dövmesinin caiz olduğu hükmünü ihtiva etmektedir. Çünkü Eyyub'un hanımı bir hata işlemiş, o da ona yüz sopa vuracak diye yemin etmişti. Yüce Allah da Eyyub'a hurma ağacı salkımlarından bir salkım ile onu vurmasını emretmişti. Ancak had uygulamalarında böylesi caiz değildir. Yüce Allah'ın ona bu emri vermesi te'dib haddinden daha ileri derecede hanımını vurmaması içindi. Zira kocanın hanımını te'dib haddi ötesinde vurması yetkisi yoktur. Bundan dolayı Peygamber (sav) -daha önce en-Nisa Sûresi'nde açıklandığı üzere (4/34. âyet, 8. başlıkta): "İz bırakmayacak şekilde onlara vurunuz" [1] diye buyurmuştur.

3- Bu Hüküm Eyyub'a Has Mıdır?

Yoksa Bütün Mü'minler Hakkında Umumi Midir?:

İlim adamları bu hüküm umumi midir? Yoksa sadece Eyyub'a has bir hüküm müdür, hususunda farklı görüşlere sahibtir. Mücahid'den bunun bütün insanlar hakkında umumi olduğu rivayeti gelmiştir. Bunu İbnu'l-Arabî zikretmiştir.

el-Kuşeyrî'den de bunun Eyyub'a has olduğunu belirttiği nakledilmiştir. el-Mehdevî'nin Ata b. Ebi Rebah'dan naklettiğine göre o, bu hükmün baki olduğu kanaatinde imiş. Dolayısıyla bir kimse yüz sopa ve benzeri ile bir defada vuracak olur ise, yeminini yerine getirmiş olur. Şafiî de buna yakın bir rivayette bulunmuştur. Yine Peygamber (sav)'den de buna yakın bir rivayet gelmiştir. Buna göre, cariyenin kendisinden hamile kaldığı kötürüm kimseye, yüz tane sapı bulunan bir salkım ile bir defa vurulmasını emretmiştir.[2]

el-Kuşeyrî dedi ki: Ata'ya: Bugün bununla amel edilebilir mi? diye sorulmuş, o da: Kur'ân-ı Kerim ancak kendisi ile amel olunsun ve ona uyulsun diye indirilmiştir diye cevab vermiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Ata'dan bunun Eyyub'a has olduğu rivayeti de gelmiştir. Aynı şekilde Ebu Zeyd İbnu'l-Kasım'dan, o Malik'ten: Bir kimse kölesine yüz sopa vuracağına yemin etse, sonra bunları biraraya getirip bir defada o sopaları ona vursa yeminini yerine getirmiş olmaz, demiştir.

(1) ***Müslim***, II, 890; ***Tirmizî***, III, 467, V, 273; ***Ebû Dâvûd***, II, 185; ***İbn Mace***, I, 594, II, 1025; ***Müsned***, V, 72.

(2) Hadisi merhum müfessir biraz sonra kaydeceğinden kaynakları orada görülebilir.

(Mezhebimize mensub) kimi ilim adamımız da şöyle demiştir: Malik bununla yüce Allah'ın: ***"Sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik"*** (el-Maide, 5/48) buyruğuna işaret etmektedir. Yani bu uygulama bizim şeriatimiz ile neshedilmiştir.

İbnu'l-Münzir dedi ki: Biz Ali'den el-Velid b. Ukbe'ye iki tarafı bulunan bir kamçı ile kırk celde vurduğunu rivayet etmiş bulunuyoruz. Malik ise bunu kabul etmeyip yüce Allah'ın: ***"Herbirine yüzer değnek vurun"*** (en-Nur, 24/2) buyruğunu okumuştur. Bu, re'y ashabının kabul ettiği görüştür. Şafiî kendi görüşüne delil olarak bir hadis delil göstermiş ise de o hadisin senedi hakkında (olumsuz şekilde) konuşulmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Şafiî'nin delil gösterdiği hadisi Ebû Dâvûd *Sünen*'inde şöylece rivayet etmektedir: Bize Ahmed b. Said el-Hemedanî anlattı, dedi ki: Bize İbn Vehb anlattı, dedi ki: Bana Yunus, İbn Şihab'dan haber verdi, dedi ki: Bana Ebu Umame b. Sehl b. Huneyf haber verdi, ona da Peygamber (sav)'ın ashabından ensardan birisi, haber verdiğine göre onlardan bir kişi oldukça zayıf düşünceye kadar rahatsızlandı. Bir deri, bir kemik kaldı. Onun yanına birilerine ait bir cariye girdi. Bu cariyeden hoşlandı ve üzerine atıldı. Kavminden birtakım kimseler onu ziyaret etmek üzere yanına gittiklerinde onlara durumu bildirdi ve: Benim için Rasûlullah (sav)'dan fetva isteyin. Ben yanıma gelmiş bir cariye ile birlikte oldum, dedi. Durumu Rasûlullah (sav)'a anlattılar ve şöyle dediler: Biz hiç kimseyi onun kadar hasta ve bitkin görmemiştik. Onu sana taşıyıp getirecek olursak kemikleri dökülür. O bir deri, bir kemik kalmış. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) onun için yüz çubuğu bulunan bir salkım almalarını emretti. Bu salkım ile onu bir defa vurdular.(1)

Şafiî dedi ki: "Filan kimseye yüz sopa vuracak" diye yemin etse yahutta bir vuruş vuracağım diye yemin edip şiddetlice vuracağını söylemeyip kalbinden de bunu niyet etmemişse âyet-i kerimede sözü geçen şekilde onu vurması yeterlidir ve yeminini bozmuş olmaz.

İbnu'l-Münzir dedi ki: Bir adam kölesine yüz sopa vuracak diye yemin etse ve ona hafif bir şekilde vursa, Şafiî, Ebu Sevr ve Re'y ashabına göre yeminini yerine getirmiş olur. Malik: Acı verip can yakmayan vurma, vurma değildir, demiştir.

4- Yeminden Bir Süre Sonra İstisna Yapmak:

Yüce Allah'ın: **"Ve yeminini bozma"** buyruğunda yeminde istisnâ yapmanın eğer aradan süre geçmiş ise hiçbir hükmü kaldırmayacağına delil vardır.

(1) *Ebû Dâvûd*, IV, 161; *Dârâkutnî*, III, 100; *İbn Mace*, II, 869; *Müsned*, V, 222.

Bu hususlaki açıklamalar daha önceden el-Maide Sûresi'nde (5/89. âyet, 16. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Birisi yemininin gereğini yerine getirmediği takdirde: "(حنث في يمينه يحنث): Yeminini bozdu, bozar" denilir. Kufelilere göre bu buyruktaki "vav" (ve) fazladan gelmiştir. Yani: "(فاضرب لا تحنث): Vur, yeminini bozma!" demektir.

5- Yemin ve Adak Keffareti:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Onunla vur ve yeminini bozma"** buyruğu iki şeyden birisine delalet etmektedir: İlk olarak, onların şeriatlerinde keffaret yoktu, sadece yemini yerine getirmek yahut bozmak sözkonusuydu. İkinci olarak, o bu sözlerini yemin olarak değil de adak olmak üzere söylemişti. Muayyen olduğu takdirde, Malik ve Ebu Hanife'ye göre adağın keffareti yoktur. Şafiî ise herbir adak için keffaret sözkonusudur, demiştir.

Derim ki: İbnu'l-Arabî'nin: "Onların şeriatlerinde keffaret yoktu" şeklindeki ifadeleri doğru değildir. Çünkü Eyyub (a.s)'ın belası, İbn Şihab'ın hadisinde belirtildiği gibi, onsekiz yıl devam etmişti. İki arkadaşı kendisine şöyle demişti: Sen öyle bir günah işledin ki, kimsenin böyle bir günah işlediğini sanmıyoruz. Bunun üzerine Eyyub (a.s) şöyle demişti: Ne söylediğinizi bilmiyorum, şu kadar var ki Rabbim de biliyor ki, ben karşılıklı iddialaşan ve buna bağlı olarak Allah'ın adına yemin eden iki adamın yanından yahutta yine karşılıklı iddialarda bulunan bir topluluğun yanından geçiyor, sonra evime geri geliyorum. Onun adını anan kimsenin günahkar olmasını ve kimsenin adını hak olmayan bir surette anmasını istemediğimden ötürü onların yeminlerinin keffaretini veriyordum. İşte Eyyub Rabbine: ***"Rabbim, başıma bu bela gelip çattı ve sen merhametlilerin merhametlisisin"*** (el-Enbiya, 21/83) diye seslendi... ve hadisin geri kalan bölümlerini zikretti.(1)

İşte bu hadis-i şerif Eyyub'un şeriatinde keffaretin sözkonusu olduğunu ve başkasının adına onun izni olmaksızın dahi keffarette bulunan kimsenin o kişi adına vacibi yerine getirmiş ve o kimseden keffaretin sakıt olacağını ifade etmektedir.

6- Bu Âyetten Sufilerin Yanlış Bir İstidlali İle Raksa Cevaz Çıkarmaları:

Zahidlik taslayanların cahilleri ile mutasavvıfların haddi aşmış birtakım kimseleri yüce Allah'ın Eyyub (a.s)'a: **"Ayağını yere vur"** buyruğunu raksın cevazına delil göstermişlerdir.

(1) İbnu'l-Mubarek, *Zühd*, s. 48.

Ebu Ferec el-Cevzî dedi ki: Bu çok soğuk bir delillendirmedir. Çünkü eğer bu ayağın sevinç dolayısıyla yere vurulmasına dair bir emir olsaydı, onların bunu delil gösterebilme ihtimalleri belki olabilirdi. Fakat bu ayağın su fışkırması için yere vurulmasına dair bir emirdir. İbn Akîl dedi ki: Yüce Allah'ın mucize olmak üzere su kaynasın diye ayağını yere vurmak suretiyle belaya uğramış birisinin üzerindeki belayı gidermesi nerede? Raks için böyle bir işi yapmak nerede? Eğer hastalıkların takatsiz düşürdüğü bir ayağı hareket ettirmek İslamda raksın caiz oluşuna delil olabilseydi, bu durumda yüce Allah'ın Musa (a.s)'a verdiği: *"Asanı taşa vur"* (el-Bakara, 2/60) buyruğunun da sert cisimler üzerine sopalarla vurmaya delalet etmesi de mümkün olur. Ancak şeriatı oyuncak etmekten Allah'a sığınırız.

Hatta onların kıt anlayışlı bazı kimseleri Rasûlullah (sav)'ın Ali (r.a)'a: "Sen bendensin, ben de sendenim." demesi üzerine sevinçten özel bir şekilde yürüdüğünü, Cafer'e: "Yaratılışınla da, huyunla da bana benziyorsun." demesi üzerine sevinçle yürüdüğünü, Zeyd'e de: "Sen hem bizim kardeşimiz, hem bizim mevlamızsın" deyip onun da böylece yürüyüşünü delil göstermişlerdir. Hatta kimileri Habeşlilerin Peygamber (sav)'ın kendilerine bakıp dururken savaş oyunlarını dahi delil göstermiştir. Buna cevab ise: Sevinçle yürümek (el-Hacn) bir çeşit yürüyüştür ve sevinç halinde yapılır. Bunun raks ile alakası nedir? Aynı şekilde Habeşlilerin yürüyüşü de (zefn) böyledir. O da savaşta düşmanla karşılaşma esnasında yapılan bir yürüyüş çeşididir.

7- Sabırlı Güzel Kul:

"Gerçekten Biz Onu" Belaya Karşı **"Sabredici Bulduk. O Ne Güzel Kuldu! Çünkü o çokça dönen idi"** çokça tevbe eden, itaatle bize çok dönen birisi idi.

Süfyan'a birisi belaya maruz kalıp sabreden bir kul ile diğerine nimet ihsan edilip şükreden bir kul hakkında soru sorulmuş, o da: İkisi de aynıdır demiştir. Çünkü yüce Allah birisi sabreden, diğeri şükreden iki kuldan aynı ifadelerle övgüyle sözetmiştir. Eyyub hakkında: **"O ne güzel kuldur, çünkü o çokça dönen idi"** dediği gibi, Süleyman (a.s) hakkında da: ***"O ne güzel kuldu, çünkü o çokça dönen idi"*** (Sâd, 38/30) diye buyurmuştur.

Derim ki: *"el-Kut (Kutu'l-Kulub)"* müellifi bu görüşü reddeder ve fakirin zenginden daha faziletli oluşuna Eyyub (a.s)'ın kıssasını delil göstererek bu iddiasını pekiştirdiği uzun açıklamalarda bulunur. Biz ise bunları başka bir yerde *"Menhecu'l-Ubbad ve Mahaccetu's-Salikîne ve'z-Zühad"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Ancak o Eyyub (a.s)'ın gerek belaya uğramadan önce, gerek sonrasında peygamberlerin zenginlerinden birisi olduğunu gör-

mezlikten gelmiştir. O mal ve çocuklarının elinden alınması ile bedeninde büyük hastalıklarla sınanmış bir kimse idi. İşte peygamberler de kendisiyle imtihan olundukları ve fitneye maruz kaldıkları hususlara sabır göstermiş kimselerdir. Eyyub (a.s) belli bir vasıf ile bela ile karşı karşıya kaldığı gibi, ilk karşılaştığı hali ne ise öylece o beladan kurtulmuştur. Onun halinde olsun, sözlerinde olsun herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Böylelikle (Süleyman a.s-) maksud olan mana itibariyle Eyyub ile aynı konumda olmuştur. Bu ise bazı insanların bazısına üstün oldukları değişmeme noktasıdır. Bu itibarla şükreden zengin ile sabreden fakir birbirine eşit olur. Dolayısıyla durum Süfyan'ın dediği gibidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Şihab'ın Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği: "Eyyub ihtiyacını karşılamak için dışarı çıktığında yüce Allah kendisine: **"Ayağını yere vur. Bu hem yıkanacak, hem içilecek soğuk bir sudur"** diye vahyetti. O da o su ile yıkandı. Yüce Allah etini, saçlarını, tenini en güzel şekli ile ona iade etti. Sonra o sudan içti, yüce Allah karnında (ve diğer iç organlarında) bulunan hertürlü acı ya da güçsüzlüğü giderdi. Allah üzerine semadan beyaz iki elbise indirdi. Bunlardan birisini belden aşağısı için giyindi, birisini de belden yukarısına giyindi. Sonra da evine doğru yürümeye başladı. Hanımı geciktiğini hissedince o da onun yoluna koyuldu. Nihayet onunla karşılaştı, fakat onu tanıyamadı. Ona selam verdi ve: Ey filan! Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Şu musibete uğramış adamı gördün mü? Adam: O kim? diye sordu. Kadın: Allah'ın peygamberi Eyyub'u. Allah'a yemin ederim ki sağlıklı olduğu zamanına ona senden daha çok benzeyen kimseyi de görmedim. Adam: Ben Eyyub'um dedi ve bir demet sap alıp onlarla hanımını dövdü."

İbn Şihab'ın dediğine göre o demet aldığı ot oldukça zayıf bir ot idi. Yüce Allah da aile halkını ve bir o kadarını ona geri verdi. Sonra bir bulut geldi, buğdayını dövdüğü yere orasını dolduruncaya kadar altın yağdırdı. Bir başka bulut gelip arpasını ve diğer hububatını dövdüğü yere orasını doldurunca kadar gümüş yağdırdı.[1]

وَاذْكُرْ عِبَادَنَآ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ اُولِى الْاَيْدِى وَالْاَبْصَارِ
﴿٤٥﴾ اِنَّآ اَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ ﴿٤٦﴾ وَاِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ
الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ ﴿٤٧﴾

(1) İbn Mübarek, *Zühd*, 49.

45. Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an!
46. Çünkü Biz onları bir hasletle ihlaslı kıldık ki, bu da yurdu anmaktır.
47. Muhakkak onlar yanımızda seçkinlerden, hayırlılardan idi.

"Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an" buyruğundaki: "(عِبَادَنَا): **Kullarımız"** lafzını İbn Abbas sahih bir senetle naklettiğine göre: "(عَبْدَنَا): **Kulumuz"** diye okumuştur. Bunu İbn Uyeyne, Amr'dan, o Ata'dan, o İbn Abbas'tan diye rivayet etmiştir. Aynı zamanda bu Mücahid, Humeyd, İbn Muhaysın ve İbn Kesir'in de kıraatidir. Bu kıraate göre **"İbrahim"** buyruğu **"kulumuz"**dan bedel olmaktadır. İshak ve Yakub ise buna atıf olur. Bununla birlikte çoğul (kullarımız anlamında) kıraati daha açık ve anlaşılırdır. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatem'in tercih ettiği kıraat de budur. Bu durumda **"İbrahim"** ve sonra gelen isimler bedel olurlar.

en-Nehhas dedi ki: Arapça açısından bunun açıklaması şöyledir: Eğer sen: Ben arkadaşlarımız Zeyd'i, Amr'ı ve Halid'i gördüm diyecek olursan, Zeyd, Amr ve Halid bedeldir ve kendilerinden sözedilen "arkadaşlar" onlardır. Şâyet: Arkadaşımız Zeyd'i, Amr'ı ve Halid'i gördüm diyecek olursan, tek başına "Zeyd" bedel olur ve "arkadaşımız" diye sözü edilen kişi odur. Zeyd ve Amr ise "arkadaşımız" lafzına atıf edilmişler ve bunlar bunun dışında bir başka delil bulunmadıkça "arkadaşlık" kapsamı içerisine girmezler. Şu kadar var ki yüce Allah'ın: **"İshak ve Yakub"** buyruklarının "kulluk"un kapsamı içerisinde oldukları bilinen bir hususdur. Bu âyet-i kerimeyi: Boğazlanması emredilen kişi İsmail değil, İshak'tır, görüşünü kabul edenler delil gösterirler. Bizim de daha önce *"el-İ'lam bi Mevlidi'n-Nebiyyi Aleyhi's-Selam"* adlı eserimizde belirttiğimiz üzere sahih olan da budur.

"Güçlü ve basiretli" buyruğu ile ilgili olarak en-Nehhas şöyle demektedir: **"Basiretli"** buyruğunun din ve ilim noktasında basiret sahibi diye te'vili ittifakla kabul edilmiş bir te'vildir. **"Güçlü"** lafzının te'vili hususunda ise görüş ayrılığı vardır. Tefsir alimleri bunun dinde güç ve kuvvet anlamında olduğunu söylerken bazı kimseler de: "(الأَيْدِي): Güçlü" kelimesi nimet anlamındaki: "(يد): El" lafzının çoğuludur, derler. Yani onlar nimet sahibi kimseler idiler, bu da: Allah'ın kendilerine nimet ihsan ettiği kimseler... demek olur. Nimet ve ihsan sahibi kimseler, diye de açıklanmıştır. Çünkü onlar gerçekten kendilerine ihsanda bulunulmuş ve önceden (dünyada iken) hayır işlemiş kimselerdir. Taberî'nin tercih ettiği açıklama da budur.

"Muhakkak onlar yanımızda seçkinlerden, hayırlılardan idi."[1] Yani

(1) Merhum müfessir bu ayetin tefsirini önce yapmış bundan önceki ayetin tefsirini sonya bırakmıştır. Biz de bu sırayı bozmadık.

yüce Allah'ın kirlerden arındırıp temizlediği, risaleti için seçtiği kimseler idi.

"(مصطفين): **Seçkinler"** lafzı "mustafa: seçkin"in çoğuludur. Bunun aslı "te" ile: (مصتفى) şeklindedir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/130. âyetin tefsirinde) yüce Allah'ın: *"Allah sizin için bu dini beğenip seçti"* (el-Bakara, 2/132) buyruğunun tefsirinde geçmiş bulunmaktadır.(1)

"Hayırlılar" ise "(خير): Hayırlı" lafzının çoğuludur. el-A'meş, Abdu'l-Varis, el-Hasen ve İsa es-Sakafî vasl ve vakıf hallerinde: "(الأيْدِ): Güçlü" lafzını sonunda "ye"siz olarak okumuşlardır ki yüce Allah'a itaat hususunda güç sahibi kimseler demektir. Bununla birlikte ye'nin hafifletmek maksadıyla hazfedilmiş olup anlamın cemaatin kıraatinin anlamı gibi olması da mümkündür.

"Çünkü Biz onları bir hasletle ihlaslı kıldık ki, bu da yurdu anmaktır" buyruğundaki: "(بِخَالِصَةٍ): Bir hasletle" lafzı genel olarak tenvinli okunmuştur. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim'in tercih ettiği şekil de budur. Nafi', Şeybe, Ebu Cafer ve İbn Amir'den Hişam ise: "(بِخَالِصَةِ ذِكْرَى الدَّارِ): Yurdu anma hasleti ile" anlamında izafet ile okumuşlardır. Bu durumda **"bir hasletle"** buyruğunu tenvinli okuyanlar "yurdu anmak" anlamındaki terkibi ondan bedel olarak kabul ederler. İfade: Biz âhiret yurdunu hatırlamaları ve onun için hazırlanarak hem kendileri ona rağbet etsinler, hem de insanların ona rağbetlerini arttırmaları şeklindeki bir haslet ile ihlaslı kıldık, takdirinde olur.

Bununla birlikte: "(خَالِصَةٍ): **Bir hasletle"** buyruğunun: "(خَلَصَ): Halis oldu, kurtuldu, arındı" fiilinin mastarı, buna karşılık: "(ذِكْرَى): Anmak" buyruğunun da fail olarak ref' konumunda olması da mümkündür. Anlam da şöyle olur: Yurdu hatırlamak yani âhiret yurdunu hatırlatmak onlar için halis olmak suretiyle onları ihlasa erdirdik, arındırdık, kurtardık. Yine **"bir haslet"**in: "(اخلصت): Kurtardım, arındırdım, halis kıldım" fiilinin mastarı olması ve fazla gelen hemzenin hazfedilmiş olması da mümkündür. Bu takdirde "anmak" anlamındaki lafız, nasb konumunda olur. İfade de: Yurdu hatırlamayı halis kılmaları suretiyle... takdirinde olur.

"Yurt" ile dünyanın kastedilmesi de mümkündür. Yani onlar dünyayı hatırlasınlar ve ona rağbet etmesinler. Böylelikle dünya da onlardan güzel övgülerle sözedilmek suretiyle, dünya onlar için halis olsun (kötülüklerden arınsın). Yüce Allah'ın: *"Ve onlara doğruyu söyleyen yüce bir dil verdik. (Yahut onlardan doğru olarak ve övgü ile sözedilmesini sağladık)"* (Meryem, 19/50) buyruğuna benzer.

"Yurt" ile âhiret yurdu ile bu yurdun insanlara hatırlatılması anlamı da kas-

(1) Merhum müfessirin ibaresi böyle olmakla birlikte sözkonusu açıklama 130. âyetin tefsirindedir.

tedilmiş olabilir. **"İhlas ile"** lafzını **"yurt"**a izafe ile okuyan kimselerin bu okuyuşuna göre "ihlas" anlamında bir mastar olur, **"anmak"** da mastarın kendisine izafe edilmiş olduğu mef'ulün bih olur. Bu da âhiret yurdunu ihlas ile (anmaları) suretiyle... demek olur. Yine mastarın faile izafe edilmesi **"ihlas ile"** anlamındaki lafzın "hulus (halislik)" anlamında mastar olması da mümkündür. Yani yurdu anmak işi, onlar için halis olması suretiyle...

Burada da "yurt" önceden geçtiği üzere ya âhiret ya da dünya yurdudur.

İbn Zeyd dedi ki: Anlamı âhiret yurdunu anmak suretiyle Biz onları ihlasa erdirdik, şeklindedir. Yani onlar âhireti hatırlarlar, ona rağbet ederler, dünyaya karşı da zahiddirler (rağbet etmezler). Mücahid de şöyle demiştir: Biz onlara cenneti zikredip hatırlatmak suretiyle onları ihlasa erdirdik, demektir.

وَاذْكُرْ إِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ ۖ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ ﴿٤٨﴾ هٰذَا
ذِكْرٌ ۖ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٤٩﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ ۚ
﴿٥٠﴾ مُتَّكِئِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾
وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ
الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ ﴿٥٤﴾

48. İsmail'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an. Hepsi de hayırlılardan idi.
49. Bu bir zikirdir. Şüphe yok ki takva sahibleri için elbette güzel bir dönüş yeri vardır;
50. Kendileri için kapıları açılmış haldeki Adn cennetleridir.
51. Onlar oralarda yaslananlar olarak; orada çokça meyve ve içecek isterler.
52. Yanlarında da aynı yaşta, gözleri yalnız eşlerine bakanlar vardır.
53. İşte hesab günü için size vaadolunan budur.
54. İşte muhakkak bu bizim rızkımızdır, tükeneceği yoktur.

"İsmail'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an" buyruğunda sözü geçen "Elyesa'"den el-En'am Sûresi'nde (6/84-86. âyetler, 3. başlıkta) Zülkifl'den de el-Enbiya Sûresi'nde (21/85. âyetin tefsirinde) söz edilmiş bulunmaktadır.

"Hepsi de hayırlılardan" peygamberlik için seçilmiş kimselerden **"idi."**

"Bu bir zikirdir." Yani bu dünyada güzel bir şekilde anılıştır ve ebediyyen kendisi ile anılacakları bir şereftir.

"Şüphe yok ki takva sahipleri için elbette güzel bir dönüş yeri vardır." Yani bu dünyadaki güzel anılış ile birlikte onlar için kıyamette de güzel bir dönüş yeri olacaktır. Daha sonra yüce Allah bunu şu buyruklarıyla açıklamaktadır: **"Adn cennetleridir."** Bu buyruktaki "Adn" sözlükte ikamet demektir. Meselâ: "(عدن بالمكان): O yerde ikamet etti" demektir.

Abdullah b. Ömer dedi ki: Cennette Adn adı verilen bir köşk vardır. Onun etrafında yüksek burçlar ve çok güzel bahçeler vardır. Beşbin kapısı vardır. Herbir kapının üzerinde çizgili Yemen kumaşından beşbin örtü vardır. Oraya ancak bir peygamber yahut bir sıddîk ya da bir şehit girer.

"Kendileri için kapıları açılmış haldeki Adn cennetleri" buyruğunda geçen: "(مُفَتَّحَةً): **Açılmış halde"** lafzı haldir. **"Kapılar"** anlamındaki kelimenin merfu gelmesi ise meçhul bir fiilin ismi (naib-i faili) olduğundan dolayıdır.

ez-Zeccac dedi ki: Yani oranın kapıları onlar için açılmış halde olacaktır. el-Ferra da: Onun kapıları onlar için açılmış haldedir, diye açıklamıştır. el-Ferra **"kapılar"** anlamındaki kelimenin nasb ile okunmasını da caiz kabul etmektedir. O dedi ki: Bu, "(مفتحة الأبواب): Kapıları açılmış halde" demek olup sonradan (yuvarlak te üzerine) tenvin ile ("kapılar" anlamındaki lafzın son harfi olan "be" üzerine) nasb getirilmiştir. el-Ferra ve Sibeveyh (buna örnek olmak üzere) şu beyiti zikrederler:

وناخذُ بعدهُ بِذِنابِ عَيْشٍ أَجَبَّ الظَّهْرَ ليس لـه سَنَامُ

"Biz ondan sonra bir yaşayışın kuyruklarına asılırız ki
Hörgücü bulunmayan zayıf düşmüş sırtı düz bir devenin."

Yüce Allah burada: "(مُفَتَّحَةً): **Açılmış haldeki"** diye buyurup (مفتوحة) diye buyurmamış olması, kapıların onlara el değdirilmek suretiyle değil, emir verilmek suretiyle açılacağından dolayıdır. el-Hasen dedi ki: Bu kapılara: Açıl denilecek, kapılar açılacak, kapan denilecek, kapanacaklar.

Kapıları onlara meleklerin açacağı da söylenmiştir.

"Onlar orada yaslananlar olarak" anlamındaki buyruk da onda amel eden lafızdan önce gelmiş bir haldir ki, amili yüce Allah'ın: **"orada... isterler"** anlamındaki buyruktur ve: "(يدعون في الجنات متكئين فيها): Cennetlerde yaslananlar olarak... isterler" demektir.

"Çokça meyve" çeşitli meyveler **"ve içecek"** yani çokça şarab isterler. Buradaki "çok" lafzının hazfedilmesi ifadenin ona delalet etmesinden dolayıdır.

"Yanlarında aynı yaşta, gözleri yanlız eşlerine bakanlar vardır." Yani gözlerini sadece eşlerine dikmiş ve başkalarına bakmayan kadınlar vardır. Bu na dair açıklamalar es-Saffat Sûresi'nde (37/48. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Aynı yaşta" yani hepsinin doğumu aynı, hem güzellikleri, hem gençlikleri itibariyle birbirine eşit, otuzüç yaşında kızlar olacaklardır. İbn Abbas dedi ki: Bununla Âdemoğlu kadınları kastedilmektedir.

"(أَتْرَابٌ): **Aynı yaşta"** lafzı: (تِرْب)'in çoğulu olup **"gözleri yanlız eşlerine bakanlar"** anlamındaki lafzın sıfatıdır. Çünkü **"gözleri yanlız eşlerine bakanlar"** anlamı verilen lafız her ne kadar marifeye muzâf ise de nekredir. Buna delil de "elif" ile "lam"ın başına gelebilmesidir, şairin şu beyitinde olduğu gibi:

مِن القَاصِراتِ الطَّرْفِ لَوْ دَبَّ مُحْوِلٌ مِن الـذَّرِّ فـوقَ الإِتْبِ مِنهـا لأَثَّـرَا

"Gözlerini eşlerinden başkasına dikmeyenlerden (öyleleri vardır ki)
küçücük bir karınca dahi,
Gömleğinin üzerinden yürüyecek olsa (teninin narinliğinden)
mutlaka üzerinde iz bırakır."

"İşte hesab günü için size vaadolunan budur." Yani size vaadolunan mükafat işte budur. Genel olarak: "(ما توعدون): Vaadolunduğunuz" şeklinde okunmuştur. Ey mü'minler! İşte vaadolunduğunuz şey... demektir.

Ancak İbn Kesir, İbn Muhaysın, Ebu Amr ve Yakub haber vermek anlamında ("te" yerine) "ye" ile (vaadolundukları anlamında) diye okumuşlardır. es-Sülemî'nin kıraati de bu olup Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim'in tercih ettiği de budur. Buna sebep de yüce Allah'ın: **"Şüphe yok ki takva sahibleri için elbette güzel bir dönüş yeri vardır"** buyruğudur. Bu buyruk bir haberdir.

"Hesab günü için" buyruğu da hesab gününde anlamındadır. el-A'şa şöyle demiştir:

المهِينِين مَـا لَـهُمْ لِـزَمـانِ الـسُّـ ـوءِ حـتـى إذا أفـاق أفـاقـوا

"Kötü zamanlar için kendilerinin olan şeyleri değersiz kılanlar,
Nihayet o ayıkınca ayıkanlar."

Şair burada "kötü zamanlarda" demek istemiştir.

"İşte muhakkak bu bizim rızkımızdır, tükeneceği yoktur" buyruğu cennet nimetlerinin sürekli ve kesintisiz olduğuna delildir. Yüce Allah'ın: *"Bu arkası kesilmeyen bir bağıştır."* (Hud, 11/108); *"Çünkü onlar için sonu gelmez bir mükafat vardır"* (et-Tin, 95/6) buyruklarında olduğu gibi.

هٰذَا ۖ وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَ ۚ يَصْلَوْنَهَا ۚ فَبِئْسَ
الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾ هٰذَا ۙ فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ ۙ ﴿٥٧﴾ وَآخَرُ مِنْ شَكْلِهِ
أَزْوَاجٌ ۖ ﴿٥٨﴾ هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ ۚ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ ۖ إِنَّهُمْ صَالُو
النَّارِ ﴿٥٩﴾ قَالُوا بَلْ أَنْتُمْ ۖ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ ۖ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا ۚ
فَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا
فِي النَّارِ ﴿٦١﴾

55. Bu böyledir. Azgınlar için muhakkak en kötü dönüş yeri vardır.
56. Cehennemdir o. Onlar oraya girecekler, o ne kötü yataktır.
57. Bu (onlar içindir). **Tatsınlar onu! Kaynar su ve irindir o.**
58. O türden başka çeşit çeşit daha vardır.
59. Bu da atılırcasına sizinle birlikte giren bir grubtur. Merhaba (rahat) **yok onlara. Çünkü onlar ateşi boylayacaklardır.**
60. "Hayır, asıl siz rahat bulamayasınız. Bunu önümüze siz getirdiniz. Ne kötü bir duraktır burası" diyecekler.
61. Diyecekler ki: "Rabbimiz, bunu önümüze kim sürdü ise onun ateşteki azabını kat kat arttır."

"Bu böyledir. Azgınlar için muhakkak en kötü dönüş yeri vardır" buyruğundan önce yüce Allah takva sahiblerine hazırlanmış mükafatları sözkonusu etti. Bununla da azgın kimselere neler hazırlandığını sözkonusu etmektedir.

ez-Zeccac dedi ki: "(هذا): **Bu"** hazfedilmiş bir mübtedanın haberidir. Yani durum budur. Buna göre burada vakıf yapılır.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: **"Bu"** lafzı üzerinde vakıf güzeldir. Sonra da: **"Azgın-**

lar için muhakkak..." buyruğu ile okumaya başlar. Bunlar peygamberleri yalanlayan kimselerdir.

"En kötü dönüş yeri vardır." Onların sonunda varacakları yer en kötü dür. Daha sonra bu yeri şöylece açıklamaktadır:

"Cehennemdir o. Onlar oraya girecekler, o ne kötü yataktır!" Kendileri için hazırladıkları ne kötüdür veya o yatak onlar için ne kötü bir yataktır!

"(مهد الصبي): Çocuk beşiği" lafzı buradan gelmektedir.

Burada bir hazfin olduğu da söylenmiştir. Yani o yatağın yeri ne kötüdür. Anlamın: İşte takva sahibleri için, niteliklerini belirttiğim bu mükafatlar vardır, dedikten sonra azgın kimseler için de hiç şüphesiz çok kötü bir dönüş yeri vardır! şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamaya göre de **"bu"** lafzı üzerinde vakıf yapılır.

"Bu (böyledir)**. Tatsınlar onu, kaynar su ve irindir o"** buyruğunda da: "(هٰذَا): **Bu"** mübteda olarak ref' konumundadır, haberi de: "(حَمِيمٌ): **Kaynar su...dur"** lafzı olup takdim ve tehir sözkonusudur. Yani bu kaynar sudur ve irindir, onu tatsınlar takdirindedir. Bu durumda **"tatsınlar onu"** anlamındaki buyruk üzerinde vakıf yapılmaz. Bununla beraber **"bu"** anlamındaki lafzın mübteda olarak ref' konumunda, **"tatsınlar onu"** anlamındaki buyruk da haber konumunda olabilir. **"Tatsınlar onu"** anlamındaki buyruğun başına "fe" harfi de **"bu"** lafzının mahiyetine dikkat çekmek için gelmiştir. Buna göre **"tatsınlar onu"** anlamındaki buyruk üzerinde vakıf yapılır ve **"kaynar su"** anlamındaki buyruk da "bu kaynar sudur" takdiri üzere merfu okunur.

en-Nehhas dedi ki: Anlamın: Durum budur. Kaynar su ve irindir, şeklinde olması da mümkündür. O takdirde **"kaynar su ve irin"** anlamındaki lafızlar haber yapılmamış olur. Merfu gelmeleri ise: "(هو حميم وغسّاق): O kaynar su ve irindir" anlamına geldiğinden ötürüdür. el-Ferra ise bu ikisini: "(منه حميم ومنه غسّاق): Onun bir bölümü kaynar sudur, bir bölümü irindir" anlamında merfu okumakta ve şu beyiti zikretmektedir:

حتّى إذا ما أضاءَ الصُّبْحُ في غَلَسٍ وغُودِرَ البَقْلُ مَلْوِيٌّ ومَحْصُودُ

"Nihayet sabah alaca karanlıkta aydınlık verince,
Ve bakliyat (kimi) bükülmüş ve (kimi) biçilmiş iken bırakıldığında."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

لَهَا مَتَاعٌ وأَعْوَانٌ غَدَوْنَ بِهِ تَبٌّ وغَرّب إذا ما أفرغ انْسَحَقَا

"Onun (dişi devenin) üzerinde eşyası var ve sabah o eşyaları beraberinde getiren yardımcıları,
(Bunların kimi) sulama aracıdır ve (kimi) büyük kovadır,
boşaltıldığı vakit uzaklara kadar (suyu) giden."

Bununla birlikte **"bu"** lafzının **"tatsınlar onu"** fiilinin açıkladığı bir fiil takdir edilerek nasb konumunda olması da mümkündür. Nitekim: "(زيداً اضربه): Zeyd'i vur" demeye benzer. Bu durumda nasb daha uygundur. O takdirde: **"Tatsınlar onu"** anlamındaki buyruk üzerinde vakıf yapılır ve **"kaynar su ve irindir"** anlamındaki buyruk ile yeniden okumaya: "(الأمر حميم وغسّاق): Durum şu ki (o) kaynar su ve irindir" takdirinde olur.

Medinelilerin, Basralıların ve bazı Kufelilerin kıraatinde "(وَغُسَّاق): İrindir" buyruğunda "sin" harfi şeddesiz okunmuştur. Yahya b. Vessab, el-A'meş, Hamza ve el-Kisaî ise bunu şeddeli okumuşlardır. İki ayrı söyleyiş olup el-Ahfeş'e göre aynı anlamdadır. Anlamlarının farklı olduğu da söylenmiştir. Şeddesiz okuyanların kıraatine göre bu, azab, cevab, sevab gibi bir isimdir. Şeddeli okuyanlar ise şöyle demektedir: Bu ism-i fail olup mübalağa için "fe'al" veznine nakledilmiştir. "(ضرّاب وقتّال): Çokça vuran, çokça öldüren" gibi. Bu da: (غَسَق يغسق) fiilinden "fe'al" vezninde bir kelimedir. Buna göre ismi-i failleri: (غسّاق وغاسق) diye gelir.

İbn Abbas dedi ki: Bu zemherirdir. Yüce Allah onları zemheririn soğuğu ile korkutmaktadır.

Mücahid ve Mukatil, "son derece soğuk kar" demektir, demişlerdir. Başkaları ise: Nasıl ki "Hamim (kaynar su)" harareti ile yakıyor ise, bu da soğuğu ile yakıcıdır.

Abdullah b. Amr da şöyle demiştir: Bu oldukça katı bir irindir. Ondan ufak bir parça doğu tarafına düşecek olursa, batıda bulunanlar onun pis kokusundan rahatsız olurlar. Batıda ondan bir damla düşecek olursa, doğuda bulunanlar o pis kokudan rahatsız olurlar.

Katade de şöyle demiştir: Bu zinakarların ferclerinden, kâfirlerin etlerinden ve derilerinden akacak irinler ve kötü kokulardır.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Bu, cehennemliklerin usaresidir. Bu açıklama dildeki anlamı itibariyle en yakın açıklamadır. Mesela: "(غَسَق الجرح يغسق غسقاً): Yaradan sarı su (irin) çıktı, çıkar" denilir. Şair de şöyle demektedir:

إذا ما تَذَكَّرْتُ الحياةَ وطِيبَها ... إليّ جَرَى دَمْعٌ من اللّيلِ غاسِقُ

"Hayatı ve hayatın bana güzel geldiğini hatırladım mı
Geceden[1] soğuk bir gözyaşı akar."

Görüldüğü gibi burada "soğuk" anlamındadır. Nitekim: "(لَيلٌ غاسِق): Soğuk gece" denilir, çünkü gece gündüzden daha soğuktur.

es-Süddî dedi ki: "Ğassak (irin)" cehennemliklerin gözlerinden akan şeyler ve onların gözyaşlarıdır. Hamim (kaynar su) ile birlikte onlara içirilecektir. İbn Zeyd de dedi ki: Hamim onların gözyaşlarıdır. Cehennem ateşindeki havuzlarda toplanılır ve onlara içirilir. Sadid ise derilerinden çıkan sulardır. Bu tercihe göre "ğassak" lafzı (vezin itibariyle) "seyyal" gibi olur.

Ka'b dedi ki: Ğassak cehennemdeki bir pınardır. Oraya akrep yılan ve buna benzer her zehirli hayvanın zehiri akar.

Bu kelimenin karanlık ve siyahlıktan alınma olduğu da söylenmiştir. Çünkü "ğasek" gecenin ilk karanlığıdır. "(قد غَسَقَ الليلُ يغسِق) Gecenin karanlığı bastırdı, bastırır" demektir. Tirmizî'de Ebu Said el-Hudrî'den gelen hadise göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Eğer ğassaktan bir kova dünyaya dökülecek olursa, dünyadaki herkes o pis kokudan rahatsız olur."[2]

Derim ki: Açıkladığımız gibi bu birinci iştikak (kelimenin türediği köke) daha yakın bir açıklamadır. Bununla birlikte ğassakın akıcılığı ile birlikte oldukça koyu siyah olması da mümkündür. O takdirde her iki iştikak (kelimenin türediği kök) doğru olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"O türden başka çeşit çeşit daha vardır" buyruğundaki "(وَآخَرُ): Başka" lafzını Ebu Amr; (وَأُخَرُ) şeklinde "(اخرى): Başka, diğer" lafzının çoğulu olarak; "(الكبرى) Büyük"ün çoğulunun (الكُبَر) diye gelmesi gibi okumuştur. Diğerleri ise; "(وَآخَرُ): Başka" lafzını müfred ve müzekker okumuşlardır. Ancak Ebu Amr yüce Allah'ın: "(أَزْوَاجٌ): Çeşitler (mealde: çeşit çeşit)" buyruğu dolayısı ile bu okuyuşu kabul etmemektedir. Yani tekil bir lafız ile çoğul hakkında haber verilmediğine işaret etmektedir. Asım el-Cahderî de (Ebu Amr'ın) kıraatini kabul etmeyerek: Eğer (وَأُخَرُ) diye olsaydı, onun gibi (çoğul) olurdu.

Bununla birlikte her iki red de bağlayıcı değildir, her iki kıraat de sahihtir.

"Başka" kaynar su ile irinin dışında bir başka azab daha vardır demektir.

"O türden" buyruğu hakkında da Katade: Ona benzer, o kabilden diye açıklamıştır. İbn Mesud da: Kasıt Zemherirdir, demiştir.

---

(1) Burada yazılı ibare: "Minelleyl" olup geceden" demektir. Arapça baskıyı hazırlayanların da dikkat çektikleri gibi "mine'l-ayn: gözden" olması ihtimali daha güçlüdür.

(2) *Tirmizî*, IV, 706; *Müsned*, III, 28, 83.

"Başka" anlamındaki lafız mübteda olarak merfu gelmiştir. **"Çeşit çeşit"** anlamındaki lafız da ikinci mübtedadır. **"O türden"** anlamındaki lafız ise onun haberidir. Cümle olarak da **"başka"**nın haberidir. Bununla birlikte **"başka"** anlamındaki lafzın mübteda, haberin de **"bu tatsınlar onu, kaynar su ve irindir o"** buyruğunun delalet ettiği gizli bir lafız olması da mümkündür. Çünkü bu ifadede bunun onlar için hazırlanmış olduğuna delil vardır. Sanki: **"Onlar için başka... da vardır"** denilmiş gibidir. Bu durumda **"o türden... çeşit çeşit"** ifadesi ise **"başka"**nın sıfatı olur. Buna bağlı olarak da mübteda sıfat ile bir özellik kazanmış olur. **"Çeşit çeşit"** anlamındaki lafız da zarf olmak suretiyle merfudur.

"(وَأُخَرُ): Diğerleri" şeklinde (Ebu Amr gibi) okuyanlar ise, bununla azaptan başka çeşitler de vardır, demek istemektedir. Zemheriri kastetmekle birlikte çoğul okuyanların bu okuyuşu ise zemheriri çeşitli türler kabul etmelerine binaen böyle okumuş olurlar, cinsleri farklı olduğundan dolayı çoğul yapmış demek olur. Yahutta herbir parçasını ayrı bir zemherir olarak değerlendirip ondan sonra çoğul yapmış olur. Nitekim: "(شابت مفارقه): Onun saçının ayrıldığı yerler ağarmıştır" demeleri bu kabildendir. Yahutta bunu çoğul kullanması ifadedeki çoğulun yapılabileceğine delaletten ötürüdür. Zira ileri derecede soğuk demek olan zemheriri yüce Allah'ın: **"Bu, tatsınlar onu, kaynar su ve irindir o"** karşılığında zikretmiş olduğundan dolayı böyle okumuş olur. **"O türden"** lafzındaki zamirin de "kaynar su" yahutta "irin"e ait olması mümkündür. Yahutta belirttiğimiz gibi "o türden başka" lafzının anlamına raci olabilir.

"(أُخَرُ): Diğerleri" şeklindeki çoğul kıraatine göre merfu gelmesi mübteda olması dolayısı iledir. **"O türden"** lafzı ise onun sıfatı olur. Bunda mübtedaya ait bir zamir bulunmakta ve **"çeşit çeşit"** lafzı da haberi olmaktadır. Bununla birlikte bu okuyuşa göre: Onlar için başkaları da vardır ve "o türden" lafzının "başkaları" lafzına sıfat yapılması "çeşit çeşit" lafzının da -tekil okuyuşta caiz olduğu gibi- zarf ile merfu kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü sıfatta **"çeşit çeşit"** lafzının merfu kılınmasına sebep teşkil eden kelime türünden müfred bir zamir bulunmamaktadır. Bu açıklamayı Ebu Ali yapmıştır.

"Çeşit çeşit" yani türlü ve çeşitli azaplar anlamındadır. Yakub dedi ki: Şekil (şın harfi) üstün olarak benzer demektir. Esreli okunursa güzel geçim ve davranış anlamına gelir.

"Bu da atılırcasına sizinle birlikte giren bir gruptur" buyruğu hakkında İbn Abbas şöyle demektedir: İleri gelenler, kumandanlar cehenneme girdikten sonra onlara tabi olanlar girecekler. Bu sefer cehennemin bekçileri ileri gelenlere: **"Bu da... bir gruptur"** diyeceklerdir. Kastedecekleri kim-

seler ise onlara tabi olanlardır.

"Fevc (grub)" cemaat ve topluluk demektir.

"Atılırcasına sizinle birlikte giren" sizinle birlikte ateşe giren anlamındadır.

Bu sefer ileri gelenler, efendiler, önderler: **"Merhaba yok onlara"** diyeceklerdir, yani cehennemdeki yerleri geniş olmasın.

(Merhabanın geldiği kök olan): **"er-Rahb"** genişlik demektir. Mescidin ve başka yerlerin rahbesi onların geniş yeri demek olup buradan gelmektedir. Bu ifade dua kabilinden olduğundan ötürü "merhaba" anlamındaki lafız nasb ile gelmiştir. Şair en-Nabiğa da şöyle demiştir:

لَا مَرْحَبـاً بِغَـدٍ وَلَا أَهْـلاً بِـهِ إِنْ كَـانَ تَفْـرِيقُ الأَحِبَّـةِ فِي غَـدِ

"Ne yarına merhaba olsun, ne de safa geldin derim,
Eğer sevilenlerin ayrılması yarın olacaksa."

Ebu Ubeyde dedi ki: Araplar: "(لا مرحباً بك): Sana merhaba olmasın, sana merhaba yok" derken, yer senin için geniş ve rahat olmasın, demek isterler.

"Çünkü onlar ateşi boylayacaklardır" buyruğu denildiğine göre ileri gelenlerin söyleyecekleri sözlerdendir. Yani çünkü onlar da bizim boyladığımız gibi ateşi boylamışlardır. Meleklerin söyleyecekleri söz olduğu da söylenmiştir ve bu meleklerin:

"Bu da atılırcasına sizinle birlikte giren bir gruptur" şeklinde söyleyecekleri söze muttasıldır.

Ve yine onlar: **"Hayır, asıl siz rahat bulamayasınız"** diyeceklerdir. Bu; ileri gelenlere uyanların söyleyecekleri sözlerdendir.

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre ilk atılacak grub müşriklerin ileri gelen önderleri ve Bedir günü savaşa çıkan müşriklere yemek yedirenleridir. İkinci grub ise Bedir günü onların arkasından gidenlerdir. Ancak âyet-i kerimeden zahir olan bunun, uyan ve kendisine uyulan herkes hakkında umumi olduğudur.

"Bunu önümüze siz getirdiniz." Yani isyankârlığa bizi çağıran sizlerdiniz.

"Ne kötü bir duraktır burası!" Hem bizim, hem de sizin için, **"diyecekler."**

Tabi olanlar **"diyecekler ki: Rabbimiz bunu önümüze kim sürdü ise..."**

el Ferra bu işi bize kim gösterdi ve bu yolu önümüze kim açtı ise, diye açıklamıştır. Başkası da: Bizi masiyetlere çağırmak suretiyle azabı önümüze kim getirdi ise... diye açıklamıştır.

"Onun ateşteki azabını kat kat arttır." Bu azabın birisi de onun bizi çağırmasından ötürü olsun. İşte böylece azabı iki kat artmış olacaktır.

İbn Mesud da şöyle demektedir: Cehennem ateşinde azabın kat kat arttırılmasının anlamı yılanlar ve ejderhaların musallat olması demektir.

Bu âyet-i kerimenin bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Rabbimiz, işte bizi bunlar saptırdılar. Onun için bunlara ateş azabını iki kat ver"* (el-Araf, 7/38) buyruğudur.

وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَىٰ رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُم مِّنَ الْأَشْرَارِ ﴿٦٢﴾ أَتَّخَذْنَاهُمْ
سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ ﴿٦٣﴾ إِنَّ ذَٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ
النَّارِ ﴿٦٤﴾

62. Diyecekler ki: "Kendilerini kötülerden saydığımız adamları ne diye göremiyoruz?
63. "Biz onları alaya aldık? Yoksa gözler onlardan başka tarafa mı kaymıştır?"
64. Cehennem ehlinin bu davalaşmaları hiç şüphesiz bir gerçektir.

Müşriklerin ileri gelenleri **"diyecekler ki: Kendilerini kötülerden saydığımız adamları ne diye göremiyoruz?"** Bu buyruk hakkında İbn Abbas dedi ki: Bu sözleriyle Muhammed (sav)'ın ashabını kastedeceklerdir. Ebu Cehil diyecek ki: Nerde Bilal? Nerde Suhayb? Nerde Ammar? Onlar Firdevstedirler. Ebu Cehil'in haline hayret doğrusu! O zavallı birisidir. Oğlu İkrime, kızı Cuveyriye müslüman oldu. Annesi müslüman olduğu, kardeşi müslüman olduğu halde kendisi kâfir olmuştur. (İbn Abbas devamla) dedi ki:

ونوراً أضاء الأرض شرقاً ومغرباً ومـوضـعُ رِجلي مِنْـهُ أسْـوَدُ مُـظْلِمُ

"Bir nur ki doğudan batıya kadar yeryüzünü aydınlattı,
Benim ayağımı bastığım yer ise, (nurun aydınlatmadığı)
simsiyah ve karanlık bir yerdir."

"Biz onları alaya aldık." Mücahid dedi ki: Dünyada iken onları alaya aldık, bu bakımdan hata ettik.

"Yoksa gözler onlardan başka tarafa mı kaymıştır" da biz de onların nerede olduklarını bilemiyoruz?

el-Hasen dedi ki: Onlar bütün bunları yaptılar. Mü'minleri alaya aldılar, dünyada -onları küçümseyerek, hakir görerek- gözleri başka taraflara kaydı.

"Yoksa gözler onlardan başka tarafa mı kaymıştır?" buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Onlar bizimle birlikte cehennem ateşindedirler de biz onları göremiyoruz.

İbn Kesir, el-A'meş, Ebu Amr, Hamza ve el-Kisaî: "(مِنَ الْأَشْرَارِ اتَّخَذْنَاهُمْ): Kötülerden... biz onları... aldık" buyruğunu vasıl halinde okudukları takdirde; (kat') "elif"ini hazfederek okumuşlardır. Ebu Cafer, Şeybe, Nafî', Asım ve İbn Amir ise istifham (soru) olmak üzere kat' elifi ile okumuşlar ve vasl elifi düşmüş olmaktadır, çünkü ona ihtiyaç kalmamıştır. Elifi hazfederek okuyanlar "(الْأَشْرَارِ): Kötüler" lafzı üzerinde vakıf yapmaz. Çünkü "(الْأَشْرَارِ): **Biz onları... aldık"** lafzı da haldir. en-Nehhas ile es-Sicistanî ise bunun **"adamlar"** lafzının sıfatı olduğunu söylemişlerdir. İbnu'l-Enbarî ise: Bu bir hatadır, çünkü sıfat ne mazi, ne müstakbel (müzari) bir fiil olabilir, der.

"Biz onları... aldık" anlamındaki lafzı kat' elifiyle okuyanlar: "Kötülerden" lafzı üzerinde vakıf yapar.

el-Ferra dedi ki: Burada istifham azar ve taaccüb anlamındadır. **"Yoksa gözler onlardan başka tarafa mı kaymıştır"** buyruğu da eğer (âyetin başı) istifham ile okunmuş ise bu durumda **"yoksa"** eşitlik anlamını verir. İstifhamsız olarak okunmuş ise bu durumda "(بل): Hayır" anlamında olur.

Ebu Cafer, Nafî', Şeybe, el-Mufaddal, Hubeyre, Yahya, el-A'meş, Hamza ve el-Kisaî: "(سُخْرِيًّا): Alaya" lafzını "sin" harfini ötreli olarak okumuşlardır, diğerleri ise esreli okumuşlardır. Ebu Ubeyde dedi ki: "Sin" harfini esreli okuyan kimseler bunu (الهزء): Alaya almak"tan gelen bir kelime kabul etmişlerdir. Ötreli okuyanlar ise: "(التسخير): Emir altında angaryada çalıştırmak" anlamından geliyor kabul etmiş olurlar. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Cehennem ehlinin bu davalaşmaları hiç şüphesiz bir gerçektir" buyruğundaki "(لَحَقٌّ): **Bir gerçektir"** buyruğu "(إِنَّ): Şüphesiz" lafzının haberidir. "(تَخَاصُمُ): Davalaşma" ise hazfedilmiş bir mübtedanın haberidir. O bir davalaşmadır demektir. Bununla birlikte **"bir gerçek"**den bedel olması da mümkündür, haberden sonra gelen bir haber olması da mümkündür. **"Bu"** lafzının mahallinden bedel olması da mümkündür. Yani şüphesiz cehennem

ehlinin cehennem ateşinde davalaşmaları elbette bir gerçektir. Bununla da onların: *"Hayır, asıl siz rahat bulamayasınız"* (Sad, 38/60) âyetinde ve benzeri âyetlerde sözü edilen cehennemliklerin söyleyeceği sözleri kastetmektedir.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ ۖ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾ رَبُّ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾ قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ
﴿٦٧﴾ أَنتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾ مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلَىٰ إِذْ
يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ إِن يُوحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٧٠﴾

65. De ki: "Ben ancak bir uyarıcıyım. Bir tek, Kahhar olan Allah'tan başka hiçbir ilâh da yoktur."
66. "O, göklerin yerin ve aralarında olan şeylerin Rabbidir, mutlak galibtir, çok mağfiret edendir."
67. De ki: "O büyük bir haberdir.
68. "Siz ise ondan yüz çevirenlersiniz.
69. "Onlar birbirleri ile tartışırlarken benim Mele-i A'la'ya dair bir bilgim yoktur.
70. "Bana, ben ancak apaçık bir korkutup uyaran olduğum için vahyolunuyor."

"De ki: Ben ancak bir uyarıcıyım." Allah'a isyan eden kimseleri Allah'ın azabı ile korkutucuyum. Daha önce geçmişti.

"Bir tek, Kahhar olan" hiçbir ortağı bulunmayan **"Allah'tan başka hiçbir ilâh"** mabud **"da yoktur. O göklerin, yerin ve aralarında olan şeylerin Rabbidir. Mutlak galibtir, çok mağfiret edendir."**

Buradaki "(الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ): **Mutlak galibtir, çok mağfiret edendir"** buyruklarını sıfat olarak ref' ile okunur. Eğer birincisi nasb ile okunursa, bunlar da nasb ile okunur. Bununla birlikte birincisinin ref' ile gelmesi, ondan sonrakilerin övgü olmak üzere nasbedilmeleri de mümkündür. **"Mutlak galib** (el-Aziz)" **eşi** bulunmayan ve gücü herşeyin üstünde olan demektir. **"Çok mağfiret eden** (el-Ğaffar)" ise kullarının günahlarını örten demektir.

"De ki: O büyük bir haberdir." Yani ey Muhammed onlara **"de ki: O büyük bir haberdir."** Yani benim sizi kendisiyle korkuttuğum hesab, sevab ve ceza, değeri çok büyük olan bir haberdir. Onun hafife alınmaması gerekir. Bu anlamdaki açıklamayı Katade yapmıştır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Birbirlerine neyi soruyorlar? O büyük haberi"*** (en-Nebe', 78/1-2) buyruğudur.

İbn Abbas, Mücahid ve Katade dediler ki: Yani benim size haber verdiğim bu Kur'ân-ı Kerim çok üstün ve değerli bir haberdir. Faydası çok büyüktür, diye de açıklanmıştır. **"Siz ise ondan yüz çevirenlersiniz."**

"Onlar birbirleri ile tartışırlarken benim Mele-i A'la'ya dair bir bilgim yoktur" buyruğunda sözü geçen "Mele-i A'la" İbn Abbas ve es-Süddî'nin açıklamasına göre meleklerdir. Onlar Âdem (a.s) yaratıldığında durumu hakkında tartışmışlardı ve: ***"Orada bozgunculuk yapacak... bir kimse mi yaratacaksın?"*** (el-Bakara, 2/30) demişler, İblis de: ***"Ben ondan hayırlıyım."*** (el-Araf, 7/12) demişti. İşte bu, Muhammed (sav)'ın Âdem ve diğerlerinin kıssaları hakkında haber verdiğini açıklamaktadır. Böyle bir şey ise ancak ilâhi bir te'yidin varlığı ile mümkün olabilir, düşünülebilir. O halde bu yolla onun doğru söylediğine dair mucize de ortaya konulmuş olmaktadır. O halde peygamberin doğruluğunu bilmek için Kur'ân'ın üzerinde gereği gibi düşünmekten ne diye yüz çevirdiler? İşte bundan ötürü (bu buyruklar) yüce Allah'ın: **"De ki: O büyük bir haberdir. Siz ise ondan yüz çevirmektesiniz"** buyruğu ile bitişik gelmiştir.

İkinci görüşü Eşheb, el-Hasen'den rivayet etmektedir. el-Hasen dedi ki: Rasulullah (sav) buyurdu ki: Rabbim bana sordu ve dedi ki: Ey Muhammed! Mele-i A'la da neyin hakkında tartışmışlardır? Ben: Keffaretler ve dereceler hakkında dedim. Keffaretler nedir? diye sordu. Ben: Yürüyerek cemaat namazlarına gitmek, soğuklarda iyice abdest almak, bir namazı kıldıktan sonra diğer namazı beklemek suretiyle ardı arkasına mescidlere gitmektir. Peki dereceler nedir? diye sordu. Ben: Selamı yaymak, yemeği yedirmek ve insanlar uykuda iken geceleyin namaz kılmak dedim." Bu hadisi bu manası ile Tirmizî, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve hakkında garib bir hadistir demiştir.(1) Muaz b. Cebel'den de rivayet etmiş olup: Bu hasen, sahih bir hadistir demiştir.(2) Biz de bu hadisi ***"Kitabu'l-Esna fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsna"*** adlı eserimizde bütünüyle kaydettik ve açıklanması gereken yerleri orada açıkladık, yüce Allah'a hamdolsun.

Daha önce de Yâsîn Sûresi'nde (36/12. âyet, 2. başlık ve devamında) mes-

(1) *Tirmizî*, V, 367.
(2) *Tirmizî*, V, 368.

ıdlere yürüyerek gitmeye, atılan adımların kötülüklere keffaret olup dereceleri yükselttiğine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Âyet-i kerimede sözü edilen "Mele-i A'la"nın melekler olup **"tartışırlarken"** lafzındaki zamirin iki ayrı fırkaya ait olduğu da söylenmiştir. Bununla da aralarından: Melekler Allah'ın kızlarıdır diyenler ile melekler (Allah'tan başka kendilerine) ibadet edilen ilâhlardır diyenler kastedilmektedir.

Buradaki Mele-i A'la'nın Kureyşliler olduğu da söylenmiştir. Bununla onların kendi aralarındaki tartışmaları kastedilmiş olmaktadır. Allah da peygamberini bu tartışmadan haberdar etti.

"Bana, ben ancak apaçık bir korkutup uyaran olduğum için vahyolunuyor." Yani bana ancak korkutup uyarmam (inzar) vahyediliyor, demektir.

Ebu Cafer b. el-Ka'ka, "(إِنَّما) Ancak" lafzındaki ikinci hemzeyi kesreli olarak okumuştur. Çünkü vahiy de bir söz (sözden sonra gelen "elif, nun"un elifi esreli okunur)dür. Sanki şöyle demiş gibidir: Bana deniliyor ki: Sen ancak apaçık bir uyaransın.

Bu hemzeyi üstün okuyanlar ise, ref' konumunda kabul ederler. Çünkü meçhul bir fiilin ismi (naib-i faili, sözde öznesi) olmaktadır.

el-Ferra dedi ki: Şöyle demiş gibidir: Bana ancak korkutup uyarmak vahyolunuyor. en-Nehhas dedi ki: "(إلا لانما): Ancak... için" anlamında nasb konumunda olması da mümkündür.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ ﴿٧١﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ
وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ
كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ إِلَّآ إِبْلِيسَ ۖ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾

71. Rabbin o zaman meleklere demişti ki: "Şüphesiz ki Ben çamurdan bir beşer yaratacağım."
72. "Ben onu tamamlayıp ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın."
73. Meleklerin tümü hep birlikte secdeye kapandılar.
74. İblis müstesnâ. Büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu.

"Rabbin o zaman meleklere demişti ki..." buyruğundaki "(إِذْ): **O zaman"** edatı **"tartışırlarken"** anlamındaki buyruğun sılasındandır. Tartıştıkları zaman ve "Rabbinin meleklere: Şüphesiz Ben çamurdan bir beşer yaratacağım" dediği zaman Mele-i A'la'ya dair benim bir bilgim yoktu, demektir.

"(إِذْ قَالَ): **O zaman... demişti ki"** buyruğunun "tartışırlarken" lafzından bedel olduğu ve **"tartışırlar"**ın mahzuf bir kelimeye taalluk ettiği de söylenmiştir. Çünkü anlam: Benim tartıştıkları zamanda Mele-i A'la'nın sözlerine dair bir bilgim olmamıştı, şeklindedir.

"Ben onu tamamlayıp" buyruğunun başındaki: (إِذَا) edatı, mazi olan fiile müstakbel (muzari) anlamını verir. Çünkü bu edat şart harflerine benzemektedir. Bunun cevabı da şartın cevabı gibidir. "Onu yarat(aca)ğımda demektir.

"Ona ruhumdan üflediğim zaman" yani ancak Benim malik olduğum, Benden başka kimsenin malik olmadığı ruhtan... İşte izafetin anlamı budur. Buna dair yeterli ve güzel açıklamalar en-Nisa Sûresi'nde İsa hakkındaki: ***"Ve kendinden bir ruhtur"*** (en-Nisa, 4/171) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

"Hemen ona secdeye kapanın" buyruğundaki: "(سَاجِدِينَ): Secdeye varanlar olarak" lafzı hal olarak nasbedilmiştir. Buradaki secdeden kasıt, ibadet maksadıyla yapılan bir secde değil, tahiyye (selamlama) secdesidir. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Meleklerin tümü hep birlikte secdeye kapandılar." Yani hemen emre uydular, yüce Allah'a tazim ve itaat ile secdeye kapandılar.

"İblis müstesnâ." Âdem'e secdenin yüce Allah'a itaat olduğunu bilmeyerek, önünde secdeye varmayı büyüklüğüne yedirmedi. Allah'a itaat etmeyi büyüklüğüne yedirmeyerek kabul etmemek ise, bir küfürdür. Bundan dolayı o yüce Allah'ın emrine karşı büyüklenmesi sebebiyle kâfirlerden olmuştur. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ ۖ أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ
مِنَ الْعَالِينَ ﴿٧٥﴾ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ ۖ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ
﴿٧٦﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٧٧﴾ وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَىٰ

يَوْمِ الدِّينِ ﴿٧٨﴾ قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾ قَالَ فَإِنَّكَ
مِنَ الْمُنظَرِينَ ﴿٨٠﴾ إِلَىٰ يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ
لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٨٢﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾

75. Buyurdu ki: "Ey İblis! Kendi ellerimle yarattığıma secdeden seni ne alıkoydu? Büyüklendin mi? yoksa yücelerden mi oldun?"
76. Dedi ki: "Ben ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."
77. Buyurdu ki: "Defol oradan, çünkü sen artık kovulansın.
78. "Ve kıyamet gününe kadar da lanetim şüphesiz senin üzerinedir."
79. Dedi ki: "Rabbim, o halde tekrar diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver."
80. Buyurdu ki: "O halde sen kendisine mühlet verilenlerdensin.
81. "O belli zamanın gününe kadar."
82. Dedi ki: "İzzetin hakkı için hepsini mutlaka azdıracağım.
83. "Aralarından ihlasa erdirilmiş kulların müstesnâ."

"Buyurdu ki: Ey İblis! Kendi ellerimle yarattığıma secdeden seni ne alıkoydu?" Secde etmeni ne önledi, ne engel oldu?

Yüce Allah herşeyin yaratıcısı olmakla birlikte Âdem'e ikram olmak üzere onu yaratmayı bizzat kendi zatına izafe etmektedir. Bu ruhu, beyti (Kabeyi), nakayı (Allah'ın dişi devesi) ve mescidleri kendi zatına izafe etmesi gibidir. İnsanlara karşılıklı ilişkilerinde bildikleri, alışkın oldukları bir üslub ile hitab etmektedir. Yaratılmışlardan başkanlık konumunda olan bir kimse ancak büyüklüğünü ortaya koymak ve ona ikramda bulunmak üzere herhangi bir işi doğrudan kendi elleriyle yapar. İşte burada da "el"in zikredilmesi bu anlamdadır.

Mücahid dedi ki: Burada el teekküd ve ilişki anlamındadır. Bu da bizzat benim yarattığıma... demektir. Bu bakımdan yüce Allah'ın: *"Rabbinin vechi kalıcıdır"* (er-Rahman, 55/27) buyruğu gibidir ki Rabbin kalıcıdır demek olur.

Bir diğer açıklamaya göre; yüce Allah'ın yaratmasında "el"deki benzetme, bu yaratmanın nimet, güç ve kudret manasına olmadığını, aksine bunların yü-

ce Allah'ın zat sıfatlarından iki sıfat olduğunu göstermektedir.

Bir başka açıklamaya göre "el" ile kudreti kastetmiştir. Mesela, bu işe benim elim yetmez, ağır yükü kaldırmaya benim iki elim yoktur, denilir. (Buna güç yetiremem demek istenir.) Buna da yaratmanın ancak kudret ile gerçekleştiğine dair icmaın varlığı delil teşkil etmektedir. Şair de şöyle demektedir:

تحمّلت من عفراءَ ما ليس لي بِهِ ولا لِلجِبالِ الرّاسِياتِ يَدانِ

"Afra'dan benim de o sapasağlam dağların da,
İki elimin yetemediği (güç yetiremediğim) şeyleri yüklendim."

"Kendi ellerimle yarattığıma" buyruğunun vasıtasız olarak yarattığıma anlamında olduğu da söylenmiştir.

Secde etmekten **"büyüklendin mi yoksa"** Rabbine karşı büyüklük taslayarak **"yücelerden mi oldun?"**

Muhammed b. Salih'in Şibl'den onun İbn Kesir'den rivayet ettiğine göre ve Mekkeliler: "(بِيَدَيَّ اسْتَكْبَرْتَ): Kendi ellerimle... büyüklendin mi?" şeklinde "elif"i vasl elifi olarak okumuşlardır. Bu da haber anlamını ifade eder. O vakit "(أم): **Yoksa"** munkatı' olup "(بل): **Hayır"** anlamında olur.(1)

O takdirde:*"Yoksa onlar onu kendiliğinden uydurdu mu derler?"* (es-Secde, 32/3) buyruğu ve benzerleri gibi olur. Bunu soru olarak kabul edenlere göre ise: "(أمْ): **Yoksa"** lafzını istifham hemzesi gibi kabul ederler. Bu ise bir takrir ve bir azardır. (Mealde olduğu gibi) Yani sen Âdem'e secde etmeyi kabul etmeyince, kendi kendine büyüklendin? Yoksa sen büyüklük taslayanlardan olup bundan dolayı büyüklendin?

"Dedi ki: Ben ondan hayırlıyım." el-Ferra dedi ki: Araplar arasında: "(أنا أخير منه وأشرُّ منه): Ben ondan hayırlıyım ve ben ondan şerliyim" diyen (ve bu arada hayırlı ve şerli lafızlarının başına ismi tafdil hemzesini getirenler) vardır. Asıl olan budur, ancak çokça kullanım dolayısıyla (âyet-i kerimede de olduğu gibi) bu hemze hazfedilmiştir.

"Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın" diyerek ateşin çamurdan üstün olduğunu ileri sürdü. Bu ise onun bir cahilliğidir, çünkü cevherler (madde özleri) cins olarak birbiriyle aynı değerdedir. O bunları kıyas etmekle yanlış bir kıyaslama yapmış oldu. Buna dair açıklamalar daha önceden

(1) Buna göre anlam şöyle olur: Kendi ellerimle yarattığıma secdeden seni ne alıkoydu? Sen büyüklendin, hatta yücelik taslayanlardan oldun.

el Araf Sûresi'nde (7/12. âyet, 3. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. **"Buyurdu ki: Defol oradan"** cennetten **"çünkü sen artık kovulansın"** Yıldızlarla ve yıldızlardan atılacak alevli ateşlerle kovulacak, uzaklaştırılacaksın.

"Ve kıyamet gününe kadar da lanetim" seni kovmam ve rahmetimden uzaklaştırmam **"senin üzerinedir."** Bu buyrukla onun küfür üzere ısrar ettiği bize anlatılmaktadır. Çünkü kıyamet gününde lanetleme kesilmiş olacaktır, sonra da cehennem ateşine girmesi ile bu lanetleme gerçekleşmiş olacaktır.

"Dedi ki: O halde Rabbim, tekrar diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver!" Lanetli yaratık ölmemeyi istedi, ancak onun bu isteği kabul olunmadı. Bilinen bir vakte kadar eceli ertelendi. Bu ise bütün mahlukatın öleceği gündür. Ona hiçbir şekilde önem verilmediği için bu vakte kadar ertelendi.

"Dedi ki: İzzetin hakkı için hepsini mutlaka azdıracağım." Âdem'den ötürü yüce Allah onu kovup uzaklaştırınca, o da Allah'ın izzetine Âdemoğullarını arzu ve isteklerini kendilerine süslü göstermek, kalblerine şüpheler sokmak suretiyle saptıracağına yemin etti. Buna göre **"hepsini mutlaka azdıracağım"** buyruğu onları masiyetlere çağıracağım demektir.

Bununla birlikte kendisi ancak vesvesede bulunabileceğini ve vesvese vermese dahi bir türlü ıslah olmayacak kimseleri ancak bozup ifsada uğratacağını bilmişti. İşte bundan dolayı: **"Aralarından ihlasa erdirilmiş kulların müstesnâ"** dedi. Yani senin kendine ibadet için halis kıldığın ve bana karşı koruduğun kimseler müstesnâ. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-Hicr Sûresi'nde (15/40. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

قَالَ فَالْحَقُّ ۖ وَالْحَقَّ أَقُولُ ﴿٨٤﴾ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ
أَجْمَعِينَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ
﴿٨٦﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ ﴿٨٨﴾

84. Buyurdu ki: "Hak budur. Ben de şu hakkı söyleyeyim:
85. "Andolsun ki cehennemi senden ve onlar arasından sana uyanların hepsinden dolduracağım."
86. De ki: "Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum ve ben kendiliğimden bir şeyler uyduranlardan da değilim.
87. "O ancak alemlere bir öğüttür.
88. "Onun haberini bir süre sonra elbette bileceksinizdir."

"(قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ أَقُولُ): **Buyurdu ki: Hak budur. Ben de şu hakkı söyleyeyim"** buyruğu Haremeyn ehli, Basralılar ve el-Kisaî'nin okuyuş şeklidir.

İbn Abbas, Mücahid, Asım, el-A'meş ve Hamza ise birincisini merfu okumuşlardır. el-Ferra bunun esreli okunmasını da caiz kabul etmektedir.

İkincisinin: "(أَقُولُ): Söyleyeyim" ile nasbedildiğinde görüş ayrılığı yoktur. Birincisinin nasb ile okunması ise iğra olmasındandır. Yani hakka tabi olun ve hakkı dinleyin. İkincisinin nasbı ise **"söylemek"** fiilinin üzerinde cereyan etmesi (mefulu) olması dolayısıyladır. Bunun (birincisinin) "ben hakkı hak ediyorum" yani hakkı yapıyorum anlamında olduğu da söylenmiştir.

Ebu Ali dedi ki: Birinci **"hak"** kelimesi hazfedilmiş bir fiille nasbedilmiştir. Yahut kasem ve cer harfinin hazfi dolayısıyla nasbedilmiştir. "(اللّٰهِ لافعلنّ): Allah adına yemin ederim ki mutlaka yapacağım" demeye benzer. Bunun anlamı da şöyle olur: Yüce Allah hakka yemin ederim ki... diye buyurdu. Bu da yüce Allah'ın kendi zatına yemin etmesi demektir. **"Ben de şu hakkı söyleyeyim"** anlamındaki cümle de kasem ile hakkında kasem edilen (yemin edilen) şey arasına ara cümlesi olarak gelmiştir. Bu da anlatılan şeyleri te'kid etmek demektir. Şâyet "hak" hazfedilmiş bir fiil ile mansub kabul edilecek olursa, o takdirde "andolsun ki... dolduracağım" kasem anlamı kastedilmiş bir ifade olur.

el-Ferra ve Ebu Ubeyd "hak" lafzının "(لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ): Gerçekten ve andolsun ki cehennemi... dolduracağım" anlamında mansub olabileceğini kabul etmişlerdir. Ancak bu bazı nahiv alimlerine göre bir yanlışlıktır. Çünkü: "(زيداً لاضربنّ): Andolsun ki Zeyd'i döveceğim" anlamında kullanılması caiz değildir. Zira "lam"dan sonra gelen ifadenin öncekiyle bir ilişkisi yoktur. O bakımdan onda ameli olmaz. el-Ferra ve Ebu Ubeyd'in görüşlerine göre ise ifade: "(لاملأنّ جهنم حقّاً): Andolsun ki cehennemi gerçekten dolduracağım" takdirindedir.

"Hak" lafzını merfu okuyanlar da mübteda olarak merfu okumuşlardır. Yani ben hakkım yahutta hak Bendendir. Bu iki açıklama da Mücahid'den rivayet edilmiştir. İfadenin, bu haktır takdirinde olması da mümkündür.

Sibeveyh ve el-Ferra'nın kanaatlerine göre üçüncü bir açıklama şekli de: "(فالحقّ لاملأن جهنم): Gerçek şu ki, andolsun Ben cehennemi dolduracağım" şeklindeki ifade: "(فالحق أن أملأ جهنم): Gerçek şu ki, cehennemi dolduracağım" anlamında olur.

Esreli okunuşa gelince, bu da İbn es-Semeyka' ve Talha b. Musarrif'in kıraati olup açıklaması ile ilgili iki görüş vardır. Birincisine göre burada kasem harfi hazfedildiği için mecrur okunmuştur. Bu el-Ferra'nın görüşüdür. Bir kimsenin: "(اللّٰهِ عز وجل لافعلنّ): Aziz ve celil olan Allah hakkı için yemin ediyorum

ki, mutlaka bunu yapacağım" demesine benzer. Bu türden bir ifadeyi Sîbeveyh de uygun karşılamıştır. Ancak Ebu'l-Abbas bu konuda onun yanlış olduğunu söylemiş ve esreli okunuşu caiz kabul etmemiştir. Çünkü cer edatları (ki yemin harfleri de bunlardandır) hazfedilmezler. Diğer görüşe göre ise baştaki "fe" harfi kasem (yemin) "vav"ından bedel olarak gelmiştir. Nitekim şairin zikrettikleri şu mısraında da böyledir:

فمثلِكِ حُبْلَى قد طَرَقْتُ ومُرْضِعِ

"Senin gibi nice gebe ve süt emzikli kadına geceleyin gitmişimdir."

"Andolsun ki cehennemi senden" yani bizzat senden ve senin soyundan gelenlerden **"ve onlar arasından"** Âdemoğullarından **"sana uyanların hepsinden dolduracağım."**

Yüce Allah buyuruyor ki: **"De ki: Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum."** Vahyi tebliğ etmem karşılığında bir mükafat istemiyorum. Peygamber (sav)'dan daha önceden sözedilmediği halde ondan zamir ile sözedilmiştir. Bunun yüce Allah'ın: *"Aramızdan bu zikir onun üzerine mi indirildi?"* (Sâd, 38/8) buyruğuna raci olduğu da söylenmiştir.

"Ve ben kendiliğinden bir şeyler uyduranlardan da değilim." Yani ben bir şeyler uydurmak için kendimi zorlamıyorum ve emrolunmadığım şeyleri uydurup söylemiyorum.

Mesruk, Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bilmediği şey hakkında kendisine soru sorulan bir kimse bilmiyorum desin ve tekellüfe kaçmasın (bir şeyler uydurmaya kendisini zorlamasın). Çünkü onun: Bilmiyorum demesi dahi bir ilimdir. Zaten yüce Allah peygamberine: **"De ki: Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum ve ben kendiliğimden bir şeyler uyduranlardan da değilim"** demesini emir buyurmuştur.

Rasûlullah (sav)'dan da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Mütekellih (bilmediği şeyleri söylemek için kendisini zorlayan kimse)'in üç tane alameti vardır. Kendisinden yukarıda olanlarla tartışır, asla nail olamayacağı şeyleri elde etmeye kalkışır ve bilmediği şeyleri söyler."(1)

Dârâkutnî, Nafi'den, o İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) seferlerinden birisinde bir gece yol aldı. Büyükçe bir havuzunun başında oturmakta olan bir adamın yanından yolları geçti. Ömer ona: Ey bu havuzun sahibi, bu gece yırtıcı hayvanlar gelip senin bu havuzundan su

(1) Deylemî, *Firdevs*, III, 328.

içtiler mi diye sordu. Peygamber (sav) ona: "Ey havuzun sahibi, bu adama sorduğunun cevabını verme. Çünkü bu gereksiz yere kendisini zora koşan bir kimsedir. (Eğer içmişlerse) karınlarında taşıdıkları kendilerinindir, geriye kalan da bizim için hem bir içecektir, hem bir temizlenme suyu (abdest suyu)dır."(1)

Muvatta'da Yahya b. Abdurrahman b. Hatıb'dan rivayete göre Ömer b. el Hattab aralarında Amr b. el-As'ın da bulunduğu bir kafile ile birlikte yola çıkmıştı. Nihayet bir havuzun başına geldiler. Amr b. el-As: Ey havuzun sahibi, yırtıcı hayvanlar senin bu havuzuna geliyorlar mı? diye sordu. Ömer: Ey havuzun sahibi, bize haber verme, çünkü biz yırtıcı hayvanların olduğu yere gittimiz gibi, onlar da bizim yanımıza gelirler, demiştir.(2)

Sulara dair gerekli açıklamalar daha önce Furkan Sûresi'nde (25/48. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

"O" yani Kur'ân-ı Kerim **"ancak alemlere"** cinlere ve insanlara **"bir öğüttür. Onun haberini bir süre sonra elbette bileceksinizdir."** Zikrin yani Kur'ân'ın haberinin hak olduğunu mutlaka "bir süre sonra" bileceksinizdir.

Katade: Ölümden sonra diye açıklamıştır. ez-Zeccac da böyle demiştir. İbn Abbas, İkrime ve İbn Zeyd de: Kıyamet günü diye açıklamışlardır. el-Ferra da: Ölümden önce ve sonra diye açıklamıştır. Yani **"bir süre sonra"** söylediğimin hakikati sizin için açıklık kazanmış olacaktır. Bir süre sonra bu böyle olacaktır, bu da müslümanların kılıçları tepenize ineceği zaman açığa çıkacaktır, demektir. es-Süddî: Bu da Bedir günü olacaktır diye açıklamıştır.

el-Hasen şöyle derdi: Ey Âdemoğlu, ölüm esnasında sana kesin haber gelecektir.

İkrime'ye: Bir süreye kadar (hîn) mutlaka bu işi yapacağına dair yemin eden kimse hakkında soru sorulmuş o da şöyle demiştir: Bazı "bir süre (hîn)" lafzının ne demek olduğu anlaşılamaz (veya onun gerçekleşeceği zamana yetişilemez). Yüce Allah'ın: **"Onun haberini bir süre sonra elbette bileceksinizdir"** buyruğu gibi. Kimisi de ne demek olduğu bilinebilir. Yüce Allah'ın: ***"O ağaç Rabbinin izniyle her zaman (hîn) meyvelerini verir"*** (İbrahim, 14/25) buyruğunda olduğu gibi. Buradaki hîn'den kasıt hurmaların toplanmasından tekrar tomurcuklanmasına kadar geçen altı aylık zamandır. Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/36. âyet, 6. başlıkta ve İbrahim Sûresi'nde 14/25. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'a hamdolsun.

---

(1) *Dârâkutnî*, I, 26.
(2) *Muvatta*, I, 23.

Zümer Sûresi

1-75. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Ğuraf Sûresi adı da verilmektedir. Vehb b. Münebbih dedi ki: Aziz ve celil olan Allah'ın yarattıklarındaki kaza ve hükmünü bilmek isteyen kimse el-Ğuraf Sûresi'ni okusun.

el-Hasen, İkrime, Ata ve Cabir b. Zeyd'in görüşüne göre Mekke'de inmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Medine'de inmiş iki âyet-i kerime bundan müstesnâdır. Bu âyetlerin birisi: ***"Allah sözün en güzelini... indirmiştir."*** (39/23) âyeti, diğeri ise: ***"De ki: Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım..."*** (ez-Zümer, 39/53) âyetidir.

Başkaları ise şöyle demişlerdir: Bundan (Medine'de inmiş) yedi âyet müstesnâdır. Bu yedi âyetin başlangıcı yüce Allah'ın: ***"De ki: Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım..."*** âyeti olup bundan itibaren yedinci âyetin sonuna kadar olan ayetler Medine'de indirilmiştir. İleride de geleceği üzere bunlar Vahşi ve arkadaşları hakkında inmiştir.

Tirmizî'nin rivayetine göre Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) ez-Zümer ve Beni İsrail (İsra) sûrelerini okumadan uyumazdı.[1]

Yetmişbeş âyet-i kerimedir, yetmiş iki âyet-i kerime olduğu da söylenmiştir.

---

(1) *Tirmizi*, V, 475.

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾ إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿٢﴾ أَلَا لِلهِ
الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ
مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللهِ زُلْفَى إِنَّ اللهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ
فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ
كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ أَرَادَ اللهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفَى مِمَّا
يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٤﴾

1. **Kitabın indirilmesi mutlak galib, her işi hikmet dolu Allah tarafındandır.**
2. **Muhakkak Biz sana kitabı hak ile indirdik. O halde Allah'a, dini yalnız O'na halis kılarak ibadet et.**
3. **Uyanık olun! Halis olan din yalnız Allah'ındır. O'ndan başka veliler edinenler: "Biz bunlara ancak bizleri Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"** (derler). **Muhakkak Allah ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında aralarında hüküm verecektir. Şüphe yok ki Allah yalan söyleyen, kâfir olan hiçbir kimseye hidayet vermez.**
4. **Eğer Allah bir evlat edinmek istese idi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. O, bundan münezzehtir. O, Allah'tır, birdir, herşeye hükmünü geçirendir.**

"Kitabın indirilmesi" anlamındaki buyruk, mübteda olarak merfudur, haberi ise: **"Mutlak galib, her işi hikmet dolu Allah tarafındandır"** buyruğudur. Bununla birlikte: "Bu, kitabın indirilmesidir" anlamında merfu olması da mümkündür. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

el-Kisaî ve el-Ferra **"indirilmesi"** buyruğunun: (تَنْزِيلَ) şeklinde mefulün bih olmak üzere nasb ile gelmesini uygun görmüşlerdir. el-Kisaî: Bu "kitabın indirilmesini" okuyun ve ona uyun demektir. el-Ferra da şöyle demiştir: Bu iğra (teşvik) olmak üzere nasbedilmiştir. Yüce Allah'ın: "(كِتَابَ اللهِ عَلَيْكُمْ): *Allah'ın üzerinizde yazdığına"* (en-Nisa, 4/24) bağlı kalınız, buyruğu gibidir.

"Kitab" Kur'ân-ı Kerîm'dir. Ona bu ismin verilmesi yazılı olmasından dolayıdır.

"Muhakkak Biz sana kitabı hak ile indirdik." Yani bu, kitabın Allah'tan indirilmesidir ve Biz bu kitabı hak ile yani doğruluk ile indirdik. Bu kitab bâtıl veya eğlence, şaka değildir.

"O halde Allah'a dini yalnız O'na halis kılarak ibadet et" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- İhlas:

"(مُخْلِصاً): **Halis kılarak"** buyruğu hal olarak nasbedilmiştir. O'na hiçbir şeyi ortak koşmaksızın tevhid edici olarak, demektir.

"Dini yanlız O'na" itaati yanlız O'na halis kıl, demektir. Buradaki dinin ibadet anlamında olduğu da söylenmiştir, mefulün bihdir.

"Uyanık olun, halis olan" hiçbir şaibenin karışmadığı **"din yalnız Allah'ındır."**

Hadis-i şerifte el-Hasen'in, Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre bir adam şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben bir şeyler tasadduk ediyorum ve bir şeyler yapıyorum. Bununla hem Allah'ın rızasını arıyorum, hem de insanların beni övmesini arzu ediyorum. Rasûlullah (sav) da ona şu cevabı vermiş: "Muhammed'in nefsi elinde olana yemin ederim ki, Allah kendisine ortak koşulmuş hiçbir şeyi kabul etmez."[1] Daha sonra Rasûlullah (sav) yüce Allah'ın: **"Uyanık olun! Halis olan din yanlız Allah'ındır"** âyetini okudu.

Bu anlamdaki yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/262. âyet, 2. başlıkta); en-Nisa Sûresi'nde (4/146. âyetin tefsirinde) ve Kehf Sûresi'nde (18/110. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

2- Amelde Niyetin Gereği:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu âyet-i kerimede bütün amellerde niyetin vacib oluşuna delil vardır. Bunun en büyüğü ise imanın yarısı olan abdesttir. Bu hususta Ebu Hanife ve el-Velid b. Müslim'in, Malik'ten rivayetine muhalefet sözkonusudur. Çünkü bunların ikisi: Niyet olmaksızın abdest yeterlidir, derler. Halbuki abdestin imanın yarısı olması ve tırnaklar ile tüyler arasından günahları çıkartma özelliği niyetsiz olamaz.

* * *

(1) Bu kadarıyla: Muhammed b. İsmail es-San'ani, *Subulu's-Selam,* IV, 186.

"Ondan başka veliler edinenler" buyruğunda velilerden kasıt putlardır. Haber hazfedilmiştir, yani onlar derler ki: **"Biz bunlara ancak bizleri Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz."**

Katade dedi ki: Müşriklere Rabbiniz ve yaratıcınız kimdir? Gökleri ve yeri kim yaratmıştır? Semadan su (yağmur) indiren kimdir? diye sorulduğunda, Allah diyorlardı. Bu sefer onlara: Peki putlara ibadetinizin anlamı nedir? denilince, şöyle cevab veriyorlardı: Bizi Allah'a yakınlaştırsınlar, O'nun nezdinde bize şefaat etsinler diye.

el-Kelbî dedi ki: Bu sözün cevabı el-Ahkaf Sûresi'ndedir: *"Kendilerini yakınlaştırmak üzere Allah'tan başka ilâh diye edindikleri onlara yardım etmeli değil miydi?"* (el-Ahkaf, 46/28)

"(زُلْفَى): Yakınlık" demektir. Yani bizi yüce Allah'a iyice yakınlaştırsınlar diye onlara ibadet ediyoruz. Buna göre bu lafız, mastar (meful-i mutlak) yerinde kullanılmış olmaktadır.

İbn Mesud, İbn Abbas ve Mücahid'in kıraatinde:

"(وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَالُوا مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى): Ondan başka veliler edinenler, biz bunlara ancak bizleri Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz derler." şeklinde, Ubeyy'in kıraatinde ise:

"(وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُكُمْ إِلَّا لِتُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى): Ondan başka veli edinenler, biz sizlere ancak bizleri Allah'a yakınlaştırasınız diye ibadet ediyoruz (derler)" şeklindedir. Bunu en-Nehhas zikretmiş ve: Buradaki hikaye (söyledikleri nakledilen sözler) açıkça anlaşılmaktadır, demiştir.

"Muhakkak Allah... aralarında hüküm verecektir." Kıyamet gününde çeşitli din sahipleri arasında hüküm verecek ve herkese hakettiği karşılığı verecektir.

"Şüphe yok ki Allah yalan söyleyen, kâfir olan hiçbir kimseye hidayet vermez." Yani ezelde küfre sapacağına dair hüküm verilmiş olan hidayet bulmaz. Yani yüce Allah'ın razı olduğu din olan İslâm dinine girmez. Nitekim yüce Allah: *"Ve size din olarak İslâm'ı beğenip seçtim"* (el-Maide, 5/3) diye buyurmuştur. Bu buyruk önceden de geçtiği üzere (mesela el-Fatiha, 1/6. âyet, 31. başlık; İbrahim, 14/4. âyetin tefsirinde) Kaderiye'nin ve diğerlerinin kanaatlerini reddetmektedir.

"Eğer Allah bir evlad edinmek isteseydi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi." Yani Allah yarattıklarından herhangi bir kimseye böyle bir ismi vermek isteseydi, bu işi onlara bırakmazdı.

"O bundan münezzehtir." Evlat sahibi olmaktan yücedir, mukaddestir. **"O Allah'tır, birdir, herşeye hükmünü geçirendir."**

خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ ۚ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ
وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ ۖ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۖ كُلٌّ
يَجْرِى لِاَجَلٍ مُسَمًّى ۗ اَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٥﴾
خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ
مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ ۗ يَخْلُقُكُمْ فِى بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا
مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِى ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍ ۗ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ ۗ
لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾

5. Göklerle yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüze dolar, gündüzü de geceye dolar. Güneşi ve ayı müsahhar kıldı. Herbiri belirli bir süreye kadar akıp gitmektedir. Uyanık olun, o galib olandır, günahları çok çok bağışlayandır.

6. Sizi bir candan yarattı. Sonra ondan eşini yarattı ve sizin için davarlardan sekiz çift yarattı. Sizi analarınızın karnında üç karanlık içinde bir yaratılıştan sonra, öbür yaratılışa geçirerek yaratıyor. İşte bunları yapan Rabbiniz Allah... Mülk yalnız O'nundur, O'ndan başka ilâh yoktur. Böyle iken nasıl döndürülüyorsunuz?

"Göklerle yeri hak ile yarattı." Yani herşeyi kemal derecesinde var etmeye kadir olan, eşe ve evlada ihtiyacı olmayan O'dur. Böyle olana yakışan, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaksızın yalnızca O'na ibadet etmektir.

Bununla yüce Allah, kullarına dilediği şekilde kendisine ibadet etmelerini istemek hakkına sahib olduğuna dikkatlerimizi çekmektedir. Nitekim de böyle yapmıştır.

Yüce Allah'ın: **"Geceyi gündüze dolar, gündüzü de geceye dolar"** buyruğu hakkında ed-Dahhak şöyle demiştir: Yani O, bunu ötekinin, ötekisini de bunun üzerine bırakır. Bu da "tekvir: dolamak" kelimesinin sözlükteki anlamına göre yapılmış bir açıklamadır. Bu kelime bir şeyin, bir kısmını öbür kısmının üzerine atmak demektir. Mesela: "Eşyanın bir kısmını, bir kısmının üzerine bıraktı anlamında: (كوّر المتاع) denilir. "(كور العمامة): Sarığı sardı, dola-

di" tabiri de buradan gelmektedir.

İbn Abbas'tan bu âyetin anlamına dair bu şekildeki açıklama rivayet edilmiş ve o şöyle demiştir: Geceden eksilen bölüm gündüze girer, gündüzden eksilen de geceye girer. İşte yüce Allah'ın: *"Geceyi gündüze bitiştirir, gündüzü de geceye bitiştirir"* (Fatır, 35/13) buyruğunun anlamı da budur.

Bir başka açıklamaya göre gecenin gündüze dolanması, gecenin gündüzü karartması ve sonunda ışığını gidermesidir. Gündüzü de gecenin üzerine örter ve böylelikle onun karanlığını giderir. Bu, Katade'nin açıklamasıdır. Yüce Allah'ın: *"Geceyi durmadan kovaladığı gündüze bürür o"* (el-Araf, 7/54) buyruğunun anlamı da budur.

"Güneşi ve ayı" kullarının menfaatine doğup batmak suretiyle **"müsahhar kıldı. Herbiri belirli bir süreye kadar"** kendi yörüngesinde dünyanın sonunun geleceği kıyamet gününe kadar **"akıp gitmektedir."** İşte o vakit sema çatlayacak ve yıldızlar darmadağın olacaktır.

Belirli süre'nin (el-ecelu'l-müsemma) güneş ve ayın doğuş ve batışları için düzenlenmiş konak yerlerine gidişlerinin son bulacağı vakit olduğu da söylenmiştir. el-Kelbî dedi ki: Her ikisi de en uzak konaklarına doğru akıp giderler. Sonra tekrar en yakın oldukları konak yerlerine geri dönerler ve bunun sınırını aşmazlar. Buna dair açıklamalar da daha önceden Yasin Sûresi'nde (36/40. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Uyanık olun! O galib olandır, günahları çok çok bağışlayandır" buyruğundaki: "(ألا): **Uyanık olun"** dikkat çekmek ve uyarmak içindir. Yani dikkat edin, şüphesiz ki ben herşeye galib olan **"Aziz"**im ve rahmeti ile kullarının günahlarını örten **"Ğaffar"**ım.

"Sizi bir candan" yani Âdem (a.s)'dan **"yarattı. Sonra ondan"** soyun devamının gerçekleşmesi için **"eşini yarattı."** Bu husus da daha önceden el-Araf Sûresi'nde (7/189-190. âyet, 1. başlık ve devamında) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Ve sizin için davarlardan sekiz çift indirdi." Yüce Allah çiftlerin indirilmiş olduğunu bize haber vermektedir. Çünkü bu davarlar bitkiler sayesinde, bitkiler de indirilen su sayesinde var olur. İşte buna "tedric" (bir işi tedricen yani aşama aşama gerçekleştirmek) adı verilir. Yüce Allah'ın: *"Size... bir elbise indirdik"* (el-Araf, 7/26) buyruğu da buna benzemektedir.

"İndirdi" lafzının inşa etti ve var etti anlamında olduğu da söylenmiştir.

Said b. Cübeyr de: Yarattı, diye açıklamıştır.

Denildiğine göre yüce Allah bu davarları cennette yaratmış, sonra onları yere indirmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda belirtildiği gibi: *"Ayrıca kendisinde hem çetin bir güç bulunan... demiri de indirdik."* (el-Hadid, 57/25)

Çünkü Âdem (a.s) yeryüzüne indirilince, onunla birlikte demir de indirilmiştir.

"Sizin için davarlardan... indirdi" buyruğunun "verdi" anlamında olduğu da söylenmiştir. Burada "yaratma"nın indirmek olarak zikredildiği de söylenmiştir. Çünkü yaratmak semadan inen bir emir ile gerçekleşir. O halde mana: O size bunları inen emri ile yaratmıştır, demek olur.

Katade dedi ki: Deve türünden iki, inek türünden iki, koyun türünden iki ve keçi türünden iki, bunların herbirisi bir çifttir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-En'am, 6/143-144. âyetler, 1 ve 2. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

"Sizi analarınızın karnında üç karanlık içinde bir yaratılıştan sonra öbür yaratılışa geçirerek yaratıyor" buyruğu hakkında Katade ve es-Süddî şöyle demişlerdir: Nutfeden sonra alaka (sülük gibi bir kan) sonra bir çiğnemlik et, sonra kemik, sonra da et olarak yaratıyor.

İbn Zeyd dedi ki: **"Bir yaratılıştan sonra öbür yaratılışa geçirerek yaratıyor"** buyruğu şu demektir: O Âdem'in belinde sizi yarattıktan sonra annelerinizin karnında yaratmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Önce babanın sırtında, sonra annenin karnında, sonra da doğumdan sonra yaratış ile yaratmaktadır. Bunu da el-Maverdî zikretmektedir.

"Üç karanlık içinde" karın karanlığı, rahim karanlığı ve meşime (eş) karanlığı. Bunu İbn Abbas, İkrime, Mücahid, Katade ve ed-Dahhak söylemişlerdir. İbn Cübeyr: Meşime (eş), rahim ve gece karanlıkları demiştir. Ancak birinci görüş daha sahihtir.

Erkeğin sülbünün karanlığı, kadının karnının karanlığı ve rahim karanlığı diye de açıklanmıştır. Ebu Ubeyde'nin görüşü budur. Yani karanlık -yaratılmışları engellediği gibi- onu engellemez.

"İşte bunları yapan" bunca şeyleri yaratan **"Rabbiniz Allah... Mülk yalnız O'nundur, O'ndan başka ilâh yoktur. Böyle iken nasıl döndürülüyorsunuz?"** Nasıl olur da O'na ibadeti bırakıyor, O'ndan başkasına ibadete döndürülüyor ve yönlendiriliyorsunuz?

Hamza **"analarınızın"** anlamındaki buyruğu hem "hemze"yi, hem "mim"i kesreli olarak: (إِمَّهَٰتِكُمْ) diye okumuştur. el-Kisaî ise "hemze"yi kesreli, "mim"i fethalı okumuştur.

Diğerleri ise "hemze"yi ötreli, "mim"i ise fethalı okumuşlardır.

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ ۖ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ ۗ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۚ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7. Eğer kâfir olursanız, şüphesiz Allah size muhtaç değildir. Bununla birlikte O, kullarının kâfir olmalarına razı olmaz. Eğer şükür ederseniz, faydanız için ondan razı olur. Yük (günah) **yüklenici hiçbir kimse başkasının yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir, O, size neler yapmakta olduğunuzu haber verecektir. Çünkü O, göğüslerin özünü çok iyi bilendir.**

"Eğer kâfir olursanız, şüphesiz Allah size muhtaç değildir" buyruğunda şart ve cevab zikredilmiştir.

"Bununla birlikte, O kullarının kâfir olmalarına razı olmaz." Onların kâfir olmalarını sevmez. İbn Abbas ve es-Süddî dediler ki: Bunun anlamı mü'min kullarının kâfir olmalarına razı olmaz. Bunlar da yüce Allah'ın haklarında: *"Benim gerçek kullarım üzerinde senin hakimiyetin yoktur"* (el-İsra, 17/65) diye buyurduğu kimselerdir. Ayrıca yüce Allah'ın: *"Allah'ın kullarının kendisinden içtikleri... bir pınardır"* (el-İnsan, 76/6) buyruğu da bunun gibidir ki, Allah'ın kullarından kasıt, mü'minlerdir. Bu açıklama rıza ile irade arasında fark gözetmeyenlerin görüşüne uygun bir açıklamadır.

Bir başka açıklamaya göre de O küfre -O'nu irade etse dahi- razı olmaz. Çünkü yüce Allah kâfirin küfre girmesini irade eder ve onun iradesi ile kâfir olur, fakat bu işe razı olmaz ve bunu sevmez. Buna göre O, razı olmadığı şeyin olmasını murad edebilir. Yüce Allah İblisi yaratmayı murad etmiştir, fakat O'ndan razı değildir. Yani irade, rızadan başka bir şeydir. Ehl-i sünnetin kabul ettiği görüş de budur.

"Eğer şükür ederseniz, faydanız için ondan razı olur." Yani sizin şükredici olmanızdan razı olur. Çünkü **"şükür ederseniz"** buyruğu buna delâlet etmektedir. Şükre dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/52. âyet, 3. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Razı olur" sevab ve mükâfat verir ve över anlamındadır. Bu açıklamaya

göre rıza ya O'nun sevap vermesidir, bu durumda bu bir fiil sıfatı olur. (Şu buyrukta dile geritildiği gibi) ***"Andolsun ki şükrederseniz, elbette size daha çok verirm."*** (İbrahim, 14/7) Yahutta bu şükrün övülmesi olur, o takdirde bu bir zat sıfatıdır.

"Ondan razı olur" anlamındaki fiil Ebu Cafer, Ebu Amr, Şeybe ve Asım'dan rivayetle Hubeyre şeklinde "he" harfini sakin olarak okumuşlardır. İbn Zekvan, İbn Kesir, İbn Muhaysın, el-Kisaî ve Nafi'den, Verş ise dammeyi işba' ile (açık ve anlaşılır şekilde) okumuşlardır, diğerleri ise bunu ihtilas ile (çok hafif bir şekilde) çıkartmışlardır.

"Yük (günah) **yüklenici hiçbir kimse başkasının yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir. O size neler yapmakta olduğunuzu haber verecektir. Çünkü O, göğüslerin özünü çok iyi bilendir"** buyruğu(na dair açıklamalar) da önceden birden çok yerde (mesela el-İsra, 17/15. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ
نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ
سَبِيلِهِ ۗ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا ۖ إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾
أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ
وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ ۗ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ
لَا يَعْلَمُونَ ۗ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٩﴾

8. **İnsana bir zarar isabet etse, Rabbine dönerek O'na dua eder. Sonra ona kendi lutfundan bir nimet verirse, evvelce O'na yalvardığını unutur ve yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşar. De ki: "Küfrünle biraz eğlenedur. Muhakkak sen cehennemliklerdensin."**
9. (O mu) **yoksa âhiretten korkarak, Rabbinin rahmetini umarak, gece saatlerinde kıyamda durarak, secde ederek, itaatte bulunan kimse mi** (hayırlıdır)? **De ki: Hiç bilenlerle, bilmeyenler bir olur mu? Ancak özlü akıl sahibleri öğüt alır.**

"İnsana" yani kâfire **"bir zarar"** fakirlik ya da bela türünden bir sıkıntı ve darlık **"isabet etse Rabbine dönerek O'na dua eder."** Yani üzerindeki bu darlık ve sıkıntının kaldırılması için yüce Allah'a sığınarak, itaat ederek, O'na yönelerek ve dönerek dua eder.

"Sonra ona kendi lutfundan bir nimet verirse" ona birtakım bağışlarda bulunur ve birtakım şeylere malik kılarsa... demektir.

(Aynı kökten olmak üzere): "(خوّلك الله الشيء): Allah sana o şeyi mülk olarak verdi" denilir. Ebu Amr b. el-Ala şu beyiti zikrederdi:

هَنَالِكَ إن يُسْتَخْوَلُوا الْمَالَ يَخْوِلُوا وإن يُسْأَلُوا يُعْطُوا وإن يَيْسِروا يُغْلُوا

"İşte orada malı mülk olarak vermeleri istenirse onlardan verirler,
Ve onlardan bir şey dilenirse bağışlarlar ve eğer meysire [1]

"(خَوَلُ الرجل): Adamın oldukça özel yakın kimseleri" demektir, tekili: (خائل) diye gelir. Ebu'n-Necm dedi ki:

أعْطَى فلم يَبْخَلْ ولم يُبَخَّلِ كُومِ الذُّرى مِن خَوَلِ الْمُخَوَّلِ

"Verdi, -cimrilik etmedi ve cimrilik ettiği de söylenmedi-
Yüksek hörgüçlü develeri, bağış ve ihsanda bulunup mülk verdi."

"Evvelce O'na yalvardığını unutur." Yani üzerindeki sıkıntının açılmasından önce kendisine dua ettiği Rabbini unutur. Buna göre buradaki: (ما) yüce Allah'a ait olup (الذي) anlamındadır. Bunun yüce Allah'ın: ***"Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz"*** (el-Kafirun, 109/5) buyruğunda olduğu gibi: (من) anlamında olduğu da söylenmiştir. İkisinin de anlamı (kişi, kimse şeklinde olup) birdir.

Bir başka açıklamaya göre; o yüce Allah'a yalvarıp yakarırken yaptığı duayı unutur, demektir. Yani yüce Allah'a duayı terkeder. Bu durumda fiil ile birlikte (ما), mastar-(yalvarmasını, ibadet etmesini...) anlamını ifade eder.

"Ve yolundan saptırmak için" yani cahiller kendisine uysun diye **"Allah'a eşler koşar."** O'nunla birlikte putlara, heykellere tapınır. es-Süddî dedi ki: Bu bütün işlerinde kendilerine güvenip dayandıkları insanlardan eşler ko-

(1) Fakirlere dağıtılmak üzere deve üzerinde kumar oynamaya kalkışırlarsa, semiz develeri seçerler.

şarlar, anlamındadır.

"Küfrünle biraz eğlenedur." Yani sen bu durumda olan insana: "... eğlenedur" de. Bu ise tehdit ihtiva eden bir emirdir, çünkü dünya hayatının metaı pek azdır.

"Muhakkak sen cehennemliklerdensin." Yani sonunda varacağın yer cehennem ateşi olacaktır.

"(O mu) **yoksa... gece saatlerinde kıyamda durarak... kimse mi** (hayırlıdır)?" Yüce Allah, mü'minin az önce sözü edilen kâfir gibi olmadığını açıklamaktadır.

el-Hasen, Ebu Amr, Asım ve el-Kisaî "yoksa" anlamındaki buyruğu "mim" harfini şeddeli olarak (أَمَّنْ) diye okumuşlardır. Nafi', İbn Kesir, Yahya b. Vessab, el-A'meş ve Hamza ise nida anlamını vermek üzere şeddesiz olarak: "(أَمَنْ هُوَ): Ey o kimse" diye okumuştur. Sanki: Ey itaatte bulunan kimse! denilmiş gibidir.

el-Ferra dedi ki: Elif "ya" konumundadır. Mesela "ya Zeyd" denildiği gibi "ya" yerine hemze getirilerek de nida yapılabilir. Bu Sibeveyh'den ve bütün nahivcilerden böylece nakledilmiştir. Nitekim Evs b. Hacer de şöyle demiştir:

أُبَنِي لُبَيْنَى لَسْتُمُ بِيَدٍ إِلَّا يَدًا لَيْسَتْ لَهَا عَضُدُ

"Ey Lubeynaoğulları, sizler bir el değilsiniz,
Olsa olsa ancak pazusu olmayan bir elsiniz."

Bir başkası yani Zu'r-Rimme şöyle demektedir:

أَدَارًا بِحُزْوَى هِجْتِ لِلْعَيْنِ عَبْرَةً فَمَاءُ الْهَوَى يَرْفَضُّ أَوْ يَتَرَقْرَقُ

"Ey Hüzva'da bulunan o ev, gözüm yaşlarını harekete getirdin,
O sevgi suyu (gözyaşı) ardı arkasına düşüyor yahutta
parıldayarak aktığı görülüyor."

Buna göre âyet-i kerimenin takdiri şöyle olur: "De ki küfrünle biraz eğlenedur. Muhakkak sen cehennemliklerdensin." Ey itaatte bulunan kimse, şüphesiz sen de cennetliklerdensin.

Nitekim konuşma esnasında şöyle denilir: Filan kişi ne namaz kılar, ne oruç

tutar. Ey namaz kılıp oruç tutan kimse müjdeler olsun sana. Burada ifadenin buna delâleti dolayısıyla hazfedilmiştir.

"(أمن): **Yoksa... kimse mi"**deki "elif"in istifham (soru elifi) olduğu da söylenmiştir. "Yoksa... gece saatlerinde... itaatte bulunan kimse mi" üstündür, hayırlıdır? Allah'a ortak koşan kimse mi? demek olur. İfadenin takdiri de: İtaatte bulunan kimse hayırlıdır, anlamındadır.

"(أَمَّنْ): **Kimse mi"** şeklinde "nun" harfini şeddeli okuyanların kıraatine göre de anlam şöyle olur: Az önce sözü geçen isyankârlar mı hayırlıdır? "Yoksa... itaatte bulunan kimse mi?" Buna göre: "(أم): Yoksa"nın karşılığında gelmesi gereken cümle hazfedilmiştir. Aslı da (أم من) şeklinde olup "mim"ler idgam edilmiştir.

en-Nehhas dedi ki: "(أم): Yoksa" burada "(بل): Bilakis, hayır" anlamındadır. "(مَن): Kimse" de; (الذي) anlamındadır, ifadenin takdiri de: Hayır itaatte bulunan kimse, sözü edilen kimseden daha üstündür, şeklindedir.

"Kanit: İtaat eden" dört türlü açıklanmıştır:

1- Bundan kasıt itaatkâr kimsedir. Bu açıklamayı İbn Mesud yapmıştır.

2- Namazında huşû duyan kimsedir. Bu açıklamayı İbn Şihab yapmıştır.

3- Namazında kıyamda duran kimse demektir. Bu açıklamayı Yahya b. Sellam yapmıştır.

4- Rabbine dua eden kimsedir.

İbn Mesud'un açıklaması bütün bunları toplamaktadır.

Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kur'ân'da geçen bütün "kunut" lafızları aziz ve celil olan Allah'a itaat anlamındadır."(1)

Cabir'den rivayete göre Peygamber (sav)'a hangi namaz daha faziletlidir diye sorulmuş, o da: "Kunutu uzun olan" diye cevab vermiştir.(2)

İlim ehlinden bir takım kimseler bunu kıyamın uzun olması diye yorumlamışlardır.

Abdullah'ın, Nafi'den, onun İbn Ömer'den rivayetine göre İbn Ömer'e kunutun ne demek olduğu sorulmuş, o da: Benim bildiğim kunut namazda kıyamı uzun tutmak ve Kur'ân okumaktan başka bir şey değildir, demiştir.

Mücahid dedi ki: Rüku'un uzunca yapılması ve gözün başka yerlere bakmaktan alıkonulması kunutun kapsamı içerisindedir.

İlim adamları namaza durdular mı gözlerini sağa sola bakmaktan alıko-

---

(1) Taberani, *Evsat*, II, 224.

(2) *Müslim*, I, 520; *Tirmizi*, II, 229; *Nesai*, V, 58; *İbn Mace*, I, 456; *Müsned*, III, 302, 314, 391, 411, IV, 385 (Cabir'den ve başkalarından).

yar ve huşu' ile hareket eder (boyun bükerek durur), namazlarında etrafa bakınmazlar. Bir yerleriyle oynamaz ve -unutmaları hali dışında- dünya ile ilgili bir şeyi hatırlarına getirmezlerdi.

en-Nehhas dedi ki: Bunun asıl anlamı kunutun itaat demek olduğudur. Bu hususta yapılmış bütün açıklamaların hepsi de yüce Allah'a itaati anlatır. Bunların hepsi ve hatta bunlardan da fazlası itaatin kapsamı içerisine girer. Nitekim Nafi' şöyle demiştir: İbn Ömer bana: Kalk namaz kıl dedi. Ben de kalkıp namaz kıldım. Üzerimde de eski püskü bir elbise vardı. Beni çağırdı ve bana: Ben seni bir işi görmek üzere gönderecek olsam, bu şekilde mi giderdin diye sordu. Ben, hayır güzel elbiselerimi giyinir, süslenirdim, dedim. Bu sefer bana: Huzuruna güzelce giyinip çıkmak, başkalarından çok Allah'a yakışır.

Burada sözü geçen "kanit (itaat eden)"in muayyen olarak kim olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Yahya b. Sellam'ın naklettiğine göre bu Rasûlullah (sav)'dır. ed-Dahhak'ın kendisinden yaptığı rivayete göre de İbn Abbas bu Ebu Bekir ve Ömer -Allah ikisinden de razı olsun-dirler, demiştir.

İbn Ömer de: Bu Osman (r.a)'dır demiştir. Mukatil, Ammar b. Yasir'dir. el-Kelbî, Süheyb, Ebu Zerr ve İbn Mesud'dur demiştir. Yine el-Kelbî'den nakledildiğine göre bu, bu durumda olan herkes hakkında geçerli bir nitelemedir, demiştir.

"Gece saatlerinde" buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen şöyle demiştir: Gecenin saatleri başı, ortası ve sonudur. İbn Abbas'tan ise **"gece saatleri"** gecenin ortası, yarısı demektir, dediği nakledilmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kıyamet gününde mevkıfte beklemenin Allah tarafından kendisine hafifletilmesini, kolaylaştırılmasını isteyen kimseyi Allah gece karanlığında secde ederken, ayakta durup namaz kılarken, âhiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak görsün.

Gece saatlerinin akşam ile yatsı arası olduğu da söylenmiştir. Bununla birlikte el-Hasen'in açıklaması umumi bir açıklamadır.

"Âhiretten korkarak" buyruğunu Said b. Cübeyr âhiret azabından korkarak diye açıklamıştır.

"Rabbinin rahmetini umarak" cennet nimetlerini umarak... demektir.

el-Hasen'den rivayet edildiğine göre o masiyetleri işleyip duran ve bununla birlikte Rabbinin rahmetini uman kimse hakkında soru sorulmuş da, o da: Böylesi olmayacak temennilerde bulunan bir kimsedir, diye cevab vermiştir.

"Yoksa... itaatte bulunan kimse mi" anlamındaki buyruğun "mim" harfini şeddesiz olarak: "(أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ): Ey itaatte bulunan kimse" anlamında nida ile okuyan bir kimse **"Rabbinin rahmetini"** buyruğu üzerinde vakıf

yapmaz, çünkü yüce Allah'ın: **"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"** buyruğu ona bitişiktir. Ancak ifadede hazfedilmiş bir lafız takdir edilmesi müstesnâdır. Bu ise daha önceden açıklandığı üzere daha kolay bir yoldur.

ez-Zeccac dedi ki: Yani nasıl bilenlerle bilmeyenler bir değil ise aynı şekilde itaat eden ile isyankâr kimse de eşit değildir.

Başkası ise şöyle demektedir: Bilenler, bildiklerinden istifade edenler ve gereğince amel edenlerdir. Bildiğinden faydalanmayan ve gereğince amel etmeyen bir kimse, bilmeyen kişi konumundadır.

"Ancak özlü akıl sahipleri" yani mü'minlerden akıl sahibi olan kimseler **"öğüt alır."**

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ ۚ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا
حَسَنَةٌ ۗ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ ۗ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ
حِسَابٍ ﴿١٠﴾

10. De ki: "Ey iman eden kullarım! Rabbinizden korkun. Bu dünyada ihsanda bulunanlara bir güzellik vardır. Allah'ın arzı da geniştir. Sabredenlere de ecirleri hiç şüphesiz hesapsız verilir.

"De ki: Ey iman eden kullarım" yani ey Muhammed, mü'min kullarıma de ki: **"Rabbinizden korkun"** yani O'na karşı gelmekten, isyan etmekten sakının.

"(اتقوا): **Korkun"** buyruğundaki "te"; "vav" harfinden bedel olarak gelmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakarâ, 2/1-2. âyetler, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Bununla Cafer b. Ebi Talib ile onunla birlikte Habeşistan'a hicret edenler kastedilmektedir.

Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Bu dünyada ihsanda bulunanlara bir güzellik vardır."** Burada ilk olarak zikredilen **"ihsanda bulunanlar"**ın ihsanından kasıt itaattir. İkinci olarak zikredilen **"hasene; güzellik"**den kasıt ise cennetteki mükâfattır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Dünyada ihsanda bulunan kimselere dünyada da bir güzellik vardır ve bu, âhiretteki sevaptan ayrı olarak ve-

ilecektir. Dünyada ayrıca verilen güzellik ise sıhhat, afiyet, zafer ve ganimet tir. el-Kuşeyrî: Birincisi daha doğrudur, çünkü kâfir de dünya nimetlerine na il olur, demiştir.

Derim ki: Mü'min de onunla birlikte dünya nimetlerine nail olur. Ayrıca bu nimetlere şükrettiği takdirde cennette ona fazlası verilir. Dünyadaki iyi lik (hasene)'den kasıt güzel övgü, âhirettekinden kasıt ise mükâfat da ola bilir.

"Allah'ın arzı da geniştir." Orada siz de hicret edin ve masiyetler işleyen kimselerle birlikte kalmayın. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/100. âyet, 4. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Bundan kastın cennet arzı olduğu söylenmiştir. Yüce Allah onlara cennetin genişliğini ve nimetlerinin bolluğunu hatırlatarak teşvikte bulunmuştur. Yüce Allah'ın: ***"Eni göklerle yer kadar olan cennete koşuşun"*** (Al-i İmran, 3/73) buyruğunda olduğu gibi. Çünkü cennete de bazan "yer, arz" denilebilir. Yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Diyecekler ki: Bize olan vaadini yerine getiren, cennetten dilediğimiz yere konmak üzere arzı bize miras veren Allah'a hamdolsun."*** (ez-Zümer, 39/74)

Ancak birinci görüş daha açık ve güçlüdür. O halde bu hicret etmeye dair bir emirdir. Yani Mekke'den güvenlik duyacağınız yere hicret ediniz.

el-Maverdî de şöyle demiştir: Arzın genişliği ile rızık genişliğini kastetme ihtimali de vardır. Çünkü yüce Allah insanlara arzdan rızık verir. Yani Allah'ın rızkı geniştir demektir, daha uygun görülen anlam da budur. Çünkü yüce Allah burada arzın genişliğini, lütuflarını dile getirmek sadedinde zikretmiştir.

Derim ki: O takdirde âyet-i kerime pahalılığın olduğu bir yerden ucuzluğun olduğu bir yere taşınmaya delil olur. Süfyan es-Sevrî'nin dediği gibi: Sen torbanı bir dirheme ekmekle dolduracağın bir yerde ol.

"Sabredenlere de ecirleri hiç şüphesiz hesapsız verilir." Yani herhangi bir miktara tabi olmaksızın verilir. mükâfata fazlası katılır, diye de açıklanmıştır. Çünkü işlediği amel kadarı ile ona mükâfat verilecek olursa bu hesaplı verilmiş olur. "Hesapsız"ın herhangi bir takib ve bir taleb olmaksızın - dünya nimetlerinin karşılığının istendiği gibi- olması demektir.

Burada **"sabredenler"**den kasıt oruç tutanlardır. Delili de Peygamber (sav)'ın yüce Allah'tan söylediğini haber verdiği: "Oruç Benimdir ve onun karşılığını Ben vereceğim"(1) hadisidir.

İlim ehli derler ki: Herbir mükâfat ölçü ve tartı ile verilir. Oruç müstes-

(1) *Buhari*, V, 2215, VI, 2723; *Müslim*, II, 807; *İbn Mace*, I, 525; *Müsned*, II, 232, 234, 477, 480, III, 5.

nâ. () kucak kucak, avuç avuç mükâfatlandırılır. Bu, Ali (r.a)'dan da nakledilmiştir.

Malik b. Enes'in de yüce Allah'ın: **"Sabredenlere de ecirleri hiç şüphesiz hesapsız verilir"** buyruğu hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: Bu, dünyadaki musibetlere ve kederlere sabretmektir. Şüphesiz başına gelen musibetlerde teslimiyeti elden bırakmayıp kendisine yasak kılınan şeyleri terkeden kimsenin alacağı ecrin miktarı, hesabı yoktur.

Katade de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim, bu durumda ne kile, ne de terazi olacaktır. Enes'in bana anlattığına göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "(Kıyamet gününde) mizanlar konulur. Sadaka ehli getirilir. Ecirleri terazilerle tastamam verilir. Namaz ve hac da aynı şekilde. Sonra bela ve musibete uğramış kimseler getirilir. Onlar için terazi konulmaz. Herhangi bir amel defterleri açılmaz. Ecir üzerlerine hesabsız bir şekilde sağnak sağnak yağdırılır.

Yüce Allah da: **"Sabredenlere de ecirleri hiç şüphesiz hesabsız verilir"** diye buyurmuştur. Öyle ki dünyadaki afiyet ve esenlik içerisinde olanlar keşke cesetleri makaslarla kesilmiş olsaydı diye temenni edeceklerdir. Buna sebeb ise bela ve musibet ehlinin alıp gidecekleri fazilet ve lütuflardır."[1]

el-Huseyn b. Ali -Allah ikisinden de razı olsun-den dedi ki: Dedem Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Farzları eda et. İnsanların en çok ibadet edeni olursun. Kanaatkâr olmaya bak, insanların en zengini olursun. Yavrucuğum, şüphesiz cennette bela ağacı diye bilinen bir ağaç vardır. Bela ehli getirilir ve onlar için ne mizan kurulur, ne de amel defterleri açılır. Ecir ve mükâfat üzerlerine sağnak sağnak yağdırılır."

Sonra Peygamber (sav): **"Sabredenlere de ecirleri hiç şüphesiz hesabsız verilir"** buyruğunu okudu.[2]

"Sabir: Sabreden" lafzı övmek için kullanılır. Bu masiyetlere karşı sabreden kimse hakkındadır. Eğer musibete karşı sabreden bir kimseyi anlatmak istersek "şuna sabreden" denilir. Bu açıklamayı en-Nehhas yapmıştır.

Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/155. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, III, 91; Taberani, *Kebir*, XII, 182 (İkisi de İbn Abbas'tan); Deylemi, *Firdevs*, V, 482 (kısmen)

(2) Taberani, *Kebir*, III, 92 -ancak Hasan (r.a.)'dan-; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, II, 305'te zikredildikten sonra; ravilerinden Sa'd b. Tarif'in oldukça zayıf olduğunu belirtmektedir.

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿١١﴾ وَأُمِرْتُ لِأَنْ
أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٢﴾ قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ
يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا
مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ
وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١٥﴾ لَهُمْ مِنْ
فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَٰلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ
عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾

11. De ki: "Ben Allah'a dini yalnız O'na halis kılarak ibadet etmekle emrolundum.
12. "Müslümanların ilki olmakla da emrolundum."
13. De ki: "Ben Rabbime isyan edersem, gerçekten büyük bir günün azabından korkarım."
14. De ki: "Ben dinimi kendisine ihlas ederek, ancak Allah'a ibadet ederim.
15. "Artık siz O'ndan başka dilediğiniz şeye ibadet edin." De ki: "Gerçekten zarar edenler kıyamet gününde hem kendilerini, hem de bağlılarını kaybedenlerdir. Uyanık olun! İşte bu apaçık hüsranın ta kendisidir."
16. Onların üzerlerinde de ateşten tabakalar ve altlarında da tabakalar vardır. İşte Allah bununla kullarını korkutuyor. Ey Benim kullarım, Benden korkun!

"De ki: Ben Allah'a dini yalnız O'na halis kılarak ibadet etmekle emrolundum." Buna dair açıklamalar sûrenin baş taraflarında geçmiş bulunmaktadır.

Bu ümmet arasında da **"müslümanların ilki olmakla da emrolundum."** Nitekim öyle de olmuştur. Gerçekten o atalarının dinine muhalefet eden, putları terkedip onları paramparça eden, yüce Allah'a teslim olup O'na iman eden ve O'nun yoluna davet eden ilk kişi olmuştur.

"(لِأَنْ أَكُونَ): **Olmakla"** lafzındaki "lam" zaid bir sıladır. Bunu el-Cürcanî ve başkaları söylemiştir. Bunun lam-ı ecl (sebeblilik, için anlamında) olduğu da söylenmiştir. İfadede hazf de vardır. Ben "müslümanların ilki olmak için" ibadet etmekle emrolundum, demektir.

"De ki: Ben Rabbime isyan edersem, gerçekten büyük bir günün azabından korkarım." Maksat kıyamet günü azabıdır. Kavmi kendisini ataların dinine çağırdığı vakit bu sözleri söylemişti. Tefsir ehlinin çoğunluğu böyle demiştir. Ebu Hamza es-Sümalî ile İbnu'l-Müseyyeb de şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: *"Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın..."* (el-Feth, 48/2) buyruğu ile neshedilmiştir. Bu durumda bu âyet-i kerime Peygamber (sav)'ın günahları bağışlanacağı bildirilmeden önce inmiştir.(1)

"De ki: Ben dinimi" itaat ve ibadetimi **"kendisine ihlas ederek, ancak Allah'a ibadet ederim."** Bu buyruktaki **"Allah"** lafzının mansub gelmesi; "(اللهَ): İbadet ederim" fiili dolayısıyladır.

"Artık siz O'ndan başka dilediğiniz şeye ibadet edin." Bu tehdidi ihtiva eden, azabı hatırlatan ve azar anlamında bir tehdittir. Yüce Allah'ın: *"Dilediğinizi yapın"* (Fussilet, 41/40) buyruğu gibidir. Âyetin kılıç âyeti ile neshedildiği de söylenmiştir.

"De ki: Gerçekten zarar edenler kıyamet gününde hem kendilerini, hem de bağlılarını kaybedenlerdir" buyruğu ile ilgili olarak Meymun b. Mehran, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Yüce Allah'ın kendisine cennette bir eş yaratmadığı hiçbir kimse yoktur. O kimse cehenneme girdi mi hem kendisini, hem de kendisine bağlı olanları (ehlini) kaybetmiş olur. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre (şöyle demiştir): Kim yüce Allah'a itaat ile amel edecek olursa, bundan önce kendisinin olanlar müstesnâ, o konaklama yeri ve o eşler onun olacaktır. İşte yüce Allah'ın: *"İşte bu kimseler mirasçılardır."* (el-Mu'minun, 23/10) buyruğunda kastedilen budur.

"Onların üzerlerinde de ateşten tabakalar ve altlarında da tabakalar vardır" buyruğunda altlarında bulunanlara da "zulel: tabakalar" adının verilmesi, bunları altlarında bulunan kimseleri gölgelendirmeleri dolayısıyladır. Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: *"Onlara cehennemden bir döşek vardır. Üstle-*

(1) Ancak burada nesh sözkonusu olmamalıdır. Çünkü bu ayetin ele aldığı husus ameli hükümlerle değil, itikadi hükümler ile ilgilidir. İtikadi hükümlerde ise nesh sözkünusu değildir. Diğer taraftan bu iki ayetin birlikte ele alınıp analışılmaları da mümkündür. Şöyle ki; ez-Zümer, 39/13. ayeti gerek surenin genel muhtevası göz önünde bulundurularak ve gerekse de 39/65. ayetinin açıkça ortaya koyduğu gibi, -faraza- Peygamber tarafından dahi işlenecek olsa affedilmeyecek günah "şirk"tir. Bu ayetin de söz konusu ettiği ise bunun dışında kalan küçük günahlardır.

rinde de örtüler." (el-Araf, 7/41); *"O günde azab onları hem üstlerinden, hem ayakları altından bürüyecek..."* (el-Ankebut, 29/55) buyruklarına benzemektedir.

"İşte Allah bununla kullarını korkutuyor" buyruğu hakkında İbn Abbas: Velilerini (dostlarını) korkutuyor, diye açıklamıştır.

"Ey Benim kullarım" yani ey Benim dostlarım **"Benden korkun."** Bu buyruğun mü'min ve kâfir hakkında umumi olduğu söylendiği gibi, özellikle kâfirler hakkında olduğu da söylenmiştir.

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ ۚ
فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ۚ أُولَٰئِكَ
الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿١٨﴾

17. Tağuta ibadet etmekten sakınıp Allah'a dönenlere; işte onlara müjde vardır. O halde sen de müjde ver, o kullarıma ki;
18. Onlar sözü işitip en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve işte bunlar özlü akıl sahibi olanların ta kendileridir.

"Tağuta ibadet etmekten sakınıp..." buyruğundaki "tağut" ile ilgili olarak el-Ahfeş şöyle demektedir: Bu kelime çoğuldur, tekil ve müennes olması da mümkündür. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/256. âyet, 2. başlıkta, 4/50-53. âyet, 3. başlıkta...) geçmiş bulunmaktadır. Siz tağuttan uzak durunuz, demektir. Esasen onlar tağuttan uzak duruyorlar ve onu ibadet etmiyorlardı.

Mücahid ve İbn Zeyd dedi ki: Tağut şeytan demektir. ed-Dahhak ve es-Süddî ise tağuttan kasıt putlardır demişlerdir. Tağutun kahin olduğu da söylenmiştir.

Tağutun, Talut, Calut, Harut ve Marut gibi Arapça olmayan bir isim olduğu da söylenmiştir. Arapça bir isim olup "tuğyan"dan türemiş olduğu da söylenmiştir.

"(أن): ...mek..." Tağuttan bedel olarak nasb mahallindedir. İfade: Tağuta ibadet etmekten sakınan kimseler... takdirindedir.

"Allah'a dönenlere" O'na ibadet ve itaate dönenlere **"işte onlara müjde**

vardır." Dünya hayatında, âhirette cennete girecekleri müjdesi vardır.

Rivayete göre bu âyet-i kerime Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd, Said, Talha ve ez-Zübeyir (Allah hepsinden razı olsun) hakkında inmiştir. Bunlar Ebu Bekir (r.a)'a sordular, o da onlara iman ettiğini haber verince, kendileri de iman ettiler.

Bu âyet-i kerimenin Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Ebu Zerr ve onların dışında Peygamber (sav)'ın peygamber olarak gönderilişinden önce Allah'ı tevhid eden kimseler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir.

"O halde sen de müjde ver; o kullarıma ki; onlar sözü işitip en güzeline uyarlar" buyruğu hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: Bu güzeli de, kötüyü de işitip güzel olanı söyleyen, buna karşılık çirkin sözden yüz çevirip onu başkasına anlatmayan kimsedir.

Bir başka açıklamaya göre maksat Kur'ân-ı Kerîm'i de, başka sözleri de dinleyip Kur'ân-ı Kerîm'e tabi olan kimselerdir. Bir diğer açıklamaya göre Kur'ân-ı Kerîm'i ve Allah Rasûlünün sözlerini işitip onun en güzel olanına yani muhkemine tabi olarak gereğince amel eden kimselerdir.

Bir başka açıklama da şöyledir: Bunlar hem azimet, hem de ruhsat ihtiva eden buyrukları işitirler de ruhsatları değil de azimeti alır ve onu uygularlar.

Bir başka açıklama da şöyledir: Bunlar başkalarını cezalandırmak hakkına sahip olduklarını ve af da edebileceklerini işitmekle birlikte, affetmek yolunu seçen kimselerdir. Bir diğer açıklamaya göre; bu âyet-i kerimenin İslâm'dan önce Allah'ı tevhid eden kimseler hakkında olduğunu kabul edenlere göre, en güzel söz la ilâhe illallah'tır.

Abdu'r-Rahman b. Zeyd dedi ki: Bu âyet-i kerime Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Ebu Zerr el-Ğıfarî ve Selman el-Farisî hakkında inmiştir. Bunlar cahiliye dönemlerinde de tağuta ibadet etmekten uzak kalmışlar ve kendilerine ulaşan sözün en güzeline tabi olmuşlardır.

"İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola" razı olduğu şeye **"ilettiği kimselerdir ve işte bunlar"** akıllarından istifade eden, akıllarının faydasını gören **"özlü akıl sahibi olanların ta kendileridir."**

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ ۖ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴿١٩﴾

19. Ya aleyhine azab sözü hak olmuş kimseyi, ateşte bulunan kimseyi sen mi kurtaracaksın?

"Ya aleyhine azab sözü hak olmuş kimseyi, ateşte bulunan kişiyi sen mi kurtaracaksın?" Peygamber (sav) birtakım kimselerin iman etmelerini çok arzu ediyordu. Oysa yüce Allah ezelden beri onların bedbaht olmalarını takdir etmişti. İşte bu âyet-i kerime bunun üzerine inmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Bu buyrukla Ebu Leheb'i, onun çocuklarını ve Peygamber (sav)'ın aşiretinden olup iman etmekten geri kalan kimseleri kastetmektedir. Yüce Allah burada: **"Sen mi"** buyruğuyla soruyu ikinci defa tekrarlaması, ifadenin uzunluğundan dolayı olup te'kid olmak üzere tekrarlanmıştır. Sibeveyh daha önceden belirtildiği üzere yüce Allah'ın: ***"Acaba siz ölüp toprak ve kemik olduktan sonra muhakkak çıkartılacaksınız diye sizi tehdit mi ediyor?"*** (el-Mu'minun, 23/35) buyruğu hakkında da böyle demiştir.

Buyruğun anlamı da şöyledir: "Aleyhine azab sözü hak olmuş kimseyi" sen mi kurtaracaksın? İfade şart ve cevabını ihtiva etmektedir. Soru edatının getirilmesi ise tevkife (durumu bildirmeye) ve takrire (gerçeği söyletmeye) delâlet etmesi içindir.

el-Ferra dedi ki: Anlamı şöyledir: Aleyhine azab sözü hak olmuş kimseyi sen mi kurtaracaksın? Anlam birdir.

Şöyle de denilmiştir: İfadede hazfedilmiş lafızlar da vardır. Takdiri şöyledir: Hiç aleyhine azab sözü hak olmuş kimse ondan kurtulabilir mi? Bundan sonrası ise yeni bir cümledir.

Burada yüce Allah: "(حَقَّ عَلَيْهِ): **Aleyhine... hak olmuş"** diye buyururken, bir başka yerde: "(حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ): ***Azab sözü hak olmuş"*** (ez-Zümer, 39/71) diye buyurmuştur. (Burada hak olmak fiilinin ilkinin sonunda "te" gelmediği halde, ikincisinin sonunda "te" gelmesinin sebebi) şudur: -Burada olduğu gibi- fiil başa gelip onun ile fiilin anlamı ile vasfedilen kelime arasına bir hail (başka lafız veya lafızlar) girecek olursa (burada kelime: "Söz" kelimesi girmiştir) fiilin müzekker gelmesi de, müennes gelmesi de caizdir. Üstelik burada (kelime lafzının) müennesliği hakiki değildir. Aksine burada kelime, kelam ve söz söylemek manasınadır. Yani: "Aleyhine azab sözü hak olmuş kimse mi?.." demektir.

لٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ ﴿٢٠﴾

20. Fakat Rabblerinden korkanlar (için, evet) **onlar için konaklar birbirleri üzere bina olunmuş, altlarından nehirler akan köşkler vardır. Allah'ın vaadidir** (bu). **Allah vaadinden dönmez.**

Yüce Allah, kâfirler için üstlerinden de, altlarından da cehennem ateşinden tabaka halinde gölgeler bulunduğunu beyan ettikten sonra; **"Fakat Rabblerinden korkanlar..."** buyruğu ile takva sahibleri için de konaklar bulunduğunu, bu konakların üstlerinde daha başka konakların bulunduğunu açıklamaktadır. Çünkü cennet birbiri üstünde birtakım derecelerdir.

Buradaki: "(لٰكِن): **Fakat"** istidrak için değildir. "Çünkü Zeyd'i görmedim, lakin Amr'ı (gördüm)" sözünde olduğu gibi daha önceden nefy gelmiş değildir. Aksine bu bir kıssayı (bir durumu, ifadeyi) bitirip öncekinden farklı bir başka olayı anlatmaya geçiş dolayısıyladır. "Bana Zeyd geldi, lakin Amr gelmedi" demeye benzer.

"Bina olunmuş" İbn Abbas'ın dediğine göre zebercet ve yakuttan yapılmış **"altlarından nehirler akan köşkler vardır."** Yani bu köşkler hoş ve güzel vakit geçirmek için gerekli bütün sebepleri ihtiva etmektedir.

"(وَعْدَ اللّٰهِ): **Allah'ın vaadidir** (bu)" buyruğunda "vaad" kelimesi mastar olarak nasbedilmiştir. Çünkü **"onlar için... köşkler vardır"** buyruğunun anlamı Allah bunları kendilerine kesin bir vaad olarak vaadetmiştir şeklindedir. "Bu Allah'ın vaadidir" anlamında merfu olması da mümkündür. (Mealde olduğu gibi)

"Allah" her iki kesime de yaptığı **"vaadinden dönmez."**

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَلَكَهٗ يَنَابِيْعَ فِى الْاَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهٖ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا اَلْوَانُهٗ ثُمَّ يَهِيْجُ فَتَرٰىهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهٗ حُطَامًا ؕ اِنَّ فِىْ ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿۲۱﴾

21. Görmez misin ki Allah gökten bir su indirip onu yeryüzünde kaynaklara yerleştirmekte, sonra onunla renkleri türlü türlü ekinler çıkarmakta, sonra o ekinler kurumaktadır. Sen de onu sararmış görürsün. Sonra onu ufalanmış çöplere döndürür. Muhakkak bunda özlü akıl sahipleri için bir ibret vardır.

"Görmez misin ki Allah gökten bir su indirip..." Yani O, yaratıkları tekrar diriltmek hususundaki sözünden mü'min ile kâfirleri birbirinden ayırdedeceğine dair vaadinden caymaz. O semadan su indirmeye kadir olduğu gibi, buna da kadirdir.

"Gökten" buluttan **"bir su"** yağmur **"indirip onu yeryüzünde kaynaklara yerleştirmekte"** yani yüce Allah bu suyu yeryüzüne sokup orada yerleştirmektedir. Nitekim bir başka yerde: ***"O suyu yerde durdurduk"*** (el-Mu'minun, 23/18) diye buyurmaktadır.

"(يَنَابِيعَ): **Kaynaklar"**; (يَنْبُوعَ)'in çoğuludur. "Yef'ul" veznindedir.

"(نَبَعَ يَنْبُعُ ويَنْبَعُ ويَنبِعُ): Kaynadı, kaynar" şeklinde muzari fiillinin ikinci harfi ref', nasb ve kesreli gelir. en-Nehhas dedi ki: İbn Keysan şairin:

يَنْبَاعُ مِنْ ذِفْرَى غَضُوبٍ جَسْرَةٍ

"Oldukça sert ve hızlı giden dişi devenin, kulakları arkasındaki iki kemikten kaynar."

Mısraında bu fiilin aslında: "(يَنْبَعُ): Kaynar" anlamında olduğu, fethayı işba' ile (toklukla) çıkartınca "elif" haline gelmiştir. Mastarı: "(نبوعاً): Çıkmak, kaynamak" demektir. "(الينْبُوع): Su gözesi, su pınarı, su kaynağı" demektir, çoğulu da: (الينابيع) diye gelir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/90-93. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Sonra onunla" yani yerin kaynaklarından çıkan bu su ile **"renkleri türlü türlü ekinler çıkarmakta."**

Burada: "(زَرْعاً): Ekin" cins isimdir. Yani çeşitli renkleri bulunan, çeşitli ekinler çıkarmaktadır. Kırmızı, sari, mavi, yeşil ve beyazımtrak.

eş-Şa'bî ve ed-Dahhak dedi ki: Yerde ne kadar su varsa hepsi semadan inmiştir. Su semadan kayaya iner, ondan sonra da pınarlara ve kaynaklara paylaştırılır.

"Sonra o ekinler kurumaktadır. Sen de onu" yeşilliğinden sonra **"sararmış görürsün."** el-Müberred dedi ki: el-Esmaî dedi ki: Yerin bitirdiği bitki gidip geriye bir şey kalmayınca: (هاجت الأرض تهيج) denilir. "(هاج النبت): Bitki kurudu, gitti" tabiri de böyledir. (el-Müberred) dedi ki: el-Esmaî de, başkaları da böyle demiştir.

el-Cevherî ise dedi ki: "(هاج النبت هياجاً): Bitki kurudu, kurumak" demektir. "(أرض هائجة): Yerin bitkisi kurudu ya da sarardı" demektir. "(أهاجت الريح النبت): Rüzgar bitkiyi kuruttu"; "(أهيجنا الأرض): Yerin bitkisinin kurumuş olduğunu gördük"; "(وهاج هائجه): Oldukça kızıp köpürdü" anlamındadır, "(هدأ هائجه): Kızgınlığı dindi, geçti" demektir.

"Sonra onu ufalanmış çöplere döndürür." Yani parça parça olmuş kırıntılara dönüştürür. Bu tabir: "(تحطم العود): Kurumaktan ötürü sopa ufalan-

di" ifadesinden gelmektedir. Yani bütün bunlara güç yetiren öldükten sonra insanları tekrar yaratmaya kadir olandır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'e ve yeryüzünde bulunanların kalblerine dair verdiği bir örnektir. Yani yüce Allah semadan bir Kur'ân-ı Kerîm indirdi ve onu mü'minlerin kalplerine girdirdi.

"Sonra onunla renkleri türlü türlü ekinler çıkarmakta" yani biri diğerinden üstün, farklı din ve inanç çıkarmaktadır. Mü'minin bununla iman ve yakîni artar. Kalbinde hastalık bulunanın ise ekinin kuruması gibi (inancı) kurur, gider.

Yüce Allah'ın dünyaya dair verdiği bir misal olduğu da söylenmiştir. Yani yeşil bitki değişip sarardığı gibi, dünya da önceleri göz alıcı iken sonradan değişikliğe uğramaktadır.

"Muhakkak bunda özlü akıl sahibleri için bir ibret vardır."

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ ۚ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ ۚ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٢﴾

22. Acaba -kendisi Rabbinden gelmiş bir nur üzere bulunup da- Allah'ın göğsünü İslâm için genişlettiği bir kimse (sapıklıkta olan gibi) **midir? Allah'ı anmaktan kalbleri kaskatı olanların vay haline! İşte bunlar apaçık bir sapıklık içindedirler.**

"Acaba kendisi Rabbinden gelmiş bir nur" Rabbinden gelmiş bir hidayet **"üzere bulunup da Allah'ın göğsünü İslâm için genişlettiği"** açıp genişlik verdiği; İbn Abbas: İslâm sağlamca yer edinceye kadar göğsüne genişlik verdiği, es-Süddî'nin açıklamasına göre; İslâm'ı sevinçle karşılayıp huzur ile kabul etmek üzere kalbine genişlik verdiği **"bir kimse"**; kalbini mühürleyip katılaştırdığı kimse gibi **"midir?"** Buna göre göğse verilen bu genişlik ancak İslâm'dan sonra olur. Birinci açıklamaya göre ise genişliğin İslâm'dan önce olması da mümkündür.

İfadede (tefsirde açıklanan) bu hazfedilmiş lafızların varlığına delil yüce Allah'ın: **"Kalbleri kaskatı olanların vay haline"** buyruğudur.el-Müberred dedi ki: Kalb katılaşıp sertleştiği zaman: "(قسا القلب): Kalb katılaştı" denilir. Aynı şekilde (صلبا وعسا) de anlam itibariyle buna yakındır. "(قلبٌ قاس): Katı, incelmeyen ve yumuşamayan kalp" demektir.

Burada Allah'ın kalbine genişlik verdiği kimselerden kasıt, müfessirlerin naklettiklerine göre Ali ile Hamza (r.anhuma)'dır. en-Nekkaş'ın naklettiğine göre de Ömer b. el-Hattab (r.a)'dır. Mukatil, Ammar b. Yasir'dir derken, yine ondan ve el-Kelbî'den nakledildiğine göre Rasûlullah (sav)'dır.

Bununla birlikte âyet-i kerime yüce Allah'ın kalbinde imanı halketmek suretiyle, kalbine genişlik verdiği herkes hakkında umumidir.

Murre, İbn Mesud'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü, dedik. Yüce Allah'ın: **"Acaba kendisi Rabbinden gelmiş bir nur üzere bulunup da Allah'ın göğsünü İslâm için genişlettiği bir kimse"** buyruğunda sözü edilen kimsenin kalbine nasıl genişlik verilir? Şöyle buyurdu: "Nur kalbe girdi mi açılır ve genişler." Ey Allah'ın Rasûlü bunun alameti nedir? diye sorduk, şöyle buyurdu: "Ebedilik yurduna dönüş, aldanış yurdundan uzak kalış, gelişinden önce ölüme hazırlanıştır."(1)

Bunu et-Tirmizî el-Hakim de *"Nevadiru'l-Usul"* adlı eserinde İbn Ömer yoluyla şöylece rivayet etmektedir: Bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü! Mü'minlerin akıllısı kimdir? diye sordu, şöyle buyurdu: "Aralarında ölümü en çok hatırlayan, onun için en güzel hazırlanandır. Nur kalbe girdi mi kalb genişler ve açılır." Ey Allah'ın peygamberi bunun alameti nedir? diye sordular şöyle buyurdu: "Ebedilik yurduna dönüş, aldanış yurdundan uzaklaşış ve gelişinden önce ölüm için hazırlanıştır."(2)

Böylece Rasûlullah (sav) üç haslet zikretmiş bulunmaktadır. Şüphesiz bu hasletlerin kendisinde bulunduğu kimsenin imanı kamildir. Çünkü dönüş (inabe) iyi amellerde bulunmaktır. Zira ebedilik yurdu ancak iyilik amellerinin mükâfatı içindir. Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde bu yurttan nasıl sözettiğine dikkat etmek gerekir. Bunun akabinde de: ***"Dünyada iken yaptıklarının karşılığı olmak üzere"*** (el-Vakıa, 56/24) diye buyurduğunu görüyoruz. O halde cennet amellerin karşılığıdır. Kul iyi amellerde bulunarak dünyadan geri çekilirse işte bu onun ebedilik yurduna dönüşü olur. Dünyaya karşı tutkusu dinip de dünya talebi ile uğraşamayacak kadar başka şeylerle uğraşıp dünyaya muhtaç olduğunu kendisine hissettirmeyecek şeylere yönelerek bunlarla yetinir ve kanaat getirirse o artık aldanış yurdundan uzak kalmış olur. Takva ile işlerini sağlamlaştırırsa her işe gereken dikkatle bakmış, edebli, sağlam, tetikte durur ve şüpheli şeylerden sakınarak şüphe bulunmayan işlere yönelirse, o vakitte ölüme hazırlanmış olur. İşte bu gibi kimselerin zahirdeki alametleri bunlardır. Böylesinin bu durumu gelmesi ölümü görmesi dolayısıyladır. Âhiretin dünyadan alıkoyucu olduğunu

(1) Hakim, ***Müstedrek***, IV, 346.
(2) Tirmizi el-Hakim, ***Nevadiru'l-Usul***, I, 415.

görmesi dolayısıyladır. Dünyanın aldanış yurdu olduğunu görmesi dolayısıyladır. Onun bu gerçekleri bu şekilde görmesinin sebebi ise kalbine giren nurdur.

Şanı yüce Allah'ın: **"Allah'ı anmaktan** (yana) **kalbleri kaskatı olanların vay haline!"** buyruğundan maksadın Ebu Leheb ve çocukları olduğu söylenmiştir.

"Allah'ı anmaktan" buyruğunun anlamı şudur: Onların kalbleri Allah'ın anıldığını duydukça daha da katılaşır. Buradaki "(من)...tan"in (عن) anlamında olduğu söylenmiştir. Kalbleri Allah'ı zikretmeye karşı katılaşmış kimseler anlamındadır. Taberî'nin tercih ettiği açıklama da budur.

Ebu Said el-Hudrî'den rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah buyurdu ki siz ihtiyaçlarınızı cömert ve müsamahakar kimselerden isteyiniz. Çünkü Ben rahmetimi onlar arasında takdir ettim. Sakın ihtiyaçlarınızı kalbleri katılaşmış kimselerden istemeyiniz. Çünkü Ben gazabımı onlar arasında bıraktım."

Malik b. Dinar dedi ki: Hiçbir kul kalb katılığından daha büyük bir ceza ile cezalandırılmış değildir. Yüce Allah bir kavme gazab etti mi mutlaka kalblerinden rahmeti çekip alır.

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ ۖ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ
جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ۚ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ
اِلٰى ذِكْرِاللّٰهِ ۚ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِى بِهٖ مَنْ يَشَآءُ ۚ وَمَنْ يُضْلِلِ
اللّٰهُ فَمَا لَهٗ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾

23. Allah, sözün en güzelini, müteşabih, tekrar edilen (mesani) **bir kitab halinde indirmiştir. Ondan dolayı Rabblerine kalpten saygı duyanların derileri ürperir, sonra Allah anıldığı için derileri ve kalbleri yumuşar. Bu Allah'ın hidayetidir. Onunla dilediğine hidayet verir. Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola ileten olmaz.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Sözün En Güzeli Kur'ân:

"Allah sözün en güzelini" yani Kur'ân'ı **"...indirmiştir."** Yüce Allah da bu önce: ***"Onlar sözü işitip en güzeline uyarlar"*** (Zümer, 39/23) diye buyurduktan sonra burada da dinlenecek en güzel sözün Allah'ın indirdiği söz olduğunu beyan etmektedir. Bu söz de Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Sa'd b. Ebi Vakkas dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın ashabı: Bize bir şeyler anlatsan (lev haddestena) dediler. Bunun üzerine yüce Allah: **"Allah sözün en güzelini... indirmiştir"** buyruğunu indirdi. Daha sonra: Bize kıssa anlatsan, dediler, bunun üzerine de: ***"Biz sana... en güzel kıssayı sana anlatacağız."*** (Yusuf, 12/3) buyruğunu indirdi. Sonra: Sen bize öğüt versen, dediler, bu sefer de yüce Allah'ın: ***"İman edenlerin kalblerinin Allah'ın zikrine... saygı ile boyun eğecekleri zaman... gelmedi mi?"*** (el-Hadid, 57/16) buyruğu indi.(1)

İbn Mesud (r.a)'dan rivayete göre Rasûlullah (sav)'ın ashabı, usanır gibi oldular, ona: Bize bir şeyler antlat, (haddisna), dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.(2)

Hadis (söz), söz söyleyenin söylediği şeydir. Kur'ân-ı Kerîm'e hadis (söz) adının verilmesi Rasûlullah (sav)'ın onu ashabına ve kavmine söz olarak aktarmasından dolayıdır. Bu yönüyle yüce Allah'ın şu buyruklarına benzemektedir: ***"Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar?"*** (el-Murselat, 77/50); ***"Şimdi siz bu sözden dolayı mı hayret edersiniz?"*** (en-Necm, 53/59); ***"Bu söze iman etmezler diye... üzülerek kendini helâk edeceksin nerdeyse"*** (el-Kehf, 18/6); ***"Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?"*** (en-Nisa, 4/87); ***"Artık Beni ve bu sözü yalanlayanları başbaşa bırak?"*** (el-Kalem, 68/44)

el-Kuşeyrî dedi ki: Bazıları **hadis** (söz)ün hudus (meydana gelmek)den geldiği vehmine kapılmışlardır. Böylelikle onun kelamının muhdes (sonradan yaratılmış) olduğuna delâlet etsin istemişlerdir. Ancak bu bir yanılmadır. Çünkü yüce Allah'ın: ***"Kendilerine Rabblerinden yeni bir öğüt geldiği her seferinde..."*** (el-Enbiya, 21/2) buyruğunda geçtiği anlamıyla "hadis" lafzını kastetmemektedir. Bunlar şöyle demişlerdir: Hudus (sonradan meydana geliş) okunan şeye değil, tilavete racidir. Bu ise bir kimsenin yüce Rabbin isimlerinden birisini zikrettiği vakit mezkur (zikrolunan Allah'ın ismi) ile zikirin durumuna benzemektedir.

"Bir kitab halinde" anlamındaki buyruk **"sözün en güzeli"**nden bedeldir. Ondan hal olma ihtimali de vardır.

"Müteşabih" güzellik ve hikmet itibariyle birbirine benzeyen ve birbirini doğrulayan demektir. Onda herhangi bir çelişki ve bir tutarsızlık yoktur.

(1) İbn Hibban, *Sahih*, IV, 92; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, X, 219.
(2) Ebu Nuaym, *Hilye*, IV, 248 (Avn b. Abdullah'dan)

Katade dedi ki: Âyet ve harfleri bakımından birbirine benzer. Bir başka açıklamaya göre bu kitab da yüce Allah'ın diğer peygamberlerine indirilmiş kitabları gibidir. Çünkü bu kitab da emir, nehiy, teşvik ve korkutmaları ihtiva etmektedir. Üstelik öbür kitablardan daha genel ve daha mucizevidir.

Daha sonra yüce Allah bu kitabının niteliklerini belirterek şöyle buyurmaktadır: **"Tekrar edilen** (mesani)" yani yüce Allah bu kitabında kıssaları, öğütleri, ahkamı tekrar etmiştir. Ayrıca tekrar tekrar okunmakta ve ondan herhangi bir şekilde usanılmamaktadır.

"Ondan dolayı Rabblerine kalbten saygı duyanların derileri ürperir." O kitaptaki tehditlerden ötürü kalbleri korku ile hareket eder, çırpınır.

"Sonra Allah anıldığı için" yani rahmet âyetleri okununca **"derileri ve kalbleri yumuşar."** Bir başka açıklamaya göre Allah'ın kitabı gereğince amel etmek ve onu tasdik etmek için yumuşar. Buradaki **"Allah anıldığı için"** buyruğunun İslâm'a doğru yumuşar anlamına geldiği de söylenmiştir.

2- Okunan Kur'ân'dan Etkilenmenin Ölçüsü:

Ebu Bekr es-Sıddîk'ın kızı Esma (Allah ikisinden de razı olsun)nın şöyle dediği nakledilmiştir: Peygamber (sav)'ın ashabı kendilerine Kur'ân-ı Kerîm okunduğu vakit yüce Allah'ın onları nitelendirdiği gibi idiler. Gözleri yaşarır, derileri ürperirdi. Ona: Bugün birtakım insanlara Kur'ân okunduğu vakit bazıları baygın olarak yere düşmektedir denilince, kovulmuş olan şeytandan Allah'a sığınırım, dedi.

Said b. Abdurrahman el-Cumahî dedi ki: İbn Ömer Kur'ân ehli birisinin yanından geçerken yere düşmüş olduğunu gördü. Bu adamın hali nedir? diye sordu, yanındakiler: Bu adama Kur'ân okunup Allah'ın anıldığını duyduğu yerde düşer dediler. Bunun üzerine İbn Ömer şöyle dedi: Şüphesiz biz de Allah'tan korkuyoruz ama yere bayılıp düşmüyoruz. Sonra da şöyle dedi: Şeytan bunlardan birisinin içine girer. Muhammed (sav)'ın ashabının davranışı bu değildi.

Ömer b. Abdu'l-Aziz de dedi ki: İbn Sîrîn'in yanında kendilerine Kur'ân okundu mu bayılıp yere düşen kimselerden sözedildi. O da şöyle dedi: Bizimle onlar arasında şu hakem olsun: Onlardan birisi bir evin damında ayaklarını sarkıtmış olarak otursun, sonra ona Kur'ân-ı Kerîm başından sonuna kadar okunsun. Eğer kendisini yere atarsa, o doğru bir kimsedir.

Ebu İmran el-Cevnî dedi ki: Musa (a.s) bir gün İsrailoğullarına öğüt verdi. Bir adam da gömleğini yırttı. Yüce Allah Musa'ya şunu vahyetti: O gömleğini yırtan kimseye gömleğini yırtmamasını söyle. Çünkü Ben savurganları sevmem. O Bana (zikrime) kalbini genişletsin.

3- Kalbin Yumuşadığı Zamanlarda Allah'a Dua Etmenin Önemi:

Zeyd b. Eslem dedi ki: Ubeyy b. Ka'b, Peygamber (sav)'ın beraberinde as habı da bulunduğu bir sırada peygamberin huzurunda Kur'ân-ı Kerîm oku du. Kalbleri oldukça incelip yumuşadı. Peygamber (sav) da: "Kalbinizin yu muşadığı sırada duayı ganimet biliniz, çünkü o bir rahmettir" diye buyurdu.(1)

el-Abbas'dan rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah kor kusundan dolayı mü'minin derisi ürperecek olursa, çürümüş ağacın yaprak ları nasıl dökülüyorsa, onun günahları da öylece dökülür."(2)

İbn Abbas'tan rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah korkusundan dolayı bir kulun derisi ürperdi mi mutlaka yüce Allah da onu cehennem ateşine haram kılar."(3)

Şehr b. Havşeb'den, o Umm ed-Derda'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Adamın kalbinde Allah korkusu kurumuş hurma yaprağının yanmasına benzer. Sen ancak bir ürperti hissedersin değil mi? Ben de: Evet dedim. Dedi ki: İşte o vakit Allah'a dua et. Çünkü o sırada yapılan dua kabul olunur.(4)

Sabit el-Bünanî'den dedi ki: Filan kişi: Ben duamın ne zaman kabul olunacağını biliyorum, dedi. Ona bunu nerden biliyorsun? diye sordular. O şöyle dedi: Derim ürperip kalbim titreyip gözlerimden yaş boşandığı vakit, işte o zaman duamın kabul olunacağı zamandır.(5)

"(أقشعر جلد الرجل أقشعراراً): Adamın derisi ürperdi, ürpermek" denilir. İsm-i faili: (مقشعر) diye gelir, çoğulu (قشاعر) şeklinde "mim" harfi hazfedilerek gelir, burada "mim" zaiddir. Çünkü: "(قشعريرة): Onu bir ürperme aldı" denilir. Şair İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

فبتُّ أكابدُ ليلَ الشِّتا ... مِ والقلبُ مِن خشيةٍ مُقْشَعِرُّ

"Kışın o en uzun gecesinin sıkıntısını duya duya geçirdim geceyi,
Kalb ise korkudan ürperti içindeydi."

Denildiğine göre Kur'ân-ı Kerîm son derece akıcı ve beliğ olduğundan do-

(1) Muhammed b. Selame el-Kudai, ***Müsnedu'ş-Şihab,*** I, 402; el-Munavi, ***Faydu'l-Kadir,*** II, 16, ravilerinden bazılarının tenkid edildiği kaydıyla.

(2) Beyhaki, ***Şuabu'l-İman,*** I, 491; Bezzar, ***Müsned,*** IV, 148; Heysemi, ***Mecmau'z-Zevaid,*** X, 310; ravilerinden birisinin kendisince meçhul olduğu kaydıyla.

(3) Kaynağını tespit edemedik.

(4) Taberi, ***Camiu'l-Beyan,*** IX 179.

(5) Tirmizî el-Hakim, ***Nevadiru'l-Usul,*** I, 379.

layı kâfirler de ona karşı benzerini koyacak bir söz söylemekten aciz olduklarını görünce, onun büyüklüğünü görerek, güzel söz dizilişine hayret ederek, muhtevasının heybetine kapılarak, derileri ürperir, diken diken olurdu. Bu da yüce Allah'ın: ***"Şâyet Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirse idik, muhakkak ki Allah'ın korkusundan onun başını eğerek dağılıp parça parça olduğunu görürdün"*** (el-Haşr, 59/22) buyruğunda dile getirimektedir. Buradaki "tasadduk (parça parça olmak)" derilerin ürpermesine yakındır. Huşu da yüce Allah'ın: **"Sonra Allah anıldığı için derileri ve kalbleri yumuşar"** buyruğunda anlatılanlara yakındır. Kalbin yumuşaması ise incelmesi, huzur ve sükun bulması demektir.

"Bu Allah'ın hidayetidir." Yani Kur'ân Allah'ın hidayetidir. Yüce Allah'ın bunlara bağışlamış olduğu kendi cezasından korkmak, mükâfatını ümid etmek hasletleri Allah'ın hidayetidir diye de açıklanmıştır.

"Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola ileten olmaz." Yani Allah'ın yardımsız bıraktığı kimseye doğru yolu gösteren bulunmaz. Bu buyruk, Kaderiye ve diğerlerinin kanaatlerini reddetmektedir. Bütün bu hususlara dair yeterli açıklamalar daha önceden birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

İbn Kesir ve İbn Muhaysın: "(هَادٍ): Doğru yola ileten" buyruğunu her iki yerde de (birisi bu âyet-i kerimede, diğeri 36. âyet-i kerimede) "ye"li okumuşlardır, diğerleri ise "ye"siz okumuşlardır.

أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ
ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ
مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾ فَأَذَاقَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

24. Kıyamet gününde azabın kötüsünden yüzünü korumaya çalışan kimse (azab görmeyecek kimse gibi) **mi? Zalimlere de: "Kazandıklarınızı tadınız" denilir.**

25. Onlardan öncekiler yalanlamıştı da bilmedikleri bir yerden azab onlara geliverdi.

26. Bu sebebten Allah dünyada onlara rüsvaylığı tattırdı. Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür, eğer bilselerdi...

"Kıyamet gününde azabın kötüsünden yüzünü korumaya çalışan kimse mi?" buyruğu hakkında Ata ve İbn Zeyd şöyle demiştir: Böyle bir kimse elleri, kolları bağlanmış olarak cehennem ateşine atılır. Vücudundan ateşe değecek ilk bölüm onun yüzü olacaktır.

Mücahid de: Cehennem ateşinde yüzü üstü sürüklenecektir demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Kâfir cehennem ateşine elleri boynuna bağlanmış olarak, boynunda da kibritten oldukça büyük bir dağ gibi muazzam bir kaya parçası olduğu halde atılacak. O ateş, boynuna asılı bulunduğu halde o taş parçasını yakacak. Onun hararet ve alevi de onun yüzünü örtecek. Elleri boynuna bağlı bulunduğundan ötürü de bu alevi ve ateşi yüzünden uzaklaştıramayacak.

Âyet-i kerimede haber hazfedilmiştir. el-Ahfeş dedi ki: Yani: **"Azabın kötüsünden yüzünü korumaya çalışan kimse mi"** daha üstündür, yoksa mutlu olan kimse mi? Bu da yüce Allah'ın: *"O halde ateşe atılacak kimse mi hayırlıdır. Yoksa kıyamet gününde emin olarak gelen kimse mi?"* (Fussilet, 41/40) buyruğuna benzemektedir.

"Zalimlere de" yani cehennemin bekçileri kâfirlere: **"Kazandıklarınızı"** işlemiş olduğunuz masiyetlerin cezasını **"tadınız, denilir."** Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: *"İşte bu kendiniz için toplayıp sakladıklarınız. Öyleyse sakladığınız şeyleri tadın"* (et-Tevbe, 9/35) buyruğudur.

"Onlardan öncekiler yalanlamıştı da bilmedikleri bir yerden azab onlara geliverdi. Bu sebebten Allah dünyada onlara rüsvaylığı tattırdı" buyruğunun anlamı daha önceden (el-Bakara, 2/114. âyet, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Müberred dedi ki: Azaların nail olduğu herbir şey için: "(قد ذاقه): Onu tattı" denilir. Yani tatlılığın ve acılığın tadı tadana ulaştığı gibi, bu da o kimseye ulaştı demektir. (Yine el-Müberred) dedi ki: (الجزي); hoş olmayan şeylerde kullanılır, (الخزاية) ise utanç verici şeyleri anlatmak için kullanılır.

"Âhiret azabı ise" dünya hayatında onlara gelip çatan musibetlerden **"daha büyüktür, eğer bilselerdi..."**

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ لَّعَلَّهُمْ
يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

27. Andolsun ki Biz insanlara bu Kur'ân'da -belki öğüt alırlar diye- her misalden getirdik.

28. Hiçbir eğriliği olmayan Arapça bir Kur'ân olarak (indirilmiştir). **Olur ki sakınırlar.**

"Andolsun ki Biz insanlara bu Kur'ân'da -belki öğüt alırlar diye-" öğüt kabul ederler diye gerek duyacakları **"her misalden"** örnekler **"getirdik."** Bu da yüce Allah'ın: ***"Biz o Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık"*** (el-En'am, 6/38) buyruğu gibidir. Şu anlama geldiği de söylenmiştir: Bizim geçmiş ümmetlerin helâk edildiğine dair sözünü ettiğimiz hususlar bunlara bir örnektir.

"Hiçbir eğriliği olmayan Arapça bir Kur'ân olarak" buyruğundaki **"Arapça bir Kur'ân olarak"** buyruğu hal olarak nasbedilmiştir. el-Ahfeş dedi ki: Çünkü yüce Allah'ın: **"Bu Kur'ân'da"** buyruğu marifedir. Ali b. Süleyman da şöyle demiştir: "(عَرَبِيًّا): Arapça olarak" lafzı hal olarak nasbedilmiştir. "(قُرْآنًا): Kur'ân" lafzı ise hale bir tevtie (hazırlık)dır.

Nitekim: "(مررت بزيد رجلاً صالحاً): Salih bir adam olarak Zeyd'e uğradım." dediğiniz zaman "salih olarak" anlamındaki lafız hal olarak mansub gelen kelimedir.

ez-Zeccac ise şöyle demektedir: "(عَرَبِيًّا): Arapça olarak" lafzı hal olarak nasbedilmiştir. "(قُرْآنًا): Bir Kur'ân" ise te'kiddir.

"Hiçbir eğriliği olmayan" ile ilgili olarak en-Nehhas şöyle demektedir: Bu hususta yapılmış en güzel açıklama ed-Dahhak'a aittir. O: Hiçbir ihtilaf ve tutarsızlığı olmayan, diye açıklamıştır. İbn Abbas'ın açıklaması da budur ve bu açıklamayı es-Salebî zikretmiştir. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre mahluk değildir, diye açıklamıştır. Bunu da el-Mehdevî zikretmiş olup es-Salebî'nin belirttiğine göre es-Süddî de böyle demiştir.

Osman b. Affan da: Çelişkisizdir diye açıklamıştır. Mücahid: Karışıklığı bulunmayan bir kitap diye açıklamıştır. Bekr b. Abdullah el-Müzenî de: Lahni (yanlış anlatımı ve ifadesi) olmayan bir kitap, diye açıklamıştır. Herhangi bir şüphenin sözkonusu olmadığı diye de açıklanmıştır. el-Maverdî'nin naklettiğine göre bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Şair şöyle demiştir:

وقد أتاك يقينٌ غيرُ ذي عِوَجٍ من الإلهِ وقولٌ غيرُ مكذوبِ

"Sana hiçbir eğriliği olmayan kesin (söz ve vahiy) gelmiştir,
O yüce İlâhtan ve hiçbir şekilde yalanı olmayan bir sözdür o."

"Olur ki" küfür ve yalandan **"sakınırlar."**

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا
لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾

29. Allah kötü huylu, ortak birkaç efendisi olan bir adam ile yalnızca bir efendiye ait olan bir diğer adamı misal verir. Bu ikisi örnek olarak eşit olurlar mı? Hamd yalnız Allah'adır. Fakat onların çoğu bilmezler.

"Allah kötü huylu, ortak birkaç efendisi olan bir adam ile... misal verir" buyruğu ile ilgili olarak el-Kisaî şöyle demektedir: Buradaki: "(رَجُلًا): Bir adam" lafzının nasb ile gelmesi: "(مَثَلًا): Misal" açıklaması olduğundan dolayıdır. Arzu edilirse cer edatının hazfi ile nasbedildiği de söylenebilir. Bu da: "(ضرب الله مثلاً برجل وفيه شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ): Allah **"kötü huylu, ortak birkaç efendisi olan"** bir adamı **"misal verir"** takdirindedir.

el-Ferra, **"kötü huylu"** lafzını birbiriyle anlaşmayan, anlaşmazlık içinde olan kimseler diye açıklamıştır. el-Müberred de şöyle demiştir: Birbirlerine zorluk çıkartan kimseler demektir. Bu da: "(شَكُسَ يَشْكُسُ شُكْساً): Zorluk çıkarttı, çıkarır, zorluk çıkarmak" demek olup vezin itibariyle; "(قفل): Kilitledi, kafile yola koyuldu" veznindedir.(1) Böyle olan kimseye: (شَكِسٌ) denilir. Vezin itibariyle: "(عَسُرَ يَعْسُرُ عُسْراً): Zor oldu, zor olur, zor olmak" zor olan şeye de: (عِسر) denilmesi gibi. Yine zorluk çıkartan adam, huysuz adam anlamında olmak üzere: (رجل شَكِسٌ وشَرِسٌ وضَرِسٌ وضَبِسٌ) denilir. (رجل ضَبِسٌ وضَبِيسٌ) ile (شرسٌ عسر شَكِسٌ) demektir (huysuz, zorluk çıkartan adam anlamına gelir). Bu açıklamaları el-Cevherî yapmıştır.

ez-Zemahşerî de şöyle demektedir: "(التشاكس) ile (التشاحس): Ayrılık içinde olmak, ayrılığa düşmek" demektir. Mesela: "(تشاكست أحواله): Halleri birbirinden ayrı ve farklı oldu" ile: "(تشاحست أسنانه): Dişleri birbirinden ayrı ve farklı oldu" denilir. Yine: "(شاكسني فلان): Hakkımı bana vermekte zorluk çıkardı, cimrilik etti" demektir. el-Cevherî dedi ki: Sükun ile: "(رجل شَكْس): Huyu, mizacı zor" demektir. Recez vezninde şöyle denilmiştir:

(1) Elimizin altındaki sözlüklerde: "şekure" vezninde "kafule" diye bir kullanım tespit edemedik. Arapça yayına hazırlayanların "kafule" ile ilgili düştükleri nota göre, onlar da bu ibareyi baskıyı hazırlarken esas aldıkları orijinal nüshalardan değil de; Cemel Haşiyesi'nin Kurtubi'den naklettiğini belirttiği açıklamasından hareketle buraya almışlardır.

شَكْسٌ عَبُوسٌ عَنُوسٌ عَذُورٌ

"Kötü huylu, asık suratlı, zelil düşmüş ve geçimsizdir."

"(وقوم شُكْسٌ): Kötü huylu, geçimsiz kimseler" kullanım itibariyle: "(رَجلٌ صَدْق وقوم صُدْق): Doğru sözlü adam ve doğru sözlü kimseler" lafzının kullanımına benzemektedir. (شَكِس) kesreli olarak kullanılırsa, mastarı: (شَكَاسَةٌ) diye gelir.

el-Ferra: "(رجل شَكِسٌ): Kötü huylu adam" kullanımını nakletmektedir, kıyasa göre böyle olması gerekir.

Bu buyruk birçok uydurma ilâha tapınan kimselere dair verilmiş bir örnektir.

"Yalnızca bir efendiye ait olan bir diğer adamı misal verir." Yani sadece tek bir efendiye bağlı olan bir diğer adam. Bu da sadece Allah-u Teala'ya ibadet eden bir kimseye verilmiş bir örnektir.

"Bu ikisi örnek olarak eşit olurlar mı?" Şu bir ortaklar topluluğuna hizmet eden, farklı huylara sahib, niyetleri birbirinden ayrı, efendilerinden onu kim görürse, onu alır ve hizmetinde kullanır. O bakımdan efendilerinden zorluk, sıkıntı ve pek büyük yorgunluklarla karşılaşır. Bütün bunlarla birlikte yükümlü olduğu hakların çokluğu sebebiyle, yaptığı hizmetlerle bunların hiçbirisini razı etmeyen bir kimse ile başka kimsenin ortaklığının sözkonusu olmadığı tek bir efendiye hizmet eden, yalnızca ona itaat ettiği vakit efendisi tarafından hatırı sayılan, hata ettiği takdirde hatası affedilen iki kişiden hangisi daha az yorulur yahut hangisi dosdoğru yol üzerindedir?

Kufelilerle, Medineliler **"yalnızca bir efendiye ait olan bir diğer adam"** anlamındaki buyruğu; (وَرَجُلاً سَلَماً) diye okumuşlardır. İbn Abbas, Mücahid, el-Hasen, Asım el-Cahderî, Ebu Amr, İbn Kesir ve Yakub da: (وَرَجُلاً سَالِماً) diye okumuşlardır. Bunu, bu hususdaki açıklamanın sıhhati dolayısıyla Ebu Ubeyd tercih etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü salim kişi ortak olunanın aksi olan halis (katıksız olarak tek kişinin mülkü) demektir. (السِّلْم); savaşın zıttıdır, burada ise savaşın herhangi bir yeri yoktur.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Böyle bir delillendirme bağlayıcı değildir. Çünkü bir lafzın eğer iki anlamı var ise, mutlaka onların öncelikli olanına göre yorumlanması gerekir. Her ne kadar "(bir kişiye ait olmak anlamı verilen): selem" lafzı savaşın zıttı ise de, bunun bir başka yeri vardır. Nitekim: "(لك في هذا المنزل شركاء فصار سلماً لك): Bu evde sana ortaklar vardır, artık yalnız senin olmuştur" denilmesi de böyledir. Ayrıca Ebu Ubeyd'in "salim"

hakkında başkasının kabul etmesi gerektiğini söylediği şeyin bir benzerini kabul etmesi gerekir. Çünkü "salim bir şey" denildiği zaman, herhangi bir kusur ve musibeti olmayan şey anlamına da gelir. O halde her iki kıraatde güzeldir ve her iki kıraati de kıraat imamları okumuştur. Ebu Hatim, Medinelilerin: (سَلَماً) şeklindeki kıraatini tercih etmiş ve şöyle demiştir: Bu, hakkında anlaşmazlık ve çekişmenin olmadığı kimse demektir.

Said b. Cübeyr, İkrime ve Ebu'l-Aliye, Nasr "sin" harfi esreli, "lam" harfi sakin olarak; (سِلْماً) diye okumuşlardır. Her iki şekil de mastardır. İfade ise: "(رجلاً ذا سلم): Kimsenin ortak olmadığı bir adam" takdirindedir, muzaf hazfedilmiştir.

"Misal" lafzı temyiz olarak sıfatlarına dikkat çekmektedir. Yani bu ikisinin sıfatı ve hali birbirine eşit olur mu? Burada yalnız bir kişi hakkında temyiz kullanılması cinsin beyanı için kullanıldığından dolayıdır.

"Hamd, yalnız Allah'adır, fakat onların çoğu" hakkı **"bilmezler"** ve bu bakımdan ona uymazlar.

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

30. Muhakkak sen de öleceksin, hiç şüphesiz onlar da öleceklerdir.
31. Sonra muhakkak sizler kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda muhakeme olacaksınız.

"Muhakkak sen de öleceksin, hiç şüphesiz onlar da öleceklerdir" anlamındaki buyruğu İbn Muhaysın, İbn Ebi Able, İsa b. Ömer ve İbn Ebi İshak: (إِنَّكَ مَائِتٌ وَإِنَّهُمْ مَائِتُونَ) diye okumuşlardır. Bu da güzel bir kıraattir, (aynı anlamdadır). Abdullah b. ez-Zübeyr de böyle okumuştur.

en-Nehhas dedi ki: Bu kabilden olan elifler şaz kullanımlar da hazfedilir. (مائت) Arap dilinde müstakbel (öleceksin) anlam(ın)da çokça kullanılır. Nitekim hasta olan kimseye: "(وإنه لمارض من هذا الطعام): Şüphesiz ki o bu yemekten hastalanmıştır" denilir.

el-Hasen, el-Ferra ve el-Kisaî şöyle demişlerdir: "Meyyit" şeddeli olarak henüz ölmemiş fakat gelecekte ölecek kimse için kullanılır. "Meyt" ise canı ayrılmış olan kimse demektir. Bundan dolayı burada hafif (şeddesiz) okunmaz.

Katade dedi ki: Peygamber (sav)'a öleceği belirtildiği gibi size de öleceğiniz bildirilmektedir.

Sabit el-Bünanî de şöyle demiştir: Bir adam Sıla b. Eşyem'e kardeşinin öldüğü haberini verirken, onun yemek yemekte olduğunu gördü. Sıla ona: Gel yemek ye, kardeşimin öleceği önceden beri zaten bana bildirilmişti. Adam: Nasıl olur? Bu hususta sana haber getiren kişi benim, deyince, o da şöyle demiştir: Yüce Allah bana onun öleceğini haber vermiş ve: **"Muhakkak sen de öleceksin, hiç şüphesiz onlar da öleceklerdir"** diye buyurmuştur.

Bu buyruk Peygamber (sav)'a hem kendisinin hem de onların öleceğini haber verdiği bir hitabıdır. Bunun beş anlama gelme ihtimali vardır:

1- Bu buyruk âhiretten sakındırma anlamında olabilir.

2- Amele teşvik olmak için bu hatırlatılmıştır.

3- Ölüme hazırlık olması için hatırlatmıştır.

4- Ümmetler başkası hakkında anlaşmazlığa düştükleri şekilde, onun (Peygamberin) ölümü hususunda anlaşmazlığa düşmesinler diye öleceği haber verilmiştir. Öyle ki Ömer (r.a) Hz. Peygamber'in ölümünü kabul etmeyince, Ebu Bekir (r.a) ona karşı bu âyeti delil getirince vazgeçmiştir.

5- Yüce Allah başka noktalarda faziletleri farklı farklı olmakla birlikte ölüm hususunda bütün yarattıklarını birbirine eşit kılmıştır; ta ki ölüm noktasında teselli imkânı çokça bulunsun ve bu hususta dolayı duyulacak hasret az olsun.

"Sonra muhakkak sizler kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda muhakeme olacaksınız" buyruğunda muhakemeden (yahutta karşılıklı davalaşma) kasıt kâfir ile mü'minin, zalim ile mazlumun davalaşmalarıdır. İbn Abbas ve başkaları bunu böyle açıklamıştır. Uzunca bir haberde de şöyle denilmektedir: Davalaşma kıyamet gününde o dereceye varacak ki ruh cesede karşı delil getirmeye kalkışacaktır.

ez-Zübeyr de dedi ki: Bu âyet-i kerime nazil olunca: Ey Allah'ın Rasûlü dedik. Özel birtakım günahlarla birlikte dünyada bizim aramızda meydana gelen şeyler bize karşı tekrar gösterilecek mi? O şöyle buyurdu: "Evet, andolsun ki her hak sahibine hakkı eksiksiz ödeninceye kadar size karşı tekrarlanacaktır." ez-Zübeyr dedi ki: Allah'a andolsun o zaman iş çok zor demektir.

İbn Ömer dedi ki: Biz bir süre yaşayıp bu âyet-i kerimenin bizim hakkımızda ve iki kitab ehli (yahudiler ve hristiyanlar) hakkında indiğini kabul ediyorduk.

"Sonra muhakkak sizler kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda mu-

hakeme olacaksınız." Bunun üzerine biz: Bizler peygamberimiz bir, dinimiz bir iken nasıl olur birbirimizden davacı olacağız dedik. Nihayet ben birbirimize karşı kılıç kullandığımızı gördüm, o vakit bu âyetin bizim hakkımızda indiğini anladım.

Ebu Said el-Hudrî dedi ki: Rabbimiz bir, dinimiz bir, peygamberimiz bir peki bu davalaşma ne oluyor? diyorduk. Sıffin günü olup da birbirimize karşı kılıç kullanınca o vakit, evet işte o budur, dedik.

İbrahim en-Nehaî dedi ki: Bu âyet-i kerime inince Rasûlullah (sav)'ın ashabı: Bizim kendi aramızdaki davalarımız, davalaşmalarımız da ne oluyor? dediler. Osman (r.a) öldürülünce: İşte bizim aramızdaki davalaşmamız budur, dediler.

Davalaşmalarının yüce Allah huzurunda muhakeme olunmaları olduğu da söylenmiştir. Zalimin iyiliklerinden yaptığı zulüm kadar alınacak ve zulmettiği kimsenin iyiliklerine katılacaktır. Bu ise Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste belirttiği gibi bütün haksızlıklar hakkında umumidir. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Siz müflisin kim olduğunu biliyor musunuz?" Ashab: Aramızda müflis herhangi bir dirhemi ve malı bulunmayan kimseye denir. Şöyle buyurdu: "Ümmetimden müflis kişi kıyamet gününe namaz kılmış, oruç tutmuş, zekat vermiş olarak gelir. Bununla birlikte şuna sövmüş, buna iftirada bulunmuş, şunun malını almış, berikinin kanını akıtmış, öbürünü dövmüş olarak gelir. Buna iyiliklerinden, öbürüne de iyiliklerinden verilir. İyilikleri üzerindeki hakların karşılığı bitirilmeden bitip tükenecek olursa bu sefer onların günahlarından alınır, onun üzerine bırakılır, sonra da cehenneme atılır."(1) Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. Bu anlamdaki güzel açıklamalar Ali İmran Sûresi'nde (3/169-170. âyetler, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Buhârî'de, Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir başkasına namus, haysiyet ya da başka bir hususta haksızlık yapmış ise dinar ve dirhemin bulunmadığı bir gün gelmeden önce ondan helallik dilesin. (Aksi takdirde) o kimsenin eğer salih bir ameli varsa, yaptığı haksızlık kadariyle ondan alınır. Şâyet hasenatı olmazsa bu sefer haksızlık yaptığı kimsenin günahlarından alınır, o kimsenin üzerine yükletilir."(2)

Senedi muttasıl bir hadiste de şöyle denilmektedir: "Dünya hayatındaki işlerden dolayı davalaşılacak ilk hususlar..." Biz bütün bu hususlara dair açıklamaları *"et-Tezkire"* adlı eserimizde yeteri kadarıyla zikretmiş bulunuyoruz.

---

(1) *Müslim*, IV, 1997; *Tirmizi*, IV, 613; *Müsned*, II, 303, 334, 371.
(2) *Buhari*, II, 868, V, 2394.

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ اِذْ
جَاءَهُ ۭ اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكٰفِرِيْنَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِيْ جَاۗءَ
بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهٖٓ اُولٰۗىِٕكَ هُمُ الْمُتَّقُوْنَ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ
مَّا يَشَاۗءُوْنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۭ ذٰلِكَ جَزٰۗؤُا الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٣٤﴾ لِيُكَفِّرَ
اللّٰهُ عَنْهُمْ اَسْوَاَ الَّذِيْ عَمِلُوْا وَيَجْزِيَهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ
الَّذِيْ كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿٣٥﴾

32. Allah'a karşı yalan söyleyenden ve hak kendisine geldiğinde yalanlayandan daha zalim kimdir? Kâfirler için cehennemde yer mi yok?
33. Doğruyu getiren ve onu doğrulayan ise, onlar sakınanların ta kendileridir.
34. Onlar için Rabblerinin yanında diledikleri herşey vardır. İşte bu ihsan edenlerin mükâfatıdır.
35. Ta ki Allah yaptıklarının en kötü olanlarını örtsün ve yapageldiklerinin en güzeli ile onlara mükâfatlarını versin.

"Allah'a karşı" ortağının bulunduğunu, çocuğunun olduğunu iddia ederek **"yalan söyleyenden ve hak"** yani Kur'ân-ı Kerîm **"kendisine geldiğinde yalanlayandan daha zalim kimdir?"** Daha zalim kimse yok demektir.

"Kâfirler" inkârcılar **"için cehennemde"** kalacak **"yer mi yok?"** Buradaki: "(مَثْوًى): (kalacak) yer" kelimesi: "(ثَوَى بالمكان): O yerde ikamet etti" tabirinden türetilmiştir. Muzari fiili: (يَثْوِي) şeklinde, masdarı da; (ثَوَاء وثُوِيًّا) diye gelir. "(مَضَى مَضَاء ومُضِيًّا): Devam etti, gitti, gitmek" gibidir. Şâyet burada (أَثْوَى)'den gelmiş olsaydı, (مُثْوًى) diye olması gerekirdi. Bu ise fasih söyleyişin (ثَوَى) şeklinin olduğunu göstermektedir. Ebu Ubeyd ise; (أَثْوَى) diye kullanıldığını da nakletmekte ve el-A'şa'nın şu beyitini zikretmektedir:

أَثْوَى وقَصَّرَ لَيْلَةً لِيُزَوَّدَا وَمَضَى وأَخْلَفَ مِنْ قُتَيْلَةَ مَوْعِدَا

"Kendisine azık verilsin diye, orada kaldı ve bir geceyi kısalttı
(tamamiyle geçirdi),
Ve geçip gitti de Kuteyle'ye verdiği sözünde durmadı."

el-Esmaî; ancak (ثَرَى) şeklini bilmekte, beyiti soru olmak üzere: "(أثَرَى): Kaldı mı?" diye rivayet etmektedir.

"(وأثْوَيتُ غيري): Benden başkasını bıraktım, barındırdım" fiili ise hem geçişli, hem geçişsiz kullanılır.

"Doğruyu getiren" buyruğu mübteda olarak ref' konumundadır, haberi ise: **"Onlar sakınanların ta kendileridir"** buyruğudur. Doğruyu getirip onu tasdik edenin kimliği hususunda farklı görüşler vardır. Ali (r.a) şöyle demiştir: **"Doğruyu getiren kişi"** Peygamber (sav)'dır. **"Onu doğrulayan"** ise Ebu Bekir (r.a)'dır.

Mücahid de şöyle demiştir: Kasıt Peygamber (sav) ile Ali (r.a)'dır.

es-Süddî der ki: Doğruyu getiren kişi Cebrail (a.s), onu tasdik eden kişi de Muhammed (sav)'dır.

İbn Zeyd, Mukatil ve Katade şöyle demişlerdir: **"Doğruyu getiren"** Peygamber (sav), **"onu doğrulayan"** ise mü'minlerdir. Buna da yüce Allah'ın: **"Onlar sakınanların ta kendileridir"** buyruğunu delil göstermişlerdir. Nitekim yüce Allah: ***"Takva sahibleri için bir hidayettir"*** (el-Bakara, 2/2) diye buyurmuştur.

en-Nehaî ve Mücahid de şöyle demişlerdir: **"Doğruyu getiren ve onu doğrulayan"** kıyamet gününde Kur'ân-ı Kerîm ile gelerek: İşte sizin bize verdiğiniz budur, biz de onun içindekilere tabi olduk, diyecek olan mü'minlerdir. Bu durumda: "(الَّذِي): ...an" bu açıklamaya göre; çoğul anlamında olur. Tıpkı: "(مَنْ): Kimse(ler)" lafzının çoğul anlamında olması gibi. Şöyle de açıklanmıştır: Burada ism-i mevsulden ismin uzunluğu dolayısıyla "nun" hazfedilmiştir.

eş-Şa'bî bunu tekil olduğu şeklinde yorumlamış ve şöyle demiştir: **"Doğruyu getiren"** Muhammed (sav)'dır. Bu durumda onun haberi de çoğul olur. Nitekim tazim edilen kimse hakkında: "O yaptılar, Zeyd şunu şunu yaptılar" denilmesi gibi.

Bir başka açıklamaya göre: Bu yüce Allah'ı tevhide davet eden herkes hakkında umumidir. İbn Abbas ve başkaları böyle açıklamışlardır, Taberî de bunu tercih etmiştir.

İbn Mesud'un kıraatinde: "(وَالَّذِي جَاءُوا بِالصِّدْقِ وَصَدَّقُوا بِهِ): Doğruyu getirenler ve onu söyleyerek doğru söyleyenler" şeklindedir. Bu ise tefsirî bir kıraat-

dir. Ebu Salih el-Kufî'nin kıraatinde ise "(وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ): Doğruyu getiren ve o doğruyu söyleyerek doğru söyleyen" diye (dal harfini) şeddesiz olarak, onu getirdiğini söylemekle doğru söyleyen, anlamında okumuştur. Yüce Allah'a itaatte doğru söylemiş, demek olur.

Bakara Sûresi'nde (2/17. âyetin tefsirinde): (الَّذِي) mevsul ismi hakkında açıklamalar ve bunun hem tekil, hem çoğul için kullanılabileceğine dair ifadeler geçmiş bulunmaktadır.

"Onlar için Rabblerinin yanında diledikleri herşey vardır." Yani cennette diledikleri bütün nimetler onlara verilecektir. Nitekim bir kimseye: Senin benim nezdimde bir ikramın olacaktır, denilirken bu ikram benden sana ulaşacaktır, demek olur.

"İşte bu ihsan edicilerin mükâfatıdır." Dünya hayatında övgü, âhirette de mükâfat vardır onlar için.

"Ta ki Allah yaptıklarının en kötü olanlarını örtsün." Yani onlar "Allah yaptıklarının en kötüsünü örtsün diye" doğruyu tasdik etmişlerdir. Bu da şu demektir: Yüce Allah onlara ikramda bulunacaktır, İslâm'dan önce yaptıklarından dolayı onları sorgulamayacaktır.

"Ve yapageldiklerinin en güzeli ile" ki bu da cennettir **"onlara mükâfatlarını versin."** Dünya hayatında işledikleri itaatlerin, sevabını versin.

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ ۖ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ۚ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٦﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا
لَهُ مِنْ مُضِلٍّ ۗ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾

36. Allah kuluna yetmez mi? Halbuki onlar seni ondan başkaları ile korkutuyorlar. Allah kimi saptırırsa, onu doğru yola ileten bulunmaz.

37. Allah kime hidayet verirse, onu da saptıracak olmaz. Allah muhakkak galib ve intikam alıcı değil midir?

"Allah kuluna yetmez mi?" buyruğunda "yeter" anlamındaki: (كاف)'in sonundaki "ye" harfi sakin olduğundan ve ondan sonraki tenvin de sakin telaffuz edildiğinden dolayı hazfedilmiştir. Aslolan tenvinin ortadan kalkma-

sı dolayısıyla vakıf halinde bunun hazfedilmesidir. Şu kadar var ki burada "ye"nin hazfedilmesi vasl halinde de böyle okunacağının bilinmesi içindir. Araplardan vakıf halinde asla uygun olarak, "ye"yi tesbit ederek: (كافي) diyenler vardır.

"(عَبْدَهُ): Kuluna" lafzı genel olarak tekil olarak okunmuştur. Yani müşriklerin tehdit ve tuzaklarına karşı Allah Muhammed (sav)'a yeterlidir. Ancak Hamza ve el-Kisaî: "(عِبَادَهُ): Kullarına" diye okumuştur ki, bunlar da peygamberlerdir, yahut peygamberler ve onlara iman edenlerdir. Ebu Ubeyd cemaatin okuyuş şeklini yüce Allah'ın bundan sonraki: **"Halbuki onlar seni ondan başkaları ile korkutuyorlar"** buyruğu dolayısıyla tercih etmiştir. Bununla birlikte "kul" lafzının cins ifade etmesi ihtimali de vardır. Yüce Allah'ın: *"Şüphesiz insan ziyandadır."* (el-Asr, 103/2) buyruğunda olduğu gibi. Buna göre birinci okuyuş da, ikinci okuyuş gibi olmaktadır.

Burada sözü geçen "yeterli gelmek"ten putların kötülüklerine karşı korumak demektir. Çünkü onlar mü'minleri putlarla korkutuyorlardı. Öyle ki İbrahim (a.s) şöyle demiştir: *"Siz Allah'a ortak koştuğunuz halde korkmuyorsunuz da ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?"* (el-En'am, 6/81)

el-Cürcanî şöyle demiştir: Allah mü'min kuluna da, kâfir kuluna da yeter. Buna sevab ve mükâfat verir, ötekini de cezalandırır.

"Halbuki onlar seni ondan başkalarıyla korkutuyorlar." Şöyle ki, onlar Peygamber (sav)'ı putlar kendisine zarar verirler diye korkutuyor ve: Bizim putlarımıza mı sövüyorsun? Eğer sen onlardan kötülükle sözetmekten vazgeçmeyecek olursan, bu putlar senin aklını başından alır yahutta başına kötü musibetler getirir, diyorlardı.

Katade dedi ki: Halid b. el-Velid Uzza'yı kırmak üzere elindeki balta ile üzerine yürüdü. Uzza'yı koruyan kişi ona şöyle dedi: Ey Halid! Onun sana zarar verebileceğini söylüyor ve seni sakındırıyorum. Çünkü bunun öyle sert bir tepkisi var ki, kimse onun karşısında duramaz. Bu sefer Halid Uzza'nın üzerine yürüdü ve balta ile burnunu kırdı. Onların Halid'i bu şekilde korkutmaları Peygamber (sav)'ı korkutmaları demekti. Çünkü Halid'i bu işi yapmak üzere görevlendiren Peygamber idi.

Âyet-i kerimenin kapsamına kendi çokluklarını ve güçlü olduklarını ileri sürerek Peygamber (sav)'ı korkutmaları da girmektedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Yoksa onlar: Biz birbirine yardım eden bir topluluğuz mu diyorlar?"* (el-Kamer, 54/44)

"Allah kimi saptırırsa, onu doğru yola ileten bulunmaz" buyruğu daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Allah kime hidayet verirse, onu da saptıracak olmaz. Allah muhakkak galib ve" kendisine ve rasûllerine düşmanlık eden kimselerden **"intikam alıcı değil midir?"**

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ ۖ قُلْ
أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ
كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ ۖ
قُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ ۖ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾ قُلْ يَا قَوْمِ
اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ ۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۙ ﴿٣٩﴾
مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٤٠﴾
إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ ۚ فَمَنِ اهْتَدٰى
فَلِنَفْسِهِ ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۚ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ
بِوَكِيلٍ ﴿٤١﴾ ۚ

38. **Andolsun ki onlara: "Göklerle yeri kim yarattı?" diye sorsan, elbette: "Allah" diyeceklerdir. De ki: Bana haber verin, Allah'tan başka şu ibadet ettikleriniz eğer Allah bana bir zarar vermek dilese, onlar O'nun zararını giderecekler mi? Veya bana bir rahmet dilerse, onlar o rahmetini tutabilirler mi?" De ki: "Bana Allah yeter. Tevekkül edecekler yalnız O'na güvenip dayanır."**
39. **De ki: "Ey kavmim! Haliniz üzere yapabileceğinizi yapın, doğrusu ben de yapacağım. Pek yakında bileceksiniz;**
40. **"Kendisini rezil edecek azabın kime geleceğini ve kalıcı azabın kimin üzerine ineceğini."**
41. **Şüphesiz ki Biz sana kitabı insanlar için hak ile indirdik. Artık kim hidayet bulursa kendi lehine, kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmış olur. Sen onların üzerinde bir vekil değilsin.**

"Andolsun ki" ey Muhammed **"onlara: Göklerle yeri kim yarattı, diye sorsan, elbette: "Allah" diyeceklerdir"** buyruğu ile yüce Allah şunu açıklamaktadır: Bunlar putlara ibadet etmekle birlikte yaratıcının yüce Allah olduğunu kabul etmektedirler. Yaratıcı Allah olduğuna göre Allah'ın yaratılmış varlıkları olan kendi ilâhları ile seni nasıl olur da korkutabilirler? Halbuki sen onları, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın Rasûlüsün.

"De ki: Bana haber verin." Ey Muhammed! Sen onların bu gerçeği itiraf etmelerinden sonra onlara: Bana haber verin, de. **"Allah'tan başka şu ibadet ettikleriniz"** yani bu putlar **"eğer Allah bana bir zarar"** zorluk, sıkıntı ve bela **"vermek dilese, onlar O'nun zararını giderecekler mi veya bana bir rahmet"** nimet ve bolluk **"dilerse, onlar o rahmetini tutabilirler mi?"**

Mukatil dedi ki: Peygamber (sav) onlara bu soruları sordu, onlar ise cevab vermeyip sustular.

Başkası da şöyle demiştir: Allah'ın takdir ettiği hiçbir şeyi bu putlar geri çeviremezler. Ancak putlar şefaat edebilirler, diye cevab verdiler. Bunun üzerine: **"De ki bana Allah yeter"** buyruğu indi. İfadelerin delâleti dolayısıyla yani onlar: Hayır hiçbir zararı gideremezler, hiçbir rahmeti önleyemezler, diyeceklerdir şeklindeki cevabı ayrıca zikretmemiştir.

Sen **"de ki: Allah bana yeter"** yani ben O'na güvenip dayandım demektir. **"Tevekkül edecekler yalnız O'na güvenip dayanır."** Tevekküle dair açıklamalar daha önceden (Al-i İmran, 3/122. âyetin tefsirinde ve 159. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Nafi', İbn Kesir ve Asım dışında Kufeliler: "(كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ): Onlar O'nun zararını giderecekler..." şeklinde ("te" harfini) tenvinsiz okumuşlardır. Ebu Amr ve Şeybe ise -ki el-Hasen ve Asım'ın bilinen kıraati de budur-: "(هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ): Onlar O'nun zararını giderecekler mi" diye ve "(مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ): Onlar o rahmetini tutabilirler" şeklinde aslına uygun olarak tenvinli okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim'in tercih ettiği okuma şekli de budur. Çünkü bu gelecek zaman anlamını ihtiva eden bir ism-i faildir. Durum böyle olduğu takdirde tenvinli okumak daha güzeldir. Şair de şöyle demiştir:

الضاربون عُمَيْراً عن بيوتهم بالليل يوم عُمَيرٍ ظالمٌ عادي

"Evlerinden uzaklaştırmak için Umeyr'i geceleyin vuranlar,
Ki o gün Umeyr zalim ve haksız birisi idi."

Şâyet mazi anlamında kullanılmış ise sadece tenvinli okumak caiz olur. Tenvinin hazfedilmesi de tahkik için yapılır. Eğer tenvin hazfedilecek olursa, o takdirde iki isim arasında herhangi bir perde kalmaz ve bu durumda ikincisi izafet dolayısıyla mecrur gelir. Arapçada tenvinin hazfi çokça görülen ve güzel bir şeydir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ): ***Kabe'ye ulaştırılacak bir hediye kurbanı.***" (el-Maide, 5/95); "(إِنَّا مُرْسِلُو النَّاقَةِ): ***Gerçekten Biz o dişi deveyi göndericileriz...***" (el-Kamer, 54/27) diye buyurmuştur. Sibeveyh de şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: "(غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ): ***Avlanmayı helal saymaksızın***" (el-Maide, 5/1) buyruğu da bunun gibidir. Sibeveyh şu beyiti de zikretmektedir:

هَـلْ أَنْتَ بَـاعِثُ دِينَـارٍ لِحَـاجَتِنَـا أَوْ عَبْـدَ رَبِّ أَخَـا عَـوْنِ بْنِ مِخْـرَاقِ

"Sen bizim ihtiyacımızı görmek için bir dinar gönderen misin?
Yahut Avn b. Mihrak'ın kardeşi olan bir efendinin kölesi mi?"

Nabiğa da şöyle demiştir:

أَحْكُمْ كَحُكْمِ فَتَـاةِ الْحَيِّ إِذْ نَـظَرَتْ إِلَـى حَمَـامِ شِـرَاعٍ وَارِدِ الثَّمَـدِ

"O kabilenin hanımının verdiği hüküm gibi hükmet ki baktığında,
Azıcık suya gelen ve yoldan bükülen güvercinlere baktığında
(güzel hüküm vermişti)."

Burada anlam (وَارِدِ الثَّمَدِ) şeklinde olup tenvin hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın: "(كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ): **Onlar onun zararını giderecekler** (mi)" buyruğu da bunun gibidir.

"De ki: Ey kavmim! Haliniz üzere yapabileceğinizi yapın. Doğrusu ben de" imkânım üzere yani bence mümkün olan şekliyle **"yapacağım. Pek yakında bileceksiniz..."**

Ebu Bekir **"haliniz üzere"** anlamındaki buyruğu: "(مَكَانَاتِكُمْ): İmkanlarınız üzere" diye okumuştur. Daha önceden el-En'am Sûresi'nde (6/135. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Kendisini rezil edecek azabın" yani dünyada kendisini hakir ve zelil kılacak azabın -ki bu açlık ve kılıç ile olacaktır- **"kime geleceğini ve"** âhirette **"kalıcı azabın kimin üzerine ineceğini** (pek yakında bileceksiniz)."

"Şüphesiz ki Biz sana kitabı insanlar için hak ile indirdik. Artık kim hi-

dayet bulursa kendi lehine, kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmış olur. Sen onların üzerinde bir vekil değilsin." Bu âyet-i kerime ile ilgili açık lamalar daha önceden yeteri kadarıyla birkaç yerde (mesela Yunus, 10/108. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِى لَمْ تَمُتْ فِى مَنَامِهَا ۚ
فَيُمْسِكُ الَّتِى قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ
مُسَمًّى ۭ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

42. Allah, ölümleri vaktinde ruhları alır. Ölmeyeninkini de uykusunda (alır). **Hakkında ölüm hüküm ettiğini tutar, diğerini ise bir süreye kadar salıverir. Muhakkak bunda iyice düşünen bir topluluk için âyetler vardır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Ölümleri Esnasında Canları Alan Allah:

"Allah ölümleri vaktinde ruhları alır." Yani ecelleri bittiği sırada ruhları O alır.

"Ölmeyeninkini de uykusunda" buyruğu hakkında farklı görüşler vardır. Ruhları cesetlerinde kalmakla birlikte, tasarruftan onları alıkoyar diye açıklanmıştır.

"Hakkında ölüm hüküm ettiğini tutar, diğerini ise belirli bir süreye kadar salıverir." Salıverdiği, uykuda olandır. Onu ölüm vakti gelinceye kadar tasarrufta bulunmak üzere serbest bırakır. Bu açıklamayı İbn İsa yapmıştır.

el-Ferra şöyle demiştir: Yani uykusunda ölmeyeninkini eceli bittiği vakit alır. Bazan uyuması onun ecelinin bitmesi yani vefatı olur. Bu açıklamaya göre ifadenin takdiri şöyle olur: Ölmeyenin vefatı (ölümü) ise onun uyumasıdır.

İbn Abbas ve diğer müfessirler şöyle demişlerdir: Ölü ve dirilerin ruhları uykuda biraraya gelir, Allah'ın dilediği ruhlar birbirlerini tanırlar. Yüce Allah hepsinin bedenlere dönmesini istediği vakit o zaman ölülerin canlarını yanında alıkoyar, dirilerin ruhlarını bedenlerine geri gönderir.

Said b. Cübeyr de şöyle demiştir: Yüce Allah ölümleri halinde ölenlerin ruhlarını alır. Hayatta olanların da uyumaları halinde ruhlarını alır. Allah dilediği kadar birbirleriyle tanışırlar. **"Hakkında ölüm hükmettiğini tutar, diğerini ise... salıverir."** Yani iade eder.

Ali (r.a) dedi ki: Uyuyan kimsenin ruhu geri gönderilmeden önce semada iken gördüğü şeyler sadık rüyadır. Geri bırakıldıktan ve henüz cesedine girip yerleşmeden önce gördüğü şeyler ise şeytanın telkinidir ve şeytan ona batıl şeyleri hayal olarak gösterir. İşte yalan çıkan rüya da budur.

İbn Zeyd dedi ki: Uyku da bir vefat (ölüm)dür, ölüm de bir vefattır. Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Uyuduğunuz gibi öleceksiniz, uykudan uyandırıldığınız gibi de diriltileceksiniz."(1)

Ömer (r.a): Uyku ölümün kardeşidir, demiştir. Ayrıca bu Cabir b. Abdullah yoluyla merfu bir hadis olarak da rivayet edilmiştir: Ey Allah'ın Rasûlü! Cennet ehli uyurlar mı? diye sormuşlar, o da: "Hayır, uyku ölümün kardeşidir. Cennette ise ölüm yoktur." diye buyurmuştur. Bu hadisi Darakutnî rivayet etmiştir.(2)

İbn Abbas dedi ki: Âdemoğlunda bir nefis, bir de ruh vardır. Her ikisi arasında güneş ışığı gibi bir şey vardır. Nefis, akıl ve ayırdetme gücünün kendisinde bulunduğu şeydir. Ruh ise nefsin ve harekete getirmenin bulunduğu şeydir. Kul uykuya daldı mı Allah onun nefsini kabzeder, fakat ruhunu kabzetmez.

İbnu'l-Enbarî ve ez-Zeccac'ın kabul ettiği görüş de budur. el-Kuşeyrî Ebu Nasr dedi ki: Ancak bu uzak bir ihtimaldir, çünkü âyet-i kerimeden anlaşılan her iki halde de alınan canın aynı şey olduğu şeklindedir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Hakkında ölüm hüküm ettiğini tutar, diğerini ise belirli bir süreye kadar salıverir"** diye buyurmuştur. O halde yüce Allah hem uyku halinde, hem ölüm halinde ruhu kabzeder. Uyku halinde kabzettiği şeyin anlamı adeta alıkonulmuş bir şeymiş gibi, onu tasarruftan alıkoyan şeyler ile onun üstünü örtmesi demektir. Ölüm halinde alıp tuttuğunu ise yanında alıkor ve kıyamet gününe kadar serbest bırakmaz. Yüce Allah'ın: **"Diğerini ise... salıverir"** buyruğu ise onu alıkoyan engeli ortadan kaldırır ve eski haline döner, demektir. O halde uyku esnasında canların alınması, hissetmenin ortadan kaldırılması ve gaflet halinin yaratılması, idrak mahalli olan yerde de idraksizliğin var edilmesidir. Ölüm halinde canın alınması ise ölü-

(1) Hadis olarak herhangi bir kaynakta tespit edemedik.

(2) İbn Ebi Asım, *Zühd*, s. 9; İbn Ebi Hatim, *İlel*, II, 219'da, sahih olan rivayet şeklinin: Cabir (r.a.) zikredilmeksizin "İbnu'l-Menkedir Allah rasulü'ndan" diye mürsel rivayet olduğuna dikkat çekerken; İbnu'l-Cevzi, *el-İlelu'l-Mütenahiye*, II, 931'de asılsız rivayetler naklettiğine dikkat çekmektedir.

mün yaratılması ve duyuların tamamiyle ortadan kaldırılması ile olur.

"Hakkında ölüm hüküm ettiğini tutar" bu ise onda idraki yaratmaması suretiyle olur. Çünkü onda ölüm halini yaratmış bulunmaktadır.

"Diğerini ise..." his ve duyuları ona geri iade etmek suretiyle **"salıverir."**

2- Nefs ve Ruh Aynı Şeyler mi, Ayrı Şeyler mi?

İnsanlar bu âyet-i kerimeden hareketle -belirttiğimiz gibi- nefs ve ruh aynı şey midir, ayrı şeyler midir? hususunda farklı kanaatlere sahibtirler. Ancak daha kuvvetli görünen her ikisinin aynı şey olduklarıdır. Sahih eserlerin (rivayetlerin) -bu hususta zikredeceğimiz üzere- delâlet edip gösterdiği de budur. Bunlardan birisi Um Seleme yoluyla gelen şu hadis-i şeriftir. Dedi ki: Rasûlullah (sav) Ebu Seleme'nin yanına girdi. O sırada gözü açıktı, gözlerini kapattı, sonra şöyle buyurdu: "Şüphesiz ruh kabzedildiğinde göz arkasından ona bakar."(1)

Ebu Hureyre'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İnsan öldüğünde gözünün kaydığını görmez misiniz?" Devamla buyurdu ki: "İşte bu, gözünün nefsine tabi olduğu (arkadan izlediği) bir zamandır."(2) Bu iki hadisi de Müslim rivayet etmiştir.

Yine Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Melekler (can çekişen kimsenin) yanında hazır bulunurlar. Eğer kişi salih birisi ise: Ey hoş ve güzel olan nefis, çık derler ki bu nefis hoş ve temiz bir bedende idi. Övülmüş olarak çık ve sana rahat ve hoş kokular ile gazab etmeyen, hoşnut olan bir Rabbin (huzuruna gideceğin) müjdesini veriyoruz. Bu sözler ona bedenden çıkıncaya kadar söylenir, durur. Sonra da o ruh semaya yükseltilir..."(3)

Bu hadisi -ki isnadı da sahihtir- İbn Mace rivayet etmiştir. Biz de bunu ***"et-Tezkire"*** adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Müslim'in ***Sahih***'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Mü'minin ruhu (bedeninden) çıktı mı iki melek onu karşılar ve onu (semaya) yükseltirler"(4) deyip hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.

Bilal de "Vadi hadisi" diye bilinen hadiste şunları söylemektedir: Ey Al-

(1) ***Müslim***, II, 634; ***İbn Mace***, I, 467; ***Müsned***, VI, 297

(2) ***Müslim***, II, 635

(3) ***İbn Mace***, II, 1423; ***Nesai***, IV, 8; ***Müsned***, VI, 297; Heysemi, ***Mecmau'z-Zevaid***, III, 50; senedindeki ravilerinin sahih ricali olduğunu kaydetmektedir. (Merhum müfessirimizin de aynı şeyi söylemiş olmasını hadis ilmindeki yetkin kişiliğini ortaya koyan bir gösterge olarak değerlendirebiliriz).

(4) ***Müslim***, IV, 2202.

lah'ın Rasûlü! Senin nefsini alan benim nefsimi de aldı. Rasûlullah (sav) -Zeyd b. Hadî Eslem yoluyla gelen hadiste- bu hususta ona şöyle cevab verdiği kaydedilmektedir: "Ey insanlar! Şüphesiz Allah bizim ruhlarımızı kabzetmiş bulunmaktadır. Eğer dileseydi, bu zamandan başka bir vakitte onları bize geri çevirirdi."(1),(2)

3- Ruhun Özellikleri:

Ruh hakkında sahih olan onun maddi cisimler ile iç içe girmiş, latif bir cisim olduğudur. Bu cisim (bedenden) çekilir, çıkartılır. Kefenlerine sarılır ve giydirilir. Onunla semaya çıkılır, ne ölür, ne yok olur. Ruh başlangıcı olup sonu olmayan şeylerdendir. Ruhun iki gözü, iki eli vardır. Kimisinin kokusu hoş, kimisininki kötüdür. Ebu Hureyre yolu ile gelen hadiste belirtildiği gibi.

Bütün bunlar ise arazların değil, cisimlerin sıfatıdır. Bizler bütün bu hususlara dair haberleri ***"et-Tezkira bi Ahvani'l-Mevta ve Umuri'l-Ahira"*** adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Nitekim yüce Allah da: ***"Hele (o can) bir boğaza gelince"*** (el-Vakıa, 56/83) diye buyurmaktadır. Nefsin (canın) vücuttan çıkış noktasına geldiğinde demektir. Bu ise cismin bir sıfatıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Uyurken Ruhun Alınması ve Ölme İhtimali Bulunması Dolayısıyla Yapılması Tavsiye Edilen Dua:

Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiklerine göre Ebu Hureyre Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Sizden herhangi bir kişi yatağına girecek oldu mu elbisesinin iç tarafı ile yatağını silkelesin, Allah'ın adını ansın (besmele çeksin). Çünkü o kendisinden sonra yatağına neler geldiğini bilemez. Yatmak istedi mi sağ yanı üzere yatsın ve: (سبحانك ربي وضعت جنبي وبك أرفعه إن أمسكت نفسي فاغفر لها): Rabbim seni eksikliklerden tenzih ederim. Rabbim senin (adın) ile yanımı (yatağa) koydum. Senin (adın) ile kaldıracağım. Eğer canımı (nefsimi) alıkoyarsan, ona (günahını) bağışla."(3)

Buhârî, İbn Mace ve Tirmizî ise "ona (günahını) bağışla" yerine "ona mer-

(1) ***Müslim,*** I, 471; ***Tirmizi,*** V, 319; ***Ebu Davud,*** I, 118; ***İbn Mace,*** I, 227; ***Muvatta,*** I, 13.

(2) Bu hadislerde görüldüğü gibi aynı olayı anlatmak üzere hem nefis, hem de ruh lafızları kullanılmıştır. Tercümede de bu lafızlar aynen hadisteki şekliyle muhafaza edilmiştir. Merhum müfessirimiz bunları burada zikretmekle her ikisinin aynı şey olduğunu göstermek istemektedir.

(3) ***Müslim,*** IV, 2084; ***Buhari,*** VI, 2691; ***Müsned,*** II, 283.

hamet buyur" diye rivayet etmişlerdir.

(Devamı da şöyledir): "(وإن أرسلتها فاحفظها بما تحفظ به عبادك الصالحين): Eğer salıverirsen salih kullarını ne ile koruyor isen, onu da onlarla koru." (der).[1]

Tirmizî ayrıca şunu ilave etmektedir: Uyandığı vakit de şöyle desin: "(الحمد لله الذي عافاني في جسدي وردّ عليّ روحي وأذن لي بذكره): Bedenimde bana afiyet veren ve ruhumu bana geri verip kendisini zikretmem için bana izin veren Allah'a hamdolsun."[2]

Buhârî de Huzeyfe'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) gece uyumak üzere yatağına çekildi mi elini yanağının altına koyar, sonra da: "(اللهم باسمك أموت وأحيا): Allah'ım, Senin adınla ölüyor ve diriliyorum" derdi. Uyandı mı da: "(الحمد لله الذي أحيانا بعد ما أماتنا وإليه النشور): Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamdolsun. Öldükten sonra diriliş de O'na olacaktır" derdi.[3]

"Hakkında ölüm hükmettiğini tutar" anlamındaki buyruk genel olarak: (فَيُمْسِكُ الَّتِي) şeklinde faili (Allah) olup "ölüm" anlamındaki lafız da (meful olarak) nasb ile okunmuştur. "Allah'ın hakkında... hükmettiği" demek olur. Ebu Hatim ile Ebu Ubeyd'in tercih ettiği okuyuş şekli budur. Çünkü âyetin başında yüce Allah: "Allah... ruhları alır" diye buyurmaktadır. Onlar hakkında hüküm veren de O'dur.

el-A'meş, Yahya b. Vessab, Hamza ve el-Kisaî ise meçhul bir fiil olarak: "(قُضِيَ عَلَيْهَا الْمَوْتُ): Hakkında ölüm hükmü verilen" diye okumuşlardır. en-Nehhas şöyle demiştir: Anlam birdir. Şu kadar var ki birinci kıraat daha açık ve anlaşılırdır, ifadenin akış ve insicamına da daha uygundur. Çünkü hepsi de icma ile: "(وَيُرْسِلُ): Salıverir" diye okumuşlar ve; "(ويُرسَل): Salıverilir" diye okumamışlardır.

Âyet-i kerimede yüce Allah'ın kudretinin büyüklüğüne ve uluhiyette tek ve eşsiz olduğuna, O'nun dilediğini yaptığına, hayat verip öldürdüğüne ve bütün bunlara O'ndan başka hiçbir kimsenin güç yetirmediğine dikkat çekilmektedir.

"Muhakkak bunda" yani yüce Allah'ın ölenin ve uyuyanın canını alıp uyuyanın canını salıverip ölenin canını alıkoymasında **"iyice düşenen bir topluluk için âyetler** (belgeler) **vardır."**

el-Esmaî dedi ki: Ben Mu'temir'i şöyle derken dinledim: İnsanın ruhu bir yün ipliği yumağına benzer. Ruh serbest bırakılır ve gider. Sonra tekrar ser-

(1) *Buhari*, V, 2329; *Ebu Davud*, IV, 311; *Tirmizi*, V, 472; *İbn Mace*, II, 1275; *Müsned*, II, 246, 422...

(2) *Tirmizi*, V, 472.

(3) *Buhari*, V, 2327, V, 2692; *Müslim*, IV, 2083; *Müsned*, V, 154, 399.

best bırakılır, sonra sarılmaya başlanır, sonra gelir (bedene) girer. O halde âyetin anlamı uyku halinde ruhtan bir parça serbest bırakılır, fakat onun büyük bir bölümü yine beden ile bitişiktir ve ondan çıkan bölüm ile de ilişkisi gizli bir ilişkidir. Kişi uyandı mı ruhunun (bedende kalmış olan) büyük bölümü onun dışarı çıkan bölümünü geri çeker, o da geri döner demektir. Bundan başka açıklamalar da yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de de şöyle buyurulmuştur: ***"Bir de sana ruhu soruyorlar. Deki: Ruh Rabbimin emrindendir."*** (el-İsra, 17/85) Yani onun gerçek mahiyetini Allah'tan başkası bilemez. Bu daha önce el-İsra Sûresi'nde (17/85. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ ۚ قُلْ أَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ
شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾ قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا ۖ لَهُ مُلْكُ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾ وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ
وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ۖ وَإِذَا ذُكِرَ
الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾

43. Yoksa onlar Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: "Ya onlar bir şeye malik olmasalar ve akıl erdirmeseler de mi?"
44. De ki: "Bütün şefaat Allah'ındır. Göklerle yerin mülkü yalnız O'nundur. Sonra O'na döndürülürsünüz."
45. Allah bir olarak anılsa, âhirete inanmayanların kalbleri tiksinir. Ondan başkası anılsa, hemen yüzleri güler.

"Yoksa onlar Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler?" Aksine onlar Allah'tan başka putları şefaatçi edindiler, demektir. İfadede: (لم) olumsuzluk edatını ihtiva eden bir anlam da vardır. Yani: ***"Muhakkak bunda iyice düşünen bir topluluk için âyetler vardır."*** (42. ayet) Ancak onlar düşünmediler, bunun yerine kendi putlarını şefaatçiler edindiler.

"De ki: Ya onlar bir şeye malik olmasalar..." Yani ey Muhammed onlara de ki: Bunlar şefaat namına hiçbir şeye sahib olamasalar**"ve"** cansız oldukları için**"akıl erdirmeseler de mi?"** Yine onları şefaatçi edinecek misiniz? Bu, inkâr anlamını ihtiva eden bir sorudur.

"De ki: Bütün şefaat Allah'ındır." Bu buyruk, şefaatin yalnızca Allah'a ait olduğu hususunda açık bir nasstır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onun izni olmaksızın nezdinde kim şefaat edebilir?"* (el-Bakara, 2/255) O halde O, izin vermedikçe hiçbir kimse şefaatçi olamaz. *"Onun razı olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler."* (el-Enbiya, 21/28)

"(جَمِيعاً): Bütün" hal olarak nasbedilmiştir. **"Bütün"** ancak iki ve daha fazlası hakkında kullanılır, şefaat ise bir tanedir diye sorulacak olursa, şöyle cevab verilir: Şefaat mastardır, mastar ise iki ve çoğul hakkında da kullanılır.

"Göklerle yerin mülkü yalnız O'nundur. Sonra O'na döndürülürsünüz."

"Allah bir olarak anılsa" buyruğundaki **"bir olarak"** anlamındaki: (وَحْدَهُ), el-Halil ve Sibeveyh'e göre mastar olarak nasbedilmiştir. Yunus'a göre ise hal olarak nasbedilmiştir.

"Tiksinir" lafzını el-Müberred: Kalbleri sıkılır ve rahatsız olur diye açıklamıştır. İbn Abbas ve Mücahid'in görüşü de budur. Katade de şöyle açıklamıştır: Nefret eder, büyüklük taslar, kâfir olur, asileşir. el-Müerric de: İnkâra sapar diye açıklamıştır. "(الاشمئزاز): Tiksinme"nin asıl anlamı nefret etmek ve sapmak, uzaklaşmak demektir. Amr b. Külsum dedi ki:

إذا غَضَّ الثِّقافُ بِهَا اشْمَأَزَّتْ وَوَلَّتْهُمْ عَشَوْزَنَةً زَبُونَا

"Mızrakları düzeltmek için kullanılan tahta parçası ona değdi mi,
O nefret eder,
Ve onlara karşı büyük bir sertlik, şiddet ve itmek ile karşı koyar (kimse bizi düzeltmeye kalkışırsa başaramaz, karşı koyarız demek istemektedir)."

Ebu Zeyd de şöyle demiştir: "(اشمأز الرجل): Adam korkudan dehşete kapıldı" demektir. İşte müşriklere de "la ilâhe ilallah: Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur" denildi mi bundan nefretle uzaklaşır ve küfre saparlardı.

"O'ndan başkası anılsa" bununla putlar kastedilmektedir. Şeytan Peygamber (sav) en-Necm Sûresi'ni okuduğu esnada peygamberin okuması arasına: **"Ve işte bunlar üstün putlardır ve şüphesiz onların şefaatleri umulur"** sözlerini telkin etmişti. (Bk. el-Hac, 22/52. âyetin tefsiri) Müfessirler topluluğu bu açıklamayı yapmıştır.

"Hemen yüzleri güler." Sevinç ve neşe yüzlerinde belirir.

قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾
وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا
بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۚ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا
يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ
مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤٨﴾

46. De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve açığı bilen Allah'ım. Ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kullarının arasında Sen hüküm vereceksin.

47. Eğer yeryüzünde olanların hepsi ve onunla birlikte bir o kadarı daha zulmedenlerin olsa kıyamet gününde azabın şiddetinden (kurtulmak için) **onları muhakkak fidye vererek kurtulmak isteyeceklerdi. Halbuki Allah'tan ummadıkları şey kendilerine görünür.**

48. Kazandıkları amellerin fenalıkları kendilerine görünecek ve alaya aldıkları şey onları çepeçevre sarıp kuşatacaktır.

"De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan" buyruğundaki: "(فَاطِرَ): Yaratan" lafzının nasb ile gelmesi muzaf bir nida oluşundan dolayıdır. **"Gizliyi ve açığı bilen"** anlamındaki lafızlar da böyledir. Sibeveyh'e göre bunun sıfatı olması da caiz değildir.

"Allah'ım, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kullarının arasında Sen hüküm vereceksin." Müslim'in *Sahih*'inde yer alan rivayete göre Ebu Seleme b. Abdurrahman b. Avf şöyle demiştir: Âişe (r.anha)'ya Peygamber (sav) geceleyin namaza kalktı mı namazının başında ilk olarak ne okurdu? diye sordum, şöyle dedi: Geceleyin namaza kalktı mı namazına şu sözleri söyleyerek başlardı: "Cebrail'in, Mikail'in ve İsrafil'in Rabbi olan Allah'ım, ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve açığı bilen, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kullarının arasında Sen hüküm vereceksin. Hakkında ihtilafa düşülmüş hususa iznin ile beni doğruya ilet. Şüphesiz ki Sen dilediğin kimseyi dosdoğ-

ru yola iletirsin."[1]

er-Rabî b. Haysem, el-Huseyn b. Ali (r.anhum)'in şehid edildiği haberini alınca, yüce Allah'ın: **"Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve açığı bilen Allah'ım! Ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kullarının arasında Sen hüküm vereceksin"** âyetini okudu.

Said b. Cübeyr de şöyle demiştir: Ben öyle bir âyet biliyorum ki her kim o âyeti okur da Allah'tan bir şey isterse, mutlaka o istediğini ona verir. (Bu) yüce Allah'ın: **"De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve açığı bilen Allah'ım. Ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kullarının arasında Sen hüküm vereceksin"** buyruğudur.

"Eğer yeryüzünde olanların hepsi ve onunla birlikte bir o kadarı daha zulmedenlerin" yani yalanlayıp şirk koşanların **"olsa, kıyamet gününde azabın şiddetinden"** yani o günün kötü azabından... Buna dair açıklamalar daha önce Al-i İmran Sûresi'nde (3/91. âyetin tefsirinde) ve Rad Sûresi'nde (13/18. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Halbuki Allah'tan ummadıkları şey kendilerine görünür." Bu hususta gelmiş rivayetlerin en değerlisi Mansur'un, Mücahid'den şöyle dediğine dair yaptığı rivayettir: Bunlar güzel ve hasenat olduğunu vehmettikleri birtakım ameller işlediler, onların hep günah ve seyyiat olduklarını gördüler. es-Süddî de böyle demiştir.

Bir başka açıklamaya göre onlar ölümden önce tevbe edeceklerini vehmettikleri birtakım ameller işlediler. Fakat tevbe etmeden önce ölüm gelip onlara yetişti. Onlar tevbe ile kurtulacaklarını zannediyorlardı.

Tevbesiz olarak günahlarının bağışlanacağı vehmine kapılmış olmaları da mümkündür. Fakat **"Allah'tan ummadıkları şey kendilerine görünür."** Bu ummadıkları şey ise cehennem ateşine girmektir.

Süfyan es-Sevrî bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Vay riyakarların haline, vay riyakarların haline! Bu âyet onlar hakkındadır, burada anlatılan onların durumudur.

İkrime b. Ammar dedi ki: Muhammed b. el-Münkedir ölümü esnasında oldukça korktu, dehşete kapıldı. Ona: Bu korku ve dehşet neden? diye sorulunca şöyle dedi: Allah'ın kitabındaki şu âyetten dolayı korkuyorum: **"Halbuki Allah'tan ummadıkları şey kendilerine görünür."** Ben daha önce ummadığım şeylerin bana görüneceğinden korkuyorum.

"Kazandıkları amellerin fenalıkları" yani işledikleri küfür ve masiyetlerin cezası **"kendilerine görünecek."** Karşılarına çıkacak **"ve alaya aldıkları şey onları çepeçevre sarıp kuşatacaktır"** üzerlerine inecektir.

(1) *Müslim*, I, 534.

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ
إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٤٩﴾ قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُم مَّا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٥٠﴾ فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا
مِنْ هَٰؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُم بِمُعْجِزِينَ
﴿٥١﴾ أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

49. İnsana bir zarar dokunduğunda Bizi çağırır. Sonra Biz ona tarafımızdan bir nimet lütfedersek: "Bu bana ancak bilgi(m)den dolayı verilmiştir" der. Bilakis o bir imtihandır. Fakat onların çoğu bilmezler.

50. Gerçekten onlardan önce geçenler de bunu demişlerdi, ama onların kazandıkları şeyler kendilerine fayda vermedi.

51. Sonunda da kazandıkları o amellerin kötülükleri kendilerine gelip çattı. Bunlardan zulmedenleri de kazandıklarının kötülükleri yakında gelip bulacaktır.

52. Bilmezler mi ki muhakkak Allah rızkı dilediği kimseye yayar ve kısar. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için âyetler vardır.

"İnsana bir zarar dokunduğunda Bizi çağırır." Bu buyruğun Huzeyfe b. el-Muğire hakkında indiği söylenmiştir.

"Sonra Biz ona tarafımızdan bir nimet lutfedersek, bu bana ancak bilgi(m)den dolayı verilmiştir, der." Katade dedi ki: Buradaki "bilgiden dolayı" benim çeşitli kazanç yollarını bilmemden ötürü diye açıklamıştır. Yine ondan gelen bir açıklamaya göre bendeki bir hayırdan ötürü (bana verilmiştir) diye açıklamıştır. Bir başka açıklamaya göre "bilgiden dolayı" yani Allah'ın benim üstünlük ve faziletimi bilmesinden ötürü demektir. el-Hasen de şöyle demiştir: "Bilgiden dolayı" Allah'ın bana öğretmiş olduğu bilgiden dolayı demektir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: O dedi ki: Artık ben şu-

nu biliyorum ki; bu dünya hayatında bana verildiğine göre, Allah nezdinde benim önemli bir yerim var demektir.

Bunun üzerine yüce Allah: **"Bilakis o bir imtihandır"** diye buyurmaktadır. Yani aksine sana verilmiş bulunan bu nimetler kendisi vasıtasıyla sınandığın bir fitne (imtihan)dır.

el-Ferra dedi ki: Buradaki: "(هي): **O"** zamirinin müennes gelmesi "fitne (imtihan)" lafzının müennesliğinden dolayıdır. Eğer: "(بل هو فتنة): Hayır o bir imtihandır" şeklinde (müzekker zamir ile) gelmiş olsaydı, yine caiz olurdu. en-Nehhas dedi ki: İfade: Hayır, bu sana bir fitne (imtihan) olmak üzere verilmiştir, takdirindedir.

"Fakat onların çoğu bilmezler" yani yüce Allah kendilerine mal ve servet verdiği takdirde bunun bir sınama olduğunu bilmezler.

"Gerçekten onlardan önce geçenler" Karun ve daha başkaları arasından ***"bu ancak bana bendeki bir ilim dolayısıyla verilmiştir"*** (el-Kasas, 28/78) diye söyleyen onlardan önceki kâfirler **"de bunu demişlerdi."**

Bu buyruktaki: "(قالها): Bunu demişlerdi" buyruğundaki zamirin müennes gelmesi (söylenen söz anlamındaki "kelime")nin müennesliğinden ötürüdür.

"Ama onların kazandıkları şeyler kendilerine fayda vermedi" buyruğundaki; "(ما): ...me" red ve inkâr içindir, yani onların mallarının, çoluk-çocuklarının Allah'ın azabına karşı hiçbir faydası olmadı. Bunun; "mallarının kendilerine faydası ne oldu?" anlamında olduğu da söylenmiştir. O takdirde bu edat soru edatı olur.

"Sonunda da kazandıkları o amellerin kötülükleri" yani kötü amellerinin cezası -çünkü bazan kötülüğün cezası (seyyie)na da kötülük (seyyie) denilir- **"kendilerine gelip çattı. Bunlardan"** bu ümmetten **"zulmedenleri"** şirk koşanları**"de kazandıklarının kötülükleri"** açlık ve kılıç **"yakında gelip bulacaktır. Onlar"** Allah'ı **"aciz bırakamazlar"** azabından kurtulamazlar, önüne geçemezler. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-En'am, 6/134. âyetin tefsiri ile Yunus, 10/53. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Bilmezler mi ki muhakkak Allah rızkı dilediği kimseye yayar ve kısar. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için âyetler vardır." Özellikle mü'minleri sözkonusu etmiştir. Çünkü âyetler üzerinde iyiden iyiye düşünen ve onlardan yararlananlar onlardır. Rızkın genişliğinin kimi zaman bir tuzak ve bir istidrâc olduğunu, kısılmasının da yükseklik ve ecri büyütmek için verildiğini yalnız onlar bilirler.

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾ وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ﴿٥٤﴾ وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾ أَن تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَىٰ عَلَىٰ مَا فَرَّطتُ فِي جَنبِ اللَّهِ وَإِن كُنتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ ﴿٥٦﴾ أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾ أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٥٩﴾

53. De ki: "Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları mağfiret eder." Muhakkak O, çok çok mağfiret edendir, rahmet edendir.

54. Size azab gelmezden önce Rabbinize dönün ve O'na teslim olun. Sonra size yardım olunmaz.

55. Farkında olmadan ansızın azab size gelmezden önce Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun.

56. Ta ki kimse: "Allah'a karşı işlediğim kusurlardan dolayı vay benim haline ve gerçekten ben alay edenlerdendim" demesin.

57. Veya: "Eğer Allah bana hidayet etse idi. Elbette takvalılardan olurdum." demesin;

58. Ya da azabı gördüğünde: "Eğer benim için bir dönüş imkânı olsaydı, ihsan edicilerden olurdum" demesin.

59. "Hayır, sana âyetlerim gerçekten gelmiş idi. Sen ise onları yalanlamış, büyüklenmiş ve kâfirlerden olmuş idin."

"De ki: Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!" buyruğunda yer alan: "(يَا عِبَادِيَ): **Ey kullarım"** buyruğun da arzu edilirse "ya" hazfedilebilir. Çünkü nida hazf yerlerindendir.

en-Nehhas dedi ki: Bu hususta gelmiş en değerli rivayetlerden birisi de Muhammed b. İshak'ın Nafi'den, onun İbn Ömer'den, onun Ömer'den şöyle dediğine dair yaptığı şu rivayettir: Biz hicret etmek üzere karar verince, ben ile Hişam b. el-As b. Vail es-Sehmî ile Ayyaş b. Ebi Rabia b. Utbe ile sözleştim ve buluşma yerimiz Ğıfaroğulları suyu olsun, dedik. Ayrıca şunu da söyledik: Bizden geciken olursa, onun alıkonulmuş olduğunu bileceğiz, diğerleri yollarına devam etsin. Sabah ben ile Ayyaş b. Utbe buluştuk, Hişam ise yanımıza gelemedi. Onun fitneye (azab ve işkenceye) maruz kaldığını öğrendik. O da bu fitneye boyun eğdi. Medine'de iken şöyle diyorduk: Bunlar aziz ve celil olan Allah'ı tanıdılar, Rasûlü (salat ve selam ona)ne iman ettiler. Sonra da başlarına gelen bir bela dolayısıyla fitneye düştüler (dinlerinden döndüler). Onların tevbelerinin kabul edilebileceği görüşünde değiliz. Kendileri de kendi kendilerine böyle diyorlardı. Fakat yüce Allah Kitabında: **"De ki: Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin"** buyruğundan **"...büyüklük taslayanlara cehennemde yer mi yok?"** buyruğuna kadar olan bölümleri indirdi. Ömer dedi ki: Ben bunları kendi ellerimle yazdıktan sonra Hişam'a gönderdim. Hişam dedi ki: Âyetler bana ulaşınca, onları alıp Zu Tuva'ya çıktım ve şöyle dedim: Allah'ım, Sen bu buyrukları anlamamı sağla. Anladım ki bu buyruklar bizim hakkımızda inmiştir. Sonra geri döndüm, deveme bindim, Rasûlullah (sav)'a kavuştum.

Said b. Cübeyr'den de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Müşriklerden bir topluluk çokça kişi öldürmüş, çokça zina etmişlerdi. Peygamber (sav)'a ya şöyle dediler, yahutta ona şöylece haber gönderdiler: Senin kendisine davet ettiğin şey, hiç şüphesiz güzel bir şeydir. Tevbe edersek, tevbemiz kabul olur mu dersin? Bunun üzerine aziz ve celil olan şu: **"De ki: Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım..."** âyetini indirdi. Bunu Buhârî bu manada rivayet etmiştir.(1) Bu el-Furkan Sûresi'nin sonlarında (25/68-69. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu âyet-i kerime Mekkeliler hakkında inmiştir. Onlar şöyle demişlerdi: Muhammed putlara tapan, Allah'ın haram kıldığı canı öldüren kimsenin günahının bağışlanmayacağını söylüyor. Peki nasıl hicret edelim? Nasıl müslüman olalım? Biz hem Allah ile birlikte başka ilâha ibadet ettik, hem Allah'ın haram kıldığı canı öldürdük. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.(2)

(1) *Buhari*, IV, 1811; *Müslim*, I, 113, *Nesai*, VII, 86.
(2) *Ebu Davud*, IV, 104-105.

Bir başka açıklamaya göre bu âyet-i kerime ibadet hususunda kendi aleyhlerine aşırıya gitmiş ve cahiliye döneminde işlemiş oldukları birtakım günahlar dolayısıyla bu ibadetlerinin kabul olunmayacağından korkmuş birtakım müslümanlar hakkında inmiştir.

Yine İbn Abbas ve Ata şöyle demiştir: Âyet-i kerime Hamza (r.a)'ın katili Vahşi hakkında inmiştir. Çünkü Allah'ın onun müslüman olmasını kabul etmeyeceğini zannetmişti. İbn Cüreyc'in Ata'dan, onun İbn Abbas'tan rivayetine göre ise İbn Abbas şöyle demiştir: Vahşi Peygamber (sav)'a gelerek: Ey Muhammed, ben sana himaye istiyerek geldim. Allah'ın kelamını dinleyinceye kadar beni himayene al, dedi. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ben seni himayesiz olarak görmek isterdim. Fakat madem benden himaye isteyerek geldin, Allah'ın kelamını dinleyinceye kadar seni himayeme alıyorum" dedi. Vahşi dedi ki: Ben Allah'a ortak koştum, Allah'ın haram kıldığı canı öldürdüm, zina ettim. Allah benim tevbemi kabul eder mi? Rasûlullah (sav); ***"Onlar ki Allah ile birlikte başka bir ilâha ibadet etmezler. Hak ile olması dışında Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı nefsi de öldürmezler, zina da etmezler"*** (el-Furkan, 25/68) âyet-i kerimesi sonuna kadar nazil oluncaya kadar sustu. Sonra bu âyeti Vahşi'ye okudu. Vahşi ben burada bir şart koşulduğunu görüyorum, belki ben salih bir amel işlemeyeceğim, Allah'ın kelamını dinleyinceye kadar ben senin himayende kalmaya devam ediyorum. Bunun üzerine şu âyet–i kerime indi: ***"Doğrusu Allah kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını da dilediğine bağışlar"*** (en-Nisa, 4/48 ve 116) âyeti indi. Onu çağırttırdı ve ona bu âyeti okudu. Bu sefer şöyle dedi: Belki ben mağfiret etmeyi dilemeyeceği kimselerdenim. Onun için Allah'ın kelamını dinleyinceye kadar senin himayende kalıyorum, dedi. Bu sefer: **"Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin"** âyeti nazil oldu. Bunun üzerine: Evet şimdi oldu, ayrıca herhangi bir şart koşulduğunu görmüyorum, dedi, sonra da müslüman oldu.(1)

Hammad b. Seleme, Sabit'ten, o Şehr b. Havşeb'den, o Esma'dan rivayet ettiğine göre Esma Peygamber (sav)'ı: **"De ki: Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları mağfiret eder"** ve bunlara aldırış etmez **"Muhakkak o çok çok mağfiret edendir, rahmet edendir"** buyruğunu ("ve aldırış etmez" ilavesiyle birlikte) okurken dinledim.

İbn Mesud'un Mushafında ise "Allah dilediği kimseler için bütün günahları mağfiret eder" şeklindedir.

Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Bu iki okuyuş da (Esma'nın naklettiği

(1) Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, V, 424.

okuyuş ile Abdullah b. Mesud'un mushafındaki okuyuş) tefsiri açıklamaya götürür. Yani Allah dilediğinin günahını bağışlar. Yüce Allah da kime bağışlamayı dileyeceğini bilmiştir. Bu ise tevbe eden veya küçük günah işlemekle birlikte büyük günahı bulunmayan kimsedir. Bununla tevbe eden kimseyi kastettiği de daha sonra gelen: **"Size azab gelmezden önce Rabbinize dönün"** buyruğu göstermektedir. O halde tevbe eden kimseye bütün günahları bağışlanacaktır. Buna da yüce Allah'ın: *"Muhakkak Ben tevbe eden... kimseye de çok çok mağfiret ediciyim"* (Ta-Ha, 20/82) buyruğu delâlet etmektedir. Bunda açıklanamayacak bir taraf yoktur.

Ali b. Ebi Talib dedi ki: Kur'ân-ı Kerîm'de şu: **"De ki: Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin."** buyrugundan daha geniş bir âyet-i kerime yoktur. Bu husus daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/84. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Abdullah b. Ömer de dedi ki: Kur'ân-ı Kerîm'de en çok ümit verici âyet-i kerime bu âyet-i kerimedir. İbn Abbas ise onların bu sözlerine cevab vererek şöyle demektedir: Kur'ân-ı Kerîm'de en ümit verici âyet-i kerime yüce Allah'ın: *"Doğrusu Rabbin zulümlerine rağmen insanlara yine de mağfiret edendir"* (er-Rad, 13/6) âyetidir. Bu husus daha önceden er-Rad Sûresi'nde (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ümit kesmeyin" anlamındaki buyruk: (وَلَا تَقْنَطُوا) şeklinde "nun" harfi esreli olarak okunduğu gibi, üstün olarak da okunmuştur. Buna dair açıklama daha önceden el-Hicr Sûresi'nde (15/55. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Size" dünya hayatında **"azab gelmezden önce Rabbinize dönün"** itaat ile O'na yönelin. Yüce Allah şirkten tevbe eden kimselere mağfiret edeceğini açıkladıktan sonra tevbe etmeyi ve kendisine dönmeyi emretmektedir. **"İnabe"** ihlas ile yüce Allah'a dönmek demektir. **"Ve O'na teslim olun"** itaatle boyun eğin, emirlerine uyun. **"Sonra size yardım olunmaz."** Yani O'nun azabından kimse sizi kurtaramaz.

Cabir (r.a)'ın rivayet ettiği hadise göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki Allah'ın kişinin itaatte ömrünü uzatması ve ona dönüşü nasib etmesi mutluluktandır.[1] Kişinin amelde bulunup amelini beğenmesi ise bedbahtlıktandır."

"Farkında olmadan ansızın azab size gelmezden önce Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun" buyruğunda geçen **"indirilenin en güzeli"** Kur'ân-ı Kerîm'dir. Onun hepsi güzeldir. Anlamı el-Hasen'in dediğine göre şöyledir: Ona itaate bağlanın, isyan etmekten uzak durun.

(1) Bu kadarıyla: *Müsned*, III, 332; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VII, 362.

es-Süddî de şöyle demiştir: En güzel olan Allah'ın Kitab-ı keriminde emrettikleridir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Bunlar muhkem buyruklardır. Müteşabihin bilgisini ise onu bilene havale ediniz. Yine İbn Zeyd şöyle demiştir: Yüce Allah, Tevrat, İncil ve Zebur gibi kitabları indirdikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'i indirdi ve ona uymayı emretti. En güzel olan odur, mucize olan odur.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu (kitab, Kur'ân-ı Kerîm) en güzel olandır. Çünkü o (önceki kitabları) neshedici, bütün kitablar hakkında hüküm vericidir. Onun dışındaki diğer bütün kitablar ise neshedilmiştir.

Bunun affetmek olduğu da söylenmiştir, çünkü yüce Allah peygamberini affetmek ile kısas uygulamak arasında serbest bırakmıştır. Bir başka açıklamaya göre yüce Allah'ın Peygamber (sav)'a öğrettiği Kur'ân'dan olmayan şeyler, güzel şeylerdir. Kur'ân olarak vahyettikleri ise en güzel olandır.

Bir diğer açıklamaya göre geçmiş ümmetlerin haberlerine dair size indirilenlerin en güzeline (uyun), demektir.

"Ta ki... demesin" buyruğundaki "(أَنْ): ...me..." nasb mahallindedir. Yani böyle demesi hoşuna gitmeyeceğinden böyle de(yecek duruma düş)mesin demektir. Kufelilere göre ise: "(لئلا تقول): Demesin" şeklinde; Basralılara göre ise: "(حذر أَنْ تَقُولَ): Söyler diye korksun" takdirindedir.

Şöyle de açıklanmıştır: "Ta ki kimse... de"mesinden önce... demektir. Çünkü bundan önce de: **"Azab size gelmezden önce"** diye buyurulmuştur.

ez-Zemahşerî dedi ki: Şâyet **"kimse"** anlamındaki lafız niçin nekre (belirtisiz) gelmiştir diye soracak olursan, derim ki: Çünkü bundan maksat bazı kimselerdir, bu da kâfirin nefsi (kâfir)dir. Bununla birlikte diğer kimselerden ayrı bir kimsenin kastedilmesi de mümkündür. Bunun kastedilmesi ise ya aşırı derecedeki küfründen ötürüdür, veya göreceği büyük azabtan dolayıdır. Bununla çokluk ve fazlalığın kastedilmiş olma ihtimali de vardır. el-A'şa'nın şu beyitinde olduğu gibi:

وَرُبَّ بَقِيعٍ لَوْ هَتَفْتُ بِجَوْهِ أَتَانِي كَرِيمٌ يَنْفُضُ الرَّأْسَ مُغْضَبَا

"Nice ağaçlık yer var ki eğer içine doğru seslenecek olsam,
Bana başını silkeleyen öfkeli ve şerefli (pekçok kimse) gelir."

O bu sözleriyle şerefli tek bir kimseyi değil, kendisine yardım edecek kalabalıklar halinde şerefli kimselerin geleceğini kastetmektedir. Bunun benzeri de: "(رُبَّ بلدٍ قطعت ، ورُبَّ بطلٍ نازعت): Nice ülkeler katettim, nice kahramanla çarpıştım" ifadeleridir. Bununla anlatılmak istenen çokluktan başkası değildir.

"(يَا حَسْرَتَا): **Vay benim halime"** buyruğunun aslı (يَا حَسْرَتِي) şeklindedir, "ye"nin yerine "elif" gelmiştir. Çünkü hem daha hafiftir, hem de istiğasede (yardım istemek halinde) sesi uzatmak imkânını daha çok verir. Kimi zaman bundan sonra bir "he" harfi getirdikleri de olur. el-Ferra şu beyiti naklet mektedir:

يـا مَرْحَبَـاهُ بحمارٍ نـاجِيَـةْ إذا أتَى قَـرَّبْتُـه لِـلسَّانِيَةْ

"Çok hızlı koşan bir eşeğe merhaba,
O geldi mi hemen onu su taşımaya yaklaştırırım."

Bazan "elif"ten sonra izafete delâlet etmek üzere "ye" harfini kattıkları da olur. Nitekim Ebu Cafer: (يَا حَسْرَتَايَ) diye okumuştur. Burada sözü edilen "hasret" pişmanlık demektir.

"Allah'a karşı işlediğim kusurlardan dolayı" buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen: Allah'a itaat hususundaki (kusurlarımdan dolayı) diye açıklamıştır. ed-Dahhak yüce Allah'ı anmaktaki kusurlarımdan dolayı diye açıklamış ve şöyle demiştir: Bundan da maksat Kur'ân-ı Kerîm ve gereğince amel etmektir.

Ebu Ubeyde dedi ki: **"Allah'a karşı"** Allah'ın mükâfatı hususundaki **"kusurlarımdan dolayı"** demektir.

el-Ferra da dedi ki: "Cenb (mealde karşı): yakınlık ve civarında bulunmak" demektir. Mesela: "(فلان يعيش في جنب فلان): Filan kişi filanın civarında yaşar" demektir. "(وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ): *Yakın komşuya"* (en-Nisa, 4/36) buyruğunda da bu kökten gelen lafız kullanılmıştır. Buyruk: Yüce Allah'ın yakınlığını ve komşuluğunu aramaktaki kusurlarından dolayı anlamındadır ki; bu da cenneti istemekteki kusurdur.

ez-Zeccac da şöyle demiştir: Yüce Allah'ın beni kendisine davet ettiği ve Allah'ın yolunun kendisi olan o yolu izlemekteki kusurlarımdan dolayı hasretler olsun bana (vay benim halime)! demektir. Çünkü Araplar da bir şeye götüren, ulaştıran yola ve sebebe de "cenb" adını verirler. Mesela: "(تجرعت في جنبك غصصاً): Senin için, senin hoşnutluğun için ben hiç de yutulmayacak lokmaları sıkıntı ile yuttum" denilir.

"(فِي جَنْبِ اللَّهِ): **Allah'a karşı"** buyruğunun, yüce Allah'ın rıza ve sevabına ulaştıran cihet ve tarafta, anlamına geldiği de söylenmiştir. Araplar: "(الجانب): Cihet ve tarafa" da bu ismi verirler. Nitekim şair şöyle demiştir:

قُسِمَ مَجْهُـوداً لِـذَاكَ الْقَلْبُ النَّـاسُ جَنْبٌ وَالأَمِيـرُ جَنْبُ

"Bundan ötürü kalb bitkin bir şekilde bölündü,
İnsanlar bir tarafta, emir bir tarafta."

Bununla insanların ayrı bir cihette, emirin ayrı bir cihette bulunduğunu kastetmektedir. İbn Arafe dedi ki: Bununla Allah'ın emirlerini terkettiğinden dolayı... demek istemektedir. Nitekim: "(ما فعلت ذلك في جنب حاجتي): Ben bu işi ihtiyacım yanında (ihtiyacımdan dolayı) yapmadım" denilir. Şair Küseyyir de şöyle demiştir:

أَلَا تَتَّقِينَ اللَّهَ فِي جَنْبِ عَاشِقٍ لَهُ كَبِدٌ حَرَّى عَلَيْكِ تَقَطَّعُ

"Senin için yanan, parça parça olan bir ciğeri bulunan,
Bir aşık hakkında Allah'tan korkmaz mısın?"

Mücahid de böyle demiştir. Allah'ın emirlerinden zayi ettiklerimden (yerine getirmediğimden) ötürü... demektir, diye açıklamıştır. Peygamber (sav)'dan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Bir adam bir mecliste oturur, bir yerde yürür, bir yerde yatar uzanır da orada aziz ve celil olan Allah'ın adını anmayacak olursa, mutlaka bu onun aleyhine kıyamet gününde bir hasret (sebebi) olacaktır."(1) Bu hadisi Ebu Dâvûd bu manada rivayet etmiştir.

İbrahim et-Teymî dedi ki: Kıyamet gününde duyulacak hasletlerden (vay halime, dedirtecek şeylerden) birisi de kişinin Allah'ın dünya hayatında kendisine vermiş olduğu malı, başkasının mizanında görmesidir. Başkası o malı ondan miras almış ve o malı hak ile kullanmıştır. O bakımdan o malın ecrini o kimse almış, diğeri de onun günahını yüklenmiş olacaktır.

Yine hasret duyma sebeplerinden birisi de kişinin dünyada iken Allah'ın kendi hizmetine vermiş olduğu kölesinin yüce Allah'a daha yakın bir konumda olduğunu görmesi veya dünyada iken kör diye bildiği bir adamın kıyamet gününde görüyor olduğunu görüp kendisinin ise kör kılınmış olmasıdır.

"Ve gerçekten ben alay edenlerdendim." Ben ancak dünyada iken Kur'ân ile Rasûl ile Allah'ın gerçek dostları ile alay eden kimselerden idim.

Katade dedi ki: Böyle bir kimse yüce Allah'a itaati elden kaçırmakla kalmayarak itaat ehli ile alay dahi eder.

"(إن كنت): Gerçekten ben...dim" hal olarak nasb mahallindedir. Ben alay ediyorken kusurlu hareket ettim veya alay etme halinde kusurlu hareket et-

(1) *Ebu Davud*, IV, 264; *Tirmizi*, V, 461; *Müsned*, II, 432, 446, 453, 481, 484.

tım, demiş gibidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Ben ancak alay, oyun, eğlence ve batıl içinde idim. Yani benim bütün yaptıklarım ancak yüce Allah'tan başkasına ibadet yolun da idi.

"Veya" bu kişi **"eğer Allah bana hidayet etse idi"** dininin yolunu bana gös terse idi **"elbette"** şirk ve masiyetlerden sakınan **"takvalılardan olurdum, demesin."** Buradaki: Şâyet Allah bana hidayet vermiş olsaydı, ben de hidayet bulurdum, sözü doğrudur. Şanı yüce Allah'ın şu buyruğunda bize haber verdiği müşriklerin şu şekildeki delil göstermelerine de yakındır: *"Müşrikler: Allah dileseydi, biz de babalarımız da ortak koşmazdık... diyeceklerdir."* (el-En'am, 6/148) Ancak bu kendisi ile batıl kastedilen hak bir sözdür. Tıpkı Ali (r.a)'ın Haricilerden: "Hüküm ancak Allah'ındır" diyen kimseye bu cevabı verdiği gibi.

"Ya da" bu kişi **"azabı gördüğünde: Eğer benim için bir dönüş imkânı olsaydı, ihsan edicilerden olurdum, demesin"** buyruğundaki: "(فأكونَ): Olurdum" lafzının nasb ile gelmesi temenninin cevabı oluşundan dolayıdır. Bununla birlikte **"bir dönüş"** lafzına atfedilmiş olarak da kabul edilebilir, çünkü: "(أن أكر): Dönme imkânım..." anlamındadır. Nitekim şair şöyle demiştir:

لَـلُبْسُ عَـبَـاءَةٍ وَتَـقَـرَّ عَـيْـنِـي أَحَبُّ إِلَيَّ مِـنْ لُـبْسِ الشُّـفُـوفِ

"Andolsun ki göz aydınlığı içinde giyineceğim bir aba,
İncecik (ipekli) elbiseler giymekten daha çok hoşuma gider."

el-Ferra da şu beyiti zikretmektedir:

فَمَا لَـكَ مِنْهَا غَيْرُ ذِكْـرَى وَخَشْيَةٍ وَتَسْـأَلَ عَن رُكْبَـانِهَـا أَيْنَ يَمَّـمُـوا

"Ondan sana geri kalan bir anı ve korkudan başkası değildir,
Bir de onun süvari kafilesinin nereye doğru gittiklerini sorarsın."

Burada "sorarsın" anlamındaki fiili "anı" anlamındaki lafzın mahalline atıf ile nasb ile okumuştur. Çünkü ifade: "(فمالك منها إلا أن تذكر): Ondan sana geriye kalan anmaktan başkası değildir" şeklindedir. "Aba giyinmek ve... aydın olması" ifadesi de bu kabildendir, yani: "(لأن ألبس عباءة وتقرّ): Aba giymek ve gözümün aydın olması..." takdirindedir.

Ebu Salih dedi ki: İsrailoğullarından arif bir kişi vardı. O bir yazı gördü: Kişi uzun bir süre Allah'a itaat ile amel etmekle birlikte onun ameli cehennemliklerin amelleri ile mühürlenir. Bu sebebten cehenneme girer ve bir adam da uzun bir süre Allah'a masiyet olan şeyleri işler, sonra ameli cennet ehlinden birisinin ameli ile mühürlenir, o da cennete girer. Bunun üzerine adam: O halde ben ne diye kendimi yoruyorum deyip yaptığı amellerini bıraktı, fasıklığa ve masiyete koyuldu. İblis ona dedi ki: Senin uzun bir ömrün var. Dünyadan faydalan, sonra tevbe edersin. Fasıklığa koyuldu, malını hayasızlıklara harcayıp tüketti. En lezzetli anında ölüm meleği ona gelince bu sefer: "Allah'a karşı işlediğim kusurlardan dolayı vay benim halime! Ömrüm şeytana itaatle geçti" dedi ve pişmanlığın fayda vermeyeceği bir zamanda pişman oldu. İşte yüce Allah bu kimseye dair haberi Kur'ân-ı Kerîm'de indirdi.

Katade de şöyle demiştir: Bunlar çeşitli gruplardır. Onlardan bir kesim: "Allah'a karşı işlediğim kusurlardan dolayı vay benim halime" demiş, bir diğer kesim: "Eğer Allah bana hidayet etse idi, elbette takvalılardan olurdum" demiş, bir öteki kesim: "Eğer benim için bir dönüş imkânı olsaydı, ihsan edicilerden olurdum" demiş olacaktır. Yüce Allah da onların hepsinin bu söylediklerini reddetmek üzere şöyle buyurmaktadır:

"Hayır, sana âyetlerim gerçekten gelmiş idi." ez-Zeccac dedi ki: Buradaki: "(بَلَى): **Hayır"** olumsuz bir sorunun cevabıdır. Halbuki ifadede olumsuz lafzı yoktur. Şu kadar var ki; **"Eğer Allah bana hidayet etse idi"** buyruğu Allah bana hidayet vermedi, anlamındadır. Sanki bu sözü söyleyen kimse: Bana hidayet verilmedi, demiş gibidir. Bunun üzerine ona: Hayır, sana hidayet yolu açıkça gösterilmiştir. Sen eğer iman etmek isteseydin, iman etmek imkânını bulurdun.

"Âyetlerim"den kasıt, Kur'ân-ı Kerîm'dir. **"Âyetler"** ile mucizelerin kastedildiği de söylenmiştir. Yani delil senin için açıklık kazanmış, fakat sen onu inkâr edip yalanlamıştın.

"Büyüklenmiş" yani imana karşı büyüklük taslamış **"ve kâfirlerden olmuş idin."** Yüce Allah burada müzekkere hitab kipi ile **"büyüklenmiş ve kâfirlerden olmuş idin"** diye buyurmaktadır. Çünkü **"nefs**: kimse" hem erkek, hem dişi hakkında kullanılır. Mesela: "(ثلاثة انفس): Üç kişi, kimse" denilir. el-Müberred dedi ki: Araplar "bir insan" anlamında: "(نفس واحد): Bir kimse" derler.

er-Rabî' b. Enes, Um Seleme'den rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) bu buyruğu şöyle okumuştur: "Sana (dişiye hitab kipi ile) âyetlerim gerçekten gelmiş idi. Sen ise onları yalanlamış, büyüklenmiş ve kâfirlerden olmuş idin." el-A'meş de "Hayır, sana âyetlerim... gelmiş idi" anlamındaki buyruğu:

"(بَلَى قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي): Hayır, ona âyetlerim gelmiş idi" diye okumuştur. Bu da (hitab kipinin) müzekker oluşuna delil teşkil etmektedir. er-Rabî' b. Enes, Um Seleme'ye yetişmemiştir, ancak bu kıraat de caizdir. Çünkü "nefs (kimse)" hem erkek, hem dişi için kullanılabilir. Kimileri bu kıraati kabul etmeyerek şöyle demiştir: O takdirde "te" harfi kesreli okunmalı ve ayrıca: "(وكنت من الكوافر أو من الكافرات): Ve sen kâfir dişilerden idin" şeklinde olması gerekirdi.

en-Nehhas şöyle demektedir: Böyle olması gerekmemektedir. Çünkü ondan öncesinin: "(أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ): **Kimse... demesin"** şeklinde olmakla birlikte daha sonradan: "(وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ): **Ve gerçekten ben alay edenlerdendim"** diye buyurmakta, bunun yerine (müennes çoğul olarak getirilmesi gereken:) (السواخر) de, (من الساخرات) de denilmemiştir. Arapçada "te" harfi esreli okunmak suretiyle: "(وَاسْتَكْبَرْتِ وَكُنْتِ): Büyüklenmiş... ve olmuş idin" ifadesinin takdiri ise "(من الجمع الساخرين أو من الناس الساخرين أو من القوم الساخرين): Alay eden topluluktan yahut alay eden insanlardan yahut alay eden kimselerden (oldun)" şeklindedir.

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ ط
اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٦٠﴾ وَيُنَجِّي اللّٰهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا
بِمَفَازَتِهِمْ ز لَا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ خَالِقُ
كُلِّ شَيْءٍ ز وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿٦٢﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضِ ط وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ع
﴿٦٣﴾ قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَاْمُرُوٓنِّي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾

60. Kıyamet gününde Allah'a yalan söyleyenleri yüzleri kararmış görürsün. Büyüklük taslayanlara cehennemde yer mi yok?
61. Allah takva sahiblerini umduklarına erdirmek sureti ile kurtarır. Onlara hiçbir fenalık dokunmaz ve onlar üzülmezler de.
62. Allah herşeyin yaratıcısıdır, O herşeye vekildir.
63. Göklerle yerin anahtarları yalnız O'nundur. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler ise, onlar zarara uğrayanların ta kendileridir.
64. De ki: "Artık ey cahiller, bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emredeceksiniz?"

"Kıyamet gününde Allah'a yalan söyleyenleri yüzleri kararmış görürsün." Bu onları kuşatan Allah'ın gazab ve intikamından ötürü olacaktır.

el-Ahfeş dedi ki: **"Görürsün"** buyruğu yüce Allah'ın: **"Yüzleri kararmış"** buyruğunda amel etmemiştir. Bu mübteda ve haber cümlesidir. ez-Zemahşerî dedi ki: Eğer **"görürsün"** buyruğunda kastedilen gözle görmek ise, hal konumunda bir cümledir. Eğer maksat kalbin görmesi ise ikinci mefuldür.

"Büyüklük taslayanlara cehennemde yer mi yok?" buyruğunda geçen: **"Büyüklenmenin, kibrin"** anlamını Rasûlullah (sav) açıklamış ve şöyle buyurmuştur: "Hakkı kabul etmemek ve insanları küçük görmektir."(1)

Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet, 7. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği hadise göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde büyüklük taslayanlar küçücük karıncalar şeklinde haşredileceklerdir. Onları küçülmüşlük öyle bir yakalayacak ki sonunda cehennemdeki bir hapishaneye götürüleceklerdir."(2)

"Allah takva sahiblerini umduklarına erdirmek suretiyle kurtarır" buyruğundaki: "(وَيُنَجِّي): Kurtarır" buyruğu (وَيُنْجِي) diye de okunmuştur. Şirklerden ve masiyetlerden kurtarır, demektir. "(بِمَفَازَتِهِمْ): **Umduklarına erdirmek suretiyle"** lafzı da genel olarak tekil okunmuştur, çünkü mastardır. Kufeliler: (بِمَفَازَاتِهِمْ) şeklinde çoğul okumuşlardır. Bu da: "(بسعاداتهم): Mutluluklarıyla" demek gibi caizdir.

Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste de Peygamber (sav)'dan bu âyetin tefsiri mahiyetinde şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Yüce Allah her kişi ile birlikte amelini de haşreder. Mü'minin ameli kişi ile birlikte en güzel bir surette ve en hoş bir koku ile yer alır. Korku ya da dehşetli bir hal oldu mu ameli kendisine: Korkma, bundan maksat sen değilsin. Bununla sen kastedilmiyorsun, der. Nihayet bu sözleri ona çokça söyleyince kişi (ameline): Sen ne kadar iyisin, kimsin sen diye sorar. Ameli ona: Beni tanımadın mı? Ben senin salih amelinim, ağırlığıma rağmen sen beni taşıdın. Allah'a yemin ederim ki, ben de seni taşıyacağım ve seni savunacağım, der. İşte yüce Allah'ın: **"Allah takva sahiplerini umduklarına erdirmek sureti ile kurtarır, onlara hiçbir fenalık dokunmaz ve onlar üzülmezler de"** diye buyurduğu budur.(3)

"Allah herşeyin yaratıcısıdır. O, herşeye vekildir." Herşeyin koruyucu-

(1) İbn Hibban, *Sahih,* XII, 281; *Müsned,* II, 169, IV, 133, 134, 151.
(2) *Tirmizi,* IV, 655; *Müsned,* II, 179.
(3) İbnu'l-Mübarek, *Zühd, s.* 106

su, herşeyi görüp gözetendir. Daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

"Göklerle yerin anahtarları yalnız O'nundur" buyruğundaki: "(مَقَالِيدُ): **Anahtarlar"** lafzının tekili; (مقليد)dır. Tekilinin (مفلاد) olduğu da söylenmiştir. Fakat çoğunlukla kullanılan; (إقليد) şeklidir, (المقاليد)'in "anahtarlar" demek olduğu İbn Abbas ve başkalarından rivayet edilmiştir.

es-Süddî: Göklerin ve yerin hazineleridir derken, başkaları: Göklerin hazineleri yağmur, yerin hazineleri bitkidir, demişlerdir.

"Anahtarlar"ın bir başka çoğul şekli vardır ki; (أقاليد) diye gelir. Bunun tekili ise; (إقليد) şeklindedir.

el-Cevherî dedi ki: "(الإقليد): Anahtar" demektir, (المِقلد) da (vezin itibariyle) orak demek olan (المِنجل) gibi olup bazan yaş yoncanın, sarılıp bükülmesi halinde yapıldığı gibi, otların kendisi ile büküldüğü bir anahtar çeşididir, çoğulu da; (المقاليد) şeklinde gelir. "(أقلد البحرُ على خلقٍ كثير): Deniz pekçok kimsenin üzerine kilitlendi" yani onları suda boğdu. Sanki üzerlerine kapanarak onları boğmuş olduğundan böyle denilmiş gibidir.

Beyhakî'nin, İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre Osman.b. Afvan (r.a), Rasûlullah (sav)'a yüce Allah'ın: **"Göklerle yerin anahtarları yalnız O'nundur."** buyruğunun tefsirinin ne olduğunu sormuş, Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Buna dair kimse bana soru sormadı. Bu:

لا إله إلا الله والله أكبر وسبحان الله وبحمده أستغفر الله ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم
هو الأوّل والآخر والظاهر والباطن يحيي ويميت بيده الخير وهو على كل شيء قدير

"Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah en büyüktür, O'na hamd ile Allah hertürlü eksiklikten münezzehtir. Allah'tan günahlarımın bağışlanmasını dilerim. Pek yüce ve pek büyük olan Allah'ın yardımı ile olmadıkça hiçbir şeye güç yetirilemez, takat getirilemez. O ilktir, sondur, en üstün olandır, gizli olandır, diriltir, öldürür, hayır yanlız O'nun elindedir, O herşeye güç yetirendir."(1)

es-Salebî bunu Tefsir'inde zikretmiş ve ayrıca şunu da ilave etmiştir: "Sabahı ya da akşamı ettiğinde bunları on defa söyleyen kimseye yüce Allah altı haslet verir:

1- İblise karşı korunur.

2- Onikibin melek onun yanında bulunur.

3- Ona bir kantar ecir verilir.

(1) *Buhârî*, Kıyamu'l-Leyl 9

4- Onun bir derecesi yükseltilir.

5- Yüce Allah onu huru'l-în ile evlendirir.

6- Kur'ân'ı, Tevrat'ı, İncil'i ve Zebur'u okuyan kimse gibi ona ecir verilir. Aynı zamanda hacceden ve umre yapan, haccı ve umresi de kabul edilen kimse gibi ona ecir verilir, o gece ölürse, şehid olarak ölür.

el-Haris, Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Rasûlullah (sav)'a "el-Makalid: anahtarlar"in tefsirini sordum da şöyle buyurdu: "Ey Ali! Gerçekten büyük bir şeye dair soru sordun. "Anahtarlar" sabah ettiğin vakit on defa, akşamı ettiğin vakit on defa:

لا إلـه إلا الله والله أكبر وسبحان الله والحمد لله وأستغفر الله ولا قوّة إلا بـالله الأوّل والآخر
والـظاهر والبـاطن له الملك ولـه الحمد بيده الخير وهو على كل شيء قدير

"Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur, Allah en büyüktür, Allah hertürlü eksiklikten münezzehtir, hamd Allah'ındır, Allah'tan mağfiret dilerim. Güç ve takat ancak Allah iledir, O ilktir, sondur, zahirdir, batındır. Mülk yalnız O'nundur, hamd yalnız O'nundur. Hayır, yalnız O'nun elindedir ve O herşeye güç yetirendir."

Kim sabahı ettiği vakit bunları on defa söyler, akşamı ettiği vakit de on defa söylerse, yüce Allah ona altı özellik verir.

1- Onu şeytana ve askerlerine karşı korur. Onların o kimse üzerinde hiçbir etkileri olmaz.

2- Ona cennette bir kantar verilir. Bu ise onun terazisinde Uhud dağından daha ağır basar.

3- Ancak ebrar (iyi kimseler)in ulaşabildiği bir dereceye yükseltilir.

4- Yüce Allah onu huru'l-în ile evlendirir.

5- Onikibin melek onun yanında tanık olurlar. Bu söylediği sözleri onun için apaçık bir sahifede yazarlar ve kıyamet gününde bu hususta onun lehine şahitlik ederler.

6- Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Furkan'ı okuyup hac ve umre yapıp Allah'ın hac ve umresini kabul ettiği kimse gibi ona ecir verilir, eğer o gün yahut o gece ya da o ay ölürse, ona şehidlerin mührü vurulur.

Denildiğine göre **"anahtarlar"** itaat demektir. "(ألقى إلى فلان بالمقاليد): Filana anahtarlarını bıraktı" derken verdiği emirlerde ona itaat etti, denilmek istenir. O halde âyet-i kerime: Göklerde ve yerde olanlar ona itaat ederler, anlamındadır.

"Allah'ın âyetlerini" Kur'ân'ı, ilâhi belge ve delilleri **"inkâr edenler ise onlar zarara uğrayanların ta kendileridir."** Buna dair açıklamalar daha ön ceden geçmiş bulunmaktadır.

"De ki: Artık ey cahiller, bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emredeceksiniz?" Bu Peygamber (sav)'ı izlemekte oldukları putlara ibadet etmeye çağırdıkları ve Bu senin atalarının dinidir, dedikleri vakit (onlara cevab olarak gelmiştir).

"(غير): **Başka"** buyruğu: "(أَعْبُدُ) **ibadet etmemi"** anlamındaki fiil ile: Sizin emrettiğiniz hususlarda Allah'tan başkasına (mı) ibadet edeyim?" takdiri ile nasb mahallindedir. Bununla birlikte; "(أعبد غير الله فيما تأمرونني): Bana... emredeceksiniz" ile harf-i cerrin hazfine binaen mansub olması da caizdir. İfadenin takdiri de şöyle olur: "(تَأْمُرُونِّي): Siz bana Allah'tan başkasına, ona ibadet etmeyi mi emrediyorsunuz?" Çünkü buradaki: (أن) mukaddderdir ve bu harf, fiil ile birlikte geldiği vakit mastar anlamındadır. **"Başka"** lafzından da bedeldir, ifade de "(أتأمرونّي بعبادة غير الله): Siz bana Allah'tan başkasına ibadet etmeyi mi emrediyorsunuz?" takdirindedir.

Nafi' "bana... emredeceksiniz" anlamındaki lafzı: (تَأْمُرُونِيَ) şeklinde şeddesiz bir tek "nun" ile ve "ye" harfi üstün olarak okumuştur. İbn Amir ise bunu: (تَأْمُرُونِّي) şeklinde aslına uygun olarak şeddesiz iki "nun" ile okumuştur. Diğerleri ise idgam ile şeddeli tek bir "nun" ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de bunu tercih etmiştir. Çünkü Osman (r.a)'ın Mushaf'ında bu kelime tek bir "nun" ile yazılmıştır. Nafi' ise ikinci "nun"u hazfederek okumuştur. Hazfedilenin ikinci nun olmasının sebebi tekrarın ve şeddenin onunla gerçekleşmesinden dolayıdır. Ayrıca birincisinin hazfi caiz değildir, çünkü o ref' haline delâlet etmektedir. Buna dair açıklamalar En'am Sûresi'nde yüce Allah'ın: "(أَتُحَاجُّونِّي): ***...Benimle... mücadele mi ediyorsunuz"*** (el-En'am, 6/80) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır.

"(أَعْبُدُ): İbadet ederim" buyruğu "(أن أعبد): İbadet etmemi" anlamındadır. (أن) hazfedilince fiil ref' ile gelmiştir. Bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır. Şairin şu mısraında da böyledir:

أَلَا أَيُّهَذَا الزَاجِرِي أَحْضُرُ الوَغَى

"Ey savaşta hazır olmamdan dolayı beni azarlayan kişi..."

Bu şeklin doğruluğunun delili, bunu nasb ile: (أَعْبُدَ) diye okuyanların kıraatidir.

وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٥﴾ بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٦﴾

65. Andolsun sana ve senden öncekilere vahyolundu ki: "Eğer şirk koşarsan, andolsun ki amelin boşa çıkar ve muhakkak zarar edenlerden olursun.

66. "Hayır -işte bundan ötürü- yalnız Allah'a ibadet et ve şükür edenlerden ol."

"Andolsun sana ve senden öncekilere vahyolundu ki: Eğer şirk koşarsan..." buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: İfadede bir takdim ve tehir vardır. İfadenin takdiri şöyledir: Andolsun ki sana vahyolundu ki: Eğer şirk koşarsan... ve senden öncekilere de böylece vahyolundu. Takdim, tehir olmadığı da söylenmiştir.

Mukatil dedi ki: Yani sana ve senden önceki peygamberlere tevhid vahyolunmuştur. Burada "tevhid" lafzı hazfedilmiştir. Sonra da: Ey Muhammed! **"Eğer şirk koşarsan, andolsun ki amelin boşa çıkar."** Bu da özel olarak Peygamber (sav)'a bir hitaptır. Hitabın ona olmakla birlikte maksadın onun ümmeti olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah onun şirk koşmadığını ve koşmayacağını bilmiştir.

"(الإحباط): Boşa çıkarmak ve bozulmak" demektir. el-Kuşeyrî dedi ki: Kim irtidad ederse, ondan önceki itaatlerinin kendisine bir faydası olmaz. Fakat riddet dolayısıyla amelin boşa çıkması küfür üzere ölmek şartına bağlıdır. Bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Artık içinizden her kim dininden irtidad eder de kâfir olarak ölürse, işte böylelerinin bütün amelleri... heder olup gider"* (el-Bakara, 2/217) diye buyurmuştur. O halde burada mutlak olan buyruk, kayıtlı olarak gelen buyruk ışığında anlaşılmalıdır. Bundan dolayı şöyle diyoruz: Kim hacceder, sonra irtidad ederse, sonra tekrar İslama dönerse, haccını tekrar yapması gerekmez.

Derim ki: Bu Şafiî'nin kabul ettiği görüştür. İmam Malik'e göre ise yeniden haccetmesi icab eder. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/217-218. âyetler, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Hayır -işte bundan ötürü- yalnız Allah'a ibadet et!" en-Nehhas dedi ki:

Benim Ebu İshak'tan yazılı olarak kaydettiğime göre **"Allah"** lafza-i celali **"İbadet et"** anlamındaki buyruğu ile nasbedilmiştir ve şöyle demiştir: Bu hususta Basralılar ile Kufeliler arasında görüş ayrılığı yoktur.

en-Nehhas dedi ki: el-Ferra da şöyle demiştir: Bu bir fiil takdiri ile nasbedilmiştir. Ayrıca el-Mehdevî bunu el-Kisaî'den de nakletmiştir. "(فاعْبُدْ): -işte bundan ötürü- ...ibadet et" lafzındaki "fe" harfi hakkında ez-Zeccac: Bu, şartın cevabının başına gelen "fe"dir demiştir. el-Ahfeş ise bu fazladan gelmiştir (zaiddir) demiştir.

İbn Abbas da şöyle demiştir: **"İbadet et"** tevhid et demektir. Başkası ise; "hayır, bundan ötürü yalnızca Allah'a" itaat et diye açıklamıştır.

"Ve" müşriklerin aksine O'nun nimetlerine **"şükür edenlerden ol."**

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ ۖ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ ۚ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ۚ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ
فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ۖ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا
هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ ﴿٦٨﴾

67. Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edemediler. Halbuki kıyamet gününde arz bütünü ile O'nun kabzasındadır. Gökler ise O'nun sağ eli ile dürülmüş olacaktır. O, şirk koştuklarından münezzehtir ve çok yücedir.

68. Sûra üfürülmüş -Allah'ın dilediklerî müstesnâ- göklerde ve yerde olanların hepsi ölmüş (olacak)**dır. Sonra ona ikinci bir defa üfürülür, o anda onlar ayağa kalkar, bakınırlar.**

"Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edemediler" buyruğunu el-Müberred: Allah'ı hakkettiği şekilde ta'zim edemediler, diye açıklamıştır. Bu ifade: "(فلان عظيم القدر): Filanın kadri büyüktür" tabirinden gelmektedir. en-Nehhas dedi ki: Buna göre anlam şöyle olmaktadır: Bunlar Allah'ı layıkı şekliyle tazim edemediler. Çünkü O'nunla birlikte başkasına ibadet ettiler. Halbuki O, herşeyin yaratıcısı ve malikidir. Daha sonra yüce Allah kudret ve azameti hakkında haber verip şöyle buyurmaktadır:

"Halbuki kıyamet gününde arz bütünü ile O'nun kabzasındadır. Gökler ise O'nun sağ eliyle dürülmüş olacaktır." Daha sonra yüce Allah bunun herhangi bir organ ile olacağından kendi zatını tenzih ederek:

"O, şirk koştuklarından münezzehtir ve çok yücedir" diye buyurmaktadır.

Tirmizî'de Abdullah (b. Mesud)'dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Bir yahudi Peygamber (sav)'a gelip şöyle dedi: Ey Muhammed! Allah semavatı bir parmak üzerinde diğer bütün yaratıkları da bir parmak üzerinde tutar, sonra da: Ben el-Melik'im (mutlak malik ve egemenim) der. Peygamber (sav) azı dişleri görülünceye kadar güldü, sonra şöyle dedi: "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edemediler." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

Buhârî ve Müslim'de de Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: Allah kıyamet gününde yeri kabzasına alır, semayı da sağında dürer. Sonra da: "Ben melik olanım, yeryüzünün melikleri (hükümdarları) nerede?" diye buyurur.(2)

Tirmizî'deki rivayete göre, Âişe (r.anha) Rasûlullah (sav)'a yüce Allah'ın: **"Halbuki kıyamet gününde arz bütünü ile O'nun kabzasındadır. Gökler ise O'nun sağ eli ile dürülmüş olacaktır"** buyruğu hakkında soru sormuş ve şöyle demiştir: Ogün insanlar nerede olacaktır, Ey Allah'ın Rasûlü? dedim. Peygamber: "Cehennem (üzerindeki) köprü üzerinde (olacaklardır)," diye buyurdu. Bir rivayette de "sıratın üzerinde ey Âişe" diye buyurmuştur. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(3)

Yüce Allah'ın: **"Halbuki... arz bütünü ile O'nun kabzasındadır"** buyruğu ile "Allah yeri kabzasına alır" ifadeleri yüce Allah'ın kudretini ve bütün mahlukatı kuşatıcılığını anlatan tabirlerdir. Mesela: Filan kişi ancak benim kabzamdadır, denilir. Bu filan kişi ancak benim güç ve kudretim çerçevesindedir, anlamındadır. İnsanlar da: Herşey O'nun kabzasındadır derken, O'nun mülk ve kudreti içerisindedir demek isterler. Bazan bir şeyin kabzedilmesi ve katlanıp dürülmesi, o şeyin yok edilip giderilmesi anlamına da gelebilir. Buna göre yüce Allah'ın: **"Halbuki... arz bütünü ile O'nun kabzasındadır"** buyruğunda, kıyamet gününde arzın bütünüyle yok olup fani olacağının anlatılmak istenmiş olması ihtimali de vardır. Arz (yer)den kasıt ise yedi arzdır. Bunun da iki tanığı vardır. Birisi **"halbuki... arz bütünü ile"** ifadesidir, çünkü burada ifade azametli bir hali anlatmanın sözkonusu olduğu bir yer-

(1) ***Buhari***, IV, 1812, VI, 2692, 2712, 2729; ***Müslim***, IV, 2147, 2148; ***Tirmizi***, V, 371; ***Müsned***, I, 378, 429, 457.

(2) ***Buhari***, IV, 1812, V, 2389, VI, 2688; ***Müslim***, IV, 2148; ***İbn Mace***, I, 68; ***Müsned***, II, 374.

(3) ***Tirmizi***, V, 372; ***Müsned***, VI, 116.

dir. Bu ise mübalağayı gerektirir. İkincisi de yüce Allah'ın: **"Gökler ise O'nun sağ eli ile dürülmüş olacaktır"** buyruğudur. Bununla anlatılmak istenen, herhangi bir vasıta ile katlamak ve ayakta dikilmek değildir. Bundan maksat yok olup gitmektir. Nitekim içinde bulunduğumuz durum önümüzden katlanıp gitti, başkası geldi, denilir. Üzerimizden bir süre katlanıp gitti, denilirken de bu sürenin geçip gittiği kastedilir. Ayrıca Arap dilinde sağ (yemin) kudret ve mülkiyet anlamında da kullanılabilir. Yüce Allah'ın: ***"Yahut sağ ellerinizin malik olduğu"*** (en-Nisa, 4/3) buyruğunda maksat, malik olmaktır. Yine bir başka yerde: ***"Biz onu elbette sağımızla alırdık"*** (el-Hakka, 69/45) diye buyurmaktadır ki, kuvvet ve kudretimizle alırdık demektir. Yani Biz onun güç ve kudretini alırdık. el-Ferra ve el-Müberred de sağ (yemin) kuvvet ve kudret demektir, derler ve şu beyiti zikrederler:

إِذَا مَا رَايَةٌ رُفِعَتْ لِمَجْدٍ تَلَقَّاهَا عَرَابَةُ بِالْيَمِينِ

"Şâyet bir sancak şan ve şeref için yükseltilecek olursa,
Arabe hemen onu sağı ile alıverir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَلَمَّا رَأَيْتُ الشَّمْسَ أَشْرَقَ نُورُهَا تَنَاوَلْتُ مِنْهَا حَاجَتِي بِيَمِينِ
قَتَلْتُ سُنَيْفاً ثُمَّ فَارَانَ بَعْدَهُ وَكَانَ عَلَى الآيَاتِ غَيْرَ أَمِينِ

"Güneşin ışığının parıldadığını gördüğümde,
Ona ihtiyacımı sağımla (kudretimle) alıverdim.
Önce Şuneyfi, ondan sonra da Faran'ı öldürdüm,
O belgeler üzerinde emin olmayan birisi idi."

Yüce Allah'ın kudreti herşeyi kapsayıcı olmakla birlikte, özellikle kıyamet gününün sözkonusu edilmesi o günde ileri sürülecek bütün iddiaların ortadan kalkacağından ötürüdür. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ve o günde emir yalnız Allah'ındır."*** (el-İnfitar, 82/19); ***"Din gününün maliki"*** (el-Fatiha, 1/4) Daha önce Fatiha Sûresi'nde (4. bölüm, 18. başlıkta) geçtiği gibi. Bundan dolayı hadis-i şerifte de şöyle buyurmuştur: "Sonra yüce Allah: Ben melik olanım, yeryüzünün melikleri nerede? diye buyurur."(1)

(1) Bu hadis-i şerif az önce geçti. Kaynakları için oraya bakınız.

Biz bu hususa dair daha geniş açıklamaları *"et-Tezkire"* adlı eserimizde kaydettik ve orada İbn Ömer'in rivayet ettiği hadiste geçen "sonra yeri soluna dürer" ifadesindeki "sol (şimal)"in sözkonusu edilmesine dair açıklamalarda da bulunduk.

"Sûra üfürülmüş -Allah'ın dilediklerî müstesnâ- göklerde ve yerde olanların hepsi ölmüş (olacak)**dır. Sonra ona ikinci bir defa üfürülür, o anda onlar ayağa kalkar, bakınırlar"** buyruğu ile yüce Allah yerin kabzasına alınmasından, semaların da katlanıp dürülmesinden sonra neler olacağını açıklamaktadır. Bundan sonra Sûr'a üfürülecektir.

Sûra iki defa üfürülecektir. Bunların birincisinde bütün mahlukat ölecek, ikincisinde de diriltileceklerdir. Buna dair açıklamalar daha önce en-Neml Sûresi'nde (27/87-90. âyetlerin tefsirinde) ve aynı şekilde el-En'am Sûresi'nde (6/73. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Sûra üfürecek olan İsrafil (a.s)'dır. Ebu Said el-Hudrî hadisi dolayısıyla onunla birlikte Cebrail'in olacağı da söylenmiştir. Ebu Said el-Hudrî dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sûrun sahipleri (ona üfürecek iki kişi) ellerine iki boynuz almışlar ve ne zaman kendilerine emir verilecek, diye bakıyorlar." Bu hadisi İbn Mace, *Sünen*'inde rivayet etmiştir.(1)

Ebu Dâvûd'un Kitabında (*Sünen*'inde) ise Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) Sûrun sahibini (ona üfleyecek olanı) sözkonusu etti ve dedi ki: "Sağında Cebrail ve solunda da Mikail vardır."(2)

(Âyet-i kerimede) istisnâ edilenlerin kimler oldukları hususunda farklı görüşler vardır. Bunların Arşın etrafında kılıçlarını kuşanmış bulunan şehidler oldukları söylenmiştir. Bu, el-Kuşeyrî'nin zikrettiğine göre Ebu Hureyre yoluyla; es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre de Abdullah b. Ömer yoluyla gelen merfu hadisler halinde rivayet edilmiştir.

Müstesnâ olanların Cebrail, Mikail, İsrafil ve ölüm meleği (hepsine selam olsun) oldukları da söylenmiştir.

Enes yoluyla rivayet edilen hadise göre de Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **"Sûra üfürülmüş -Allah'ın dilediklerî müstesnâ- göklerde ve yerde olanların hepsi ölmüş** (olacak)**dır"** buyruğunu okudu, ashab: Ey Allah'ın peygamberi! Allah'ın istisnâ ettiği kimseler kimlerdir? diye sordular. Peygamber şöyle buyurdu: "Bunlar Cebrail, Mikail, İsrafil ve ölüm meleğidir. Yüce Allah ölüm meleğine -daha iyi bilen o olduğu halde- ey ölüm meleği yarattık-

(1) *İbn Mace*, II, 1428; Münavi, *Feydu'l-Kadir*, II, 456'da hadisi kaydettikten sonra şunları söylemektedir: "(Hadisin ravilerinden) Abbad b. Avvam vardır. el-Kaşif'te şöyle denilmektedir: Ahmed (b. Hanbel) dedi ki: Onun İbn Ebi Arûbe'den hadis rivayeti muzdaribdir."

(2) *Ebu Davud*, IV, 36; *Müsned*, III, 9.

larından geriye kim kaldı? diye soracak, ölüm meleği: Rabbim diyecek Cebrail, Mikail, İsrafil ve senin zayıf kulun ölüm meleği kaldı, diyecek. Yüce Allah: İsrafil ve Mikail'in canını al, diyecek. Her ikisi de koca bir dağ gibi ölü olarak yere yıkılacaklar. Yüce Allah bu sefer: Öl, ey ölüm meleği diye buyuracak, o da ölecek. Yüce Allah Cebrail'e: Kim kaldı ey Cebrail? diye soracak, Cebrail: Ey celal ve ikram sahibi senin şanın yüce ve mübarektir. Geriye sadece senin ebedi kalıcı zatın bir de ölmeye ve yok olmaya mahkum Cibril kaldı. Bu sefer yüce Allah: Ey Cebrail! Senin de ölmen kaçınılmaz bir şeydir, diye buyuracak. Cebrail secdeye kapanacak, kanatlarını çırpacak ve: Seni tenzih ederim Rabbim, şanın yüce ve mübarektir, ey celal ve ikram sahibi" diyecek. Peygamber (sav) devamla buyurdu ki: "Onun hilkat itibariyle Mikail'in hilkatine üstünlüğü büyükçe bir dağın küçük tepeciklerden birisine üstünlüğü gibidir."[1] Bunu es-Sa'lebî zikretmiştir.

Bunu en-Nehhas da Muhammed b. İshak, Yezid er-Rukaşî'den, o Enes b. Malik'ten, o da Peygamber (sav)'dan yoluyla rivayet etmiştir. Yüce Allah'ın: **"Allah'ın dilediği müstesnâ, göklerde ve yerde olanların hepsi ölmüş (olacak)dır"** buyruğunu açıklarken Peygamber (sav) buyurdu ki: "Bunlar Cebrail, Mikail, Arşın taşıyıcıları, ölüm meleği ve İsrafil'dir." Bu hadiste şunlar da vardır: "Onlar arasından en son ölecek kişi Cebrail (a.s)'dır."

Ebu Hureyre'nin şehidler hakkındaki hadisi ise en-Neml Sûresi'nde (27/87. âyetin tefsirinde) belirtildiği gibi, az önce zikredilen hadislere göre daha sahihtir.

ed-Dahhak şöyle demiştir: Burada istisnâ edilenler (cennetin bekçisi) Rıdvan, huriler, Mâlik ve zebânîlerdir.

Bunların cehennemliklerin akrepleri ve yılanları olduğu da söylenmiştir.

el-Hasen de şöyle demiştir: İstisna bir ve tek ve kahhar olan Allah'tır. Sema ve arz ehlinden ölümü tattırmayacağı hiçbir kimse bırakmayacaktır.

Katade: Allah kimleri müstesnâ kıldığını en iyi bilendir, demiştir.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın diledikleri müstesnâ"** buyruğundaki istisnânın, birinci Nefha'dan önce ölmüş olanlara raci olduğu da söylenmiştir. Daha önce ölmüş olanlar dışında (birinci üfürüş esnasında) göklerde ve yerde bulunan herkes ölecektir, demektir. Öncekilerin istisnâ edilmeleri ise önceden ölmüş olmalarıdır.

Buhârî, Müslim ve -lafız kendisinin ait olmak üzere- İbn Mace'de Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Yahudilerden bir adam Medine çarşısında: Musa'yı diğer insanlardan üstün kılıp seçene yemin ederim ki..., de-

(1) Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, XXIV, 29.

di. Ensar'dan bir adam elini kaldırıp ona bir tokat indirdi ve: Rasûlullah (sav) aramızda iken sen böyle bir söz mü söylüyorsun? dedi. Ben bunu Rasûlullah (sav)'a naklettim de şöyle buyurdu: "Yüce Allah: **"Sûra üfürülmüş -Allah'ın dilediklerî müstesnâ- göklerde ve yerde olanların hepsi ölmüş** (olacak)**dır. Sonra ona ikinci bir defa üfürülür, o anda onlar ayağa kalkar, bakınırlar"** diye buyurmaktadır. Ben başını ilk kaldıracak kişi olacağım. Ancak Musa'nın Arş'ın bacaklarından birisini yakalamış olduğunu göreceğim. Bilemiyorum, acaba başını benden önce mi kaldırmış olacaktır, yoksa yüce Allah'ın istisnâ ettiği kimselerden mi olacaktır? Her kim ben Metta'nın oğlu Yunus'tan hayırlıyım, diyecek olursa, yalan söylemiş olur."(1)

Bunu Tirmizî de rivayet etmiş ve hakkında: Hasen, sahih bir hadistir demiştir.(2)

el-Kuşeyrî dedi ki: İstisnayı Musa ve şehidler hakkında kabul eden kimselere gelince, bunlar ölmüş bulunuyorlar. Şu kadar var ki, bunlar Allah nezdinde diridirler. Bununla birlikte baygınlığın hayatın sona ermeden sadece aklın zevali ile olması da mümkündür, ölüm ile olması da mümkündür. Hem ölüm, hem hayatın olması da uzak bir ihtimal değildir. Bütün bunlar aklen mümkün kabul edilebilen şeylerdir. Bunların hangisinin gerçekleşeceği hususunu tesbit etmek bu konuda haber-i sadıka bağlıdır.

Derim ki: Ebu Hureyre (r.a)'ın rivayet ettiği hadisin rivayet yollarından birisinde Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Benim Musa'dan daha hayırlı olduğumu söylemeyiniz. Çünkü insanlar baygın düşecekler, ilk ayıkacak kişi ben olacağım ama bir de Musa'nın Arş'ın bir tarafını eliyle yakalamış olduğunu göreceğim. Bilemiyorum acaba o baygın düşüp benden önce ayılan kimselerden biri midir? yoksa yüce Allah'ın istisnâ ettiği kimselerden midir?"(3)

Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. Buna yakın bir ifade de Ebu Said el-Hudrî'den gelmiştir. "Ayıkmak" ise ancak baygınlıktan ve aklın baştan gitmesinden sonra sözkonusu olur. Ölüm dolayısıyla hayatın geri verilmesiyle değil. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"O anda onlar ayağa kalkar bakınırlar." Yani gerek yerdekilerden, gerek semadakilerden olup ölmüş olanlar kabirlerinden diriltilerek hayat bulmuş olacaklar, beden ve ruhları kendilerine geri verilmiş olacak ve kendilerine verilecek emri gözetleyip bekleyecekler.

Ayakları üzerinde dikilip kendilerine vaadolunan ba'sı gözetleyecekler, di-

(1) Yûnus (a.s.) ile ilgili son cümle hariç olmak üzere: *Buhari*, II, 849, III, 1251, V, 2389; *Müslim*, IV, 1844; son cümleleri de dahil olmak üzere: İbn Hibban, *Sahih*, XVI, 301; *İbn Mace*, II, 1428; *Tirmizi*, V, 373; ayrıca bk. *Ebu Davud*, IV, 217.

(2) *Tirmizi*, V, 373.

(3) Bk. Bundan önceki iki dipnot.

ye de açıklanmıştır.

Bir başka açıklamaya göre buradaki bakınmak (nazar), intizar (beklemek, gözetlemek) anlamındadır. Yani kendilerine neler yapılacağını gözetleyecek, bekleyeceklerdir.

el-Kisaî **"ayağa kalkar"** anlamındaki buyruğun: (قياماً) şeklinde nasb ile okunabileceğini de kabul etmiştir. Nitekim: "(خرجت فإذا زيد جالساً): Dışarı çıktım, bir de ne göreyim Zeyd oturuyor" demeye benzer.

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ
وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾
وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

69. Yer, Rabbinin nuruyla aydınlanacak. Kitab konulacak, peygamberlerle, şahidler getirilecek, aralarında hak ile hüküm edilecek. Onlara zulmedilmez.

70. Ve her nefse işlediğinin karşılığı eksiksiz ödenecek. O, yapmakta olduklarını en iyi bilendir.

"Yer, Rabbinin nuruyla aydınlanacak." Yerin "işrak"ı aydınlanması demektir. Mesela: "(أشرقت الشمس): Güneş aydınlattı" denilir, "güneşin doğduğu bildirilmek istenirse, (شَرَقت) denilir.

"Rabbinin nuru" Rabbinin adaleti demektir. Bu açıklamayı el-Hasen ve başkaları yapmıştır. ed-Dahhak ise: Rabbinin hükmü diye açıklamıştır. Anlam birdir. Yani yer Allah'ın adaleti, kulları arasında hakkıyla hüküm vermesi ile aydınlanmış olacaktır. Çünkü zulüm, zulumat (karanlıklar), adalet ise bir nurdur.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah kıyamet gününde bir nur yaratacaktır ve bu nur yeryüzünü kaplayacak, yeryüzü onunla aydınlanacaktır.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Burada sözü edilen nur, güneş ve ayın nuru türünden değildir. Bu, yüce Allah'ın yaratacağı ve onunla yeryüzünü aydınlatacağı bir nurdur.

Rivayet edildiğine göre o gün yeryüzü gümüşten olacaktır ve ayırdedici hükmünü vermek üzere geleceği vakit, Allah'ın nuru ile aydınlanacaktır.

Buyruğun anlamı şudur: Yer, yüce Allah'ın yaratacağı bir nur ile aydınlanmış olacaktır. Burada mülkün malike izafe edilmesi kabilinden nuru kendisine izafe etmiş bulunmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bugün, yüce Allah'ın yarattıkları arasında hüküm vereceği gündür. Çünkü o gün, beraberinde gecenin olmayacağı bir gündüz olacaktır.

İbn Abbas ile Ubeyd b. Umeyr **"yer... aydınlanacak"** buyruğunu: "(وَأَشْرَقَتِ الأَرْضُ): Yer aydınlatılmış olacak" şeklinde meçhul bir fiil olarak okumuşlardır ki; bu tefsirî bir okuyuştur.

Birtakım kimseler bu noktada sapıklığa düşmüş, yüce Allah'ın hissedilen maddi nur ve ziya cinsinden olduğu vehmine kapılmışlardır. Halbuki O, hissedilen maddi şeylere benzemekten yüce ve münezzehtir. Aksine O, göklerin ve yerin nurlandırıcısıdır. Yaratılması ve var edilmesi itibariyle her nur O'ndandır.

Ebu Cafer en-Nehhas dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Yer Rabbinin nuruyla aydınlanacak"** buyruğunun anlattığı bu manaya, sahih bir çok yoldan gelmiş bulunan merfu (senedi peygambere ulaşan) şu hadis açıklık getirmektedir: "Aziz ve celil olan Allah'a bakacaksınız ve onu görmek için biriniz ötekini sıkıştırmayacak."

Bu hadis(te son cümleye tekabül eden lafız), dört şekilde rivayet edilmektedir.(1) Bunlardan birisi (لا تضامُون) şeklindedir. Yani dünyada hükümdarlara baktığınız esnada herhangi bir sıkıntı çekmediğiniz gibi, bir sıkıntı ile karşılaşmayacaksınız.

Diğeri "(لا تضارون): Herhangi bir zarar ile karşılaşmayacaksınız" demektir.

Üçüncüsü "(لا تضامُون): Onu kendisine göstermeyi istemek için biriniz diğerinize katılmayacaksınız" demektir. Diğeri; (لا تضارُون) şeklinde olup bu konuda birbirinize muhalefet etmeyeceksiniz, demektir. Nitekim: "(ضارّه مُضارّة وضِراراً): Ona muhalefet etti, muhalefet etmek" denilir.

"Kitab konulacak" buyruğu hakkında İbn Abbas: Levh-i Mahfuz'u kastetmektedir demiştir. Katade ise: Bununla Âdemoğullarının amellerinin yazılı olacağı kitab ve sahifeleri kastetmektedir. Kimisi kitabını sağından, kimisi solundan alacaktır, diye açıklamıştır.

---

(1) Merhum müfessirin gösterdiği şekillere göre rivayetlerin yer aldığı kaynakların bir kısmını sırasıyla şöylece gösterebiliriz:
a) Birinci ve ikinci şekil: ***Buhari,*** I, 203, 209, IV, 1836, VI, 2703; ***Müslim,*** I, 439; ***Tirmizi,*** IV, 687, 688; ***Ebu Davud,*** IV, 233; ***İbn Mace,*** I, 63; ***Müsned,*** IV, 360, 362, 365.
b) Üçüncü ve dördüncü şekil: ***Buhari,*** IV, 1672, V, 2403, VI, 2704, 2706; ***Müslim,*** I, 164, 167, 170, IV, 2279; ***Tirmizi,*** IV, 691; ***İbn Mace,*** I, 63; ***Müsned,*** II, 275, 293, 368, 389, 533, III, 16, IV, 13, 362.

"Peygamberleriyle" ümmetlerinin kendilerine ne şekilde cevab verdiklerini onlara sormak üzere Muhammed (sav)'ın ümmetinden de diğer ümmetlere şahitlik edecek olan **"şahitler getirilecek."** Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şahitler olasınız..."*** (el-Bakara, 2/143)

Şöyle de açıklanmıştır: **"Şahitler"**den kasıt, Allah yolunda şehit düşenlerdir. Bunlar kıyamet gününde Allah'ın dinini himaye eden, savunan kimseler lehine şahitlik edeceklerdir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

İbn Zeyd de dedi ki: Bunlar insanların amellerini tesbit eden Hafaza melekleridir. Yüce Allah: ***"Herkes beraberinde bir sürücü ve bir şahit bulunduğu halde gelecektir"*** (Kaf, 50/21) diye buyurmaktadır. Buradaki **"Saik (sürücü)"** herkesi hesaba doğru sürükleyen "şahit" ise onun hakkında şahitlik edecek olandır. Bu da ileride Kaf Sûresi'nde (belirtilen âyet-i kerimenin tefsirinde) açıklaması geleceği üzere insan üzerinde görevli olan melektir.

"Aralarında hak ile" doğruluk ve adalet ile **"hüküm edilecek. Onlara zulmedilmez."** Said b. Cubeyr dedi ki: Ne onların hasenatından bir şey eksiltilir, ne de kötülüklerine bir şey ilave edilir.

"Ve her nefse" ister hayır, ister şer türünden olsun **"işlediğinin karşılığı eksiksiz ödenecek. O,"** dünyada iken **"yapmakta olduklarını en iyi bilendir."** Yüce Allah'ın bu hususta herhangi bir kitaba ya da şahide ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte kitaplar (amel defterleri) ve şahitler delilin bağlayıcı olması için şahidlik edeceklerdir.

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا فُتِحَتْ
أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ
عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا ۚ قَالُوا بَلَىٰ
وَلَٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾ قِيلَ ادْخُلُوا
أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾

71. Kâfirler de cehenneme zümre zümre sürülecek. Nihayet onlar oraya geleceklerinde kapıları açılacak ve bekçileri onlara şöyle diyecek: "Size aranızdan Rabbinizin âyetlerini üzerinize oku-

yan ve bu gününüze kavuşmakla sizi korkutan peygamberler gelmedi mi?" Onlar: "Evet" diyecekler. "Fakat azab sözü kâfirler aleyhine hak olmuştur."

72. Denilecek ki: "Orada ebedi olduğunuz halde, cehennemin kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!"

"Kâfirler de cehenneme zümre zümre sürülecek" buyruğu herbir nefsin amelinin karşılığının kendisine eksiksiz verileceğini açıklamaktadır. Kâfir cehenneme, mü'min cennete doğru götürülecek.

"(الزُّمَر): Zümreler, cemaatler" demektir. Bunun tekili "zümre" şeklinde gelir. (Vezin itibariyle) "(ظُلْمة وغُرْفة): Zulmet ve oda" kelimeleri gibidir. el-Ahfeş ve Ebu Ubeyde şöyle demişlerdir: "Zümre zümre" biri diğerinin arkasından giden, ayrı ayrı cemaatler demektir. Şair şöyle demiştir:

وتَـرى النَّـاسَ إلى مَنْـزِلِـهِ زُمَـراً تَـتْـلُـوهُ بَـعْـدَ زُمَـرْ

"Sen insanların onun evine doğru gittiklerini görürsün,
Zümreler halinde biri, diğerinin ardından ona varır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

حـتّـى أحْـرَزَلَّـتْ زُمَـرٌ بـعـد زُمَـرْ

"Nihayet toplandıklarında,
Bir zümreden sonra diğer zümre."

Zurna sesi gibi bir sesle itilerek ve kakılarak götürülecekleri, şeklinde de açıklanmıştır.

"Nihayet onlar oraya geleceklerinde kapıları açılacak." Bu ("kapıları açılacak" anlamındaki ifadeler); (إذا)'in cevabıdır. Bu kapılar yedi tanedir. Daha önce el-Hicr Sûresi'nde (15/43-44. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve bekçileri" anlamındaki: (خَزَنَتُها)'in tekili: (خازن) şeklindedir, "(سدنة): Put hizmetkarları(ı)" lafzının tekilinin: (سادن) şeklinde gelmesi gibi.

"Onlara" azarlamak üzere **"şöyle diyecek: Size aranızdan Rabbinizin âyetlerini"** peygamberlere indirilen kitapları **"üzerinize okuyan ve bu gü-**

nünüze kavuşmakla sizi" uyarıp **"korkutan peygamberler gelmedi mi? Onlar: Evet"** bize geldi **"diyecekler."** Bu, onların kendilerine karşı delilin ortaya konulmuş olduğuna dair bir itirafları olacaktır.

"Fakat azab sözü kâfirler aleyhine hak olmuştur." Bu da yüce Allah'ın: *"Cehennemi bütünü ile cinlerden ve insanlardan elbette dolduracağım"* (es-Secde, 32/13) buyruğudur.

"Denilecek ki: Orada ebedi olduğunuz halde cehennemin kapılarından girin." Yani onlara: ...Cehennemin kapılarından girin, denilecektir. Cehennemin kapılarına dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Vehb dedi ki: Zebaniler onları ateşten kargılarla karşılayacak ve bu kargılarıyla onları iteceklerdir. Cehenneme bir defa itmeleri ile düşecek kişiler, Rabia ve Mudar kabilesi insanları sayısınca olacaktır.

"Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!" Buna dair açıklamalar daha önceden (en-Nahl, 16/29. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا
وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا
خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ
نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ ۚ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٧٤﴾
وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ
رَبِّهِمْ ۚ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٥﴾

73. Rabblerinden korkanlar da cennete zümre zümre götürülecek. Nihayet oraya gelip kapıları açılacağında cennetin bekçileri onlara diyecek ki: "Selam olsun üzerinize! Tertemiz geldiniz. Hemen oraya ebediler olarak girin."

74. Onlar da diyecekler ki: "Bize olan vaadini yerine getiren, cennetten dilediğimiz yere konmak üzere arzı bize miras veren Allah'a hamdolsun. (Güzel iş) **işleyenlerin mükâfatı ne güzeldir!"**

75. Melekleri de Arşın etrafını kuşatmış görürsün. Rabblerini hamd ile tesbih ederler. Aralarında hak ile hükmolunur ve: "Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun" denilir.

"Rabblerinden korkanlar da cennete zümre zümre götürülecek." Şehidler, zahidler, alimler, Kur'ân okuyup amel edenler ve diğerlerinden yüce Allah'tan korkup takvalı hareket eden ve itaati gereğince amel eden kimseler kastedilmektedir.

Her iki kesim hakkında da; "(وَسِيقَ) Sürülecek, götürülecek" şeklinde aynı lafız kullanılmıştır. Cehennemliklerin sürülmesi esirlere ve sultana karşı çıkıp ayaklanan kimselerin hapsedilmek yahut öldürülmek üzere sürüklenirken yapılan uygulama gibi, horluk ve hakirlik ile kovalanmalarıdır. Cennet ehlinin götürülmeleri ise onların bineklerinin ilâhi lutuf ve rıza yurduna sürülmeleri şeklinde olacaktır. Çünkü cennetliklere tıpkı teşrif edilen ve kendilerine ikram olunan birtakım hükümdarlara giden değerli heyetler gibi muamelede bulunulacak ve ancak binekleri üzerinde cennete götürüleceklerdir. İşte bu iki sevk (sürmek, götürmek) arasında çok büyük fark vardır.

"Nihayet oraya gelip kapıları açılacağında" buyruğundaki **"açılacağında"** lafzının başında gelen "vav" harfinin burada atıf için olup cümlenin cümleye atfedildiği, cevabının da mahzuf olduğu söylenmiştir. el-Müberred dedi ki: Yani oraya geleceklerinde mutlu olacaklar ve kapıları açılacak demektir. Arapçada cevabın hazfi bir belağattir. Daha sonra şu beyiti zikretmektedir:

فَلَوْ أَنَّهَا نَفْسٌ تَمُوتُ جَمِيعَةً وَلَكِنَّهَا نَفْسٌ تَسَاقَطُ أَنْفُسَا

"Keşke o topluca (bir defada) ölen bir can olsaydı,
Fakat o canlar(mış gibi parça parça) düşüp dökülen bir tek candır."

Burada: "(لو): Keşke"nin cevabını hazfetmiştir. İfade; ...elbette daha rahat olurdu, takdirindedir.

ez-Zeccac da şöyle demiştir: **"Nihayet oraya gelip kapıları açılacağında"** oraya girecekler, takdirindedir. Bu da birinci açıklamaya yakın bir açıklamadır.

Buradaki "vav"ın fazladan geldiği söylenmiştir. Bu açıklamayı Kufeliler yapmıştır, ancak Basralılara göre bu bir hatadır.

Şöyle de açıklanmıştır: "Vav"ın fazladan gelişi kapıların yüce Allah nezdindeki şeref ve değerleri dolayısıyla oraya gelmeden önce açılmış olacağına delildir. İfadenin takdiri de şöyledir: Nihayet onlar oraya kapıları da açılmış iken geleceklerinde... Buna yüce Allah'ın: ***"Kendileri için kapıları açılmış haldeki Adn cennetleri"*** (Sad, 38/50) buyruğu delil teşkil etmektedir.

Cehennemliklerden söz edilirken "vav" harfinin hazfedilmesine gelince; onların cehennemin yakınında durdurulmalarından sonra kapılarının açılacağından dolayıdır. Bu ise onları zelil kılmak ve onların kalblerini dehşete boğmak için böyle olacaktır. Bunu el-Mehdevî zikretmiş olup ondan önce en Nehhas da bu anlamda bir açıklama nakletmiş bulunmaktadır.

en-Nehhas dedi ki: İkincisinde "vav" harfinin zikredilmekle birlikte birinci sinde hazfedilmesinin hikmetiyle ilgili olarak ilim ehli bir kimse daha önce bu konuda kimsenin açıklamada bulunduğunu bilmediğim bir açıklama yapmıştır. Yüce Allah cehennemlikler hakkında: ***"Nihayet onlar oraya gelecekleri̇nde kapıları açılacak"*** diye buyurması, daha önceden kapıların kapalı ve kilitli olduğunu göstermektedir. Cennetlikler hakkında ise: **"Nihayet oraya gelip kapıları açılacağında"** diye buyurması da onların buraya gelmeden önce kapılarının açılmış olduğuna delildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Buradaki "vav"ın vavu's-semaniye (sekizinci şık veya maddeyi bildiren vav) olduğu da söylenmiştir. Çünkü Kureyşliler birden itibaren saymaya başlayıp beş, altı, yedi dedikten sonra; ve sekiz demeyi adet edinmişlerdir. Yediye vardıktan sonra "ve sekiz" diye sayarlar. Bu açıklamayı da Ebu Bekr b. Ayyaş yapmıştır. Nitekim yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"O rüzgarı onlara yedi gece ve sekiz gün peşpeşe musallat kıldı."*** (el-Hakka, 69/7); ***"Tevbe edenler, ibadet edenler..."*** diye buyurduktan sonra sekizincisinde... ***"ve kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar."*** (et-Tevbe, 9/112) diye buyurmaktadır. Yine bir başka yerde de: ***"Yedidir ve sekizincileri köpekleridir diyecekler."*** (el-Kehf, 18/22); ***"Dullar ve bakireler olmak üzere"*** (et-Tahrim, 66/5) diye buyurmaktadır. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden et-Tevbe Sûresi (9/112. âyet, 3. başlıkta) ile Kehf Sûresi'nde (18/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Derim ki: Cennetin kapılarının sekiz tane olduğunu söyleyenler bunu delil gösterirler ve ayrıca Ömer b. el-Hattab'ın şu hadisini zikrederler: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizden her kim abdestini iyice alır -abdest azalarını iyice yıkar-; sonra da: "(أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً عبده ورسوله): Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve Muhammed onun kulu ve Rasûlüdür" diyecek olursa, mutlaka ona cennetin sekiz kapısı açılır ve bunlardan hangisinden dilerse girer." Bu hadisi Müslim ve başkaları rivayet etmiştir."[1]

Tirmizî de Ömer (r.a)'ın bu hadisini rivayet etmiş ve bu rivayetinde şöyle dediğini kaydetmiştir: "Mutlaka ona kıyamet gününde cennet kapılarından sekiz kapı açılır."[2] Burada: "(من): ...dan" fazlalığı ile bu rivayeti kaydetmiş-

(1) *Müslim*, I, 209; İbn Huzeyme, *Sahih*, 110; *Müsned*, I, 19, IV, 153.
(2) *Tirmizi*, I, 78; *Nesai*, I, 92; *İbn Mace*, I, 159.

dir. Bu da cennet kapılarının sekizden fazla olduğuna delil teşkil etmektedir. Biz bu hususu *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş ve orada cennet kapılarının sayısının onüçe kadar ulaştığını göstermiştik. Yine oradan cennet kapılarının bu hususa dair varid olmuş hadislerden hareketle büyüklük ve genişliklerini de zikretmiş bulunuyoruz. Bu hususta bilgi sahibi olmak isteyenler oraya bakabilirler.

"Cennetin bekçileri onlara diyecek ki" Yine bu buyruğun başındaki "vav" ile ilgili olarak fazladan geldiği ve ifadenin takdirinin: Nihayet oraya gelip kapıları açılacağında **"cennetin bekçileri onlara diyecek ki"** takdirinde olduğu söylenmiştir.

"Selam olsun size! Tertemiz geldiniz." Yani dünyada böyle idiniz. Mücahid de: Allah'a itaat sayesinde... diye açıklamıştır. Salih amel ile geldiniz, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı en-Nekkaş nakletmiştir, anlam aynıdır.

Mukatil de şöyle demiştir: Cennetlikler cehennem üzerindeki köprüyü geçtikten sonra cennet ile cehennem arasındaki bir köprü üzerinde alıkonulacaklar, dünyada aralarındaki haksızlıklar sebebiyle birinden diğeri lehine kısas yapılacak. Nihayet tertemiz edilip kötülükleri giderileceği vakit onlara Rıdvan ve arkadaşları **"selam olsun üzerinize"** diye onları selamlayacaklar. **"Tertemiz geldiniz, hemen oraya ebediler olarak girin"** diyeceklerdir.

Derim ki: Burada sözü geçen "köprü" hadisini Buhârî *"Camî"*inde Ebu Said el-Hudrî'den rivayet etmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Mü'minler ateşten geçip kurtulduktan sonra cennet ile cehennem arasındaki bir köprü üzerinde alıkonacaklar. Dünya hayatında iken aralarındaki birtakım haksızlıklar sebebiyle birinden diğeri lehine kısas uygulanacak. Nihayet tertemiz edilip (kirlerinden) arındırılacaklarında cennete girmelerine izin verilecektir. Muhammed'in canı elinde olana yemin ederim ki, onlardan herhangi birisinin cennetteki yerini bilmesi dünyadaki yerini bilmesinden daha ileri derecede olacaktır."(1)

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre cennetin kapısı üzerinde dibinden iki pınarın fışkırdığı bir ağaç vardır. Mü'minler bunlardan birisinden içecekler ve içlerindeki pislikler gidecektir. İşte yüce Allah'ın: *"Rabbleri onlara son derece temiz bir şarap içirecektir"* (el-İnsan, 76/21) buyruğunda anlatılan budur. Sonra diğer pınardan yıkanacaklar, bununla da tenleri temizlenecek ve güzelleşeceklerdir. İşte o vakit cennetin bekçileri onlara: "Selam olsun üzerinize, tertemiz geldiniz (bu açıklamaya göre; "oldunuz" demek daha uygundur) hemen oraya ebediler olarak girin" diyeceklerdir. Bu anlamda bir rivayet Ali (r.a)'dan da nakledilmiştir.

(1) *Buhari*, V, 2394; *Müsned*, III, 13, 57, 74.

"Onlar da" cennete girecekleri vakit **"diyecekler ki Bize olan vaadini yerine getiren, cennetten dilediğimiz yere konmak üzere arzı"** cennet arzını **"bize miras veren Allah'a hamdolsun!"**

Denildiğine göre onlar, mü'min olmaları halinde cennete girmiş olsalardı, cehennem ehline verilecek olan yerin mirasçısı olacaklardır. Bu açıklamayı Ebu'l-Aliye, Ebu Salih, Katade, es-Süddî ve müfessirlerin çoğu yapmışlardır. Bir başka açıklamaya göre buradan kasıt, -takdim ve tehir ile- dünya arzıdır.

Yüce Allah'ın: "(Güzel iş) **işleyenlerin mükâfatı ne güzeldir!"** buyruğunun onların söyleyecekleri sözün devamı olduğu söylenmiştir. Yani bu mükâfat ne güzeldir! diyeceklerdir. Bir başka görüşe göre bu, yüce Allah'ın söyleyeceği bir buyruktur. Güzel ve iyi hareket eden kimselere vermiş olduğum bu mükâfat ne güzeldir! demek olur.

"Melekleri de" ey Muhammed **"Arşın etrafını"** o günde **"kuşatmış"** etrafında toplanmış **"görürsün."**

"Rabblerini hamd ile tesbih ederler." Onlar bu hamd ve tesbihlerini ibadet olsun diye değil, bununla lezzet almak üzere yapacaklardır. Yani onlar Rabblerine şükretmek üzere Arşın etrafında dua eder, namaz kılarlar.

"(الحافون): Kuşatıcılar" lafzı bir şeyin etrafı ve çevresi, kenarları anlamında olan (حافات)'den alınmıştır.

el-Ahfeş bunların (Arşın etrafını kuşatanların) tekilinin; (حاف) olduğunu söylerken, el-Ferra bunun tekili yoktur, zira isimleri bunlar hakkında ancak toplu oldukları takdirde kullanılır demiştir.

"Etrafını" lafzının başına: (من)'in gelmesi zarf oluşundan dolayıdır. Fiil ise harfli ve harfsiz olarak zarfa teaddi (geçiş) eder. el-Ahfeş de buradaki bu edatın fazladan geldiğini yani: "(حافّين حول العرش): Arşın etrafını kuşatmış" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu da "kimse bana gelmedi" derken; (من)'ı kullanmaya benzer ki, burada te'kid için kullanılmıştır.

es-Salebî dedi ki: Araplar "tesbih" lafzı ile birlikte "be" harfini kimi zaman kullanırlar, kimi zaman hazfederler ve şöyle derler: "Rabbini hamd ile tesbih et, Allah'a hamdederek tesbih et. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: ***"En yüce Rabbinin ismini tesbih et."*** (el-A'la, 87/1) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: ***"O halde Rabbini o büyük ismi ile tesbih et"*** (el-Vakıa, 56/74) diye buyurmaktadır.

"Aralarında" cennetlikler ile cehennemlikler arasında **"hak ile hükmolunur."** Bir başka açıklamaya göre şahidlerle (ya da şehidlerle) birlikte gelen peygamberler ile, onların ümmetleri arasında hak ve adalet ile hükmolunur, demektir.

"Ve âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun, denilir." Yani mü'minler şöyle diyeceklerdir: Bize mükâfat olarak vermiş olduğu nimet ve ihsanları, bağışları dolayısıyla, bize zulmedenlere karşı yardım edip muzaffer kıldığı için Allah'a hamdolsun.

Katade bu âyet-i kerime hakkında şöyle demektedir: Allah yaratmanın başlangıcını "hamd, Allah'ındır" diye sözkonusu ederek şöyle buyurmuştur: *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'ındır."* (el-En'am, 6/1)

Sonu da hamd ile bitirerek: **"Aralarında hak ile hükmolunur ve: Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun denilir"** diye buyurmaktadır. O halde ona uymak ve yapılan herbir işin başına ona hamd ile başlayıp sonunu hamd ile bitirmek gerekir.

"Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun" sözünün meleklerin söyleyeceği sözlerden olduğu söylenmiştir. Buna göre onların yüce Allah'a hamdetmeleri adaleti ve hüküm vermesi dolayısıyla olacaktır.

İbn Ömer yoluyla rivayet edilen hadise göre Rasûlullah (sav) minberin üzerinde ez-Zümer Sûresi'nin sonlarını okumuş ve minber iki defa hareket etmiştir.(1)

ez-Zümer Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir.

(1) Taberani, *Evsat*, VIII, 172; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, II, 190, (Cabir -r.a.-dan)

Mü'min Sûresi

1-85. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Mu'min Sûresi, Ğafir Sûresi ve et-Tavl Sûresi diye de adlandırılır-

el-Hasen, Ata, İkrime ve Cabir'in dediklerine göre Mekke'de inmiştir. el-Hasen'den yüce Allah'ın: *"... **Rabbini hamd ile tesbih et"*** (el-Mu'min, 40/55) buyruğu müstesnadır, dediği rivayet edilmiştir. Çünkü beş vakit namaz emri Medine'de inmiştir.

İbn Abbas ve Katade de şöyle demişlerdir: Medine'de inmiş iki âyet bundan müstesnadır. Bu iki âyet ise: *"...**Allah'ın âyetleri hakkında tartışanlar...**"* (el-Mu'min, (40/36) ayeti ile bundan sonraki ayettir. Seksenbeş ayettir. Seksen iki ayet olduğu da söylenmiştir. Darimi, ***Müsned'i***nde diyor ki: Bize Cafer b. Avn, Mis'ar'dan anlattı, o Sa'd b. İbrahim'den dedi ki: "el-Havamim (Hâ, Mîm diye başlayan sureler)" el-Arais (süslü gelinler) diye adlandırılırdı.[1] Enes yoluyla gelen hadisteki rivayete göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Hâ, Mîm'ler Kur'ân'ın atlasıdır."[2] İbn Mesud'dan da bunun benzeri bir rivayet nakledilmektedir.[3]

el-Cevherî ve Ebu Ubeyde dedi ki: Âlû Hâ, Mîm (Hâ, Mîm ailesi) Kur'ân'daki birtakım sûrelerdir.

İbn Mesud dedi ki: Âlû Hâ, Mîm (Hâ, Mîm ailesi) Kur'ân'ın dîbâcı (atlası)dırlar.

---

(1) *Darimi*, II, 550.

(2) Hakim, ***Müstedrek***, II, 474; Beyhaki, ***Şuabu'l-İman***, II, 483 (her ikisi de Abdullah b. Mes'ud'un sözü olarak).

(3) Bir öceki nota bakınız.

el Ferra da şöyle demiştir: Bu filanın âli, filanın âli demeye benzer. Sanki (böyle başlayan) bütün sureleri "Hâ, Mîm"e nisbet etmiş gibidir. el-Kümeyt şöyle demiştir:

وَجَدْنَا لكم في آلِ حَاميمَ آيةً تَأَوَّلَهَا مِنَّا تَقِيٌّ ومُعْرِبُ

"Bizler Hâ, Mîm hanedanında sizin lehinize öyle bir âyet bulduk ki,
Bunu bizim takiyye yapanımız da, uzak duranımız da
(hakkımızda) yorumlamıştır."

Ebu Ubeyde dedi ki: Bu beyitin son kelimesini el-Umevî böylece "ze" harfi ile rivayet etmiştir. Ebu Amr ise bunu "re" harfi ile rivayet etmiştir.(1)

Genel olarak kullanılan "el-Havâmîm" ifadesi ise Arapların kullandıkları bir kelime değildir. Ebu Ubeyde: el-Havâmîm Kur'ân-ı Kerim'de birtakım surelerin adı olup, bu kıyasa uygun değildir, dedikten sonra da şu mısraı zikretmektedir:

وبالحواميم التي قد سُبِّعَتْ

"Ve yedi tane olan havamim ile..."

(Ebu Ubeyde) devamla dedi ki: Daha uygunu çoğulunun "zevatu Hâ, Mîm" şeklinde yapılmasıdır.

Rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Herşeyin bir meyvesi vardır. Şüphesiz Kur'ân'ın meyvesi de zevatu Hâ, Mîm'dir. Bunlar güzel, verimli ve birbirine komşu bahçelerdir. Cennet bahçelerinden otlamak isteyen kimse Hâ, Mîm'leri okusun."(2)

Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kur'ân-ı Kerim'de Hâ, Mîm'lerin örneği elbiseler arasında çizgili Yemen kumaşlarına benzer." Bu iki rivayeti de es-Sa'lebî zikretmiştir.

Ebu Ubeyd dedi ki: Bana Haccac b. Muhammed Ebu Maşer'den anlattı, o Muhammed b. Kays'dan dedi ki: Bir adam rüyasında oldukça süslü, gayet güzel yedi kız görmüş. Onlara: Siz kimlere aitsiniz? Allah sizi mübarek kılsın, demiş. Onlar da: Biz, bizi okuyanlara aitiz. Bizler Hâ, Mîm'leriz demişler.

---

(1) O takdirde: takiyye yapanımız da, içindekini açıkça ifade edenimiz de... anlamında olur.
(2) Deylemi, *Firdevs*, III, 539 (sadece son cümlesi)

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٢﴾ غَافِرِ
الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ
إِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾ مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا
فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ ﴿٤﴾

1. **Hâ, Mîm.**
2. **Kitabın indirilmesi, hükmünde galib, en iyi bilen Allah'tandır.**
3. **O günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden, azabı çetin ve nimeti pek bol olandır. Ondan başka ilâh yoktur. Dönüş yalnız O'nadır.**
4. **Allah'ın âyetlerinde ancak kâfirler** (inatla) **tartışır. O halde onların şehirlerde dönüp, dolaşması seni aldatmasın.**

"Hâ, Mîm" anlamı hakkında farklı görüşler vardır. İkrime dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Hâ, Mîm. Yüce Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Bunlar Rabbinin hazinelerinin anahtarlarıdır."(1)

İbn Abbas dedi ki: "Hâ, Mîm" Allah'ın İsm-i Azamıdır. Yine ondan rivayete göre "Elif, Lam, Ra", "Hâ, Mîm" ile "Nun" er-Rahman isminin mukatta' harfleridir. Yine ondan rivayete göre "Hâ, Mîm" yüce Allah'ın isimlerinden bir isim olup, onunla yemin etmiştir.

Katade: Hâ, Mîm. Kur'ân isimlerinden bir isimdir; Mücahid: Sûrelerin başlangıcıdır, demişlerdir. Ata el-Horasanî de der ki: Ha, yüce Allah'ın Hamîd, Hannan, Halim ve Hakim isimlerinin başıdır. Mim ise yüce Allah'ın Melik, Mecid, Mennan, Mütekebbir ve Musavvir isimlerinin başıdır.

Buna şu rivayet de delil teşkil etmektedir: Enes'ten rivayete göre bedevi bir Arap Peygamber (sav)'a: "Hâ, Mîm" nedir? Biz dilimizde böyle bir şey bilmiyoruz, diye sormuş. Peygamber (sav) ona şöyle demiştir: "Birtakım isimlerin başı ve bazı sûrelerin de başlangıcıdır."(2)

ed-Dahhak ve el-Kisaî dedi ki: Bu olacak olan şeyler hükme bağlanmıştır, demektir. O bununla sanki "Hâ, Mîm"in hece harfi olduklarına işaret etmektedir. Çünkü bu harfler "ha" harfi ötreli, "mim" harfi de şeddeli okundu-

(1) İkrime'den gelen bu rivayet mürseldir. Hadis olarak tesbit edemedik.
(2) Hadis olarak tesbit edemedik.

gu takdirde; (حُمَّ) şeklini alır ki; bu da "hükme bağlandı ve meydana geldi" demektir. Ka'b b. Malik dedi ki:

فلمّا تَلاقَيْناهم ودارت بِنَا الرَّحى ولَيْسَ لأَمْرٍ حَمَّه الله مَدْفَعُ

"Karşı karşıya gelip de aramızda savaş başlayınca,
Allah'ın hükme bağladığı bir işi kimse geri çeviremez."

Yine ondan gelen rivayete göre: "(حُمَّ): Allah'ın emri yakındır" anlamındadır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

قد حُمَّ يومي فسُرَّ قومُ قومٌ بهم غفلةٌ ونومُ

"Benim günüm yaklaştı, sevindi birtakım kimseler,
Gaflet içinde ve uykuda olan kimseler."

"Humma" ismi de buradan gelmektedir. Çünkü bu ölüme yakın gelir. Bu Bedir gününde olduğu gibi, Allah'ın dostlarına yardım ve zaferi, düşmanlarından da intikam alması zamanı yakındır, demektir.

Bunların hece harfleri olduğu da söylenmiştir. el-Cermî dedi ki: İşte bundan dolayı harfleri sakin olarak okunur, hece harfleri durumundadır. Eğer bir sûre bu harflerden herhangi birisi ile adlandırılacak olursa, o vakit ona i'rab verilir. Bu bakımdan "Hâ, Mîm"i okudum, dediğin vakit (Hâ, Mîm) lafzını nasb ile okursun. Şair de şöyle demiştir:

يُذَكِّرني حاميمَ والرُّمحُ شاجِرٌ فهلّا تلا حاميمَ قَبْلَ التَّقَدُّمِ

"Mızrak çekilmişken hatırlatıyor bana Hâ, Mîm'i
Gelmeden önce niye okumadı Hâ, Mîm'i"

İsa b. Ömer es-Sakafî de "Hâ, Mîm"i "mim" harfini üstün olarak: "Hâ, Mîm'i okuyorum" anlamında, yahutta arka arkaya iki sakinin gelmesi dolayısıyla üstün okumuştur. İbn Ebi İshak ve Ebu's-Semmal ise esreli okumuşlardır. İki sakinin arka arkaya gelmesi veya kasem anlamında da imale ile ve kesreli okumuştur. Ebu Cafer ise "ha"yı "mim"den kat' ile okurken, diğerleri vasl ile okumuşlardır. "Ha, mim, ayn, sin, kâf"da da böyledir.

Ebu Amr, Ebu Bekr, Hamza, el-Kisaî, Halef ve İbn Zekvan ise "ha"yı imaleli okumuşlardır. Ebu Amr'dan ise ikisi arasında okuduğu rivayet edilmiştir ki; bu da Nafi', Ebu Cafer ve Şeybe'nin kıraatidir, diğerleri ise açık (işbâ') telhalı okumuşlardır.

"Kitabın indirilmesi" mübteda, **"hükmünde galib, en iyi bilen Allah'tandır"** buyruğu ise haberdir. Bununla birlikte **"indirilmesi"** buyruğu hazfedilmiş bir mübtedanın haberi de olabilir. Bu **"kitabın indirilmesidir"** demek olur. **"Hâ, Mîm"**in mübteda **"indirilmesi"** buyruğunun haberi olması da mümkündür, anlam da şöyle olur: Kur'ân'ı Allah indirmiştir. O başka bir yerden aktarılmış olmadığı gibi, yalanlanması caiz olmayan sözlerdendir.

"O, günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden, azabı çetin... olandır." el-Ferra dedi ki: Yüce Allah bunları nekre oldukları halde marifeye sıfatmış gibi zikretmiştir.

ez-Zeccac da şöyle demiştir: Bunlar bedel olarak cer ile gelmişlerdir. en-Nehhas dedi ki: Bu hususlaki açıklamaların tahkiki ve özeti şudur: **"Günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden"** anlamındaki buyruklar daha önce geçmiş lafızlara ait olmak suretiyle iki marife olabilirler. O takdirde iki sıfat olurlar. Ayrıca bunların müstakbel (gelecek zaman) için ve hal için olmaları da mümkündür. O vakit bunlar nekre (belirtisiz) olurlar. Fakat buna göre sıfat olmaları mümkün olmaz. Ancak mecrur olmaları bedel olmalarına göredir. Hal olarak nasbedilmeleri de caizdir.

"Azabı çetin" buyruğu ise nekredir ve mecrur gelmesi bedel olmak üzeredir.

İbn Abbas dedi ki: "La ilâhe illallah" diyen kimse için **"günahları bağışlayan"**dır. "La ilâhe illallah" diye kimselerden **"tevbeleri kabul eden"**dir. "La ilâhe ilallah demeyen kimseler için ise **"azabı çetin olan"**dır.

Sabit el-Bünanî de dedi ki: Mus'ab İbn ez-Zübeyr'in, bineklerin yanından geçmediği çadırının yakınında bulunuyordum. **"Hâ, Mîm. Kitabın indirilmesi hükmünde galib, en iyi bilen Allah'tandır"** buyruğunu okumaya başladım. Yanımdan bineği üzerinde bir adam geçti. Ben: **"o günahları bağışlayan"** diye okuyunca, o: Ey günahları bağışlayan, günahımı bağışla de, dedi. Ben **"tevbeleri kabul eden"** diye okuyunca, o: Ey tevbeleri kabul eden tevbemi kabul et de, dedi. Ben **"azabı çetin"** deyince, o: Ey azabı çetin olan beni affet de, dedi. Ben: **"Nimeti pek bol olandır"** diye okuyunca, o: Ey nimeti bol olan, bana bol bol hayırlar ver de, dedi. Onun yanına gitmek üzere kalktım, gözüm bir şey görmez oldu. Sağa ve sola baktıysam da hiçbir şey göremedim.

İşaret ehli şöyle demişlerdir: **"O"** lutfuyla **"günahları bağışlayan, tevbe-**

leri kabul eden" edeceğini vaadeden, adaleti gereği **"azabı çetin"** olandır. **"Ondan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş yalnız O'nadır."** Başkasına dönüş olmayacaktır.

Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan rivayet edildiğine göre bir gün Şam ehlinden oldukça güçlü bir adamı araştırıp sordu. Ona: Bu adam şu içkiyi artık bırakmaz oldu, dediler. Bunun üzerine Ömer kâtibine şöyle dedi: Yaz, Ömer'den filana, selam sana. Ben kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'a hamdettiğimi sana bildiriyorum. **"Rahman ve Rahim Allah'ın adı ile. Hâ, Mîm. Kitabın indirilmesi hükmünde galib, en iyi bilen Allah'tandır. O günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden, azabı çetin ve nimeti pek bol olandır. O'ndan başka ilâh yoktur, dönüş yalnız O'nadır."** Sonra mektubu mühürleyip, elçisine dedi ki: Bu adamı ancak ayık bulacağın vakitte bu mektubu ona ver. Sonra yanında bulunanlara o şahıs için tevbe etmesi için dua etmelerini söyledi. Mektub bu şahısa ulaşınca, bu mektubu okuyup: Allah bana günahlarımı bağışlayacağını vaadediyor. Cezasından da sakındırıyor, demeye başladı. Bu sözleri tekrar edip durdu. Sonra ağladı, sonra da günahından en güzel bir şekilde el çekti ve güzel bir şekilde tevbe etti. Adamın bu durumu Ömer'e ulaşınca şöyle dedi: Sizden herhangi birinizin ayağının bir defa kaydığını görecek olursanız, işte böyle yapınız. Onu doğrultmaya çalışınız ve yüce Allah'a onun tevbesini kabul etmesi için dua ediniz. Onun aleyhine şeytanın yardımcıları olmayınız.

"(التَّوْب): Tevbe" lafzının: "(تاب يتوب توباً): Tevbe etti, eder, tevbe etmek"in mastarı olması mümkündür. Aynı şekilde "tevbe"nin çoğulu olma ihtimali de vardır. "(دَوْمَة): Sedir ağacı"nın çoğulunun: (دَوْم) şeklinde; "(عَزْمة): Azm"in çoğulunun (عَزْم) şeklinde gelmesi gibi. Şairin şu mısraı da bu kabildendir:

فَيَخْبو ساعَةً ويَهُبُّ ساعا

"Bir an diner ve bir çok an yeniden eser."

Bununla birlikte bunun "tevbe" anlamına gelmesi de mümkündür.

Ebu'l-Abbas dedi ki: Kalbimde daha ağır basan ihtimal bunun mastar olmasıdır. Yani yüce Allah bu fiili kabul eder demektir. Nitekim: "(قال قولاً): Dedi, demek" gibidir. Eğer bu çoğul ise, o takdirde tevbeleri kabul eder, anlamındadır.

"Ve nimeti pek bol olandır" anlamındaki buyruk da hem bedel, hem de sıfat olabilir, çünkü marifedir.

(الطول)'in asıl anlamı nimet vermek ve lütufta bulunmaktır. Bu kökten olmak üzere: "(اللهم طُلْ علينا): Allah'ım bize nimet ihsan et, bize lutufta bulun" denilir.

İbn Abbas dedi ki: **"Ve nimeti pek bol olandır."** Yani bol nimetlerin sahibi olandır. Mücahid de: Zenginlik ve bolluk sahibi olan, diye açıklamıştır. Yüce Allah'ın: *"İçinizden bir bolluğa güç yetiremeyenler."* (en-Nisa, 4/25) buyruğundaki: "(طَوْلاً): Bolluk" lafzı zenginlik ve genişlik anlamındadır.

Yine İbn Abbas'dan nakledildiğine göre; **"nimeti pek bol olan"** buyruğunu "la ilâhe illallah" demeyen kimselere muhtaç olmayan diye açıkladığı rivayet edilmiştir. İkrime de şöyle demiştir: **"Nimeti pek bol olan"** lutuf sahibi olan demektir.

el-Cevherî dedi ki: (الطَّوْل) lafzı "tı" harfi üstün ile olursa minnet ve ihsan demektir. Bu kökten olmak üzere: "(طال عليه وتطوّل عليه): Ona lutuf ve ihsanda, minnette bulundu" denilir. Muhammed b. Ka'b da dedi ki: **"Nimeti pek bol olan"** pekçok lütuflarda bulunan demektir.

el-Maverdî dedi ki: Burada minnette bulunmak ile lütufta bulunmak arasındaki farka gelince, minnette bulunmak günahı affetmektir. Lütufta bulunmak ise hak kazanılmayan şeyi ihsan etmektir.

"Tavl (pek bol nimet)" lafzı "uzun"lukdan alınmadır. Sanki o ihsan ettiği nimetleriyle başkasına uzun gelmiş gibidir. Nimet ihsan ettiği süre uzadığından dolayı böyle denilmiştir, diye de açıklanmıştır.

"O'ndan başka ilâh yoktur, dönüş yalnız O'nadır."

"Allah'ın âyetlerinde ancak kâfirler tartışır." Allah, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edip tartışanların kâfirliklerini tescil etmektedir. Maksat Allah'ın âyetlerine dil uzatmaktan ötürü batılı ileri sürerek tartışmak ve hakkı çürütmek, yüce Allah'ın nurunu söndürmek kastı ile mücadeleye girişmektir. Buna yüce Allah'ın: *"Ve bâtılı hakkı onunla çürütmek kastıyla ileri sürüp mücadele ettiler"* (el-Mu'min, 40/5) buyruğu delil teşkil etmektedir.

Kapalı kalmış bir hususu açıklamak, içinden çıkılamayan bir noktayı çözmek, âyetlerin anlamlarını ortaya çıkarmak sapık kimselerin sapıklıklarını reddetmek için bu âyetler ile ilgili tartışma ve mücadeleye gelince, bu Allah yolunda yapılan cihadın en büyüğüdür. Bu anlamdaki açıklamalar yeteri kadarıyla daha önceden yüce Allah'ın: *"Allah kendisine hükümdarlık verdi diye Rabbi hakkında İbrahim ile mücadele edeni görmedin mi?"* (el-Bakara, 2/258) âyeti açıklanınca geçmiş bulunmaktadır.

"O halde onların şehirlerde dönüp dolaşması" çeşitli şekillerde tasarruflarda bulunması **"seni aldatmasın."** Çünkü Ben onlara mühlet versem bi-

le onları cezalandırmayı ihmal etmem, onları cezalandırırım.

"(لَا يَغُرَّنَّكَ): **Seni aldatmasın"** lafzı: (لَا يَغُرَّكَ) diye de okunmuştur.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah bu buyruğu ile (Kureyşlilerin) Mekke'den Şam'a ve Yemen'e ticaretlerini kastetmektedir. **"Seni aldatmasın"** buyruğu, içinde bulundukları iyi durum ve rızık genişliği seni aldatmasın, çünkü o dünyadaki az bir faydalanmadır, diye de açıklanmıştır.

ez-Zeccac dedi ki: Kâfir olmalarından sonra esenlikte olmaları **"seni aldatmasın."** Çünkü sonunda onlar helâk olacaklardır.

Ebu'l-Aliye dedi ki: İki âyet-i kerime vardır ki, Kur'ân-ı Kerim hakkında mücadele edenlere karşı pekçok ağır ve çetin ifadeler taşımaktadır. Birisi yüce Allah'ın: **"Allah'ın âyetlerinde ancak kâfirler tartışır"** buyruğu, diğeri ise; *"Muhakkak ki kitab hakkında anlaşmazlığa düşenler, elbette (haktan) uzak bir ayrılık içindedirler"* (el-Bakara, 2/176) buyruğudur.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ ۖ وَهَمَّتْ كُلُّ
أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ
فَأَخَذْتُهُمْ ۖ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾ وَكَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ
عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ
وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ
لِلَّذِينَ آمَنُوا ۚ رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ
لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾
رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ
مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ۚ ﴿٨﴾ وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ ۚ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ
فَقَدْ رَحِمْتَهُ ۚ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ۚ ﴿٩﴾

5. Onlardan önce Nûh'un kavmi, onlardan sonra da güruhlar yalanladılar. Her ümmet peygamberlerini alıp yakalamak istedi ve bâtılı, hakkı onunla çürütmek kastıyla ileri sürüp mücadele ettiler. Sonunda Ben de onları yakaladım. Nasılmış Benim azabım?

6. Böylece kâfirler hakkında Rabbinin azab sözü: "Elbette onlar cehennemliklerdir" diye hak olmuştur.

7. Şu Arş'ı yüklenenler ve etrafında bulunanlar Rabblerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Mü'minlere de mağfiret dilerler. "Rabbimiz, rahmetin ve ilmin herşeyi kuşatmıştır. Tevbe edenlere ve senin yolunu izleyenlere mağfiret buyur ve onları cehennem azabından koru!

8. "Ve ey Rabbimiz, onları da, babalarından, eşlerinden ve zürriyetlerinden salih olanları da kendilerine vaadettiğin Adn cennetlerine girdir. Çünkü Sen emrinde galib, hikmeti sonsuz olansın.

9. "Bir de onları kötülüklerden koru. Sen kimi kötülüklerden korursan, o günde o kimseye rahmet etmiş olursun. Bu, büyük kurtuluşun ta kendisidir."

"Onlardan önce Nûh'un kavmi onlardan sonra da güruhlar yalanladılar." "(كَذَّبَتْ): **Yalanladılar"** fiilinin müenneslik "te"si ile gelmesi (fail olan) çoğulun müennesliği dolayısı iledir. Nûh kavmi ile Ad ve Semud ile onlardan sonrakiler ve benzerleri, peygamberleri yalanlamak suretiyle peygamberlerine karşı gruplar oluşturan diğer ümmetler de peygamberlerini yalanladılar.

"Her ümmet peygamberlerini alıp yakalamak" onu hapse atmak ve ona işkence etmek **"istedi."** Katade ve es-Süddî de onu öldürmek istedi diye açıkladılar.

"Alıp yakalamak" helâk etmek, öldürmek anlamında da kullanılabilir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Sonra onları yakaladım. Benim cezalandırmam nasılmış?"* (el-Hac, 22/44)

Araplar esire de **"yakalanmış kimse"** anlamında: (الأخيذ) derler. Çünkü esir öldürülmek üzere alınır. Kutrub da şairin şu beyitini zikretmektedir:

فإمّا تأخذوني تقتلوني فكم من آخِذٍ يهوى خُلودي

"Beni alıp yakalarsanız öldürürsünüz,
Nice alıp yakalayan var ki; benim ebedi kalmamı arzular."

Bu kavimlerin peygamberlerini alıp yakalamaları zamanı hususunda da iki görüş vardır. Birincisine göre onlar kendilerini tevhide davet ettiği vakit alıp yakalamak istemişler. İkincisi ise azabın başlarına indiği vakit alıp yakalamak istemişlerdir.

"Ve batılı, hakkı onunla çürütmek" izale etmek ve yok etmek **"kastıyla ileri sürüp mücadele ettiler."**

Buradaki: "(لِيُدْحِضُوا): **Çürütmek kastıyla"** anlamı verilen fiil ile aynı kökten olmak üzere kullanılan: "(مكان دَحْض): Kaygan yer" demektir. Batıl da: "(داحض):. Kayıp, gidendir." Çünkü batılın kendisi kayar ve yerinden zail olur, yerinde karar kılamaz.

Yahya b. Sellâm dedi ki: İmanı çürütmek maksadı ile peygamberlere karşı şirk ile mücadele verdiler.

"Sonunda Ben de onları" azab ile **"yakaladım. Nasılmış Benim azabım!"** Yani yalanlayan ümmetlerin akıbeti nasılmış? Onlar Benim azabımın hak olduğunu görmediler mi, demektir.

"Böylece kâfirler hakkında Rabbinin azab sözü: Elbette onlar cehennemliklerdir, diye hak olmuştur" buyruğundaki: "(حَقَّتْ): **Hak olmuştur"** vacib olmuştur, gerekli olmuştur, demektir. Bu da **"haktan"** alınmıştır. Çünkü hak gerekli olan bir şeydir.

"Rabbinin... sözü" anlamındaki buyruk, genel olarak tekil okunmuştur. Nafi' ve İbn Amir ise: "(كَلِمَاتُ): Sözleri" diye çoğul olarak okumuşlardır.

"(أَنَّهُمْ): **Elbette onlar"** buyruğu hakkında el-Ahfeş şöyle demiştir: Bu, çünkü onlar ve onların böyle olmaları sebebiyle... anlamındadır. ez-Zeccac dedi ki: "(انهم): Muhakkak onlar" diye hemzenin esreli okunuşu da caizdir.

"Cehennemliklerdir" buyruğu, cehennemde azab göreceklerdir, anlamındadır. Burada ifade tamam olmaktadır. Daha sonra yeni bir cümle olarak şöyle buyurulmaktadır:

"Şu Arş'ı yüklenenler ve etrafında bulunanlar Rabblerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler, mü'minlere de mağfiret dilerler." Rivayet olunduğuna göre Arş'ın taşıyıcılarının ayakları yerin en aşağısında, başları ise Arş'ı delmiş durumdadır. Onlar huşû' içinde olup gözlerini kıpırdatmazlar. Meleklerin en şereflileri ve faziletlileridirler. Hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır: "Şanı yüce ve mübarek olan Allah, bütün meleklere Arş'ın taşıyıcılarına gidip gelip selam vermelerini emretmiştir. Bunu sair meleklere göre onlara bir üstünlük olarak vermiştir."(1) Denildiğine göre yüce Allah Arş'ı yeşil bir mücevherden yaratmıştır. Onun ayaklarından ikisi arasında hız-

(1) Hadis olarak tesbit edemedik.

hızla uçan kuşun uçuşu ile seksenbin yıllık bir mesafe vardır.

Yine denildiğine göre Arşın etrafında yetmişbin saf melek vardır. Bunlar tehlil ve tekbir getirerek etrafında tavaf ederler. Onların arkasında da yetmiş bin saf ayakta dururlar, ellerini omuzlarına koymuşlar, seslerini tehlil ve tekbir ile yükseltmişlerdir. Onların arkasında yüzbin saf sağ ellerini, sol ellerine koymuşlar ve onların herbiri mutlaka diğerinden ayrı bir tesbih ile tesbih edip dururlar.

İbn Abbas "Arşı" "ayn" harfini ötreli olarak **"el-urş"** diye okumuştur. Bütün bunları ez-Zemahşerî merhum zikretmiş bulunmaktadır.

Denildi ki: Kâfirlerden sözedildikten sonra Arş'tan sözedilmesi -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- anlamın şöyle oluşundan dolayıdır: "Şu Arş'ı yüklenenler ve etrafında bulunanlar" kâfirlerin söylediklerinden yüce Allah'ı tenzih ederler. **"Ve mü'minlere de mağfiret dilerler."** Yani Allah'tan onlar için günahlarının bağışlanmasını isterler. Tefsir alimlerinin açıklamalarına göre Arş, serir (taht) ile aynı şeydir. O yüce Allah tarafından yaratılmış mücessem bir cisimdir. Meleklere onu taşımalarını emretmiş, onu tazim etmek, etrafında dolaşmakla kendisine ibadet etmelerini dilemiştir. Nitekim yeryüzünde bir Beyt (kabe) yaratıp Ademoğullarına etrafını tavaf etmelerini emredip namazda da ona dönmelerini istediği gibi.

İbn Tahman, Musa b. Ukbe'den rivayet ediyor. O Muhammed b. el-Münkedir'den, o Cabir b. Abdillah el-Ensarî'den dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bana Arş'ın taşıyıcılarından olup Allah'ın meleklerinden bir melek hakkında (sizlere) sözetmem için izin verildi. Onun kulağının yumuşağı ile omuzu arasındaki mesafe yediyüz yıldır." Bunu el-Beyhakî zikretmiş olup[1], daha önceden Bakara Sûresi'nde (2/255. âyet olan) Ayete'l-kürsî'de, Arş'ın büyüklüğü ve onun yaratılmışların en büyüğü olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Sevr b. Yezid, Halid b. Ma'dan'dan, o Ka'b el-Ahbar'dan rivayetine göre Kâb şöyle demiştir: Yüce Allah Arş'ı yaratınca: Allah benden daha büyük bir yaratık yaratmayacaktır, dedi ve sarsıldı, yüce Allah onun etrafına bir yılan doladı. O yılanın yetmişbin kanadı vardır. Herbir kanatta yetmişbin tüy vardır. Herbir tüyde yetmişbin yüz vardır. Herbir yüzde yetmişbin ağız vardır. Herbir ağızda da yetmişbin dil vardır. Onun dillerinden her gün yağmur damlaları sayısınca, ağaç yaprakları sayısınca, çakıl ve toprak taneleri sayısınca, dünya günleri sayısınca ve bütün melekler sayısınca tesbihler dökülmektedir. Bu yılan Arş'ın etrafına dolandı, Arş bu yılanın yarısına kadar ulaşıyor ve bu yılan onun etrafını sarmış bulunuyor.[2]

---

(1) Abdullah b. Muhammed el-Askalani, *el-Azame*, III, 948; Deylemi, *Firdevs*, I, 401.

(2) Bu ve benzeri haberlerin İsrailiyattan olduğu açıkça ortadadır.

Mücahid dedi ki: Yedinci sema ile Arş arasında yetmişbin hicab vardır. Bir hicab nur ve bir hicab karanlık, bir hicab nur ve bir hicab karanlıktır.

Derler ki: **"Rabbimiz rahmetin ve ilmin herşeyi kuşatmıştır."** Rahmetin ve ilmin herşeyi kapsamıştır. Fiil, rahmet ve ilim üzerinde amel etmeyince bunlar temyiz olarak nasbedilmişlerdir.

"Tevbe edenlere" şirk ve masiyetlerden dönenlere **"ve senin yolunu"** İslâm dinini **"izleyenlere mağfiret buyur ve onları cehennem azabından koru."** Bu azabı onlardan çevir ki, onlara ulaşmasın.

İbrahim en-Nehaî dedi ki: Abdullah (b. Mesud)'ın arkadaşları şöyle diyorlardı: Melekler İbnu'l-Kevva (şeytan)dan hayırlıdırlar. Çünkü onlar yeryüzünde bulunanlar için mağfiret dilerler. İbnu'l-Kevvâ ise onların aleyhine kâfirlik ile şahitlik eder. İbrahim dedi ki: Yine diyorlardı ki: Kıble ehlinden olan hiçbir kimseden mağfiret dilemeyi esirgemezler.

Mutarrif b. Abdillah dedi ki: Biz Allah'ın kulları arasında Allah'ın kullarının iyiliğini en çok isteyenlerin melekler olduğunu gördük. Allah'ın kulları arasında da Allah'ın kullarını en çok aldatan kimsenin şeytan olduğunu görüyoruz; deyip bu âyet-i kerimeyi okumuştur.

Yahya b. Muaz er-Razî de arkadaşlarına bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Bu âyeti iyi kavrayınız, çünkü dünyada bu âyetten daha çok ümit verici bir kalkan yoktur. Şüphesiz tek bir melek yüce Allah'tan bütün mü'minlere mağfiret buyurmasını dileyecek olursa, onlara mağfiret eder. Hele bütün melekler ve Arş'ı taşıyanlar mü'minlere mağfiret diliyorlarsa durum ne olur!

Halef b. Hişam el-Bezzar el-Karî' dedi ki: Ben Süleym b. İsa'ya Kur'ân okuyordum. Yüce Allah'ın: **"Mü'minlere de mağfiret dilerler"** buyruğuna ulaşınca ağladı ve sonra da: Ey Halef dedi. Mü'min Allah katında ne kadar da değerlidir. O döşeğinde uyurken melekler onun için mağfiret diliyorlar.

"Ve ey Rabbimiz, onları da babalarından, eşlerinden ve zürriyetlerinden salih olanları da kendilerine vaadettiğin Adn cennetlerine girdir." Rivayet olunduğuna göre Ömer b. el-Hattab, Kab el-Ahbar'a: Adn cennetleri nedir? diye sormuş, o da şöyle demiş: Bunlar cennette altından köşklerdir. Bunlara peygamberler, sıddîklar, şehidler ve âdil devlet yöneticileri girecektir.

"Kendilerine... vaadettiğin" buyruğundaki: (الَّتِي) lafzı **"cennetler"**e sıfat olmak üzere nasb mahallindedir.

"Salih olanlar" lafzındaki (مَنْ): **...anlar"** ise **"...ları girdir"** buyruğundaki "he" ve "mim"(...ları) zamirine atf ile nasb mahallindedir.

"Salih olanlar" ise iman ile salih olanlar anlamındadır. er-Rad Sûresi'nde bu âyetin bir benzeri (13/23. âyet) geçmiş bulunmaktadır.

Said b. Cübeyr dedi ki: Kişi cennete girer. Rabbim babam, dedem, annem nerede? Oğlum, oğlumun oğlu nerede? Eşlerim nerede? der. Onlar senin amelin gibi amelde bulunmadılar, denilir. Bu sefer: Rabbim ben hem kendim için, hem onlar için amel ediyordum, der. Bu sefer: Onları cennete girdirin, denilir. Daha sonra: **"Şu Arş'ı yüklenenler ve etrafında bulunanlar... babalarından, eşlerinden ve zürriyetlerinden salih olanları da kendilerine vaadettiğin Adn cennetlerine girdir"** buyruğunu okudu.

Yüce Allah'ın: *"İman edenlerin soyları da iman ile kendilerine uyanları Biz evlatlarına da kendilerine katarız..."* (et-Tur, 52/21) buyruğu da bu âyet-i kerimeye (anlam itibariyle) yakındır.

"Bir de onları kötülüklerden koru!" Katade dedi ki: Yani onları kötü görecekleri, hoşlarına gitmeyecek şeylerden koru. İfadenin takdirinin şöyle olduğu da söylenmiştir: Onları kötülüklerin azabından koru.

"(قهم): **Onları koru"** lafzı; "(وقاه الله يقيه وقاية): Allah onu korudu, korur, korumak" fiilinden emirdir. Onu hıfzetti, himaye etti, anlamındadır.

"Sen kimi kötülüklerden korursan, o günde o kimseye" cennete girmesi suretiyle **"rahmet etmiş olursun. Bu ise büyük kurtuluşun ta kendisidir."** En büyük kurtuluş budur.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ
أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا
اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ
مِنْ سَبِيلٍ ﴿١١﴾ ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ
وَإِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

10. Şüphesiz kâfirlere şöyle seslenilir: "Allah'ın buğzu sizin kendinize olan buğzunuzdan elbette daha büyüktür. Çünkü siz imana çağırılıyordunuz da, küfürde direniyordunuz."
11. Derler ki: "Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün, iki kere de diriltin. İşte günahlarımızı itiraf ettik. Artık çıkış için bir yol var mı?"
12. Bunun sebebi şudur: Bir olarak Allah'a dua edildiği vakit inkâr ediyordunuz. Eğer O'na ortak koşulsa, iman ederdiniz. İşte hüküm çok yüce ve büyük olan Allah'ındır.

"Şüphesiz kâfirlere şöyle seslenilir: Allah'ın buğzu sizin kendinize olan buğzunuzdan elbette daha büyüktür" buyruğu ile ilgili olarak el-Ahfeş şöyle demektedir: "(لَمَقْتُ): Buğz" lafzındaki bu "lâm" ibtidâ (başlangıç) lâmı olup, **"seslenilir"**den sonra gelmiştir. Çünkü bu: Onlara... denilir anlamındadır. Çünkü seslenmek (nidâ) da bir sözdür.

Başkası da şöyle demiştir: Anlam şu şekildedir: Onlara denilecek ki: Dünyada iken size **"Allah'ın buğzu imana çağırılıp da küfürde direndiğinizden ötürü"** kıyamet gününde sizin birbirinize buğzunuzdan **"daha büyüktür."** Çünkü onlar kıyamet gününde birbirlerine düşmanlık edeceklerdir. Biri diğerine buğzedecek, öfkeleneceklerdir. O vakit kulak verecekler, zillet le boyun eğecekler ve cehennemden çıkartılmayı isteyeceklerdir.

el-Kelbî dedi ki: Cehennem ehlinden herbir kişi kendi nefsine: Ey nefs! Sana ne kadar çok buğzediyorum! diyecek. Melekler de onlara -onlar cehennem ateşinde oldukları halde- şöyle diyeceklerdir: Allah'ın siz dünyada iken size rasûller gönderip iman etmediğiniz için size olan buğzu, bugün sizin kendinize buğzetmenizden daha ileri derecededir.

el-Hasen dedi ki: Kendilerine kitabları verilecek, işledikleri günahlarına bakacakları vakit kendi kendilerine buğzedecek, öfke duyacaklar. Bu sefer onlara **"Allah"**ın dünyada iken size **"buğzu..."** imana çağırılıp da küfürde direndiğiniz için bugün **"sizin kendinize buğzunuzdan elbette daha büyüktür."**

Bu anlamdaki açıklamayı Mücahid de yapmıştır.

Katade de şöyle demiştir: Yani **"imana çağırılıp"** da küfürde direndiğiniz zaman **"Allah'ın"** size **"buğzu sizin"** ateşi gözle gördüğünüz bu vakitteki **"kendinize olan buğzunuzdan daha büyüktür."**

Şâyet onların kendilerine buğzetmeleri nasıl uygun olabilir? diye sorulacak olursa, bu husus iki türlü açıklanabilir:

1- Onlar günahları sebebiyle kendi nefislerini buğzedilecek bir konuma getirdiler.

2- Onlar artık hevanın etkisinin üzerlerinden kalktığı bir duruma gelip masiyetlerde kendilerini bıraktıranın nefisleri olduğunu bilecekler ve nefislerine buğzedeceklerdir.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî dedi ki: Cehennem ehli cehennemliklerden ümitlerini kesip de Malik onlara: -ileride geleceği üzere- kendilerine: *"Sizler muhakkak böyle kalacaklarsınız"* (ez-Zuhruf, 43/77) diye söyleyeceğinde, bu sefer birbirlerine şöyle diyeceklerdir: Ey adamlar, başınıza işte gördüğünüz şu azab ve belalar gelmiş bulunuyor. Haydi sabredelim, belki itaat ehli Allah'a itaat üzere sabrettiklerinde sabrın faydasını gördükleri gibi biz

de sabrın faydasını görebiliriz. Nihayet sabretmek üzere görüş birliğine varacaklar ve sabredecekler. Sabırları uzunca sürüp gidecek. Sonra artık sabredemez olacaklar ve bu sefer: *"Şimdi biz sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Sığınacak hiçbir yer yoktur"* (İbrahim, 24/21) diyeceklerdir. Bunun üzerine İblis şöyle diyecektir: *"Doğrusu Allah'ın size verdiği söz gerçekti. Ben de size vaatte bulunmuştum ama size verdiğim sözde durmadım. Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir nüfuzum da yoktu... Artık ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz."* (İbrahim, 14/22) Yani benim size hiçbir faydam olmayacaktır... *"Esasen ben daha önce beni (Allah'a) ortak tutmanızı da kesinlikle kabul etmemiştim."* (İbrahim, 14/22) Onlar İblisin bu sözlerini işitecekleri vakit kendilerine buğzedecekler. (Muhammed b. Ka'b devamla) dedi ki: Onlara şöyle seslenilecek: **"Allah'ın buğzu sizin kendinize olan buğzunuzdan elbette daha büyüktür. Çünkü siz imana çağırılıyordunuz da küfürde direniyordunuz... Artık çıkış için bir yol var mı?"** Bu sefer onlara şöyle cevab verilecek: **"Bunun sebebi şudur: Bir olarak Allah'a dua edildiği vakit inkâr ediyordunuz. Eğer O'na ortak koşulsa iman ederdiniz. İşte hüküm çok yüce ve büyük olan Allah'ındır."** Bunu İbnu'l-Mübarek zikretmiştir.

"Derler ki: Rabbimiz bizi iki kere öldürdün" buyruğuna gelince, te'vil alimleri söyleyecekleri sözler olan **"bizi iki kere öldürdün, iki kere de diriltin"** buyruğunun anlamı hakkında farklı görüşlere sahiptirler. İbn Mesud, İbn Abbas, Katade ve ed-Dahhak dedi ki: Bunlar önce babalarının sulblerinde ölü idiler. Sonra Allah onları diriltti, sonra dünyada kaçınılmaz olan ölüm ile onları öldürdü. Sonra da ba's ve kıyamet için onları diriltti. İşte iki hayat ve iki ölüm bunlardır. Yüce Allah'ın: *"Nasıl oluyor da Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz daha önce ölüler idiniz de sizi O diriltti. Sonra sizi yine öldürecek, sonra tekrar sizi O diriltecek"* (el-Bakara, 2/28) buyruğu da bunu ifade etmektedir.

es-Süddî de şöyle demektedir: Onlar dünya hayatında öldürüldüler. Sonra sorgulanmak üzere kabirde onları diriltti. Sonra tekrar öldürüldüler, sonra da ahirette tekrar diriltildiler.

es-Süddî'nin bu kanaate varmasının sebebi "meyyit: Ölü" lafzının örfen nutfe hakkında kullanılmayışıdır. İlim adamları buradan kabir sualinin sabit olduğunun delilini çıkarmışlardır. Çünkü sevab ve ceza beden hakkında sözkonusu olmayıp sadece ruh hakkında sözkonusu olsaydı, diriltmenin ve öldürmenin bir anlamı olmazdı. Ahiret ile ilgili ahkamı sadece ruhlara münhasır kabul eden kimselere göre ruh ne ölür, ne değişikliğe uğrar, ne de bozulur ve ruh bizatihi ruh olduğu için hayattadır. Ölüm ona hiçbir şekilde ulaşmaz, baygınlık ve yok olmak onun için sözkonusu olmaz.

İbn Zeyd de yüce Allah'ın: **"Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün..."** âyeti hakkında şöyle demektedir: Onları önce Adem'in sırtında yarattı, sonra onları çıkartıp onlara hayat verdi ve onlardan söz aldı. Sonra onları öldürdü, sonra tekrar dünyada onları diriltti, sonra tekrar onları öldürdü. Bu açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/28. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"İşte günahlarımızı itiraf ettik." Ancak itirafın kendilerine fayda sağlamayacağı bir zamanda itirafta bulunacaklar, pişmanlığın fayda vermeyeceği bir zamanda pişmanlık duyacaklardır.

"Artık çıkış için bir yol var mı?" Yani sana itaat ile amel edelim diye dünyaya geri döndürülecek miyiz? Şu buyruklar da buna benzemektedir: **"Acaba geri dönüşün bir yolu var mı?"** (eş-Şura, 42/44)... *"Artık bizi geri döndür, salih amel işleyelim."* (es-Secde, 32/12); *"Keşke biz geri döndürülseydik..."* (el-En'am, 6/27)

"Bunun sebebi şudur: Bir olarak Allah'a dua edildiği vakit inkâr ediyordunuz" buyruğundaki "(ذٰلِكُمْ): Bunun (bu halinizin)" lafzı ref' konumundadır. Yani durum sizin bu haliniz gibidir. Veya içinde bulunduğunuz bu azab küfrünüz sebebiyledir. İfadede takdiri birtakım sözler de vardır: Onlara geri dönüşün yolu yoktur, diye cevab verilecektir. Çünkü siz **"bir olarak Allah'a dua edildiği vakit"** yani Allah tevhid edildiğinde **"inkâr ediyordunuz"** ulûhiyetin yalnızca O'na ait olduğunu kabul etmiyordunuz. Herhangi bir müşrik de O'na bir şeyi ortak koştu mu onu doğruluyor ve onun söylediğine inanıyordunuz.

es-Sa'lebî dedi ki: Bir ilim adamını şöyle derken dinledim: Eğer siz farazа dünyaya geri döndürülecek olsaydınız bile bu döndürülmeden sonra **"Ona ortak koşulsa iman ederdiniz"** yani o müşrik kimseyi tasdik ederdiniz. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: *"Eğer geri döndürülürlerse yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler"* (el-En'am, 6/28) buyruğudur. "İşte hüküm" eşinin yahut çocuğunun olmasından münezzeh olan **"çok yüce ve çok büyük olan Allah'ındır."**

هُوَ الَّذِى يُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَآءِ رِزْقًا ۟
وَمَا يَتَذَكَّرُ اِلَّا مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ
الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾ رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو

الْعَرْشِ ۚ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ ﴿١٥﴾ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ ۚ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ
مِنْهُمْ شَيْءٌ ۗ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ۖ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾
الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ۚ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ ۚ إِنَّ
اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

13. O, âyetlerini size gösteren ve gökten size bir rızık indirendir. Buna rağmen ancak dönenler öğüt alır.
14. Öyle ise kâfirler hoş görmese de dini yalnız Allah'a halis kılanlar olarak O'na dua edin.
15. O, dereceleri yükseltendir, Arş'ın sahibidir. Kavuşma günü ile korkutmak için kendi emrinden ruhu kullarından dilediği kimseye gönderir.
16. O gün onlar oraya çıkarlar. Onların hiçbir şeyleri Allah'a gizli kalmaz. "Bugün mülk kimindir? Tek ve kahhar olan Allah'ındır."
17. Bugünde herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün zulüm etmek yoktur. Şüphesiz Allah hesabı pek çabuk görendir.

"O, âyetlerini" tevhid ve kudretinin delillerini **"size gösteren ve gökten size bir rızık indirendir."**

Yüce Allah bu buyruğunda âyetleri açıkça göstermeyi ve rızkı indirmeyi bir arada zikretmiş bulunmaktadır. Çünkü âyetlerle din ayakta durur, rızık ile de beden ayakta durur. Burada sözü edilen âyetler gökler, yerler, onlarda bulunanlar, ikisi arasında bulunan güneş, ay, yıldızlar, rüzgarlar, bulutlar, buharlar, nehirler, pınarlar, dağlar, ağaçlar ve helâk olmuş toplumların bıraktıkları izlerdir.

"Buna rağmen" bu âyetlerden **"ancak"** yüce Allah'a itaate **"dönenler öğüt alır"** ve Allah'ı tevhid eder.

"Öyle ise kâfirler" Allah'a ibadeti **"hoş görmese de dini"** ibadeti, bir görüşe göre de itaati **"yalnız Allah'a halis kılanlar olarak O'na dua"** yani ibadet **"edin."** Sizler O'ndan başkasına ibadet etmeyin.

"O, dereceleri yükseltendir, Arş'ın sahibidir."

"Arş'ın sahibidir" anlamındaki buyruk hazfedilmiş bir mübtedaya göre (haber)dir. el-Ahfeş dedi ki: Medh olmak üzere nasbedilmesi de mümkündür.

"Dereceleri yükseltendir." Yani sıfatları çok yüce olandır, demektir. İbn Abbas, el-Kelbî ve Said b. Cübeyr ise: Yedi semayı yükseltendir, diye açıklamışlardır. Yahya b. Sellam da şöyle demiştir: Bu O'nun gerçek dostlarının cennetteki derecelerinin yüksekliğini ifade etmektedir. Bu anlama göre: "(رَفِيعُ) Yükselten" buyruğu, "(رافع): Yükseltici" anlamında olup, (فعيل) vezninde ve (فاعل) kalıbının anlamında kullanılmıştır.

Birinci açıklamaya göre bu yüce Allah'ın zat sıfatlarındandır. Kendisinden daha üstün ve yüce hiçbir kimse olmayan demek olur. Her türlü övgü ve sena mertebelerine layık olandır. Övgülerin mertebeleri (dereceleri) ise sınıfları ve yollarıdır. O'ndan başka hiçbir kimse bunlara layık değildir. Bu açıklamayı el-Halimî yapmıştır. Biz bunu *"el-Esna fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsna"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Allah'a hamdolsun.

"Arşın sahibidir." Arş'ın yaratıcısı ve mutlak malikidir, yoksa ona muhtaç olduğundan dolayı onu yaratmamıştır.

Bir açıklamaya göre bu, Arapların: "(ثَلَّ عرشُ فلان) Filanın Arş'ı yok oldu" yani mülkü ve gücü zail oldu, tabirleri ile alakalıdır. Şanı yüce Allah "Arş'ın sahibidir" demek, onun mülkünün ve egemenliğinin sabit olması demektir. Biz bunu *"el-Esna fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsna"* adlı eserimizde açıkladık.

"...Ruhu" yani vahiy ve nübuvveti **"kullarından dilediği kimseye gönderir."** Yüce Allah'ın buna "ruh" adını vermesi insanların bununla hayat bulmalarından dolayıdır. Yani bedenler ruhlarla hayat buldukları gibi, ölüm demek olan küfürden de onunla (vahiy ve nübuvvetle) hayat bulurlar.

İbn Zeyd dedi ki: Ruh, Kur'ân-ı Kerim'dir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik."* (eş-Şura, 42/50). Ruhun Cebrail olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah buyurdu ki:*"Onu ruhu'l-emin indirdi. Uyarıcılardan olasın diye, kalbin üzere."* (eş-Şuara, 26/193); *"De ki: Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail)... Rabbinden hak olarak indirmiştir."* (en-Nahl, 16/102)

"Kendi emrinden" kendi söz ve buyruğundan demektir, kazasından diye de açıklanmıştır. Buradaki: "(مِنْ): **...den"** lafzının "be" anlamında yani "kendi emriyle" anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Kullarından dilediği kimseler" ise peygamberlerdir. O peygamber olmalarını diler (ve onlara peygamberlik verir). Onların bu durumları hususunda hiçbir kimsenin herhangi bir müdahalesi ve isteği sözkonusu değildir.

"Kavuşma günü ile korkutmak için." Yani peygamber öldükten sonra diriliş günü ile uyarıp korkutmak için gönderilir. Buna göre **"korkutmak**

için" buyruğu rasûle racidir (yani korkutmayı o yapar). Bunun **"kavuşma günü"** ile insanlara rasûlleri göndermek suretiyle Allah'ın uyarıp korkutması için anlamında olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas, el-Hasen ve İbn es-Semeyka "(لِتُنْذِرَ): **Korkutman için"** diye Peygamber (sav)'e hitab olarak "te" ile okumuşlardır.

"Kavuşma günü" ile ilgili olarak İbn Abbas ve Katade şu açıklamayı yapmışlardır: Semadakiler ile yeryüzündekilerin kavuşacakları gündür. Yine Katade, Ebu'l-Aliye ve Mukatil de şöyle demişlerdir: O gün mahlukat ile yaratıcı birbiriyle karşılaşacaklardır. Bir başka açıklamaya göre ibadet edenler ile ibadet olunanlar, bir diğerine göre zalimlerle mazlumlar karşılaşacaklardır. Her insan amelinin karşılığı ile karşılaşacaktır, şeklinde de açıklanmıştır. Bir başka açıklama da şöyledir: Öncekiler de, sonrakiler de aynı düzlükte birbirine kavuşacaklardır. Bu anlamdaki açıklama da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bütün bunlar mana itibariyle doğru açıklamalardır.

"O gün onlar ortaya çıkarlar." Buradaki **"o gün"** bir önceki **"gün"**den bedeldir. Buradaki **"onlar"**ın mübteda olarak ref' konumunda **"ortaya çıkarlar"** buyruğunun da haberi olduğu söylenmiştir. Cümle ise izafet olarak cer mahallindedir. Bundan dolayı **"o gün"** lafzından tenvin hazfedilmiştir. Ancak bunun böyle olması Sibeveyh'e göre zarfın: "(إذ): Zaman" anlamında olması halinde sözkonusudur. Mesela: "(لقيتك يومَ زيدٌ أميرٌ): Zeyd'in emir olduğu günü seninle karşılaştım" denilir. Eğer: "(إذا) ...diğinde" anlamında olursa caiz olmaz. Mesela: "(أنا ألقاك يوم زيدٌ أميرٌ): Zeyd'in emir olduğu günde seninle karşılaşacağım" ifadesinde olduğu gibi.

"Ortaya çıkarlar" kabirlerinden çıkarlar ve hiçbir şey onları örtmez, anlamındadır. Çünkü o gün yeryüzü hiçbir tümseği ve hiçbir inişi, çıkışı olmayan dümdüz bir yer olacaktır. Daha önceden Ta-Ha Sûresi'nde (20/105. âyet ve devamının tefsirinde) geçtiği gibi.

"Onların hiçbir şeyleri Allah'a gizli kalmaz." Denildiğine göre **"o gün onlar ortaya çıkarlar"** anlamındaki buyrukta amil olan budur. Yani **"ortaya çıkacakları günde"** ne kendilerinden, ne amellerinden hiçbir şey O'na gizli kalmayacaktır.

"Bugün mülk kimindir?" Bu, bütün mahlukatın yok olacakları vakit (söylenecektir). el-Hasen dedi ki: Soruyu soran yüce Allah olacaktır, cevabı da O verecektir. Çünkü O, bu soruyu kendisine cevab verecek hiçbir kimsenin olmayacağı bir zamanda soracak, şanı yüce, kendi kendisine cevab vererek: **"Tek ve Kahhar olan Allah'ındır"** diye buyuracaktır.

en-Nehhas dedi ki: Bu hususta yapılmış en sahih açıklama Ebu Vail'in, İbn Mesud'dan rivayet ettiği şu sözüdür: İnsanlar üzerinde yüce Allah'a isyan edil-

memiş, gümüş gibi bembeyaz bir yer üzerinde haşredileceklerdir. Bir münadiye emir verilmesi üzerine o da: **"Bugün mülk kimindir?"** diye seslenecek, mü'minleriyle, kâfirleriyle bütün kullar: "Tek ve Kahhar olan Allah'ındır" diyeceklerdir. Mü'minler bu cevabı sevinç ve zevk duyarak verecekler, kâfirler ise kederle, boyun eğerek ve zilletle itaat arzederek söyleyecekler. Bu sözün insanların mahlukatın olmayacağı bir zamanda söylenecek olma ihtimali uzaktır. Çünkü bunun bir faydası olmaz. Bu söz İbn Mesud'dan sahih olarak nakledilmiştir. Böyle bir şey kıyasla ya da te'vil ile söylenebilecek sözlerden de değildir.

Derim ki: Birinci görüş de oldukça kuvvetli görülmektedir. Çünkü maksat, iddiacıların, iddialarının mülkü kendilerine nisbet edenlerin bu nisbetlerinin ardının arkasının kesileceği bir zamanda, yüce Allah'ın tek başına, ortaksız olarak mutlak malik olduğunu ortaya koymaktır.

Çünkü o vakitte her hükümdar ve hükümdarlığı, her mütekebbir ve mülkü ortadan kalkmış olacak, onların nisbetleri, iddiaları da bitmiş, tükenmiş olacaktır. Buna şanı yüce Allah'ın yeri ve ruhları kabzedip, semayı da katlayıp, düreceği vakit: "Ben melikim, nerde yeryüzünün hükümdarları?" sözleri delil teşkil etmektedir. Nitekim daha önce bu Ebu Hureyre ve İbn Ömer yoluyla gelen hadiste de (ez-Zumer, 39/67. ayetin tefsirinde) geçmişti. Sonra yüce Allah yeri solu ile katlayıp, dürecek, semavatı da sağı ile sonra da şöyle buyuracak: Ben melik olanım, nerde cebbar (zorba)lar? Nerde büyüklük taslayanlar?"[1]

Yine ondan rivayete göre yüce Allah'ın: **"Bugün mülk kimindir?"** buyruğu dünyada zamanın kesilmesi esnasında olacaktır, öldükten sonra diriliş ve kabirlerden kalkış da ondan sonra olacaktır.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Bugün mülk kimindir?"** sözü bütün mahlukatın yok olacakları ve geriye sadece yaratıcının kalıp malik olsun, memlûk olsun kendi zatından başka hiçbir kimsenin kalmayacağı iki nefha arasında olacaktır. İşte o vakit: **"Bugün mülk kimindir?"** diye soracak, kimse ona cevab veremeyecektir.

Çünkü bütün yaratıklar ölmüş olacaklardır. Kendisi cevab vererek: **"Tek ve Kahhar olan Allah'ındır."** Çünkü sadece o kalmış olacaktır, bütün yaratıkları kahretmiş (öldürmüş) olacaktır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bir münadi seslenerek: **"Bugün mülk kimindir?"** diye soracak, cennetlikler ona: **"Tek ve Kahhar olan Allah'ındır"** diye ce-

(1) *Buhari*, IV, 1812, V, 2389, VI, 2688; *Müslim*, IV, 2148; *Ebu Davud*, IV, 234; *İbn Mace*, I, 68, II, 1429; *Darimi*, II, 418; *Müsned*, II, 374. Ayrıca ez-Zümer, 39/67. ayetin tefsirinde de geçen bu hadisin diğer bazı kaynakları için oraya da bakılabilir.

vab verecekleridir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bunu da ez Zemahşeri zikretmiştir.

"Bugünde herkese kazandığının karşılığı verilir." Yani onlara o gün mülkün yalnızca Allah'ın olduğunu ikrar ve itiraf edecekleri vakit: **"Bugün herkese"** hayır ya da şer türünden olsun **"kazandığının karşılığı verilir"** denilecektir.

"Bugün zulüm etmek yoktur." Hiç kimsenin amelinden birşey eksiltilmeyecektir.

"Şüphesiz Allah hesabı pek çabuk görendir." Düşünmeye, hesap yapanların elleriyle, parmaklarıyla saydıkları gibi saymaya ihtiyacı yoktur. Çünkü O, bilgisinden hiçbir şeyin gizli ve saklı kalmadığı alîmdir. Başkasıyla meşguldür diye kimsenin amelinin karşılığını vermeyi geciktirmez. Hepsine aynı anda rızık verdiği gibi, aynı şekilde hepsini de aynı anda hesaba çeker. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/202. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Haberde belirtildiğine göre: Daha gün ortalanmadan cennetlikler cennette öğle vakti istirahatine çekilecekler, cehennemlikler de cehenneme gitmiş olacaklar.

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ ۚ مَا
لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ ﴿١٨﴾ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ
وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾ وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ ۖ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ ۗ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿٢٠﴾
أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ
فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾
ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ
اللَّهُ ۚ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾

18. Onları yaklaşan günle korkutup uyar. O vakit kalpler gam ve kederle dolu olarak gırtlaklara kadar gelip dayanacaktır. Zalimlerin ne candan bir dostu, ne de şefaati kabul edilir bir şefaatçisi olacaktır.
19. O, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediklerini bilir.
20. Allah hak ile hükmeder. O'ndan başka çağırdıkları ise hiçbir şeye hükmedemez. Muhakkak Allah herşeyi işitendir, görendir.
21. Acaba yeryüzünde gezip dolaşarak kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmazlar mı? Onlar güç ve yeryüzündeki eserleri itibarı ile bunlardan daha üstün idiler. Allah yine de onları günahları sebebiyle alıp yakaladı. Allah'a karşı onları koruyan da olmadı.
22. Buna sebeb şuydu: Peygamberleri onlara apaçık mucizelerle geliyorlardı da onlar kâfir oldular. Bunun üzerine Allah da onları alıp yakaladı. Çünkü O güçlüdür, cezalandırması pek çetindir.

"Onları yaklaşan günle korkutup, uyar" buyruğundaki **"yaklaşan gün** (yevmu'l-azife)" kıyamet günü demektir. Ona bu ismin veriliş sebebi yakın oluşudur. Çünkü gelecek olan herşey yakın demektir.

"(أزف فلانٌ): Filan kişi yaklaştı" demektir. "(يَأْزَفُ أَزْفاً) Yaklaşır, yaklaşmak" anlamındadır. en-Nabiğa dedi ki:

أزِف التَّـرحُّـلُ غَيْـرَ أنَّ رِكَـابَنَـا لَمَّـا تَـزَلْ بِـرحـالِنـا وَكَـأنْ قَـدِ

"Artık yola koyulma zamanı yaklaştı, şu kadar var ki,
bizim yük taşıyan develerimiz,
Hâlâ üzerindeki yüklerle duruyor, nerdeyse gitti, gidecek."

Burada görüldüğü gibi bu kökten gelen fiil "yaklaştı" anlamında kullanılmıştır. Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Yakın olan (el-azife) yaklaştıkça yaklaştı (ezifet)."*** (en-Necm, 53/57) Bu da kıyamet yaklaştı, demektir. Kimileri bir misal olarak:

أزِفَ الـرَّحِـيـلُ ولَيْسَ لِـي مِن زَادِ غَيْـرَ الـذُّنُـوب لِشِقْـوَتِي ونَكـادِي

"Artık yola koyulma zamanı geldi, fakat yok hiçbir azığım,
Günahlardan başka; sebebi ise uğursuzluğum ve bedbahtlığım."

okur ve derdi ki:

"O vakit kalpler gam ve kederle dolu olarak gırtlaklara kadar gelip dayanacaktır" buyruğundaki: "(كَاظِمِينَ): **Gam ve kederle dolu olarak"** buyruğu hal olarak nasbedilmiştir ve manaya göre böyle gelmiştir. ez-Zeccac de ki: Buyruğun anlamı şöyledir: O gün insanların kalpleri gam ve kederlerini bastırmış oldukları halde **"gırtlaklara kadar"** gelip dayanacaktır.

el-Ferra ifadenin takdirinin: Onlar kederle, gamla dolu oldukları halde **"onları korkutup, uyar"** anlamında olmasını uygun kabul ettiği gibi; **"kalpler"**e dair bir haber olmak üzere **"gam ve kederle dolu olarak"** anlamındaki lafzın merfu gelmesini de uygun görmüş ve anlamın, o vakit onlar gam ve kederle dolu olduklarını saklamış olacaklar, şeklinde olduğunu söylemiştir.

el-Kisaî de şöyle demiştir: **"Gam ve kederle dolu olarak"** buyruğunun merfu gelmesi mübteda kabul edilmesine göre mümkündür. Şöyle de açıklanmıştır: **"Yaklaşan gün"**den kasıt, ölümün geleceği gündür. Bu açıklamayı da Kutrub yapmıştır. Aynı şekilde **"o vakit kalpler... gırtlaklara kadar gelip dayanacaktır"** buyruğunda belirtilen hal de ölümün geleceği vakit ortaya çıkacaktır. Ancak birinci görüş daha kuvvetlidir.

Katade de şöyle demiştir: Kalpler korkudan dolayı gırtlaklara gelip dayanacaktır. Ne dışarı çıkabilecekler, ne de yerlerine geri dönebilecekler. Bu ise ancak kıyamet gününde olacaktır. Yüce Allah'ın: *"Kalpleri ise bomboş olacaktır"* (İbrahim, 14/43) buyruğunda olduğu gibi.

Bunun tahammül edilemeyecek kadar sıkıntıların en ileri derecesini haber vermek mahiyetinde olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"Yürekler de gırtlaklara varmıştı"* (el-Ahzab, 33/10) buyruğunda olduğu gibi.

Burada günün **"el-âzife:** yaklaşan"a izafe edilmesi "âzife: yaklaşan" kıyamet günü takdirine yahutta "yaklaşan (âzife) mücadele, tartışma günü" takdirine göredir.

Kûfelilere göre ise bu, bir şeyin kendi kendisine izafe edilmesi kabilindendir. "Mescidu'l-Cami (cami mescidi)" ile "salatu'l-ûlâ (ilk namaz)" gibidir.

"Zalimlerin ne" fayda verecek yakın ve **"candan bir dostu, ne de"** haklarında **"şefaati kabul edilir"** kendilerine şefaat edecek **"bir şefaatçisi olacaktır."**

"O, gözlerin hain bakışını... bilir." el-Müerric dedi ki: İfadede takdim ve tehir vardır. Şöyle demektir: O hain bakan gözleri bilir. İbn Abbas dedi ki: Bu şu demektir: Kişi bir topluluk ile birlikte oturmakta iken yanlarından bir kadın geçer, o da beraberinde oturduğu kimselere farkettirmeden gizlice o kadına bakar. İşte yüce Allah bunu dahi bilir. Yine ondan gelen rivayete göre burada kastedilen kişi kadına bakan, arkadaşları da kendisine baktığı va-

kit gözünü ona bakmaktan geri çeviren, onların kendisini farketmediklerini görünce, gizlice tekrar o kadına bakan, arkadaşları kendisine bakınca bakışını geri çeviren kimsedir. Yüce Allah onun keşke bu kadının avretine bakmayı dahi temenni ettiğini bile bilir.

Mücahid dedi ki: **"Gözlerin hain bakışı"** Allah'ın yasakladığı şeylere gözün gizlice bakmasıdır. Katade de şöyle demiştir: Bu yüce Allah'ın sevmediği bir yerde farkettirmeden bakmaktır.

ed-Dahhak da şöyle demiştir: Bu insanın görmüş olduğu halde görmedim demesi, görmediği halde de gördüm demesidir. es-Süddî: Bu gözle yapılan işarettir, der. Süfyan ise bundan kasıt ardı arkasına bakmaktır, demiştir.

el-Ferra dedi ki: **"Gözlerin hain bakışı"** ikinci bakıştır. **"Kalblerin gizledikleri"** ise birinci bakıştır.

Yine İbn Abbas şöyle demiştir: **"Kalplerin gizledikleri"** eğer onunla başbaşa kalacak olsa, onunla zina eder mi etmez mi, demektir. **"Kalplerin gizledikleri"**nin kalplerin içlerinde sakladığı şeyler anlamına geldiği de söylenmiştir.

Abdullah b. Ebi Serh, Rasûlullah (sav)'a Mekkeliler eman aldıktan ve getirilip Osman (r.a) da onun için (Rasûlullah -sav-dan) eman istedikten sonra, Rasûlullah (sav) uzun süre susmuş ve sonra da: "Evet (ona eman veriyorum)" demişti. Abdullah b. Ebi Serh ayrılıp gidince Rasûlullah (sav) etrafında bulunanlara şöyle demiştir: "Susmamın tek sebebi sizden birinizin kalkıp onun boynunu vurması(nı beklemem) idi." Ensardan bir kişi: Niye bana işaret etmedin ey Allah'ın Rasûlü? diye söyleyince, Peygamber şöyle buyurdu: "Peygamberin hain bir bakışı olmaz."(1)

"Allah hak ile hükmeder." Yani gözünü haramdan alıkoyanları da, haramlara bakanları da, güç yetirdiği vakit hayasızlıkları işlemek kararını verenleri de cezalandırır, amellerinin karşılığını verir.

"Ondan başka çağırdıkları" putları **"ise hiçbir şeye hükmedemez."** Çünkü hiçbir şey bilmezler, hiçbir şeye güç yetiremezler ve hiçbir şeye malik değildirler.

Burada (çağırdıkları anlamındaki) fiil genel olarak zalimlerin durumunu haber vermek üzere "ye" ile okunmuştur. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim'in tercih ettiği okuma şekli de budur. Nafi', Şeybe ve Hişam ise "te" ile: "(تَدْعُونَ): Çağırdığınız" diye okumuşlardır.

---

(1) ***Ebu Davud***, III, 59, IV, 12; ***Nesai***, VII, 106; Hakim, ***Müstedrek***, III, 47; Heysemi, ***Mecmau'z-Zevaid***, VI, 169 -ravileri sikadır kaydıyla-.

Abdullah b. Ebi Serh, önceleri Medine'de vahiy katipliği yaparken irtidad edip Mekke'ye sığınmıştı. Mekke fethi sırasında görüldükleri yerde öldürülmeleri emredilenlerdendi.

"Muhakkak Allah herşeyi işitendir, görendir" buyruğundaki: "(هو): O" zamiri fazladan gelmiş bir fasl zamiridir. Mübteda olarak ref' konumunda ondan sonra gelen ifadenin haber olması, cümlenin hepsinin: "(إن): Muhakkak"in haberi olması da mümkündür. Buna göre anlamı şöyle olabilir: Muhakkak Allah O'dur ki, herşeyi işitendir, görendir.

"Acaba yeryüzünde gezip dolaşarak... bakmazlar mı?" buyruğundaki **"bakmazlar mı"** anlamındaki fiil başta geçen **"gezip dolaşarak"** anlamındaki fiile atf ile cezm konumundadır. Cevab olarak nasb konumunda olması da mümkündür. Bu gibi fiillerin tesniye ve çoğullarında nasb ve cezm halleri aynıdır. **"Akıbetlerinin nasıl olduğuna"** buyruğundaki "akıbet" lafzı: "(كان): Oldu, idi"nin ismi, haberi ise; "(كَيْفَ): Nasıl" lafzındadır.

"(وَاقٍ): **Koruyan"** lafzı lafza atıf ile cer konumundadır. Bununla birlikte mahalline ref' ile ref' konumunda olması da mümkündür. Ref ve cer halleri de aynıdır. Çünkü (her iki durumda da) "ye" harfi hazfedilir ve o "ye"ye delâlet etmek üzere geriye ("kaf" harfi sonundaki) kesre kalır. Bu âyetin anlamına dair açıklamalar daha önceden bir kaç yerde (mesela er-Rad, 13/34. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunduğundan bunları tekrar etmeye gerek yoktur.(1)

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢٣﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ
وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ
بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا
نِسَاءَهُمْ ۚ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾
وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَىٰ وَلْيَدْعُ رَبَّهُ ۖ إِنِّي أَخَافُ
أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾
وَقَالَ مُوسَىٰ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ
بِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾

(1) Müfessir 22. âyetin tefsirini daha önce benzerleri geçtiğinden dolayı tefsir etmemiş olmalıdır. Bir bölümü buna benzediği için, özellikle Al-i İmran, 3/11. âyetin tefsirine bakılabilir.

23. Andolsun Biz Musa'yı âyetlerimizle ve apaçık bir belge ile gönderdik;
24. Firavun'a, Haman'a ve Karun'a. Onlar: "Çok yalancı bir sihirbaz bu!" dediler.
25. İşte o kendilerine nezdimizden hakkı getirdiğinde: "Onunla birlikte imana gelenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını diri bırakın" dediler. Halbuki kâfirlerin hilesi durum ne olursa olsun boşa çıkar.
26. Firavun dedi ki: "Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim. O da varsın Rabbini çağırsın. Çünkü ben onun dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmasından korkuyorum."
27. Musa: "Gerçekten ben hesab gününe iman etmeyen, her büyüklenenden benim de, sizin de Rabbinize sığınırım" dedi.

"Andolsun Biz Musa'yı âyetlerimizle... gönderdik" buyruğunda sözü edilen **"âyetler"** daha önce geçen yüce Allah'ın: *"Andolsun ki Biz Musa'ya apaçık dokuz âyet verdik"* (el-İsra, 17/101) buyruğunda sözü geçen âyetlerdir. Bunların muayyen olarak hangileri olduklarına dair açıklamalar da (el-İsra, 17/101. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve apaçık bir belge" açık ve seçik bir delil demektir. Buradaki **"sultan: belge"** hem müzekker, hem müennes gelebilir. "Sultan: belge" ile Tevrat'ın kastedildiği de söylenmiştir.

"Firavun'a, Haman'a ve Karun'a" özellikle bunların sözkonusu edilmesi Musa (a.s)'a yapılan düşmanlığın düzenlenip, uygulamaya konulmasının esasını onların teşkil etmelerinden dolayıdır. Firavun kral, Haman vezir, Karun ise mal ve hazinelerin sahibiydi. Allah onu da öbürleriyle birlikte sözkonusu etmiştir. Çünkü onun küfür ve yalanlamak hususunda yaptıkları, diğer ikisinin yaptıkları gibi idi.

"Onlar: Çok yalancı bir sihirbaz bu! dediler." Musa (a.s)'a karşı koymaktan acze düştüklerini anlayınca, onun getirdiği mucizeleri büyü diye yorumladılar.

"İşte o kendilerine nezdimizden hakkı getirdiğinde" bu ise apaçık mucize idi. **"Onunla birlikte iman edenlerin oğullarını... öldürüp... dediler."** Katade dedi ki: Bu öldürme daha önceki ilk öldürmeden ayrıdır, çünkü Firavun, Musa (a.s)'ın doğumundan sonra çocukları öldürmeye son vermişti. Allah Musa'yı peygamber olarak gönderince onlara bir ceza olmak ve insanların iman etmekten uzak kalmalarını sağlamak maksadı ile tekrar İsrailoğullarının çocuklarını öldürmeye koyuldu. Ayrıca bununla sayılarının artarak çoğalan erkek nüfusu ile güçlerinin artmasını da önlemeye çalışmıştı.

Yüce Allah ise onların üzerine indirmiş olduğu çeşitli azaplarla -kurbağalar, haşerat, kan ve tufan gibi İsrailoğulları Mısır'dan çıktıkları zamana kadar bu planlarını uygulamalarına imkan vermedi ve sonunda yüce Allah onları su da boğdu. İşte yüce Allah'ın: **"Halbuki kâfirlerin hilesi durum ne olursa olsun boşa çıkar"** buyruğunun anlamı budur. Yani onların hile ve tuzaklarının sonucu hüsrandır ve yok oluştur. İnsanlara karşı bu gibi uygulamalar yapılsa dahi onlar iman etmekten geri kalmazlar. Bu gibi planları uygulamaya çalışanların bütün hile ve tuzakları batıl olur, boşa çıkar.

"Firavun dedi ki: Bırakın beni Musa'yı öldüreyim. O da varsın Rabbini çağırsın" buyruğundaki: "(أَقْتُلْ): Öldüreyim" fiilinin cezm ile gelmesi (bırakın anlamındaki) emrin cevabı olduğundan dolayıdır. "(وَلْيَدْعُ): Çağırsın" fiili de cezm ile gelmiştir, çünkü o da bir emirdir. Ancak: "(ذَرُونِي): Bırakın beni" fiili ise -emir olsa dahi- meczum değildir.(1) Ancak lafzı meczum lafzı gibidir, mebnidir.

Şöyle açıklanmıştır: İşte bu, Firavun'a: Biz onun sana beddua edeceğinden ve bu bedduasının kabul edileceğinden korkuyoruz demiş olduklarına delildir. Onlar bunu söyleyince, o da: **"O da varsın Rabbini çağırsın"** diye cevab vermiştir. Yani onun Rabbine dair sözünü ettiği hususlar sizi korkutmasın. Böyle bir şeyin gerçeği yoktur, en yüce rabbiniz benim.

"Çünkü ben onun dininizi" sizin bana ibadet etmenizi **"değiştirmesinden"** Rabbine ibadete sizi yöneltmesinden **"veya yerde bozgunculuk çıkarmasından korkuyorum."** Yani şâyet o dininizi değiştirmeyecek olursa, hiç şüphesiz yerde bozgunculuk çıkartacaktır. Yani ondan dolayı insanlar arasında anlaşmazlık baş gösterecektir.

Medinelilerin, Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin İbn Amir ve Ebu Amr'ın kıraati "(وَأَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ): Ve yerde bozgunculuk çıkarmasından" şeklinde; Kûfelilerin kıraati ise: "(أَوْ أَنْ يَظْهَرَ الْفَسَادُ): Veya bozgunculuğun baş göstermesinden" şeklinde fiilin "ye" harfi üstün, "fesad" lafzının "dal" harfi de ötreli okumuşlardır. Kûfelilerin mushaflarında da aynı şekilde: "(أو): Veya" şeklinde elif iledir.(2)

Ebu Ubeyd'in kabul ettiği de budur, o şöyle demiştir: Çünkü burada bir harf ziyadesi vardır ve bu faslı (öncekinden ayrı bir mananın kastedildiğini)

(1) Merhum müfessirimizin bu son fiil hakkında "meczum" olmadığını söylemisini Arap dili kurallarına göre açıklamak zordur. Sona gelen zamir ile vikaye "nun"unu gözönüne getirmeyecek olursak, fiilin cemi' halinin sonuna gelen "nun" harfi cemi' müzekkerde cezm alameti olarak hazf edilmiştir. Sondaki "beni" anlamını veren "ye" zamirinin telaffuzunun mümkün olabilmesi için fiil ile zamir arasına bir "nun" getirilmiştir. Bu da bu gibi hallerde yapılan bir uygulamadır.

(2) Yani Medinelilerin ve diğerlerinin okuyuşu gibi "elif"siz sadece ve (vav harfi) ile değildir.

ifade etmektedir. Diğer taraftan: "(أو) Veya" aynı zamanda "vav" anlamında da olabilir.

en-Nehhas dedi ki: Ancak nahivcilerin ileri gelenlerine göre "vav" anlamında olması mümkün değildir. Çünkü bu durumda (lafızların) anlamları iptal edilir. Şâyet "vav" anlamında olsaydı, burada ayrıca buna gerek duyulmazdı. Çünkü "vav" anlamı kabul edilecek olursa, ben her iki işten de korkuyorum demek olur. "Veya" ise iki işten birisinden korkuyorum demek olur. Yani **"çünkü ben onun dininizi değiştirmesinden korkuyorum"** eğer bunu yapamayacak olursa, yeryüzünde bozgunculuk çıkartacaktır demektir.

"Musa" Firavun kendisini öldürülmekle tehdit edince Allah'a sığınarak: **"Gerçekten ben hesap gününe iman etmeyen"** vasfına sahib ve Allah'a iman etmeyi büyüklüğüne yedirmeyen **"her büyüklenenden benim de, sizin de Rabbinize sığınırım, dedi."**

وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُۥٓ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا
أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَآءَكُم بِالْبَيِّنَاتِ مِن رَّبِّكُمْ ۖ وَإِن
يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُۥ ۖ وَإِن يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُم بَعْضُ الَّذِى
يَعِدُكُمْ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِى مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾

28. Firavun ailesinden olup imanını gizleyen mü'min bir adam dedi ki: "Siz benim Rabbim Allah'tır, dedi diye bir adamı öldürür müsünüz? Halbuki o size Rabbinizden apaçık belgelerle geldi. Eğer o yalancı ise yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyor ise onun size vaadettiğinin bir bölümü gelir, sizi bulur. Şüphesiz Allah haddi aşan ve yalan söyleyen kimseleri doğru yola iletmez."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- İmanını Gizleyen Kişi:

Yüce Allah'ın: **"...Mü'min bir adam dedi ki..."** buyruğu ile ilgili olarak kimi müfessirler şunu belirtmişlerdir: Bu adamın adı Habib idi. Adının Şem'an olduğu da söylenmiştir. es-Süheylî: Bu hususta en sahih görüş budur, demektedir.

Taberî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-'nin *Tarih*'inde adı Habrek idi, denilmektedir. Hazkiyel olduğu da söylenmiştir, bunu da es-Sa'lebi, İbn Abbas'tan zikretmiş ve birçok ilim adamı da bu kanaati benimsemiştir. ez Zemahşerî adının Sem'ân ya da Habib olduğunu söylemiştir. Hurbil ve Hazbil olduğu da söylenmiştir.

Ayrıca bu kişinin İsrailoğullarından mı yoksa Kıbtilerden mi olduğu hakkında da görüş ayrılığı vardır. el-Hasen ve başkaları bu Kıbti bir kimse idi, demişlerdir. Bunun Firavun'un amcasının oğlu olduğu da söylenmektedir. Bu açıklamayı da es-Süddî yapmıştır. Ayrıca şöyle demektedir: Musa (a.s) ile birlikte kurtulan kişi de budur. Bundan dolayı burada: **"Firavun ailesinden olup"** diye buyurmaktadır. Yüce Allah'ın: ***"Derken şehrin uzak tarafından bir adam seyirterek geldi, dedi ki: Ey Musa..."*** (el-Kasas, 28/20) âyetinde kastedilen adam da budur. Bu Mukatil'in görüşüdür.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Firavun ailesinden bundan, Firavun'un hanımından ve Musa'yı uyararak: ***"İleri gelenler seni öldürmek için hakkında danışıyorlar"*** (el-Kasas, 28/20) diye uyaran mü'minden başka iman eden kimse yoktu.

Peygamber (sav)'dan da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sıddîklar Yasin Sûresi'nde iman eden kişi olduğu belirtilen Habib en-Neccar, Rabbim Allah'tır dediği için bir adamı öldürecek misiniz diyen Firavun ailesinden iman eden kişi ile üçüncüleri olan Ebu Bekir es-Sıddîktır. Bu da onların en faziletlisidir."(1)

Bu buyruk Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Yani sen kavmin arasından müşrik olanlara hayret etme! Burada sözü edilen kişinin Firavun nezdinde bir yeri vardı. Bundan dolayı Firavun ona kötülük yapmak maksadı ile ilişmedi. Bu adamın Firavun ailesinden imanını gizleyen İsrailoğullarına mensub bir kimse olduğu da söylenmiştir. Bu da es-Süddî'den nakledilmiş bir görüşdür. Bu görüşe göre ifadede takdim ve tehir vardır, ifadenin takdiri şöyledir: Firavun hanedanına karşı imanını gizleyen mü'min bir adam dedi ki:

Adamı Kıbtilerden kabul edenler: "(من): ...den" edatının adama sıfat olan hazfedilmiş bir lafza taalluk ettiğini kabul ederler. İfadenin takdiri de şöyle olur: Firavun ailesine mensub mü'min bir adam dedi ki ...Bu da onun yakınlarından ve akrabalarından bir kimse demek olur. Bu adamın İsrailo-

(1) Deylemi, *Firdevs*, II, 421; Münavi, *Feydu'l-Kadir*, IV, 238; ancak üçüncü kişi olarak Ali b. Ebi Talib (r.a.)'i saymakta; Firavun hanedanından iman eden kişinin adını da Deylemi "Hurbil" Munavi, "Hazkiyel" olarak vermektedir. Bu rivayetin hadis olarak sıhhatinin değerlendirilmesine dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak merhum müfessirin bunu "ruviye: rivayet edildi" diyerek kaydetmesi, hadis olmadığı ihtimalini kuvvetlendiren hususlardan biri olarak değerlendirilebilir.

kullarından olduğunu kabul eden kimse ise bu edatın **"gizleyen"** anlamındaki lafza taalluk ettiğini ve "gizleyen" fiilinin ikinci mefulü konumunda olduğunu kabul eder.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu kişinin İsrailoğullarından olduğunu söyleyenlerin görüşü uzak bir ihtimaldir. Zira Arapçada: "(كتمه امر كذا): Ondan şu işi gizledi" denilir. Bunu anlatmak için: (كتم منه) denilmez. Yüce Allah da (bu kullanıma uygun olarak) şöyle buyurmaktadır: (وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثاً) *"Allah'tan hiçbir sözü de gizleyemeyeceklerdir."* (en-Nisa, 4/42)

Aynı şekilde Firavun, İsrailoğullarından bir kimseden böyle bir sözü dinlemeye tahammül göstermezdi.

2- "Rabbim Allah'tır" Diyen Bir Adamı Öldürmek, Firavun ve Hanedanını Azab ile Tehdit:

"Siz benim Rabbim Allah'tır dedi diye bir adamı öldürür müsünüz?" Bir adamı "(لأن يقول ومن أجل وأنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰه): Benim Rabbim Allah'tır" dediği için öldürür müsünüz" demektir. Bu bakımdan (أنْ) başından harf-i cerrin kaldırılması suretiyle nasb konumundadır.

"Halbuki o size Rabbinizden apaçık belgelerle" dokuz mucize ile **"geldi. Eğer o yalancı ise yalanı kendi aleyhinedir."** Mü'min şahıs bu sözünü Musa (a.s)'ın risaletinde ve doğru söylediğinde şüphe ettiği için söylemiş değildi. Ancak bu gelecek eziyeti güzel bir şekilde önlemek ve bunu bertaraf etmek için kullanılan yumuşak bir üslub idi.

Âyet-i kerimedeki: "(وَإِنْ يَكُ): İse" eğer "nun" ile (إنْ يكن) şeklinde gelmiş olsaydı yine caiz olurdu. Şu kadar var ki Sibeveyh'in görüşüne göre kullanım çokluğu dolayısıyla "nun" hazfedilmiştir. Ebu'l-Abbas'ın görüşüne göre: İ'rabin alametinin üzerinde görüldüğü bir harftir.

"Eğer doğru söylüyor ise onun size vaadettiğinin bir bölümü gelir, sizi bulur." Yani onun sizi kendisi ile tehdit ettiği azabın sadece bir bölümü dahi size isabet edecek olursa helâk olursunuz. Ebu Ubeyde'nin kanaatine göre **"size vaadettiğinin bir bölümü"** size vaadettiğinin tamamı anlamındadır. Ebu Ubeyd (bu kanaatine delil olmak üzere) Lebid'in şu beyitini zikretmektedir:

تَـرَّاكُ أمـكِـنَـةٍ إذا لـم أرْضَـهَـا أو يَـرْتَبِط بَعْضَ النفوسِ حِمَـامُهـا

"Beğenmedim mi bir yerleri hemen terkederim oraları,
Yahutta bazı nefislere ölümü gelir yapışır."

Buradaki "bazı" hepsi anlamındadır. Çünkü onlara azabın bir bölümü isabet edecek olsa şüphesiz ki tehdit olunan azabın kapsamına girdikleri için kaçınılmaz olarak onlara azabın tümü isabet edecektir. Böyle bir üslub, öğüt verirken sözü yumuşatmak kabilindendir.

el-Maverdî'nin naklettiğine göre de **"bazı"** hitabı yumuşatmak ve ifadede bir genişlik olmak üzere "bütünüyle, tamamıyla" yerinde kullanılabilmektedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

قَدْ يُدْرِكُ المتـأنّي بعضَ حَاجتِـهِ وقد يكون مَعَ المُسْتَعجِلِ الزَّلَلُ

"Teenni ile hareket eden bir kimse elde edebilir ihtiyaçlarının bazısını,
Yanılgı da bazan acele edenle birlikte olabilir."

Yine denildiğine göre o, bu şekilde herbirisi helâk edici olan türlü azaplarla kendilerini sakındırdığı için böyle konuşmuştur. Sanki onları bu çeşitli azaplardan birisinin gelip kendilerine isabet etmesinden onları sakındırmış gibidir.

Bir başka açıklamaya göre Musa (a.s) kâfir oldukları takdirde dünya azabı ya da ahiret azabından birisi ile tehdit etmişti. O halde anlam, sizi iki azaptan birisi gelip bulur, demektir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onun söylemiş olduğu bu azab dünyada gelip sizi bulacaktır ve size yapılan tehdidin bir kısmı da budur. Sonra ayrıca ahirette de azab sizi gelip bulacaktır.

Bir başka açıklamaya göre onları kâfir olmaları halinde azab ile tehdit ettiği gibi, iman etmeleri halinde de mükâfat vaadinde bulunmuştur. İşte kâfir olacak olurlarsa onlara vaadolunanın bir bölümü kendilerini gelip bulmuş olacaktır. **"Şüphesiz Allah"** kendi aleyhine **"haddi aşan ve"** Rabbine karşı **"yalan söyleyen kimseleri doğru yola iletmez."** Bu sözleriyle Musa (a.s)'a işaret etmektedir. Bu durumda bunlar da mü'min kişinin söylediği sözler arasındadır.

Bir başka açıklamaya göre inadında **"haddi aşan ve"** iddiasında da **"yalan söyleyen"** sözleri ile Firavun'a işaret etmektedir. O vakit bu sözler yüce Allah'ın buyruklarıdır.

3- İmanın Dil İle İfade Edilmesi:

"İmanını gizleyen..." buyruğu ile ilgili olarak Kadı Ebubekir b. el-Arabî şöyle demektedir: Bazıları mükellef olan bir kimse imanını gizleyip dili ile

bunu ifade etmeyecek olursa, (sırf kalbindeki) itikadı ile mü'min olmayacağını zannetmişlerdir. Malik ise şöyle demiştir: Kişi kalbinde hanımını boşamayı niyet edecek olursa, -kalbiyle mü'min ve kâfir olduğu gibi- bu boşama da gerçekleşir. Böylelikle o, imanın nazar-ı itibara alınmasında kalbi esas olarak kabul etmiştir, durum da böyledir. Ancak bu mutlak olarak (her zaman) bu şekilde olmaz. Biz buna dair açıklamalarımızı ***Fıkıh Usulü*** adlı eserimizde yapmış bulunuyoruz. Bunun özeti de şudur: Mükellef olan bir kimse kalbiyle kâfir olmayı niyet edecek olursa -dili ile bunu ifade etmese dahi- kâfir olur. Ancak kalbinden iman etmeyi niyet edecek olursa, dili ile bunu ifade etmedikçe hiçbir şekilde mü'min olmaz. Takiyye yapmak ve korku içerisinde bulunmak kendisi ile yüce Allah arasında dili ile bunu ifade etmesine engel değildir. Takiyye yapmak, sadece diliyle söylediği bu sözü başkasına işittirmemesine sebeb teşkil edebilir. İmanın teklif hükmü olarak sahih olması için başkasının onu işitme şartı, sadece (mü'min olmaması halinde) can ve malına gelecek taarruzları önlemek içindir.

4- "Rabbim Allah'tır Demek" ve Bu Uğurda Sıkıntılara Katlanmak:

Buhârî ve Müslim'in rivayetine göre Urve b. ez-Zübeyr şöyle demiştir: Abdullah b. Amr b. el-As'a dedim ki: Bana müşriklerin Rasûlullah (sav)'a karşı yaptıkları en ağır işi haber ver. Dedi ki: Rasûlullah (sav) Kabe'nin avlusunda iken Ukbe b. Ebi Muayt geldi, Rasûlullah (sav)'ın omuzunu yakaladı. Elbisesini boynuna doladı ve boynunu onunla sıktıkça sıktı. Ebu Bekir geldi, onu omuzundan yakalayıp Rasûlullah (sav)'ın üzerinden onu itti ve: "Siz benim Rabbim Allah'tır dedi diye bir adamı öldürür müsünüz? Halbuki o size Rabbinizden apaçık belgelerle geldi." dedi. Buhârî'nin lafzı ile hadis bu şekildedir.(1)

Tirmizî el-Hakim de bunu ***Nevadiru'l-Usul*** adlı eserinde Cafer b. Muhammed'den o babasından, o Ali (r.a)'dan diye rivayet etmiştir. Buna göre Ali (r.a) dedi ki: Ebu Talib'in vefatından üç gün sonra Kureyşliler bir araya gelip toplandılar. Rasûlullah (sav)'ı öldürmek istediler. Kimisi gelip onu dövüyor, kimisi onu yerinden kaldırıp sarsıyordu. O gün Peygamber (sav) yardım istedi, Ebu Bekir (r.a)'ın dışında kimse onun yardımına gelemedi. İki tane örüğü vardı. Birisini vuruyor, diğerini yerinden kaldırıyordu. Sesinin çıkabildiği kadar da: Yazıklar olsun sizlere! "Siz benim Rabbim Allah'tır dedi diye bir adamı öldürür müsünüz" Allah'a yemin ederim ki şüphesiz ki o Allah'ın Rasûlüdür, diyordu. O gün Ebu Bekir'in örüklerinden birisi kopmuştu. Ali (r.a) dedi ki: Allah'a yemin ederim, Ebu Bekir'in bir günü Firavun ailesinden

(1) ***Buhari***, III, 1345, 1400, IV, 1814; ***Müsned***, II, 204.

iman edenden daha hayırlıdır. Çünkü o adam imanını gizlemişti. Yüce Allah buna rağmen Kitabında ondan övgüyle sözetmektedir. İşte Ebu Bekir imanını açığa vurdu, malını, kanını Allah uğrunda cömertçe feda etti.(1)

Derim ki: Ali (r.a)'ın o kişinin imanını gizlediğini sözkonusu etmesinden kastı, Ebu Bekir es-Sıddîk'ın aksine davranarak işin başında imanını gizlemiş olduğudur. Ebu Bekir ise ta işin başında imanını açığa vurmuş ve gizlememiştir. Yoksa Kur'ân-ı Kerim Firavun ailesinden iman eden kişi -ileride açıklanacağı üzere- Musa (a.s)'ı öldürmek istediklerinde imanını açığa vurmuştur.

Yine *"Nevadiru'l-Usul"* adlı eserde Ebu Bekir (r.a)'ın kızı Esma (r.anha)'dan rivayete göre ona şöyle sormuşlar: Rasûlullah (sav)'a müşriklerin verdiğini gördüğün en ağır zarar ne idi? O şöyle cevab verdi: Müşrikler Mescidde oturuyorlar, Rasûlullah (sav)'ın ilâhları hakkında neler söylediğini kendi aralarında müzakere ediyorlardı. Onlar bu halde iken Rasûlullah (sav) (bulundukları yere) girdi. Hep birlikte onun üzerine kalkıp yürüdüler. Ona bir şey sordukları vakit onlara doğru cevab verirdi. Ona: Sen bizim ilâhlarımız hakkında şunları, şunları söylemiyor musun? dediler, o: "Söylüyorum" dedi. Hep birlikte onun üzerine atıldılar. Feryad edip, imdat isteyen kişi Ebu Bekir'e gelerek: Arkadaşına yetiş, dedi. Ebu Bekir yanımızdan çıkıp gitti. O sırada örükleri de vardı. Mescide: Yazıklar olsun sizlere **"Siz benim Rabbim Allah'tır dedi diye bir adamı öldürür müsünüz? Halbuki o size Rabbinizden apaçık belgelerle geldi"** diyordu. Bu sefer Rasûlullah (sav)'ı bırakıp Ebu Bekir üzerine yürüdüler. Bize geri döndüğünde elini hangi örüğüne atsa mutlaka elinde kaldığını görüyorduk. Bu arada da o: Ey celal ve ikram sahibi şanın ne yücedir! Ey ikram sahibi, ikram sahibi, diyordu.(2)

يَاقَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ
بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا ۚ قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا
أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ
عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾ مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ

(1) Tirmizi el-Hakim, *Nevadiru'l-Usul,* III, 10; Bezzar, *Müsned,* III, 15 "bu hadisin sadece kaydedilen bu rivayet yolunun bilindiğini" kaydederek; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* IX 47'de: "ravileri arasında tanımadığı vardır" kaydıyla.

(2) Humeydi, *Müsned,* I, 155; İbn Abdi'l-Berr, *el-İstiab,* II, 967.

وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ ۚ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ ﴿٣١﴾
وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ ۚ
مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ ۚ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

29. **"Ey kavmim! Bugün bu yerde üstünlük sağlayanlar olarak mülk sizindir. Eğer Allah'ın azabı bize gelirse, bize kim yardım eder?" Firavun dedi ki: "Ben size ancak gördüğümü gösteriyorum ve ben sizi doğru yoldan başkasına da iletmiyorum."**
30. **İman eden o kimse dedi ki: "Ey kavmim! Muhakkak ben sizin için o grubların günü gibi bir günden korkuyorum;**
31. **"Nûh kavmi, Ad, Semud ve onlardan sonra gelenlerin başına gelenin benzerinden. Allah kullara zulüm dilemez.**
32. **"Ey kavmim! Muhakkak ben sizin için bağrışıp, çağrışma gününden korkarım.**
33. **"O gün arkanızı dönüp gideceksiniz ve sizi Allah'a karşı koruyacak kimseniz olmayacaktır. Allah'ın saptırdığını doğru yola iletecek kimse bulunmaz."**

"Ey kavmim! Bugün... mülk sizindir" sözleri Firavun hanedanından iman eden kişinin sözleridir. Onun: "Ey kavmim!" diye hitab etmesi Kıbti oluşuna delildir. Bundan dolayı onları kendisine izafe ederek: "Ey kavmim" demiş, böylelikle öğüdünü kabul etmeleri ihtimalini yükseltmeye çalışmıştır.

"Bu yerde üstünlük sağlayanlar" galib gelenler **"olarak mülk sizindir."** Buradaki "(ظَاهِرِينَ): **Üstünlük sağlayanlar olarak"** buyruğu hal olarak nasb ile gelmiştir. Üstün olduğunuz bu halinizde... anlamındadır. **"Yer"**den kasıt es-Süddî ve başkalarının görüşüne göre Mısır topraklarıdır. Bu da yüce Allah'ın: *"İşte Biz böylece Yusuf'a o yerde imkan hazırladık."* (Yusuf, 12/21) Yani Mısır topraklarında... buyruğuna benzemektedir.

"Eğer Allah'ın azabı bize gelirse, bize kim yardım eder?" Allah'ın azabına karşı bizi kim koruyabilir? O bu sözleriyle eğer Musa doğru söyleyen birisi ise, Allah'ın intikamından onları sakındırmak istemiş, öğüt vermiş ve onları sakındırmış idi. Firavun delilinin kuvvetli olduğunu bildiğinden: **"Ben size ancak gördüğümü gösteriyorum..."** diye cevab vermiştir. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in açıklamasına göre: Benim size gösterdiğim yol kendim için uygun gördüğüm yoldan başkası değildir, **"Ve ben sizi"** Musa'yı yalan-

lamak ve bana iman etmek **"doğru yoldan başkasına da iletmiyorum."**

"İman eden o kimse" öğüt vermeyi daha da ileriye götürerek **"dedi ki Ey kavmim! Muhakkak ben sizin için o grupların günü gibi bir günden korkuyorum."** Daha sonra sözü gelecek ve peygamberlere karşı gruplar oluşturmuş kimselerin azab günleri gibi günlerle karşılaşmanızdan korkuyorum. **"Ey kavmim! Muhakkak ben sizin için bağrışıp, çağrışma gününden korkarım."** Öğüt ve korkutmayı daha ileri götürüp iman ettiğini açıkça ifade etmektedir. Bu ifadeleri ise ya öldürüleceğine kendisini hazırlayarak teslimiyetini ifade etmek üzere söylemiştir, veya onların kendisine kötülük maksadıyla ilişmeyeceklerine güvenerek söylemiştir. Yüce Allah da *"Sonunda Allah kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu onu"* (el-Mu'min, 40/45) hak buyruğu gereğince onların kötülüklerine karşı o mü'mini korumuştur.

"(التَّنَادِ): **Bağrışıp, çağrışma"** buyruğu genel olarak "dal" harfi şeddesiz okunmuştur, bundan kasıt kıyamet günüdür. Umeyye b. Ebi's-Salt:

وَبَثَّ الخَلْقَ فِيهَا إِذْ دَحَاهَا فَهُمْ سُكَّانُهَا حَتَّى التَّنَادِ

"Ve derken orada yaratıklarını yaydı, orayı (yeri) yayıp, döşediği vakit
İşte onlar o bağrışıp, çağrışmaya (kıyamete) kadar, oranın sakinleri kalacaklardır."

Kıyamet gününe bu adın veriliş sebebi, insanların birbirlerine yüksek sesle çağrışacaklarından dolayıdır. Araf'ta bulunanlar simalarından tanıdıkları birtakım kimselere seslenecekler, cennetlikler cehennemliklere: *"Rabbimizin bize vaadettiğini hak bulduk."* (el-Araf, 7/44) diye seslenecekler, cehennemlikler de cennetliklere: *"Bize biraz su... akıtın."* (el-Araf, 7/50) diye seslenecekler. Yine münadi kimlerin bedbaht ve kimlerin de mutlu olduklarını ilan ederek şöyle diyecektir: Şunu bilin ki filan oğlu filan ardından ebediyyen mutlu olmayacak bir bedbahtlıkla bedbaht olmuştur ve yine şunu bilin ki, filan oğlu filan ardından ebediyyen bedbaht olmayacak bir mutlulukla mutlu olmuştur. Bu, amellerin tartılacağı vakit olacaktır. O vakit melekler de cennetliklere: *"Yapmaya devam ettiklerinize karşılık mirasçısı kılındığınız cennet işte budur"* (el-Araf, 7/43) diye sesleneceklerdir. Ölümün boğazlanacağı vakitte şöyle seslenilecektir: Ey cennetlikler! Artık sizin için ebedilik vardır, ölüm olmayacaktır ve ey cehennemlikler, artık sizin için ebedilik vardır, ölüm olmayacaktır.(1)

(1) *Buhari*, IV, 1760, V, 2396, 2397; *Müslim*, IV, 2188; *Tirmizi*, IV, 691; *Darimi*, II, 424; *İbn Mace*, II, 1447; *Müsned*, II, 118, 368, 513, III, 9.

Herbir topluma kendi imamlarının (önderlerinin) arkasından gitsinler diye seslenileceği gibi daha başka çeşitli seslenişler de olacaktır.

el-Hasen, İbn es-Semeyka', Yakub, İbn Kesir ve Mücahid ise **"bağrışıp, çağrışma"** anlamındaki: (التَّنَادِ) buyruğunu aslına uygun olarak "ye" harfi ile okumuşlar ve vakıfta da aslına göre vakıf yapmışlardır. İbn Abbas, ed-Dahhak ve İkrime ise dal harfini şeddeli okumuşlardır. Bazı Arapça bilginleri bunun lahn olduğunu söylemişlerdir. Çünkü o takdirde kaçıp gitmek anlamında kullanılan: (نَدَّ يَنِدُّ) fiilinden gelmiş olur. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

وَبَرْكٍ هُجُودٍ قَدْ أَثَارَتْ مَخَافَتِي نَوَادِيَهَا أَلْسَعَى بِعَضْبٍ مُجَرَّدِ

"Çökmüş ve uykuda develer ki beni korkutmuştur,
Onların kaçıp, gidenlerinin üzerine ben kınından sıyrılmış keskin kılıçla koşarken."

Bu kanaatte olan kimseler kıyamet gününde böyle bir şeyin anlamı yoktur, derler.

Ebu Cafer en-Nehhas ise dedi ki: Bunun lahn olduğunu söylemek yanlıştır. O gün nefretle uzaklaşıp kaçmak günüdür, anlamında böyle bir okuyuş güzeldir. ed-Dahhak dedi ki: Bu, onların cehennemin uğultusunu işitecekleri vakit kaçarak uzaklaşmalarını anlatmaktadır. Yerden hangi bölgeye giderlerse mutlaka orada saf saf meleklerle karşılaşacaklar ve nihayet tekrar ilk bulundukları yere geri gelecekler. İşte yüce Allah'ın: **"Bağrışıp, çağrışma günü** (bu okuyuş ve anlama göre ise: kaçışma günü)" buyruğunda anlatılan bu olduğu gibi; ***"Ey cin ve insan toplulukları eğer göklerle yerin kenarlarından kaçmaya gücünüz yetiyorsa, kaçın!"*** (er-Rahman, 55/33) buyruğu ile: ***"Melekler de onun çevresinde olacaklar"*** (el-Hakka, 69/17) buyrukları da buna benzemektedir. Bunu İbn Mübarek bu manada zikretmiş ve şöyle demiştir: Bize Abdurrahman b. Yezid b. Cabir haber verdi, dedi ki: Bize Abdu'l-Cebbar b. Ubeydullah b. Selman yüce Allah'ın: **"Muhakkak ben sizin için bağrışıp çağrışma gününden korkarım. O günde arkanızı dönüp gideceksiniz"** buyruğu hakkında dedi ki: Sonra gözleri gözyaşları ile onlara karşılık verecekler ve gözyaşları bitene kadar ağlayacaklar. Daha sonra gözleri kan ağlayarak onlara cevab verecek ve kan bitinceye kadar ağlayacaklar. Sonra irin akıtarak gözleri onlara karşılık vereceklerdir. (Abdu'l-Cebbar b. Ubeydullah devamla) dedi ki: Yüce Allah tarafından üzerlerine bir şey gönderilir, onlar da arkalarını dönerek kaçarlar. Sonra gözyaşları irin akıtmaya başlar. İrin bitinceye kadar ağlamaya devam ederler, gözleri çamurdaki çatlaklar gibi yuvalarında kaybolur gider.

Şöyle de denilmiştir: Bu İsrafil (a.s)'ın Sur'a Feza' (korku ve dehşet) üfürüşünü üfüreceği vakit gerçekleşecektir. Bunu da Ali b. Ma'bed, et-Taberî ve başkaları Ebu Hureyre yoluyla gelen bir hadis olarak zikretmişlerdir. Bu hadiste şu ifadeler yer almaktadır: "O vakit yeryüzü dalgaların sağa sola ittiği denizdeki bir gemi gibi olacaktır. İnsanlar yerin sırtında çalkanıp, duracaklar. Emzikliler emzirdikleri yavrularını unutacaklar. Hamile olanlar karınlarındaki yavrularını bırakacaklar. Küçük çocukların saçları ağaracak. Şeytanlar etrafa, sağa sola kaçışıp gidecekler. Melekler ise onların suratlarına, suratlarına vuracaklar. İnsanlar arkalarını dönüp kaçacaklar, bağrışarak birbirlerine seslenecekler. İşte yüce Allah'ın: **"Bağrışıp çağrışma gününden korkarım... o günde arkanızı dönüp gideceksiniz ve sizi Allah'a karşı koruyacak kimseniz olmayacaktır. Allah'ın saptırdığını doğru yola iletecek kimse bulunmaz"** buyruğu ile dile getirdiği durum budur."[1] deyip, hadisi bütünü ile zikretmektedir. Biz bu hadisi *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş ve orada buna dair açıklamaları yapmış bulunuyoruz.

Ali b. Nasr'dan, onun da Ebu Amr'dan rivayet ettiğine göre Ebu Amr sadece vasl halinde olmak üzere: "(التناد): Bağrışıp, çağrışma" kelimesinin "dal" harfini sakin olarak okuduğunu rivayet etmiştir. Ebu Ma'mer ise Abdu'l-Varis'den sadece vasl halinde "ye" harfini ziyade ettiğini rivayet etmiştir, Verş'in benimsediği şekil de budur. Şu kadar var ki Ebu Amr'dan gelen meşhur rivayet her iki halde de "ye"yi hazfettiği şeklindedir. Zikrettiğimiz üzere Verş'den gelen rivayet ile daha önce kaydettiğimiz İbn Kesir'den gelen rivayet dışında, yedi kıraat imamlarının diğerleri de böyle okumuşlardır.

Denildiğine göre kıyamet gününe "yevmu't-tenad (bağrışıp, çağrışma günü)" adının veriliş sebebi, kâfirin o günde "veyl (vay başıma, veyl bana), sübur (keşke ölseydim) ve hasret (yazıklar olsun bana)" diye seslenecek olmasıdır. Bu açıklamayı İbn Cüreyc yapmıştır.

Bir başka açıklamaya göre burada hazfedilmiş lafızlar vardır. Gerçek şu ki; ben sizin için bağrışıp çağrışma gününün azabından korkuyorum, demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"O gün arkanızı dönüp gideceksiniz" buyruğu "bağrışıp, çağrışma gününden" bedeldir. **"Allah'ın saptırdığını doğru yola iletecek kimse bulunmaz."** Yani yüce Allah'ın, kalbinde sapıklığı yarattığı kimseyi kimse hidayete erdiremez. Bu buyruğun kim tarafından söylendiği hususunda da iki görüş vardır. Birisine göre bunu söyleyen Musa (a.s)'dır, ikincisine göre ise daha zahir (güçlü) olan görüşe göre Firavun ailesinden iman eden kimsedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) İshak b. Rahveyh, *Müsned*, I, 86.

وَلَقَدْ جَآءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ
مِمَّا جَآءَكُمْ بِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ ٱللَّهُ مِنۢ
بَعْدِهِۦ رَسُولًا ۗ كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ ۚ
﴿٣٤﴾ ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِىٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَٰنٍ أَتَىٰهُمْ ۖ
كَبُرَ مَقْتًا عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ۚ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ
ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾

34. Andolsun önceden Yusuf da size apaçık belgelerle gelmiş idi. O zamanlar da size getirdiğinden şüphe edip durmuştunuz. Nihayet o vefat ettiğinde de: 'Allah ondan sonra artık asla bir daha peygamber göndermez' dediniz. Allah haddi aşan, şüpheci kimseleri işte böyle saptırır.

35. "Onlar ki kendilerine gelmiş bir delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında tartışırlar. Gerek Allah indinde, gerek mü'minler yanında (buna) **öfke oldukça büyüktür. Allah büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler."**

"Andolsun önceden Yusuf da size apaçık belgelerle gelmiş idi" buyruğu ile ilgili olarak denildiğine göre bu sözler, Musa (a.s)'ın sözleridir. Firavun ailesinden olup iman eden kişinin verdiği öğütlerin geri kalan bölümü olduğu da söylenmiştir. Onlara eskiden beri peygamberlere karşı baş kaldırmış olduklarını hatırlatmaktadır. Onun burada kastettiği kişi, kendilerine apaçık belgelerle gelen ve ***"darmadağınık birçok Rabbler mi hayırlıdır, yoksa bir tek olan (ve herşeyi hükmü altında tutan) kahhar Allah mı?"*** (Yusuf, 12/39) deyip onlara apaçık belgelerle gelen Yakub oğlu Yusuf (a.s)'dır.

İbn Cüreyc dedi ki: Kastedilen kişi Yakub oğlu Yusuf'tur. Yüce Allah onu Musa (a.s)'dan önce, kralın ölümünden sonra Kıbtilere apaçık belgelerle -ki bu da rüyadır- rasûl olarak göndermişti.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Bundan kasıt Yakub oğlu Yusuf oğlu İfrahîm oğlu Yusuf'tur. O aralarında yirmi yıl süre ile peygamberlik yapmıştı.

en-Nekkaş ed-Dahhak'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Yüce Allah

kendilerine Yusuf diye adlandırılan cinlerden bir rasûl göndermişti.

Vehb b. Münebbih de şöyle demiştir: Musa (a.s)'ın çağdaşı olan Firavun Yusuf (a.s)'ın çağdaşı olan Firavun'un kendisidir. Ona uzunca bir ömür verilmişti.

Başkası ise: Bu başka birisidir, demektedir.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Ayet-i kerimede bu Firavun'un Yusuf dönemindeki hükümdar olduğuna delâlet edecek bir ifade yoktur. Çünkü bir peygamber gerek kendisiyle birlikte bulunanlara, gerekse sonradan gelenlere apaçık delillerle gönderilmiş ise, onların hepsine bu apaçık delillerle gönderilmiş demektir ve hepsinin onu tasdik etmeleri gerekir.

"O zamanlar da size getirdiğinden şüphe edip durmuştunuz." Yani sizden öncekiler de bunlar hakkında şüphe etmişlerdi.

"Nihayet o vefat ettiğinde de: 'Allah ondan sonra artık asla bir daha peygamber" yani peygamber olduğunu iddia edecek bir kimse **"göndermez dediniz."**

"Allah haddi aşan" şirke sapan **"şüpheci"** yüce Allah'ın birliği hakkında şüphe eden **"kimseleri işte böyle"** bu saptırma gibi **"saptırır."**

"Onlar ki kendilerine gelmiş bir delil" herhangi bir belge ve kanıt **"olmaksızın Allah'ın âyetleri"** apaçık delil ve belgeleri **"hakkında tartışırlar"** buyruğundaki: "(الَّذِينَ): **Onlar ki"** lafzı, "(مَنْ): **Kimseleri"** lafzından bedel olarak nasb konumundadır. ez-Zeccac dedi ki: İşte yüce Allah, Allah'ın âyetleri hakkında tartışan kimseleri böylece saptırır demektir. Buna göre **"onlar ki"** nasb mahallindedir. (Yine ez-Zeccac) şöyle der: Bununla birlikte: "(هم الذين): Onlar öyle kimselerdir ki" anlamında, yahutta mübteda olarak ref' konumunda olması da mümkündür. Bu durumda haber de **"... oldukça büyüktür"** anlamındaki lafızlardır.

Diğer taraftan: Bunlar Firavun ailesinden olup iman eden kişinin söylediği sözlerdendir denildiği gibi, yüce Allah'tan yeni bir hitab olduğu da söylenmiştir.

"(مَقْتًا): **Öfke"** temyiz olarak nasb edilmiştir. Yani onların bu tartışmaları "öfke olarak oldukça büyüktür" demek olur. Yüce Allah'ın: "(كَبُرَتْ كَلِمَةً): ***Söz olarak ne büyüktür!"*** (el-Kehf, 18/5) buyruğuna benzemektedir.

"Yüce Allah'ın öfkesi" onları yermesi, onları kınaması ve onların başına azabı getirmesidir.

"Allah büyüklük taslayan her zorbanın kalbini" doğruyu akletmesin ve hakkı kabul etmesin diye **"işte böyle"** yani o tartışanların kalplerini mühürlediği gibi **"böyle mühürler."**

"(عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ): **Büyüklük taslayan... herkesin kalbini"** buyruğu genel olarak "kalb"in "büyüklük taslayan"a izafe edilmesiyle okunmuştur. Ebu Hatim ve Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiştir. İfadede hazfedilmiş lafızlar vardır ki, anlamı şöyledir: "(وكَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ على كل مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ): **Allah büyük taslayan her zorbanın"** herbirisinin **"kalbini işte böyle mühürler."** Burada daha önce buna delâlet eden lafzın geçmiş olması dolayısıyla "(كُلّ): Herbiri" lafzı hazfedilmiştir. Eğer bu lafzın hazfedildiği kabul edilmeyecek olursa mana düzgün olmaz. Çünkü o vakit bu buyruk o kimsenin kalbinin tamamını mühürler demek olur ki, maksat kalbin tamamını ifade etmek değildir. Maksat zorba ve büyüklük taslayan herkesin kalplerinin teker teker mühürlendiğidir. Bu şekilde, "herbir" anlamındaki lafzın hazfedileceğine delil teşkil eden sözlerden birisi de Ebu Duad'ın şu beyitidir:

أَكُلَّ امْرِئٍ تَحْسَبِينَ امْرَأً ونَارٍ تَوَقَّدُ بِاللَّيْلِ نَارا

"Yoksa sen her kişiyi yiğit mi sanırsın?
Ve geceleyin alevlenen ateşi ateş mi sanırsın?"

Görüldüğü gibi burada şair "ve herbir ateşi" demek istemiştir.

İbn Mesud'un kıraatinde ise ("herbir" anlamındaki bu lafzın ilavesi ile): "(وعَلَى قَلْبِ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ): Büyüklük taslayan herbir kimsenin kalbi üzerine" şeklindedir. Ancak bu tefsirî bir kıraat olup, bu lafız izafe yapılmıştır.

Ebu Amr, İbn Muhaysın ve Şamlılardan naklen İbn Zekvan "(قلبٍ): Kalbi"nin tenvinli olup, "(متكبر): Büyüklük taslayan"ın "kalbin sıfatı" diye okumuşlardır. Bu durumda "kalp" insanın tümünün ifadesi olur. Çünkü büyüklenen kalptir, diğer organlar ise ona tabidir. Bundan dolayı Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz vücutta bir çiğnemlik et parçası vardır. O düzelirse vücudun tamamı düzelir, o bozulursa vücudun tamamı bozulur. İyi bilin ki o kalptir."(1)

Muzafın nasbedilmesine binaen böyle okumak da caizdir. Yani: "(على كل ذي قلب متكبر): Kalp sahibi olup büyüklenen herbir kimsenin üzerine..." şeklinde de kabul edilebilir, bu durumda sıfat "kalp sahibi"ne ait olur.

(1) *Buhari*, I, 28; *Müslim*, III, 1219; *Darimi*, II, 319; *İbn Mace*, II, 1318; *Müsned*, IV, 270, 274.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يٰهَامٰنُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَّعَلِّيٓ أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ﴿٣٦﴾ أَسْبَابَ السَّمٰوٰتِ فَأَطَّلِعَ إِلٰٓى إِلٰهِ مُوسٰى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا ۚ وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ ۚ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

36. Firavun dedi ki: "Ey Haman! Benim için yüksek bir köşk yap. Belki o yollara ulaşırım;

37. "Göklerin yollarına. Sonunda belki Musa'nın ilâhının yanına çıkarım. Doğrusu şu ki, ben onu yalancı sanıyorum." İşte böylece Firavun'un kötü ameli kendisine süslendirildi ve doğru yoldan alıkonuldu. Firavun'un hilesi ancak bir hüsranla içiçe idi.

Firavun ailesine mensub iman eden kişi sözlerini söyleyip Firavun da mü'min kişinin bu sözlerinin, çevresinde bulunanların kalplerini etkilemesinden korkuya kapılınca, Musa'nın getirdiği tevhidi sınayacağını ve eğer doğru olduğu ortaya çıkarsa, bunu çevresindekilerden gizlemeyeceğini, doğru olmadığı ortaya çıkarsa da dinleri üzerinde sabit kalmalarını sağlayacağını hissettirmek maksadı ile: **"Firavun dedi ki: Ey Haman! Benim için yüksek bir köşk yap"** sözleri ile veziri Haman'a yüksekçe köşk yapması emrini verdi. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Kasas Sûresi'nde (28/38. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Belki o yollara ulaşırım; göklerin yollarına" buyruğundaki **"göklerin yolları"** lafzı birincisinden ("yollar" anlamındaki kelimeden) bedeldir. **"Göklerin yolları"** ise Katade, ez-Zührî, es-Süddî ve el-Ahfeş'in görüşüne göre kapıları demektir. el-Ahfeş şu beyiti zikretmektedir:

وَمَنْ هَابَ أَسْبَابَ المَنَايَا يَنَلْنَهُ ولَوْ رَامَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسُلَّمِ

"Kim ölüm sebeblerinden çekinirse gelir onu bulurlar,
İsterse merdivenle semanın kapılarına tırmansın."

Ebu Salih de **"semanın sebepleri"** yolları demektir diye açıklamıştır. Semavatın, kendileri sayesinde ayakta durabildiği hususlardır, diye de açıklan-

mıştır. Burada "yollar" lafzı şanlarını yüceltmek için tekrarlanmıştır. Çünkü bir şey önce müphem olarak zikredilip sonra açıklanacak olursa, bu o şeyin durumunu daha bir yüceltmek demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Sonunda belki Musa'nın ilâhının yanına çıkarım" da ona yukarıda olup aşağıda bulunana bakanın baktığı gibi bakarım. Böylelikle o yüce Allah'ın belli bir mekan tarafından kuşatılan bir cisim olduğunu zannetmiş olmaktadır. Firavun ilâhlık iddiasında bulunuyor ve yüksekçe bir yerde oturmak ile bunun gerçekleştiği görüşünde bulunuyor idi.

"Çıkarım" anlamındaki: (فَأَطَّلِعَ) lafzı genelde "ayn" harfi ötreli olarak, yüce Allah'ın: "(أَبْلُغُ): Ulaşırım" buyruğuna atıf ile merfû' okunmuştur. Ancak el-A'rec, es-Sülemî, İsa ve Hafs ise bunu nasb ile okumuşlardır. Ebu Ubeyde dedi ki: Bu şekilde okuyuş: "(لعل): **Belki"** lafzının cevabı olarak ve başına "fe" getirilmiş şekliyle okunmasından ötürüdür.

en-Nehhas da şöyle demiştir: Nasb ile okunuşun manası, ref' ile okuyuşun anlamından farklıdır. Çünkü nasb ile okumanın anlamı, ben o yollara ne zaman ulaşırsam, o vakit çıkar ve bakarım, demek olur. Ref ile okuyuşun anlamı ise "belki o yollara ulaşırım" sonra bunun ardından belki bakarım, demektir. Ancak: "(ثم): Sonra"nın verdiği terâhî (arada zaman süresinin bulunması) anlamı "fe"nin bu anlamı vermesinden daha ileri derecededir.

"Doğrusu şu ki; ben onu yalancı sanıyorum." Yani bununla birlikte ben Musa'nın benden başka ilâh bulunduğu şeklindeki iddiasında yalan söylediğini zannediyorum. Ben bu işi sadece bu hususta kapalılığı gidermek için yapacağım. Bu da Firavun'un yüce Allah'ın varlığı hususunda şüphe içinde olmasını gerektirmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Buradaki "zan"; "yakîn (kesinlikle bilmek)" anlamındadır. Ben onun yalancı olduğundan eminim, kesinlikle o bir yalancıdır, demektir. Bu sözlerimi ise sadece benim kesin olarak inandığım şeylere kesin olarak inanmayanların şüphesini ortadan kaldırmak için söylüyorum.

"İşte böylece Firavun'un kötü ameli kendisine süslendirildi." Yani Firavun bu sözleri söyleyip şüphe içerisine düştüğü şekilde şeytan ona kötü amelini süslü gösterdi, yahutta yüce Allah kötü amelini yani şirkini ve yalanlamasını ona süslü gösterdi.

"Ve doğru yoldan alıkonuldu" buyruğundaki: "(وَصُدَّ): Alıkonuldu" buyruğu Kûfeliler tarafından meçhul bir fiil olarak okunmuştur. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim'in tercih ettiği şekil de budur. Bu okuyuşa göre "Sad" harfinin esreli okunması da mümkündür. Bu durumda "dal" harfinin kesresi "Sad"a nakledilmiş olur. Yahya b. Vessab ile Alkame'nin kıraati de bu şekildedir. İbn Ebi İshak ile Abdurrahman b. Bekre ise tenvinli ve ref' ile (وَصَدٌّ) diye oku-

muşlardır. Diğerleri ise: "(وَصَدَّ): Ve alıkoydu" şeklinde "sad" ve "dal" harflerini üstün ile okumuşlardır. Firavun insanları doğru yoldan alıkoydu, demek olur.

"Firavun hilesi ancak bir hüsran ile" yani bir ziyan ve bir sapıklık ile **"içiçe idi."** Yüce Allah'ın şu buyruklarında da bu kökten gelmiş lafızlar kullanılmıştır: "(تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ): *Ebu Leheb'in iki eli kurusun (helâk olsun).*"(Mesed, 111/1) "(وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ): *Zarara uğratmaktan başka şeylerini de arttırmadılar.*" (Hud, 11, 101) Bir başka yerde de: "(غَيْرَ تَخْسِيرٍ): *...zarardan başka*" (Hud, 11/63) diye buyurmaktadır. Yüce Allah onun yaptığı köşkü (kuleyi) yıktı, kavmi ile birlikte onları suda boğdu. Daha önceden (el-Kasas, 28/36-42. âyetlerin tefsirinde) geçtiği gibi.

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٣٨﴾
يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَٰذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ
هِيَ دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا
مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ
فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾
وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ
﴿٤١﴾ تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ
عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّمَا
تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ
وَأَنَّ مَرَدَّنَا إِلَى اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ
﴿٤٣﴾ فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾

38. O iman eden dedi ki: "Ey kavmim! Bana uyun, ben sizi doğru yola eriştireyim.
39. "Ey kavmim! Bu dünya hayatı ancak bir geçimliktir. Ahiret ise doğrusu asıl kalınacak yurdun ta kendisidir.
40. "Kim bir kötülük işlerse, ona ancak onun benzeri ile karşılık verilir. Erkek veya kadın kim mü'min olarak salih amel işlerse işte onlar cennete girerler. Onlar orada hesapsız rızıklanırlar.
41. "Ey kavmim! Ne oluyor böyle ki, ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz?
42. "Siz beni Allah'a kâfir olmaya ve ona bilmediğim şeyi ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Halbuki ben sizi mutlak galib, çok mağfiret edici olana davet ediyorum.
43. "Elbette beni kendisine davet ettiğiniz şeylerin dünyada ve ahirette herhangi bir daveti yoktur. Dönüşümüz muhakkak Allah'adır. Şüphesiz haddi aşanlar da ateşin dostlarıdır.
44. "Yakında benim size söylediğimi hatırlayacaksınız. Ben işlerimi Allah'a ısmarlıyorum. Muhakkak Allah kullarını çok iyi görendir."

"O iman eden dedi ki: Ey kavmim bana uyun" sözleri Firavun ailesinden iman eden kişinin söylediklerinin devamıdır. Yani din hususunda bana uyun. **"Ben sizi doğru yola"** cennet yolu olan hidayet yoluna **"eriştireyim."**

Bu sözlerin Musa (a.s)'ın sözleri olduğu da söylenmiştir.

Muaz b. Cebel **"doğru yol"** anlamındaki lafzı: (الرُّشَادِ) şeklinde "şın" harfini de şeddeli olarak okumuştur. Ancak bu Arap dili bilginlerinin çoğunluğuna göre bir lahndir. Çünkü kullanım: "(أرشد يُرشِد): Eriştirdi, eriştirir" şeklindedir. Halbuki (فَعَّال) şekli (أفعل)'den gelmez. Bu şekil ancak sülasiden gelir. Şâyet rubaiden çokluk anlamı vermesi istenen kip yapılmak istenirse; (مِفْعال) vezni kullanılır.

en-Nehhas dedi ki: (رَشَّاد) şeklinin (يرشد): Eriştirir" anlamında olması -ondan müştak (türetilmiş) olduğu manasına olmayarak- caizdir. Ancak: "(لآل): İncici" kelimesinin: "(اللؤلؤ): İnci" lafzından getirildiği gibi söylenebilir. Bu da o manaya gelmekle birlikte, bu kipe göre söylenemez. Bununla birlikte bunun: (رشد يرشد)'den gelip, "(صاحب رشاد): Doğru yola erişmiş" anlamında olması da mümkündür. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

كليني لِهَمٍّ يَا أُمَيْمَةَ نَاصِبِ

"Ey Umeyme! Beni oldukça yorgunluğu bulunan, bir kederle başbaşa bırak."(1)

ez-Zemahşerî dedi ki: (الرُّشَادِ) şeklinde, (فُعَّال) vezninde, (رَشَد) fiilinde "şın" harfi kesreli kökten gelmiş gibi de okunmuştur, (قُبَّاد) gibi. Yahutta "şın" harfi üstün olarak: (أرشد)'den gelmiş kabul edilebilir. (جبّار)'in (أجبر)'den geldiği gibi. Ancak bu, pek kabul edilebilecek bir görüş değildir. Çünkü "fe'al" vezninin (أفعل)'den gelmesi ancak çok az lafızlardadır, (دراك وسآرٍ وقصّار وجبّار) gibi. Ancak bu kadar az sayıdaki kullanıma kıyas yapmak doğru değildir. Diğer taraftan bu kullanımın: (الرشد)'e fiiline bakılmaksızın nisbet olması da mümkündür. "(عوّاج): Fildişi satıcısı, "(وبّاث): Kaba elbise satıcısı" gibi.

Mushafta: "(اتَّبِعُونِ): Bana uyun" lafzı "ye"siz olarak yazılmıştır. Ancak Yakub ile İbn Kesir vasl ve vakf hallerinde de "ye"yi sabit olarak okumuşlardır. Ebu Amr ve Nafi' ise vakf halinde hazfetmiş, vasl halinde sabit okumuşlardır. Ancak Verş her iki halde de hazfetmiştir, diğerleri de böyle okumuşlardır. Çünkü mushafta "ye"siz olarak kaydedilmiştir, "ye"yi sabit olarak okuyanlar ise asıl kullanıma göre okumuşlardır.

"Ey kavmim! Bu dünya hayatı ancak bir geçimliktir." Onunla kısa bir süre faydalanılır, geçinilir, sonra ardı arkası kesilir, yok olur, gider.

"Ahiret ise doğrusu asıl kalınacak" karar kılınıp ebedi yaşanılacak **"yurdun ta kendisidir."** Burada "ahiret"den kasıt cennet ve cehennemdir, çünkü her ikisinin de sonu gelmez. Bunu da şu buyruklarıyla açıklamaktadır:

"Kim bir kötülük" şirki kastediyor **"işlerse, ona ancak onun benzeri"** olan azab **"ile karşılık verilir."**

"Erkek veya kadın kim mü'min olarak" yani kalbinden Allah'ı ve peygamberleri tasdik ederek **"salih amel işlerse"** İbn Abbas dedi ki: La ilâhe illallah demeyi kastediyor. **"İşte onlar cennete girerler."** Buradaki "cennete girerler" anlamındaki buyruk, meçhul bir fiil olarak "ye" harfi ötreli: "(يُدْخَلُونَ): Girdirilirler" diye de okunmuştur. Bu, İbn Kesir, İbn Muhaysın, Ebu Amr, Yakub ve Asım'dan Ebu Bekr'in kıraatidir. Buna da **"onlar orada hesabsız rızıklanırlar"** buyruğundaki: "(يُرْزَقُونَ): **Rızıklanırlar"** buyruğunun bu şekilde okunmuş olması delil teşkil etmektedir. Diğerleri ise ("girerler" anlamını verecek şekilde) "ye" harfini fethalı olarak okumuşlardır.

"Ey kavmim! Ne oluyor böyle ki ben sizi kurtuluşa" yani cennetlere ulaştıran iman yoluna **"çağırıyorum. Siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz"** sözleri ile Firavun'un söylediği: ***"Ve ben sizi doğru yoldan başkasına da iletmiyo-***

(1) Burada şair, şiiri şerhedenlerin de belirttiği gibi yorgunluk anlamına gelen "nasıb" kelimesini "yorgunluk sahibi, yorgunluğu olan" anlamında kullanmıştır. Onun için bu mısrai belirttiği hususa delil gösterebilmiştir.

rum" (el-Mu'min, 40/29) şeklindeki sözlerinde geçen Firavun'un yolunun aslında sonucu cehenneme götüren sapıklık yolu olduğunu açıklamaktadır. Kendisini de Firavun'un yoluna uymaya çağırmış idiler. Bundan dolayı devamla: **"Siz beni Allah'a kâfir olmaya ve O'na bilmediğim şeyi ortak koşmaya"** bu da Firavun'dur **"çağırıyorsunuz. Halbuki ben sizi mutlak galib, çok mağfiret edici olana davet ediyorum."**

"(لَا جَرَمَ): **Elbette, şüphesiz..."** lafzına dair açıklamalar daha önceden (Hud, 11/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Gerçekten, muhakkak, şüphesiz, elbette anlamındadır. **"Beni kendisine davet ettiğiniz şeylerin"** buyruğundaki: "(مَا): Şeyler" lafzı: "(الذي): Kimse" anlamındadır.

"Dünyada ve ahirette herhangi bir daveti yoktur." ez-Zeccac'ın açıklamasına göre onun fayda sağlayacak şekilde yapılacak duayı kabulü söz konusu olmayacaktır. Başkası da şöyle açıklamıştır: Onun ilâh olmasını gerektirecek herhangi bir daveti yoktur.

el-Kelbî de şöyle açıklamıştır: Onun dünyada da, ahirette de şefaati olmaz.

Firavun önceleri insanları putlara ibadet etmeye çağırıyordu. Sonra onları ineklere tapmaya davet etti. Bir ineğe gençken ibadet ediliyor, yaşlandı mı boğazlanmasını emrediyordu. Sonra ibadet edilsin diye bir başka ineğin getirilmesini emrediyordu. Aradan uzunca bir zaman geçtikten sonra bu sefer: En yüce rabbiniz benim, diye ortaya çıktı.

"Şüphesiz haddi aşanlar da ateşin dostlarıdır." Katade ve İbn Sîrîn müşrikleri kastetmektedir, demişlerdir. Mücahid ve eş-Şa'bî ise bunlar beyinsizler ve haksız yere kanları döken kimselerdir diye açıklamışlardır. İkrime bunlar zorbalar ve büyüklük taslayan kimselerdir diye açıklamıştır. Bunların Allah'ın sınırlarını aşan kimseler oldukları da söylenmiştir. Bu ise daha önce geçen açıklamaları kapsamaktadır.

Bu buyrukta geçen (أَنَّ)'ler, harf-i cerrin düşürülmesi ile nasb mahallindedir. Sibeveyh'in, el-Halil'den naklettiğine göre ise: "(لَا جَرَمَ): Elbette" lafzı daha önce geçen ifadeleri reddetmek anlamında olduğundan ötürü "(وجب أن ما تدعونني إليه): Sizin beni kendisine davet ettiğiniz şeyin... olması gerekir" takdiri ile ref' mahallinde olması da mümkündür.

"(وجب بطلان ما تدعونني إليه ، والمردّ إلى الله ، وكون المسرفين هم أصحاب النار): Kendisine davet ettiğiniz şeyin batıl olması icab etmiştir, dönüş Allah'a aittir, haddi aşanların cehennemin arkadaşları olması da vacibtir." demiş gibidir.

"Yakında benim size söylediğimi hatırlayacaksınız." sözleri tehdittir.

"(ما): **...mi"** lafzının; (الذي) anlamında olması mümkündür. Size söylediklerimin... demek olur. Mastar anlamını veren edat olması da mümkündür, yani azab gelip sizi bulacağı vakit, benim size söylediğim sözümü hatırlayacak-

sınız, demek olur.

"Ben işlerimi Allah'a ısmarlıyorum." Ona tevekkül eder ve işimi O'na teslim ediyorum.

Bu sözlerinin onu öldürmek istediklerine delil teşkil ettiği de söylenmiştir. Mukatil de dedi ki: O mü'min kişi dağa kaçtı ve onu öldüremediler. Bu sözleri söyleyenin Musa (a.s) olduğu da söylenmiştir. Ancak daha zahir olan bu sözlerin Firavun ailesinden iman eden kişinin sözleri olduğudur, İbn Abbas'ın görüşü de budur.

فَوَقٰىهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُوْٓءُ
الْعَذَابِ ﴿٤٥﴾ اَلنَّارُ يُعْرَضُوْنَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَّعَشِيًّا ۚ وَيَوْمَ
تَقُوْمُ السَّاعَةُ ۫ اَدْخِلُوْٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

45. Sonunda Allah kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu onu; Firavun hanedanını ise kötü azab kuşattı.

46. Ateştir o. Onlar sabah-akşam ona arzolunurlar. Kıyametin kopacağı günde: "Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun" (denilecek).

"Sonunda Allah kurdukları tuzakların kötülüklerinden" ona çeşitli şekillerde azab ve işkence etmelerine karşı **"korudu onu."** Onu alıp yakalamak istediler ancak bulamadılar. Çünkü o işini Allah'a ısmarlamıştı.

Katade dedi ki: Bu kişi Kıbti idi, İsrailoğulları ile birlikte Allah onu kurtardı. Buna göre buradaki "he (onu)" zamiri Firavun ailesinden mü'min olan o kişiye ait olur. Bunun -daha önce geçen farklı kanaate binaen- Musa'ya ait bir zamir olduğu da söylenmiştir.

"Firavun hanedanını ise kötü azab kuşattı" buyruğu ile ilgili olarak el-Kisaî şöyle demektedir: Bir şey inip (gelip, çatar) ve lazım (gerekli ve ayrılmaz) olursa, o takdirde: "(حاق يَحِيق حَيْقاً وحُيُوقاً): Kuşattı, kuşatır, kuşatmak" denilir.

Daha sonra bu azabın mahiyetini açıklayarak dedi ki: **"Ateştir o, onlar sabah-akşam ona arzolunurlar"** buyruğundaki "ateştir o" anlamındaki (اَلنَّارُ) lafzının okunuşu ile ilgili altı görüş vardır:

1- "(سُوءُ): Kötü" lafzından bedel olarak merfû' okunması. (O kötü azab,

ateştir, demek olur.)

2- "(هو النار): O ateştir" anlamında da olabilir.

3- Mübteda olarak merfu' gelmiş olabilir.

4- el-Ferra dedi ki: "(النار عليها يعرضون): O ateş ki, ona arz olunurlar" anlamında merfu' olabilir.

Bunlar ref' ile okunuşuna dair dört açıklama şeklidir.

5- el-Ferra nasb ile okunmasını da caiz kabul etmektedir, çünkü ondan sonra "ona" ait bir zamir bulunmakta ve ondan önce de onunla ilişkili olan ifadeler yer almaktadır.

6- el-Ahfeş: "(الْعَذَابِ): Azab"dan bedel olarak esreli okunabileceğini de kabul etmiştir.

Cumhurun kanaatine göre burada "sunulmak", Berzah'ta gerçekleşmektedir. Bazı ilim ehli de kabir azabının sabit oluşuna yüce Allah'ın: **"Ateştir o, onlar sabah-akşam ona arzolunurlar"** buyruğunu delil göstermişler ve bunun dünya devam ettikçe süreceğini söylemişlerdir.

Mücahid, İkrime, Mukatil ve Muhammed b. Ka'b da böyle demişlerdir. Hepsi de: Bu âyet-i kerime dünyada kabir azabına delil teşkil etmektedir. Nitekim ahiret azabı hakkında da daha sonradan: **"Kıyametin kopacağı günde: Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun"** diye buyurulduğunu görmekteyiz.

İbn Mesud'dan rivayet edilen hadiste belirtildiğine göre de Firavun hanedanı ile onlar gibi olan kâfirlerin ruhları sabah ve akşam cehennem ateşine arzolunur (cehennem onlara gösterilir) ve onlara: Bu sizin yurdunuzdur, denilir. Yine ondan gelen rivayete göre onların ruhları siyah kuşların kursaklarındadır. Hergün sabah ve akşam olmak üzere iki defa cehenneme giderler, işte cehennemin onlara arzedilmesi bu demektir.

Şu'be, Ya'la b. Ata'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Meymun b. Mehran'ı şöyle derken dinledim: Ebu Hureyre sabah oldu mu yüksek sesle: Yüce Allah'a hamdolsun sabahı ettik. Firavun ailesi de cehenneme arzedildi, derdi. Akşam oldu mu da yine yüksek sesle: Akşamı ettik, Allah'a hamdolsun. Firavun hanedanı da cehennem ateşine arzolundu, derdi. Kim Ebu Hureyre'nin bu sözünü işitiyorsa mutlaka cehennem ateşinden Allah'a sığınıyordu.

Sa'd b. Cüveyriye'nin hadisinde de Nafi'den, onun İbn Ömer'den rivayetine göre İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kâfir öldü mü sabah ve akşam cehenneme arzedilir." Daha sonra yüce Allah'ın: **"Ateştir o, onlar sabah-akşam ona arzolunurlar"** buyruğunu okudu. Mü'min de

öldü mü ruhu sabah ve akşam cennete arzolunur."(1)

Buhârî ve Müslim'in rivayetine göre Ömer (r.a) Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "Sizden herhangi bir kimse öldü mü sabah ve akşam ona kalacağı yer gösterilir. Eğer cennet ehlinden ise cennet ehlinden birisi olarak (ona yer gösterilir). Şâyet cehennem ehlinden ise yine cehennem ehlinden birisi olarak (yeri gösterilir) ve: Yüce Allah'ın kıyamet gününde buraya seni sokacağı vakte kadar senin (ebediyyen) kalacağın yer burasıdır, denilir."(2)

el-Ferra dedi ki: Buradaki sabah ve akşam vakti dünyada bu kadarlık süreler kadardır. Mücahid'in görüşü de budur. O: "Sabah akşam" yani dünya günlerinden (bu kadar sürelerle) demektir.

Hammad b. Muhammed el-Fezarî dedi ki: Bir adam Evzaî'ye şöyle dedi: Biz kafileler halinde beyaz ve küçük birtakım kuşların denizden çıkıp batı tarafına doğru gittiklerini gördük. Bunların sayılarını Allah'tan başka kimse bilemez. Akşam oldu mu onlar gibi siyah kuşların döndüğünü görüyoruz. Şöyle dedi: O kuşların kursaklarında Firavun hanedanının ruhları vardır. Sabah ve akşam cehennem ateşine arzolunurlar. Sonra da geriye yuvalarına dönerler. Döndüklerinde de tüyleri yanmış ve kararmış oluyorlar. Geceleyin yine tüyleri beyaz olarak çıkar ve o siyah tüyleri döker. Sonra o kuşlar sabah olunca tekrar gider ve sabah-akşam ateşe arzolunurlar. Tekrar yine yuvalarına geri dönerler. İşte dünya kaldığı sürece bunlar böyle devam edip gideceklerdir. Kıyamet günü olacağında da yüce Allah: **"Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun"** diye buyuracak ki, bu da el-Haviye(de ki azab)dır. (el-Evzaî devamla) dedi ki: Bize ulaştığına göre bunların sayısı ikimilyon altıyüzbin kişidir.

"(غُدُوًّا): **Sabah"** aslında mastar olup anlamı genişletilerek zarf olarak kullanılmıştır.

"(عَشِيًّا): **Akşam"** lafzı da ona atfedilmiştir ve ifade burada tamam olmaktadır. Daha sonra da: **"Kıyametin kopacağı günde"** buyruğu ile okumaya başlanılır ve: "(وَيَوْمَ): Gün" lafzı yüce Allah'ın: **"Sokun"** anlamındaki buyruk ile nasbedilerek okunur. Bununla birlikte bunun **"arzolunurlar"** buyruğu ile nasbedilerek dünyada ateşe "arzolunurlar, kıyametin kopacağı günde de" anlamında olup, üzerinde vakıf yapılmaması da mümkündür.

Nafî', Medineliler, Hamza ve el-Kisaî "(أَدْخِلُوا): **Sokun"** buyruğunu kat eli-

(1) Bu hadisi belli bir kaynakta tespit edemedik. Esasen bundan hemen sonra gelen sahih hadis aynı manayı ihtiva ettiğinden buna ihtiyaç bırakmamaktadır.

(2) *Buhari*, I, 464, III, 1184; *Müslim*, IV, 2199; *Nesai*, IV, 106, 107; *İbn Mace*, II, 1427; *Muvatta*, I, 239; *Müsned*, II, 16, 113, 123.

fi ile ve "hı" harfi kesreli olarak: (أدخل): Soktu" fiilinden gelmiş bir fiil diye okumuşlardır. Ebu Ubeyd'in tercih ettiği görüş budur. Yani yüce Allah meleklere, onları ateşe sokmaları için emir verecektir. Bunun delili de yüce Allah'ın: **"Ateştir o... ona arzolunurlar"** buyruğudur. Diğerleri ise "elif"i vasl ile "hı" harfini ötreli olarak: "(ادْخُلُوا): Girin" şeklinde: "(دخل): Girdi" fiilinden gelmiş diye okurlar. Yani onlara: ey "Firavun hanedanı, azabın en şiddetlisine girin" denilecek. Ebu Hatim'in tercih ettiği de budur. Birinci kıraat ile ilgili olarak da şunları söylemektedir. Birinci kıraatteki: "(آلَ): **Hanedanını"** birinci meful; "(أَشَدَّ): **En şiddetlisine"** ise cer harfinin hazfi ile ikinci mefuldür. İkinci kıraatte ise muzafın nidası olduğundan dolayı mansuptur.

"Firavun hanedanı" onun din ve mezhebini kabul eden kimselerdir. Dini ve mezhebini "gidiş yolu"nu izleyen kimseler azabın en şiddetlisinde olacaklarına göre; onun böyle olması öncelikle sözkonusudur.

İbn Mesud, Peygamber (sav)'dan şunu rivayet etmektedir: "Kul mü'min olarak dünyaya gelir, mü'min olarak yaşar, mü'min olarak ölür. Bunlardan birisi Zekeriya oğlu Yahya'dır. Mü'min olarak doğdu, mü'min olarak yaşadı, mü'min olarak öldü. Kimi kul da kâfir olarak doğar, kâfir olarak yaşar, kâfir olarak ölür. Firavun bunlardan birisidir. Kâfir olarak doğdu, kâfir olarak yaşadı, kâfir olarak öldü."(1) Bunu en-Nehhas zikretmiştir.

el-Ferra ise âyet-i kerimede bir takdim ve tehir olduğunu kabul etmektedir. Buna göre âyetin anlam sıralanışı şöyledir: "Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun"; "ateştir o, onlar sabah akşam ona arzolunurlar." O böylece ateşe arzedilmeyi ahirette kabul etmiş olmaktadır. Ancak bu daha önceden geçtiği üzere ifadelerin sıralanışına uygun olarak cumhurun benimsediği kanaatten farklı bir kanaattir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِذْ يَتَحَاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا
إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ
﴿٤٧﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ
بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ
ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾

(1) Yakın lafızlarla, aynı manada: Hakim, *Müstedrek*, IV, 551; *Tirmizi* IV, 483; *Müsned*, III, 19

قَالُوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ ۖ قَالُوا بَلَىٰ ۖ
قَالُوا فَادْعُوا ۗ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٥٠﴾

47. Ateşin içinde karşılıklı deliller getirip tartışacaklarında zayıf olanlar büyüklük taslayanlara şöyle diyecekler: "Biz size uyan kimseler idik. Şimdi bu ateşin bir kısmını olsun, bizden kaldırabilir misiniz?"

48. O büyüklük taslayanlar diyecekler ki: "Muhakkak biz, hepimiz bunun içindeyiz. Şüphesiz Allah, kullar arasında hüküm vermiş bulunuyor."

49. Ateşte olanlar cehennem bekçilerine diyecekler ki: "Rabbinize dua edin ki, üzerimizden bir gün olsun azabı hafifletsin."

50. Bekçiler de diyecekler ki: "Peygamberleriniz size apaçık deliller getirmediler mi?" Onlar: "Evet" diyecekler. (Bekçiler) **diyecekler ki: "Şimdi siz dua edin." Kâfirlerin duası -ne olursa olsun- boşunadır.**

"Ateşin içinde karşılıklı deliller getirip tartışacaklarında" orada birbirlerine karşı iddialarda bulunacaklarında **"zayıf olanlar"** peygamberlere uymayarak **"büyüklük taslayanlara şöyle diyecekler: Biz"** dünyada iken bizi kendisine davet ettiğiniz şirk koşmak hususunda **"size uyan kimseler idik. Şimdi bu ateşin bir kısmını"** azabın bir parçasını **"olsun bizden kaldırabilir misiniz?"** Siz bizim yerimize onu taşıyabilir misiniz, yüklenebilir misiniz?

"(التبع): **Uyan kimseler"** Basralıların görüşüne göre hem tekil, hem çoğul anlamındadır. Lafız olarak tekili "(تابع): Uyan kimse" şeklindedir. Kûfeliler; bu mastar gibi tekili olmayan çoğul bir isimdir. Bunun çoğulu yapılmaz, eğer çoğulu yapılacak olsaydı: "(أتباع): Uyanlar" demek gerekirdi, derler.

"O büyüklük taslayanlar diyecekler ki: Biz, hepimiz bunun" cehennemin **"içindeyiz."**

el-Ahfeş dedi ki: "(كُلٌّ): Hepimiz" lafzı mübteda olarak merfudur. el-Kisaî ve el-Ferra ise: "(إِنَّا كُلٌّ فِيهَا): Muhakkak biz, hepimiz bunun içindeyiz" şeklinde sıfat olarak nasb ile okumayı caiz kabul etmişlerdir. "(إِنَّا): Muhakkak biz" lafzındaki te'kid ise zamire aittir. İbn es-Semeyka ve İsa b. Ömer de böyle okumuşlardır. Kûfeliler ise tekide de na't (sıfat anlamında) adını verirler. Ancak Sibeveyh bunu kabul etmeyerek şöyle der: Çünkü: "(كلّ): **Hepimiz"** sıfat olmaz ve sıfat da almaz. Burada bedel de caiz olmaz, çünkü kendisi hak-

kında haber veren kimseden başkası bedel olarak getirilmez. el-Müberred de bu anlamda açıklamada bulunarak şöyle demiştir: Burada zamirden bedel getirmek sözkonusu olmaz, çünkü muhatapdır. Muhatapdan bedel olmadığı gibi, o da bedel olarak gelmez. Çünkü bunlarda anlaşılmayacak (müşkil) bir taraf yok ki, onlardan bedel getirilsin. Onun ifadesi lafzan bu şekildedir.

"Şüphesiz Allah kulları arasında hüküm vermiş bulunuyor." Yani kimse başkasının günahından dolayı sorumlu tutulmaz. Hepimiz başlı başına kâfirleriz.

Kâfir ümmetler arasından **"ateşte olanlar"** buyruğunda yer alan: "(الَّذِينَ): **...anlar"** lafzını Araplar arasından mu'reb ve salim, müzekker çoğul olmak üzere: (اللذون) diye kullananlar da vardır. Ref' halinde bunu (الَّذِينَ) diye kullananlar, bunun tekilini mebni olarak kullandıkları gibi, bunu da mebni kullanmış oluyorlar.

el-Ahfeş dedi ki: Burada "nun" harfi (الذي)'e katılmak sureti ile "(خمسة عشر): Onbeş" lafzına benzemiş olduğundan fetha üzere mebni kılınmıştır.

"Cehennem bekçilerine" buyruğundaki: "(خزنة): Bekçiler" lafzı, (خازن)'in çoğuludur. Çoğul olarak; (خَزَّان وخَزَّن) şekilleri de kullanılır.

"Diyecekler ki: Rabbinize dua edin ki üzerimizden bir gün olsun azabı hafifletsin" buyruğundaki "(يُخَفِّفْ): **Hafifletsin"** buyruğu (emrin) cezm ile gelmiş cevabıdır, "fe" ile gelirse nasb olur. Şu kadar var ki, Arapların konuşmalarında emrin ve benzerlerinin cevabında görülen, cevabın "fe"siz gelmesidir. Kur'ân-ı Kerim de söyleyişlerin en fasihi olarak buna göre gelmiştir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ ومَنْزِلِ

"Durun arkadaşlar, ağlaşalım o sevgiliyi yadetmekten ve konakladığı yere geldiğimizden ötürü."

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî de şöyle demiştir: Bana ulaştığına ya da anlatıldığına göre cehennemdekiler cehennem bekçilerinden yardım isteyecekler. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Ateşte olanlar cehennem bekçilerine diyecekler ki: Rabbinize dua edin ki, üzerimizden bir gün olsun azabı hafifletsin."** Onlar böylelikle azabın üzerlerinden bir gün dahi hafifletilmesini isteyecekler, fakat onların bu istekleri geri çevrilecektir: **"Peygamberleriniz size apaçık deliller getirmediler mi?** (diyecekler). **Onlar: Evet, diyecekler.** (Bekçiler) **diyecekler ki: Şimdi siz dua edin, kâfirlerin duası -ne olursa olsun- boşunadır"** diye haberi uzun uzadıya nakletmektedir.

Ebu'd-Derda yoluyla gelen, Tirmizî ve başkalarının rivayet ettiği hadiste de (Ebu'd-Derda) şöyle demektedir: Cehennemlikler üzerine açlık salınacak, öyle ki bu açlıkları içinde bulundukları azaba denk gelecek. Bu açlıktan kurtarılmak için imdat isteyecekler, bu sefer onlara ne semirten, ne de açlığa karşı bir faydası olan dari' denilen yiyecek verilecek. Onu yiyecekler, fakat onlara hiçbir faydası olmayacak. Yine imdat dileyecekler, bu sefer onlara boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek verilecek ve bu boğazlarına tıkanıp kalacak. Dünyada iken boğazlarına tıkanan lokmaları su ile aşağı doğru indirdiklerini hatırlayacaklar. Bu sefer imdat isteyerek kendilerine içecek bir şeyin verilmesini dileyecekler. Bu sefer onlara kancalar ile hamîm (kaynar su) getirilecek. Bu kaynar su yüzlerine yaklaştırıldı mı yüzlerini yakıverecek. Karınlarına ulaştı mı bağırsaklarını ve karınlarında bulunan ne varsa herşeyi paramparça edecek. Bu sefer meleklerden yardım isteyecekler ve: **"Rabbinize dua edin ki üzerimizden bir gün olsun azabı hafifletsin"** diyecekler, onlara şöyle cevab verilecek: **"Peygamberleriniz size apaçık deliller getirmediler mi?"** denilecek, onlar: **"Evet diyecekler.** (Bekçiler) **diyecekler ki: Şimdi siz dua edin, kâfirlerin duası -ne olursa olsun- boşunadır"** zarardadır ve yok olmaya mahkumdur.(1)

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ
يَقُومُ الْأَشْهَادُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ
وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى
الْهُدٰى وَأَوْرَثْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ ﴿٥٣﴾ هُدًى
وَذِكْرٰى لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٥٤﴾

51. Muhakkak Biz peygamberlerimize ve mü'minlere dünya hayatında ve şahitlerin ayağa kalkacakları günde mutlaka yardım ederiz.

52. O günde özür dilemeleri kâfirlere fayda vermez. Hem lanet onlaradır, hem de kötü yurt onlarındır.

53. Andolsun Biz Musa'ya hidayet verdik. İsrailoğullarına da kitabı miras bıraktık.

54. Özlü akıl sahiplerine bir hidayet ve bir öğüt olmak üzere.

(1) *Tirmizi*, IV, 707.

"Muhakkak Biz peygamberlerimize... mutlaka yardım ederiz" buyruğundaki: "(رُسُلَنَا): **Peygamberlerimize"** lafzındaki damme'nin ağırlığı dolayısıyla hazfedilerek; (رُسُلَنَا) demek de uygundur. Maksat Musa (a.s)'dır.

"Ve mü'minlere dünya hayatında" buyruğu "peygamberlerimiz"e atf ile nasb mahallindedir. Maksat iman etmiş olan o mü'min kişidir.

Buyruğun bütün peygamberlerle mü'minler hakkında genel olduğu da söylenmiştir. Onların ilâhi yardıma mazhar olmaları ise -Ebu'l-Aliye'nin görüşüne göre- delillerin üstün gelmesi ve başarılı olması iledir. Düşmanlarından intikam alınmak suretiyle olduğu da söylenmiştir.

es-Süddî dedi ki: Bir kavim, bir peygamberi yahutta mü'minlerden hakka davet eden bir topluluğu öldürdü mü, mutlaka Allah onların üzerlerine onların intikamını alacak kimseler gönderir ve böylelikle -öldürülmüş olsalar dahi- bu konuda onlara yardım edilmiş olur.

"Ve şahidlerin ayağa kalkacakları günde" buyruğundan kasıt, kıyamet günüdür. Zeyd b. Eslem dedi ki: **"Şahitler"** dört tanedir. Melekler, peygamberler, mü'minler ve bedenler.

Mücahid ve es-Süddî de: **"Şahitler"** meleklerdir, bunlar peygamberlerin tebliğ ettiklerine, ümmetlerin de onları yalanladıklarına dair şahitlik edeceklerdir demişlerdir.

Katade: Melekler ve peygamberlerdir, demiştir. Diğer taraftan buradaki "(الْأَشْهَادُ): Şahidler"in "(شهيد): Şehid"in çoğulu olduğu söylenmiştir. "Şerif"in çoğulunun "eşraf" şeklinde gelmesi gibi.

ez-Zeccac ise şöyle demektedir: Burada "şahidler" lafzı "şahid"in çoğuludur. "Sahib"in çoğulunun "ashab" şeklinde gelmesi gibi.

en-Nehhas da şöyle demektedir: "Fail" vezninde gelen bir kelimenin "ef'al" diye çoğulunun yapılması sözkonusu değildir ve buna kıyas da yapılmaz. Ancak bu türden semai olarak gelen lafızlar işitildiği gibi kullanılır ve bu çoğul şekli, fazla harfin hazfedilmesine binaen böyle yapılır.

el-Ahfeş ile el-Ferra **"Şahidlerin ayağa kalkacakları günde"** buyruğundaki; "(تَقُومُ): Ayağa kalkacağı" lafzının, çoğulun müennesliğine binaen "te" ile kullanılmasını caiz kabul etmişlerdir.

Ebu'd-Derda'dan gelen hadiste ve bazı muhaddislerin naklettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim müslüman kardeşini ırzını (namus, şeref ve haysiyetini verilmek istenen bir zarara karşı) savunacak olursa, o kimse üzerinden cehennem ateşini savmak da aziz ve celil olan Allah'ın üzerindeki bir hak olur."[1] Daha sonra da yüce Allah'ın: **"Muhakkak Biz pey-**

(1) *Müsned*, VI, 449.

gamberlerimize ve mü'minlere... yardım ederiz" buyruğunu okudu.

Yine Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Her kim mü'min bir kimseyi onu gıybet eden bir münafığa karşı koruyacak olursa, yüce Allah kıyamet gününde o kişiyi cehennem ateşine karşı koruyacak bir melek gönderir. Her kim bir müslümandan onu küçük düşürecek bir şekilde sözedecek olursa, yüce Allah onu o söylediğinden çıkıncaya (cezasını çekinceye) kadar cehennemdeki bir köprü üzerinde durduracaktır."(1)

"O günde" buyruğu bir önceki âyette geçen **"günde"** buyruğundan bedeldir.

"Özür dilemeleri kâfirlere fayda vermez" buyruğundaki: "(يَنْفَعُ): Fayda vermez" lafzını Nafi' ve Kûfeliler "ye" ile diğerleri ise "te" ile okumuşlardır.

"Hem lanet onlaradır, hem de kötü yurt onlarındır" buyruğundaki "lanet" Allah'ın rahmetinden uzak oluştur. "Kötü yurt" ise cehennemdir.

"Andolsun Biz Musa'ya hidayet verdik." İşte bu, dünya ve ahirette peygamberlere yardımın kapsamı içerisindedir. Yani Biz ona Tevrat'ı ve peygamberliği verdik. Tevrat'a "hidayet" denilmesi onun ihtiva ettiği hidayet ve aydınlık dolayısıyladır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de: *"Şüphesiz Tevrat'ı Biz indirdik ki, onda bir hidayet ve bir nur vardır"* (et-Tevbe, 5/44) diye buyurulmaktadır.

"İsrailoğullarına da kitabı" Tevrat'ı **"miras bıraktık."**

"Özlü akıl sahiblerine bir hidayet" buyruğundaki "hidayet" anlamındaki lafız "kitab"tan bedeldir. Bunun "o bir hidayettir" anlamında olması da mümkündür ki o kitab kastedilmektedir. **"Ve bir öğüt olmak üzere"** akıllı kimselere bir nasihat olmak üzere demektir.

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ
رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٥٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي
آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ
مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ
﴿٥٦﴾ لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ

(1) *Ebu Davud*, IV, 270; *Müsned*, III, 441 (lafız ve manada az farkla).

النَّاسِ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ وَمَا
يَسْتَوِي الْأَعْمٰى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ ۚ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾
إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

55. O halde sen sabret. Şüphesiz Allah'ın vaadi haktır. Günahın için de mağfiret dile, akşam ve sabah Rabbini hamd ile tesbih et.
56. Kendilerine kesin bir delil gelmemiş iken Allah'ın âyetleri hakkında tartışanlar var ya; Şüphesiz onların göğüslerinde asla kendisine ulaşamayacakları bir kibirden başka bir şey yoktur. Derhal Allah'a sığın, çünkü O, herşeyi işitendir, görendir.
57. Göklerle yerin yaratılması andolsun ki insanların yaratılışından daha büyüktür, fakat insanların çoğu bilmezler.
58. Kör ile gören de bir olmaz, iman edip salih amel işleyenler ile günahkar olan da. Ne az düşünüyorsunuz!
59. Elbette kıyamet mutlaka gelecektir. Bunda hiç şüphe yoktur, ama insanların çoğu iman etmezler.

"O halde sen sabret. Şüphesiz" Yani ey Muhammed, senden öncekiler sabrettiği gibi, sen de müşriklerin eziyetlerine karşı sabret. **"Şüphesiz Allah'ın"** Musa ve İsrailoğullarına yardım ettiği gibi sana yardım ve zafer verip, seni üstün kılacağı şeklindeki **"Allah'ın vaadi haktır."**

el-Kelbî dedi ki: Bu buyruk kılıç (cihadı emreden) âyeti ile nesholmuştur.

"Günahın için de mağfiret dile" buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Ümmetinin günahı için... demektir diye açıklanmıştır. Muzaf hazfedilmiş, muzafun ileyh onun yerine getirilmiştir.

Peygamberlerin küçük günah işlemelerinin caiz olduğunu kabul edenlerin görüşlerine göre de, bizzat kendi günahın için mağfiret dile, demek olur. Peygamberlerin küçük günah işlemeleri caiz değildir, diyenlerin görüşlerine göre: Bu Peygamber (sav)'a dua ile Allah'a ibadet etmesi için bir emirdir. Yüce Allah'ın: *"Vaadettiğini de bize ver"* (Al-i İmran, 3/194) buyruğu gi-

bidir. Bunun faydası ise derecelerin daha da artması, duanın da kendisinden sonrakiler için sünnet olmasıdır.

Peygamberlikten önce işlemiş olduğun günahlar dolayısıyla Allah'tan mağfiret dile, anlamında olduğu da söylenmiştir. **"Akşam ve sabah Rabbini hamd ile tesbih et!"** Buyruğu ile sabah namazı ile ikindi namazını kastetmek tedir. Bu açıklamayı el-Hasen ve Katade yapmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bundan kasıt Mekke'deki namazdır. Beş vakit namaz farz kılınmadan önce sabah iki rekat, akşam iki rekat namaz kılınıyordu. Yine bu açıklama el-Hasen'den gelmiş olup bunu el-Maverdî zikretmiştir. O takdirde bu nesholmuş buyruklardan olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. **"Rabbini hamd ile"** buyruğu O'na şükür etmek ve O'nu övmek ile... demektir.

"Rabbini hamd ile tesbih et." Namazda olsun, namazın dışında olsun devamlı olarak Rabbini tesbih et. Böylece bunlarla uğraşırken ilâhi yardımın çabuk gelmesini istemek hatırına gelmeyecektir.

"Kendilerine kesin bir delil" bir belge **"gelmemiş iken, Allah'ın âyetleri hakkında tartışanlar"** çeşitli iddialarda bulunanlar **"var ya; şüphesiz onların göğüslerinde asla kendisine ulaşamayacakları bir kibirden başka bir şey yoktur"** buyruğu hakkında ez-Zeccac şöyle demektedir: Yani onların göğüslerinde bulunan o hususta istediklerine asla ulaşamayacakları bir kibirden başkası değildir. Buna göre o, hazfedilmiş bir ifade takdir etmiş olmaktadır. Başkası ise şöyle demektedir: Onlar bu kibire asla ulaşamazlar demektir, bu durumda hazf sözkonusu değildir. Çünkü bunlar öyle bir topluluk idi ki, kendi görüşlerine göre Peygamber (sav)'a uyacak olurlarsa, yüksek mertebeleri azalır, durumlarında bir eksilme olur. Ona tabi olmayacak olurlarsa, yükseleceklerini zannediyorlardı. Yüce Allah onların yalanlamak suretiyle ulaşacaklarını ümid ettikleri yüksek mertebeye ulaşamayacaklarını haber vermektedir. Burada kastedilenler müşriklerdir.

Yahudilerin kastedildiği de söylenmiştir. Bu açıklamaya göre -sûrenin baş tarafında geçtiği üzere- âyet-i kerime Medine'de inmiş olur. Anlamı da şöyle olur: Eğer onlar (yahudiler) Muhammed (sav)'a uymayı büyüklüklerine yedirmeyip: Deccal pek yakında çıkacak ve mülk bize geri verilecek, nehirler onunla birlikte akacak ve o Allah'ın âyetlerinden bir âyet olarak çıkacaktır, diyor iseler bu onların asla erişemeyecekleri bir büyüklenme olur. Buna göre âyet-i kerime onlar hakkında inmiş olmaktadır. Bu açıklamayı Ebu'l-Aliye ve başkası yapmıştır. Al-i İmran Sûresi'nde (3/45-46. âyetler ile 55. âyetlerin tefsirinde) Deccal'in çıkacağına, Mekke ile Medine dışında her tarafı çiğneyip geçeceğine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Ona dair haberleri yeteri kadarıyla *"et-Tezkire"* adlı eserimizde de zikretmiş bulunuyoruz. Dec-

cal yahudidir, adı ise Saf olup, künyesi Ebu Yusuf'tur. Peygamber (sav)'i inkâr eden her kâfirin Deccal olduğu da söylenmiştir. Bu da güzel bir açıklamadır, çünkü geneldir.

Mücahid de şöyle demektedir: Buyruğun anlamı şöyledir: Onların kalplerinde asla ulaşamayacakları bir büyüklük vardır. Anlam birdir.

Buradaki **"kibir"**den kastın, büyük iş anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani onlar peygamberliği yahut kendisi vasıtası ile seni öldürmek noktasına veya benzeri bir noktaya ulaşabilecekleri pek büyük bir iş peşindedirler, fakat buna ulaşamayacaklardır ya da onlar senin dinin tamamlanmadan önce ölmeni temenni ederler, fakat maksatlarına ulaşamayacaklardır.

"Derhal Allah'a sığın." Ayet-i kerime yahudiler hakkında inmiştir, diyenlerin görüşlerine göre Deccal'in fitnesinden Allah'a sığın, demek olur. Diğer açıklamaya göre ise kâfirlerin şerrinden Allah'a sığın, demek olur. Onların mübtela oldukları küfür ve kibir gibi hallerinden Allah'a sığın, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Çünkü O, herşeyi işitendir, görendir" buyruğundaki: "(هُوَ): **O"** fasl zamiri olur. Mübteda da olabilir. Bu durumda ondan sonrası haberi olur. Cümle de bütünüyle: "(إِنَّ): Çünkü, muhakkak"ın -önceden de geçtiği üzere-haberi olur.

"Göklerle yerin yaratılması andolsun ki insanların yaratılışından daha büyüktür" buyruğu mübteda ve haberi birlikte gelmiş bir cümledir. Ebu'l-Aliye de şöyle demektedir: Yani yahudilerin büyük gördükleri Deccal'in yaratılışından daha büyüktür.

Yahya b. Sellam da şöyle demektedir: Bu öldükten sonra dirilişi inkâr edenlere karşı getirilen bir delildir. Yani bu ikisinin yaratılması insanların yaratılışının tekrarlanmasından daha büyüktür. Niçin Benim insanları tekrar dirilteceğimden yana acz içinde olduğumu sanıyorlar?

"Fakat insanların çoğu" bunu **"bilmezler."**

"Kör ile gören de bir olmaz." Mü'min ile kâfir, sapık ile hidayet bulan bir olmaz demektir.

"İman edip salih amel işleyenler" iyi işler yapanlar **"ile günahkar olan"** kötülükleri yapan **"olan da"** bir olmaz.

"Ne az düşünüyorsunuz!" Buyruğu genel olarak haber vermek üzere "ye" ile ("ne kadar az düşünüyorlar!" anlamında) diye okunmuştur. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü gerek ondan önceki ifadeler, gerek bundan sonraki ifadeler haber veren ifadelerdir. Kûfeliler ise hitab olmak üzere "te" ile ("düşünüyorsunuz!" anlamında) okumuşlardır.

"Elbette kıyamet mutlaka gelecektir" buyruğundaki: "(لَآتِيَةٌ): **Mutlaka gelecektir"** lafzındaki "lam" te'kid lamıdır. "(إن): Elbette"nin haberinin başına gelmiştir. Ancak bunun ifadenin başına gelmesi gerekir, çünkü bu, cümlenin te'kidi içindir. Şu kadar var ki bazan yerinden kaydırılabilmektedir. Sibeveyh böyle demiştir. Mesela: "(إن عمراً لخارج): Şüphesiz Amr elbette çıkıyor" denilir. Bu şekilde yerinden kaydırılarak sonraya bırakılmasının sebebi bu "lam" ile: "(إنّ): Elbette, muhakkak"ın arka arkaya getirilmemesi içindir. Zira her ikisi de aynı anlamı ifade eder. Yine Basralılara göre: (إنّ) ile (انّ) de birlikte zikredilmezler. Ancak Hişam: "(إنّ انّ زيداً منطلق حقّ): Gerçek şu ki şüphesiz Zeyd'in gitmekte olduğu bir gerçektir" kullanımını uygun karşılamıştır. Eğer: "(حقّاً): Bir gerçektir" lafzını hazfedecek olursan, bildiğim kadarıyla hiçbir nahivci bunu caiz kabul etmez. Bu açıklamayı en-Nehhas yapmıştır.

"Bunda hiç şüphe" tereddüt ve tartışma **"yoktur, ama insanların çoğu iman etmezler."** Onu tasdik etmezler. Halbuki o vakit itaat eden ile isyan eden arasındaki fark ortaya çıkmış olacaktır.

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِيٓ اَسْتَجِبْ لَكُمْ ۭ اِنَّ الَّذِيْنَ يَسْتَكْبِرُوْنَ
عَنْ عِبَادَتِيْ سَيَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دَاخِرِيْنَ ﴿٦٠﴾ اَللّٰهُ الَّذِيْ جَعَلَ
لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوْا فِيْهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا ۭ اِنَّ اللّٰهَ لَذُوْ فَضْلٍ
عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُوْنَ ﴿٦١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ
رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ۡ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۡ فَاَنّٰى تُؤْفَكُوْنَ
﴿٦٢﴾ كَذٰلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِيْنَ كَانُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ يَجْحَدُوْنَ
﴿٦٣﴾ اَللّٰهُ الَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ قَرَارًا وَّالسَّمَاۗءَ
بِنَاۗءً وَّصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِّنَ
الطَّيِّبٰتِ ۭ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ ۚ فَتَبٰرَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعٰلَمِيْنَ
﴿٦٤﴾ هُوَ الْحَيُّ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوْهُ مُخْلِصِيْنَ لَهُ
الدِّيْنَ ۭ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٦٥﴾

60. Rabbiniz buyurdu ki: "Bana dua edin, Ben de duanızı kabul edeyim. Şüphesiz Bana ibadeti büyüklüklerine yedirmeyenler yakında hor ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir."

61. Allah O'dur ki, içinde rahat bulasınız diye geceyi yaratandır, gündüzü de aydınlık (kılandır). **Muhakkak Allah insanlara lütufkardır, fakat insanların çoğu şükretmezler.**

62. İşte Rabbiniz Allah budur. Herşeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde nasıl döndürülüyorsunuz?

63. Allah'ın âyetlerini bilerek inkâr edegelenler işte böyle döndürülür.

64. Allah O'dur ki, yeri sizin için bir karargâh, göğü üstünüze yüksek bir bina yapmış, size suret verip suretlerinizi güzelleştirmiş ve hoş şeylerden sizi rızıklandırmıştır. İşte Rabbiniz Allah. Alemlerin Rabbi Allah'ın şanı ne yücedir!

65. O diri olandır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O halde dini yalnız O'na halis kılanlar olarak O'na dua (ibadet) **edin. "Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun"** (deyin).

"Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin, Ben de duanızı kabul edeyim." âyeti ile ilgili olarak en-Numan b. Beşir'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Dua ibadetin kendisidir." Sonra da yüce Allah'ın: **"Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin, Ben de duanızı kabul edeyim. Şüphesiz Bana ibadeti büyüklüklerine yedirmeyenler yakında hor ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir"** buyruğunu okudu. Ebu İsa dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

İşte bu buyruk, duanın ibadetin kendisi olduğunun delilidir. Müfessirlerin çoğunluğu da böyle demiştir. Anlam da şudur: Beni tevhid edin ve Bana ibadet edin, Ben de sizin ibadetinizi kabul edip günahlarınızı bağışlayayım.

Burada duanın zikir, dua ve Allah'tan dilekte bulunmak demek olduğu da söylenmiştir. Enes dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Sizden herbir kimse Rabbinden ne ihtiyacı varsa hepsini O'ndan istesin. Hatta ayakkabının bağı koptuğu takdirde dahi onu O'ndan istesin."(2)

Duanın günahları terketmek olduğu da söylenmiştir. Katade'nin naklettiğine göre Ka'b el-Ahbar şöyle demiştir: Bu ümmete kendilerinden önce -

(1) *Tirmizî*, V, 211, 374, 456; *Ebu Davud*, II, 76; *İbn Mace*, II, 1258; *Müsned*, IV, 267, 271, 276

(2) İbn Hibban, *Sahih*, III, 148, 176, 177; el-Makdisi, *el-Ehadisu'l-Muhtara*, V, 9, 10; "İbn Hibban tarafından güvenilir ravilerin rivayeti olarak kaydedilmekle beraber, doğrusunun mürsel olduğunu" kaydetmektedir.

peygamber olması müstesna- hiçbir ümmete verilmemiş üç şey verilmiştir: Önceden bir peygamber gönderildi mi ona: Sen kendi ümmetine şahitsin denilirdi, yüce Allah ise bu ümmete: ***"Bütün insanlara karşı şahitler olasınız"*** (el-Bakara, 2/143) diye buyurmuştur. Yine peygambere: Dinde senin için bir zorluk yoktur denilirdi, bu ümmete de: ***"Dinde size güçlük vermedi"*** (el-Hac, 22/78) diye buyurulmuştur. Yine peygambere: Bana dua et, Ben de senin duanı kabul edeyim, denilirdi. Bu ümmete de: "Bana dua edin, Ben de duanızı kabul edeyim." diye buyurulmuştur.

Derim ki: Böyle bir şey kişinin görüşüne dayanılarak söylenmez. Nitekim bu (peygambere) merfu bir rivayet olarak da gelmiştir. Bunu Leys, Şehr b. Havşeb'den, o Ubade b. es-Samit'ten diye rivayet etmiştir. Buna göre Ubade b. es-Samit dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Ümmetime ancak peygamberlere verilmiş üç şey verilmiştir. Yüce Allah bir peygamberi gönderdi mi ona: Bana dua et, Ben de senin duanı kabul edeyim, diye buyururdu. Bu ümmete de: "Bana dua edin, Ben de duanızı kabul edeyim" diye buyurmuştur. Bir peygamber gönderdi mi: Senin üzerine dinde herhangi bir zorluk kılmamıştır, denilirdi. Yüce Allah bu ümmete de: ***"Dinde size güçlük vermedi"*** (el-Hac, 22/78) diye buyurmuştur. Yüce Allah bir peygamber gönderdi mi onu kendi kavmine şahit kılardı. O bu ümmeti de, bütün insanlara karşı şahit kılmıştır." Bunu et-Tirmizî el-Hakim ***"Nevadiru'l-Usul"*** adlı eserinde zikretmiş bulunmaktadır.(1)

Aynı şekilde Halid er-Rıb'î de şöyle derdi: Bu ümmetin işine şaşılır. Ona: "Bana dua edin, Ben de duanızı kabul edeyim." denilerek hem dua etmelerini emretti, hem de dualarını kabul edeceği vaadinde bulundu. Her ikisi arasında da herhangi bir şart bulunmamaktadır. Birisi ona: Ne gibi? diye sorunca, o da şöyle dedi: Mesela yüce Allah: ***"İman edip salih amel işleyenlere de şunu müjdele..."*** (el-Bakara, 2/25) diye buyurmaktadır. Görüldüğü gibi bu buyrukta bir şart bulunmaktadır. Diğer taraftan: ***"İman edenlere Rabbleri katında kendileri için muhakkak bir kadem-i sıdk olduğunu müjdele"*** (Yunus, 10/2) buyruğunda ise amel şartı bulunmamaktadır.

Diğer taraftan yüce Allah'ın: ***"Öyle ise... dini yalnız Allah'a halis kılanlar olarak Allah'a dua edin"*** (el-Mu'min, 40/11) buyruğunda şart vardır. Buna karşılık yüce Allah'ın: **"Bana dua edin, Ben de duanızı kabul edeyim"** buyruğunda herhangi bir şart yoktur. Daha önceki ümmetler herhangi bir ihtiyaçlarının görülmesi için peygamberleri o hususta kendilerine dua etsin diye peygamberlerine gider başvururlardı.

Şöyle de denilmiştir: Bu buyruk daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/186.

(1) Tirmizi Hakim, *Nevadiru'l-Usul*, IV, 124

âyet, 3. başlıkta) açıklandığı üzere mutlak ve mukayyed ifadeler kabilindendir. Yani eğer dilersem "duanızı kabul edeyim" demektir. Bu bakımdan yüce Allah'ın: ***"O da dilerse yalvardığınız şeyi giderir"*** (el-En'am, 6/41) buyruğuna benzemektedir. Kimi zaman dua Ebu Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği ve el-Bakara Sûresi'nde (2/186. âyet, 3. başlıkta) geçtiği üzere, bizatihi istenen şeylerin dışında da duanın kabul edilmesi sözkonusu olabilir. Bu hususu oradan tetkik edebilirsiniz.

İbn Kesir, İbn Muhaysın, Yakub'dan Ruveys, Ebu Amr'dan Ayyaş ile Ebu Bekir ve Asım'dan el-Mufaddal **"gireceklerdir"** anlamındaki buyruğu: "(سَيُدْخَلُونَ): Girdirileceklerdir" şeklinde meçhul bir fiil olarak "ye" harfini ötreli, "hı" harfini de üstün olarak okumuşlardır. Diğerleri ise "ye" harfini üstün, "hı" harfini de ötreli olarak **"gireceklerdir"** anlamında okumuşlardır.

"Hor ve hakir olarak" de küçülmüşler ve zelil kılınmışlar olarak demek olup, buna dair açıklamalar daha önceden (en-Nahl, 16/48. âyet ile en-Neml, 27/87. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Allah O'dur ki içinde rahat bulasınız diye geceyi yaratandır." buyruğunda geçen: "(جَعَلَ): Kıldı" burada (mealde olduğu gibi) "yarattı" demektir. Araplar bu kelime "yaratmak" anlamında kullanılması hali ile bu anlamda kullanılmaması hali arasında fark gözetirler. Eğer "yaratmak" anlamında kullanırlarsa bunun ancak tek bir mefule geçişi sözkonusu olur. Şâyet yaratmak anlamında değil ise o takdirde iki mefule geçiş yapar. Yüce Allah'ın: ***"Muhakkak Biz onu... Arapça bir Kur'ân kıldık."*** (ez-Zuhruf, 43/3) buyruğunda olduğu gibi. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden bir kaç yerde (mesela el-Bakara, 2/22'in tefsiri; el-En'am, 6/1. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. **"Gündüzü de aydınlık"** yani o zaman içerisinde ihtiyaçlarınızı görüp geçiminizi sağlamak için, gerekli tasarruflarda bulunabilmeniz için aydınlık kılandır.

"Muhakkak Allah insanlara lütufkardır. Fakat insanların çoğu" onun lütfuna ve üzerlerindeki nimetlerine **"şükretmezler."**

"İşte Rabbiniz Allah budur. Herşeyin yaratıcısıdır" buyruğu ile birlik ve kudretine delâleti açıklamaktadır.

"O'ndan başka ilâh yoktur. O halde nasıl döndürülüyorsunuz?" Bu şekilde O'nun delilleri size apaçık gösterildikten sonra nasıl olur da imandan geri dönüyor, imanı bırakıp başka tarafa yöneliyorsunuz? Yani sizler bu hususta deliller ortada olmakla birlikte haktan döndürüldüğünüz gibi;

"Allah'ın âyetlerini bilerek inkâr edegelenler işte böyle" haktan **"döndürülür."**

"Allah O'dur ki yeri sizin için bir karargâh" buyruğu ile vahdaniyetini

tanıtmak ve buna dair delilleri pekiştirmeyi daha da arttırmaktadır. Yani O gerek hayatınız için, gerek ölümden sonra yeryüzünü sizin için bir karargâh **"göğü üstünüze yüksek bir bina yapmış"** bulunmaktadır. Buna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/22. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"...Size suret verip suretlerinizi güzelleştirmiş" yani sizi en güzel suret te yaratmıştır.

Ebu Rezin ile el-Eşheb el-Ukeylî **"suretlerinizi"** anlamındaki buyruğu "sad" harfini kesreli olarak; (صِوَرَكُمْ) diye okumuştur. el-Cevherî dedi ki: "Sad" harfi kesreli olarak; (الصِّور) söyleyişi "(الصُّوَر): Suretler" diye gelen "suret" kelimesinin çoğulunun bir söyleyişidir. İşte bu söyleyişe uygun olarak cariyelerin nitelikleri ile ilgili şu beyit de nakledilmektedir:

أشبَهْنَ مِن بَقَرِ الخَلْصَاءِ أعْيُنَهَا وهُنَّ أحْسَنُ مِن صِيرَانِهَا صِورا

"Gözleri el-Halsa ineklerinden daha da güzeldir,
Ve onlar suretleri itibariyle onların sürülerinden de güzeldir."

Buradaki (الصِّيران) lafzı (صُوَار)'in çoğuludur, bu da inek sürüsü demektir. Yine bu kelime, miskin konulduğu kap anlamında da kullanılır. Şair her ikisini de şu beyitte bir arada zikretmiş bulunmaktadır:

إذا لاحَ الصُّوارُ ذكَرتُ لَيْلَى وأذْكُرَهَا إذَا نَفَخَ الصَّوَارُ

"İnek sürüsü göründü mü hatırlarım Leyla'yı,
Miskin konulduğu kabın hoş kokusu geldi mi yine hatırlarım onu."

(الصُّيَارُ) da bunun bir söyleniş şeklidir.

"Ve hoş şeylerden sizi rızıklandırmıştır. İşte Rabbiniz Allah! Alemlerin Rabbi Allah'ın şanı ne yücedir!" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/22. ayet 4. başlık, el-Araf, 7/54. âyetin tefsiri ile el-Furkan, 25/1. âyetin tefsiri ve benzerlerinde) geçmiş bulunmaktadır.

"O diri olandır." Bakidir ve ölmeyendir.

"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O halde dini" itaat ve ibadeti **"yalnız O'na halis kılanlar olarak O'na dua edin. Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun."** el-Ferra dedi ki: Bu haber anlamını ihtiva eden bir cümledir. (O tak-

dirde anlam: Hamd, alemlerin Rabbi Allah'adır, şeklinde olur.) Hazfedilmiş bir emir vardır. O'na dua edin, O'na hamdedin demektir. Bütün bunlara dair yeterli açıklamalar daha önce Bakara Sûresi'nde ve başka yerlerde (mesela el-Fatiha, 1/2. âyet 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. İbn Abbas da: Kim "la ilâhe illallah" derse, hemen "elhamdulillahi Rabbi'l-alemin: Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun" deyiversin, demiştir.

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا
جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي وَأُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ
﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ
يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا ۚ
وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّىٰ مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا أَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ ۖ فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا
يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

66. **De ki: "Rabbimden bana apaçık deliller gelince, Allah'tan başka dua ettiklerinize ibadet etmek bana yasak kılındı ve alemlerin Rabbine teslim olmakla emrolundum.**
67. **O ki sizi topraktan, sonra bir nutfeden, sonra** (sülük gibi) **bir kan pıhtısından yaratan, sonra sizi bir bebek olarak çıkarandır. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız, sonra da ihtiyar olmanız için** (yaşatandır). **Sizden kiminiz daha öncesinden vefat eder, belirli bir ecele ulaşmanız için ve belki akıl erdirirsiniz diye.**
68. **O, dirilten ve öldürendir. Bir işe hükmettiği zaman ona yalnız "ol" der, o da hemen oluverir.**

"De ki" -ey Muhammed- **"Rabbimden bana apaçık deliller"** birliğinin belgeleri **"gelince, Allah'tan başka dua ettiklerinize ibadet etmek"** O'ndan başkasına tapınmak **"bana yasak kılındı."** Kendisinden başka ilâh olmayan hayy ve kayyum olan Allah bunu bana yasakladı.

"Ve alemlerin Rabbine teslim olmakla" O'na zilletimi arzetmek ve bo-

yun eğmekle"**emrolundum.**" Peygamber (sav)'ı kavmi atalarının dinine davet etmişlerdi, ona böyle demesi emrolundu.

"O ki sizi topraktan, sonra bir nutfeden, sonra (sülük gibi) **bir kan pıhtısından yaratan, sonra sizi bir bebek olarak çıkarandır."** Sizi bebekler olarak dünyaya getirendir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Hac, 22/5. âyet, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız..." Bu çağ gücün ileri derecesine ulaştığı, aklın da tam anlamıyla olgunlaştığı bir haldir. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-En'am Sûresi'nde (6/151-153. âyetler, 11. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Sonra da ihtiyar olmanız için" buyruğundaki "ihtiyarlar" anlamına gelen: (شُيُوخاً) lafzı "şın" harfi ötrelidir. Bu Nafi', İbn Muhaysın, Hafs, Hişam, Yakub ve Ebu Amr'ın asla uygun olarak okuduğu şekildir.

Çünkü bu kelime (tekili olan şeyh kelimesi): (فَعْل) veznindeki kelimenin çoğuludur. "(قَلْب وقُلُوب ورأس ورؤوس): Kalp, kalpler, baş, başlar" gibi.

Diğerleri ise "ya" harfine riayet olmak üzere "şın" harfini esreli olarak okumuşlardır. Her iki okuyuş da çokluk çoğuludur. Az sayıdaki çoğul için: (أشياخ) denilir. Aslı ise; (أشيخ) şeklindedir. "(فلس وأفلس): Fels ve felsler" gibi. Şu kadar var ki "ye" harfinde hareke ağır gelir. (Bundan dolayı "ye"den sonra med harfi olarak "elif" ilave edilmiştir.)

Bu lafız tekil olarak; (شَيْخاً) diye de okunmuştur. Yüce Allah'ın **"bebek olarak"** anlamındaki; (طِفْلاً) lafzı gibi, anlamı ise "sizden herbiriniz (bu şekilde olur)" demektir. Tekil olarak kullanılması ise maksadın, türün durumunu açıklamak olduğundan dolayıdır.

*"es-Sihah"*da şöyle denilmektedir:

"(الشَّيخ): Yaşlı"nın çoğulu, (شُيوخ وأشياخ وشِيخة وشِيخان ومَشْيَخة ومَشَايخ ومَشْيوخاء) şekillerinde gelir. "(شَيخة): Yaşlı kadın" demektir. Abid (b. el-Abras) dedi ki:

كـأنّـهـا شَـيْـخَـةٌ رَقُـوبُ

"Sanki o ölür korkusuyla yavrusunu bekleyen bir yaşlı dişidir."

"(شاخ الرجلُ يَشِيخ شَيخاً): Adam yaşlandı, yaşlanır, yaşlanmak" denilirken (mastarı) asla uygun olarak harekeli söylenir. "(شَيْخوخة): Yaşlılık" demektir. "Ye" aslı itibariyle harekelidir, fakat sakin okunmuştur. Çünkü Arapçada "fa'lul" vezninde bir kelime yoktur. "(شَيَّخ تَشْيِيخاً): Yaşlandı, yaşlanmak" demektir. "(شَيَّخته): Ona saygıdan dolayı ona şeyh (yaşlı adam) diye seslendim" anlamın-

dadır. Küçültme ismi (شُيَيْخ) ile (شُيَيْخ) şeklinde "şın" harfi kesreli olarak söylenir, (شُوَيْخ) diye kullanılmaz.

en-Nehhas dedi ki: Eğer şair mecbur kalırsa: (اشيخ) diyebilir. (عين) ile (اعين) demek gibi. Ancak bunun bu şeklinin kullanılması "(عين): Göz" kelimesinde kullanılması güzeldir, zira kelime olarak müennesdir.

"Yaşlı (şeyh)" kırk yaşını geçmiş olan kimseye denilir.

"Sizden kiminiz daha önceden vefat eder" buyruğu hakkında Mücahid şöyle demektedir, yani yaşlanmadan önce veya düşük olması halinde bu hallerden geçmeden önce ölür, demektir.

"Belirli bir ecele ulaşmanız için" buyruğu hakkında da Mücahid: Ölüm herkes içindir demiştir.

"(لِتَبْلُغُوا): **Ulaşmanız için"** lafzındaki "lam", lam-ı âkıbet (sonuçta ulaşılacak hali bildirmek için)dir.

"Ve belki akıl erdirirsiniz diye" bunu aklınızla kavrayarak O'ndan başka hiçbir ilâh olmadığını bilirsiniz diye.

"O dirilten ve öldürendir." Bu açıklama fazladan dikkat çekmek için yapılmıştır. Yani öldürmeye ve diriltmeye güç yetiren O'dur.

"Bir işe hükmettiği zaman" o işi yapmayı dilediği zaman **"ona yalnız ol der, o da hemen oluverir."**

İbn Amir: "(فيكون): **O da hemen oluverir"** buyruğunu emrin cevabı olarak nasb ile okumuştur. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/117. âyet, 4. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ ۖ أَنَّىٰ يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾
الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَبِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ رُسُلَنَا ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾
إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ ۚ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِي الْحَمِيمِ
ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾ ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ
﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۖ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُو مِنْ

قَبْلُ شَيْـًٔا ۖ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾ ذٰلِكُمْ بِمَا
كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ ۚ
﴿٧٥﴾ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ فَبِئْسَ مَثْوَى
الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ ۚ فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ
بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾
وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ
وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ ۖ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ
بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ ۚ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللّٰهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ
هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾

69. Allah'ın âyetleri hakkında tartışanları görmez misin? Nasıl da döndürülüyorlar?

70. Kitabı ve peygamberlerimizle gönderdiklerimizi yalanlayanlar; onlar yakında bileceklerdir.

71. O zaman boyunlarında tasmalar ve zincirler bulunacak, sürüklenecekler;

72. Kaynar suda. Sonra ateşte yakılacaklar.

73. Sonra onlara denilecek ki: "Hani ortak tutageldikleriniz nerede?

74. "Allah'tan başka?" Onlar: "Önümüzden kaybolup gittiler. Hayır, biz zaten önceden hiçbir şeye ibadet etmiyorduk" diyecekler. Allah kâfirleri işte böyle şaşırtır.

75. Bu halinizin sebebi şudur: Siz yeryüzünde haksız yere şımarıyor ve taşkınlık gösteriyordunuz.

76. Cehennem kapılarından, orada ebedi kalıcılar olarak giriniz. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!

77. Bu sebeble sabret! Muhakkak Allah'ın vaadi haktır. Eğer onlara vaadettiğimizin bazısını sana gösterirsek veya seni vefat ettirirsek, sonunda onlar Bize döndürüleceklerdir.

78. Andolsun Biz, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan kiminin kıssalarını sana anlattık, kiminin de kıssalarını sana anlatmadık. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir peygamberin kendiliğinden bir âyet (mucize) **getirmesi mümkün olmaz. Allah'ın emri geldiğinde hak ile hükmolunur. İşte bâtılcılar orada hüsrana uğrayıverirler.**

"Allah'ın âyetleri hakkında tartışanları görmez misin? Nasıl da döndürülüyorlar?" İbn Zeyd dedi ki: Burada kendilerinden sözedilenler müşriklerdir. Buna delil de yüce Allah'ın:

"Kitabı ve peygamberlerimizle gönderdiklerimizi yalanlayanlar" buyruklarıdır. Ancak müfessirlerin çoğunluğu: Kaderiye hakkında inmiştir, demişlerdir. İbn Sîrîn der ki: Şâyet bu âyet-i kerime kaderiye hakkında inmemiş ise kimler hakkında inmiş olduğunu bilemiyorum, demiştir. Ebu Kubeyl de şöyle demiştir: Ben kaderi yalanlayan kimselerin iman edenler ile tartışan kimselerden başkaları olacaklarını zannetmiyorum.

Ukbe b. Amir de şöyle demiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Bu âyet kaderiye hakkında inmiştir." Bunu da el-Mehdevî zikretmiştir.(1)

"O zaman boyunlarında tasmalar ve zincirler bulunacak." Yani pek yakında onlar cehenneme girecekleri, elleri ve boyunları zincire vurulacağı vakit içinde bulunacakları bu halin batıl olduğunu bileceklerdir.

et-Teymî dedi ki: Eğer cehennem tasmalarından bir tanesi bir dağın üzerine bırakılacak olursa, karasuya ulaşıncaya kadar o dağı yerin dibine geçirir.

"(وَالسَّلَاسِلُ): **Zincirler"** buyruğu genel olarak; "(الأغلال): Tasmalar"a atf ile merfu olarak okunmuştur.

Ebu Hatim dedi ki: **"Sürüklenecekler"** anlamındaki buyruk, bu kıraate göre yeni bir cümledir. Başkası ise şöyle demiştir: Bu, hal olarak nasb konumundadır. İfadenin takdiri de şöyledir: "O zaman boyunlarında tasmalar ve zincirler bulunacak." "(يسحبون): Sürüklenerek (götürüleceklerdir)"

İbn Abbas, Ebu'l-Cevza, İkrime ve İbn Mesud ise **"zincirler"** anlamındaki lafzı nasb ile okuduğu gibi **"sürüklenecekler"** anlamındaki fiili "ye" harfini de fetha ile okumuştur. Bu okuyuşa göre ifadenin takdiri, onlar zincirlerini sürüklerler şeklindedir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Eğer zincirlerini kendileri sürükleyecek olurlarsa, bu onlar için daha da ağır bir azab olacaktır.

Bazı kıraat alimlerinin **"zincirler"** anlamındaki lafzı cer ile okudukları da

(1) Hadis olarak tesbit edemedik.

nakledilmiştir. Bu da manaya hamledilerek böyle okunmuştur, diye açıklanır. Çünkü buyruğun anlamı: "(أعناقهم في الأغلال والسلاسل): Onların boyunları tasmalar içinde ve zincirler ile (vurulmuş olacak)dır" şeklindedir. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

ez-Zeccac da şöyle demiştir: **"Zincirler"** anlamındaki lafzı cer ile okuyanların okuyuşuna göre anlam: "(وفي السلاسل يُسْحَبُونَ): Zincirler içerisinde sürüklenirler" şeklindedir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bu anlama göre cer ile okumak caiz değildir. Çünkü bir kimse "(زيد في الدار): Zeyd evdedir" demek istediği vakit harf-i cerri zikretmeksizin: (زيد الدارِ) diye söylemesi güzel kaçmaz. Bununla birlikte şu anlamda olmak üzere bu kelimenin cer ile okunması caizdir: "(إذ أعناقهم في الأغلال والسلاسل): O vakit onların boyunları tasmalar içinde ve zincirler içinde olacaktır". Bu durumda **"zincirler"** lafzı da **"tasmalar"** lafzına atf-ı nesak ile cer ile okunmuş olur. Çünkü "zincirler" anlamındaki lafız cer konumundadır. Nitekim: "(خاصم عبد الله زيداً العاقلين): Aklı başında Abdullah ile Zeyd birbirleriyle tartıştılar" diyerek "aklı başında iki kişi" anlamındaki (العاقلين)'ı nasb ile kullanmak gibi. Bununla birlikte her ikisinin merfu okunması da caizdir, çünkü biri diğeri ile tartışacak olursa karşısındaki de onunla tartışmış olur. el-Ferra da şöyle bir beyit nakletmektedir:

قد سَالَم الحياتِ مِنه القَدَمَا الأُفْعُوَانَ والشُّجاعَ الشَّجْعَمَا

"Onun ayağı yılanlarla barış yaptı,
O yılanlarla, büyük yılanlarla, koca koca yılanlarla."

Görüldüğü gibi burada: "(الأفعوان): Yılanlarla" kelimesi daha önce geçen diğer "yılanlar (anlamındaki el-hayyat)" lafzına tabi kılarak nasb ile okumuştur. Çünkü yılanlar ayaklarla barışacak olursa ayak da onlarla barış yapmış olur.(1)

Buna göre **"zincirler"** anlamındaki lafzı nasb ya da cer ile okuyanlar orada vakıf yapmazlar.

"Kaynar suda" anlamı verilen: (الحميم) lafzı son derece sıcak demektir. Bunun kaynamış durumdaki irin anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Sonra ateşte yakılacaklar." Yani ateşe atılacaklar ve ateş için tutuşturulma malzemesi olacaklar. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. "(سجرت التنور): Tandırı yaktım" demektir, yine: "(سجرته): Onu doldurdum" anlamındadır.

(1) Buradaki bu barış yaptı anlamındaki kelime yılanın sokması anlamında da kullanılır.

"(وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ): ***Ve dopdolu denize (de yemin olsun ki)"*** (et-Tur, 52/6) buyruğunda da bu anlamdadır. Buna göre: Cehennem ateşi onlarla doldurulacaktır, demek olur. Şair de bir dağ keçisini anlatırken şöyle demektedir:

إِذَا شَاءَ طَالَعَ مَسْجُورَةً تَرَى حَوْلَهَا النَّبْعَ وَالسَّمْبَرَا

"Diledi mi dolu dolu (iyice açılmış) bir gözle bakar,
Etrafında kayın ağacını da, susamı da görür."

Burada görüldüğü gibi "dolu göz (dikkatle bakan ve irice açılmış göz)" anlamındadır.

"Sonra onlara denilecek ki: Hani ortak tutageldikleriniz nerede?"

"Allah'tan başka." Bu ifade bir sitem ve azardır.

"Onlar: Önümüzden kaybolup, gittiler... diyecekler." Yani yok oldular, bizi azapta bırakıp gittiler.

Buradaki "(ضَلُّوا): Kaybolup gittiler" ifadesi; "(ضلّ الماءُ في اللبن): Su sütün içinde kayboldu" tabirinden alınmıştır. Onları bulamayacağımız bir hale geldiler, diye de açıklanmıştır.

"Hayır, biz zaten önceden hiçbir şeye ibadet etmiyorduk." Yani bizim ibadet ettiğimiz şeyler görmüyor, işitmiyor, zarar veremiyor, fayda sağlayamıyordu.

Bu ifade onların putlara ibadet ettiklerini inkâr anlamında değildir. Aksine onların putlara yaptıkları ibadetin bâtıl ve boş olduğunu bir itiraftır.

Yüce Allah da şöyle buyuracak: **"Allah kâfirleri işte böyle şaşırtır."** Yani bu kimseleri şaşırttığı gibi her kâfire de böyle yapar.

"Bu halinizin" azabınızın **"sebebi şudur: Siz yeryüzünde haksız yere"** masiyetlerle **"şımarıyor"** dunuz. Bu söz onlara azar olmak üzere söylenecektir. Şu demektir: Sizin bu hale düşmeniz dünya hayatında iken masiyetleriniz ile mal ve tabilerinizin çokluğu ve sağlık ile şımarırcasına açıkça sevindiğinizi ortaya koymanızdır.

Şöyle de açıklanmıştır, onların peygamberlere karşı şımarmaları peygamberlere: Biz biliyoruz ki öldükten sonra diriltilmeyecek ve azab da görmeyeceğiz, demeleri idi. Mücahid de yüce Allah'ın: ***"Peygamberleri onlara apaçık deliller ile geldiğinde onlar yanlarındaki ilim dolayısı ile şımardılar."*** (el-Mu'min, 40/83) buyruğu ile ilgili olarak böyle açıklama yapmıştır.

"Ve taşkınlık gösteriyordunuz" buyruğu hakkında Mücahid ve başkala-

rı haddi aşıyor ve azgınlaşıyordunuz. Buna dair açıklamalar daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/37. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

ed-Dahhak dedi ki: "Ferah" sevinç demektir. "Merah" ise haksızlık, hadi aşmak demektir.

Halid, Sevr'den o Muaz'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki:

إن الله يبغض البلخين الفرحين ويحب كل قلب حزين ويبغض أهل بيت لَحمين ويبغض كل حبر سمين

"Şüphesiz Allah böbürlenip şımaranları sevmez. Kederli herbir kalbi de sever. (Buna karşılık) çok et yiyen ev halklarına ve şişman her ilim sahibine de buğzeder."(1)

Burada "çok et yiyen ev halkı"ndan kasıt gıybet ederek insanların etlerini yiyen kimselerdir. "Şişman ilim sahibi"nden kasıt ise oldukça bilgili olmakla birlikte bildiğini insanlara söylemeyen kimse demektir. Yani çok bilgili olmakla beraber, insanların bilgisinden faydalanamadığı kişidir. Bunu el-Maverdî zikretmektedir.

"Çok et yiyen kimseler" ifadesi ile kastedilenlerin gerçekten çokça et yiyen kimseler oldukları da söylenmiştir. Ömer (r.a)'ın söylediği: "Sizler bu et kesilen yerlerden uzak durunuz. Çünkü bunların içkinin alışkanlık yapması gibi bir alışkanlık yapmaları sözkonusudur." Bunu da el-Mehdevî zikretmiştir. Birinci açıklama Süfyan es-Sevrî'nin açıklamasıdır.

"Cehennem kapılarından... giriniz." Yani o gün onlara böyle denilecektir. Yüce Allah da: *"Onun yedi kapısı vardır."* (el-Hicr, 15/44) diye buyurmaktadır.

"Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür" Bütün bunlara dair açıklamalar (el-Hicr, 15/43-44. âyetlerin tefsiri ile en-Nahl, 16/29. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Bu sebeble sabret! Muhakkak Allah'ın vaadi haktır." Bu buyruk, Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Yani şüphesiz bizler ya sen hayatta iken yahut ahirette onlardan senin intikamını alacağız.

"(فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ): **Eğer sana gösterirsek"** buyruğu şart dolayısıyla cezm konumundadır. (ما) te'kid için fazladan gelmiştir. -Fiilin sonundaki- "nun" da böy-

(1) Maverdi, *Nüket*, V, 165'te ilgili dipnotta Tirmizi el-Hakim'in *Nevadiru'l-Usul*'da Şehr b. Havşeb yoluyla zikretmiş olduğu belirtilmekte ayrıca Şehr'in zayıf bir ravi kabul edildiğine dikkat çekilmektedir. Sadece son bölümü de Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 365'de Malik b. Dinar'dan "Hikmet'te... okudum ki" diyerek; V, 365'de: Ka'b'dan naklen; el-Aclunî, *Kefşu'l-Hafa*, I, 289'da bu rivayete ve kaynaklarına dair nisbeten geniş bilgiler vermekte; Peygamber'e merfu' bir rivayetinden söz etmemektedir.

ledir. Bundan dolayı da cezm ortadan kalkmış, fiil fetha üzere bina edilmiştir.

"Veya seni vefat ettirirsek" buyruğu da ona atfedilmiştir, **"sonunda onlar bize döndürüleceklerdir"** buyruğu da şartın cevabıdır.

"Andolsun Biz senden önce de peygamberler gönderdik." Yine yüce Allah bu buyruğu ile de kendisinden önce gelmiş peygamberlerin karşılaşmış oldukları durumları hatırlatarak teselli etmektedir.

"Onlardan kimisinin kıssalarını sana anlattık." Onlara dair haberleri, kavimlerinden çektiklerini sana bildirdik.

"Kiminin de kıssalarını sana anlatmadık. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir peygamberin kendiliğinden" kendi başına buyruk olarak **"bir âyet** (mucize) **getirmesi mümkün olmaz. Allah'ın emri geldiğinde"** yani yüce Allah'ın onları azaplandırmak için tesbit ettiği vakit geldiğinde, Allah onları helâk eder. Helâklerinin ertelenmesi ise, yüce Allah'ın aralarından İslâm'a gireceğini bildiği kimselerin İslâm'a girmeleri ve onların sülblerinden gelecek olan mü'minler dolayısıyladır.

Bununla Bedir'de öldürüleceklere işaret edildiği de söylenmiştir.

"Hak ile hükmolunur. İşte bâtılcılar" yani batıla uyan ve şirk içinde olan kimseler **"orada hüsrana uğrayıverirler."**

اَللّٰهُ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِى صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾ وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهٖ فَاَىَّ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾

79. Allah davarları bazısına binesiniz, bazısını da yiyesiniz diye sizin için yaratandır.

80. Ve sizin için onlarda faydalar vardır. Kalplerinizdeki arzuya onların üzerine ulaşmanız için... Üstelik hem onların üzerinde, hem gemilerin üstünde taşınırsınız.

81. Sizlere âyetlerini gösteriyor. Allah'ın âyetlerinden hangisini inkâr ediyorsunuz?

"Allah davarları" buyruğu hakkında Ebu İshak ez-Zeccac dedi ki: Burada **"el-en'am: davarlar"**dan kasıt develerdir.

"Bazısına binesiniz, bazısını da yiyesiniz diye sizin için yaratandır." Atların etinin yenilmeyeceğini söyleyip develerin yenileceğini mübahı kabul eden kimseler, yüce Allah'ın davarlar hakkında **"bazısını da yiyesiniz diye"** buyurmuş olduğunu, buna karşılık atlar hakkında ise: ***"Hem binmeniz için hem de süs olmak üzere atları, katırları ve merkebleri (yarattı)"*** (en-Nahl, 16/8) diye buyurmuş, buna karşılık bunların yenilmelerinin mübah olduğunu sözkonusu etmemiş olduğunu delil gösterirler. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden en-Nahl Sûresi'nde (16/8. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve sizin için onlarda faydalar vardır." Tüylerinde, yünlerinde, kıllarında süt, yağ, tereyağı, peynir ve buna benzer daha başka faydalar vardır.

"Kalplerinizdeki arzuya onların üzerinde ulaşmanız için." Yani bunlar yolculuklarda yüklerinizi taşırlar. Bütün bunlara dair açıklamalar daha önce en-Nahl Sûresi'nde (16/7-8. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bunları burada tekrarlamanın bir anlamı yoktur. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Üstelik hem onların"** karada davarların **"üzerinde, hem"** denizde **"gemilerin üstünde taşınırsınız."**

"Sizlere âyetlerini gösteriyor." Sözü geçen bu hususlarda O'nun birliğine ve kudretine delâlet eden âyetlerini, belgelerini gösteriyor.

"Allah'ın âyetlerinden hangisini inkâr ediyorsunuz?" buyruğundaki "(أَيَّ): Hangisi" buyruğu; "(تُنكِرُونَ): **İnkâr ediyorsunuz"** ile nasbedilmiştir. Çünkü istifhamın (sorunun) sözün başında gelmesi gerekir. O bakımdan ondan önceki amiller onda amel etmezler.

Şâyet fiil ile birlikte "he" ("onu" anlamında) gelmiş olsaydı, o zaman (أَيٌّ)'nin ref' ile okunması tercih edilirdi. Eğer istifham elif ya da: "(هل): mi, mı..." ile gelmiş olsaydı, onlardan sonra da bir isim gelip sonra da he zamiri bulunan bir fiil gelseydi, o takdirde tercih edilen okuyuş nasb okuyuşu olurdu.

Buyruğun anlamı şudur: Sizler bütün bunların Allah tarafından yaratıldıklarını inkâr etmediğinize göre; O'nun öldükten sonra diriltmeye ve ameller dolayısıyla hesaba çekmeye kadir olduğunu ne diye inkâr ediyorsunuz?

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا
فِي الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾
فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِندَهُم مِّنَ
الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْا
بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ
﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا ۖ سُنَّتَ اللَّهِ
الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ ۖ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

82. Kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmaları için, yeryüzünde gezip, dolaşmadılar mı? Onlar bunlardan daha çok, kuvvetçe de, yerlerinde eserleri itibarı ile de daha güçlü ve daha çetin idiler. Ama kazanageldikleri şeyler onlara fayda vermedi.

83. Peygamberleri onlara apaçık deliller ile geldiğinde onlar yanlarındaki ilim dolayısı ile şımardılar ve alay edegeldikleri şey onları kuşatıverdi.

84. Onlar Bizim azabımızı gördüklerinde: "Bir olarak Allah'a inandık. O'na eş tutmakta olduğumuz şeyleri de inkâr ettik" dediler.

85. Ama bizim azabımızı gördüklerinde imanları onlara fayda vermedi. Bu, Allah'ın kulları hakkında geçerli olagelen sünnetidir ve kâfirler işte burada hüsrana uğradı...

"Kendilerinden öncekilerin" geçmiş ümmetlerin geriye bıraktıkları izlerini görsünler diye **"akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmaları için yeryüzünde gezip, dolaşmadılar mı? Onlar bunlardan"** sayıca **"daha çok kuvvetçe de yerlerinde eserleri itibarı ile de daha güçlü ve daha çetin idiler; ama kazanageldikleri şeyler"** inşa ettikleri yapılar, mallar, sahib oldukları çocuklar ve onlara tabi olan kimseler **"onlara fayda vermedi."**

Buna göre; "(ما): ...me..." olumsuzluk edatı, red ve inkâr içindir. Yani bun-

ların onlara hiçbir faydaları olmadı. Bu edatın istifham (soru edatı) olduğu da söylenmiştir. Yani helâk edildikleri vakit kazandıklarının kendilerine ne faydası oldu?

"(أَكْثَرَ): **Daha çok"** lafzı munsarıf değildir, çünkü; (أفعل) veznindedir. Kûfelilerin iddia ettiklerine göre munsarıf olmayan herbir lafzın munsarıf olması mümkündür, ancak bundan daha üstün anlamını ifade eden kipin vezni olan: (أفعل) veznindeki lafızlar eğer beraberinde; "(من): ...den, dan" var ise şiirde olsun, başka yerde olsun hiçbir şekilde munsarıf gelemez.

Ebu'l-Abbas dedi ki: Eğer munsarıf gelmesinin engeli: "(من): ...den, dan" edatı olsa idi, o takdirde: "(مررت بخير منك وشر منك ومن عمرو): Senden daha iyisine ve senden ve Amr'dan daha kötüsüne yolum düştü" denilememesi icab ederdi.

"Peygamberleri onlara apaçık delillerle" açık seçik belgelerle **"geldiğinde onlar yanlarındaki ilim dolayısı ile şımardılar"** buyruğunun anlamı hakkında üç görüş vardır. Mücahid dedi ki: Yanlarındaki ilim ile sevinen, şımaran: Biz onlardan daha iyi biliriz. Ne azab ediliriz, ne de öldükten sonra diriltiliriz, diyen kâfirlerdir.

Bir başka açıklamaya göre kâfirler, ellerinde bulunan dünya bilgisi dolayısı ile şımarıp sevindiler. Yüce Allah'ın: *"Dünya hayatından görünen kısmı bilirler."* (er-Rum, 30/7) buyruğunda dile getirilen bilgi gibi.

Bir diğer açıklamaya göre; sevinenler peygamberlerdir. Kâfirler onları yalanlayınca, yüce Allah onlara kâfirleri helâk edip kendilerini ve mü'minleri kurtaracağını haber verdi. Buna göre **"onlar"** mü'minlerin kurtulacağına dair **"yanlarındaki ilim dolayısı ile sevindiler"** demek olur.

"Ve alay edegeldikleri şey" yani peygamberlerin kendilerine getirdikleri şeyler ile alay etmelerinin cezası **"onları"** kâfirleri **"kuşatıverdi."**

"Onlar bizim azabımızı" gözleriyle **"gördüklerinde: Bir olarak Allah'a inandık. O'na eş tutmakta olduğumuz şeyleri de"** yani ibadette O'na ortak koştuğumuz putları da **"inkâr ettik, dediler."**

"Ama bizim azabımızı gördüklerinde" azabın geldiğini ve azabın kendisini gözleriyle gördükleri vakit Allah'a **"imanları onlara fayda vermedi."**

"(سُنَّةَ اللهِ): **Allah'ın sünneti"** buyruğu bir mastardır, çünkü Araplar: "(سَنَّ يسن سنّاً وسُنّة): Sünnet kıldı, sünnet kılar, sünnet kılmak" derler. Yani yüce Allah kâfirler hakkında şu sünneti (kanunu) tesbit etmiştir: Azabı gördükleri takdirde iman edecek olurlarsa, imanlarının kendilerine bir faydası olmaz. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi (4/17-18. âyetler, 2. başlık ve devamında) ile Yunus Sûresi'nde (10/98. âye-

tin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yine yüce Allah'ın sünnetinin bir gereği olarak, azabın görülmesinden ve geleceğinin kesin olarak anlaşılıp bilinmesinden sonra tevbe kabul edilmez.

Şöyle de açıklanmıştır: Ey Mekkeliler! Kâfirlerin helâk edilmesi hususunda Allah'ın sünnetinden sakınınız. Buna göre "Allah'ın sünneti" anlamındaki buyruk (sakındırmak) ve iğra (teşvik) olarak nasbedilmiştir.

"Ve kâfirler işte burada hüsrana uğradı" buyruğu hakkında ez-Zeccac şöyle demiştir: Onlar önceden de hüsran içinde idiler. Şu kadar var ki, onların azabı görecekleri vakit hüsranda oldukları bizim için de açıklık kazanmış olur.

İfadede takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Yani **"ama bizim azabımızı gördüklerinde imanları onlara fayda vermedi"** ... **"ve kâfirler işte burada hüsrana uğradı"** bütün kâfirler hakkındaki sünnetimiz böylece olduğu gibi.

Buna göre **"sünnet"** lafzının nasb ile gelmesi, başındaki harfi cerrin (gibi anlamını veren kef harfinin) kaldırılması dolayısıyladır. Allah'ın bütün ümmetler hakkındaki sünnetleri gibi demek olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Ğafir (el-Mu'min) Sûresi'nin tefsiri burada sona ermektedir. Yüce Allah'a hamdolsun.

Fussilet Sûresi

1-54. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Herkese göre Mekke'de inmiştir.
Ellidört âyettir, elliüç âyet olduğu da söylenmiştir.

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٢﴾ كِتَابٌ فُصِّلَتْ
اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَاَعْرَضَ
اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِيٓ اَكِنَّةٍ مِمَّا
تَدْعُونَآ اِلَيْهِ وَفِيٓ اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ
اِنَّنَا عَامِلُونَ ﴿٥﴾

1. **Hâ, Mîm.**
2. **Rahmân, Rahîm olan tarafından indirilmiştir.**
3. **Bilen bir kavim için âyetleri gereği gibi açıklanmış, Arapça bir Kur'ân olarak** (indirilmiş) **bir kitabtır.**
4. (Hem de) **müjdeleyici ve korkutucu olmak üzere** (indirilmiştir). **Ama onların çoğu yüz çevirmişlerdir. Bundan dolayı onlar işitmezler.**
5. **Dediler ki: "Bizi davet edegeldiğin şeye karşı kalplerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık vardır. Bizimle senin arada da bir perde vardır. O halde sen yapacağını yap! şüphesiz biz de yapanlarız."**

"Hâ. Mîm. Rahmân, Rahim olan tarafından indirilmiştir" buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccac şöyle demiştir: "(تَنْزِيلٌ) **İndirilmiştir"** buyruğu mübteda olarak merfudur. Haberi ise **"âyetleri gereği gibi açıklanmış bir kitabtır"** buyruğudur. Basralıların görüşü budur.(1)

el-Ferra da şöyle demektedir: Bunun merfu olarak gelmesi; "(هذا): Bu" lafzının takdirine binaen de olabilir. Ayrıca "(كِتَابٌ): **Bir kitaptır"** buyruğunda yüce Allah'ın "(تَنْزِيلٌ): **İndirilmiştir"** buyruğundan bedel olduğu da söylenebilir. Bunun yüce Allah'ın: **"indirilmiştir"** buyruğunun sıfatı olduğu da söylenmiştir. **"Hâ. Mîm"** Yani bu "Hâ. Mîm"dir anlamındadır, diye de açıklanmıştır. Tıpkı "şu bölüm" dediğimizde bunun "o şu bölümdür" anlamında olmasına benzer. Buna göre "Hâ. Mîm" gizli bir mübtedanın haberidir. Yani "(هو حمٓ): o Hâ, Mîm'dir" demek olur. "(تَنْزِيلُ) İndirilmiştir" buyruğu da bir başka mübteda olur. **"Bir kitaptır"** lafzı da onun haberi olur.

"Gereği gibi açıklanmış" beyan edilip açık açık ifade edilmiş anlamındadır. Katade dedi ki: Bu da açıkça helal ve haramının neyin itaat, neyin masiyet olduğunun açıklanması ile gerçekleşmiştir. el-Hasen: Vaad ve vaid (tehdit) ile Süfyan: sevab ve ikab ile açıklanmıştır, demişlerdir.

"Gereği gibi açıklanmış" anlamındaki buyruk; (فُصِّلَتْ) diye de okunmuştur. Hak ile batılı birbirinden ayırmış veya anlamlarının farklılığı ile kimisi kiminden ayrılmış, demek olur. Bu da: "(تباعد من البلد): Şehirden uzaklaştı" ifadesinden alınmıştır.

"Arapça bir Kur'ân olarak" anlamındaki: (قُرْآنًا عَرَبِيًّا) buyruğunun nasb ile gelmesi, çeşitli şekillerde açıklanmıştır. el-Ahfeş dedi ki: Bu övgü olmak üzere nasb ile gelmiştir. Bir fiil takdiri ile mansup olduğu da söylenmiştir. "Arapça bir Kur'ân"ı an demek olur. Fiilin iadesi dolayısıyla (anlamca tekrar edildiği kabul edilmekle) nasbedildiği de söylenmiştir. Biz "Arapça bir Kur'ân"ı geniş geniş gereği gibi açıkladık" demek olur.

Hal olarak nasb ile geldiği de söylenmiştir. Yani, "onun âyetleri Arapça bir Kur'ân" olduğu halde "gereği gibi açıklanmış"tır.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Gereği gibi açıklanmış"** fiili adeta bir fail (gerçekte naib-i fail, yani sözde özne) konumuna gelinceye kadar "âyetleri" ile (amel etmek suretiyle) meşgul olunca, bu sefer beyanın (temyiz suretiyle açıklamanın) üzerinde gerçekleşmesi dolayısıyla; "bir Kur'ân olarak" anlamındaki lafız nasb ile gelmiştir.

Nasb ile gelmesi kat' üzere (önceki buyrukla ilişkisi bulunmaksızın) olduğu da söylenmiştir.

---

(1) Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: "Rahmân, Rahim olan tarafından indirilmiş olan (bu kitab), âyetleri gereği gibi açıklanmış bir kitabtır"

"Bilen bir kavim için" buyruğu hakkında ed-Dahhak dedi ki: Yani Kur'ân Allah tarafından indirilmiştir. Mücahid de şöyle açıklamıştır: Tevrat ve İncil'de O'nun bir ve tek ilâh olduğunu bilen bir topluluk için demektir. Arapçayı bilen ve onun benzerini meydana getirmekten aciz kaldıklarını anlayan kimseler için, diye de açıklanmıştır. Çünkü Arapça olmasaydı, bunu bilemezlerdi.

Derim ki: Bu daha doğru bir açıklamadır. Sûre de Kur'ân'ın i'cazı hususunda Kureyşlileri azarlamak üzere inmiştir.

"Müjdeleyici ve korkutucu olmak üzere" buyrukları **"âyetleri"** buyruğundan haldir. Bunda âmil ise **"gereği gibi açıklanmış"** anlamındaki fiildir.

Bunların Kur'ân'ın sıfatları olduğu da söylenmiştir. Allah'ın dostları için **"müjdeleyici ve"** onların düşmanları için de **"korkutucu olmak üzere** (indirilmiş bir kitaptır)."

"Müjdeleyici ve korkutucu olmak üzere" anlamındaki buyruklar **"kitab"**ın sıfatı olmak üzere: "(بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ): Müjdeleyici ve korkutucudur" diye de okunmuştur. Bu şekilde hazfedilmiş bir mübtedânın haberi de olabilir. Yani "(bu kitab) müjdeleyici ve korkutucudur" demek olur.

"Ama onların" Mekkelilerin **"çoğu yüz çevirmiştir. Bundan dolayı onlar"** faydalanacakları bir şekilde **"işitmezler."**

Rivayete göre er-Reyyan b. Harmele şöyle demiştir: Kureyşlilerden ileri gelenler ile Ebu Cehil, Muhammed (sav)'ın durumu bizim için içinden çıkılmaz bir hal aldı. Şiiri, kâhinliği ve büyüyü bilen bir adam araştırıp bulsanız da onunla konuşsa, sonra da gelip bize onun durumunu açıklasa, dediler.

Utbe b. Rabia dedi ki: Allah'a yemin ederim ben kâhinliği, şiiri ve büyüyü bilen birisiyim. Eğer böyle ise, onun durumu bana gizli kalmayacak şekilde bunları biliyorum. Bunun üzerine ona: Haydi ona git ve onunla konuş, dediler. O da Peygamber (sav)'a giderek ona: Ey Muhammed dedi. Sen mi hayırlısın yoksa Kusey b. Kilab mı? Sen mi hayırlısın yoksa Haşim mi? Sen mi hayırlısın yoksa Abdulmuttalib mi? Sen mi hayırlısın yoksa Abdullah mı? Sen ne diye bizim ilâhlarımıza dil uzatıyorsun? Atalarımızın sapık olduğunu söylüyorsun. Bizi akılsızlıkla itham ediyorsun, dinimizi yeriyorsun. Şâyet sen eğer bize başkan olmanın peşinde isen bütün sancaklarımızı senin emrine veririz ve hayatta kaldığın sürece bizim başkanımız olursun. Eğer evlenmek istiyor isen Kureyş kızlarından istediğin on tanesi ile seni evlendiririz. Şâyet servet sahibi olmak istiyorsan, seni senden sonra gelecek olan soyunu sopunu zengin edecek kadar sana mal toplarız. Eğer sana geldiğini söylediğin şahıs cinlerden birisi olup seni etkisi altında almış ise, seni tedavi etmek için bu uğurda mallarımızı harcarız veya bu yolda kendimizi tüketiriz.

Bu arada Peygamber (sav) susmuş, sesini çıkarmıyordu. Utbe söyleyeceklerini bitirdikten sonra peygamber ona: Ey Ebu'l-Velid! Söyleyeceklerini bitirdin mi? diye sordu. O da: Evet deyince, Peygamber: O halde kardeşimin oğlu beni dinle, dedi. Utbe: Dinleyeyim dedi, Peygamber şöyle buyurdu: ***"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adı ile Hâ. Mîm. (Bu kitab) rahman, Rahîm olan tarafından indirilmiştir. Bilen bir kavim için... Eğer yüz çevirirlerse sen de de ki: Ben Ad ve Semud'a gelen yıldırım gibi bir yıldırımla sizi korkutup uyarırım"*** (Fussilet, 41/1-13) buyruğuna kadar okudu.

Utbe ileri atılarak elini Peygamber (sav)'ın ağzına koydu. Allah hakkı için akrabalık bağı için susmasını ondan istedi. Utbe evine geri döndü, Kureyşlilerin yanına çıkmadı. Ebu Cehil ona gelerek: Muhammed'in dinine mi girdin? Yoksa onun yemeği hoşuna mı gitti? dedi.

Utbe bu işe kızdı ve ebediyyen Muhammed ile konuşmayacağına yemin etti, sonra şunları söyledi: Allah'a yemin ederim, siz de biliyorsunuz ki ben Kureyşliler arasında malı en çok olanlardan birisiyim. Fakat ben ona durumu arzedince bana öyle bir sözlerle cevab verdi ki, Allah'a yemin ederim o söz ne şiirdir, ne kâhinliktir, ne de büyüdür. Sonra onlara Muhammed'den duyduklarını ***"Ad ve Semud'a gelen yıldırım gibi..."*** buyruğuna kadar okudu. (Devamla dedi ki): Sonra ben ağzını tuttum, akrabalık bağını hatırlatarak okumamasını ondan istedim. Siz de bilirsiniz ki, Muhammed bir şey söyledi mi yalan söylemez. Allah'a yemin ederim, üzerinize bir azabın ineceğinden -yıldırımı kastediyor- korktum.

Bu haberi Ebu Bekir el-Enbarî de ***"er-Raddu*** (Alâ Men Halefe Mushafe Osmane)" adlı eserinde Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den diye rivayet etmiştir. Orada belirtildiğine göre; sonra Peygamber (sav) ***"Ha. Mîm. Fussilet"*** sûresini secde âyetine varıncaya kadar okudu. Peygamber secdeye kapandı, Utbe ise arkadan ellerine dayanmış olarak söylediklerine kulak verip dinliyordu. Rasûlullah (sav) okumasını bitirince ona: Ey Ebu'l-Velid dedi. Sana okuduklarımı dinledin, artık seni onlarla başbaşa bırakıyorum." Utbe meclisteki bulunan Kureyşlilere gitti. Onlar da Allah'a yemin ederiz Ebu'l-Velid yanınızdan gittiğinden bir başka türlü yanınıza dönüyor. Sonra: Ne haberler getirdin? Ey Ebu'l-Velid, dediler. O da şöyle dedi: Allah'a yemin ederim Muhammed'den öyle bir söz duydum ki, onun benzerini asla duymuş değilim. Allah'a yemin ederim ondan duyduğum sözler ne şiirdir, ne kâhinliktir. Gelin, bu hususta bana itaat ediniz ve benim dediğimi kabul ediniz. Muhammed'i yapmak istediğinde serbest bırakınız, ona ilişmeyiniz. Allah'a yemin ederim, ondan duyduğum bu sözlerin haberleri mutlaka yankı getirecektir. Şâyet Araplar onun başına bir iş açarlarsa, başkaları vasıtası ile ondan kurtulmuş olur-

sunuz. Eğer bir kral yahut bir peygamber olursa, onun sebebiyle insanların en mutluları olursunuz, çünkü onun mülkü sizin mülkünüz, onun şerefi si zin şerefinizdir.

Bu sefer: Heyhat dediler, ey Ebu'l-Velid, Muhammed seni de büyüledi. Ebu'l-Velid de: Bu benim sizin lehinize ileri sürdüğüm görüşümdür, istedi ğinizi yapınız diye karşılık verdi.

"Dediler ki: Bizi davet edegeldiğin şeye karşı kalplerimiz örtüler içindedir" buyruğundaki: "(الأكِنة): **Örtüler"** lafzı, (كِنان)'in çoğuludur. Bu da "örtü" demektir. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/88. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Mücahid dedi ki: Kalb için örtüler, oklar için kalkan gibidir.

"Kulaklarımızda bir ağırlık vardır." Sağırlık demektir. Bundan dolayı senin sözlerin kulaklarımızdan içeriye girmiyor. Kalplerimiz de onu anlayıp kavramayacak şekilde örtülü bulunuyor.

"Bizimle senin aranda da bir perde vardır." Yani din ayrılığı vardır. Çünkü onlar putlara tapıyor, kendisi ise yüce Allah'a ibadet ediyordu. Bu anlamdaki açıklamayı el-Ferra ve başkaları yapmıştır.

Senin çağrını kabul etmemizi engelleyen bir örtü (vardır), diye de açıklanmıştır. Denildiğine göre Ebu Cehil başına bir örtü sararak -onunla alay olsun diye-: Ey Muhammed! Bizimle senin aranda bir perde vardır, demişti. Bunu en-Nekkaş naklettiği gibi, el-Kuşeyrî de zikretmiş bulunmaktadır. O halde burada hicab (perde), elbise demektir.

"O halde sen yapacağını yap şüphesiz biz de yapanlarız." Bizi helâk etmek için çalış. Biz de seni helâk etmek için çalışanlarız. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır.

Mukatil de şöyle demiştir: Seni peygamber olarak gönderen ilâhın için çalış, biz de tapındığımız ilâhlarımız için çalışacağız.

Bir başka açıklama: Senin dinin neyi gerektiriyorsa onu yap, biz de dinimizin gerektirdiğini yapacağız. Beşinci bir ihtimal de şudur: Sen ahiretin için çalış, biz de dünyamız için çalışacağız. Bunu da el-Maverdî zikretmiş bulunmaktadır.(1)

(1) Bu açıklamaların toplamı beş değil, dört etmektedir. Bunların dördü aynı manada: Maverdi, *Nüket*, V, 168'de geçmektedir.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ
فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ ۗ وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ ﴿٦﴾ الَّذِينَ
لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُم بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

6. De ki: "Ben ancak sizin gibi bir insanım. Bana, sizin ilâhınız ancak bir tek ilâhtır diye vahyolunuyor. O halde O'na dosdoğru yönelin ve O'ndan mağfiret dileyin. O müşriklerin vay haline!"
7. Onlar ki hem zekâtı vermezler, hem de onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir.
8. Şüphesiz ki iman edip salih amel işleyenler, onlar için kesilmeyen bir ecir vardır.

"De ki: Ben ancak sizin gibi bir insanım." Yani ben bir melek değilim. Ben Ademoğullarından birisiyim. el-Hasen dedi ki: Yüce Allah ona (böylece) alçak gönüllülüğü öğretmektedir.

"Bana sizin ilâhınız ancak bir tek ilâhtır diye" semâdan melekler aracılığı ile **"vahyolunuyor. O halde"** O'na iman edin ve **"O'na dosdoğru yönelin."** O'na dua etmek ve O'ndan dilekte bulunmak suretiyle yüzlerinizi O'na çevirin. Bu da bir kimsenin: Evine yönel, demesine benzer. Yani dosdoğru evine git, başka bir tarafa sapma, demektir.

"Ve O'ndan" koştuğunuz şirkten ötürü **"mağfiret dileyin. O müşriklerin vay haline."**

"Onlar ki hem zekâtı vermezler." İbn Abbas dedi ki: Yani onlar Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmezler. Çünkü nefislerin zekâtı odur. Katade de şöyle demiştir: Zekatın farz olduğunu ikrar edip kabul etmezler. ed-Dahhak ve Mukatil de şöyle demiştir: Onlar ne sadaka verirler, ne de itaat uğrunda bir harcamada bulunurlar.

Yüce Allah, fazilet sahibi kimselerin kendilerine yakıştırmadığı cimrilik sebebiyle onları azarlamaktadır. Ayrıca bu buyrukta, kâfirin zekâtın ona farzolduğu kabul edilmemekle birlikte, küfrü sebebiyle azab edileceğine delalet vardır.

el-Ferra ve başkaları şöyle demiştir: Müşrikler çeşitli harcamalar yapıyor,

hacılara su içiriyor, yemek yediriyorlardı. Ancak Muhammed (sav)'a iman eden kimseleri bunlardan mahrum edince, haklarında bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

"Hem de onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir." İşte bundan dolayı itaat uğrunda infak etmezler, dosdoğru Allah'a yönelmezler ve mağfiret de dilemezler.

ez-Zemahşerî dedi ki: Eğer: Ahireti inkâr etmekle birlikte müşriklerin diğer nitelikleri arasından zekât vermeme sıfatlarını, neden özellikle sözkonusu etti, diye sorulursa, şöyle cevab veririz: Çünkü insanın en çok sevdiği şey kendi malıdır, o canın yongasıdır. Malını Allah yolunda harcayacak olursa, o kişinin sebat üzere dosdoğru, niyetinin samimi, içindeki duyguların apaydınlık olduğunun en güçlü delili olur. Nitekim yüce Allah: *"Allah'ın rızasını arayarak ve nefislerinden bir sebat ile mallarını infak edenlerin durumu..."* (el-Bakara, 2/265) diye buyurmakta değil midir? Yani onlar nefislerine böylece sebat vermekte, mallarını infak etmek suretiyle de nefislerinin sebatını belgelendirmektedirler. Kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kimseler (müellefe-i kulub) ancak basit birtakım dünyalıklarla bağlanmıştır. Böylelikle imanları güçlenmiş ve İslâma karşı yumuşamış oldular. Rasûlullah (sav)'dan sonra irtidad edenler ise, ancak zekâtı vermemeyi açığa vurmuşlardı. Bundan dolayı ise onlara karşı savaş ilan edilmiş, onlara karşı cihada girişilmişti. Bu uğurda mü'minler zekâtın eda edilmesi için birlikler halinde gönderilmişti. Onu vermek istemeyenler de böylelikle oldukça korkutulmuştu. İşte bundan ötürü zekât vermemek, müşriklerin niteliklerinden olarak tesbit edilmiş ve ahireti inkâr etmekle birlikte sözkonusu edilmiştir.

"Şüphesiz ki iman edip salih amel işleyenler onlar için kesilmeyen bir ecir vardır" buyruğundaki: "(غَيْرُ مَمْنُونٍ): **Kesilmeyen"** buyruğunu İbn Abbas "ardı arkası kesilmeyen" diye açıklamıştır. Bu da: "(منت الحبل): İpi kestim" ifadesinden alınmıştır. Zu'l-İsba'ın şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

إِنِّي لَعَمْرُكَ مَا بَابِي بِذِي غَلَقٍ عَلَى الصَّدِيقِ وَلَا خَيْرِي بِمَمْنُونِ

"Ömrün hakkı için kapım kilitli değildir benim,
Arkadaşıma karşı; hayrım da kesilen değildir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فَتَرَى خَلْفَهَا مِنَ الرَّجْعِ وَالْوَقْـ ـعِ مَنِينًا كَأَنَّهُ أَهْبَاءُ

"Onun arkasındaki pislikleri ve küçük çakıl taşlarını görürsün de,
Sanki onlar kesintili, ince bir toz bulutu gibidir."

Burada şair -aynı kökten gelen-: (المَنِين) lafzı ile "kesintili ve cılız toz"u kastetmektedir.

Yine İbn Abbas ve Mukatil'den "eksilmeyen" diye açıkladıkları nakledilmiştir. "(المَنُون): Çok minnet eden, ölüm" de burada gelmektedir. Çünkü o insanın gücünü azaltır. Kutrub da böyle açıklamış ve Züheyr'in şu beyitini zikretmiştir:

فَضْلُ الجِيادِ على الخيلِ البِطاءِ فَلاَ يُعْطِي بِذَلِكَ مَنُوناً وَلا نَزِقَا

"Asil olanların ağır giden atlara üstünlüğü şu ki,
Bunlar gücü eksik ve aklı başında olmayana verilmezler."

el-Cevherî dedi ki: "(المنّ) Kesmek" demektir, eksiklik anlamında olduğu da söylenir. Yüce Allah'ın: **"Onlar için kesilmeyen bir ecir vardır"** buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır. Şair Lebid de şöyle demektedir:

غُبْسٌ كَوَاسِبُ لاَ يُمْنُ طَعَامُهَا

"(O yırtıcı hayvanlar) siyaha çalan boz renkli ve yırtıcıdırlar,
Kimse onlara yiyeceklerini veriyor diye minnet etmez."

Mücahid dedi ki: **"Kesilmeyen"** sayısız, hesapsız demektir. Başlarına kakılmayan diye de açıklanmıştır.

es-Süddî dedi ki: Bu buyruk kötürüm, hasta ve kocamış yaşlılar hakkında inmiştir. İtaat etmek noktasında zayıf düştükleri takdirde sağlıklı iken işledikleri ameller ne ise, en güzel şekliyle yine onlara aynı ecirler yazılır.

قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِى خَلَقَ الْاَرْضَ فِى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ
لَهٗٓ اَنْدَادًا ۭ ذٰلِكَ رَبُّ الْعٰلَمِيْنَ ۚ﴿۹﴾ وَجَعَلَ فِيْهَا رَوَاسِيَ مِنْ
فَوْقِهَا وَبٰرَكَ فِيْهَا وَقَدَّرَ فِيْهَآ اَقْوَاتَهَا فِيْٓ اَرْبَعَةِ اَيَّامٍ ۭ سَوَاۗءً

لِلسَّآئِلِينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوَىٰٓ إِلَى السَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ
ٱئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَآ أَتَيْنَا طَآئِعِينَ ﴿١١﴾ فَقَضَىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ
فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَآءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا
بِمَصَٰبِيحَ وَحِفْظًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿١٢﴾

9. **De ki: "Siz yeri iki günde yaratan Allah'ı gerçekten inkâr ediyor musunuz ve O'na ortaklar koşuyor musunuz?" İşte O, alemlerin Rabbidir.**
10. **Orada üstünden sabit dağlar yerleştirdi, orayı bereketlendirdi ve gıdalarını isteyenler için müsavi olarak dört günde takdir etti.**
11. **Sonra duman halinde bulunan semaya yöneldi de ona ve yere: "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. İkisi de: "İsteyerek geldik" dediler.**
12. **Böylece onları yedi gök olmak üzere iki günde yarattı. Herbir göğe ona ait olan emri vahyetti. Dünya göğünü de kandillerle süsledik ve koruduk. Bu gücüne karşı konulamayan mutlak galibin, herşeyi en iyi bilenin takdiridir.**

"De ki: Siz yeri iki günde yaratan Allah'ı gerçekten inkâr ediyor musunuz?" buyruğundaki: "(أَئِنَّكُمْ): Siz... gerçekten... musunuz" buyruğu iki hemzeli olup ikinci hemze belli belirsiz okunur. (أَإِنَّكُمْ) ise iki hemze arasında bir "elif" ile okunur, bu ise azar anlamında bir istifhamdır. Yüce Allah ona (peygamberine) onları azarlamayı ve yaptıkları işten dolayı hayret etmesini emretmiştir. Yani O, gökleri ve yeri yaratan olduğu halde ne diye Allah'ı inkâr ediyorsunuz?

"İki günde" pazar ve pazartesi günleri kastedilmektir.

"Ve O'na ortaklar" zıtlar ve eşler **"koşuyor musunuz? İşte O, alemlerin Rabbidir."**

"Orada" yani yeryüzünde **"üstünden sabit dağlar yerleştirdi."** Vehb dedi ki: Allah yeri yaratınca, suyun üzerinde çalkalandı. Cebrail'e: Ey Cebrail onu sağlamlaştır, dedi. Bunun üzerine yere inip onu tuttu, fakat rüzgarlara karşı koyamadı. Rabbim dedi, sen daha iyi biliyorsun ya bu konuda ben karşı koyamadım. Bunun üzerine yüce Allah yeri dağlarla tesbit edip sağlam-

laştırdı ve oraya dağları kazık gibi yerleştirdi.

"Orayı" içinde yaratmış olduğu faydalı şeylerle **"bereketlendirdi."** es-Süddî dedi ki: Orada ağaçları bitirdi.

"Ve gıdalarını... takdir etti." es-Süddî ve el-Hasen dedi ki: Orada yaşayanların rızıklarını ve işlerinin görülmesi için gerekenleri takdir etti.

Katade ve Mücahid de şöyle demiştir: Orada oranın ırmaklarını, ağaçlarını ve diğer canlı varlıkları salı ve çarşamba günlerinde yarattı.

İkrime ve ed-Dahhak dediler ki: **"Orada gıdalarını... takdir ettik"** buyruğunun anlamı orada yaşayanların rızıklarını ve geçimleri için uygun olan çeşitli ticaretleri, ağaçları ve her beldede diğerinde bulunmayan türlü menfaatleri yaratmıştır. Böylelikle ticaret ve bir yerden bir yere yolculuk yapmak suretiyle birbirlerinden sağlayacakları menfaatlerle yaşayabilsinler.

İkrime dedi ki: Hatta bazı yerlerde altın ile tuzu dengi dengine alıp satıyorlar.

Mücahid ve ed-Dahhak dediler ki: Sabur elbisesi Sabur'dan, Taylasan Rey'den, Yemen elbiseleri Yemen'den gelir...

"Dört günde" dördüncü günün bitiminde demektir. Bunun bir örneği de bir kimsenin: Basra'dan, Bağdad'a on günde çıkıp, gittim, Kufe'ye de onbeş günde yani onbeşinci günün bitiminde (Kufe'ye vardım) demektir. Bu anlamdaki açıklamayı İbnu'l-Enbarî ve başkaları yapmıştır.

"İsteyenler için müsavi olarak" buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen dedi ki: Tam ve eksiksiz dört günde demektir. el-Ferra da diyor ki: İfadede takdim ve tehir vardır. Yani ihtiyaç duyanlar için eşit olarak gıdalarını orada takdir etmiştir. Taberî de bunu tercih etmiştir.

Hasan-ı Basrî ile Yakub el-Hadramî: **"İsteyenler için müsavi olarak"** anlamındaki buyruğu: (سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ) şeklinde cer ile okumuşlardır. İbnu'l-Ka'ka'dan ise; (سَوَاءٌ) şeklinde ref' ile okuduğu nakledilmiştir. Nasb ile okunması ise mastar kabul edilmesine göredir. "Müsavi olarak"; "(سَوَاءً): Eşit olarak" demek olup, "(استوت استواء): Müsavi oldu" demektir. Bunun hal olarak ve kat' ile nasbedildiği de söylenmiştir.

Cer ile "dört" ya da "günde" anlamındaki lafızların sıfatı olarak okunmuştur. Yani "(فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ): Tam ve müsavi dört günde" demek olur. Ref' ile okunması ise mübteda kabul edilmesine göredir, haberi ise; **"isteyenler için"** anlamındaki lafızdır yahutta "işte bu, isteyenler için müsavidir" takdirine binaen böyle okunabilir.

Meanî alimleri derler ki: **"İsteyenler için müsavi olarak"** buyruğu ve istemeyenler (bu konuda soru sormayanlar) için de böyledir, demektir. Yani

O, yeri ve içinde bulunanları isteyenler için de istemeyenler için de yaratmıştır, O, dilekte bulunana da bulunmayana da verir.

"Sonra duman halinde bulunan semaya yöneldi." Yani onu yaratmaya yöneldi ve orayı düzenlemeyi kastetti. Buradaki "istiva" bu hususta ki görüşlerin bir çoğuna göre yüce Allah'ın fiil sıfatlarındandır. Buna da yüce Allah'ın: ***"Sonra göğe yönelip de onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur"*** (el-Bakara, 2/29) buyruğu delil teşkil etmektedir. Orada (el-Bakara, 2/29. âyet, 5. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Salih, İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Sonra... semaya yöneldi"** buyruğu hakkında: Yani emri semaya yükseldi, dediğini rivayet etmektedir. el-Hasen de böyle demiştir.

Bunun zâid bir zatî sıfat olduğunu söyleyenler de şöyle derler: O ezelde sıfatlarıyla istivâ etmiştir.

"(ثُمَّ): **Sonra"** buyruğu semanın duman halinden kesiflik haline getirilmesi ile alakalıdır. Bu duman ise, daha önce Bakara Sûresi'nde (az önce belirtilen yerde) İbn Mesud'dan ve başkalarından nakledildiği üzere, suyun nefes alıp vermesinden (buharlaşmasından) meydana gelmiş idi.

"Ona ve yere: İsteyerek veya istemeyerek gelin, dedi." Ben sizde yaratmış olduğum menfaatler ve maslahatlar ile birlikte geliniz ve onları yaratıklarım için ortaya çıkartınız, demektir.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah semaya: Güneşini, ayını ve yıldızlarını çıkart. Rüzgarlarını ve bulutlarını yürüt, dedi. Yere de: Irmaklarını yar, ağaçlarını ve meyvelerini çıkart. Her ikiniz de isteyerek veya istemeyerek bunu yapınız, dedi. **"İkisi de: İsteyerek geldik, dediler."**

İfadede hazfedilmiş lafızlar da vardır. Biz senin emrine **"isteyerek geldik"** dediler, demektir.

Bir başka açıklamaya göre: Buradaki emir müsahhar kılmak demektir. Yani onlara: Olun dedi, onlar da oluverdiler. Yüce Allah'ın: ***"Bir şeyi dilediğimiz zaman sözümüz ona sadece: "Ol!" dememizden ibarettir, o da derhal oluverir"*** (en-Nahl, 16/40) buyruğunda olduğu gibi. Buna göre yüce Allah bunu, onları yaratmadan önce söylemiş olur. Ancak birinci görüşe göre bu sözleri onlara, onları yarattıktan sonra söylemiştir. Cumhurun (çoğunluğun) kabul ettiği görüş budur.

Yüce Allah'ın bu buyrukları onlara nasıl verdiği hususunda da iki açıklama vardır. Bu açıklamaların birisine göre o, kelam ile söylediği bir sözdür, ikincisine göre ise onlar tarafından anlaşılan onlara zahir olan O'nun bir kudreti ile olmuştur. Bu da maksadın gerçekleştirilmesi bakımından söz söylemek durumunda olmuştur. Bunu el-Maverdî zikretmektedir.

"İkisi de: İsteyerek geldik dediler" buyruğu hakkında da iki türlü açıklama sözkonusudur. Birincisine göre emre itaat ederek, emri kabul ederek itaatleri ortaya çıkması ile bunu söylemiş gibi oldular. Böylelikle onların itaati söz söyleme yerini tutmuştur. Recez vezninde şairin şu beyiti de bu anlamdadır:

امْتَلأ الْحَوْضُ وقال قَطْنِي مَهْلاً رُوَيْداً قَدْ مَلأْتَ بَطْنِي

"Havuz doldu ve yeter bana dedi.
Yavaş ol, yavaş karnımı doldurdun (dedi)."

Bu husus (yani dolduğu) onda açıkça göründü demektir.

İlim ehlinin çoğunluğu da şöyle demiştir: Yüce Allah yerde ve gökte konuşma kabiliyetini yarattı. Onlar da yüce Allah'ın irade buyurduğu şekilde konuştular.

Ebu Nasr es-Seksekî dedi ki: Yerden Ka'be'nin bulunduğu yer konuştu, semadan da onun karşısındaki yer konuştu. Yüce Allah da Haremini oraya koydu.

Yüce Allah'ın: **"İsteyerek geldik"** diye buyurup, (üç ve yukarısı için kullanılan çoğul kipi ile) kullanarak lafza uygun olarak: "(طائعتين): İkimiz isteyerek geldik" diye, ya da anlama uygun olarak: (طائعات) diye buyurmaması, her ikisinin de (tek sema değil) birçok semalar (yerin de bir yer değil, birçok) yerler olduklarından ötürüdür. Çünkü O, hem onlar hakkında, hem de onların içinde bulunanlar hakkında haber vermiş olmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah akıl sahibi varlıkların niteliklerinden olan söz söylemek ve cevap vermekle onları nitelelendirince, onlar için kullanılan zamir bakımından da akıl sahibi varlıklar gibi değerlendirmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Gördüm ki, onlar bana secde ediyorlardı"*** (Yusuf, 12/4) buyruğu da buna benzemektedir. Daha önceden (bu hususa dair açıklamalar -belirtilen âyetin tefsirinde-) geçmiş bulunmaktadır.

Bir hadiste de belirtildiğine göre Musa (a.s): Ey Rabbim demiş, eğer gökler ve yer Sen kendilerine: **"İsteyerek veya istemeyerek gelin"** dediğinde Sana karşı gelmiş olsalardı, onlara ne yapacaktın? Yüce Allah: Yarattığım canlılardan birisine emrederdim, o ikisini yutardı diye cevab verdi. Tekrar: Rabbim, peki bu canlı varlık nerede? diye sordu. Yüce Allah: Benim meralarımdan birisinde, dedi. Musa (a.s): Rabbim o mera nerede? diye sordu. Yüce Allah: İlmimden bir ilim içinde, diye buyurdu. Bunu es-Sa'lebî zikretti.

İbn Abbas, Mücahid, Said b. Cübeyr ve İkrime **"gelin"** anlamındaki buyruğu: (ائْتِ) şeklinde med ve üstün ile okumuşlardır. **"İsteyerek geldik"** buyruğunu da böylece okumuşlardır. Yani itaat ettiğinizi ortaya koyunuz, demek olur. Onlar da "isteyerek" itaat ediyoruz "dediler". Buna göre iki mef'ul birlikte hazfedilmiş olmaktadır. Bundan daha güzeli bunun: (ائْتِيَا) şeklinde olması da mümkündür, bu durumda tek bir mef'ul hazfedilmiş olur. Bu şekil de okuyanların okuyuşuna göre, içimizdekilerle birlikte geldik, demek olur. Daha önce birden çok yerde açıklaması geçtiği gibi. Yüce Allah'a hamdolsun.

"Böylece onları yedi gök olmak üzere iki günde yarattı." Yani onları tamamladı ve bitirdi. Onları sağlamlaştırdı, muhkem kıldı, diye de açıklanmıştır. Nitekim şair (aynı kökten gelen kelimeyi kullanarak) şöyle demektedir:

وَعَلَيْهِمَا مَسْرُودَتَانِ قَضَاهُمَا دَاوُدُ أَوْ صَنَعُ السَّوَابِغِ تُبَّعُ

"Üzerlerinde iki zırh var ki, onları sağlam yapmıştır,
Davud ya da boydan boya örten zırhları çok güzel yapan Tubba' (yapmıştır)."

"İki günde" yani yeri yarattığı dört günün dışında iki günde. Böylece göklerle yerin yaratılması altı günde tamamlanmış olmaktadır. Nitekim yüce Allah daha önce el-Araf Sûresi'nde açıklandığı gibi: *"Gökleri ve yeri altı günde yarattı"* (el-Bakara, 2/54) diye buyurmaktadır.

Mücahid dedi ki: Bu altı günün bir günü sizin saymakta olduğunuz bin yıl gibidir. Abdullah b. Selam'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah yeri iki günde yarattı. Orada gıdalarını da iki günde takdir etti, gökleri de iki günde yarattı. Yeri pazar ve pazartesi gününde yarattı, gıdalarını orada salı ve çarşamba günleri takdir etti, gökleri de perşembe ve cuma günleri yarattı. Cuma gününün son anında da yüce Allah Adem'i acelece yarattı. İşte kıyametin içinde kalkacağı saat da budur. Yüce Allah'ın yaratmış olduğu bütün canlılar -insanlarla, cinler müstesna- cuma günü mutlaka korkar ve dehşete kapılırlar.

Tefsir bilginleri bunu kabul etmişlerdir. Ancak Müslim'in rivayet ettiği Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) elimi tuttu ve: "Allah toprağı cumartesi günü yarattı..." diyerek hadisi zikretmektedir. Biz bu hadisin senedine dair el-En'am Sûresi'nin baş taraflarında (6/1. âyet, 3. başlıkta) gerekli açıklamaları yapmış bulunmaktayız.

"Herbir göğe ona ait olan emri vahyetti" buyruğu hakkında Katade ve es-Süddî şöyle demektedir: Herbirisinde güneşini, ayını, yıldızlarını ve yö-

tüngelerini yarattı. Herbir semada oraya ait olan melekleri ve içinde denizlerin, dağların, dolu ve karların bulunduğu yaratıkları yarattı. İbn Abbas'ın görüşü de budur, o şöyle demektedir: Yüce Allah'ın her semada meleklerin hac ve tavaf ettikleri ve Kabe'nin hizasında bulunan bir evi vardır. Dünya semasında olan ise el-Beytu'l-Ma'mur'dur.

Bir başka açıklamaya göre Allah herbir semada vahiy indirdi. Yani orada dilediği şeyleri ve emrettiği hususları vahyetti. Vahyetmek, emir vermek anlamında olabilir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir."* (ez-Zilzal, 99/5) Bir başka yerde de: *"Hani havarilere... diye vahyetmiştim de..."* (el-Maide, 5/111) Bu da, onlara emrettim anlamındadır ve bu emir tekvini bir emirdir.

"Dünya göğünü de kandillerle süsledik." Aydınlatan yıldızlarla süsledik demektir. Her semada aydınlık saçan yıldızlar olduğu söylendiği gibi, hayır yıldızlar dünya semasına mahsustur da denilmiştir.

"Ve koruduk" buyruğu: "(وَحَفِظْنَاهَا): Ve orayı özel bir şekilde koruduk" demektir. Yani Biz gökten gizlice haber çalmak isteyen şeytanlara karşı koruduk. Bu da daha önce el-Hicr Sûresi'nde (15/17. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere şeytanların kendileri ile taşlandığı yıldızlarla korumaktır.

Bu âyet-i kerimenin zahiri dünyanın semadan önce yaratıldığına delildir. Bir başka âyet-i kerimede de: *"Yoksa göğü mü ki, onu bina etti"* (en-Naziat, 79/27) diye buyurduktan sonra: *"Bundan sonra da yeri yayıp döşedi"* (en-Naziat, 79/30) diye buyurmaktadır. Bu ise semanın önce yaratıldığına delildir. Bazıları da şöyle demiştir: Yer semadan önce yaratılmıştır. Yüce Allah'ın: *"Bundan sonra da yeri yayıp döşedi"* (en-Naziat, 79/30) buyruğunda geçen "ed-dahvu: yayıp, döşemek" yaratmaktan başka bir şeydir. Yüce Allah önce yeri yarattı, sonra semaları yarattı. Sonra yeri yaydı, yani onu uzatıp yaydı, döşedi. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Bu anlamdaki yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/29. âyet, 5 ve 6. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'a hamdolsun.

"Bu, gücüne karşı konulamayan mutlak galibin (Azizin)**, herşeyi en iyi bilenin takdiridir."**

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِّثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾ إِذْ جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ ۖ قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنزَلَ مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً ۖ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً ۖ وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴿١٦﴾

13. Eğer yüz çevirirlerse, sen de de ki: "Ben Ad ve Semud'a gelen yıldırım gibi bir yıldırımla sizi korkutup uyarırım."

14. Hani onlara peygamberleri önlerinden ve arkalarından gelip: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin" dediklerinde onlar: "Eğer Rabbimiz dileseydi, elbette melekler indirirdi. Bu sebebten muhakkak biz sizinle gönderilenlere kâfir olanlarız" dediler.

15. Ad kavmine gelince, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve dediler ki: "Gücü bizden daha üstün kim vardır?" Kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha üstün güce sahip olduğunu görmezler mi? Onlar âyetlerimizi bilerek inkâr ediyorlardı.

16. Bu yüzden Biz de dünya hayatında kendilerine horluk azabını tattıralım diye üzerlerine uğursuz günlerde ıslıklı bir rüzgar gönderdik. Ahiret azabı ise elbet daha horlayıcıdır. Onlara yardım da olunmaz.

"Eğer" Kureyş kâfirleri -ey Muhammed- senin kendilerini davet etmekte olduğun imandan **"yüz çevirirlerse, sen de de ki: Ben Ad ve Semud'a gelen yıldırım gibi bir yıldırımla sizi korkutup uyarırım."** Yani Ad ve Semud'un helâk edilmesine benzer bir şekilde helâk olmakla korkuturum.

"Hani onlara peygamberleri önlerinden ve arkalarından gelip" buyru-

gu ile hem kendilerine, hem kendilerinden sonra gönderilen peygamberler kastedilmektedir.

"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin" buyruğunda yer alan: (أَنْ); cer harfinin düşürülmesi ile nasb konumunda olup, "(بِـأَلَّا تَعْبُدُوا): İbadet etmeyin diye..." anlamındadır.

"Onlar: Eğer Rabbimiz dileseydi, elbette" rasûller yerine **"melekler indirirdi. Bu sebebten muhakkak biz sizinle gönderilenlere"** uyarma ve müjdelemelere **"kâfir olanlarız, dediler."**

Denildiğine göre bu, onların bir alaylarıdır. Bir başka açıklamaya göre bu, onların peygamberlerin Allah tarafından gönderildiklerini kabul ettiklerini daha sonra ise inkâr ve inada saptıklarını ifade etmektedir.

"Ad kavmine gelince, yeryüzünde" Allah'ın kulları Hud ve onunla birlikte iman edenlere **"haksız yere büyüklük tasladılar ve dediler ki: Gücü bizden daha üstün kim vardır?"**

Hud (a.s) kendilerini azab ile korkutunca, cüsselerine aldandılar ve: Bizler gücümüz sayesinde bize gelecek olan azabı önleyebiliriz, dediler. Çünkü onlar büyük cüsselere sahip uzun boylu ve oldukça iri yapılı bir yaratılışa sahib idiler. el-Araf Sûresi'nde (7/65-69. âyetlerin tefsirinde) İbn Abbas'tan şöyle dediğine dair rivayet kaydedilmişti: Onların en uzun boyluları yüz zira, en kısa boyluları ise altmış zira idi.

Yüce Allah da onların bu sözlerini red etmek üzere şöyle buyurmaktadır: **"Kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha üstün güce sahib olduğunu"** ve onlardan daha kudretli olduğunu **"görmezler mi?"** Çünkü kulun kudreti ancak Allah'ın ona o gücü vermesi ile olur. O halde Allah daha kudretlidir.

"Onlar âyetlerimizi" mucizelerimizi **"bilerek inkâr ediyorlardı."** Onlara kâfir oluyorlardı.

"Bu yüzden Biz de... kendilerine... ıslıklı bir rüzgar gönderdik." Bu buyruk onların üzerine gönderilen **"yıldırım"**ın mahiyetini tefsir etmektedir. Yani onların üzerine gönderdiğimiz rüzgar, hem son derece soğuk idi, hem de şiddetle esen ve çok ses çıkartan bir rüzgar idi. Denildiğine göre: "(صَرْصَراً): Islıklı" lafzının aslı: "(صَرَّ): Çok soğuk yaptı" olup bu da soğuk anlamındaki: (الصِّرُّ)'den gelmektedir. Ortadaki "re" harfinin yerine fâul fiili (yani kelimenin birinci harfini) koydular. Bu da onların: "(كَبْكَبُوا): Üstüste yığdılar, döktüler" fiilinin aslının; (كَبُّوا) olması; "(تَجْفْجَفَ الثَّوبُ): Elbise kurudu" aslının: (تجفّف) olmasına benzer.

Ebu Ubeyde dedi ki: "(صَرْصَر): Şiddetlice esen (fırtına)" demektir. İkrime ile Said b. Cübeyr de son derece soğuk anlamına geldiğini söylemişlerdir. Kutrub da el-Hutay'a'nın şu beyitini zikretmektedir:

المُـطْعِمـون إذا هَبَّتْ بصَـرْصَـرةٍ والحامِلون إذا اسْتُوْدُوا على النّاسِ

"Oldukça soğuk rüzgar esti mi yemek yedirenler,
Diyet ödemeleri istendiği vakit insanlara (diyetleri) yüklenerek taşıyanlar."

Mücahid, etkisi derinin gözeneklerinden içeriye doğru işleyen şiddetli rüzgar, diye açıklamıştır. Ma'mer de, Katade'den soğuk (rüzgar) dediğini rivayet etmektedir. Ata da böyle demiştir. Çünkü bu lafız Arapçada: (الصرّ)'den alınmıştır, bu da soğuk demektir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

لـهـا عُـذَرٌ كـقُـرون الـنِّـسـا ءِ رُكِّبْنَ في يـومٍ ريـح وصِـرّ

"Onun (atımın) eğere yakın yelesinin tüyleri kadınların örükleri gibidir,
Rüzgarlı ve soğuk bir gündeki dağınık örükleri gibi."

es-Süddî: Çok yüksek sesli demektir, diye açıklamıştır. Mesela: "(صَرَّ القلمُ والباب يصِرُّ صريراً): Kalem (yazarken) cızırtı çıkardı, kapı ses çıkardı, çıkarır, ses çıkarmak" ifadeleri de buradan gelmektedir. Ayrıca, kalitesi anlaşılmak istenen bir dirhem mihenke vurulduğunda ses çıkaracak olursa, onun için: "(درهم صَرِّي وصِرِّي) Ses veren dirhem" denilir.

İbnu's-Sikkit dedi ki: (صَرْصَر)'in soğuk demek olan: (الصِّـر)'den gelmesi mümkün olduğu gibi, kapının ses çıkarması demek olan: (صرير الباب)'den gelmesi ve sayhâ, çığlık anlamına gelen; (الصرّة)'den de gelmesi mümkündür. Yüce Allah'ın: "(فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ): ***Bunun üzerine hanımı feryad ile yönelip...***" (ez-Zariyat, 51/29) buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır. Ayrıca "Sarsar" Irak'ta bir ırmağın da adıdır.

"Uğursuz günlerde" onlar için uğurlu olmayan günlerde, anlamındadır. Bu açıklamayı Mücahid ve Katade yapmıştır. Bu günler şevvalin son günlerinden çarşambadan bir dahaki çarşambaya kadar devam etmişti. Yüce Allah'ın: ***"O rüzgarı onlara yedi gece ve sekiz gün peşpeşe musallat kıldı"*** (el-Hakka, 69/7) buyruğu bunu anlatmaktadır. İbn Abbas dedi ki: Azab edilen herbir kavim mutlaka çarşamba günü azab edilmiştir.

Bu buyruktaki: "(نحِسَاتٍ): **Uğursuz"** lafzının soğuk günler anlamında geldiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı en-Nekkaş nakletmiştir. Peşpeşe demek olduğu da söylenmiştir ki, bu da İbn Abbas ve Atiyye'den rivayet edilmiştir. ed-Dahhak ise çok şiddetli ve çetin diye açıklamıştır. Tozlu, dumanlı diye de

açıklanmıştır. Bunu da İbn İsa nakletmiştir. Recez vezninde şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

قَدِ اغْتَدى قَبلَ طُلُوعِ الشَّمسِ لِلصَّيْدِ فِي يَوْمٍ قَلِيلِ النَّحْسِ

"Güneş doğmadan önce sabah çıkıp gitti avlanmak için,
Tozu dumanı az bir günde."

ed-Dahhak ve başkaları ise şöyle demiştir: Allah üç yıl boyunca onlara yağmur yağdırmadı. Rüzgarlar ise yağmursuz olarak üzerlerine esip durdu. Onlardan bir kesim Mekke'ye orada kullar için yağmur istemek üzere çıktı. O dönemde insanlara bir belâ gelip çattığı vakit yahutta kıtlık olduğunda yüce Allah'tan bu sıkıntıdan kendilerini kurtarmasını isterlerdi. Müslümanlarıyla, kâfirleriyle bu isteklerini yüce Allah'tan Beyt-i Haramın yanında isterlerdi. Mekke'de hepsi de Mekke'yi tazim eden, oranın saygınlığını, Allah nezdindeki konumunu bilen, dinleri farklı çok çeşitli insanlar toplanır (ve dua ederlerdi).

Cabir b. Abdullah ile et-Teymî şöyle demişlerdir: Yüce Allah bir kavim hakkında hayır dileyecek olursa, onlara yağmur gönderir ve üzerlerine çokça rüzgar göndermez. Bir kavim hakkında da kötülük diledi mi onlardan yağmuru alıkoyar ve onlara çokça rüzgarı musallat eder.

Nafi', İbn Kesir ve Ebu Amr **"uğursuz"** anlamındaki kelimeyi: (نَحِسَاتٍ) diye "ha" harfini sakin olarak ve mastar ile nitelendirilmiş olmak üzere: (نحس)'in çoğulu gibi okumuştur. Diğerleri ise "ha" harfini esreli olarak "uğursuzluğu olan günler" anlamında okumuşlardır. "Ha" harfi sakin olarak: (النحس) şeklinin mastar olduğunun delillerinden birisi de yüce Allah'ın: ***"Uğursuz olan ve sürekli olan bir günde..."*** (el-Kamer, 54/19) buyruğudur. Eğer bu sıfat olsaydı, **"gün"** ona izafe edilmezdi. Ebu Amr, kıraatinin lehine bunu delil gösterirdi. Ebu Hatim de bu kıraati tercih etmiştir. Ebu Ubeyd ise ikinci kıraati tercih etmiş ve şöyle demiştir: Ebu Amr'ın delili doğru değildir. Çünkü o "gün"ü "uğursuz" anlamındaki "en-nahs"e izafe etmiş ve sakin okumuştur. Eğer "gün" anlamındaki lafzı tenvinli okuyup, (uğursuz anlamındaki nahs lafzını) sıfat ve ("ha" harfini) sakin okuyarak: "(فِي يَوْمٍ نَحْسٍ): Uğursuz bir günde" demiş olsaydı lehine delil olurdu. Ancak bildiğimiz kadarıyla kimse böyle okumuş değildir.

el-Mehdevî de şöyle demektedir: "(فِي يَوْمٍ نَحْسٍ): Uğursuz" lafzının ancak (ha harfi) sakin olarak kullanıldığı işitilmiştir. el-Cevherî de şöyle demektedir: Şanı yüce Allah'ın: "(فِي يَوْمٍ نَحْسٍ): Uğursuz bir günde" buyruğunda sıfat olarak okunmuştur. Ancak izafe şekli daha çok ve daha güzeldir.

"(وقد نجس الشيء): Belli bir şey uğursuz oldu" şeklinde (ha harfi) esreli okunur. Buna da: "(فهو نحس): Uğursuz" denilir. Şair de şöyle demektedir:

أبلغ جذاماً ولخماً أنّ إخوتهم طيّا وبهراء قوم نصرهم نجس

"Haber ver Cüzam'a ve Lahm'a ki onların kardeşleri olan
Tayy ve Behrâlılar yardımları uğursuz olan bir topluluktur."

İşte bu anlamda olmak üzere: "(أيام نَحِسَاتٍ): Uğursuz günler" denilmiştir.

"Bu yüzden Biz de dünya hayatında" o kısır rüzgar ile **"kendilerine horluk azabını tattıralım diye ıslıklı bir rüzgar gönderdik. Ahiret azabı ise elbet daha horlayıcıdır."** Daha büyük ve daha çetindir. **"Onlara yardım da olunmaz."**

وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

17. Semud kavmine gelince, Biz onlara hidayet verdik, ama onlar körlüğü hidayetten daha sevimli buldular. Bunun üzerine kazandıkları sebebi ile horlayıcı azabın yıldırımı onları aldı.
18. İman edip sakınanları da kurtardık.

"Semud kavmine gelince, Biz onlara hidayet verdik." -İbn Abbas ve başkalarından rivayete göre- onlara neyin hidayet, neyin sapıklık olduğunu açıkladık.

el-Hasen, İbn Ebi İshak ve başkaları **"Semud kavmine gelince"** anlamındaki buyruğu: (وَأَمَّا ثَمُودَ) şeklinde nasb ile okumuşlardır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Araf Sûresi'nde (7/73. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ama onlar körlüğü hidayetten daha sevimli buldular." Yani küfrü imana tercih ettiler. Ebu'l-Aliye: Onlar körlüğü açıkça anlatılanlara tercih ettiler. es-Süddî masiyeti, itaate tercih ettiler, diye açıklamışlardır.

"Bunun üzerine kazandıkları sebebi ile" önceden geçtiği üzere Salih'i yalanlayıp dişi deveyi boğazlamak gibi işlediklerinden dolayı **"horlayıcı azabın yıldırımı onları aldı."** Bu buyrukta **"horlayıcı"** anlamındaki: (الْهُونِ) şeklinde "he" harfinin ötreli hali, horluk, hakirlik demektir. Hun (ise) Huzeyme'nin oğludur, o Müdrike'nin, o İlyas'ın, o Mudar'ın oğludur. O (Hun) Kinane ve Esed'in kardeşidir.

"(أهانه): Onu hafif kıldı (küçük düşürdü)" demektir. İsmi ise: (الهوان) ile (المهانة): (aynı anlamda) hafiflik, hakirlik demektir.

Burada saika (yıldırım)'nın azaba izafe edilmesi yıldırımın yok edip helâk eden şeyin adı oluşundan dolayıdır. Sanki "helâk edici azab" anlamında olmak üzere: (مهلك العذاب) demiş gibidir.

"(الهون): Horluk" her ne kadar mastar ise de anlamı hor kılmak (ihanet) demektir. Bu da azab anlamındadır. Bundan dolayı birinin diğerine sıfat yapılması uygundur. Sanki: "(صاعقة الهون): Horluğun yıldırımı" demiş gibidir. Bu da bir kimsenin: "(عندي علم اليقين ، وعندي العلم اليقين): Benim kesin bilgim vardır" demesine benzer.

Ayrıca bu lafzın: "(الدون): Aşağı" kelimesi gibi isim olması da mümkündür. Buna göre: "(عذاب هون): Horluk azabı" denilir ve: "(مُهين): Horlayıcı, hor kılıcı" demek olur.

Yüce Allah'ın: "(مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ): ***Bu horlayıcı azab içinde devam etmezlerdi"*** (Sebe', 34/14) buyruğunda olduğu gibi. Bunun, horlayıcılık özelliğine sahib azab yıldırımı, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"İman edip sakınanları da kurtardık." Bununla da Salih ve ona iman eden kimseleri kastetmektedir.

Yani Biz onları kâfirlerden ayırdık. Kâfirlerin başına gelenler onların başına gelmedi. İşte ey Muhammed, Biz senin kavminden iman edenlere ve inkâr edip küfre sapanlara böyle yapacağız.

وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتَّىٰ إِذَا
مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾ وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا ۖ قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ
الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾

19. Allah'ın düşmanları Cehenneme sürülmek üzere toplanacakları günde hepsi biraraya getirilirler.
20. Nihayet onlar oraya geldiklerinde kulakları, gözleri, derileri, işlediklerini bildirerek aleyhlerine şahidlik edecektir.
21. Derilerine: "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diyecekler, onlar da diyecekler ki: "Herşeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu. Sizi ilk defa yaratan O'dur. İşte yalnız O'na döndürülüyorsunuz."

"Allah'ın düşmanları cehenneme sürülmek üzere toplanacakları günde hepsi bir araya getirilirler" buyruğundaki "toplanacakları" anlamındaki kelimeyi Nafi' "(نَحْشُرُ): Haşredeceğimiz" şeklinde "nun" ile "düşmanları" anlamındaki kelimeyi de nasb ile; (أَعْدَاءَ) diye okumuştur. Diğerleri ise; "(يُحْشَرُ): Haşredilecekleri" şeklinde ötreli "ye" ile: "(أَعْدَاءُ): Düşmanları" kelimesini de yine ötreli okumuşlardır. Her ikisinin de anlamı açıktır.

"Allah'ın düşmanları" onun peygamberlerini yalanlayıp emrine aykırı hareket edenlerdir.

"Hepsi biraraya getirilirler" cehenneme itilerek sürülürler, demektir.

Katade ve es-Süddî de şöyle açıklamışlardır: Biraraya gelip toplanmaları için ilkleri, sonuncuları gelinceye kadar bekletilir, alıkonulur. Ebu'l-Ahvas da şöyle demiştir: Sayıları tamam olduğunda günahları itibariyle en büyük olanlarından sırasıyla başlanır.

"(يُوزَعُونَ): **Biraraya getirilirler"** lafzına dair açıklamalar daha önceden en-Neml Sûresi'nde (27/17. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Nihayet onlar oraya geldiklerinde" buyruğundaki: (مَا); zaiddir.

"Kulakları, gözleri, derileri, işlediklerini bildirerek aleyhlerine şahidlik edecektir" buyruğunda "deriler" ile müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre; bizatihi derilerin kendileri kastedilmiştir. es-Süddî, Ubeydullah b. Ebi Cafer ve el-Ferra ise bunlarla fercler kastedilmiştir, demişlerdir. Kimi edebiyatçı Amir b. Cüeyye'ye ait şu beyitleri zikretmektedir:

المـرءُ يـسعى لِلسـلا ... مـةِ والسـلامـةُ حـسبـه
أو سـالـم مـن قـد تـشـ ... ـنّى جلدُه وأبيضّ رأسـه

"Kişi esenliğe kavuşmak için çalışır,
Esenliğe kavuşmak ona yetişir.
Yahut o derisi katlanmış selamette olan
Ve saçları ağarmış birisidir"

Sözü geçen bu edebiyatçının burada zikrettiği "derisi" kelimesi fercinden kinayedir.

Kâfirler **"derilerine: Niçin aleyhinize şahitlik ettiniz"** halbuki biz sizin için mücadele ediyor, tartışıyorduk? **"diyecekler. Onlar da diyecekler ki: Herşeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu."** Burada derilere hitab edilip derilerin kendileri de hitab edip, konuşunca (kipler itibariyle) akıl sahibi varlıklar gibi kendilerinden sözedilmiştir.

"Sizi ilk defa yaratan O'dur." Daha önce nutfe halinde iken size hayat veren O'dur. Buna kadir olan kimse elbetteki derileri de, daha başka organları da konuşturmaya muktedirdir.

"Sizi ilk defa yaratan O'dur" buyruğunun yüce Allah'ın söylediği (söyleyeceği) söz olduğu da söylenmiştir.

"İşte yalnız O'na döndürülüyorsunuz." Müslim'in *Sahih*'inde Enes b. Malik'ten şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'ın yanında bulunuyorduk. Bu arada güldü ve: "Niye güldüğümü biliyor musunuz?" dedi. Biz: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dedik. Şöyle buyurdu: "Kulun Rabbine hitab ederek, Rabbim Sen beni zulümden alıkoymadın mı diye söylemesinden. Bunun üzerine yüce Allah: Evet diye buyuracak. Bu sefer kul şöyle diyecek: Ben kendi aleyhime ancak benden olup tanıklık edecek kimseyi kabul ederim. Yüce Allah da: Kendi nefsine karşı bugün sen şahid olarak ve Kiramen Kâtibin de şahidler olarak yetersiniz. (Peygamber devamla) buyurdu ki: Ağzına mühür vurulur ve organlarına: Konuş denilir. Onlar da yaptıklarını söylerler. Sonra kendisi de serbestçe konuşmak üzere bırakılır. O (azalarına) der ki: Benden uzak olunuz, benden uzak durunuz. Ben sizin için mücadele edip, duruyordum."(1)

Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste de şöyle denilmektedir: Sonra şöyle denilecek: "Bugün biz sana karşı şahidimizi göndereceğiz. O da: Bana karşı kim şahitlik edecek, diye kendi kendisine düşünürken ağzına mühür vurulur, baldırına, etine ve kemiklerine: Konuş(un), denilir. Baldırı, eti ve kemikleri konuşarak işlediklerini söylerler. Bu ise bizzat kendi organlarının şahitliği ile ileri süreceği bir mazereti bırakılmasın, diye böyle olacaktır. Bu durumdaki kişi münafıktır, yüce Allah'ın kendisine gazab edeceği kimse de odur."

Bu hadisi de Müslim rivayet etmiştir.(2)

---

(1) Bu hadis daha önceden Yasin, 36/65-68. ayetlerin tefsiri yapılırken geçmiş ve kaynakları orada gösterilmişti. Kaynakları için oraya bakınız.

(2) *Müslim*, IV, 2279.

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَآ اَبْصَارُكُمْ
وَلَا جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ اَنَّ اللّٰهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ
﴿٢٢﴾ وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدٰيكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ
مِنَ الْخَاسِرِينَ﴿٢٣﴾فَاِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ۚ وَاِنْ يَسْتَعْتِبُوا
فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ﴿٢٤﴾وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَآءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ
اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ
مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ ۚ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

22. **"Siz kulaklarınız, gözleriniz, derileriniz aleyhinizde şahitlik eder diye gizlenmiyordunuz. Fakat Allah yapmakta olduğunuzun çoğunu bilmez sandınız.**
23. **"Sizin Rabbiniz hakkındaki bu zannınız sizi helâk etti de ziyan edenlerden oldunuz."**
24. **Şimdi onlar sabretseler de ateş onların yurdudur** (etmeseler de). **Kendilerinden razı olunmasını isterlerse, onlardan razı olunmaz.**
25. **Biz onlara yakın arkadaşlar kıldık. Onlar da önlerinde ve arkalarında olanı kendilerine süslediler. Onlardan önce gelen cinlerden ve insanlardan ümmetler arasında onlar üzerine söz** (azab) **hak olmuştur. Şüphesiz onlar zarar edenlerdi.**

"Siz kulaklarınız... aleyhinizde şahitlik eder diye gizlenmiyordunuz" şeklindeki bu ifadeler organların sahiplerine söyleyecekleri sözlerden olması mümkün olduğu gibi, yüce Allah'ın, yahut meleklerin söyleyeceği sözlerden olması da mümkündür.

Müslim'in *Sahih*'inde yer alan rivayete göre İbn Mesud şöyle demiştir: Beytin (Kabe'nin) yanında üç kişi bir araya geldi. İkisi Kureyşli, birisi Sakifli ya da ikisi Sakifli, birisi Kureyşli idi. Bunların kalblerinin anlayış ve kavrayışı kıt, karınlarının yağı çoktu. Onlardan birisi: Görüşünüz nedir? Allah bizim söylediğimizi duyar mı? demiş, diğeri: Eğer yüksek sesle konuşursan duyar, giz-

li konuşursan duymaz dedi. Öteki ise: Eğer yüksek sesle konuştuğumuzu duyuyor ise gizli konuştuğumuzu da duyar, dedi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Siz kulaklarınız, gözleriniz, derileriniz aleyhinizde şahitlik eder diye gizlenmiyordunuz"** âyetini indirdi.(1)

Tirmizî de bu hadisi rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Beyt'in yanında üç kişi kendi arasında tartıştı, dedikten sonra hadisi aynı lafızlarla harfi harfine zikretti ve: Hasen, sahih bir hadistir dedi.(2)

(Sonra da şu diğer rivayeti kaydetti): Bize Hennâd anlattı, dedi ki: Bize Ebu Muaviye el-A'meş'ten anlattı. O İmare b. Umeyr'den o Abdurrahman b. Yezid'den naklen dedi ki: Abdullah dedi ki: Ben Kabe'nin örtüleri altında gizlenmiş idim. Karınlarının yağı bol, kalplerinin anlayışı kıt üç kişi geldi. Bunların birisi Kureyşli idi, onun diğer iki damadı ise Sakifli idi. Yahutta birileri Sakifli idi, diğer iki damadı ise Kureyşli idi. Ne dediklerini anlayamadığım şeyler konuştular. Sonra onlardan birisi şöyle dedi: Ne dersiniz? Allah bizim bu konuşmamızı duyuyor mu? Diğeri: Bizler seslerimizi yükseltirsek işitir. Seslerimizi yükseltmezsek onu işitmez, dedi. Öteki de: Eğer konuşmamızın bir bölümünü duyuyor ise hepsini duyar. Abdullah dedi ki: Ben bunu Peygamber (sav)'a aktardım. Bunun üzerine yüce Allah: **"Siz kulaklarınız, gözleriniz, derileriniz aleyhinizde şahitlik eder diye gizlenmiyordunuz... de ziyan edenlerden oldunuz"** buyruklarını indirdi. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(3)

es-Sa'lebî dedi ki: Sakifli kişi Abdu Yalil idi. Onun enişteleri ise Rabia ve Safvan b. Umeyye idiler.

"Gizlenmiyordunuz" buyruğu ilim adamlarının çoğunun açıklamasına göre gizli ve saklı kalmıyordunuz, demektir. Yani sizler azalarınızın aleyhine şahitlik edeceğinden çekinerek kendinizden bu işleri gizlemiyordunuz. Çünkü insanın işlediği ameli kendisinden gizlemesine imkan yoktur. Bu durumda gizlenmek masiyeti terketmek anlamında olur.

Gizlenmenin, "ittika (sakınmak ve takvalı hareket etmek)" anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani sizler âhirette azalarınız aleyhinize şahitlik eder diye dünyada iken sakınıp bu şahitlikten korkarak masiyetleri terketmiyordunuz. Mücahid de bu anlamda bir açıklama yapmıştır.

Katade de şöyle demektedir: **"Siz kulaklarınız"** ben hakkı işittim fakat bellemedim. Bununla birlikte masiyet türünden olup caiz olmayan şeylere kulak verdim demek suretiyle **"kulaklarınız"**; Allah'ın âyetlerini gördüm ve ib-

(1) *Müslim*, IV, 2141; *Buhari*, IV, 1818. Ayrıca bk. *Müsned*, I, 381, 408, 426, 442, 443.
(2) *Tirmizi*, V, 375.
(3) *Tirmizi*, V, 375.

ret almadım. Bununla birlikte caiz olmayan şeyleri de gördüm demek suretiyle **"gözleriniz".** Önceden açıklanan şekliyle **"derileriniz aleyhinizde şahitlik eder diye gizlenmiyordunuz."** Yani şahidlik edeceklerini zannetmiyordunuz.

"Fakat Allah yapmakta olduğunuzun" yani amellerinizin **"çoğunu bilmez sandınız."** Buna dayanarak da mücadeleye giriştiniz, tartıştınız. Nihayet azalarınız aleyhinize yaptığınız amelleri söyleyerek şahitlik ettiler.

Behz b. Hakim babasından, o dedesinden rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **"Kulaklarınız, gözleriniz, derileriniz aleyhinizde şahitlik eder diye..."** buyruğu hakkında dedi ki: "Kıyamet gününde ağızlarınız üzerlerinde bir tıkaç ile bağlanmış olarak çağırılacaksınız. İnsan vücudundan ilk konuşacak şey onun baldırı ve elidir."(1)

Abdullah b. Abdu'l-A'la eş-Şamî şu beyitlerinde ne güzel söylemiş:

الْعُمْرُ يَنْقُصُ والـذُّنُـوب تَـزيـدُ وتُقـالُ عَثْـرَاتُ الـفتى فيعـودُ
هـل يستطيعُ جُحُودَ ذنبٍ واحِدٍ رجـلٌ جـوارِحُـه عليـهِ شُهُـودُ
والمـرءُ يسـأل عن سِنيهِ فيشتهي تقليلَهـا وعنِ الممـاتِ يحيـدُ

"Ömür eksiliyor, çoğalmakta günahlar,
Delikanlının tökezlemeleri affedilir de o tekrar (günaha) dönüyor,
Bir tek günah olsun inkâr edebilir mi?
Bir kimse; çünkü azaları şahitlik eder aleyhinde.
Kişiye geçirdiği yıllardan soru sorulacak o ise arzulayacak,
Keşke azaltılmış olsalardı ve keşke ölümden kurtulabilseydi."

Mâkil b. Yesâr'dan rivayete göre o, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Ademoğlunun karşı karşıya kaldığı herbir yeni günde mutlaka o gün şöyle seslenilir: Ey Ademoğlu! Ben yeni bir yaratığım ve ben yarın neler yapacağın hususunda sana karşı şahitlik edeceğim. Bende hayır işle ki yarın senin hakkında böyle şahitlik edeyim. Çünkü ben geçip gidecek olursam ebediyyen beni bir daha göremeyeceksin. Gece de bunun gibi söyler." Bunu Hafız Ebu Nuaym zikretmiştir.(2) Biz de bunu ***"et-Tezkire"*** adlı eserimizin "yer, geceler, gündüzler ve malın şahitliği" başlığında zikretmiş idik. Muhammed b. Beşir de şu beyitleri çok güzel söylemiş:

(1) Taberani, *Kebir,* XIX, 408; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* X, 35, ravilerinin "sika; güvenilir oldukları" kaydıyla.
(2) Ebu Nuaym, *Hilye,* II, 303, "garibdir" kaydıyla.

مَضَى أمسُكَ الأدنى شهيداً معدَّلاً ويومُكَ هذا بالفِعال شهيدُ
فإنْ تكُ بالأمسِ اقترفت إساءةً فثَنِّ بإحسانٍ وأنتَ حميدُ
ولا تُرْجِ فِعلَ الخيرِ مِنك إلى غدٍ لعلَّ غداً يأتي وأنت فقيدُ

"O pek yakın olan dünün, adil kabul edilen bir şahit olarak geçip gitti,
İçinde bulunduğun bugün ise yapmakta olduğun işlere tanıktır.
Eğer dün bir kötülük işledi isen,
Bu ikincisinde iyilik yap, sen övülmüş olursun.
Sen iyiliği yarın yapacağım diye ümide kapılma.
Olur ki yarın gelir ve sen olmayabilirsin."

"Sizin Rabbiniz hakkındaki bu zannınız sizi helâk etti." Sizi helâk etti de cehenneme getirdi.

Katade dedi ki: Burada **"zan"** bilmek anlamındadır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse ancak Allah hakkında güzel zan besleyerek ölsün.[1] Çünkü bir takım kimseler Rabbleri hakkında kötü zan beslediler de O da onları helâk etti." İşte yüce Allah'ın: **"Sizin Rabbiniz hakkındaki bu zannınız sizi helâk etti"** buyruğu bunu anlatmaktadır.

Hasan-ı Basrî de: Temenniler birtakım kimseleri öyle oyaladı ki, sonunda dünyadan hiçbir haseneleri dahi olmaksızın çekip, gittiler. Buna karşılık bunlardan herhangi bir kimse: Ben Rabbim hakkında hüsn-ü zan besliyorum der, halbuki o yalan söylemektedir. Eğer Rabbi hakkında güzel zan beslemiş olsaydı, güzel amellerde bulunurdu, diyerek yüce Allah'ın: **"Sizin Rabbiniz hakkındaki bu zannınız sizi helâk etti de ziyan edenlerden oldunuz"** buyruğunu okudu.

Katade dedi ki: Her kim Rabbi hakkında güzel zan besleyerek ölebiliyor ise öylece ölsün. Çünkü zan iki türlüdür. Bir zan kurtarır, bir zan da helâke götürür.

Ömer b. el-Hattab da bu âyet-i kerime hakkında şunları söylemektedir: Bunlar masiyetlerin tiryakileri olmuş ve bu masiyetlerden tevbe etmeyip onunla birlikte mağfiret olunacaklarını dillerine dolamış bir topluluktu. Sonunda dünyadan müflis olarak ayrılıp gittiler. Daha sonra yüce Allah'ın: **"Sizin Rabbiniz hakkındaki bu zannınız sizi helâk etti de ziyan edenlerden oldunuz"** buyruğunu okudu.

"Şimdi onlar sabretseler de ateş onların yurdudur." Yani eğer dünya ha-

(1) Bu kadarıyla: *Müslim*, IV, 2206; İbn Hibban, *Sahih*, II, 404; *Ebu Davud*, III, 189; *İbn Mace*, II, 1395; *Müsned*, III, 334; Tayalisi, *Müsned*, I, 246.

yatında cehennem ehlinin amelleri üzerinde sabredip böylece devam edecek olurlarsa, ateş onların yurdu olacaktır. Bunun bir benzeri de daha önceden geçtiği üzere: ***"Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıymışlar!"*** (el Bakara, 2/175) buyruğudur.

"Kendilerinden" dünyada küfürleri üzere devam ettikleri halde **"razı olunmasını isterlerse, onlardan razı olunmaz."**

Bir başka açıklamaya göre anlam şöyledir: **"Şimdi onlar"** cehennem ateşinde **"sabretseler de"** sabretmeseler de **"ateş onların yurdudur."** Yani ondan asla kurtulamazlar. Onların sabretmeme hallerine yüce Allah'ın: **"Kendilerinden razı olunmasını isterlerse"** buyruğu delildir. Çünkü "(المستعتب): Kendisinden razı olunmasını isteyen kişi" sabırsız bir kimsedir. "(المعتب): Razı olunmasını isteyip de bu isteği kabul edilen kimse" demektir. Şair Nabiğa şöyle demiştir:

فإنْ أكُ مَظْلُوماً فَعَبْدٌ ظَلَمْتَـه وإنْ تَـكُ ذا عُتْبٍ فمِثْلَكَ يُعْتِبُ

"Ben eğer mazlum isem, senin zulmettiğin bir kulum
Ve eğer sen razı olması istenen bir kimse isen senin gibi bir kimse
böyle bir isteği kabul eder."

Yani senin gibi bir kimseden böyle bir talebde bulunulacak olursa, barışı ve bu konudaki müracaatı kabul eder.

el-Halil dedi ki: (Mastar olan): "itab" karşılıklı konuşmak ve olumsuz duyguları sözkonusu etmektir. "(عاتبته معاتبة): Ona bir şekilde sitem ettim" denilir. Yine: "(بينهم اعْتِبة يتعاتبون بها): Aralarında bir sitemleşme vardır ve bundan dolayı onlar birbirine sitem ediyorlar" denilir. "(إذا تعاتبوا أصلح ما بينهم العتاب): Karşılıkla sitemleşince itab aralarını düzeltti" denilir. "(أعتبني فلان): Filan kişi kötülükten vazgeçerek beni sevindirecek şeye döndü" demektir. Bundan isim: (العُتْبى) diye gelir. Bu ise kendisine sitem edilen kimsenin sitem edeni razı edecek bir hale dönmesi demektir. (استعتب) ile (أعتب) aynı anlamdadır. "(أستعتب): Kendisinden razı olunmasını istedi" anlamındadır. **Mesela:** "(أستعتبته فاعتبني): Kendisinden benden razı olmasını istedim, (ya da beni razı etmesini istedim) o da beni razı etti" denilir.

Buna göre **"kendilerinden razı olunmasını isterlerse"** şu demek olur: Onlar kendilerinden razı olunmasını isteyecekler, fakat bunun onlara faydası olmayacak. Ateşe atılmaları kaçınılmaz bir şey olacaktır.

Tefsirlerde şöyle denilmektedir: Onlar Rablerinden kendilerini geri çevirmesini isteyecekler, fakat bu istekleri kabul edilmeyecektir.

Ubeyd b. Umeyr ile Ebu'l-Aliye "(وَإِنْ يَسْتَعْتِبُوا): Onlardan razı etmeleri istense" diye, ikinci te harfini üstün ve "ye" harfini de ötreli olarak meçhul bir fiil şeklinde; "(فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتِبِينَ): Onlar razı edecek değillerdir" şeklinde "te" harfini kesreli okumuşlardır. Yani yüce Allah onları tekrar dünyaya geri çevirecek olursa, bedbahtlıkları Allah tarafından ezelden beri bilindiğinden ötürü ona itaat mahiyetinde olacak ameller işlemeyeceklerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer geri döndürülürlerse, yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler"*** (el-En'am, 6/28) bunu el-Herevî zikretmiştir.

Saleb dedi ki: Kızdığı zaman da: (أعتب) denilir, hoşnut olduğu zaman da: (أعتب) denilir.

"Biz onlara yakın arkadaşlar kıldık." en-Nekkaş dedi ki: Onlara şeytanlar hazırladık. Bir başka açıklamaya göre Biz onlara yanlarındaki masiyetleri süslü gösteren arkadaşları musallat ettik. Bunlar ise cinlerden, şeytanlardan ve hatta insanlardan olan arkadaşlardır. Yani onlar için birtakım arkadaşları sebeb kıldık. Mesela; "(قيّض الله فلاناً لفلان): Allah filan kimseye filanı getirdi ve onu emrine verdi" denilir. Yüce Allah'ın: **"Biz onlara yakın arkadaşlar kıldık"** buyruğu da buradan gelmektedir.

el-Kuşeyrî dedi ki: "(يقال قيّض الله لي رزقاً): Allah bana istediğim şekilde bir rızkı elde etme imkanını verdi" denilir. "(التقييض): Değiştirmek" demektir, "(المقايضة): Değiş tokuş" buradan gelmektedir. "(قايضت الرجل مقايضة): O adamla karşılıklı olarak eşya verip aldık." Bu şekilde alışveriş yapan kimselere: "(هما قيّضان): Alışveriş yapan iki kişi" denilir. (بيّعان)'ın aynı anlamda kullanılması gibi.

"Onlar da önlerinde" bulunan dünya işlerini **"ve arkalarında olanı kendilerine süslediler."** Dünya işlerini onlara o kadar güzel gösterdiler ki, âhirete onu tercih edecek hale geldiler. Ölümlerinden sonraki hallerini de onlara aynı şekilde güzel gösterdiler ve âhiret ile ilgili halleri yalanlamaya çağırdılar. Bu açıklama Mücahid'den nakledilmiştir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: **"Biz onlara"** cehennem ateşinde **"yakın arkadaşlar kıldık. Onlar da önlerinde"** dünyada amellerini **"...kendilerine süslediler."** Yani Biz onlar hakkında bunun olacağını takdir ettik ve onlar aleyhine böylece hüküm verdik.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz onları bu şekilde yakın arkadaşlara muhtaç kıldık. Yani fakiri zengine ondan bir şeyler elde etmesi için muhtaç kıldığımız gibi, zengini de fakire onun yardımını alsın diye muhtaç kıldık. Böylelikle bunlar birbirlerine masiyetlerini süslü gösterdiler. Yüce Allah'ın **"ve arkalarında olanı"** buyruğu **"önlerinde"** olana atfedilmiş değildir.

Aksine anlam şöyledir: Onlara arkalarında olanı unutturdular. Bu durumuna göre burada hazfedilmiş ifadeler vardır.

İbn Abbas dedi ki: **"Önlerinde olan"** âhireti yalanlamalarıdır. **"Arkalarında olan"** ise gelecekte iyi işler yapacaklarını söyleyip dünyaya rağbetlerini arttırmaktır.

ez-Zeccac dedi ki: **"Önlerinde olan"**dan kasıt yaptıkları işlerdir. **"Arkalarında olan"**dan kasıt ise yapmayı kararlaştırdıkları şeylerdir. Mücahid'in bu hususta ki görüşü de daha önce geçmişti.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Daha önceden işledikleri masiyetlerin bir benzerini işlemeye devam ediyorlar. **"Arkalarında olan"** ise onlardan sonra yapılacak olan işlerdir.

"Onlardan önce gelen... ümmetler arasında onlar üzerine söz hak olmuştur." Yani bunların kâfir oldukları gibi kendilerinden önce kafir olan ümmetlerin aleyhine vacib olan azab, bunlar hakkında da vacib olmuştur.

Buradaki: "(في): Arasında" lafzının "birlikte, beraberinde" anlamında olduğu söylenmiştir. Yani: Onlar kendilerinden önceki kâfir ümmetler neyin içine girmiş iseler onlarla beraber gireceklerdir.

"Ümmetler arasında" ifadesinin diğer ümmetlerle birlikte, anlamında olduğu da söylenmiştir. Şairin şu beyiti de buna benzemektedir:

إنْ تَكُ عَنْ أَحْسَنِ الصَّنِيعَةِ مَأْ فُوكاً فَفِي آخَرِينَ قَد أُفِكُوا

"Eğer sen en güzel işi yaptın diye, sana iftira edilmiş ise;
Şunu bil ki; başkaları arasında da (böylece) iftiraya uğramışlar vardır."

Demek istiyor ki: Sen de bu konuda başkaları ile aynı konumdasın, aynı durumdasın. Bu hususta yalnız başına değilsin.

"(في أُمَمٍ): **Ümmetler arasında"** lafzı **"onlar üzerine"** anlamındaki buyruğun zamirinden hal olarak nasb mahallindedir. Yani diğer ümmetler arasında oldukları halde (azab) söz(ü) aleyhlerine hak olmuştur.

"Şüphesiz onlar zarar edenlerdi." Dünyada amellerini, kıyamet gününde ise kendilerini ve yakınlarını kaybedenler ve yitirenlerdi.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَٰذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ
تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾ فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ
أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ
النَّارُ ۖ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ ۖ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ
﴿٢٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذَيْنِ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ
وَالْإِنسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾

26. Kâfir olanlar dediler ki: "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin ve o okunurken anlamsız sesler çıkarın. Belki baskın çıkarsınız."
27. Elbette Biz kâfirlere şiddetli azabı tattıracağız ve onları yapageldiklerinin en kötüsü ile cezalandıracağız.
28. İşte bu, Allah düşmanlarının cezasıdır: Ateştir. Bizim âyetlerimizi bilerek inkâr etmeleri sebebi ile bir ceza olarak. Onlar için orada ebedilik yurdu vardır.
29. Kâfirler diyecekler ki: "Rabbimiz, cin ve insanlardan bizi saptıran iki kişiyi bize göster ki, en aşağılarda olanlardan olsunlar diye onları ayaklarımızın altına alalım."

"Kâfir olanlar dediler ki: Bu Kur'ân'ı dinlemeyin ve o okunurken anlamsız sesler çıkarın." Yüce Allah Hud ve Salih kavimleri ile başkalarının küfre saptıklarını haber verdikten sonra, Kureyş müşriklerinin de durumunu haber vererek onların Kur'ân-ı Kerim'i yalanlayıp: **"dinlemeyin"** dediklerini bize bildirmektedir. Buradaki **"dinlemeyin"** buyruğunun itaat etmeyin, anlamına geldiği söylenmiştir. Mesela, sana itaat ettim anlamında: "Seni dinledim" denilir.

"O okunurken anlamsız sesler çıkarın" buyruğu hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: Ebu Cehil dedi ki: Kur'ân okunduğu vakit onun (Muhammed -sav-in) yüzüne karşı yüksek sesle bağırınız ki ne söylediğini o da bilemesin.

Denildiğine göre Kur'ân onları (benzerini getirmekten) aciz bırakınca bu yola başvurdular.

Mücahid dedi ki: **"O okunurken anlamsız sesler çıkarın"** buyruğu şu de-

mektir: Islık çalarak, el çırparak konuşmalarınızı birbirine karıştırarak bu işi yapınız; ta ki boş bir söz durumuna düşsün.

ed-Dahhak dedi ki: Söyledikleri birbirine karışsın diye çokça konuşun. Ebu'l-Aliye ile yine İbn Abbas da: Ona dil uzatın ve onu ayıplayın, diye açıklamışlardır.

"Belki" bu yolla Muhammed'e Kur'ân okurken **"baskın çıkarsınız."** () da anlaşılmaz hale gelir ve böylelikle kalplerin ilgisini çekmez.

İsa b. Ömer, el-Cahderî, İbn Ebi İshak, Ebu Hayve ve Bekr b. Habib es-Sehmî **"anlamsız sesler çıkarın"** anlamı verilen kelimeyi: (وَٱلْغَوْا) şeklinde "ğayn" harfini ötreli okumuşlardır ki, bu da bunun kökünü teşkil eden: "(لغا يلغو): Anlamsız söz söyledi, iş yaptı, söyler, yapar..." fiilinden gelen bir söyleyiştir. Fakat genel olarak (cemaatin) kıraati: (لَغِيَ يَلْغَى) köküne göredir.

el-Herevî dedi ki: **"O okunurken anlamsız sesler çıkarın"** ifadesinin, ne anlama geldiği anlaşılmayacak sözlerle ona karşı koyun, demek olduğu söylenmiştir. Bu fiil üç türlü olmak üzere: "(لغوت ألغو وألغى ، ولغي يلغى): Anlamsız söz söyledim, söylerim, söyledi, söyler" diye kullanılır.

Lağv'in (anlamsız söz ve işin) ne demek olduğuna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/225. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu ise gerçek anlamı anlaşılamayan ve hiçbir mana ifade etmeyen şeyler demektir.

"Elbette Biz kâfirlere şiddetli bir azabı tattıracağız." Daha önceden **"tatmak: Zevk"**in maddi bir şey olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. **Şiddetli azab** ise, ardı arkasına gelen ve hiçbir şekilde kesintisi olmayan azab demektir. Bütün cüzlerinde hissedilecek azab demek olduğu da söylenmiştir.

"Ve onları yapageldiklerinin en kötüsü ile cezalandıracağız." Yani Biz âhirette onlara dünyada işlemiş oldukları amellerin kötü cezasının karşılığını vereceğiz. Yapılan işlerin en kötüsü ise şirktir.

"İşte bu, Allah düşmanlarının cezasıdır, ateştir." Bu şiddetli azab böyledir, demektir. Bu azabı da **"ateştir"** buyruğu ile açıklamaktadır.

İbn Abbas bu buyruğu; **"İşte bu Allah düşmanlarının cezasıdır, ateştir"** dedikten sonra; "(دَارُ الْخُلْدِ): (O) ebedilik yurdudur" diye okumuştur. Böylelikle ebedilik yurdu diyerek bu ateşin ne olduğunu ifade etmiş olmaktadır ki; âyetten anlaşılan da budur.

"(ذَٰلِكَ): **İşte bu"** mübtedâdır, "cezasıdır" onun haberidir, "ateştir" lafzı da "ceza"dan bedeldir yahutta hazfedilmiş bir mübtedanın haberidir. Cümle bütünüyle ilk cümlenin beyanı konumundadır.

"Kâfirler diyecekler ki" buyruğunda cehennemde söyleyeceklerini kastetmektedir. Yüce Allah burada bunu ("dediler" diye) mazi lafzı ile zikretmekle birlikte, maksat gelecekte diyecekleridir.

"Rabbimiz, cin ve insanlardan bizi saptıran o iki kişiyi bize göster" sözleri ile iblis ve kardeşini öldüren Adem'in oğlunu kastetmektedirler. Bu açıklama İbn Abbas, İbn Mesud ve başkalarından nakledilmektedir. Bu görüşün lehine şu merfû' hadis de delil teşkil eder: "Zulmen öldürülen herbir müslümanın günahından bir pay da mutlaka ilk (katil olan) Adem oğlunun üzerine konulur. Çünkü öldürme işini ilk başlatan odur." Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiştir.(1)

Bunun saptırıcıların türü anlamında kullanıldığı da söylenmiştir. Tesniye olarak gelmesi ise türlerin farklı oluşundan ötürüdür.

"...ki" ateşin en alt basamağında **"olsunlar diye onları ayaklarımızın altına alalım."** Onları ayakları altına almakla yüreklerini soğutsunlar diye bu istekte bulunacaklardır. Yüce Allah'tan sapıtmalarına sebeb olan cin ve insanlardan bu varlıkların üzerindeki azabı kat kat arttırmasını isteyeceklerdir.

İbn Muhaysın, Ebu Amr'dan es-Susî, İbn Amir, Ebu Bekr ve el-Mufaddal: **"Bize göster"** anlamındaki buyruğu; (أَرْنَا) şeklinde "ra" harfini sakin olarak okumuşlardır. Yine Ebu Amr'dan "ra" harfini (esresini) gizlice (belli belirsiz, ihtilâs ile) çıkardığı da rivayet edilmiştir. Diğerleri ise kesresini açıkça (işbâ' ile) çıkarmışlardır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (asıl nüshalarda böyle olmakla birlikte doğrusu el-Bakara Sûresi, 2/128. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ
أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ
تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي
الْآخِرَةِ ۖ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا
مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ ﴿٣٢﴾

(1) *Buhari*, I, 431 (muallak bir hadis olarak), III, 1213, VI, 2669; *Müslim*, III, 1303; *Nesai*, VII, 81; *İbn Mace*, II, 873; *Müsned*, I, 383, 430, 433.

30. Muhakkak "Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra dosdoğru olanların üzerine melekler: "Korkmayın, üzülmeyin ve size vaadolunan cennetle sevinin" diye inerler.

31. "Dünya hayatında da, âhirette de sizin velileriniz (yakın dostlarınız) **biziz. Orada canlarınız neyi arzu ediyorsa, orada neyi istiyorsanız sizin için vardır.**

32. "Çok bağışlayan, çok esirgeyiciden ikram ve ihsan olmak üzere."

"Muhakkak Rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru olanların.." buyruğu ile ilgili olarak Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu âyet-i kerime Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a) hakkında inmiştir. Şöyle ki; müşrikler: Rabbimiz Allah'tır, melekler onların kızlarıdır ve onlar Allah'ın katında bizim şefaatçilerimizdir, dediler ve böylelikle onlar **"dosdoğru"** olmadılar.

Ebu Bekir ise şöyle demişti: Rabbimiz Allah'tır, O bir ve tektir, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Muhammed (sav) da O'nun kulu ve Rasûlüdür. Böylece o da "dosdoğru" olmuştur.

Tirmizî'de Enes b. Malik'ten gelen rivayete göre Rasûlullah (sav): **"Muhakkak Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru olanların..."** buyruğunu okuyup, şöyle demiştir: "İnsanlar bunu söylemişler, fakat sonradan onların çoğu kâfir olmuştur. Kim bu söz üzere ölürse, o dosdoğru olanlardandır." (Tirmizî) dedi ki: Bu garib bir hadistir. Bu âyet-i kerime ile ilgili olarak Peygamber (sav)'dan Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'den rivayete göre **"dosdoğru olanlar"**ın anlamına dair açıklamalar rivayet edilmiştir.(1)

Müslim'in, *Sahih*'inde Süfyan b. Abdullah es-Sakafî'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki, bu hususta senden sonra -bir rivayette de: senden başka kimseye- soru sormayayım. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol."(2)

Tirmizî ayrıca şunu da kaydetmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! Benim için en çok korktuğun şey nedir? diye sordum. O kendi dilini tutarak: "Bu" diye buyurdu.(3)

Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)'dan: **"Sonra dosdoğru olanların"** buyruğunu Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayanlar... diye açıkladığı rivayet edilmiştir.

---

(1) *Tirmizi*, V, 376. Ayrıca bk. İbn Receb el-Hanbeli, *Camiu'l-Ulumi ve'l-Hikem*, s. 204; Ebu Ya'la, *Mu'cem*, I, 122, VI, 213.

(2) *Müslim*, I, 65; *Müsned*, III, 413.

(3) *Tirmizi*, IV, 607; *Darimi*, II, 386; *İbn Mace*, II, 1314; *Müsned*, III, 413, IV, 384.

el Esved b. Hilal'in ondan rivayet ettiğine göre arkadaşlarına şöyle sormuş: Şu **"muhakkak Rabbiniz Allah'tır deyip sonra dosdoğru olanların..."** âyeti ile ***"iman edenler ve imanlarına da zulüm karıştırmayanlar"*** (el-En'am, 6/82) âyetleri hakkında ne diyorsunuz? Arkadaşları: Dosdoğru olanlar, günah işlemeyenler, imanlarına zulüm karıştırmayanlar da imanlarına hiçbir günah bulaştırmayanlar, demektir, dediler. Bunun üzerine Ebu Bekir şöyle buyurdu: Andolsun siz bu âyeti olmadık şekilde yorumladınız. **"Muhakkak Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru olanlar"** başka hiçbir ilâha iltifat etmeyenler, yönelmeyenler demektir. ***"İmanlarına zulüm karıştırmayanlar"*** ise imanlarına şirk karıştırmayanlar demektir. ***"İşte onlaradır güvenlik ve onlardır hidayete ermiş olanlar."*** (el-En'am, 6/82)

Ömer (r.a)'dan da minber üzerinde hutbe irad ederken şöyle dediği rivayet edilmektedir: **"Muhakkak Rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru olanlar"** buyruğu hakkında dedi ki: Allah'a yemin ederim O'na itaat için dosdoğru yol üzerinde gidenler, sonra da tilkilerin sağa sola kıvrılıp gittikleri gibi kaçışmayanlar demektir.

Osman (r.a) da: Sonra Allah için amellerini ihlâs ile yapanlar, diye açıklamıştır. Ali (r.a)'ın da: Sonra farzları edâ edenler... diye açıkladığı rivayet edilmiştir.

Tabiînden gelen açıklamalar da bu anlamdadır.

İbn Zeyd ve Katade dedi ki: Allah'a itaat üzere dosdoğru olanlar. el-Hasen: Allah'ın emri üzere dosdoğru yürüyerek O'na itaat olan işleri yapıp O'na masiyet olan işlerden kaçınanlar demektir, diye açıklamıştır.

Mücahid ve İkrime de şöyle demişlerdir: Ölünceye kadar Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şehadeti üzerinde dosdoğru gidenler demektir.

Süfyan es-Sevrî de; söylediklerine uygun olarak amelde bulunanlar, diye açıklamıştır. er-Rabî' dedi ki: Allah'tan başkasından yüz çevirenler, diye açıklarken, el-Fudayl b. İyad da şöyle demiştir: Fani olana rağbet etmediler, ebedi olana yöneldiler.

Bunun: İkrarları ile dosdoğru oldukları gibi gizli hallerinde de dosdoğru olanlar anlamında olduğu söylenmiştir. Yine: Sözleriyle dosdoğru oldukları gibi, fiilleriyle de dosdoğru yürümüşlerdir, diye de açıklanmıştır. Enes de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime nazil olunca, Peygamber (sav): "Kabenin Rabbine yemin ederim ki bunlar benim ümmetimdir" diye buyurmuştur.

İmam İbn Furek de şöyle demiştir: Buradaki ("dosdoğru olanlar" anlamındaki: "istekamu" lafzında bulunan) "sin" harfi taleb anlamındadır. "İsteska: su istedi, aradı" kelimesindeki "sin" gibidir, yani yüce Allah'tan kendilerine din üzere sebat vermesini istediler, demektir. el-Hasen de bu âyet-i kerime-

yi okudu mu: Allah'ım, sen bizim Rabbimizsin! İstikameti bize ihsan et, di yordu.

Derim ki: Bu görüşler her ne kadar biri diğerini kapsıyor ise de şöyle özet lenebilir: Onlar Allah'a itaat üzerinde itikaden sözleriyle ve fiilleriyle mute dil olanlar, dengede olanlar ve böylece devam edenlerdir.

"Üzerine melekler... inerler" buyruğu ile ilgili olarak İbn Zeyd ve Mücahid: Ölüm esnasında inerler, diye açıklamıştır. Mukatil ve Katade de: Diriltilerek kabirlerinden kalktıklarında diye açıklamışlardır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu âhirette melekler tarafından kendilerine verilecek bir müjdedir. Vekî' ve İbn Zeyd de şöyle demişlerdir: Müjde üç yerde olacaktır. Ölüm esnasında, kabirde ve diriliş vaktinde.

"(أَلَّا تَخَافُوا): **Korkmayın... diye"** buyruğu; "(بِـأَلَّا تَخَافُوا): Korkmayın demekle" anlamında olup cer harfi hazfedilmiştir. Mücahid: Ölümden korkmayın, diye açıklamıştır.

"Üzülmeyin" çocuklarınız için üzülmeyin. Sizin yerinize Allah onların üzerinde halifeniz olacaktır.

Ata b. Ebi Rebah dedi ki: Sevabınızın yüzünüze geri çevrileceğinden korkmayın, o kabul edilecektir. Günahlarınız için de korkmayın, Ben günahlarınızı size bağışlayacağım. İkrime de şöyle açıklamıştır: Bundan sonra karşılaşacağınız şeylerden korkmayın, günahlarınız için üzülmeyin. **"Ve size vaadolunan cennetle sevinin, diye inerler."**

"Dünya hayatında da, âhirette de sizin velileriniz biziz." Yani melekler müjdeleyerek üzerlerine inecekleri kimselere **"sizin velileriniz biziz"** diyeceklerdir. Mücahid dedi ki: Yani dünya hayatında sizinle birlikte olan bizler, sizinle beraber olmaya devam edeceğiz. Kıyamet günü olacağı vakitte: Sizi cennete girdirinceye kadar sizden ayrılmayacağız, (diyecekler).

es-Süddî dedi ki: Yani bizler dünya hayatında iken amellerinizi tesbit edenler idik, âhirette de sizin velileriniz (en yakın dostlarınız) olacağız.

Bunun yüce Allah'ın söyleyeceği bir söz olması da mümkündür. Çünkü mü'minlerin gerçek velisi, dost ve yardımcısı Allah'tır.

"Orada canlarınız" zevk veren şeylerden **"neyi arzu ediyorsa, orada neyi istiyorsanız"** dileyip temenni ediyorsanız **"sizin için** (hepsi) **vardır."**

"İkram ve ihsan olmak üzere" bir rızık ve misafire ağırlamak maksadıyla verilen ziyafet olmak üzere, demektir. Buna dair açıklamalar daha önce Ali İmran Sûresi'nde (3/190-200. âyetlerin tefsiri 20. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu anlamdaki buyruk, mastar olarak yani: "(أنزلناه نزلاً): Biz onu ikram olmak üzere verdik" anlamında nasbedilmiştir. Hal olarak nasbedildiği de söylenmiştir.

Bunun: (نازل)'in çoğulu olduğu da söylenmiştir. "(لكم ما تدعون نازلين): Sizler konaklamak üzere inenler olarak sizin için istediğiniz şeyler vardır" demektir. O vakit: "(تَدَّعُونَ): İstiyorsanız" buyruğundaki merfu zamirden, yahut; "(لَكُمْ): Sizin için" lafzındaki mecrur zamirden hal olur.

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَآ اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنَّنِى
مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ۖ
اِدْفَعْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ
كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقّٰىهَآ اِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا ۚ
وَمَا يُلَقّٰىهَآ اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾ وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ
الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ ۖ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٦﴾

33. Allah'a davet eden, salih amel işleyen ve: "Şüphesiz ki ben müslümanlardanım" diyen kimseden daha güzel sözlü kim olabilir!

34. İyilikle kötülük bir olmaz. Sen en güzel olan ile (kötülüğü) **defet. O zaman seninle kendisi arasında düşmanlık olan kimse, sanki candan bir dost oluverir.**

35. Buna ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak büyük bir pay sahibi olanlar kavuşturulur.

36. Eğer şeytandan bir vesvese seni dürtüp tahrik ederse, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir.

"Allah'a davet eden, salih amel işleyen... kimseden daha güzel sözlü kim olabilir!" buyruğu Kur'ân-ı Kerim, okunurken anlamsız sözler çıkarmayı birbirlerine tavsiye edenlere bir azardır. Şu demektir: Kur'ân'dan daha güzel söz hangisidir! Allah'a ve O'na itaat etmeye davet eden kimseden -ki o da Muhammed (sav)'dir- daha güzel sözlü kim olabilir!

İbn Sîrîn, es-Süddî, İbn Zeyd ve el-Hasen şöyle demişlerdir: Burada sözü edilen kişi Rasûlullah (sav)'dır. el-Hasen bu âyet-i kerimeyi okuduğunda: İşte bu Rasûlullah'tır. İşte bu habibullahtır, işte bu veliyullahtır, işte bu saf-

vetullah (Allah'ın seçtiği)dır. İşte bu hîretullah (Allah'ın en hayırlı kıldığı)dır. İşte bu Allah'a yemin olsun, yeryüzündeki varlıkların Allah tarafından en sevilenidir. Allah'ın çağrısını kabul etmiş ve insanları da kabul ettiği şeye davet ettiği kimsedir.

Aişe (r.anha) ile İkrime, Kays b. Ebi Hazim ve Mücahid de: Bu müezzinler hakkında inmiştir, demişlerdir. Fudayl b. Rufeyde de şöyle demiştir: Ben Abdullah b. Mesud'un arkadaşlarına müezzinlik yapıyordum. Asım b. Huheyre bana: Ezan okuduğun vakit: Allahuekber, Allahuekber la ilâhe illallah dediğinde "Ve ben müslümanlardanım" de, dedi. Sonra bu âyeti-i kerimeyi okudu.

(Ebu Bekr) İbnu'l-Arabî dedi ki: Birincisi daha doğrudur. Çünkü âyet-i kerime Mekke'de inmiştir, ezan ise Medine'de okunmaya başlamıştır. Ancak mana itibariyle onun kapsamına girer. Yoksa (âyetin sözkonusu ettiği) söz söyleme zamanında bu kastedilmiş değildi. Ayetin kapsamına Peygamber (sav) hakkında o lanetli kişinin peygamberi boğmak isterken ***"Siz benim Rabbim Allah'tır, dedi diye bir adamı öldürür müsünüz?"*** (el-Mu'min, 40/28) diye, Ebu Bekir es-Sıddîk da girer. Ayrıca tevhid ve imanın muhtevasında yer aldığı her güzel sözü de kapsar.

Derim ki: Bu hususta aynı zamanda en güzelleri olan üçüncü bir görüş daha vardır. el-Hasen dedi ki: Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın yoluna davet eden herkes hakkında umumidir. Kays b. Ebi Hazim de böyle demiştir. O: Her mü'min hakkında inmiştir. Ayrıca **"salih amel işleyen"**in anlamı ise ezan ile ikamet arasında namaz kılan demektir, demiştir. Ebu Umame de böyle demiştir: Ezan ile kamet arasında iki rekat namaz kılan kimse kastedilmektedir. İkrime de: **"Salih amel işleyen"** namaz kılıp oruç tutan kimse demektir diye açıklamıştır. el-Kelbî de farzları eda eden, diye açıklamıştır.

Derim ki: Bu, haramlardan kaçınmak ve mendub amelleri çokça işlemek ile birlikte olmak şartıyla açıklamaların en güzelidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Şüphesiz ki ben müslümanlardanım diyen" buyruğu ile ilgili olarak İbnu'l-Arabî şöyle demiştir: Daha önce geçen ifadeler ayrıca müslüman olmaya delalet etmektedir. Şu kadar var ki; İslâma davet hem sözlü, hem de kılıçla yapıldığından dolayı bu davet şekli de itikadda da yapılabilir, delille de yapılabilir. Amel de riya için de yapılabilir, ihlas ile de yapılabilir. O bakımdan bu buyruk, bütün bu hususlarda Allah'a inanıldığının açıkça ifade edilmesinin ve yapılacak amelin yalnız O'na yapılmasının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

"Müslümanım" Diyenin "İnşaallah" Demesi Gerekir mi?:

Yüce Allah: **"Şüphesiz ki ben müslümanlardanım diyen"** diye buyurmakta fakat: İnşaallah demesi şartını koşmamaktadır. İşte bu "inşaallah ben müslümanım" demeyi öngörenlerin kanaatini reddetmektedir.

"İyilikle kötülük bir olmaz." el-Ferra dedi ki: İkinci: (لا) olumsuzluk edatı sıladır (fazladan gelmiştir). Buyruk "(وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَالسَّيِّئَةُ): İyilikle, kötülük bir olmaz" takdirindedir. Daha sonra şu beyiti zikretmektedir:

مـا كـان يَـرْضى رَسُـولُ الله فِعْلَهُمُ والـطَّيِّبـانِ ابـو بكـر ولا عـمـرُ

"Rasûlullah onların yaptıklarını beğenmiyordu.
O çok iyi iki insan Ebu Bekir de, Ömer de."

Şair araya olumsuzluk edatı sokmaksızın Ebu Bekir ve Ömer de demek istemiştir. Buyruk şu demektir: Senin kabul ettiğin tevhid ile müşriklerin kabul ettikleri şirk bir olmaz.

İbn Abbas dedi ki: İyilik (hasene); la ilâhe illallah'tır, kötülük (seyyie) ise şirktir.

İyiliğin itaat, kötülüğün şirk olduğu da söylenmiştir. Bu da birinci görüşün aynısıdır.

İyilik idare etmektir, kötülük ise kabalıktır, diye açıklanmıştır. İyiliğin affetmek, kötülüğün ise intikam almak olduğu da söylenmiştir.

ed-Dahhak dedi ki: İyilik ilimdir, kötülük ise çirkin söz ve işlerdir. Ali b. Ebi Talib (r.a) da şöyle demiştir: İyilik Rasûlullah (sav)'ın âlini sevmektir, kötülük ise onlara buğzetmektir.

"Sen en güzel olan ile defet" buyruğu kılıç âyeti ile neshedilmiştir. Fakat bu buyruğun kapsamından müstehab olmak üzere geriye: Güzel geçim, sıkıntılara katlanmak ve kusurları görmemek kalmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Yani halim (kötülüğe kötülükle karşılık vermemek) olmak suretiyle sana karşı cahillik edenlerin cahilliğini defet. Yine ondan rivayete göre: Bu bir kişiye sövüp de, kendisine sövülen diğer kişinin: Eğer söylediklerin doğru ise Allah beni bağışlasın. Eğer söylediklerin yalan ise Allah seni bağışlasın, diye cevap vermesidir.

Yine rivayete göre Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a) bunu kendisine kötü söz söyleyen bir adama söylemiştir.

Mücahid: **"En güzel olan ile"** kendisine düşmanlık eden kimse ile karşılaştığı vakit ona selam vermek diye açıklamıştır. Ata da böyle açıklamıştır.

Kadı Ebu Bekir İbnu'l-Arabî'nin ***"Ahkâm(u'l-Kur'ân)"***ın da zikrettiği üçüncü bir görüş de musafahalaşmak (tokalaşmak)dır. Nitekim rivayette: "Musafaha yapınız, bu (kalplerdeki) kini giderir." denilmektedir.(1)

Malik, musafaha yapılacağı görüşünde değildi. Süfyan ile biraraya gelmişler, musafahayı sözkonusu ettiklerinde Süfyan şöyle demiş: Rasûlullah (sav) Habeşistan'dan geldiği vakit Cafer ile musafaha etmişti. Bunun üzerine Malik ona: Bu ona hastır, demişti. Bu sefer Süfyan ona şöyle demişti: Rasûlullah (sav) için has olan bir şey bizim için de hastır, onun için genel olan bir şey bizim için de geneldir. Musafaha yaptığı ise sabittir, onu inkâr etmenin anlamı yoktur.

Katade de rivayetle şöyle demektedir: Ben Enes'e: Rasûlullah (sav)'ın ashabı arasında musafaha var mıydı? diye sordum. O: Evet, dedi ve bu, sahih bir hadistir.(2) Diğer taraftan "elele tutmak (musafahalaşmak) muhabbetin kemalindendir." denildiği rivayet edilmiştir.

Önder imamlardan birisi olan Muhammed b. İshak'ın ez-Zührî'den, onun Urve'den, onun da Aişe'den rivayetine göre Aişe (r.anha) şöyle demiştir: Zeyd b. Harise Medine'ye geldi. Rasûlullah (sav) da benim odamda idi. Zeyd kapıyı çalınca, Rasûlullah (sav) elbisesini arkasından sürükleyerek çıplak olarak ayağa kalktı. -Allah'a yemin ederim, ne ondan önce, ne de daha sonra onu çıplak olarak görmedim.- Onunla kucaklaştı ve onu öptü.

Derim ki: Malik'ten musafahanın caiz olduğu görüşü de rivayet edilmiştir. İlim adamlarından bir topluluk da bu kanaattedir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce Yusuf Sûresi'nde (12/100. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca orada el-Bera b. Azib'in rivayet ettiği şu hadisi de zikretmiştik: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İki müslüman birbirleriyle karşılaşır da biri arkadaşının elinden sevgi ve samimiyet ile tutacak olursa, mutlaka aralarından günahları dökülür."(3)

"O zaman seninle kendisi arasında düşmanlık olan kimse sanki candan bir dost oluverir." Çok yakın bir arkadaş oluverir.

Mukatil dedi ki: Bu Ebu Süfyan b. Harb hakkında inmiştir. Peygamber (sav)'a eziyet eden birisi idi. Önceleri onun düşmanı iken, sonraları kendisi ile Peygamber (sav) arasında meydana gelen sıhri akrabalık sebebiyle (peygamber onun kızı Um Habibe ile evlenmişti. Bundan dolayı) onun yakın bir

(1) *Muvatta*, II, 908 (mürsel bir rivayet olarak).

(2) *Buhari*, V, 2311.

(3) *Tirmizi*, V, 74; *Ebu Davud*, IV, 354; *İbn Mace*, II, 1220; *Müsned*, IV, 289, 303.

dostu olmuştu. Daha sonra İslâm'a girmiş ve İslâm'da da akrabalık sebebiyle candan sıcak bir dost oluvermişti.

Bu âyet-i kerimenin Ebu Cehil b. Hişam hakkında indiği de söylenmiştir. Ebu Cehil, Peygamber (sav)'a eziyet ediyordu. Yüce Allah ona karşı sabredip onu affetmesini emretti. Bunu el-Maverdî zikretmektedir. Birincisini ise es-Sa'lebî ile el-Kuşeyrî zikretmişlerdir. Daha kuvvetli görünen görüş odur. Çünkü yüce Allah: **"O zaman seninle kendisi arasında düşmanlık olan kimse sanki candan bir dost oluverir"** diye buyurmaktadır.

Bir diğer görüşe göre bu, cihad emri verilmeden önce idi. İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah bu âyet-i kerime ile kızgınlık esnasında sabretmesini, cahillik edilmesi halinde tahammül ile karşılaşmasını, kötülük yapılması halinde affetmesini emretmektedir. İnsanlar bu şekilde davrandıkları takdirde yüce Allah onları şeytana karşı korur, düşmanları da onlara boyun eğer.

Rivayet edildiğine göre bir adam Ali b. Ebi Talib'in azadlısı Kanber'e sövmüştü. Ali (r.a) ona: Ey Kanber! Sana söven kimseyi bırak. Başka şeylerle oyalan, böylelikle Rahmânı razı etmiş, şeytanı öfkelendirmiş olursun. Sana söven kimseyi de cezalandırmış olursun. Çünkü ahmaka suskunlukla cevab vermek gibi bir ceza verilmiş değildir. Şöyle bir beyit zikredilmektedir:

وَلَلْكَفُّ عن شَتْمِ اللَّئيمِ تَكَرُّمـاً أَضَـرُّ لـه مِنْ شَتْمِـهِ حين يُشْتَمُ

"Andolsun ki aşağılık kimsenin sövmesini alçalmamak
düşüncesiyle terketmek,
O kimseye sövülmesinden daha büyük bir zarar verir."

Bir başkası da şöyle demektedir:

وما شَيْءٌ أَحَبُّ إلى سَفيهٍ إذا سَبَّ الكَريمَ مِن الجَوابِ
مُتارَكَةُ السَّفيهِ بلا جَوابٍ أَشَدُّ على السَّفيهِ من السِّبابِ

"Beyinsiz bir kimse daha çok sevmez hiçbir şeyi,
Asaletli kimseye sövdüğü vakit kendisine cevap verilmesinden.
Beyinsizi cevapsız terkedip bırakmak,
Ona sövmekten daha ağırdır."

Mahmud el-Verrak da şöyle demektedir:

سأُلزِم نفسي الصَّفْحَ عن كلّ مذنبٍ ... وإن كثُرَتْ منه لَدَيَّ الجَرائمُ
فما الناس إلاّ واحدٌ من ثلاثةٍ ... شريفٌ ومَشْروفٌ ومِثْلٌ مقاومُ
فأما الذي فَوْقي فأُعْرِفُ قَدْرَه ... وأَتْبَعُ فيه الحَقَّ والحَقُّ لازِمُ
وأما الذي دوني فإنْ قال صُنْتُ عن ... إجابَتِه عِرْضي وإنْ لامَ لائِمُ
وأما الذي مِثْلي فإنْ زَلَّ أو هَفا ... تَفَضَّلْتُ إن الفضْلَ بالحِلم حاكِمُ

"Nefsimi her kusurluyu affetmeye mecbur kılacağım,
Onun bana karşı suçları çok olsa bile.
Çünkü insanlar şu üç kişiden birisidir,
Şerefli bir kimse, şerefi daha az ve karşı duran denk birisi.
Benden yüksek olan kimsenin kadrini bilirim.
Ona karşı hakka uyarım, hakka uymak da gereklidir.
Benden daha aşağıda olana gelince, söz söyleyecek olursa
korurum haysiyetimi,
Ona cevap vermekten; isterse kınayan kınayıversin.
Benim dengim olana gelince, ayağı kayar ya da yanılırsa,
Ona karşı faziletli davranırım, çünkü hilm ile birlikte faziletli davranmak,
hakim olmaktır."

"Buna" bu asaletli davranışa ve bu şerefli haslete **"ancak"** öfkelerini yutmak, eziyetlere katlanmak suretiyle **"sabredenler kavuşturulur. Buna ancak"** İbn Abbas'ın dediğine göre hayırdan **"büyük bir pay sahibi olanlar kavuşturulur."** Katade ve Mücahid de: Büyük pay cennettir, demişlerdir. el-Hasen de şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun, cennet olmaksızın hiçbir pay büyük olamaz.

"Buna... kavuşturulur" lafzındaki zamir cennete aittir. Yani ona ancak sabredenler kavuşturulur.

Anlamlar birbirlerine yakındır.

"Eğer şeytandan bir vesvese seni dürtüp tahrik ederse" buyruğuna dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Araf Sûresi'nde (7/200. âyet, 1 ve 2. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

"Hemen" onun (şeytanın) hile ve kötülüklerinden **"Allah'a sığın. Çünkü O"** senin sığınmanı **"işitendir."**

Senin yaptıklarını ve sözlerini **"bilendir."**

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ۭ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُوْنَ ﴿٣٧﴾ فَاِنِ اسْتَكْبَرُوْا فَالَّذِيْنَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُوْنَ لَهٗ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْـَٔـمُوْنَ ﴿٣٨﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَآ اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاۗءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ ۭ اِنَّ الَّذِيْٓ اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰى ۭ اِنَّهٗ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٣٩﴾

37. O'nun âyetlerinden bir kısmı da gece ile gündüz, güneş ve aydır. Güneşe de secde etmeyin, aya da. Eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin.
38. Şâyet büyüklenmek isterlerse, Rabbinin yanında bulunanlar hiç usanmadan O'nu gece ve gündüz tesbih eder, dururlar.
39. O'nun âyetlerinden biri de yeri kupkuru görmendir. Biz üzerine suyu indirdiğimizde sarsılır ve kabarır. Onu dirilten şüphesiz ki, ölüleri de dirilticidir. Çünkü O, herşeye kadirdir.

"O'nun âyetlerinden" birliğine ve kudretine delâlet eden alametlerinden **"bir kısmı da gece ile gündüz, güneş ve aydır."** Daha önce birkaç yerde (meselâ, el-Bakara, 2/164. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Daha sonra yüce Allah bunlara secde etmeyi yasaklamaktadır. Çünkü bunlar her ne kadar iki mahluk iseler de bu, onların bizatihi sahip oldukları ve bundan ötürü de Allah ile birlikte ibadet edilmeye hak kazandıkları bir üstünlüklerinden ötürü değildir. Çünkü onları yaratan Allah'tır. Dilese onları yok eder, yahut nurlarını giderir.

"Eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin." Onları bu şekilde şekillendiren ve bu şekilde müsahhar kılan Allah'a ibadet edin. Buradaki zamir güneşe, aya, gece ve gündüze aittir. Özellikle güneşe ve aya ait olduğu da söylenmiştir. Çünkü "iki" de çoğul demektir. Zamirin "âyetler"in ihtiva ettiği anlama ait olduğu da söylenmiştir.

"(الَّذِي خَلَقَهُنَّ): **Onları yaratan"** buyruğundaki zamirin müennesliği çoklık çoğulu olmasına binaendir. Burada müzekker ile müennese ait tağlib kipi nin kullanılmayış sebebi bu zamirin akıl sahibi olmayan varlıklar hakkında kullanılmasından dolayıdır.

"Şâyet" kâfirler yüce Allah'a secde etmeyerek **"büyüklenmek isterlerse, Rabbinin yanında bulunanlar hiç usanmadan O'nu gece ve gündüz tesbih eder dururlar."** O'na ibadet etmekten usanç duymazlar. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

سَئِمْتُ تَكَالِيفَ الحَيَاةِ وَمَنْ يَعِشْ ثَمَانِينَ حَوْلاً لا أَبَالَكَ يَسْأَمِ

"Hayatın vurduğu yüklerden usandım, zaten kim yaşarsa,
Seksen yıl boyunca; -babasız kalasıca- usanır."

Buradaki Secde Ayeti:

Bu âyetin secde âyeti olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Fakat neresinde secde edileceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Malik âyetin secde edilecek yeri: **"Eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız"** buyruğudur, çünkü bu önceki emre bitişiktir. Ali ile İbn Mesud ve başkaları: "(تَعْبُدُونَ): **İbadet ediyor**(sa)**nız"** buyruğunda (bitiminde) secde ediyorlardı.

İbn Vehb ile Şafiî secde yeri **"hiç usanmadan"** anlamındaki buyruktur. Çünkü burada ifade tamam olmaktadır ve ibadet ile emre itaatin en ileri ifadesi dile getirilmektedir. Ebu Hanife de böyle demiştir. İbn Abbas da yüce Allah'ın: "(يَسْأَمُونَ): Usan(maz)lar" buyruğunda (bitiminde) secde ederdi.

İbn Ömer de **"secde"** lafzından sonuncusu zikredilmekle birlikte (yani: "secde edin" emrinin geçtiği yerde) secde edin, demiştir. Mesruk, Ebu Abdurrahman es-Sülemî, İbrahim en-Nehaî, Ebu Salih, Yahya b. Vessab, Yamlılardan Talha ve Zübeyd, el-Hasen ve İbn Sîrîn'den de böyle rivayet edilmektedir.

Ebu Vâil, Katade ve Bekir b. Abdullah da yüce Allah'ın: **"Usanmadan"** buyruğu okununca, secde ederlerdi. İbnu'l-Arabî dedi ki: Görüş ayrılıkları birbirinden uzak değildir.

Güneş ve Ay Tutulması Namazı:

İbn Huveyzimendad'ın naklettiğine göre bu âyet-i kerime güneş ve ay tutulmaları dolayısıyla kılınan namazı ihtiva etmektedir. Şöyle ki Araplar: Güneş ile ay ancak büyük bir şahsiyetin ölümü dolayısıyla tutulurlar. Peygam-

her (sav) da bu sebeple (böyle bir şeyin sözkonusu olmadığını ortaya koymak için) küsuf (güneş ve ay tutulmaları) namazını kılmıştır.

Derim ki: Küsuf namazına dair sahih hadisleri ihtiva eden Buhârî, Müslim ve başkalarında sabittir. Bu namazın nasıl kılınacağı hususunda rivayetlerin farklılığı sebebiyle fukahâ da çokça ihtilâf etmişlerdir. Bununla birlikte bu konuda Müslim'in ***Sahih***'inde bulunanlarla yetinmek gerekir, çünkü bu hususta en önemli dayanak odur. Doğruya muvaffak kılan Allah'tır.

"O'nun âyetlerinden biri de yeri kupkuru görmendir" buyruğunda hitab akıllı herbir varlığadır. Yani "O'nun" ölüleri dirilttiğine delâlet eden âyetlerinden biri de **"yeri kupkuru"** ve verimsiz **"görmendir."** Bu yerin ("kupkuru" diye meâli verilen) huşû' ile nitelendirildiği bir ifadedir. Şair Nâbiğa da şöyle demektedir:

رمادٌ كَكُحْلِ العَيْنِ لأياً أُبِينُهُ وَنُؤْيٌ كَجِذْمِ الْحَوْضِ أَثْلَمُ خاشِعُ

"Göz sürmesini andıracak kadar (kararmış) bir kül ki
Çok zorlandıktan sonra farkedebiliyorum.
Bir de izi kalmamış, yerle dümdüz olmuş
Havuzun dibini andıran çadır etrafındaki bir çukur."

"(الأرض الخاشعة): Hiçbir bitkisi olmayan arazi" demektir. "(بلدة خاشعة): Herhangi bir ev ya da kalınacak yer bulunmayan belde" demektir. "Hâşi; yer" tabiri de kullanılır.

"Biz üzerine suyu indirdiğimizde" Mücahid'in dediğine göre bitki ile **"sarsılır."** Mesela; "(اهتز الإنسان): İnsan sarsıldı" denilir, "hareket etti" demektir. Şairin şu beyiti de bu anlamdadır:

تراه كَنَصْلِ السيفِ يَهْتَزُّ لِلنَّدَى إذا لم تَجِدْ عِنْد امرِىء السُّوْءِ مَطْمَعا

"Onun cömertlik için sallanan kılıç gibi olduğunu görürsün,
Kötü kimse yanında yiyecek bir şey bulamadığı vakit."

"Ve kabarır" yani bitkisini çıkarmadan önce şişer ve yükselir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Yani ölümünden sonra bitkiyi çıkartmak için yukarı doğru yükselir. Bu açıklamaya göre ifadede takdim ve tehir var, demektir. Buna göre ifade: Kabarır ve sarsılır şeklindedir. Sarsılmak ve kabarmak bitkinin yerden çıkmasından önce de olabilir, bitkinin yerin üzerine çıkma-

sından sonra da olabilir. Yerin kabarması yükselmesi demektir. Nitekim yüksekçe yere: (ربوة ورابية) denilir. Buna göre bitki önce ortaya çıkmak için harekete geçer, sonra da enine boyuna cismi büyür ve gelişir.

"Ve kabarır" anlamındaki buyruğu Ebu Cafer ve Halid: (وَرَبَأَتْ) diye okumuşlardır ki bu: "(الربيئة): Yüksekçe yer" tabirinden gelen bir lafız olup, "bü yüdü" anlamındadır.

"Sarsılır" lafzının yağmur dolayısı ile sevinir **"kabarır"** buyruğunun da bitki ile şişer anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü yer yarılıp bitki çıkaracak olursa, gülmekle nitelendirilir. O halde onun sevinmekle nitelendirilmesi de caiz olur. Bununla birlikte şişip kabarmanın aynı şey olduklarını ve bunun da bitkinin çıkış hali anlamını ifade ettiğini söylemek de mümkündür. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Hac Sûresi'nde (22/5. âyet, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Onu dirilten şüphesiz ki ölüleri de dirilticidir. Çünkü O herşeye kadirdir." Bu buyruk (ve açıklamaları) da daha önceden birkaç yerde (mesela, er-Rum, 30/50. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا ۗ أَفَمَنْ يُلْقَىٰ فِي النَّارِ
خَيْرٌ أَم مَّن يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ ۖ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿٤٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ ۚ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ۖ
﴿٤١﴾ لَّا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ ۖ تَنزِيلٌ مِّنْ
حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾ مَّا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِن
قَبْلِكَ ۗ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ ﴿٤٣﴾

40. Âyetlerimiz hakkında doğru yoldan sapanlar, muhakkak onlar Bize gizli kalmazlar. O halde ateşe atılacak kimse mi hayırlıdır; yoksa kıyamet gününde emin olarak gelen kimse mi? Dilediğinizi yapın. Çünkü O ne yaptığınızı çok iyi görendir.

41. Muhakkak ki kendilerine geldiğinde o zikri inkâr edenler (Bize gizli kalmazlar). **Halbuki o hiç şüphesiz eşsiz bir kitaptır.**

42. Önünden ve arkasından da batıl ona erişemez. Hikmeti sonsuz, her hamde layık olan tarafından indirilmedir.
43. Sana, senden önceki peygamberlere söylenmiş olandan başka bir şey söylenmiyor. Muhakkak senin Rabbin hem mağfiret, hem can yakıcı azabın sahibidir.

"Ayetlerimiz hakkında doğru yoldan sapanlar" yani delillerimiz hususunda hakkı bırakıp, başka tarafa sapanlar... demektir.

"İlhâd: Sapmak" meyletmek ve başka tarafa ayrılıp gitmek demektir. "Kabirde lahd" tabiri de buradan gelmektedir. Çünkü lahd bölümü kabrin bir tarafına doğru daha çok meyillidir (kaymış olur). "(ألحد في دين الله) Allah'ın dininde yan çizdi ve başka tarafa saptı" demektir. (لَحَد) şekli bu tabirin bir başka söyleniş tarzıdır. Bu buyruk daha önce kendilerinden sözedilen: ***"Bu Kur'ân'ı dinlemeyin ve o okunurken anlamsız sesler çıkarın"*** (Fussilet, 41/26) diye söyleyen kimseler hakkındadır.

İşte Allah'ın âyetleri hakkında doğru yoldan sapıp hakkı bırakarak başka tarafa giden kimseler ve: Bu Kur'ân Allah tarafından indirilmemiştir yahutta o bir şiir ya da bir sihirdir diyenler, onlardır. O halde buradaki "âyetler"den kasıt Kur'ân'ın âyetleridir.

Mücahid dedi ki: "Âyetlerimiz hakkında doğru yoldan sapanlar" Kur'ân-ı Kerim'in okunması esnasında ıslık çalarak, gürültü koparanlar, boş söz söyleyip, şarkı söyleyenler demektir.

İbn Abbas dedi ki: Bu, sözü değiştirmek ve onu olması gereken yerden başka bir yere koymak demektir.

Katade dedi ki: "Âyetlerimiz hakkında doğru yoldan sapanlar" âyetlerimiz hakkında yalan söyleyenler demektir. es-Süddî dedi ki: İnatlaşanlar ve ayrılık içerisinde olanlar, demektir. İbn Zeyd'e göre hem şirk koşan, hem de yalanlayan kimselerdir. Anlamlar birbirlerine yakındır.

Mukatil dedi ki: Bu âyet-i kerime Ebu Cehil hakkında inmiştir.

Burada sözü edilen **"âyetler"**in mucizeler olduğu da söylenmiştir. Bununla birlikte bu açıklama birinci açıklamanın kapsamı içerisindedir. Çünkü Kur'ân zaten mucizedir.

"O halde" yüzü üzere **"ateşe atılacak kimse"** -İbn Abbas ve başkalarının görüşüne göre bu Ebu Cehil- **"mi hayırlıdır? Yoksa kıyamet gününde emin olarak gelen kimse mi?"**

Mukatil'in dediğine göre; bununla da kastedilen Peygamber (sav)'dır. Bundan kastın Osman, Ammar b. Yasir, Hamza, Ömer b. el-Hattab olduğu söy-

lendiği gibi; Ebu Seleme b. Abdi'l-Esed el-Mahzumî olduğu da söylenmiş, bütün mü'minlerin olduğu da söylenmiştir.

Âyet-i kerimenin umumi bir anlam ifade ettiği de söylenmiştir. Yani ce hennem ateşine atılan kişi kâfirdir, kıyamet gününde emin olarak gelen kimse de mü'mindir. Bu açıklamayı da İbn Bahr yapmıştır.

"Dilediğinizi yapın" emri, tehdit ihtiva eden bir emirdir. Sizler bu ikisinin eşit olmayacağını bildikten ve amellerin karşılığının mutlaka verileceğini öğrendikten sonra (istediğinizi yapabilirsiniz) demektir.

"Çünkü O, ne yaptığınızı çok iyi görendir." Bu, tehdit mahiyetinde bir buyruktur.

"Muhakkak ki kendilerine geldiğinde o zikri inkâr edenler..." buyruğunda geçen **"zikir"** herkese göre Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de kendisine gerek duyulan bütün hükümler vardır. Bu buyrukta haber hazfedilmiştir. Takdiri: Helâk olmuşlardır yahut azaba uğratılacaklardır, şeklindedir. Bir görüşe göre haber: ***"İşte onlar kendilerine uzak bir yerden seslenilir (gibidirler)"*** (Fussilet, 41/44) buyruğu olup, araya: **"Sana senden önceki peygamberlere söylenmiş olandan başka bir şey söylenmiyor"** buyruğu girmiştir. Daha sonra tekrar zikri sözkonusu ederek: ***"Eğer Biz onu Arap dilinden başka bir Kur'ân yapsa idik..."*** diye buyurduktan sonra da: ***"İşte onlar kendilerine uzak bir yerden seslenilir (gibidirler)"*** diye buyurulmuştur. Ancak tercih edilen birinci görüştür. en-Nehhas: Bildiğim kadarıyla bütün nahivciler tarafından (tercih edilen görüş odur), demiştir.

"Halbuki o, hiç şüphesiz eşsiz bir kitaptır." Yani Allah nezdinde çok değerli bir kitaptır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Yine ondan gelen rivayete göre: Allah tarafından gönderilmiş çok değerli bir kitaptır. Allah için son derece değerli diye de açıklanmıştır. Buradaki "(**eşsiz bir kitaptır**" diye anlamı verilen) "Aziz"in Allah tarafından aziz kılınmış, dolayısıyla batılın kendisine ulaşamadığı... anlamına geldiği de söylenmiştir. Bir başka açıklamaya göre bu kitabın aziz tutulması, ona üstün bir saygı gösterilmesi ve onun hakkında anlamsız bir tutum takınılmaması gerektiği... diye de açıklanmıştır. **"Aziz"**in şeytanın değiştirmeye güç yetiremediği kitab anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı da es-Süddî yapmıştır.

Mukatil dedi ki: Bu kitab şeytana ve batıla karşı korunmuştur. es-Süddî: Bu kitab mahluk değildir, benzeri yoktur, demiştir. Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre: "aziz" insanların benzerini söylemeleri imkansız olan kitab demektir.

"Önünden de, arkasından da batıl ona erişemez." Allah tarafından daha önceden indirilmiş hiçbir şey onu yalanlamaz, ondan sonra da herhangi

bir kitab inmeyecek, onu iptal etmeyecek, onu neshetmeyecek demektir. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır.

es-Süddî ve Katade de: **"Önünden de, arkasından da batıl"** yani şeytan **"ona erişemez"** onu değiştiremez, ona bir şey ekleyemez, bir şey eksiltemez.

Said b. Cübeyr de şöyle demiştir: **"Önünden de arkasından da"** yalanlama ona erişemez.

İbn Cüreyc: Geçmişe dair verdiği haberlerde de, gelecekte olacaklara dair verdiği haberlerde de **"bâtıl ona erişemez."** İbn Abbas'tan nakledildiğine göre: **"Önünden"** yani yüce Allah tarafından **"arkasından"** Cebrail (a.s)'dan ve Muhammed (sav)'dan **"bâtıl ona erişemez."**

"Hikmeti sonsuz, her hamde layık olan tarafından indirilmiştir." İbn Abbas dedi ki: Yaratmasında **"hikmeti sonsuz** (Hakîm)" onlara yaptıklarında **"her hamde layık olan"**dır demektir. Katade ise: Emrinde **"hikmeti sonsuz** (Hakîm)" yarattıklarına yaptıkları dolayısı ile **"her hamde layık olan"** diye açıklamıştır.

"Sana, senden önceki peygamberlere söylenmiş olandan" onlara söylenmiş eziyet verici sözlerden ve yalanlamadan **"başka bir şey söylenmiyor."** Bu buyruk ile yüce Allah Peygamber (sav)'ı teselli etmektedir.

"Muhakkak senin Rabbin hem" sana ve ashabına **"mağfiret hem"** senin düşmanlarına **"can yakıcı"** acıtıcı ve incitici **"azabın sahibidir."**

Şöyle de açıklanmıştır: Sana verilen ibadeti yalnızca Allah'a ihlas ile yapmak emri ancak yüce Allah'ın senden öncekilere vahyettiğidir. Tevhid ile ilgili hususlarda şeriatlar arasında bir ayrılık yoktur. Bu da yüce Allah'ın: *"Andolsun sana ve senden öncekilere vahyolundu ki: Eğer şirk koşarsan, andolsun ki amelin boşa çıkar..."* (ez-Zümer, 39/65) Yani senin onları kendisine davet ettiğin şey senden önceki bütün peygamberlerin davet ettiği şey ile aynıdır. O bakımdan onların sana karşı inkârda bulunmalarının bir anlamı yoktur.

İfadenin soru anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani **"sana, senden önceki peygamberlere söylenmiş olandan başka"** ne söyleniyor ki?

"Muhakkak senin Rabbin" diye başlayan buyruğun yeni bir ifade olduğu söylenmiştir. Ondan önceki ifade ise haber gizli kabul edildiği takdirde tam bir anlam ifade etmektedir.

Bunun; **"muhakkak senin Rabbin hem mağfiret, hem can yakıcı azabın sahibidir"** buyruğunun **"sana, senden önce... başka bir şey söylenmiyor"** buyruğu ile muttasıl olduğu da söylenmiştir. Yani sana emredilen ancak uyarıp korkutmak ve müjdelemektir.

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا اَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهٗ ؕ ءَاَعْجَمِيٌّ
وَعَرَبِيٌّ ؕ قُلْ هُوَ لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا هُدًى وَشِفَآءٌ ؕ وَالَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ
فِيْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى ؕ اُولٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَّكَانٍ
بَعِيْدٍ ﴿٤٤﴾

44. Eğer Biz onu Arapça olmayan bir Kur'ân yapsa idik, elbette: "Ayetleri açıklanmalı değil miydi? Arapça olmayan ile Arap olan bir kimse mi olur?" diyeceklerdi. De ki: "O iman edenler için bir hidayet ve bir şifadır. İman etmeyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır ve o onlar için bir körlüktür." İşte onlar kendilerine uzak bir yerden seslenilir (gibidirler).

Yüce Allah'ın: **"Eğer Biz onu Arapça olmayan bir Kur'ân yapsa idik, elbette: Ayetleri açıklanmalı değil miydi? Arapça olmayan ile Arap olan bir kimse mi olur? diyeceklerdi..."** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Kur'ân'ın Mucize Oluşunun Ortaya Çıkması:

"Eğer Biz onu Arapça olmayan" yani Arapların dışındakilerin dilinde **"bir Kur'ân yapsa idik, elbette âyetleri açıklanmalı değil miydi?... diyeceklerdi."** Ayetleri bizim dilimizde açıklanmalı değil miydi? Çünkü biz Arabız, Arapça olmayan dili anlayamayız **"diyeceklerdi."**

Böylelikle yüce Allah bu kitabı onun mucize oluşunun ortaya çıkması için onların diliyle indirmiş olduğunu açıklamış olmaktadır. Çünkü onlar hem nazım, hem nesir itibariyle söz söyleme türlerini insanlar arasında en iyi bilenlerdi. Onlar Kur'ân-ı Kerim'e karşı çıkarak onun benzerini ortaya koymaktan âciz olduklarına göre; bu, Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmiş olduğunun en açık bir delili demektir. Eğer Arap olmayanların diliyle indirilmiş olsaydı, bu sefer: Biz bu dili bilmiyoruz, diyeceklerdi.

2- Kur'ân Başka Bir Dile Tercüme Edildiği Takdirde O Tercümeye Kur'ân Denemez:

Bu husus böylece sabit olduğuna göre; bu Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olduğuna, onun Arap diliyle indirilmiş olduğuna, Arapça dışındaki bir dil ile gelmediğine, Arapçadan bir başka dile aktarıldığı takdirde Kur'ân olmadığına açık bir delildir.

3- Arab Peygambere Arapça Olmayan Bir Kur'ân ve Kur'ân-ı Kerim'de Arapça Olmayan Lafızların Varlığı:

"(أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ): **Arapça olmayan ile Arap olan bir kimse mi olur?"** anlamındaki buyruğu Ebu Bekr, Hamza ve el-Kisaî hafif iki hemze ile okumuşlardır.

"Acemi" ister fasih olsun, ister olmasın Araplardan olmayan kimse demektir. **A'cemi** ise Araplardan olsun, olmasın fasih konuşamayan kimse demektir. Buna göre a'cem "fasih"in zıttıdır. Bu da ifadeleri, sözleri açık seçik olmayandır. Mesela konuşmayan hayvana "a'cem" denilir. "(صلاة النهار عجماء): Gündüz namazı acmâ'dır" ifadesi de buradan gelmektedir. Yani gündüz namazında açıktan Kur'ân-ı Kerim okunmaz. Buna göre "a'cem" kelimesine nisbet (acem kelimesine göre) daha bir pekiştirmeli olmaktadır. Çünkü Araplardan olmayan "acemi" bir şahıs Arapçayı fasih olarak konuşabilir, Arap olan bir kimse de fasih olmayabilir. Bundan dolayı "a'cemi" şeklindeki nisbet daha vurgulu bir ifade olmaktadır.

Buyruk: Arapça olmayan bir Kur'ân, Arap olan bir peygambere mi indiriliyor? demektir. Bu ise inkârî bir sorudur.

el-Hasen, Ebu'l-Aliye, Nasr b. Asım, el-Muğire ve İbn Amir'den Hişam, "haber vermek" anlamında olmak üzere tek bir hemze ile (أَعْجَمِيٌّ) diye okumuşlardır. (Anlamı: Arapça olmayan bir Kur'ân ile Arap bir peygamber birarada... diyeceklerdi, olur).

"Ayetleri açıklanmalı değil miydi?" buyruğunun anlamına gelince, bu âyetlerin bir bölümü Arapların anlayabileceği Arapça, bir bölümü de Arap olmayanların anlayabileceği Arapça dışındaki bir dille olmalı değil miydi?

Said b. Cübeyr dedi ki: Kureyş dedi ki: Kur'ân hem Arapça dışında, hem de Arap diliyle indirilseydi olmaz mıydı? Bu durumda onun âyetlerinin bir bölümü Arapça dışındaki bir dilden, bir bölümü de Arapça olurdu. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli dillerden kelimeler de indirilmiştir. Bunlardan birisi "siccîl" kelimesidir. Bu kelime Farsçadır ve aslı "seng-kîl" olup, çamur ve

taş demektir. "Firdevs" kelimesi de Rumcadır. "Kıstas" kelimesi de böyle.

Hicazlılar, Ebu Amr, İbn Zekvan ve Hafs ise ("Arapça olmayan ile Arap olan bir kimse mi olur?" anlamındaki buyruğu) soru kipi halinde okumuşlardır. Şu kadar var ki onlar kıraatlerinde kabul ettikleri esasa göre hemzeyi yumuşak çıkarmışlardır. Sahih kıraat, bunu istifham ile okumaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

* * *

"De ki: O iman edenler için bir hidayet ve bir şifadır" buyruğu ile yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'in ona iman eden herkes için şüphe, tereddüt ve rahatsızlıklara karşı bir hidayet ve bir şifa olduğunu bildirmektedir.

"İman etmeyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır." Yani Kur'ân'ı dinlemeye karşı sağırdırlar. Bundan dolayı Kur'ân okunurken anlamsız sesler çıkarmayı birbirlerine tavsiye etmiş bulunuyorlar. Bu âyet-i kerimenin bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Kur'ân'da, mü'minler için bir şifa ve rahmet olanı kısım kısım indiririz. Zalimlerin ise ancak hüsranını arttırır"*** (el-İsra, 17/82) buyruğudur. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden (el-İsra, 17/82. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Bir körlüktür" anlamındaki buyruk genel olarak mastar olmak üzere: (عَمًى) diye okunmuştur. Ancak İbn Abbas, Abdullah b. ez-Zübeyr, Amr b. el-As, Muaviye ve Süleyman b. Katte: "(وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمٍ): Ve o onlar için bir körlüktür" diye "mim" harfini kesreli olarak okumuşlardır. Onlar için açıklık kazanmayan bir kitaptır, demek olur.

Ebu Ubeyd, birinci okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü bu okuyuş üzerinde insanların icmaı vardır. Ayrıca daha önceden -yine mastar olarak-: **"Bir hidayet ve bir şifadır"** diye buyurulmuştur. Eğer bu anlamdaki lafızlar: "(هادٍ وشافٍ): Hidayete ileten ve şifa veren" diye olsaydı o vakit **"bir körlüktür"** anlamındaki lafzın kesreli okunuşu -bunlar gibi mastar olması için- daha güzel olurdu.

Buyruğun takdiri şöyledir: Onu kabul etmeyi terk hususunda iman etmeyenler, **"kulaklarında bir ağırlık"** bulunan kimseler durumundadır. **"Ve o"** Kur'ân-ı Kerim **"onlar için bir körlüktür."**

Buradaki **"bir körlüktür"** anlamındaki lafız: "(ذو عمى): Körlük özelliklidir" takdirindedir. Böyle olması ise onların Kur'ân-ı Kerim'i fıkhetmeyen, anlayamayan kimseler oluşlarından dolayıdır, buna göre burada muzaf hazfedilmiştir. Bir açıklamaya göre de anlam şöyledir: Buradaki **"o"** zamirinden kasıt **"ağırlık"**dır ve bu da onlar için bir körlüktür.

"İşte onlar kendilerine uzak bir yerden seslenilir (gibidirler)." Bu ifade temsilden (verilen örneklerden) anlamayan kimseye söylenir. Dilcilerin naklettiklerine göre konuyu iyice anlayıp kavrayan bir kimseye: Sen yakından anlarsın denilir, anlamayan kimseye de: Sen kendisine uzaktan seslenilen bir kimseye benzersin, derler. Yani ona kendisinden uzakça bir yerden seslenildiği için bu seslenişi duymayan ve anlamayan kimseye benzer.

ed-Dahhak dedi ki: **"Kendilerine uzak bir yerden"** çağrıldıkları isimlerin en kötüsü ile kıyamet gününde **"seslenilir."** Bu da; onları azarlamak ve rezil etmek için daha ağır bir üslub olacaktır, diye açıklamıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Kur'ân-ı Kerim üzerinde düşünmeyen bir kimse, Arap olmayan ve sağır bir kimse gibidir. Böylesine uzak bir yerden seslenilir, fakat ona seslenen kimsenin seslenişi bittiği halde, o yine bu seslenişi işitmeyen bir kimse gibidir.

Ali (r.a) ile Mücahid şöyle demişlerdir: Kalplerinden uzak bir yerden... demektir.

Tefsir'de de şöyle denilmiştir: Sanki onlara semadan sesleniliyor da bundan dolayı onlar işitmiyorlar gibi. Bu anlamdaki bir açıklamayı da en-Nekkaş nakletmiştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ ۗ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ ۗ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿٤٥﴾
مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ۗ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ
لِلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾

45. Andolsun Biz Musa'ya kitabı verdik de hakkında ihtilafa düşüldü. Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasa idi, bunların da aralarında elbette hüküm olunurdu. Halbuki onlar bundan yana şüphe ve tereddüt içindedirler.

46. Kim salih amel işlerse kendi lehine, kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullarına asla zulmedici değildir.

"Andolsun Biz Musa'ya kitabı" Tevrat'ı**"verdik de hakkında ihtilafa düşüldü."** Yani birtakım kimseler ona iman etti, birtakım kimseler onu ya-

lamladı. Buradaki zamir ("hakkında" anlamı verildi) kitaba aittir. Bu ifade Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Yani senin kavminin de kitabın hakkında anlaşmazlığa düşmesi seni üzmesin, çünkü onlardan önceki kavimlere indirilen kitaplar hakkında böyle anlaşmazlıklar olmuştur.

Zamirin Musa (a.s)'a ait olduğu da söylenmiştir.

"Eğer Rabbinden" onlara mühlet verileceğine dair **"bir söz geçmiş olmasa idi"** acilen onlara azab gönderilmesi hususunda **"bunların da aralarında elbette hüküm olunurdu."**

"Halbuki onlar bundan" Kur'ân-ı Kerim'den **"yana şüphe ve tereddüt"** ileri derecedeki bir şüphe **"içindedirler."** Bu hususa dair açıklama daha önceden (Hud, 11/12 buyruğu açıklanırken) geçmiş bulunmaktadır.

el-Kelbî bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Şâyet Allah bu ümmetin azabını kıyamet gününe kadar ertelememiş olsaydı, diğer ümmetlere yapıldığı gibi bunların da azabı onları gelir bulurdu.

Azaplarının ertelenmesinin sulblerinden gelecek mü'minler dolayısıyla olduğu da söylenmiştir.

"Kim salih amel işlerse, kendi lehine" buyruğunda şart ve cevab birarada zikredilmiştir. Aynı şekilde **"kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhinedir"** buyruğu da böyledir. Şanı yüce Allah esasen kulların itaatine muhtaç değildir. Kim itaat ederse onun için mükafat vardır, kim de kötülük işlerse onun aleyhine ceza vardır.

"Rabbin kullarına asla zulmedici değildir." Yüce Allah azıyla çoğuyla zulmün kendisi hakkında sözkonusu olmadığını bildirmektedir. Buradaki nefy ifadesi mübalağa kipi ile gelmiştir. (Yani en ufak bir zulüm dahi onun hakkında sözkonusu olmadığına göre) başkası da sözkonusu değildir. Bunun delili de şanı yüce Allah'ın: ***"Şüphesiz Allah insanlara en ufak bir şey kadar dahi zulmetmez."*** (Yunus, 10/44)

Adil ve sika (güvenilir) raviler ile sağlam imamlar, zahid ve adaletli yeryüzünün emininden (Peygamber (sav)'dan), o semanın emininden (Cebrail -a.s-'den), o yüce Rabbden: "Ey kullarım! Şüphesiz ki Ben zulmü kendime haram kıldım. Aranızda da onu haram kıldım. O bakımdan birbirinize zulmetmeyiniz"(1) hadisini rivayet etmişlerdir.

Aynı şekilde o Hakim ve Malik olandır. Mâlik'in mülkünde yaptığı şeyler dolayısıyla da itiraz edilmez, zira kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunmak hakkına sahibtir.

---

(1) *Müslim*, IV, 1994; *Müsned*, V, 160.

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ ۚ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا
وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ ۚ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ
أَيْنَ شُرَكَائِي ۖ قَالُوا آذَنَّاكَ ۖ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾ وَضَلَّ
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾

47. O saatin bilgisi O'na havale olunur. O'nun bilgisi dışında hiçbir meyve tomurcuğundan çıkmaz. Hiçbir dişi de ne gebe kalır, ne de doğurur. "Benim ortaklarım nerede?" diye onlara seslenneceği gün onlar: "Bizden şehadet edecek kimse olmadığını Sana arzederiz" derler.

48. Önceden dua (ve ibadet) **ettikleri şeyler önlerinden kaybolur. Kaçacak bir yerlerinin bulunmadığını da anlarlar.**

"O saatin" kıyametin kopacağı vaktin **"bilgisi O'na havele olunur."** Çünkü onlar: Ey Muhammed! Eğer sen bir peygamber isen kıyametin ne zaman kopacağının haberini bize ver, demişlerdi. Bunun üzerine bu buyruk nâzil olmuştu.

"Onun bilgisi dışında hiçbir meyve tomurcuğundan" içinde bulunduğu kaplardan **"çıkmaz."**

"(مِنْ ثَمَرَاتٍ): **Hiçbir meyve"** lafzındaki (مِنْ) kelimesi fazladan gelmiştir. "(وما تخرج ثمرة): Hiçbir meyve... çıkmaz" anlamındadır. "Tomurcuk(lar)" diye anlam verilen: (الأكمام) lafzı "meyvenin içinde barındığı kaplar" demektir. Tekili: (كُمّة) diye gelir. Bu da bal ya da başka türden herbir şeyin içinde saklandığı zarf (kab) demektir. Bundan dolayı yeni çıkan hurma meyvesinin içinde bulunduğu ve çatladıktan sonra meyvenin içinden çıktığı kabçığa: (كُمّة) adı verilmiştir. İbn Abbas dedi ki: ("tomurcuk" anlamı verilen): "(الكُمّة): Çatlamadan önceki meyve kabı" demektir. Çatladığı takdirde ona bu isim verilmez. Buna dair daha geniş açıklamalar ileride er-Rahmân Sûresi'nde (55/11. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Nafi', İbn Amir ve Hafs "meyve" anlamındaki lafzı çoğul olarak: "(ثَمَرَاتٍ): Meyveler" diye okumuşlardır, diğerleri ise tekil olarak: "(ثَمَرَة): Meyve" diye okumuşlardır, ancak maksat çoğuldur. Yüce Allah'ın: **"Hiçbir dişi de ne ge-**

be kalır..." buyruğu dolayısıyla böyledir, burada da maksat çoğuldur. Yüce Allah şunu demektedir: Meyvelerin ve doğan çocukların bilgisi O'na ait olduğu gibi; **"o saatin bilgisi de O'na havale olunur."**

Dünya hayatında iken şefaat edecek ilâhlar olduklarını ileri sürdüğünüz **"Benim ortaklarım nerede? diye onlara"** Allah'ın müşriklere **"seslenecegi gün onlar"** yani putlar bir başka açıklamaya göre müşrikler; ibadet edenlerin de, kendilerine ibadet olunanların da hepsini kastetmiş olma ihtimali de vardır; **"bizden"** senin ortağının bulunduğuna **"şehadet edecek kimse olmadığını Sana arzederiz"** sana bildiririz, sana söyleriz **"derler."**

"(آذَنَّاكَ): **Sana arzederiz"** Sana söyleriz, Sana bildiririz, demektir. "(آذن يؤذن): Bildirdi, bildirir" demektir. Şair de şöyle demektedir:

آذَنَتْنَا بِبَيْنِهَا أَسْمَاءُ رُبَّ ثَاوٍ يُمَلُّ مِنْهُ الثَّوَاءُ

"Bizden ayrıldığını bize bildirdi Esma,
Nice bir yerde kalan kişi vardır ki; onun kalışından usanılır."

Müşrikler kıyamet gününü görecekleri vakit, putlarla ilişkilerinin olmadığını söyleyecekler, putlar da onlarla bir ilişkilerinin olmadığını açıklayacaklardır. Daha önceden birkaç yerde (mesela Sebe', 34/31-33. âyetlerin tefsirinde) geçtiği gibi.

"Önceden" dünyada iken **"dua ettikleri şeyler önlerinden kaybolur"** yokolur, gider. Ateşten **"kaçacak bir yerlerinin bulunmadığını da anlarlar"** bilir ve kesinlikle idrak ederler.

"(مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ): **Kaçacak bir yerlerinin bulunmadığını"** buyruğundaki: "(مَا): ...ma, ..." burada bir harftir, isim değildir. Bundan dolayı buradaki zan (mealde: anlamak) bunda amel etmeyip fiil(in ameli) lağvolmuştur. İfade: "(وظنوا أنهم ما لهم محيص ولا مهرب): Onların kaçacak ve kurtulacak bir yerlerinin bulunmadığını anlarlar" takdirindedir. "(حاص يحيص حيصاً ومحيصاً): Kaçtı, kaçar, kaçmak, kaçacak yer" denilir.

Buradaki "zan"ın ağırlıklı görüş anlamına geldiği de söylenmiştir. Onlar cehennemlik olduklarında şüphe etmeyecekler ama oradan çıkartılacaklarını da ümit edeceklerdir.

Bununla birlikte cehennemden çıkarılacakları konusunda ümitleri kesilinceye kadar böyle bir zan ve ümitlerinin olması da uzak bir ihtimal değildir.

لَا يَسْـَٔمُ ٱلْإِنسَـٰنُ مِن دُعَآءِ ٱلْخَيْرِ ۖ وَإِن مَّسَّهُ ٱلشَّرُّ فَيَـُٔوسٌ
قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾ وَلَئِنْ أَذَقْنَـٰهُ رَحْمَةً مِّنَّا مِنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُ
لَيَقُولَنَّ هَـٰذَا لِى ۙ وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً ۙ وَلَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّىٓ
إِنَّ لِى عِندَهُۥ لَلْحُسْنَىٰ ۚ فَلَنُنَبِّئَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِمَا عَمِلُوا۟ ۖ
وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٠﴾ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَـٰنِ
أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ۖ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ فَذُو دُعَآءٍ عَرِيضٍ ﴿٥١﴾

49. İnsan iyilik dilemekten usanmaz. Eğer ona kötülük dokunsa, hemen ümidini keser, ye'se düşer.

50. Andolsun ki kendisine dokunan bir darlıktan sonra ona rahmetimizden tattırsak o elbette şöyle der: "Bu benimdir. Ben kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülsem de şüphesiz benim için O'nun yanında iyilik vardır." Andolsun Biz kâfir olanlara ne yaptıklarını haber vereceğiz ve andolsun onlara çok şiddetli azaptan tattıracağızdır.

51. Biz insana nimet verdiğimizde yüz çevirir, yan çizip uzaklaşır. Eğer ona kötülük isabet ederse, bu sefer de uzun uzadıya dua eder.

"İnsan iyilik dilemekten usanmaz." Yani usanmaksızın iyilik ister. Burada: "iyilik (hayr)" mal, sıhhat, otorite ve güç anlamındadır.

es-Süddî de şöyle demektedir: Burada insandan kasıt kâfirdir. Maksadın el-Velid b. Muğire olduğu söylendiği gibi, Rabia'nın çocukları Utbe ve Şeybe ile Ümeyye b. Halef olduğu da söylenmiştir.

Abdullah (b. Mesud)'un kıraatinde: "(لَا يَسْأَمُ الْإِنسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْمَالِ): İnsan mal dilemekten usanmaz" şeklindedir.

"Eğer ona kötülük" fakirlik ve hastalık **"dokunursa, hemen"** Allah'ın lutfundan **"ümidini keser."** Rahmetinden **"ye'se düşer."**

Bir başka açıklamaya göre; duasının kabul edileceğinden **"ümidini keser."** Rabbine hüsn-ü zan beslemeyerek de **"ye'se düşer."**

İçinde bulunduğu kötü durumun bitip gideceğinden yana **"ümidini ke-**

ser" bunun devam edip gideceğini zannederek **"ye'se düşer"** diye de açıklanmıştır. Anlamlar birbirlerine yakındır.

"Andolsun ki kendisine dokunan bir darlıktan" zorluk, hastalık, sıkıntı ve fakirlikten **"sonra ona rahmetimizden"** güzel bir akıbet bolluk ve zenginlik **"tattırsak, o elbette şöyle der: Bu benimdir."** Yani Allah benim amelimden razı olduğundan ötürü zaten benim hakettiğim bir şeydir. Böylelikle o Allah'ın kendisine bu nimeti vermesini, Allah'ın üzerindeki bir hakkından dolayı olduğu görüşüne kapılır. Yüce Allah'ın nimetlerle, sıkıntılarla onu sınayıp böylelikle onun şükredip, sabreden bir kişi olup olmadığını ortaya çıkarmak istediğini bilmez.

İbn Abbas dedi ki: **"Bu benimdir"** bu benden kaynaklanan bir şeydir, demektir.

"Ben kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülsem de şüphesiz benim için O'nun yanında iyilik" yani cennet **"vardır"** buyruğundaki "(لَلْحُسْنَى): Şüphesiz... iyilik vardır" lafzındaki "lam" ("şüphesiz" anlamında) te'kid içindir.

O böylelikle hiçbir ameli olmaksızın yersiz birtakım temennilerde bulunur.

el-Hasen b. Muhammed b. Ali b. Ebi Talib şöyle demiştir: Kâfirin iki tane temennisi vardır. Dünyada o şöyle der: **"Eğer Rabbime döndürülsem de şüphesiz benim için O'nun yanında iyilik vardır."** Ahirette de şöyle diyecektir: *"Keşke biz (dünyaya) geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalanlamazdık, mü'minlerden olurduk."* (el-En'am, 6/27); *"Ah keşke toprak olsaydım."* (en-Nebe', 78/40)

"Andolsun Biz kâfir olanlara ne yaptıklarını haber vereceğiz." Onlara yaptıklarının karşılığını vereceğiz. Buna dair yüce Allah yemin etmiş bulunuyor. **"Ve andolsun onlara çok şiddetli azaptan tattıracağızdır."**

"Biz insana" kâfiri kastediyor **"nimet verdiğimizde yüz çevirir, yan çizip uzaklaşır."** İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah Utbe b. Rabia, Şeybe b. Rabia, Umeyye b. Halef'i kastetmektedir. Bunlar İslâm'dan yüz çevirdiler ve ondan uzaklaşıp gittiler.

"(نَأَى بِجَانِبِهِ): **Yan çizip, uzaklaşır"** buyruğu: Hakka boyun eğmeyi kendisine yedirmez, Allah'ın peygamberliğine karşı büyüklenir, demektir.

(نَأَى)'in "uzaklaştı" anlamında olduğu söylenmiştir. "(نأيه ونأيت عنه نأياً): Ondan uzaklaştım, uzaklaşmak"; "(أنأيته فانتأى): Onu uzaklaştırdın, o da uzaklaştı"; "(تناءوا): Uzaklaştılar" demektir, "(النأي): Pek uzak yer" anlamındadır. en-Nabiğa şöyle demiştir:

فإنك كالليل الذي هو مدركي وإن خلت أن المنتأى عنك واسع

"Sen bana yetişen gece gibisin,
Senden uzakta kalınacak yerin geniş olduğunu sansam bile."

Yezid b. el-Ka'ka'da **"yan çizip, uzaklaşır"** anlamındaki buyruğu: (ناءَ بِجَانِبِه) diye hemzeden önce bir "elif" ile okumuştur. Bunun "(ناء): Kalktı" fiilinden gelmesi mümkün olduğu gibi, birincisinin anlamında fakat hemzenin kalbedilmesi (yer değiştirmesi) ile okunmuş olması da mümkündür.

"Eğer ona kötülük" hoşuna gitmeyen bir şey **"isabet ederse, bu sefer de uzun uzadıya"** pekçok **"dua eder."**

Araplar çokluğu ifade etmek maksadı ile uzunluk ve enlilik lafızlarını kullanırlar. Mesela: "(أطال فلان في الكلام وأعرض في الدعاء): Filan kişi sözü uzattı ve enlice dua etti" denilir. Bunları çok yaptığı anlatılmak istenir.

İbn Abbas dedi ki: **"Uzun uzadıya dua eder"** çokça yalvarıp yakarır, demektir. Kâfir zorlu ve sıkıntılı zamanlarda Rabbini tanır, fakat bolluk ve rahatlık zamanlarında O'nu tanımaz.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهٖ مَنْ اَضَلُّ
مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾ سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ
وَفِي اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ ۗ اَوَ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ
اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾ اَلَآ اِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ
رَبِّهِمْ ۗ اَلَآ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ ﴿٥٤﴾

52. De ki: "Söyleyin bana eğer o Allah tarafından ise sonra da siz onu inkâr ederseniz, uzak bir ayrılığa düşenden daha sapık kim olabilir?"

53. Onun gerçeğin ta kendisi olduğu kendilerine apaçık belli oluncaya kadar âyetlerimizi onlara hem âfâkta, hem kendi nefislerinde göstereceğiz. Rabbinin herşeyi görüp gözetici olması sana yetmez mi?

54. Bilin ki muhakkak onlar Rabbleri ile karşılaşmaktan şüphededirler. Uyanık olun! Muhakkak O, herşeyi kuşatandır.

Ey Muhammed! Onlara **"de ki"** ey müşrikler! **"Söyleyin bana eğer o"** bu Kur'ân-ı Kerim **"Allah tarafından ise sonra da siz onu inkâr ederseniz, uzak bir ayrılığa düşenden daha sapık kim olabilir?"** Hangi insan bundan daha sapık olabilir? Yani bedbahtlığınızın ve düşmanlığınızın aşırılığından ötürü sizden daha sapık hiç kimse olmaz.

Yüce Allah'ın: **"Eğer o Allah tarafından ise"** ifadesinin yüce Allah'ın: *"Andolsun Biz Musa'ya kitabı verdik"* (Fussilet, 41/45) buyruğunda sözü edilen kitaba ait olduğu da söylenmiştir. Ancak birinci görüş daha güçlüdür ve İbn Abbas'ın görüşü de budur.

"Onun gerçeğin ta kendisi olduğu kendilerine apaçık belli oluncaya kadar âyetlerimizi" vahdaniyet ve kudretimizin birliğini **"onlara hem âfâkta"** geçmiş ümmetlerin kaldıkları yerlerin harabe oluşunda, **"hem kendi nefislerinde"** belalarla, hastalıklarla **"göstereceğiz."**

İbn Zeyd dedi ki: **"Hem âfâkta"** semadaki varlık ve birliğimizin belgelerinde **"hem kendi nefislerinde"** dünyada cereyan eden olaylarda demektir. Mücahid dedi ki: **"Hem âfâkta"** çevredeki toprakların fethedilmesinde...

Yüce Allah Rasûlüne ve ondan sonraki Raşid halifeler ile dünyanın dört bir yerinde ve genel olarak doğuda ve batıda dininin yardımcılarına özellikle de batı tarafında daha önceki yeryüzünde bulunan halifelerden hiçbir kimseye benzeri görülmedik şekilde fetihler kolaylaştırılmıştır. Aynı şekilde zorbalara ve kisralara karşı zaferler kazanmışlar, onların az sayıdaki toplulukları öbürlerinin bir çoğuna galib gelmiş, bu ümmetin zayıfları zorba ve kisraların güçlülerine egemen kılınmıştır. Onlar vasıtası ile alışılmadık ve olağanüstü birtakım olaylar gerçekleştirmiştir. **"Hem kendi nefislerinde"** de Mekke'nin fethedilmesi demektir. Taberî'nin tercih ettiği açıklama da budur. el-Minhal b. Amr ve es-Süddî de böyle demişlerdir.

Katade ile ed-Dahhak ise şöyle demektedirler: **"Hem âfâkta"** Allah'ın geçmiş ümmetlerin başına getirdiği olaylarda, **"hem kendi nefislerinde"** Bedir gününde... demektir.

Ata ile yine İbn Zeyd de şöyle demişlerdir: **"Hem âfâkta"** göklerin ve yerin çeşitli yerlerinde, güneş, ay, yıldız, gece, gündüz, rüzgarlar, yağmurlar, gök gürültüsü, şimşekler, yıldırımlar, bitkiler, ağaçlar, dağlar, denizler ve daha başkalarında... demektir.

es-Sıhah'da "afak" çevre ve etraftaki yerler demektir. Bunun tekili "ufk ve ufuk" diye gelir, "usr ve usur" gibi. Hemze ile "fe" harfleri üstün olarak:

"(رجل أُفُقِيّ): Yerin ufuklarından (uzak yerlerinden) olan adam" demektir. Bunu en-Nasr nakletmiştir. Bazıları ise hemze ve "fe"nin ötreli olarak; (أُفُقِيّ) diye söyleneceğini belirtmişlerdir. Kıyasa uygun olan şekil de budur. el-Cevherî'den başkaları da şöyle bir beyit zikretmektedir:

اَخَذْنا بِآفاقِ السَّماءِ عَلَيْكُمْ لنا قَمَراها والنُّجُومُ الطَّوالِعُ

"Önünüzde semanın ufuklarını kapatmış bulunuyoruz,
Oranın iki ayı (güneşi ve ayı) ve doğan yıldızları bizimdir."

"Hem kendi nefislerinde" ilâhi sanatın inceliklerini, hikmetinin harikuladeliklerini -küçük ve büyük abdestin çıkış yollarını- dahi göstereceğiz. Çünkü kişi belli bir yerden yer içer, fakat bunlar iki ayrı yerden çıkarlar. Yine yüce Allah'ın sanatının harikuladeliğini bir su damlasını andıran gözlerinde de göstereceğiz. O bunlarla sema ve arzda beşyüz yıllık bir mesafeyi görebilmektedir. Kendileri vasıtasıyla farklı sesleri birbirinden ayırdedebildiği kulaklarında ve buna benzer yüce Allah'ın insan yapısındaki harikulade diğer hikmetlerinde de göstereceğiz.

Bir başka görüşe göre **"hem kendi nefislerinde"** onların nutfe iken diğer başka hallere geçişleri anlamındadır. Nitekim bunlara dair açıklamalar daha önceden el-Mu'minun Sûresi'nde (23/12-14. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Anlamın Peygamber (sav)'ın kendilerine haber vermiş olduğu çeşitli fitneler ve gaybe dair haberleri göreceklerdir, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"Onun gerçeğin ta kendisi olduğu kendilerine apaçık belli oluncaya kadar..." buyruğu ile ilgili dört açıklama vardır:

1- O Kur'ân-ı Kerim'dir.

2- Rasûlullah (sav)'ın kendilerine getirdiği ve kendisine davet ettiği İslâmdır.

3- Allah'ın kendilerine gösterdiği ve bu hususta yaptıkları hakkın kendisidir.

4- Muhammed (sav) gerçek rasûlün ta kendisidir.

"Rabbinin herşeyi görüp gözetici olması yetmez mi?" buyruğundaki: "(بِرَبِّكَ): **Rabbinin"** buyruğu; "(يَكْفِ): **Yetme"** fiilinin faili olarak ref' mahallindedir. (أَنَّهُ) ise "Rabbin" lafzından bedeldir. Eğer mahalline bedel kabul edersek, ref' konumundadır. Eğer lafzından bedel kabul edersek, cer konumundadır. "Lam" harfinin hazfi takdiri ile nasb konumunda olması da müm-

kündür. Buyruğun anlamı da şudur: Rabbinin tevhidine dair onlara gösterdiği delilleri onlara yetmez mi? Çünkü o **"herşeyi görüp, gözetici"**dir. Herşeyi görüp gözettiğine göre de herşeyin karşılığını verir.

Anlamın: **"Rabbinin"** kâfirleri cezalandırmak hususunda **"herşeyi görüp gözetici olması yetmez mi?"** anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir başka açıklamaya göre buyruğun anlamı şöyledir: Ey Muhammed! "Rabbinin herşeyi" kâfirlerin amellerini "görüp, gözetici olması" sana "yetmez mi?"

Yine bir başka görüşe göre anlam şöyledir: Kur'ân-ı Kerim'in Allah tarafından gelmiş olduğuna şahid olarak **"Rabbin... yetmez mi?"**

Şöyle de açıklanmıştır: Rabbinin kulların işledikleri **"herşeyi görüp, gözetici olması sana yetmez mi?"**

Görüp gözetici (şehid) de bilen anlamındadır. Yani bu lafız hazır bulunmak demek olan şehadetten gelmektedir.

"Bilin ki muhakkak onlar Rabbleri ile" âhirette es-Süddî'ye göre ölümden sonra diriliş ile **"karşılaşmaktan şüphededirler."** Tereddüt etmektedirler.

"Uyanık olun! Muhakkak O herşeyi kuşatandır." İlmi herşeyi kuşatmıştır. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. el-Kelbî de şöyle demiştir: Onun kudreti herşeyi kuşatmıştır.

el-Hattabî şöyle demiştir: Kudreti bütün mahlukatını kuşatan O'dur. Bilgisi herşeyi kuşatan O'dur. Herşeyi sayısıyla bilen O'dur. Yüce Allah'ın bu ismi çoğunlukla tehdit ifade eden buyruklarla birlikte gelir. Gerçek anlamı ise herşeyi kuşatıcı olması ve kuşatılan şeyin kökten imha edilmesidir.

"Kuşatıcı (anlamındaki muhît)" asıl şekli; (مُحْيِطٌ) olup, "ye"nin harekesi "ha"ya nakledilerek "ye" harfi sakin (med harfi) olmuştur. Buradan: "(أحاط يحيط إحاطة وحيطة): Kuşattı, kuşatır, kuşatmak" denilir. "(حائط الدار): Evin etrafını çeviren duvar" da bu kökten gelmektedir. "(يحوطها أهلها): Oranın ahalisi onu kuşatır" demektir. "(أحاطت الخيل بفلان): Atlar filan kişiyi kuşattı" ifadesi her taraftan etrafının sarıldığını anlatmak için kullanılır. Şanı yüce Allah'ın: "(وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ): *Onun mahsulü kuşatıldı (bütün serveti yokedildi)"* (el-Kehf, 18/42) buyruğunda da bu kökten gelen kelime kullanılmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Fussilet Sûresi burada sona ermektedir.

Şûrâ Sûresi

1-53. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Hasen, İkrime, Atâ ve Cabir'in görüşüne göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katade ise: Medine'de inmiş: ***"Deki: Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- bir ücret istemem"*** (eş-Şûra, 42/23) buyruğundan itibaren dört âyet müstesna, demişlerdir. 53 âyet-i kerimedir.

حٰمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾ كَذٰلِكَ يُوحِٓي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِكَ ۙ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي
الْأَرْضِ ۖ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٤﴾

1. Hâ, Mîm.
2. Ayn, Sîn, Kâf.
3. Mutlak galib, sonsuz hikmet sahibi olan Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder.
4. Göklerde olanlarla, yerde olanlar yalnız O'nundur. O en yücedir, en büyük olandır.

Yüce Allah'ın: **"Hâ, Mîm, Ayn, Sîn, Kâf"** buyruğu hakkında Abdu'l-Mu'min şöyle demektedir: Ben el-Huseyn b. el-Fadl'a şunu sordum: Niçin "Hâ, Mîm" buyruğu "Ayn, Sîn, Kâf"den ayrı olarak yazıldı da buna karşılık: "Kef, He, Yâ, Ayn, Sâd", "Elif, Lam, Ra" ile "Elif, Lam, Mim, Sad" ayrı yazılmadılar? Şu cevabı verdi: Çünkü "Ha, Mim, Ayn, Sin, Kâf" buyruğu "Ha, Mim" ile başlayan birtakım sûreler arasında yer almaktadır. Bundan ötürü gerek kendi-

sinden önce, gerek kendisinden sonra kendisine benzeyen sûreler gibi (başlarafı) yazılmıştır. Sanki "Ha, Mim" mübteda, buna karşılık "Ayn, Sin, Kâf" da onun haberi gibidir. Ayrıca burada bu harfler iki ayrı âyet olarak sayılmışken buna benzer fakat bir arada yazılan buyruklar tek bir âyet olarak sayılmışlardır.

Bir diğer görüşe göre; bütün harfler açıklamanın temeli, söz söylemenin dayanağı olmaları bakımından aynı durumdadır. Bu açıklamayı da el-Cürcanî zikretmiştir.

"Hâ, Mîm, Ayn, Sîn, Kâf" birbirinden ayrı, buna karşılık; "Kef, He, Ya, Ayn, Sâd" bitişik yazılmıştır. Çünkü "Hâ, Mîm" denildiğine göre; "(حم ما هو كائن): Olacak olan hükme bağlandı" demektir. Bundan dolayı yazılışında fiil takdir edilen ile takdir edilmeyen harfleri ayrı yazmış olmaktadırlar. Diğer taraftan bu ayrı yazılsa, öteki de bitişik yazılsa yine caizdir. Bu açıklamayı da el-Kuşeyrî nakletmiştir.

İbn Mesud ile İbn Abbas'ın kıraatinde "Ha, Mim, Sin, Kâf" şeklindedir. İbn Abbas dedi ki: Ali (ra) bunlar ile fitneleri (meydana gelecek karışıklıkları) biliyordu.

Ertae b. el-Munzir dedi ki: Bir adam yanında Huzeyfe b. el-Yeman bulunduğu sırada İbn Abbas'a şöyle sordu: Bana yüce Allah'ın: **"Hâ, Mîm, Ayn, Sîn, Kâf"** buyruğunun tefsirinin ne olduğunu haber ver, dedi. İbn Abbas ona iltifat etmedi. Bu sorusunu ona üç defa tekrarladığı halde yine ondan yüz çevirdi. Bu sefer Huzeyfe b. el-Yeman şöyle dedi: Onun tefsirini ben sana haber vereyim: Ben senin soruna niçin cevab vermediğini biliyorum. Bu âyeti kerime Abdu'l-İlah ya da Abdullah diye anılan onun yakınlarından birisi hakkında inmiştir. Bu kişi doğudaki nehirlerden birisi üzerinde konaklayacak ve bu nehir kıyısında iki şehir inşa edecek, nehir bu iki şehrin ortasını yarıp geçecek. Allah onların mülklerinin son bulmasını, devletlerinin ardı arkasının kesilmesini murad edeceği vakit, bu şehirlerden birisi üzerine geceleyin bir ateş gönderecek, sabahı simsiyah ve kararmış olarak edecektir. Sanki orada böyle bir şey yokmuş gibi yanacaktır. Diğer şehir ise buna; bu şehir nasıl bu hale geldi, diye hayret edecek. O aynı günün aydınlığında her zorba ve inatçı orada toplanıp biraraya gelecek, sonra da yüce Allah o şehri ve bu inatçı ve zorbaları birlikte yerin dibine geçirecek. İşte yüce Allah'ın "Ha, Mim, Ayn, Sin, Kâf" buyruğunun açıklaması budur. Yani; bu yüce Allah'ın hükme bağladığı kararlarından ve hükmü verip, bitirdiği fitne ve kazalarından birisidir. İşte burada "Ha, Mim": "(حم): Hükme bağlandı" demektir. "Ayn" ondan adaletle; "Sin" olacaktır, "Kâf" bu iki şehirde vukua gelecektir, demektir.

Bu tefsirin bir benzeri de Cerir b. Abdullah el-Becelî'den gelen rivayettir. O şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Dicle,

Duceyl, Kutrabbu ve es-Sarat arasında bir şehir inşa edilecektir. Bu şehirde yeryüzünün zorbaları toplanıp bir araya gelecektir, hazineler oraya getirilecek ve orası yerin dibine geçirilecektir. -Bir rivayette ahalisi ile birlikte de denilmektedir.- Bu yerin dibine geçirilen şehrin yerin içinde yol alması yumuşak bir arazide oldukça güzel bir kazığın girmesinden daha hızlı olacaktır."[1]

İbn Abbas da "Hâ, Mîm, Sin, Kâf" diye "Ayn"sız olarak okumuştur. Taberî'nin nakline göre Abdullah b. Mesud'un Mushafında da böyledir.

Nafi'nin, İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre (o şöyle demiştir): "Ha" Allah'ın hilmi, "Mim" O'nun vecdi, "Ayn" O'nun ilmi, "Sin" O'nun nuru ve aydınlığı, "Kâf" ise kudretidir. Yüce Allah bunlara yemin etmektedir.

Muhammed b. Ka'b'dan da şöyle dediği nakledilmiştir: Yüce Allah hilmine, vecdine, yüceliğine, nuruna ve kudretine, kalbinden ihlas ile la ilahe illallah'a sığınan kimseleri azablandırmayacağına yemin etmektedir.

Cafer b. Muhammed ile Said b. Cubeyr de şöyle demişlerdir: "Ha" rahmandan, "Mim" mecidden, "Ayn" alimden, "Sin" kuddüsten, "Kâf" da kaahirdendir. Mücahid de şöyle demiştir: Bunlar sûrelerin başlangıcı olan harflerdir. Abdullah b. Bureyde de şöyle demiştir: Bu dünyanın etrafını kuşatan dağın adıdır. Lafız es-Sa'lebî'nin olmak üzere el-Kuşeyrî'nin zikrettiğine göre bu âyeti kerime nazil olunca Peygamber (sav)'ın üzülüp kederlendiği yüzünden anlaşılmıştı. Ona: Ey Allah'ın Rasûlü, seni üzen nedir? diye soruldu. Şöyle buyurdu: Ümmetimin başına inecek yerin dibine geçirilmek, semadan bir şeyler atılması, onları bir yerlere toplayacak bir ateş, denize doğru sürükleyecek bir rüzgar ve İsa'nın inişi ile Deccal'in çıkışının hemen ardından gelecek biri diğerinin akabinde ortaya çıkacak birtakım belgeler, alametler bana haber verildi." Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yine denildiğine göre bu Peygamber (sav) ile ilgilidir. Buna göre "ha" onun ümmetinin etrafında toplanacağı havzıdır. "Mim" uçsuz bucaksız mülkü, "ayn" onun izzeti, "sin" onun görülen aydınlığı, "kâf" onun Makam-ı mahmudda ayakta durması ve mutlak melik (herşeyin sahibi) ve ma'budun huzurunda şan ve şerefiyle yakınlığı demektir.

İbn Abbas dedi ki: Kendisine kitab verilmiş ne kadar peygamber varsa mutlaka ona; "Hâ, Mîm, Ayn, Sin, Kâf" da vahyedilmiştir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder"** diye buyurmuştur.

el-Mehdevî dedi ki: "Haberde nakledildiğine göre, "Hâ, Mîm, Ayn, Sin, Kâf", Ben daha önce geçmiş olan peygamberlere vahyettim şeklindedir."

(1) Hatib Bağdadi, *Tarihu Bağdat*, I, 28, 29, 30...

İbn Muhaysın, İbn Kesir ve Mücahid: "(يُوحِي): Vahyeder" buyruğunu meçhul bir fiil olarak: "(يُوحَى): Vahyolunur" diye okumuşlardır. Bu okuyuş İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir. Bu durumda câr ve mecrûr ("sana..." buyruğu) failin konumunda olacağından dolayı ref mahallinde olur. Bununla birlikte meçhul fiilin (nâib-i) failinin gizli olması da mümkündür. Yani, bu surenin muhtevası arasında yer aldığı Kur'ân-ı Kerim sana vahyolunur. Bu durumda "Allah" ismi de fiil takdiri ile merfu olur, takdiri de: "(يوحيه الله إليك): Onu Allah sana vahyediyor" şeklindedir. Nitekim İbn Amir ile Ebu Bekr yüce Allah'ın; ***"Sabah akşam onu oralarda tesbih ederler. (Bunlar)... yiğitlerdir"*** (en-Nur, 24/37) buyruğunu; "(يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالآصَالِ رِجَالٌ): Sabah akşam oralarda ona tesbih edilir... yiğitlerdir." O'nu birtakım yiğitler tesbih eder demektir. Sibeveyh de şu beyiti zikretmektedir:

لِيَبْكِ يَزِيدُ ضَارِعٌ بِخُصُومَةٍ وَأَشْعَثُ مِمَّن طَوَّحَتْهُ الطَّوَائِحُ

"Yezid için ağlansın, düşmanlık sebebiyle zayıf düşmüş bir kimse,
Ve Eş'as için de, musibetlerin şaşkın gibi çöle saldığı kimseler (ağlasın)."

Şair burada önce "Yezid için ağlansın" dedikten sonra, onun için kimlerin ağlaması gerektiğini açıklamaktadır. Yani zaafa düşmüş ve helak olacak kimse onun için ağlasın.

Bununla beraber (bu kıraate göre) bunun mübteda olması, haberin de hazfedilmiş olması da mümkündür. Sanki: "(الله يوحيه): Allah onu vahyediyor" denilmiş gibidir. Yahut bir mübteda takdirine göre de olabilir; "(الموحي الله): Vahyeden Allah'tır" demek olur. Yahut kendisi mübteda olup, haberi de "mutlak galib, sonsuz hikmet sahibi(dir)" buyruğudur.

Diğerleri ise "ha" harfi esreli olarak; "(يُوحِي إِلَيْكَ): Sana vahyeder" şeklinde ve yüce Allah'ın ism-i fail olmak üzere ref ile okumuşlardır.

"Göklerde olanlarla yerde olanlar yalnız O'nundur. O en yücedir, en büyük olandır" buyruğu da daha önceden birkaç yerde (mesela, el-Bakara, 2/107 ve 255. âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır.

تَكَادُ السَّمٰوٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِى الْأَرْضِ ۗ أَلَآ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾

5. Gökler nerede ise üstlerinden çatlayacaklar. Melekler de Rabblerini hamd ile tesbih ederler, yeryüzünde olanlar için mağfiret isterler. Şunu bilin ki; muhakkak Allah günahları mağfiret edendir, çok çok rahmet edicidir.

"(تَكَادُ السَّمٰوٰتُ): **Gökler nerede ise"** buyruğu(nun ilk kelimesi) genel olarak "te" ile okunmuştur. Nafi', İbn Vessab ve el-Kisaî "ye" ile okumuşlardır.

"(يَتَفَطَّرْنَ): **Çatlayacaklar"** anlamındaki buyruğu Nafi' ve başkaları (önce) "ye" ve (sonra) "te" ile "tı" harflerini de şeddeli olarak okumuştur. Genel olarakta böyle okunmuştur. Ancak Ebu Amr, Ebu Bekr, el-Mufaddal ve Ebu Ubeyd; "(يَنْفَطِرْنَ): Çatlayacaklar" şeklinde; "(الانفطار): Çatlamak"dan gelen bir fiil olarak okumuşlardır.

Yüce Allah'ın: "(إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ): *Gök yarıldığı zaman"* (el-İnfitar, 82/1) buyruğunda olduğu gibi. Buna dair açıklamalar daha önceden Meryem suresinde (19/90. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: **"Gökler nerede ise üstlerinden çatlayacak"** yani müşriklerin: *"Allah evlat edindi"* (el-Bakara, 2/116) sözleri dolayısı ile herbiri kendisine bitişik olan diğerinin üstünde nerede ise çatlayacak (ve üzerine düşecek) hale gelmiştir.

ed-Dahhak ile es-Süddî de şöyle demektedir: **"Çatlayacaklar"** yani üstlerinde yüce Allah'ın azametinden dolayı çatlayacaklar. "Üstlerinde" buyruğunun, eğer akıl sahibi varlıklar olsalardı Allah'tan korktuklarından ötürü çatlayıp yer üzerine düşeceklerdi, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Melekler de Rabblerini hamd ile tesbih ederler." Onu nitelendirilmesi caiz olmayan ve celaline yakışmayan şeylerden tenzih ederler. Müşriklerin cesaretlerinden ötürü hayret ederler, diye de açıklanmıştır. Çünkü hayret edilen şeyler görüldüğünde tesbih ile zikir yapılır.

Ali (r.a)'dan rivayete göre o şöyle demiştir: Onların tesbihleri, müşriklerin Allah'ın gazabına maruz kalacak şekilde neler yaptıklarını görüp, hayret etmelerinden dolayıdır. İbn Abbas da şöyle demektedir: Onların tesbihleri, gördükleri yüce Allah'ın azameti karşısında zilletle boyun eğmelerinden ötürüdür. **"Rabblerini hamd ile"** buyruğu da Rabblerinin emri ile, anlamındadır. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

"Yeryüzünde olanlar için istiğfar ederler" buyruğunu ed-Dahhak yeryüzünde bulunan mü'minler için mağfiret dilerler diye açıklamıştır. es-Süddî de böyle demiştir. Bunun açıklaması da daha önce el-Mu'min Sûresi'nde geçen: *"Mü'minlere de mağfiret dilerler"* (el-Mu'min, 40/7) buyruğunda zikredilmiştir. Buna göre burada meleklerden kasıt Arş'ın taşıyıcılarıdır. Se-

madaki bütün melekler olduğu da söylenmiştir, el-Kelbî'nin açıklamasının zahirinden anlaşılan budur. Vehb b. Münebbih ise şöyle demektedir: Bu buyruk yüce Allah'ın: **"İman edenlere de mağfiret dilerler"** buyruğu ile neshedilmiştir. el-Mehdevî şöyle demektedir: Doğrusu bunun neshedilmiş olmadığıdır, çünkü bu, bir haberdir (haberler nesholmaz) ve bu mü'minlere has bir özelliktir.

Ebu'l-Hasen el-Maverdî'nin el-Kelbî'den naklen belirttiğine göre; denenen ve yeryüzündeki insanlar arasında hükmetmek üzere gönderilip de Zühre (yıldızı)'ye kendilerini kaptıran ve -Nuh'un babası olan- İdris'e kaçıp da kendilerine dua etmesi için ondan istekte bulundukları sırada, diğer melekler Rabblerine hamd ile tesbihte bulundular ve Ademoğulları için mağfiret dileğinde bulundular.

Ebu'l-Hasen İbnu'l-Hassar da dedi ki: Bir hususu farketmeyen bazı kimseler bu âyet-i kerimenin Harut ve Marut sebebiyle indiğini ve el-Mu'min Sûresi'ndeki âyet ile nesholduğunu sanmışlardır. Halbuki bunlar Arş'ın taşıyıcısı olan meleklerin özellikle mü'minlere mağfiret dilemek gibi bir hususiyete sahib olduklarını, diğer taraftan yeryüzünde bulunan kimseler için mağfiret dileğinde bulunan başka meleklerin bulunduğunu bilememişlerdir.

el-Maverdî dedi ki: Meleklerin yeryüzünde bulunan kimseler için mağfiret dileğinde bulunmaları ile ilgili olarak iki görüş vardır. Bu görüşlerden birisine göre günah ve hatalarından ötürü mağfiret dilerler. Mukatil'in görüşünden anlaşılan da budur. İkincisine göre ise bundan maksat, onlar için rızık talebinde bulunmak ve rızıklarının genişletilmesini istemektir. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır.

Derim ki: Daha kuvvetli görülen görüş budur. Çünkü yer kâfir olanı da olmayanı da barındıran genel bir yerdir. Mukatil'in açıklamasına göre ise bunun kapsamına kâfir girmez. Bu hususta Asım el-Ahvel'in rivayet ettiği bir haber de nakledilmektedir. O Ebu Osman'dan onun da Selman'dan rivayetine göre Selman şöyle demiştir: Şâyet kul rahatlık ve bolluk zamanlarında Allah'ı anan birisi olup da ona bir sıkıntı gelip isabet ederse melekler şöyle derler: Bu Ademoğlunun tanınan zayıf bir kimsenin sesidir. Bu, rahatlık zamanlarında Allah'ı zikreden birisi idi. İşte buna bir sıkıntı gelip çatmış bulunuyor. Bunun üzerine o kişiye mağfiret dilemeye koyuldular. Şâyet bu şahıs eğer rahatlık zamanlarında Allah'ı zikretmeyen birisi olup da başına bir sıkıntı gelmiş ise bu sefer melekler: Bu, Ademoğullarından daha önce tanımadığımız birisinin sesidir. Bu kişi rahatlık zamanlarında Allah'ı zikretmiyordu. Şimdi de başına bir sıkıntı gelmiş bulunuyor (derler) ve onun için Allah'tan mağfiret dilemezler.

Bu açıklama âyet-i kerimenin yüce Allah'ı darlık zamanlarında ve rahat-

lik zamanlarında zikreden kimse hakkında olduğunu göstermektedir. O halde bu âyet-i kerime yeryüzünde bulunan bir takım mü'minler hakkında özeldir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Meleklerin mağfiret dilemek ile yüce Allah'ın: *"Muhakkak ki Allah gökleri ile yeri zeval bulmasınlar diye tutar... Muhakkak o Halimdir, mağfiret edicidir."* (Fatır, 35/41) buyruğunda ve: *"Muhakkak senin Rabbin zulümlerine rağmen insanlara yine de mağfiret edendir"* (er-Ra'd, 13/6) buyruklarında sözü edilen Allah'ın hilmini ve bağışlayıcılığını taleb etmeyi kastetmeleri ihtimali vardır. Onlara hilm ile muamele edilmesinden maksat, onlardan intikam almayı çabuklaştırmamasıdır. Bu durumda buyruk, umumi olmaktadır. Bu açıklamayı da ez-Zemahşerî yapmıştır.

Mutarrif dedi ki: Allah'ın kulları arasında Allah'ın kullarının en samimi şekilde iyiliklerini isteyenlerin melekler olduğunu görüyoruz. Allah'ın kulları arasında Allah'ın kullarını en çok aldatmaya çalışanların da şeytanlar olduklarını görüyoruz. Bu daha önceden (Fatır, 35/7. âyetin tefsirinde) de geçmiş bulunmaktadır.

"Şunu bilin ki, muhakkak Allah günahları mağfiret edendir, çok çok rahmet edicidir" buyruğu ile ilgili olarak bir ilim adamı şöyle demiştir: Yüce Allah önceleri heybet ve ta'zim ile söze başladı, sonraları da lütfunu hatırlatıp müjde verdi.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءَ ٱللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ ۖ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾

6. O'ndan başka veli edinenlere gelince, Allah onların üzerinde bir hafizdir, sense onların üzerlerinde bir vekil değilsin.

"O'ndan başka veli" yani tapındıkları putlar **"edinenlere gelince, Allah onların üzerinde bir hafizdir."** Yani kendilerine karşılıklarını vermek üzere amellerini iyice tesbit eder.

"Sense onların üzerlerinde bir vekil değilsin." Bu buyruk kılıç (cihadı emreden) âyeti ile nesholmuştur. Haberde: "Sema gıcırdamaktadır, gıcırdamakta da haklıdır"...[1] diye buyurulmaktadır. Yani orada sakin olanların çokluğunun ağırlığından dolayı ses çıkarmakta(gıcırdamakta)dır. Onlar çok-

(1) *Tirmizi*, IV, 556; *İbn Mace*, II, 1402; *Müsned*, V, 173.

luklarına rağmen Allah'a ibadetten usanmazlar, kesintisiz ibadet ederler. Bu kâfirler ise buna rağmen O'na ortak koşmaktadırlar.

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا
وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۚ فَرِيقٌ فِى الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِى السَّعِيرِ ﴿٧﴾

7. Hem şehirlerin anasını ve onun etrafında bulunanları uyarıp korkutasın, hem de kendisinde şüphe bulunmayan toplanma günü ile uyarıp korkutasın diye sana da böylece Arapça bir Kur'ân vahyettik. (O gün insanların) **bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır.**

"...Sana da böylece Arapça bir Kur'ân vahyettik" buyruğu şu demektir: Biz sana ve senden öncekilere bu hususları vahyettiğimiz gibi, yine sana Arap dili ile güzel bir şekilde açıkladığımız Arapça bir Kur'ân da indirmiş bulunuyoruz.

Bir başka açıklamaya göre de; Biz senin üzerine kavminin dili ile Arapça bir Kur'ân indirdik. Tıpkı herbir peygambere kendi kavminin dili ile indirdiğimiz gibi. Anlam birdir.

"Hem şehirlerin anasını..." yani Mekke'yi... Mekke'ye şehirlerin anası denilmesinin sebebi, yeryüzünün onun altında düzenlenmeye başlandığından dolayıdır.

"Ve onun etrafında bulunan" diğer insan **"ları uyarıp korkutasın, hem de kendisinde şüphe bulunmayan"** gerçekleşeceğinde tereddüt olmayan **"toplanma günü"** o da kıyamet günüdür **"ile uyarıp korkutasın diye... vahyettik."**

"Bir kısmı cennette bir kısmı da cehennemde olacaktır" buyruğu mübteda ve haberdir. el-Kisaî **"bir kısmı"** anlamındaki: (**"ferik"** kelimesinin) nasb ile okunmasını caiz kabul etmektedir.

Buna göre ifade; "(لتنذر فريقاً في الجنة وفريقاً في السعير): Bir kısmının cennette olacağını, bir kısmının da cehennemde olacağını belirtip korkutasın diye..." takdirindedir.

وَلَوْ شَآءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَلَٰكِن يُدْخِلُ مَن يَشَآءُ فِى رَحْمَتِهِۦ ۚ وَالظَّٰلِمُونَ مَا لَهُم مِّن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٨﴾

8. Eğer Allah dileseydi onları tek bir ümmet kılardı. Fakat dilediği kimseyi rahmetine girdirir. O zalimlerin ise hiçbir dost ve hiçbir yardımcıları yoktur.

"Eğer Allah dileseydi onları tek bir ümmet kılardı" buyruğu ile ilgili olarak ed-Dahhak şöyle demiştir: Tek bir din mensubu yapardı onlar da ya sapık kimseler yahut hidayet bulan kimseler olurlardı.

"Fakat dilediği kimseyi rahmetine girdirir." Enes b. Malik: İslâm'a girdirir, diye açıklamıştır.

"O zalimlerin" buyruğu mübteda olarak merfudur, haberi ise **"hiçbir dost ve hiçbir yardımcıları yoktur"** buyruğudur.

"(وَلَا نَصِيرٍ): **Hiçbir yardımcı"** buyruğu bir önceki kelimenin lafzına atfedilmiştir. Bununla birlikte mahalline atıf ile; (وَلَا نَصِيرٌ) şeklinde okunması da mümkündür. Buradaki; (مِنْ) de zaiddir.

أَمِ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءَ ۖ فَٱللَّهُ هُوَ ٱلْوَلِىُّ وَهُوَ يُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

9. Yoksa onlar O'ndan başka veliler mi edindiler? İşte Allah... Veli O'dur. Ölüleri de O diriltir. O herşeye gücü yetendir.

"Yoksa onlar O'ndan başka veliler" yani putlar **"mı edindiler?"** Hayır... edindiler, anlamındadır.

"İşte Allah... Veli O'dur." Yani ey Muhammed, senin de gerçek dostun, sana uyanların da gerçek dostu O'dur. O'ndan başka veli (dost ve yardımcı) yoktur.

"Ölüleri de O diriltir." Maksat diriliş esnasında ölülerin diriltilmesidir.

"O, herşeye gücü yetendir." O'nun dışındaki diğer veliler ise, hiçbir şeye güç yetiremezler.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ۚ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾

10. Herhangi bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz, O'nun hakkında hüküm vermek (hakkı) **Allah'ındır. İşte benim Rabbim olan Allah O'dur. Yalnız O'na tevekkül ettim ve ben yalnız O'na dönerim.**

"Herhangi bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz..." buyruğu Rasûlullah (sav)'ın mü'minlere söylemiş olduğu bir sözü aktarmaktadır. Şu demektir: Ehl-i kitab mensubu olan kimseler ile müşrik olan kâfirlerden din ile ilgili hususlarda size muhalefet ettikleri herhangi bir hususta siz de onlara: Buna dair hüküm vermek yetkisi Allah'ındır, sizin değildir. O dinin sadece İslâm olduğunu, başkasının geçerli olmadığını hükme bağlamıştır. Şeriata dair emirler ve buyruklar ise ancak Allah'ın açıklamalarından öğrenilir, deyiniz.

"İşte benim Rabbim olan Allah O'dur." Yani bu sıfatlara sahib olan bir ve tek olarak benim Rabbimdir. Bu buyrukta hazfedilmiş takdiri ifadeler de vardır. Yani ey Muhammed, onlara de ki: İşte Allah O'dur, ölülere hayat verendir. Anlaşmazlığa düşenler arasında hüküm verir O. O benim Rabbimdir.

"Yalnız O'na tevekkül ettim." Güvenip dayandım **"ve ben yalnız O'na dönerim."**

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا ۖ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ ۚ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ۖ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾

11. Gökleri ve yeri yaratandır, size kendi nefislerinizden eşler ve davarlardan da çiftler yaratmıştır. O sizi bu yolla üretip çoğaltıyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur ve O, herşeyi işitendir, görendir.

"Gökleri ve yeri yaratandır." buyruğundaki: "(فَاطِرُ): **Yaratandır"** buyruğu yüce Allah'ın isminin sıfatı olarak merfû'dur yahutta: "O yaratandır" tak-

dirindedir. Nida olmak üzere nasb ile okunması da caizdir. "(فِيهِ): Ona" lafzındaki "he" (o) zamirinden bedel olarak cer ile okunması da caizdir.

Fatır (yaratan); yoktan var eden ve yaratan demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-En'am, 6/14; Yusuf, 12/101; İbrahim, 14/10; er-Rum, 30/30; Fatır, 35/1) geçmiş bulunmaktadır.

"Size kendi nefislerinizden eşler yaratmıştır." Bunun dişiler yaratmıştır, anlamında olduğu söylenmiştir. **"Kendi nefislerinizden"** diye buyurması ise Havva'yı Adem (a.s)'ın kaburga kemiğinden yaratmış olmasındandır. Mücahid de: Ardı arkasına gelen nesiller diye açıklamıştır.

"Ve davarlardan da çiftler yaratmıştır." Bundan kasıt daha önce el-En'am Sûresi'nde (6/143-144. âyetlerde) sözkonusu ettiği deve, inek, koyun ve keçi türlerinin erkek ve dişilerinden ibaret sekiz (tekin oluşturduğu) çiftlerdir.

"O sizi bu yolla üretip çoğaltıyor." Yani O sizi **"bu yolla"** yani rahimde yaratıyor ve çoğaltıyor. Karında diye de açıklanmıştır. el-Ferra ve İbn Keysan ise buradaki: "(فيه): Orada" lafzının; "(به): (mealde olduğu gibi) Bu yolla" anlamında olduğunu söylemişlerdir. ez-Zeccac da aynı şekilde **"O sizi bu yolla üretip çoğaltıyor"** buyruğunu, bununla sizi çoğaltıyor diye açıklamıştır. Yani sizi çoğaltmakta ve sizi eşler yani birbirine helal olan eşler kılmaktadır. Çünkü eşler neslin devamına sebebtir.

"(فيه): **Bu yolla"** lafzındaki "he" zamirinin yaratmaya ait olduğu da söylenmiştir. Buna da: "(جَعَلَ): Yaratmıştır" buyruğu delil teşkil etmektedir. O bu şekilde yaratmakla sizi çoğaltmaktadır, diye buyurmuş gibidir.

İbn Kuteybe ise şöyle açıklamıştır: "O sizi bu yolla üretip, çoğaltıyor" buyruğu eşiniz bünyesinde üretip çoğaltıyor demektir. Yani O sizleri dişilerin karınlarında yaratır, demek istemektedir. Buna göre; "(فِيهِ): Orada" rahimde demek olur. Ancak bu uzak bir ihtimaldir, çünkü "rahim" kelimesi müennestir ve daha önceden de kendisinden sözedilmiş değildir (ki ona ait bir zamirin varlığı sözkonusu olsun).

"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur ve O herşeyi işitendir, görendir" buyruğunda denildiğine göre; "(كَمِثْلِهِ): **O'nun benzeri"** lafzındaki "kef (benzetme edatı)" te'kid için fazladan gelmiştir. Yani; "(ليس مثله شيء): O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" demektir. Şair de şöyle demiştir:

وصـاليـاتٍ كَكُـمَـا يُـؤَثْفَيْـن

"Ve o ocak taşları ki sizin iki taşınız gibi,
Tencere koymak için kurulurlar."

Görüldüğü gibi şair burada "kef"in başına benzetmeyi te'kid etmek için bir (benzetme edatı) "kef" daha getirmiş bulunmaktadır. Bir diğer görüşe göre buradaki: "(المثل): Benzer" kelimesi fazladan tekid için getirilmiştir. Bu da Sa'leb'in görüşü olup; "(ليس كهو شيء): O'nun gibi hiçbir şey yoktur" takdirindedir.

Yüce Allah'ın: "(فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا): ***Artık eğer onlar da sizin buna iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidayet bulurlar.***" (el-Bakara, 2/137) buyruğuna benzemektedir. İbn Mesud'un kıraatinde ise bu "(فَإِنْ آمَنُوا بِمَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا): Artık onlar sizin kendisine iman ettiğiniz şeylere inanırlarsa hidayet bulmuş olurlar" şeklindedir. Evs b. Hacer de şöyle demektedir:

وقَتْلَى كمثل جذوع النخـ ـيل يغشاهم مسطر منهمر

"Ve öyle maktuller ki, hurma ağaçları gibidirler,
Onları sağanak yağan yağmur örtmektedir."

Burada ("gibi" anlamı verilen kelime fazladan getirildiği için): "(جذوع): Hurma ağaçları gibi" demektir.

Bu hususta inanılması gereken şu ki; şanı yüce Allah azametinde, kibriya ve melekutunda güzel isimleri ve yüce sıfatları ile mahlukatında hiçbir şeye benzemez ve hiçbir şey O'na benzetilemez. Şeriatın gerek yaratıcı, gerek yaratılmış hakkında kullandığı ifadelere gelince, bu noktada gerçek anlamı itibariyle yaratan ile yaratıcı arasında hiçbir benzerlik sözkonusu değildir. Çünkü aziz ve celil olan O, kadim zatın sıfatları, yaratılmışların sıfatlarından farklıdır. Zira yaratılmışların sıfatları garez ve arazlardan ayrı değildir. Şanı yüce Allah ise bundan münezzehtir. Hatta O, ***"el-Kitabu'l-Esna fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsna"*** adlı eserimizde açıkladığımız gibi; her zaman isim ve sıfatlarına sahiptir. Bu hususta O'nun hak sözü **"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"** buyruğu, delil olarak yeterlidir.

Kimi muhakkik ilim adamı şöyle demiştir: Tevhid, diğer zatlara benzetilmeyen ve sıfatlardan da muattal (sıfatsız) kabul edilmeyen bir zatı kabul etmektir. el-Vasıtî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bunu daha da açıklayarak şöyle demektedir: Onun zatı gibi bir zat, O'nun ismi gibi bir isim, O'nun fiili gibi bir fiil, O'nun sıfatı gibi bir sıfat olamaz. Sadece lafız bakımından bir uyum sözkonusu olabilir. Kadim olan zat hadis (sonradan yaratılmış) bir sıfata sahib olmaktan yüce ve münezzehtir. Tıpkı hadis (sonradan yaratılmış) zatın kadim bir sıfatının olmasının imkansız oluşu gibi. Bütün bunlar hak ehli sünnet ve cemaatin kabul ettiği görüşlerdir. Allah onlardan razı olsun.

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ ۚ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَآءُ
وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾

12. Göklerle yerin anahtarları O'nundur. Dilediğine rızkı yayar ve daraltır. Çünkü O, herşeyi çok iyi bilendir.

"Göklerle yerin anahtarları O'nundur" buyruğuna dair açıklamalar, ez-Zümer Sûresi'nde (39/63. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

en-Nehhas dedi ki: Anahtarlara sahib olan hazinelere de sahiptir. Anahtara "ıklid" denilir, çoğulu da kıyasa göre gelmez. Tıpkı tekil olan "hasen" kelimesinin çoğulunun "mehasin" diye gelmesi gibi.

"Dilediğine rızkı yayar ve daraltır. Çünkü O, herşeyi çok iyi bilendir." Yine buna dair açıklamalar daha önceden bir kaç yerde (el-Bakara, 2/29. âyet, 10. başlık; er-Rad, 13/26. âyet gibi) geçmiş bulunmaktadır.

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَآ
إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى وَعِيسٰى أَنْ أَقِيمُوا
الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ ۚ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ
إِلَيْهِ ۚ اللّٰهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾
وَمَا تَفَرَّقُوٓا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۚ وَلَوْلَا
كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلٰى أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ ۚ
وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١٤﴾

13. O: "dini dosdoğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin" diye dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi İbrahim, Musa ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi size de şeriat yaptı. Senin onları kendisine davet ettiğin şey, müşriklere büyük geldi. Allah dilediği kimseyi buna seçer ve döneni buna hidayet eder.

14. Onlar ancak ilim kendilerine geldikten sonra aralarındaki düşmanlık sebebi ile ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden belirli bir süreye kadar bir söz geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hükmolunurdu. Onlardan sonra kendilerine kitab miras verilenler de muhakkak O'nun hakkında bir şüphe ve tereddüt içindedirler.

"O... dinden Nuh'a tavsiye ettiğini... size de şeriat yaptı" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Din ve Şeriat:

"Dinden... size de şeriat yaptı" buyruğu şu demektir: Göklerin ve yerin anahtarları kendisinin olan O yüce zat Nuh, İbrahim, Musa ve İsa kavimleri için dinden şeriat yaptığı şeyleri size de şeriat yapmıştır. Daha sonra da bunu: **"Dini dosdoğru tutun..."** diye açıklamaktadır.

Dinin dosdoğru tutulması, Allah'ın tevhidi, O'na itaat, rasûllerine, kitaplarına, âhiret gününe ve kişinin yerine getirmekle müslüman olmasını sağlayan diğer hususlara iman etmektir. Bu buyrukla yüce Allah, en güzel halleri ile ümmetlerin maslahatları demek olan şer'î hükümleri kastetmemektedir. Çünkü bunlar farklı ve ayrıdır. Yüce Allah bir başka yerde: *"Sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik"* (el-Maide, 5/48) diye buyurmaktadır. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"(شَرَعَ): **Şeriat yaptı"** yol yaptı, açıkladı, gidilecek yerleri beyan etti, demektir. "(قد شَرَعَ لهم يَشْرَع شَرْعاً): Onlar için bir şeriat yaptı, yapar"; onlara yol gösterdi demektir. **"Şarî'"** en büyük yol demektir. Çıkmaz olmayan bir yol üzerinde bulunan eve: (قد شَرَع المنزلُ): denilir. "(شرعت الإبلُ): Develerin büyük ve geniş yola gitmelerini sağladım" demektir. "(شرعت الأديم): Deriyi yüzdüm" anlamındadır. Yakub dedi ki: İki ayağın arasını yardığın vakit bu tabir kullanılır. O şöyle der: Ben bu tabiri Bekroğullarından Um el-Humaris'ten duydum. "(شرعت فى هذا الأمر شروعاً): Bu işe daldım, giriştim" demektir.

"(أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ): **Dini dosdoğru tutun... diye"** buyruğundaki; "(أَنْ): Diye" lafzı: "(والذي وصّى به نوحاً أن اقيموا الدّين): Nuh'a tavsiye ettiği ise dini dosdoğru ayakta tutun demekti" takdiri ile ref' konumundadır. Bu açıklamaya göre **"İsa'ya"** lafzı üzerinde vakıf yapılır.

Bunun nasb konumunda olduğu da söylenmiştir. O, size dini ayakta tutmayı şeriat yaptı, demek olur. Bir başka görüşe göre; (به) -"ettiğini" buyruğundakinin karşılığı- lafzındaki "he"den bedel olarak cer konumundadır. "Siz ile onunla dini dimdik ayakta tutunuz" diye buyurmuş gibidir. Bu son iki açık-

lamaya göre **"İsa'ya"** buyruğu üzerinde vakıf yapılmaz. Bununla birlikte bu: "(أن): Diye" lafzının müfessire (açıklayıcı) olması da mümkündür. "(امشوا أن): ***Yürüyün diye"*** (Sad, 38/7) buyruğunda ifadesinde olduğu gibi. Bu durumda i'rabta mahalli olmaz.

2- Peygamberler ve Şeriatler:

Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî dedi ki: Sahih hadiste meşhur uzunca şefaat hadisinde Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu sabittir: "...Fakat Nuh'a gidiniz, çünkü o, yüce Allah'ın yeryüzündekilere gönderdiği ilk rasûldür. Bunun üzerine Nuh'a giderler ve ona: Sen Allah'ın yeryüzündekilere gönderdiği ilk rasûlsün derler..."(1) Bu doğrudur, bunda anlaşılmayacak bir taraf da yoktur. Tıpkı Adem'in ilk nebi (peygamber) olduğunda anlaşılmayacak herhangi bir taraf olmadığı gibi. Çünkü Adem'e sadece nübuvvet verilmişti. Ona birtakım hükümler farz kılınmamış, haram şeylere dair şer'î hükümler bildirilmemişti. Ona bildirilenler sadece birtakım işlere dikkat çekmek ve hayatın birtakım zorunluluklarını bildirmek, hayatta kalmanın gereklerini yerine getirmek için bazı uyarılardan ibaretti. Bu Nuh (a.s)'a kadar böylece devam etti. Yüce Allah Nuh (a.s)'a annelerle, kız kardeşlerle, kızlarla evlenmenin haram olduğu hükmünü gönderdi. Ayrıca ona farz olarak yerine getirilmesi gereken görevlerini bildirdi, dini hususlarda uyulması gereken adabı açıkladı. Bu husus daha sonra gelen rasûllerle daha da pekişip durdu, gelen peygamberle güçlenip devam etti. Peşpeşe gelen peygamberler ve şeriatlerle bu böylece sürüp gitti; ta ki yüce Allah rasûllerin en değerlisi peygamberimiz Muhammed (sav) vasıtası ile dinlerin en hayırlısı olan bizim dinimizle bütün bu şeriatleri nihai şekline kavuşturuncaya kadar. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Ey Muhammed! Sana da, Nuh'a da aynı dini tavsiye ettik. Bununla şeriatın hakkında farklılık göstermediği usul (yani inanç ile ilgili ana meselelerini) kastetmektedir. Bunlar tevhid, namaz, zekat, oruç, hac, şanı yüce Allah'a salih amellerle yaklaşmak, kalbi ve organları yüce Allah'a döndüren yakınlaştırıcı işler, doğruluk, ahde vefa göstermek, emaneti yerine getirmek, akrabalık bağlarını gözetmek, küfrün, öldürmenin, zinanın, yapılan tasarruflarda yaratılmışlara eziyet etmenin haram kılınması, nerede olursa olsun hayvanlara gereksiz saldırıda bulunulması, bayağı işlerin yapılmaya kalkışılması, şeref, haysiyet ve mertliğe aykırı adiliklerin işlenmesinin yasak kılınması... gibi hükümlerdir. Bütün bunlar tek bir din ve aynı millet (şeriat) olarak teşri kılınmıştır. Peygamberler şahısları itibari ile ayrı olsalar dahi onların dile getirdikleri şeriatlerde bu hususlarda ayrılık yoktur. İşte yüce Allah'ın: **"Di-**

(1) ***Müslim,*** I, 180; ***Buhari,*** IV, 1624, V, 2401, VI, 2696, 2708; ***İbn Mace,*** II, 1442; ***Müsned,*** III, 116, 244, 247.

nî dosdoğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin" buyruğu bu demektir. Yani onu dimdik ayakta tutun. Bu her zaman, sürekli olarak onda ihtilafa ve tartışmalara düşmeksizin istikrarlı bir şekilde uygulayın demektir. İşte insanlardan kimisi bunu eksiksiz yerine getirir, kimisi de bu hususta verdiği sözünde durmaz. ***"Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur."*** (el-Feth, 48/10)

Çeşitli zamanlarda ümmetler hakkında öngörülmesini hikmetin gerektirdiği ve maslahatın öngördüğü şekilde, Allah'ın muradına uygun olarak bunun dışında kalan hususlarda ise şeriatler arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Mücahid dedi ki: Yüce Allah ne kadar peygamber gönderdiyse mutlaka ona namazı dosdoğru kılmayı, zekatı vermeyi, yüce Allah'a itaat etmeyi kabul etmeyi de emretmiştir. İşte Allah'ın önceki peygamberlere şeriat kıldığı dini budur. el-Valibî de bunu İbn Abbas'tan naklen söylemiştir. el-Kelbî'nin görüşü de budur.

Katade de şöyle demektedir: Bununla helalin helal, haramın haram bilinmesini kastetmektedir. el-Hakem de şöyle demektedir: Maksat annelerle, kızkardeşlerle ve kızlarla evlenmenin haram kılındığıdır. Kadı (Ebu Bekir İbnu'l-Arabî)'nin sözünü ettiği hususlar bütün bu görüşleri birarada fazlasıyla toplamaktadır.

Ayet-i kerimede özellikle Nuh, İbrahim, Musa ve İsa'nın sözkonusu edilmesi bunların şeriat sahibi peygamberler oluşlarından dolayıdır.

"Senin onları kendisine davet ettiğin şey" olan tevhid ve putları reddetmek **"müşriklere büyük"** ağır **"geldi."**

Katade dedi ki: Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına tanıklık etmek, müşriklere çok büyük ve ağır geldi. İblis ve askerleri buna şahidlikten dolayı çok sıkılmışlardır. Yüce Allah ise onu zafere kavuşturmaktan, yüceltmekten ve ona karşı mücadele verenlere karşı üstün getirmekten başkasını kabul etmez.

Daha sonra yüce Allah: **"Allah dilediği kimseyi buna seçer."** diye buyurmaktadır. Bu buyruktaki: "(يَجْتَبِي): Seçer" demektir; (الاجتباء) de seçim ve seçmek anlamındadır. Yani O, tevhide dilediği kimseleri seçer.

"Ve döneni buna hidayet eder." Yani kendisine dönen kimseleri dini için arındırır, halis kılar.

"Onlar" İbn Abbas'a göre Kureyşliler **"ancak ilim kendilerine geldikten sonra... ayrılığa düştüler"** buyruğunda ilim'den kasıt Muhammed (sav)'dır. Çünkü onlar kendilerine bir peygamber gönderilmesini temenni ediyorlardı. Buna delil de yüce Allah'ın Fatır Sûresi'nde yer alan: ***"Onlar eğer kendilerine bir korkutucu gelse, mutlaka... yeminlerinin en büyüğü ile Allah'a and***

içtiler." (Fatır, 35/42) buyruğudur. Burada korkutucudan kasıt peygamberdir. el-Bakara Sûresi'nde de yüce Allah: ***"İşte o tanıdıkları (peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler"*** (el-Bakara, 2/89) diye buyurmaktadır. Nitekim orada açıklaması yapılmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre maksat, önceki peygamberlerin ümmetleridir. Onlar aradan uzun bir zaman geçince kendi aralarında anlaşmazlığa düştüler. Kimileri iman etti, kimileri inkâr etti.

Yine İbn Abbas şöyle demektedir: Bununla kitab ehlini kastetmektedir. Delili de el-Beyyine Sûresi'nde yer alan: ***"Ama kendilerine kitab verilenler, ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler"*** (el-Beyyine, 98/4) buyruğudur. Müşrikler: Ne diye özellikle ona peygamberlik verildi, dediler. Yahudiler de peygamber olarak gönderilince onu kıskandılar. Hristiyanlar da aynı şekilde.

"Aralarındaki düşmanlık sebebi ile ayrılığa düştüler." Yani onlar başkanlık isteği ile birbirlerine düşmanlık ettiler. Yoksa onların ayrılığa düşmeleri açıklama ve getirilen delillerdeki bir eksiklikten kaynaklanmıyordu. Buna sebep onların azgınlıkları, kıskançlıkları, zulümleri ve dünya ile uğraşmaları idi.

"Eğer Rabbinden" bunlara verilecek cezanın ertelenmesi hususunda **"belirli bir süreye kadar bir söz geçmiş olmasaydı..."** yüce Allah'ın: ***"Asıl onlara vaadolunan vakit kıyamettir"*** (el-Kamer, 54/46) buyruğu dolayısıyla bu sürenin kıyamet olduğu söylenmiştir.

Yüce Allah'ın kendilerini azablandıracağı süreye kadar, diye de açıklanmıştır.

"Elbette aralarında" yani iman edenler ile azabın indirileceğini inkâr edenler arasında **"hüküm olunurdu."**

"Onlardan" yani hak hususunda anlaşmazlığa düşenlerden **"kendilerine kitab miras verilenler"** yani yahudiler ve hristiyanlar **"de muhakkak onun hakkında"** yani peygamberlere tavsiye edilen husus hakkında **"bir şüphe ve tereddüt içindedirler."**

Bu buyrukta sözü edilen **"kitab"** Tevrat ile İncildir.

Bir diğer açıklamaya göre: **"Kendilerine kitab miras verilenler"**den kasıt, Kureyşlilerdir. **"Onlardan sonra"** buyruğu ise yahudiler ve hristiyanları kastetmektedir.

"Onun hakkında bir şüphe ve tereddüt içindedirler" buyruğu ile de Kur'ân ya da Muhammed (sav)'a işaret edilmektedir.

Mücahid dedi ki: **"Onlardan sonra"** buyruğu onlardan önce demektir. Ya-

ni Mekke müşriklerinden önce (kendilerine kitab miras verilenler), anlamındadır. Bunlar da yahudiler ve hristiyanlardır.

فَلِذٰلِكَ فَادْعُ ۚ وَاسْتَقِمْ كَمَآ اُمِرْتَ ۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَهُمْ ۚ
وَقُلْ اٰمَنْتُ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍ ۚ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْ ۭ
اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ۭ لَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ ۭ لَا حُجَّةَ
بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ ۭ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا ۚ وَاِلَيْهِ الْمَصِيْرُ ﴿١٥﴾

15. İşte bundan dolayı sen davet et. Emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların arzularına uyma ve de ki: "Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim. Aranızda adalet yapmakla emrolundum. Allah bizim de Rabbinizdir, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz de sizindir. Bizimle sizin aranızda artık bir delile gerek yoktur. Allah hepimizi bir arada toplayacaktır ve dönüş yalnız O'nadır."

(Bir önceki âyet-i kerimede sözü geçen) şüphenin yahudiler ve hristiyanlar ya da Kureyşliler açısından sözkonusu olabileceği dolayısıyla Peygamber (sav)'a hitaben: **"İşte bundan dolayı sen davet et"** diye buyurulmuştur. Yani sen onların şüphe içerisinde olduklarını açıkça öğrendiğine göre artık, Allah'ın yoluna davet et. Yani yüce Allah'ın bütün peygamberler için şeriat yaptığı ve kendilerine tavsiye ettiği o dine çağır. Buna göre buyruğun başındaki ("fe" harfinden sonra gelen) "lam" harfi; "(الى): e, a" anlamındadır. (Buna göre buyruk: İşte bundan dolayı sen buna -bu dine- davet et, demek olur.) Nitekim yüce Allah'ın: "(بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا): *Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir"* (ez-Zilzal, 99/7) buyruğunda da "lam" harfi bu anlamdadır.

(Uzak için işaret ismi olan): (ذلك); "(هذا): Bu" anlamındadır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/2. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Anlam da: İşte bundan dolayı sen, bu Kur'ân-ı Kerim'e artık davet et.

İfadede bir takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Anlam şöyle olur: Senin müşrikleri kendisine davet ettiğin şey onlara pek ağır gelmektedir. İşte bundan dolayı sen davet et.

"Lam" harfinin asli anlamında kullanıldığı ve anlamın şu şekilde olduğu da söylenmiştir: Daha önce sözü edilenlerden ötürü artık sen de davet et ve dosdoğru ol. İbn Abbas dedi ki: İnsanları Kur'ân'a davet et, demektir.

"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" buyruğu da ona bir hitabtır. Katade dedi ki: Allah'ın emri üzere dosdoğru ol, demektir. Süfyan: Kur'ân üzere dosdoğru yürü anlamındadır, demiştir. ed-Dahhak da: Risaleti tebliğ üzere dosdoğru devam et, diye açıklamıştır.

"Onların arzularına uyma!" Yani sana muhalefet eden kimselerin sana aykırılıklarına bakma, aldırma.

"Ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitablara iman ettim. Aranızda adalet yapmakla emrolundum" buyruğundaki: "(لِأَعْدِلَ): **Adalet yapmakla"** lafzı: (ان اعدل) anlamındadır.

Yüce Allah'ın: "(وَأُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ): *Ve alemlerin Rabbine teslim olmakla emrolundum"* (el-Mu'min, 40/66) buyruğunda olduğu gibi.

Bu buyruktaki "lam" harfinin lam-ı key olduğu, anlamın da: aranızda adalet yapmak için bana emir verildi, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas ve Ebu'l-Aliye şöyle demişlerdir: Din hususunda aranızda eşitlik yapmakla ve bütün kitaplarla, bütün rasûllere iman etmekle emrolundum. Başkaları da: Bütün durumlarda adalet yapmakla emrolundum diye açıklamışlardır. Buradaki adaletin verilen hükümlerde adalet olduğu söylendiği gibi, tebliğde olduğu da söylenmiştir.

"Allah bizim de Rabbimizdir, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz de sizindir. Bizimle, sizin aranızda artık bir delile gerek yoktur." İbn Abbas ve Mücahid'in dediklerine göre burada hitab yahudileredir. Yani bizim dinimiz bizimdir, sizin dininiz de sizindir. Bu buyruk daha sonra yüce Allah'ın: ***"Kendilerine kitab verilmiş olanlardan Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen...lerle... savaşınız"*** (et-Tevbe, 9/29) buyruğu ile neshedilmiştir.

Mücahid dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Bizimle sizin aranızda artık bir delile gerek yoktur"** buyruğu bizimle sizin aranızda bir husumet yoktur, anlamındadır.

Bu buyruğun nesholmadığı da söylenmiştir. Çünkü deliller açıkça ortaya çıkmış, belgeler ikame edilmiştir. Geriye sadece (inanılmaması halinde) inat kalmaktadır. İnat karşısında ise delilin bir faydası da yoktur, tartışmaya gerek de yoktur.

en-Nehhas dedi ki: Bu açıklamaya göre **"bizimle, sizin aranızda artık bir delile gerek yoktur"** buyruğunun şu anlama gelmesi de mümkündür: Artık o size karşı delil getirmekle ve sizinle savaşmakla emrolunmamıştır. Sonra

da bu nesholmuştur. Nitekim kıble değiştirilmeden önce bir kimse birisine: Kabe'ye doğru namaz kılma demiş olsa bile, sonra da insanların kıblesinin değişmesinden sonra; bu, nesholmuştur, denebilir.

"Allah hepimizi bir arada toplayacaktır" buyruğu ile kastedilen kıyamet günüdür.

"Ve dönüş yalnız O'nadır." Huzuruna varacağımız vakit aramızda hüküm verecek olan O'dur ve herkesi üzerindeki sorumluluklar dolayısıyla cezalandıracaktır.

Bu âyet-i kerimenin el-Velid b. Muğire ve Şeybe b. Rabia hakkında indiği de söylenmiştir. Bunlar Rasûlullah (sav)'a Velid, kendisine malının yarısını vermesi, Şeybe de onu kızı ile evlendirmesi şartı ile, yaptığı davet ve dininden vazgeçerek Kureyş'in dinine dönmesini teklif etmişlerdi.

وَالَّذِينَ يُحَآجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ
دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾

16. Onun çağrısı kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışanların delilleri Rabbleri nezdinde batıldır. Onların üzerine bir gazab ve onlar için çok çetin bir azab da vardır.

"Onun çağrısı kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışanlar" buyruğu ile tekrar müşrikler sözkonusu edilmektedir. Mücahid dedi ki: **"Onun çağrısı kabul edildikten sonra"** buyruğu insanlar İslâm'a girdikten sonra... demektir. (Mücahid devamla) dedi ki: Bunlar cahiliyenin tekrar geri döneceğini vehmetmişlerdi.

Katade de şöyle demektedir: Allah hakkında tartışanlar yahudiler ve hristiyanlardır. Onların getirdikleri delil ise şu sözleriyle ifade edilmektedir: Bizim peygamberimiz sizinkinden, kitabımız da sizin kitabınızdan öncedir. Onlar ehl-i kitab olmaları ve peygamberlerin soyundan gelmeleri dolayısıyla kendilerinin üstün oldukları kanaatine sahib idiler. Müşrikler ise; *"Bu iki kesimden hangisinin makamı (oturup kalktığı yeri) daha hayırlı, oturup kalktığı kimseleri daha iyidir?"* (Meryem, 19/73) diyorlardı. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Onun çağrısı kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışanların delilleri Rabbleri nezdinde batıldır."** Yani tıpkı bulunduğu konumdan ayrılıp giden herhangi bir şey gibi, onların delillerinin bir sebatı yoktur.

"(لَهُ): **Onun"** buyruğundaki "he" (o) zamirinin yüce Allah'a ait olması mümkündür. O zaman: Allah'ı tevhid etmelerinden ve Allah'ın birliğine tanıklık etmelerinden sonra... demek olur. Peygamber (sav)'a ait olması da mümkündür. Muhammed (sav)'ın Bedir'e katılanlar ile Allah'ın mü'minlere yardım etmesi için yapmış olduğu dua kabul edildikten sonra... demek olur.

"(دَحَضت حجته دُحوضاً): Delili batıl oldu" denilir. "(أدحضها الله): Allah onu (o delili) çürüttü" demektir. "(الإدحاض): Kaydırmak" anlamındadır, "(مكان دَحْضٌ ودَحَض): Kaygan yer" demektir. "(دَحَضت رجلُه تَدْحَض دَحْضاً): Ayağı kaydı, kayar"; "(دَحَضت الشمس عن كبد السماء): Güneş semanın ortasından kaydı" denilir.

"Onların üzerinde bir gazab" buyruğu ile dünyadaki halleri; **"Ve onlar için çok çetin bir azab da vardır"** buyruğu ile de âhiretteki sürekli azabları kastedilmektedir.

اَللّٰهُ الَّذِیٓ اَنْزَلَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ وَالْمِيْزَانَ ؕ وَمَا يُدْرِيْكَ
لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيْبٌ ﴿١٧﴾

17. Allah, hak ile kitabı ve mizanı indirendir. Ne bilirsin, saat belki de yakındır.

"Allah hak ile" doğruluk ile **"kitabı"** Kur'ân'ı ve diğer peygamberlere indirilmiş bütün kitapları **"ve mizanı"** İbn Abbas ve müfessirlerin çoğuna göre adaleti **"indirendir."** "Adalet"e mizan (terazi) adı da verilir. Çünkü mizan hakların, hak sahibleri arasında bölüşülmesinin ve adaletle paylaştırılmasının aracıdır.

Mizanın insanın gereğince amel etmesi gereken hususlara dair kitaplarda yapılmış açıklamalar olduğu da söylenmiştir.

Katade dedi ki: Mizan kişiye verilen emir ve yasaklar hususunda adalettir.

Bu görüşler anlam itibariyle birbirine yakındır.

Bir başka açıklamaya göre mizan, itaate sevab ile masiyete de ceza ile karşılık vermektir. Bununla kendisi ile eşyanın tartıldığı terazinin kendisinin kastedildiği de söylenmiştir. Allah onu semadan indirmiş ve kullara onunla tartıyı öğretmiştir. Böylelikle aralarında herhangi bir haksızlık ve hakların eksik verilmesi sözkonusu olmasın. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki Biz peygamberlerimizi apaçık delillerle gönderdik. Onlarla bir-*

likte insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye kitabı ve mizanı indirdik." (el-Hadid, 57/25) Mücahid dedi ki: Mizan kendisiyle tartılan (terazi)dir. Allah'ın mizanı indirmesinin anlamı ise, insanlara mizan (terazi) yapmalarını ve gereğince amelde bulunmalarını ilham etmesidir.

Mizanın Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir. O sizin aranızda Allah'ın kitabı gereğince hüküm vermektedir.

"Ne bilirsin saat belki de yakındır" diyerek, ona saatin (kıyametin) ne zaman kopacağını haber vermemiş olduğunu bildirmektedir. Böylelikle hesabın gerçekleşeceği, amellerin tartılacağı, tam yapana karşılığının eksiksiz verileceği, eksik davranana da ona göre karşılık verileceği gün ile umulmadık bir zamanda karşılaşmadan önce, kitab ile adalet ve eşitlik ile ve şer'î hükümlerin gereğince amel etmeye onu teşvik etmektedir. Çünkü **"ne bilirsin saat belki de"** sen farkında olmadığın halde sana pek **"yakındır."**

Yüce Allah burada "(قَرِيبٌ): **Yakındır"** diye buyurmakta ve -müennes olarak-; (قريبة) diye buyurmamaktadır. Çünkü Saatin müennesliği hakiki değildir. Zira o da "vakit" kelimesi gibidir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır.

Buyruğun anlamı şudur: Belki öldükten sonra diriliş ya da kıyametin gelişi yakındır.

el-Kisaî de şöyle demektedir: "(قَرِيبٌ): **Yakındır"** lafzı hem müzekker, hem müennes ve hem de çoğulun sıfatı olarak aynı lafız ile gelir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(إِنَّ رَحْمَةَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ): *Şüphesiz Allah'ın rahmeti iyi hareket edenlere pek yakındır."* (el-Araf, 7/56)

Şair de şöyle demektedir:

وكنا قريباً والديار بعيدة فلما وصلنا نُصّب أعينهم غبنا

"Yurd(u) uzak iken biz yakın idik,
Onların gözlerinin önünde bir yere varınca, bu sefer
kaybolduk (bizi görmez oldular.)"

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا ۚ وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ
مِنْهَا ۙ وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ ۗ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ
لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿١٨﴾

18. Ona iman etmeyenler onun çabucak gelmesini isterler. Ona iman edenler ise ondan yana korku içindedirler ve onun hiç şüphesiz hak olduğunu bilirler. Bilin ki o saat hakkında tartışanlar, elbette uzak bir sapıklık içindedirler.

"Ona iman etmeyenler" kıyametin gelmeyeceğini zannederek alay etmek üzere yahutta zayıf kabul ettikleri kimselere gerçekleşmeyeceği izlenimini vermek maksadı ile **"onun çabucak gelmesini isterler. Ona iman edenler ise, ondan yana korku içindedirler."** İtaat yolunda gayretlerini ortaya koymakla birlikte, yaptıkları iyi işleri küçük gördüklerinden ötürü, korkarlar ve endişe duyarlar. Nitekim yüce Allah: *"Verdiklerini verirlerken Rabblerinin huzuruna dönecekler diye kalpleri ürperenler..."* (el-Mu'minun, 23/60) buyruğu ile benzeri bir durumu dile getirmektedir.

"Ve onun" kendisinde şüphe ve tereddütün sözkonusu olmayan **"hiç şüphesiz hak olduğunu bilirler."**

"Bilin ki o saat hakkında tartışanlar" kıyametin saati hakkında tartışıp şüphe edenler **"elbette"** haktan ve ibret almak yolundan **"uzak bir sapıklık içindedirler."** Çünkü onlar eğer öğüt alacak şekilde düşünselerdi kendilerini önce topraktan, sonra bir nutfeden yaratıp ulaştıkları seviyeye kadar ulaştıranın, onları ölümden sonra tekrar diriltmeye kadir olduğunu da elbetteki bilir ve kabul ederlerdi.

اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهٖ يَرْزُقُ مَنْ يَشَآءُ ۚ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿١٩﴾

19. Allah kullarına çok lütufkârdır. Dilediğine rızık verir. O Kavidir, hüküm ve iradesinde galib olandır.

"Allah kullarına çok lütufkârdır." İbn Abbas dedi ki: Onlara çokça lütuflarda bulunandır. İkrime: Onlara çok iyilik yapandır. es-Süddî: Onlara çok acıyıp şefkat gösterendir, diye açıklamıştır. Mukatil de şöyle demiştir: İyiye de, kötüye de lütuflarda bulunandır. Çünkü masiyetleri sebebiyle onları açlıklarından öldürmüyor. el-Kurazî de şöyle demektedir: Arz (amellerinin kendilerine sunulmasın)da ve hesaba çekilmeleri halinde onlara karşı çok lütüfkâr olacaktır. Şair de şöyle demektedir:

غداً عند مَوْلَى الخلق للخلق موقفٌ يسائلهم فيه الجليل ويلطف

"Yarın kulların insanların mevlası huzurunda bir duracakları konum vardır, O celil olan o halde onlara soru soracak ve lütufta bulunacaktır."

Cafer b. Muhammed b. Ali b. el-Huseyn de şöyle demiştir: O rızık hususunda iki bakımdan onlara lütüfkârdır. Birincisi O rızıklarını hoş ve temiz olan şeylerden kılmıştır; ikincisi O, rızkı sana bir defada vermeyerek senin onu saçıp savurmanı önlemektedir.

el-Huseyn b. el-Fadl da şöyle demiştir: Kur'ân-ı Kerim'de onu geniş geniş açıklayıp tefsir edilmesi suretiyle onlara çokça lütufkârdır. Cüneyd der ki: O gerçek dostlarına o kadar lütufkârdır ki, nihayet onu bilip tanıdılar. Eğer düşmanlarına da lütufkâr olsa onu inkar etmezler.

Muhammed b. Ali el-Kettanî der ki: Başkalarından ümit kesip de kendisine tevekkül edip dönen kullarından kendisine sığınanlara karşı latif (lütüfkâr) demektir. O vakit bu kulunu kabul eder ve kuluna yönelir. Peygamber (sav)'ın hadis-i şerifte şöyle buyurduğu zikredilmektedir: "Yüce Allah izi, eseri silinmiş kabirlere bakar ve şöyle buyurur: "Onların izleri silindi, suretleri çürüyüp gitti. Azab ise üzerlerinde kalmaya devam etti. Ben ise Latif olanım, Ben erhamu'r-rahimin'im. Onların azablarını hafifletiniz" Bunun üzerine azabları hafifletilir."(1)

Ebu Ali es-Sakafî (Allah ondan razı olsun) da şöyle demiştir:

"Kabirlerin bulunduğu alanlardan geçiyorum sanki ben,
Kavrayışlı birisiyim ve elbise orada ipinceciktir.
Allah kime ağız vermişse onun da rızkını takdir etmiştir,
Rabbim hiç şüphesiz kendisine sığınana karşı çok latiftir."

Latif (lütufkâr)in, kullarının güzel hallerini yayan ve kötü hallerini de örten demek olduğu da söylenmiştir. İşte Peygamber (sav)'ın: "Ey güzel olanı açığa çıkartıp çirkin olanı setreden!"(2) buyruğu da bu anlamdadır.

Latif'in azı kabul eden, buna karşılık pek çok ihsan ve lütüflarda bulunan demek olduğu söylendiği gibi, kalbi kırık olanın kalbini onaran, zor şeyleri kolaylaştıran demek olduğu, adaletinden başka bir şeyinden korkulmayan, lütfundan başkasına da ümit bağlanılmayan anlamına geldiği, kuluna gayretinden fazla nimet ihsan eden ve takatine göre de onu itaat ile mükellef kı-

(1) Kaynağını tesbit edemedik.

(2) Hakim, *Müstedrek*, I, 729; el-Askalani, *Lisanu'l-Mizan*, I, 262 (Hakim'in hadisin sahih olduğuna ve diğer değerlendirmelerine itirazı ile birlikte, hadisin ravileri arasında yalancılıkla itham edilmiş olanlarının bile bulunduğunu kaydetmektedir.)

lan olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışırsanız onları sayamazsınız."* (en-Nahl, 16/18); *"Açık ve gizli olarak nimetlerini üzerinize bol bol tamamlamış olduğunu..."* (Lokman, 31/20); *"Dinde size güçlük vermedi."* (el-Hac, 22/78); *"Allah yükünüzü hafifletmek ister."* (en-Nisa, 4/28)

Yapılan hizmete yardımcı olan ve övgüyü çokça yapan olduğu da söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre: Kendisine isyan edenleri cezalandırmakta acele etmeyen, kendisine bağlanan umutları boşa çıkarmayan anlamında olduğu, dilekte bulunan kimseyi geri çevirmeyen, kendisinden ümit edenleri de teselli eden demek olduğu, yanılan kimseleri affeden anlamına geldiği söylendiği gibi, kendisine acımayan kimselere dahi merhamet eden, arifilerin müşahede sırlarından bir kandil yakan, sırat-ı müstakimi onlara yol yapan, iyilik bulutlarından onlara bol bol su indiren demek olduğu da söylenmiştir. el-En'âm Sûresi'nde (6/103. âyetin tefsirinde) Ebu'l-Aliye ve Cüneyd'in sözleri daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Biz bütün bunları *"el-Esna fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsna"* adlı eserimizde yüce Allah'ın **"el-Latif"** adını açıklarken zikretmiş bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

"Dilediğine rızık verir." Dilediğini de mahrum bırakır. Birtakım kimselere daha fazla mal vermesinde bir hikmet vardır ta ki, insanların bir kısmı diğer bir kısmına ihtiyaç duysun. Nitekim yüce Allah; *"onların bir kısmı diğer bir kısmına iş gördürsün diye..."* (ez-Zuhruf, 43/32) diye buyurmaktadır. İşte bu da kullara bir lütüfkârlıktır. Aynı şekilde yüce Allah zengini fakirle, fakiri de zengin ile imtihan etsin diye böyle takdir etmiştir. Daha önce geçen yüce Allah'ın: *"Bazınızı bazınıza imtihan (aracı) kıldık. Sabredecek misiniz?"* (el-Furkan, 25/20) buyruğunda açıklandığı gibi.

"O Kavidir (güçlüdür) **ve iradesinde galip olandır** (Azizdir)."

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ ۖ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴿٢٠﴾

20. Kim âhiret ekinini isterse, onun ekinini arttırırız. Kim de dünya ekinini isterse, kendisine ondan bir şeyler veririz. Ahirette ise onun hiçbir payı yoktur.

"Kim âhiret ekinini isterse, onun ekinini arttırırız" buyruğunda sözü geçen **"el-hars**: ekin" amel ve kazançtır. Abdullah b. Ömer'in: "Ebediyyen yaşayacakmış gibi dünyan için ekin ek, yarın ölecekmiş gibi âhiretin için çalış" şeklindeki sözünde de bu anlamda kullanılmıştır. Adama "haris (ekin eken)" diye ad verilmesi de buradandır.

Buyruğun anlamı şudur: Bizim kendisine verdiğimiz rızık ile âhireti için ekin isteyen ve böylelikle Allah'ın haklarını tastamam yerine getirip dini güçlendirmek uğrunda infakta bulunan kimseye, bu yaptığı işin mükafatını bire karşılık on, yediyüz kat veya daha fazlası olmak üzere sevap veririz.

"Kim de dünya ekinini isterse" Allah'ın kendisine vermiş olduğu mal ile dünyada başkanlık ve haram kılınmış şeylere ulaşma isteğinde bulunursa, böylesini Biz kesinlikle rızıksız bırakmayız, fakat bu kimsenin kendi malından âhirette herhangi bir payı da olmaz. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kim bu dünyayı isterse Biz de burada istediğimiz kimseye dilediğimizi çabucak veririz. Sonra da onu cehenneme koyarız. O burayı kınanmış ve kovulmuş olarak boylar. Kim de mü'min olarak ahireti diler ve bunun için gereği gibi çalışırsa, işte onların çalışmaları makbul olur."* (el-İsra, 17/18-19)

"Onun ekinini arttırırız" buyruğunun onu ibadete muvaffak kılar ve ibadeti ona kolaylaştırırız, anlamında olduğu söylenmiştir. Ahiret ekininin itaat olduğu söylenmiştir, yani kim itaat ederse onun için de mükafat vardır.

Bir açıklamaya göre: **"Onun ekinini arttırırız"** buyruğunun âhiret ile birlikte dünyada ona da veririz, anlamında olduğu söylenmiştir. Bir açıklamaya göre âyet-i kerime gazaya çıkmak hakkındadır. Yani her kim gazada bulunurken âhireti murad ederse, ona mükafat verilecektir. Kim de gazasında maksadı ganimet elde etmek olursa, ondan kendisine bir şeyler verilir. el-Kuşeyrî'nin belirttiğine göre: Zahir olan âyet-i kerimenin kâfir hakkında olduğudur. Yüce Allah dünyada ona da genişlik verir; ama insanın bunlara aldanmaması gerekmektedir, çünkü dünya kalıcı değildir.

Katade der ki: Yüce Allah âhiret niyeti ile yapılan hayırlı işler karşılığında dünya nimetlerinden dilediği şeyleri de verir. Fakat sadece dünyalık isterse, dünyalıktan başkasını vermez. Yine o şöyle demektedir: Yüce Allah'ın bu buyruğu şu demektir: "Kim âhireti için çalışırsa, Biz onun amelini daha da arttırırız. Dünyadan onun lehine yazdığımız şeyleri ona veririz. Kim de dünyasını âhiretine tercih ederse, o kimseye ateş dışında âhirette bir pay ayırmayız. Üstelik o dünyalıktan kendisine pay etmiş olduğumuz ve âhireti ister tercih etsin, ister etmesin her durumda kendisine vermemiz kaçınılmaz olan kendisi için pay olarak ayırdığımız rızıktan başkasını da elde edemez."

Cüveybir, ed-Dahhak'tan o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yüce Allah'ın: **"Kim âhiret ekinini isterse"** yani her kim iyi hareket eden-

ler arasından salih ameli ile âhiretin mükafatını elde etmeyi istiyor ise; **"onun ekinini arttırırız."** Burada ekinden kasıt, hasenattır. **"Kim de dünya ekinini isterse"** yani her kim güzel amelleriyle dünyalığı isteyip göz önünde bulunduran günahkar kişilerden ise **"kendisine ondan bir şeyler veririz."** Daha sonra bu buyruk yüce Allah'ın: ***"Kim bu dünyayı isterse, Biz de burada istediğimiz kimseye dilediğimizi çabucak veririz"*** (el-İsra, 17/18) buyruğu ile bu neshedilmiştir. Doğrusu ise bunun nesh olmadığıdır. Çünkü bu haber üslubundadır ve herşey yüce Allah'ın iradesi ile olur. Nitekim Peygamber (sav)'dan sahih olarak şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sizden herhangi bir kimse: Allah'ım arzu edersen bana mağfiret buyur, Allah'ım arzu ediyorsan bana rahmet buyur, demesin."(1) Katade az önce anılan açıklamaları yapmıştır. Ayrıca bu açıklamalar ortada neshin olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Biz Hud Sûresi'nde bu buyrukların mutlak ve mukayyed kabilinden olduklarını, haber olarak verilen buyruklar hakkında neshin sözkonusu olmadığını belirtmiş idik. Yardım talebimiz Allah'tandır.

Bir mesele: Bu âyet-i kerime Ebu Hanife'nin: "Bir kimse serinlemek maksadıyla abdest alırsa, yerine getirmekle yükümlü olduğu farz olan abdestin yerini tutar, şeklindeki görüşünün batıl olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü farz abdest âhiret ekinindendir, serinlemek ise dünya ekinindendir. Bunlardan birisi diğerine katılıp karışmaz. Bu âyet-i kerimenin zahiri gereğince bu niyetle yapılırsa, farz niyetinin yerini tutmaz. Onun bu (serinlemek kastıyla) yaptığı niyeti bu âyetin zahiri gereğince (farzın niyetinin) yerini tutmaz.(2) Bu açıklamaları İbnu'l-Arabî yapmıştır.

أَمْ لَهُمْ شُرَكَٰٓؤُا۟ شَرَعُوا۟ لَهُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنۢ بِهِ ٱللَّهُ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةُ ٱلْفَصْلِ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ ۗ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢١﴾

21. Yoksa onların Allah'ın izin vermediği şeyleri kendilerine dinden şeriat yapan ortakları mı vardır? Eğer ayırdedici söz olmasaydı, muhakkak aralarında hüküm olunmuştu bile. Doğrusu zalimler için can yakıcı bir azab vardır.

(1) *Buhari*, VI, 2718; *Tirmizi*, V, 526; *Muvatta*, I, 213.

(2) Hanefi mezhebinde niyet abdestin farzlarından değildir. Dolayısıyla niyet etmeksizin abdest almış gibidir ve böyle bir abdest, Hanefi mezhebine göre yeterlidir.

"Yoksa onların... ortakları mı vardır?" buyruğundaki: "(أَمْ لَهُمْ): **Yoksa onların... mı vardır"** buyruğu; (الهم) anlamında olup hemzeden sonra gelen "mim" sıladır. Hemze (soru edatı) de azar içindir.

Bu buyruk daha önceden geçen yüce Allah'ın: *"O... dinden Nuh'a tavsiye ettiğini... size de şeriat yaptı."* (eş-Şura, 42/13) ve: *"Allah hak ile kitabı ve mizanı indirendir"* (eş-Şura, 42/17) buyrukları ile ilişkilidir. Halbuki onlar buna inanmıyorlardı. Acaba bunların Allah'ın izin vermediği şirki kendilerine şeriat yapan uydurma ilahları mı vardır? Böyle bir şeyin olması imkansız olduğuna göre bilinmelidir ki, Allah şirki şeriat kılmamıştır. Peki, bunlar şirki bir din olarak nasıl ve nereden benimsiyorlar?

"Eğer ayırdedici söz" yani kıyamet günü... Çünkü yüce Allah: *"Asıl onlara vaadolunan vakit kıyamettir"* (el-Kamer, 54/46) diye buyurmuştur.

"...muhakkak aralarında" dünyada iken **"hüküm olunmuştu bile."** Zalime çabucak ceza verir, itaatkarı da mükafatlandırırdı. **"Doğrusu zalimler"** yani müşrikler **"için can yakıcı bir azab vardır."** Dünyada öldürülmek, esir alınmak, yenik düşürülmek, âhirette ise cehennem ateşi azabı vardır.

İbn Hürmüz: "(وَإِنَّ): **Doğrusu"** buyruğunu (وأنّ) şeklinde, hemzeyi üstün olarak: **"Eğer ayırdedici söz olmasaydı"** buyruğuna atf olmak üzere üstün ile okumuştur. Atfedilen ile kendisine atfedilen lafzın: "(لولا): **Olmasaydı"** lafzının cevabı ile ayrılması caizdir.

Ayrıca; (إنّ)'in mahallen: "(وجب أنّ الظالمين لهم عذاب أليم): Zalimler için can yakıcı bir azab vacib olmuştur" takdirinde merfu olması da caizdir. Bu durumda hemzenin esreli okunuşu gibi kendisinden öncekiler ile de bir anlam ilişkisi bulunmamış olur, bunu belleyelim.

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ ۗ وَالَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ ۖ لَهُمْ
مَا يَشَاءُونَ عِندَ رَبِّهِمْ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾

22. Kazandıkları şeylerden ötürü zalimleri korkuya düşmüş görürsün. Halbuki o tepelerine inecektir. İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar cennetlerin bahçelerindedir. Onlar için Rabbleri yanında istedikleri herşey vardır. İşte bu büyük lütuf ve ihsanın ta kendisidir.

"Kazandıkları şeylerden" kazandıkları şeylerin karşılığından **"ötürü zalimleri korkuya düşmüş"** korkuya kapılmış **"görürsün."** Burada zalimlerden kasıt, kâfirlerdir. Bunun delili ise mü'min ile kâfir kısımlarının sözkonusu edilmesidir.

"Halbuki o tepelerine inecektir." Yani gelip onları bulacaktır.

"İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar cennetlerin bahçelerindedir" buyruğunda geçen ("bahçeler"in tekili olan): "(الروضة): Yeşilliği bol, kıra çıkılan yer" anlamındadır. Buna dair açıklamalar daha önce er-Rum Sûresi'nde (30/15. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onlar için Rabbleri yanında" nimetler, uçsuz bucaksız mükafatlar kabilinden **"istedikleri herşey vardır. İşte bu"** nitelendirilmesi mümkün olmayan, niteliklerinin özüne akılların eremediği **"büyük lütuf ve ihsanın ta kendisidir."** Çünkü Cenab-ı Hak böyle bir şey hakkında **"büyük"** diye nitelemede bulunduğuna göre onun niteliklerini, ölçülerini kim tesbit edebilir ki?

ذٰلِكَ الَّذِى يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحَاتِ ۗ
قُلْ لَّآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى ۗ وَمَنْ يَّقْتَرِفْ
حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا ۗ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾

23. İşte Allah'ın iman edip iyi ameller işleyen kullarına müjdelediği şey budur. De ki: "Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- ücret istemem." Kim bir güzellik kazanırsa, Biz de kendisine onun güzelliğini arttırırız. Muhakkak Allah çok mağfiret edicidir, iyiliklerin mükafatını verendir.

"İşte Allah'ın iman edip iyi ameller işleyen kullarına müjdelediği şey budur" buyruğundaki: "(يُبَشِّرُ): **Müjdelediği"** buyruğu bu şekilde: "(بَشَرَ): Ona müjde verdi" fiilinin muzari'i olarak okunduğu gibi, (يُبْشِرُ) şeklinde (ابشر)'in muzari'i olarak ve: (يُبَشِّرُ) şeklinde (بَشَّرَ)'in muzrai'i olarak da okunmuştur.

İfadede hazfedilmiş lafızlar vardır. Anlamı şöyledir: Allah mümin kullarına bunu müjdeliyor ki; dünyada iken sevinsinler ve bundan dolayı daha çok itaat etmek arzusunu duysunlar.

"De ki: Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- ücret istemem" buyruğu ile ilgili olarak açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Risaletin Karşılığı ve Peygamber ile Akrabalık Bağı:

"De ki: Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- ücret istemem." Ey Muhammed, risaleti tebliğ karşılığında sizden bana vereceğiniz bir şey istemiyorum, demektir.

"Akrabalıkta sevgiden başka" buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccac şöyle demektedir: **"Sevgiden başka"** anlamındaki buyruk, birincisinin (müstesna minh'in) türünden olmayan bir istisnadır. Yani ben sizden sadece akrabalık bağım dolayısıyla bana sevgi beslemenizi ve böylelikle beni korumanızı istiyorum. Buyrukta hitab özel olarak Kureyş'edir. Bu açıklamayı İbn Abbas, İkrime, Mücahid, Ebu Malik, eş-Şa'bî ve başkaları yapmıştır.

eş-Şa'bî dedi ki: Bu âyet-i kerime hakkında insanlar bize çokça soru sormaya başlayınca biz de âyet hakkında soru sormak üzere İbn Abbas'a mektub yazdık. O da bize şunu yazdı: Rasûlullah (sav) bütün insanlar arasında Kureyş ile akrabalık bağı en çok olan idi. Onların bütün kolları ile mutlaka neseben bir akrabalığı vardı. Yüce Allah kendisine: **"De ki: Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- ücret istemem"** buyruğunu indirdi. Yani ben sizden sizinle olan akrabalığım dolayısı ile bana gerekli sevgiyi göstermenizi istiyorum. Bu da: Benimle sizin aranızdaki bu bağlara gereği gibi riayet ederek beni tasdik etmenizi istiyorum, demektir.

Buna göre buradaki **"akrabalık"** neseb akrabalığıdır. Sanki onlara şöyle demiş gibidir: Eğer peygamber olduğum için bana uymuyor iseniz, hiç olmazsa akrabalığım dolayısıyla bana uyunuz.

İkrime dedi ki: Kureyşliler akrabalık bağlarını gözeten bir kabile idi. Peygamber (sav) peygamber olarak gönderilince bu akrabalık bağını koparıdılar. Peygamber de onlara: "Önceden yaptığınız gibi, benim akrabalık bağımı gözetin" dedi. Buna göre anlam şöyle olur: De ki: Ben buna karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum, fakat sizlere -birincisinden olmayan bir istisna olarak- akrabalık bağımı hatırlatıyorum. Bu açıklamayı en-Nehhas zikretmiştir.

Buharî'de de Tavus'tan, onun İbn Abbas'tan rivayetine göre İbn Abbas'a yüce Allah'ın: **"Akrabalıkta sevgiden başka"** buyruğu hakkında soru sorulmuştu. Bunun üzerine Said b. Cübeyr dedi ki: Akrabalık Muhammed (sav)'ın âlî midir? İbn Abbas şöyle dedi: Biraz acele etti. Peygamber (sav)'ın akrabalık bağı bulunmayan Kureyş kollarından hiçbir kol yoktur. O dedi ki: Ancak

ben sizin kendi aranızdaki akrabalık bağını gözetmenizi ve bunun gereğini yerine getirmenizi istiyorum, demiş oldu.[1] Bu, bu hususdaki görüşlerden birisidir.

Bir diğer görüşe göre akrabalardan kasıt, Rasûlullah (sav)'ın yakın akrabalarıdır. Yani ben sizden yakın akrabalarımı ve Ehl-i Beyt'imi sevmenizden başka herhangi bir ücret istemiyorum. Tıpkı yakın akrabalarını tazim etmelerini emrettiği gibi. Bu da Ali b. Huseyn, Amr b. Şuayb ve es-Süddî'nin görüşüdür.

Said b. Cübeyr'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre yüce Allah: **"De ki: Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- ücret istemem"** buyruğunu indirince, ey Allah'ın Rasûlü dediler. Bizim kendilerini seveceğimiz bu kişiler kimlerdir? diye sordular. Peygamber (sav) da: "Ali, Fatıma ve çocuklarıdır" diye buyurdu.

Ayrıca Ali (r.a)'dan söylediği rivayet edilen şu sözü de buna delil teşkil etmektedir: Peygamber (sav)'a insanların beni kıskandıklarından ötürü şikayette bulundum. Şöyle buyurdu: "Sen cennete ilk girecek dört kişinin dördüncüsü olmaya razı değil misin? Ben, sen, Hasan ve Hüseyin. Eşlerimiz ise sağlarımızda ve sollarımızda olacaklar, soyumuzdan gelenler ise eşlerimizin arkasında bulunacaktır."[2]

Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Benim Ehl-i Beyt'ime zulmeden, yakınlarım hususunda bana eziyet eden kimselere cennet haram edilmiştir. Her kim Abdu'l-Muttalib soyundan gelenlerden herhangi bir kimseye bir iyilikte bulunur da o şahıs bu iyiliğin karşılığını o kimseye veremezse, yarın kıyamet gününde benimle karşılaşacağı vakit, o iyiliğine karşı o kimseyi ben mükafatlandıracağım."[3]

el-Hasen ve Katade de şöyle demişlerdir: Yani yüce Allah'a karşı sevgi beslemeleri ve O'na itaat etmek suretiyle O'na yakınlaşmaya çalışmalarından başka...(sını istemiyorum), demektir. Bu açıklamaya göre **"akrabalık"**dan kasıt, Allah'a yakınlık (kurbet) demektir. Bundan dolayı; (قُرْبَة) ile (قُرْبَى) aynı anlamda olmak üzere yakınlık, yakınlaşmak (akrabalık), anlamındadır. Tıpkı (الزُّلْفَة) ile (الزُّلْفَى)'nin de aynı anlamda oluşu gibi.

Kazea b. Suveyd, İbn Ebi Necih'ten, o Mücahid'den, o İbn Abbas'tan, o Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: "De ki: Ben sizden size getirdiklerimin karşılığında (Allah için) birbirinizi sevmenizden ve O'na

(1) *Buhari*, III, 1289, IV, 1819; *Tirmizi*, V, 377.

(2) Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, IX, 131, (ravilerinden bazılarının zayıf olduğu kaydıyla).

(3) Acluni, *Keşfu'l-Hafa*, II, 295 (Sa'lebi'nin Tefsir'inde yer aldığını ve senedinde yalancı raviler olduğunu belirterek).

itaat ile yakınlaşmanızdan başka bir ücret istemiyorum."(1)

Mansur ile Avf, el-Hasen'den: **"De ki: Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- ücret istemem"** buyruğu hakkında dedi ki: Yüce Allah'a sevgi beslemelerini ve O'na itaat etmek suretiyle O'na yakınlaşmalarını istemiştir.

Bazıları da, âyet-i kerime nesholmuştur, demişlerdir. Çünkü âyet-i kerime Mekke'de inmiştir. Müşrikler de Rasûlullah (sav)'a eziyet ediyorlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime inmiş ve yüce Allah onlara Peygamber (sav)'ı sevmelerini, onun akrabalık bağını gözetmelerini emretmiştir. Mekke'den, Medine'ye hicret edip ensar onu barındırıp ona yardım edince, yüce Allah da onu: *"Ben sizden bunun için herhangi bir ücret de istemiyorum. Benim mükafatım ancak alemlerin Rabbine aittir"* (eş-Şuara, 26/109, 127, 145, 164, 180) diyen diğer peygamber kardeşlerine katmayı murad edince, üzerine: **"De ki: Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- ücret istemem"** buyruğunu indirdi. Böylelikle bu buyruk, hem bu âyet-i kerime ile hem de yüce Allah'ın: *"De ki: Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum ve ben kendiliğimden bir şeyler uyduranlardan da değilim."* (Sad, 38/86); *"Yoksa sen onlardan ücret mi istersin? Rabbinin verdiği rızık daha hayırlıdır."* (el-Mu'minun, 23/72) ile: *"Yoksa sen onlardan ücret mi istiyorsun da bu nedenle onlar borçtan dolayı ağır bir yük altına mı girmişler?"* (et-Tur, 52/40) buyrukları ile nesholdu. Bu açıklamayı ed-Dahhak ile el-Huseyn b. el-Fadl yapmışlardır. Ayrıca Cuveybir bunu ed-Dahhak ve İbn Abbas'tan da rivayet etmiştir.

es-Sa'lebî dedi ki: Bu, pek kuvvetli bir görüş değildir. Yüce Allah'a itaat etmek suretiyle peygamberine sevgi beslemek ve Ehl-i Beytini sevmek suretiyle Allah'a yakınlaşmak nesholmuştur, demek kadar çirkin bir şey ne olabilir? Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim Muhammed âline sevgi besleyerek ölürse şehid olur. Kim Muhammed âline sevgi besleyerek ölürse, yüce Allah melekleri ve rahmeti kabrinin ziyaretçileri yapar. Kim de Muhammmed âline buğzederek ölürse, kıyamet gününde gözlerinin ortasında (alnında) Allah'ın rahmetinden ümit kesmiştir, yazılı olarak gelecektir. Kim Muhammed âline buğzederek ölürse, cennet kokusunu almayacaktır. Kim benim âl-i beytime buğzederek ölürse, benim şefaatimden onun hiçbir payı yoktur."(2)

---

(1) Deylemi, *Firdevs*, V, 142-143; Taberani, *Kebir*, XI, 90; *Müsned*, I, 268; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, VII, 103'te İ. Ahmed'in *Müsned*'indeki rivayetin ravilerinden birisinin zayıf olduğunu belirtmektedir.

(2) Merhum müfissirin rivayetin hem senedini hem de kaynağını zikretmemesi, ayrıca hadisin muhtevası, peygamber kelamı olmadığı kanaatini pekiştirmektedir.

Derim ki: Bu haberi ez-Zemahşerî Tefsir'inde bundan daha uzun bir şekilde zikretmektedir. O şöyle diyor: Rasûlullah (sav) da buyurdu ki: "Kim âli Muhammed'e sevgi duyarak ölürse o şehid olarak ölür. Kim Muhammed âline sevgi besleyerek ölürse, imanını tamamlamış bir mü'min olarak ölür. Kim Muhammed âline sevgi duyarak ölürse, ölüm meleği ona cenneti müjdeler, sonra da münker ve nekir (ona aynı müjdeyi verirler). Kim Muhammed âline sevgi duyarak ölürse, bir gelinin kocasının evine zifafa götürülmesi gibi cennete götürülür. Kim Muhammed âline sevgi duyarak ölürse, kabrinde cennete açılan iki kapı açılır. Kim Muhammed alîne sevgi üzere ölürse, Allah onun kabrini rahmet meleklerinin ziyaretgâhı yapar. Kim Muhammed âline sevgi üzere ölürse, sünnet ve cemaat üzere ölür. Kim de Muhammed âline buğzederek ölürse, kıyamet gününde gözlerinin arasında 'Allah'ın rahmetinden ümit kesmiştir' yazılı olduğu halde gelir. Kim Muhammed âline buğz üzere ölürse, kâfir olarak ölür. Kim Muhammed âline buğz üzere ölürse, cennetin kokusunu almaz."(1)

en-Nehhas dedi ki: İkrime'nin görüşüne göre ise âyet nesholmuş değildir. O şöyle diyor: Kureyşliler akrabalık bağlarını gözeten kimselerdi. Peygamber (sav) peygamber olarak gönderilince, onunla bağlarını kestiler. O da onlara şöyle dedi: Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Yalnızca bana sevgi beslemenizi, akrabalık bağım dolayısıyla beni koruyup, beni yalanlamamanızı istiyorum.

Derim ki: İbn Abbas'ın Buhari'deki görüşü ile eş-Şa'bî'nin ondan naklettiği görüşün aynısıdır. Buna göre nesh sözkonusu değildir.

en-Nehhas dedi ki: el-Hasen'in görüşü güzel bir görüştür. Onun doğruluğuna da Rasûlullah (sav)'dan müsned olarak (muttasıl bir sened ile) rivayet edilen hadis de delil teşkil etmektedir. Nitekim bize Ahmed b. Muhammed el-Ezdî anlattı, dedi ki: Bize er-Rabî' b. Süleyman el-Muradî haber verdi, dedi ki: Bize Esed b. Musa haber verdi. Bize Kazea -ki o İbn Yezid el-Basrî'dir- anlattı, dedi ki: Bize Abdullah b. Ebi Necî(2), Mücahid'den naklen anlattı. Mücahid'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ben size peygamber olarak getirmiş olduğum apaçık deliller, belgeler ve hidayet karşılığında herhangi bir ücret istemiyorum. Ancak yüce Allah'ı sevmenizi ve O'na itaatte bulunarak O'na yakınlaşmaya çalışmanızı istiyorum."(3) İşte yüce Allah'tan aldıklarını beyan eden peygamber bunu söyle-

(1) Bu rivayet için de bir önceki rivayete dair değerlendirme geçerlidir. Zemahşerî'nin bunu zikretmiş olması, rivayete hiçbir kuvvet kazandırmaz.

(2) Basılı nüshada "Necî" olmakla birlikte, doğrusu "Necih"dir. Bir sonraki notta gösterilen rivayetin yer aldığı kaynaklara bakınız.

(3) *Müsned*, I, 268; Hakim, *Müstedrek*, II, 481; Taberani, *Kebir*, XI, 90.

miş bulunuyor. Diğer peygamberler de ondan önce böylece: ***"Benim mükafatımı vermek ancak Allah'a aittir"*** (Sebe', 34/47) demişlerdir.

2- Âyetin Nüzul Sebebi:

Bu âyetin ne sebeple indiği hususunda (tefsir alimleri) farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde öyle birtakım olaylarla karşı karşıya geliyor ve öyle birtakım hakları yerine getirmek durumunda oluyordu ki; elinde bulunanlar bunları yerine getirmeye yetmiyordu. Bunun üzerine ensar şöyle dedi: Şüphesiz Allah bu zat sayesinde sizi hidayete iletmiştir. Ayrıca o sizin kardeşinizin oğludur. O elindeki imkanların el vermediği birtakım olaylarla ve yerine getirmek durumunda olduğu haklarla karşı karşıya kalmaktadır. Haydi onun için bir mal toplayalım, dediler ve bunu yaptılar. Sonra da bu topladıkları malı götürüp ona verdiler, bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

el-Hasen de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime ensar ile muhacir karşılıklı olarak öğülmeye koyulunca nazil olmuştur. Ensar: Biz şunları yaptık, diye öğündü, muhacirler de Rasûlullah (sav)'a olan yakınlıkları ile öğündüler. Miksem'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) birtakım sözler kulağına gelince, bir hutbe irad etti ve ensara şunları söyledi: "Sizler önceden zelil olup benim sayemde Allah sizi aziz kılmadı mı? Sizler önceden sapık olup benimle Allah sizi hidayete eriştirmedi mi? Sizler önceden korku içerisinde iken benimle Allah sizi emniyete kavuşturmadı mı? Niçin bana cevap vermiyorsunuz?" Onlar, sana ne diye cevap verelim? diye sordular. Şöyle buyurdu: "Diyebilirsiniz ki: Senin kavmin seni kovunca biz seni barındırmadık mı? Senin kavmin seni yalanlayınca biz seni tasdik etmedik mi?..." diye onlara pek çok şey sayıp döktü. Bunun üzerine (ensar) dizleri üzerlerine çöküp şöyle dediler: Canlarımız ve mallarımız senindir. Bu sefer: **"De ki: Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- ücret istemem"** buyruğu nazil oldu.(1)

Katade dedi ki: Müşrikler dediler ki: Muhammed bu yaptıkları sebebiyle belki de bir ücret almak istiyor. Bunun üzerine bu âyet-i kerime onları Peygamber (sav)'a ve onun akrabalarına sevgi beslemeye teşvik etmek üzere nazil oldu.

es-Sa'lebî dedi ki: Bu, âyetin muhtevasına daha uygun görülmektedir, çünkü sûre Mekke'de inmiştir.

"Kim bir güzellik kazanırsa..." buyruğundaki: "(يَقْتَرِفْ): Kazanır"ın mas-

(1) ***Müsned***, III, 76; İbn Ebi Şeybe, ***Musannaf***, VII, 418; Taberani, ***Evsat***, IV, 159; ***Kebir***, VII, 151; Heysemi, ***Mecmau'z-Zevaid***, X, 29, 31, 32.

tarı olan: "(القرف): Kesbetmek, kazanmak" demektir. Mesela: "(فلان يقرف لعياله): Filan kişi ailesi için kazanır" denilir. "(الاقتراف): İktisab (kazanmak)" demektir. Bu da Arapların, yol ve çare bulmaya çalışan kişiyi anlatmak üzere kullandıkları: (رجل قرفة) ifadelerinden alınmıştır. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-En'am Sûresi'nde (6/113. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: **"Kim bir güzellik kazanırsa"** buyruğunda kastedilen Muhammed (sav)'ın âline sevgi beslemektir.

"Biz de kendisine onun güzelliğini arttırırız." Yani onun iyiliğini ona ve daha fazlasına katlarız.

"Muhakkak Allah çok mağfiret edicidir, iyiliklerin mükafatını verendir" buyruğu ile ilgili olarak Katade: Günahları bağışlayandır (Ğafur), iyiliklerin karşılığını verendir (Şekur).

es-Süddî de şöyle demiştir: O Muhammed (sav)'ın âlinin günahlarını bağışlayandır, onların iyiliklerinin karşılığını, mükafatını verendir, demektir.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ۖ فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَىٰ قَلْبِكَ ۗ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ ۚ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾

24. Yoksa onlar: "Allah'a yalan iftira etti" mi diyorlar? Allah dilerse senin kalbini mühürler. Allah batılı mahveder ve hak olanı kelimeleri ile gerçekleştirir. Çünkü O, kalplerin özünü çok iyi bilendir.

"Yoksa onlar Allah'a yalan iftira etti mi diyorlar?" buyruğundaki: "(أم): Yoksa" lafzında "mim" harfi sıla (fazladan)dır. İfade: "(أيقولون افترى): İftira etti mi diyorlar?" takdirindedir.

Buyruk daha önceki buyruklarla ilişkilidir. Çünkü yüce Allah daha önceden: *"De ki: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitablara iman ettim."* (eş-Şura, 42/15) diye buyurduktan sonra *"Allah hak ile kitabı ve mizanı indirendir"* (eş-Şura, 42/17) diye buyurmaktadır. İşte bunların açıklamalarını tamamlamak üzere de burada: **"Yoksa onlar Allah'a yalan iftira etti mi diyorlar?"** diye buyurmaktadır. Yani Kureyş kâfirleri: Muhakkak Muhammed Allah'a kar-

şı yalan uyduruyor, demişlerdi.

"Allah dilerse senin kalbini mühürler" buyruğu şart ve cevabını ihtiva etmektedir. Katade: Kalbini mühürleyip sana Kur'ân'ı unutturur, diye açıklamaktadır. Yüce Allah böylelikle onlara şunu haber vermektedir: Eğer Muhammed, Allah'a karşı yalan iftira edecek olursa, bu âyet-i kerime ile onlara haber verdiği işi ona yapardı.

Mücahid ve Mukatil de şöyle demişlerdir: **"Allah dilerse"** onların eziyetlerine karşı sabır ile senin kalbine metanet verir, ta ki onların söylediklerinden ötürü senin kalbine herhangi bir zorluk ve ağırlık girmesin.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer Allah dilerse, senin (akıl ile) ayırdetme gücünü ortadan kaldırır. Anlamın: Eğer içinden Allah'a karşı yalan uydurup iftira etmeyi geçirecek olursan, şüphesiz Allah senin kalbini mühürler, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn İsa yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre eğer Allah dilerse, kâfirlerin kalplerini ve dillerini mühürler ve acilen onları cezalandırır. Bu durumda hitab Peygamber (sav)'a olmakla birlikte, maksad kâfirlerdir. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî zikretmiştir. Daha sonra yüce Allah yeni bir hususu dile getirerek şöyle buyurmaktadır:

"Allah batılı mahveder." İbnu'l-Enbarî dedi ki: "(يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ): **Senin kalbini mühürler"** (buyruğu üzerinde vakıf) tamdır.

el-Kisaî de şöyle demiştir: Buyrukta takdim ve tehir vardır. İfadenin mecazen anlamı şöyledir: "(ويمحو الله الباطل): Allah batılı mahveder." Burada Mushaf'ta ("mahveder" anlamındaki kelimenin sonundan) "vav" hazfedilmiştir. Halbuki buyruk ref mahallindedir. Buradan "vav"ın hazfedilmesi yüce Allah'ın: "(سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ): *Biz de zebanileri çağırıveririz"* (el-Alak, 96/18) buyruğu ile; "(وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ): *İnsan... dua eder."* (el-İsra, 17/11) buyruklarında "vav"ın hazfedildiği gibi hazfedilmiştir. Burada "vav"ın hazfedilmesinin sebebi ise daha önce geçen "(يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ): **Senin kalbini mühürler"** buyruğuna (ki "mühürler" anlamındaki fiilin meczum olup) atfedilmiş olmasından dolayıdır.(1)

ez-Zeccac da şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Yoksa onlar Allah'a yalan iftira etti mi diyorlar?"** buyruğunda ifade tamam olmaktadır. Buna karşılık **"Allah batılı mahveder"** buyruğu ise Peygamber (sav)'ın getirdiklerini inkâr eden kimselere karşı bir delil getirmedir. Yani eğer onun getirdiği batıl olsaydı, yüce Allah'ın iftiracılara uygulamayı adet ettiği şeyler onun da başına aynı gelirdi.

"Ve hak olanı" yani İslâm'ı **"kelimeleri ile"** Kur'ân-ı Kerim'den indirdi-

(1) Bu şekilde sonu illetli harfle muzari' fiillerde cezm alameti illet harfinin düşmesidir. Ona dikkat çekilmektedir.

gi buyrukları ile **"gerçekleştirir"** sağlamlaştırır.

"Çünkü O, kalplerin özünü çok iyi bilendir" buyruğu umumidir. Yani kulların kalplerinde olan herşeyi bilendir. Hususi olduğu da söylenmiştir, yani eğer sen içinden Allah'a karşı yalan düzüp uydurmayı geçirecek olursan, şüphesiz ki onu bilir ve senin kalbini mühürler.

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٢٥﴾

25. O, kullarından tevbeyi kabul eden, kötülükleri affeden ve de işlemekte olduğunuzu bilendir.

"O, kullarından tevbeyi kabul eden...dir" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: *"De ki: Ben sizden buna karşılık -akrabalıkta sevgiden başka- ücret istemem"* (Şura, 42/23) buyruğu nazil olunca, birtakım kimseler kendi kendilerine: Olsa olsa bununla kendisinden sonra akrabalarına dikkat edelim diye bizi teşvik etmek istiyor, diye düşündüler. Cebrail, Peygamber (sav)'a durumu haber verdi ve onların Peygamber (sav)'ı böyle bir itham altında tuttuklarını bildirdi. Bunun üzerine yüce Allah: *"Yoksa onlar: Allah'a yalan iftira etti mi diyorlar?"* (Şura, 42/24) âyetini indirdi. Bazıları: Ey Allah'ın Rasûlü! Bizler senin doğru sözlü olduğuna şahitlik ediyoruz ve tevbe ediyoruz, dediler. Bu sefer de: **"O kullarından tevbeyi kabul eden...dir."** buyruğu nazil oldu.

İbn Abbas dedi ki: Gerçek dostlarından ve kendisine itaat eden kimselerden (tevbeyi kabul eder) demektir. Bununla birlikte âyet-i kerime umumidir. Tevbenin anlamı ve hükümleri ile ilgili açıklamalar daha önceden (en-Nisa, 4/17-18.âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu lafız da bundan önce et-Tevbe Sûresi'nde (9/104. âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır.

"Kötülükleri" İslâm'dan önceki şirki **"affeden ve"** hayır ve şer türünden **"ne işlemekte olduğunuzu bilendir."**

"(تَفْعَلُونَ مَا): **Ne işlemekte olduğunuzu"** buyruğunu Hamza, el-Kisaî, Hafs ve Halef muhatab kipi olarak "te" ile okumuşlardır. İbn Mesud ve arkadaşlarının kıraati de budur. Diğerleri ise "ye" ile haber kipi şeklinde ("ne yaptıklarını" anlamında) okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Çünkü bu buyruk birincisi: **"O kullarından tevbeyi kabul eden...dir"** buyruğu, diğeri ise *"iman edip salih amel işleyenlere icabet eder."* (eş-Şura, 42/26) buyruğu olan iki ayrı haber arasında yer almaktadır.

وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ ۗ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿٢٦﴾

26. İman edip salih amel işleyenlere icabet eder ve onlara lütfundan daha fazlasını da verir. Kâfirlere gelince, onlar için çok çetin bir azab vardır.

"(الَّذِينَ): **...lere"** nasb konumundadır. Yani Allah, iman eden kimselere icabet eder. Bu da Allah kalbinden ihlas ile ibadet edip bedeni ile itaat eden kullarının ibadetini kabul eder, demektir.

Kendisine dua ettikleri vakit dualarında dileklerini verir, diye de açıklandığı gibi, O, mü'minlerin birbirlerine yaptıkları duayı kabul eder, diye de açıklamıştır.

(أجاب) ile (استجاب) aynı anlamda olup "icabet etti, kabul etti" demektir. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/186. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: **"İman edip, salih amel işleyenlere icabet eder"** onları kardeşleri hakkında şefaatçi kılar. **"Ve onlara lütfundan daha fazlasını da verir."** Kardeşlerinin kardeşleri (kardeş gibi belledikleri dostları, din kardeşleri) hakkında onları şefaatçi kılar, demektir.

el-Müberred dedi ki: **"İman edip salih amel işleyenlere icabet eder"** buyruğu iman eden kimseler icabetin gereğini yerine getirsinler, demektir. İşte (bu fiilin kipini teşkil eden): (استفعل) kipinin anlamı budur. Bu durumda: "(الَّذِينَ): **...enler"** ref' mahallindedir.

"Kâfirlere gelince, onlar için çok çetin bir azab vardır."

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ ۚ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾

27. Eğer Allah kullarına rızkı yaysaydı, yeryüzünde elbette azgınlık ederlerdi. Fakat O, dilediğini bir ölçü ile indirir. Muhakkak O, kullarından haberdardır, çok iyi görendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Âyet-i Kerime'nin Nüzul Sebebi:

Bu âyetin nüzulü ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Ayet, Suffe ehlinden bir takım kimselerin geniş rızık sahibi olmayı temenni etmeleri üzerine inmiştir. Habbab b. el-Eret dedi ki: Ayet bizim hakkımızda indi. Biz Nadiroğulları, Kureyza ve Kaynuka oğullarının mallarına baktık, o mallara sahib olmayı temenni ettik. Bunun üzerine bu âyet indi.

"Eğer Allah kullarına rızkı yaysaydı" genişletseydi. Çünkü: "(بسط الشيء): O şeyi yaydı" anlamındadır. ("Sin" yerine) "sad" ile de aynı anlamdadır.

"Yeryüzünde elbette azgınlık ederlerdi." Haddi aşarlar ve isyan ederlerdi. İbn Abbas dedi ki: Onların azgınlık etmeleri bir mevkiden sonra bir diğerini istemeleri, bir binekten sonra ötekini, bir vasıtadan sonra diğerini, bir elbiseden sonra bir başkasını temenni etmeleri demektir.

Bir başka açıklamaya göre yüce Allah şunu anlatmak istemektedir: Şâyet onlara çok şeyler vermiş olsaydı, onlar yine ondan daha fazlasını isteyeceklerdi. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Eğer Ademoğlunun iki vadi dolusu altını olsaydı, onların yanına bir üçüncüsünü isteyecekti."[1] İşte burada sözü geçen **"bağy;** istemek, haddi aşmak" bu demektir. İbn Abbas'ın açıklamasının anlamı da budur.

Bir başka açıklama da şöyledir: Eğer Biz onları mal konusunda birbirine eşit kılmış olsaydık, biri diğerine boyun eğmez ve böylelikle sanatlar, meslekler işlemez olurdu.

Bir diğer açıklama: Yüce Allah rızık ile rızkın sebebi olan yağmuru kastetmiştir. Yani eğer O sürekli yağmur yağdırsaydı, onunla uğraşırlar ve dua etmezlerdi. Bundan dolayı kendisine yalvarıp yakarsınlar diye kimi zaman yağmur yağdırmaz, kendisine şükretsinler diye de kimi zaman bol bol rızık verir.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar bol mahsül elde ettiklerinde birbirlerine baskın düzenlerlerdi. Bundan dolayı buradaki **"azgınlık"**ın bu anlamda yorumlanması uzak bir ihtimal değildir.

ez-Zemahşerî dedi ki: "(لَبَغَوْا): **Elbette azgınlık ederlerdi"** buyruğu zülum demek olan (البغي)'den gelmektedir. Yani bu ötekine, o da diğerine haksızlık eder, zulmederdi, demektir. Çünkü zenginlik azgınlaşmanın ve başkala-

(1) Bu lafızla: İbn Hibban, *Sahih,* VIII, 30; *Tirmizi,* IV, 569; *Müsned,* IV, 368, V, 117; "altın" yerine "malı" şeklinde: *Müslim,* II, 725, 726; *Buhari,* V, 2364, 2365; *Müsned,* III, 122, 243, 272, VI, 55.

rına karşı haksızlığa yönelmenin bir sebebidir. İbret olarak Karun yeter. Peygamber (sav)'ın şu buyruğu da bu anlamı dile getirmektedir: "Ümmetim için en çok korktuğum şey, dünya hayatının süsü ve bolluğudur."(1)

Araplardan birisi de şöyle demiştir:

وقد جعل الوسميّ ينبت بيننا وبين بني دودان نبعاً وشوحطا

"Baharın ilk yağmurları bizimle, Dûdânoğulları arasında
(ok ve yay yapımında kullanılan)
Neb' ve şevhat (kayın ağacı) ağaçlarını bitirir."

Buyruk şu demektir: Onlar o vakit canlanırlar ve kendi kendilerine azgınlık etmeyi ve birbirlerini aldatmayı telkin ederler. Üstünlük ve büyüklük, kibirlilik demek olan bağyden geliyor olabilir. Yani o vakit onlar yeryüzünde büyüklük taslarlar ve büyüklüğe tabi olarak orada üstünlük sağlamaya çalışır, bozgunculuk çıkartırlar.

"Fakat o dilediğini bir ölçü ile indirir." Yani o rızıklarını onlara yetsin diye dilediği kadarıyla indirir. Mukatil dedi ki: **"Dilediğini bir ölçü ile indirir"** dilediği kimseyi zengin, dilediğini de fakir kılar, demektir.

2- Cenab-ı Allah'ın Fiillerindeki Maslahatlar:

İlim adamlarımız der ki: Şanı yüce Rabbin maslahat olanı yapması vacib olmamakla birlikte, O'nun fiilleri maslahatlardan uzak değildir. O herhangi bir kuluna eğer genişçe bir rızık verecek olursa, bunun o kimseyi fesada götüreceğini bilir. Bundan dolayı bu kimsenin maslahatına olmak üzere ona dünyalığı az verir. O halde rızkın darlığı bir küçüklük olmadığı gibi, rızkın genişliği de bir fazilet değildir. O rızıklarını fesad yollarında kullanacaklarını bilmekle birlikte, birtakım kimselere zenginlik verir, eğer bunlara yaptığından farklı bir muamelede bulunmuş olsaydı, belki kendileri salaha daha yakın olurlardı. Genel olarak bu konuda iş Allah'ın meşietine havale edilmiştir. Yüce Allah'ın yaptığı bütün fiillerinde maslahatı öngören yaklaşımı esas alarak açıklamaya (bizim için) imkan yoktur.

Enes, Peygamber (sav)'den, Peygamber de şanı yüce Rabbinden şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Benim herhangi bir dostumu hakir düşüren bir kimse bana karşı savaş ilan etmiş olur ve Ben kendi dostlarımın yardımına herşeyden çabuk koşarım ve şüphesiz Ben kızgın arslanın kızdığı gibi on-

(1) Az farkla: *Müslim*, II, 728; *Müsned*, III, 7; Humeydi, *Müsned*, II, 325.

lar için gazaplanırım. Ölümden hoşlanmayan, bununla birlikte Benim de kendisine kötülük yapmak istemediğim fakat kendisi için de ölümün kaçınılmaz olduğu mü'min kulumun ruhunu kabzetmekte tereddüt ettiğim kadar yaptığım hiçbir işte tereddüt etmem. Mü'min kulum Bana kendisine farz kıldığım şeyleri eda etmekle yaklaştığı gibi hiçbir şeyle yaklaşmaz. Mü'min kulum nafilelerle Bana yakınlaşmaya devam eder durur. Nihayet Ben onu severim, onu sevdim mi onun işitmesi, görmesi, dili, eli olurum. Onun destekçisi olurum. Benden bir şey isterse veririm, Bana dua ederse duasını kabul ederim. Mü'min kullarım arasından Benden bir tür ibadette bulunmayı ister ve Ben çok iyi biliyorum ki eğer o ibadet türünü ona verecek olursam, bu sefer ucb (kendini beğenmek) ona gelir ve onun o amelini ifsad eder. Yine mü'min kullarım arasından ancak zenginliğin kendisini düzelttiği kimseler vardır ve eğer Ben onu fakir kılacak olursam, fakirlik onu ifsad eder. Aynı şekilde mü'min kullarım arasından ancak fakirliğin ıslah ettiği kimseler de vardır. Onları zengin edecek olursam, zenginlik onu ifsad eder. Ben kullarımı, onların kalplerini bildiğime göre tedbir ederim. Şüphesiz ki Ben herşeyi çok iyi bilenim, herşeyden haberdar olanım." Daha sonra Enes şöyle dedi: "Allah'ım, ben ancak zenginliğin kendilerini ıslah ettiği mü'min kullarındanım. Rahmetin ile Sen beni fakir kılma."(1)

وَهُوَ الَّذِى يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ ۚ وَهُوَ الْوَلِىُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٨﴾

28. O ümitsizliğe düşmelerinden sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayandır. O, gerçek dost ve yardımcıdır. Hamde layık olandır.

İbn Kesir, İbn Muhaysın, Humeyd, Mücahid, Ebu Amr, Ya'kub, İbn Vessab, el-A'meş ve başkaları ile el-Kisaî **"indiren"** anlamındaki buyruğu; (يُنَزِّل) şeklinde şeddesiz olarak okumuşlardır. Diğerleri ise şeddeli okumuşlardır. Yine İbn Vessab, el-A'meş ve başkaları **"ümitsizliğe düşmeleri"** anlamındaki buyruğu "nun" harfini esreli olarak; (قَنِطوا) diye okumuşlardır.

(1) Muhtevası itibariyle buradakine yakın rivayet: Abdullah b. Ebi'd-Dünya, *el-Evliya*, I, 9; Hakim et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 232, Çeşitli bölümleriyle rivâyeti için bk.: Heysemi, *Mecmeu'z-Zevâid*, II, 248, X, 270; Beyhâki, *es-Sünen*, III, 346, X, 219; Taberânî, *Evsat*, I, 192; *Kebir*, VIII, 221; Beyhâki, *K.ez-Zühd el-Kebîr*, II, 269. (Kimi rivayetler Ebû Hureyre'den).

Bütün bunlara dair açıklamalar daha önceden (el-Hicr, 15/55. âyetin; en-Nahl, 16/2. âyetin; er-Rum, 30/36. âyetin tefsirlerinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(الغيث): Yağmur" demektir. Ona bu ismin veriliş sebebi, insanların imdadına yetişmesinden ötürüdür. "(قد غاث الغيث الأرض): Yağmur yere isabet etti" demektir. (غاث الله البلاد يغيثها غَيْثاً): Allah ülkeye yağmur yağdırdı, yağdırır" denilir. "(غِيثت الأرضُ تُغاث غَيْثاً): Yere yağmur yağdırıldı, yağdırılır" demektir. Yağmur yağdırılan yere de: (أرض مَغيثة ومَغْيُوثة) denilir. el-Esmaî'den şöyle dediği nakledilmektedir: Ben Arap kabilelerinden birisine uğradım. Önceden onlara yağmur yağdırılmıştı. Aralarından yaşlı birisine: Size matar (yağmur) geldi mi (yağdı mı)? diye sordum. O yaşlı kadın şöyle dedi: "(غِثنا ما شئنا غَيْثاً): Bize istediğimiz kadar yağmur yağdırıldı" dedi.

Zu'r-Rimme de şöyle demiştir: Yüce Allah filanoğullarının cariyesini kahretsin. Ne kadar da fasihtir. Ben ona sizin bulunduğunuz yerde yağmur (matar) nasıldı, diye sordum, o bana: "(غِثْنا ما شئنا): Bize istediğimiz kadar yağmur yağdı" dedi. Bu rivayetlerin birincisini es-Sa'lebî, ikincisini de el-Cevherî nakletmiştir. Kimi zaman buluta ve bitkiye de: (غَيْثاً) adı verildiği de olur.

"(القنوط): Ümit kesmek" demektir. Bu açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır. Katade dedi ki: Nakledildiğine göre bir adam Ömer b. el-Hattab'a şöyle demiş: Ey mü'minlerin emiri! Yağmurun damlası yağmadı. Bulut çok az ve insanlar artık ümit kestiler. Bunun üzerine: İnşaallah size yağmur yağdırılması yakındır dedi, sonra da: **"O ümitsizliğe düşmelerinden sonra yağmuru indiren...dir"** buyruğunu okudu.

"(الغيث): (Ğays) Yağmur" vaktinde ve faydalı olana denir. "(المطر): (Matar) yağmur" ise kimi zaman faydalı olabilir, kimi zaman da zararlı olabilir. Vaktinde de yağabilir, vakitsiz de yağabilir. Bu açıklamayı da el-Maverdî yapmıştır. **"Ve rahmetini yayandır."** Bir görüşe göre bundan kasıt yağmurdur. es-Süddî'nin görüşü de budur. Yağmurdan sonra güneşin çıkmasıdır, diye de açıklanmıştır. Bunu da el-Mehdevî zikretmektedir.

Mukatil dedi ki: Bu buyruk, Mekke ehline sonunda ümit kesinceye kadar yedi yıl süre ile yağmur yağmaması, sonra da yüce Allah'ın yağmuru yağdırması üzerine inmiştir.

Bir başka görüşe göre âyet-i kerime Rasûlullah (sav)'dan -istiska ile ilgili rivayette geldiği gibi- cuma gününde yağmur yağdırılması için peygamberden dua etmesini istemesi[1] üzerine inmiştir. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) Sözkonusu bu rivayet için bk.: ***Müslim***, II, 614; ***Buhari***, I, 315, 343, 344, 346, 349, III, 1313, V, 2261, 2235; ***Ebu Davud***, I, 304; ***Nesai***, III, 159, 160, 162, 165; ***İbn Mace***, I, 404; ***Müsned***, III, 104, 187 194, 261, 271, IV, 235.

"O gerçek dost ve yardımcıdır" buyruğundaki **"el-Veli"** dostlarına yardım eden demektir. **"Hamde layık olandır"** anlamı verilen "el-Hamid" de her dil ile öğülen demektir.

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَآبَّةٍ ۖ
وَهُوَ عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَآءُ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

29. Göklerle yerin yaratılışı ve onlarda yaydığı herbir canlı O'nun âyetlerindendir ve O dilediği zaman onları toplamaya gücü yetendir.

"Göklerle yerin yaratılışı... O'nun âyetlerindendir." Kudretine delil olan alametlerindendir, demektir.

"Ve onlarda yaydığı herbir canlı" buyruğu ile ilgili olarak Mücahid şöyle demektedir: Bunun kapsamına melekler ve insanlar girmektedir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: *"Ve bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır"* (en-Nahl, 16/8) diye buyurmaktadır.

el-Ferra dedi ki: Yüce Allah burada sema bir tarafa sadece yeryüzünde yaydığı canlıları kastetmektedir. Yüce Allah'ın: *"O iki denizden inci ve mercan çıkar."* (er-Rahman, 55/22) buyruğuna benzemektedir. Halbuki bunlar tatlı sudan değil, tuzlu sudan çıkarlar. Ebu Ali de şöyle demiştir: İfade: O ikisinden birisinde yaydıklarında... takdirindedir. Burada muzaf hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın: *"O iki denizden çıkar"* buyruğu da ikisinden birisinden çıkar anlamındadır. **"Ve O"** kıyamet gününde **"dilediği zaman onları toplamaya gücü yetendir."**

وَمَآ اَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ ۖ
﴿٣٠﴾ وَمَآ اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِى الْاَرْضِ ۚ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٣١﴾

30. Size isabet eden her musibet ellerinizle kazandıklarınız sebebi iledir. Çoğunu da affeder.

31. Siz yeryüzünde aciz bırakabilecekler değilsiniz. Sizin Allah'tan başka ne bir veliniz, ne de bir yardımcınız vardır.

"Size isabet eden her musibet ellerinizle kazandıklarınız sebebi iledir" buyruğundaki: "(فَبِمَا كَسَبَتْ): **Kazandıklarınız sebebi iledir"** buyruğunu Nafî' ve İbn Amir "fe"siz olarak; (بِمَا كَسَبَتْ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise "fe" ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim harf fazlalığı ve ecir fazlalığı dolayısıyla bunu tercih etmiştir.

el-Mehdevî dedi ki: Eğer baştaki: (ما)'ın mevsule olduğu kabul edilirse, o takdirde "fe" harfinin hazfedilmesi de, kalması da caizdir. Bununla birlikte kalması daha güzeldir. Eğer şart edatı olduğu kabul edilirse, Sibeveyh'e göre hazfedilmesi caiz olmaz. Bununla birlikte el-Ahfeş bunun caiz olacağını kabul etmiş ve delil olarak yüce Allah'ın: "(وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ): *Eğer onlara itaat ederseniz, elbette siz de müşrikler olursunuz"* (el-En'am, 6/121) buyruğunu delil göstermiştir.

Burada sözü edilen; **"musibet"** el-Hasen'in açıklamasına göre masiyetlere karşılık verilen had cezalarıdır. ed-Dahhak şöyle demiştir: Kişi Kur'ân-ı Kerimi öğrendikten sonra onu unutursa ancak işlediği bir günah sebebiyle unutur. Çünkü yüce Allah: **"Size isabet eden her musibet ellerinizle kazandıklarınız sebebi iledir"** diye buyurmaktadır. Acaba Kur'ân-ı Kerim'i unutmaktan daha büyük hangi musibet olabilir! Bunu İbnu'l-Mübarek, Abdu'l-Aziz b. Ebi Revvad'dan... yoluyla zikretmiş bulunmaktadır.

Ebu Ubeyd dedi ki: Bu açıklama ancak Kur'ân okumayı terketme halinde kabul edilebilir, yoksa Kur'ân okumaya devam edip hıfzını unutmamaya çalışan birisi olmakla birlikte, elinde olmayarak unutuyor ise, onun bu tehditle hiçbir ilgisi yoktur. Bunun doğruluğunu ortaya koyan hususlardan birisi de Peygamber (sav)'ın Kur'ân-ı Kerim'den bazı yerleri unutması sonra da hatırlamasıdır. Bu hususu ortaya koyan rivayetlerden birisi de Aişe (r.anha)'nın, Peygamber (sav)'dan yaptığı şu rivayettir: Peygamber bir seferinde bir adamın mescidde Kur'ân okuduğunu işitince şöyle buyurmuştur: "Allah'ın rahmeti bunun üzerine olsun. O bana şu şu sûreden unutmuş olduğum birtakım âyet-i kerimeleri bana hatırlattı."(1)

Buradaki (ما)'nın, (الذي) anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "(الذي أصابكم فيما مضى بما كسبت أيديكم): Geçmişte sizin başınıza gelmiş olan herbir musibet ellerinizin kazandıkları sebebi iledir."

Ali (r.a) şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın kitabında en çok

(1) *Buhari*, IV, 1922; *Müslim*, I, 543; *Müsned*, VI, 138.

umut veren bir âyet-i kerimedir. Çünkü eğer musibetler sebebiyle benim günahlarım bağışlanıyor ise ve pek çoğunu da Cenab-ı Allah'ın kendisi affediyor ise, artık o günahın keffareti ve yüce Allah'ın affından sonra geriye ne kalır ki!

Bu anlam yine ondan Peygamber (sav)'a merfu olarak da rivayet edilmiştir. Ali b. Ebi Talib (r.a) dedi ki: Ben sizlere Peygamber (sav)'ın bize söylediği şekliyle Allah'ın kitabındaki en üstün âyeti haber vereyim mi? (O yüce Allah'ın): **"Size isabet eden her musibet ellerinizle kazandıklarınız sebebi iledir"** âyetidir. (Peygamber devamla buyurdu ki): "Ey Ali! Size isabet eden hastalık yahut ceza ya da dünyadaki bir bela ellerinizin kazandıkları sebebi iledir. Yüce Allah ise âhirette sizi ikinci defa cezalandırmayacak kadar kerimdir. Dünyada affettiği bir şeyi affettikten sonra ise yüce Allah onun cezasını tekrar vermeyecek kadar da Halimdir."(1)

el-Hasen dedi ki: Bu âyet-i kerime nazil olunca, Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Bir damarın (rahatsızlıktan dolayı) seyirmesi, bir dalın çiziği, bir taşın tökezletmesi mutlaka bir günah sebebi iledir. Hiç şüphesiz Allah'ın affettikleri ise bundan da çoktur."(2)

el-Hasen dedi ki: İmran b. Husayn'ın huzuruna girdik. Bir adam şöyle dedi: Sende gördüğüm bu ağrıların neden olduğunu sormak benim için kaçınılmaz bir şeydir. İmran dedi ki: Kardeşim yapma! Allah'a yemin ederim ben ağrıları severim. Ağrıları seven de insanlar arasında Allah'ın en sevdiği bir kimse olur. Çünkü yüce Allah: **"Size isabet eden her musibet, ellerinizle kazandıklarınız sebebi iledir. Çoğunu da affeder"** diye buyurmaktadır. Bu ellerimin kazandıkları sebebiyledir, geriye kalanları Rabbimin affetmesi ise daha da çoktur.

Murre el-Hemdanî dedi ki: Şureyh'in elinde bir yara gördüm. Bu ne oluyor, ey Umeyye'nin babası, diye sordum, şöyle dedi: Bu "ellerinizin kazandıkları" sebebi iledir ve O, pek çoğunu da affeder.

İbn Avn dedi ki: Muhammed b. Sîrîn çokça borca batınca, bundan ötürü kederlendi ve şöyle dedi: Şüphesiz ben bu kederi çok iyi tanıyorum. Bu kırk sene öncesinden işlediğim bir günah sebebi iledir.

Ahmed b. Ebi'l-Havarî dedi ki: Ebu Süleyman ed-Daranî'ye şöyle soruldu: Akıl sahibleri acaba neden kendilerine kötülük yapan kimseleri kınamaktan vazgeçiyorlar? Şöyle dedi: Çünkü onlar yüce Allah'ın kendi günahları sebebiyle belaya maruz bıraktığını biliyorlar. Yüce Allah: **"Size isabet eden her**

(1) Hakim, ***Müstedrek***, IV, 429; ***Müsned***, I, 85.

(2) Hennad b. es-Serri, ***Zühd***, I, 249; Beyhaki, ***Şuabu'l-İman***, VII, 153, -ayetin nüzulundan söz etmeksizin- biri Ubeyy b. Ka'b'ın sözü olarak; diğeri Katade'nin Peygamber Efendimizden mürsel bir rivayeti olarak.

musibet ellerinizle kazandıklarınız sebebi iledir. Çoğunu da affeder" diye buyurmuştur.

İkrime dedi ki: Herhangi bir kula isabet eden en ufak bir musibet ve daha büyüğü mutlaka o olmaksızın Allah'ın kendisini bağışlamayacağı bir günah sebebiyle yahutta o olmaksızın Allah'ın kendisini oraya ulaştırması sözkonusu olmayan bir dereceye nail olması sebebiyle isabet eder.

Rivayete göre bir adam Musa (a.s)'a şöyle demiş: Ey Musa! Sen benim için yüce Allah'tan, ne olduğunu kendisinin daha iyi bildiği bir ihtiyacımı görmesini dile. Musa bunu yaptı. Münacattan geri döndüğünde, adamın bir arslan tarafından paramparça edilip öldürülmüş olduğunu gördü. Musa: Bu neden böyle oldu Rabbim, diye sordu. Şanı yüce Allah ona şöyle buyurdu: Ey Musa! O benden öyle bir dereceye erişmeyi diledi ki, onun o dereceye ameli ile ulaşmayacağını biliyordum. Bundan dolayı o dereceye ulaşmasına sebeb kılmak üzere onu gördüğün şekilde bir musibet ile karşı karşıya bıraktım.

Ebu Süleyman ed-Daranî bu hadisi zikrettiği vakit şöyle derdi: Böyle bir bela olmadan da o kulunu o dereceye ulaştırabilmeye kadir olanın şanı ne yücedir! Ama O dilediğini yapar.

Derim ki: Anlam itibariyle bu âyet-i kerimenin bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Kim bir kötülük yaparsa, onun cezasını görür"*** (en-Nisa, 4/123) buyruğu ile dile getirilmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İlim adamlarımız der ki: Bu müminler hakkında böyledir. Kâfire gelince, onun cezası âhirete ertelenmiştir. Bunun kâfirlere hitab olduğu da söylenmiştir. Çünkü kendilerine bir kötülük isabet ettiğinde, bu Muhammed'in uğursuzluğundan ötürüdür, diyorlardı. Yüce Allah böylelikle onlara cevap vermekte ve aksine bu sizin küfrünüzün uğursuzluğundan ötürüdür, demiş olmaktadır. Ancak birinci görüş(ü kabul edenler) daha çoktur, daha kuvvetli ve daha yaygın bir görüştür.

Sabit el-Bunanî dedi ki: Eziyet zamanları günahın işlendiği zamanları silip götürür, denirdi.

Diğer taraftan bu hususta iki görüş vardır: Birincisine göre bu buyruk kendilerine ceza olmak üzere ergenlik yaşına gelmiş olanlar hakkında özeldir. Çocuklar hakkında ise, musibet onlar için bir sevab sebebidir. İkinci olarak da bu ergenlik yaşına gelmiş olanlar hakkında kendi nefislerinde, küçük çocuklar hakkında ise baba ve anne gibi onların dışındakiler hakkında olmak üzere umumidir. (Yani çocukların başına gelen musibetler, anne ve babaların günahları sebebi iledir). (Allah en iyisini bilendir).

"Çoğunu da affeder." Masiyetlerin bir çoğunu onlar için hadleri gerekti-

ren cezalar olmamak sureti ile de affeder. el-Hasen'in yaptığı açıklamanın gereği budur. Bir diğer açıklamaya göre O, dünyada onları cezalandırmamak sureti ile isyan edenlerin çoğunu affeder anlamındadır.

"Siz yeryüzünde aciz bırakabilecekler" yani Allah'ın azabından kendinizi kurtarabilecekler **"değilsiniz."** Asla O'nu aciz bırakamazsınız, O'nun (kaza ve hükmünden) kendinizi kurtaramazsınız.

"Sizin Allah'tan başka ne bir veliniz, ne de bir yardımcınız vardır" buyruğuna dair açıklama daha önceden başka yerde (el-Bakara, 2/107. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِى الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٣٢﴾ اِنْ يَّشَاْ يُسْكِنِ الرِّيحَ
فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهٖ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُوْرٍ ﴿٣٣﴾

32. Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler de O'nun âyetlerindendir.

33. Dilerse rüzgarı durdurur da o gemiler de üstünde akmaksızın kalırlardı. Şüphesiz ki bunlarda çok sabreden ve çok şükreden herkes için âyetler vardır.

"Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler de O'nun âyetlerindendir." Yani O'nun kudretine delalet eden alametlerinden birisi de büyüklükleri dolayısı ile denizde sanki dağlarmış gibi akıp giden gemilerdir.

Görüldüğü gibi burada: "(الاعلام): Dağlar" demektir. "(الجواري): Akıp gidenler"in tekili de: (جارية)'dır. Yüce Allah: ***"Şüphesiz ki (tufanda) su haddini aştığı sırada sizleri gemide Biz taşıdık"*** (el-Hakka, 69/11) diye buyurmaktadır. Görüldüğü gibi burada (gemiden): (جارية): (lafzî anlamıyla) "akıp giden" diye söz etmektedir. Çünkü gemi de suda akıp gitmektedir. Bu kelime aynı zamanda "genç kadın" demektir. Ona bu adın veriliş sebebi ise "gençlik suyu"nun onda akmasından ötürüdür.

Mücahid dedi ki: (الأعلام) (dağlar değil de) "saraylar" demektir. Bunun tekili de: (علم)'dır. Bunu es-Sa'lebî zikretmiştir.

el-Maverdî'nin ondan naklettiğine göre ise bu, dağlar anlamındadır. el-Halil de şöyle demiştir: Araplar yüksekçe olan herbir şeye "alem" adını verirler. el-Hansa da kardeşi Sahr'a yazdığı mersiyesinde şöyle demektedir:

وإنّ صخراً لتأتمّ الهُداة به كأنّه علَمٌ في رأسه نار

"Şüphesiz Sahr yol bulanların kendisine uyduğu birisi idi,
Sanki o başında ateş bulunan bir alemdir."

"Dilerse rüzgarı durdurur" buyruğundaki "rüzgar" anlamındaki lafzı Medineliler çoğul olarak "(الرِّيَاح): Rüzgarlar" diye okumuşlardır.

"O gemiler de üstünde akmaksızın kalırlardı." Gemiler denizin üstünde akmadan hareketsiz dururlardı.

"(رَكَد الماء ركوداً): Su durgunlaştı, hareketsizleşti" demektir. Rüzgar ve gemi hakkında da (durduklarını anlatmak üzere) bu fiil kullanılır. Tam öğle vaktindeki güneşin hali de böyle anlatılır. Kısacası belli bir yerde sabit olan herşey: (راكد)'dir. "(ركد الميزان): Terazi dengede durdu" demektir. "(رَكَد القوم) İnsanlar sakinleşti" anlamındadır. "(المراكد): İnsan ve başka varlıkların durduğu yerler" demektir.

Katade **"kalırlardı"** anlamındaki buyruğu: (فَيَظْلِلْنَ) şeklinde birinci "lam" harfini esreli olarak okumuştur ki, bu da bir söyleyiştir. Tıpkı: "(ضَلِلت أضِل): Şaşırdım, şaşırıyorum" fiili gibidir. Ancak meşhur olan söyleyiş "lam" harfinin üstün telaffuz edilmesidir.

"Şüphesiz ki bunlarda" belalara karşı **"çok sabreden ve"** nimetlere de **"çok şükreden herkes için âyetler"** delaletler ve alametler **"vardır."**

Kutrub dedi ki: Kendisine verildiği vakit şükreden, belalara maruz kaldığı vakit sabreden, o çok sabreden ve çok şükreden kul ne güzel bir kuldur!

Avn b. Abdullah da şöyle demiştir: Kendisine nimet verilmiş nice kişi vardır ki, şükredici değildir, kendisine bela verilmiş nice kişi vardır ki, o da sabredici değildir.

أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٤﴾ وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ
فِي آيَاتِنَا ۚ مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٥﴾

34. Yahut kazandıkları sebebi ile o gemileri helak eder. Bir çoğunu da affeder.
35. Ta ki âyetlerimiz hakkında tartışanlar, kendileri için kaçacakları bir yer olmadığını bileler.

"Yahut kazandıkları sebebi ile o gemileri helak eder." Yani eğer dilerse, o rüzgarları fırtına halinde estirir ve oradakilerin günahları sebebi ile o gemileri de batırır. Gemide bulunanları batırır, diye de açıklanmıştır.

"Bir çoğunu da affeder." Gemidekilerin bir çoğunu bağışlar, onları gemilerle birlikte batırmaz. Bu açıklamayı el-Maverdî nakletmiştir. Bir başka açıklamaya göre; **"bir çoğunu da affeder"** günahların bir çoğunu bağışlar ve böylece Allah onları helak olmaktan kurtarır, demektir.

el-Kuşeyrî dedi ki: "(وَيَعْفُ) **Affeder"** buyruğunun yaygın okunuş şekli cezm iledir. Ancak bunun açıklanması biraz zordur. Çünkü buyruk: Dilerse rüzgarı durdurur, o gemiler hareketsiz kalıverir ve o gemilerde bulunanların günahı sebebiyle gemileri yok eder, demektir. Bu durumda **"affeder"** buyruğunun buradaki ("dilerse" anlamındaki cezm edilmiş fiile) atfedilmesi güzel olmaz. Çünkü o takdirde anlam: Dilerse affeder demek olur. Halbuki kastedilen bu değildir. Aksine anlam meşiet (Allah'ın dilemesi) şartı bulunmaksızın affettiğini haber vermektedir. O halde bu mana bakımından değil de lafız bakımından cezmedilmiş bir fiile atfedilmiştir. Bazıları da "(ويعفو): Affeder" diye ref' ile okumuşlardır ki, bu okuyuş anlamı itibariyle güzeldir.

"Ta ki âyetlerimiz hakkında tartışanlar kendileri için kaçacakları bir yer olmadığını bileler." Kasıt kâfirlerdir yani onlar denizin ortasında bulunup da herbir yandan dalgalar kendilerini bürüyünce yahutta gemiler hareketsiz olarak denizin üzerinde kaldıkları vakit, artık kendileri için Allah'tan başka bir sığınak olmadığını ve Allah kendilerini helak etmeyi dileyecek olursa, hiçbir kurtarıcı bulunmadığını anlarlar ve bunun üzerine O'na ihlasla ibadete koyulurlar.

Bu anlamdaki açıklamalar daha önce birkaç yerde (Yunus, 10/22-23; en-Neml, 27/62-64. âyetlerin tefsirinde) geçtiği gibi; denizde yolculuk yapmaya dair açıklamalar da daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 4. başlıkta) ve başka yerlerde -burada tekrara gerek bırakmayacak şekilde- geçmiş bulunmaktadır.

Nafi' ve İbn Amir **"bileler"** anlamındaki buyruğu: (وَيَعْلَمُ) şeklinde ref' ile diğerleri ise nasb ile okumuşlardır. Ref' ile okuyuş şart ve cevabdan sonra yeni bir cümle başlangıcı diye okunur. et-Tevbe Sûresi'nde yer alan: "(وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ): *Onları rezil etsin, size onlara karşı zafer versin"* (et-Tevbe, 9/14) diye buyurduktan sonra; "(وَيَتُوبُ اللهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ): *Allah dilediğine tevbe nasib eder"* (et-Tevbe, 9/15) diye fiilin merfu okunmasına benzer.[1]

Günlük konuşmada bunun benzeri: "(إن تأتني آتك وينطلقُ عبدالله): Sen bana ge-

(1) Buna göre konumuz olan âyet-i kerimenin meali şöyle olur: "Ayetlerimiz hakkında tartışanlar kendileri için kaçacakları bir yer olmadığını bilecekler."

İrsen ben de sana gelirim, Abdullah da gider" ifadesidir. Yahutta bu buyruk (ref' ile okunduğu takdirde) hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olabilir. ((Onlar... bilecekler, demek olur). Nasb ile okunması ise sarf üzere (yani meczum olması gereken harekenin nasba nakledilmesi suretiyle)dir. Yüce Allah'ın: "(وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ): ***Allah içinizden cihad edenlerle sabredenleri belli etmeden"*** (Al-i İmran, 3/142) buyruğunda olduğu gibi; meczum fiillerin arka arkaya gelmesi hoş görünmediğinden hareke hafifliği olsun diye cezm halinden, nasb haline dönüştürülmüştür.(1)

en-Nabiğa'nın şu sözlerinde de böyledir:

فإن يَهْلِكْ أبو قابوسَ يَهلِكْ ... ربيعُ الناس والشهرُ الحرامُ
ويُمسِكْ بعده بذناب عَيْشٍ ... أَجَبَّ الظَّهْرِ ليس له سَنامُ

"Eğer Ebu Kabûs (ünvanlı en-Numan İbnu'l-Münzir) ölürse
ölür onunla birlikte,
İnsanların baharı ve haram ay.
Ondan sonra ise bizler hörgücü bulunmayan, hörgücü kesilmiş bir hayatın,
Arkasından yakalarız."(2)

el-Ferra'nın açıklamaları bu anlamdadır. O: Bununla birlikte: "(ويعلم): Bileler" buyruğu meczum olsa da caizdir, demiştir.

ez-Zeccac der ki: Buyruğun nasbedilmesi: (أن) nasb edatının takdirine binaendir. Çünkü ondan önce (gelen fiil) meczumdur.

Mesela: "(ما تصنعْ أصنعْ مثله وأكرمْك): Sen ne yaparsan, ben de onun benzerini yaparım ve sana ikram ederim" denilir. Bununla birlikte cezm ile: "(وأكرمْك): Sana ikram ederim" de denilebilir. Bazı mushaflarda bu buyruk: "(وليعلم): Bilsinler" diye şeklindedir. Bu ise nasb ile okuyuşun: "(وليعلم): Bilsinler" diye veya "(لأن يعلم): Bilmeleri için" anlamında olduğunu göstermektedir.

Ebu Ali ve el-Müberred de şöyle demişlerdir: Bu buyruğun: (أن) takdiri ile nasb ile okunması, birinci fiilin de mastar takdirinde kabul edilmesine binaendir. Yani: "(ويكون منه عَفْوٌ وأن يعلم): Ve ondan bir bağışlama olur (ve onların da) bilmesi..." takdirindedir. Fiil bu şekilde isme atfedilince, (أن)'ı takdir et-

---

(1) Bununla **"belli etsin"** anlamı verilen ikinci **"ya'lem"** fiilinin meczum gelmesi gerekmekle birlikte, harekesinin nasb ile okunmasına işaret etmektedir.

(2) Tercemeye esas aldığımız baskıda "yakalarız" diye karşıladığımız, ikinci beyitin ilk kelimesi "yakalar" anlamında "nun" harfi yerine "ye" ile kaydedilmiştir. Ancak aynı beyitin şahid olarak gösterildiği diğer kaynaklarda (Ferra, ***Meanil'l-Kur'an,*** III, 23; Nehhas, ***İ'rabu'l-Kur'an,*** III, 63...) "yakalarız" anlamını verecek şekilde "nun" iledir. Bu haliyle tanık gösterilmesi uygun düşer. Tercümemizi de ona göre yaptık.

miş oluyoruz. Nitekim: "(إن تأتني وتعطيني أكرمك): Sen bana gelir ve bana (bir şeyler) verirsen, ben de sana ikramda bulunurum" derken "(تعطيني): Bana (bir şeyler) verirsen" fiilinin nasb ile söylenmesi buna benzer.

Bu da "(إن يكن منك إتيان وأن تعطيني): Eğer senden bir geliş olur ve sen bana vermek durumunda olursan..." demektir.

"(مِنْ مَحِيصٍ): **Kaçacak bir yer"** buyruğu onların kaçış ve kendilerini kurtarmaları anlamındadır. Bu açıklamayı Kutrub yapmıştır. es-Süddî ise; sığınak diye açıklamıştır. Bu da Arapların; "(حاص به البعير حيصة): Deve onu attı, fırlattı" tabirlerinden alınmıştır. Yine Arapların "(فلان يحيص عن الحق): Filan kişi haktan sapar" tabirleri de buradan gelmektedir.

فَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَىْءٍ فَمَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ۚ ﴿٣٦﴾

36. Size verilmiş herhangi bir şey, dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın nezdindekiler ise iman edip Rabblerine tevekkül edenler için daha hayırlı ve daha kalıcıdır.

"Size verilmiş herhangi bir şey" dünyada zenginlik ve bolluk **"dünya hayatının geçimliğidir."** O ancak geçip giden az sayıdaki günlerde bir geçimliktir. Dolayısıyla onunla övünmemek gerekir. Hitab müşrikleredir.

"Allah'ın nezdindekiler" itaate verilecek mükafat kastedilmektedir, **"ise iman edip"** tasdik eden ve tevhid eden **"Rabblerine tevekkül edenler için daha hayırlı ve daha kalıcıdır."** Bu buyruk da yüce Allah'a itaat uğrunda malının tamamını infak edince, insanların kendisini kınadığı Ebu Bekr es-Sıddîk hakkında inmiştir. Hadis-i şerifte belirtildiğine göre o, seksenbin (dirhem) infak etmiştir.

وَٱلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٰٓئِرَ ٱلْإِثْمِ وَٱلْفَوَٰحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا۟ هُمْ يَغْفِرُونَ ۚ ﴿٣٧﴾

37. Onlar ki büyük günahlardan, hayasızca davranışlardan uzak dururlar. Öfkelendiklerinde de onlar bağışlarlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Büyük Günahlar ve Hayasızlıklar:

"Onlar ki... uzak dururlar" buyruğunda yer alan: "(الذين): **Onlar ki"** lafzı, daha önce geçen: **"iman edip... edenler için"** buyruğuna atfedilmiştir. Yani ve: O "büyük günahlardan... uzak duranlar içindir" demektir. Büyük günahlara dair açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/31. âyet, 1.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Hamza ve el-Kisaî **"büyük günahlardan"** buyruğunu (كَبِيرَ الإِثْمِ): Günahın büyüğü" diye okumuşlardır. Bununla birlikte izafet yapıldığı takdirde, bazan tekil ile çoğul kastedilebilir. Yüce Allah'ın: *"Allah'ın nimet(ler)ini saymaya kalkışırsanız, onları sayamazsınız"* (en-Nahl, 16/18) buyruğunda ve hadis-i şerifte: "(منعت العراق درهمها وقفيزها): Irak dirhemini ve kafizini alıkoydu."[1] geçtiği gibi. Diğerleri ise gerek burada, gerekse en-Necm Sûresi'nde (53/32. âyet-i kerimede) çoğul olarak okumuşlardır.

"Hayasızca davranışlardan" buyruğu ile ilgili olarak es-Süddî, zinayı kastetmektedir, demiştir. İbn Abbas da böyle açıklamıştır. Yine İbn Abbas: Büyük günah şirktir demiştir. Bazıları da günahların büyükleri kendilerinden uzak kalınması halinde küçüklerin bağışlandığı günahlardır. **Hayasızlıklar** (el-fevahiş) da büyük günahların kapsamı içerisindedir. Bununla birlikte yaralamaya kıyasla öldürmek, zina etmek isteğine nisbetle zina etmek gibi, bazan daha hayasızca ve çirkin olabilir.

Bir diğer görüşe göre "hayasızlıklar" ile "büyük günahlar" aynı anlamdadır. Lafzın farklılığı dolayısıyla tekrarlanmıştır. Yani onlar büyük günah ve hayasızlık olduğu için masiyetlerden uzak dururlar, demektir.

Mukatil; fevahiş (hayasızlıklar) hadleri gerektiren günahlardır, demiştir.

2- Kızgınlık Halinde Bağışlamak:

"Öfkelendiklerinde de onlar bağışlarlar." Yani kendilerine zulmedenlere karşılık vermez, affederler.

Denildiğine göre bu buyruk Mekke'de iken Ömer (r.a)'a hakaret edilip sövülüp sayıldığı vakit inmiştir. Bir başka görüşe göre malının tamamını infak etmesi üzerine insanlar onu kınayınca ve kendisine hakaret edildiği halde kendisi affedip bağışlayınca inmiştir.

Ali (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir seferinde Ebu Bekir'in elinde toplu bir mal bulundu. O bunun tamamını hayır yolunda sadaka olarak verdi. Müslümanlar bundan dolayı onu kınadı, kâfirler de yanlış yaptığını söyledi. Bunun üzerine: *"Size verilmiş herhangi bir şey, dünya hayatının geçim-*

(1) *Ebu Davud*, III, 166; *Müsned*, II, 262; Tahavi, *Şerhu Meani'l-Âsâr*, II, 120

liğidir. Allah'ın nezdindekiler ise iman edip Rabblerine tevekkül edenler için daha hayırlı ve daha kalıcıdır... Öfkelendiklerinde de onlar bağışlarlar" (eş-Şûra, 42/36-37) buyrukları nazil oldu.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Müşriklerden birisi Ebu Bekr'e hakaret etti, ona hiçbir karşılık vermedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

Bu, ahlakın güzel yönlerindendir. Onlar kendilerine zulmedenlere karşı şefkatli davranır, kendilerine cahillik edenleri bağışlarlar. Bu yolla da yüce Allah'ın sevabını ve affını isterler. Çünkü yüce Allah Al-i İmran Sûresi'nde: *"...Öfkelerini yutanlar ve insanları affedenlerdir"* (Al-i İmran, 3/134) diye buyurmaktadır. Bu ise bir adamın sana dil uzatırken senin ona karşı duyduğun öfkeni bastırmandır. Şairlerden birisi de şöyle demiştir:

إني عفـوت لـظالـمي ظـلمي ووهـبـت ذاك لـه عـلى عـلمي
مـا زال يـظلمـني وأحـرمـه حتى بكـيـت لـه مـن الـظلم

"Bana zulmedene yaptığı zulmü affettim ben,
Onun bu davranışını bile bile bağışladım ben.
Ona acıyıp durdum, o bana zulmederken,
Nihayet aşırı zulmünden onun için ağladım ben."

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ ۖ وَأَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ ۖ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٨﴾

38. Onlar ki, Rabblerinin çağrısını kabul ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, işleri de aralarında meşveret iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da infak ederler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Rabblerinin Çağrısını Kabul Edip Dosdoğru Namaz Kılanlar:

"Onlar ki, Rablerinin çağrısını kabul ederler. Namazı dosdoğru kılarlar" buyruğu ile ilgili olarak Abdurrahman b. Zeyd dedi ki: Bunlar Medine'deki ensardır. Bunlar kendilerine hicretten önce, kendilerinden olan oniki nakib geldiğinde, Rasûlullah (sav)'a iman etme çağrısını kabul ettiler. **"Namazı dosdoğru kılarlar"** yani onu vaktinde şartlarına ve rükünlerine uygun olarak eda ederler.

2- Müminler ve İstişare:

"İşleri de aralarında meşveret iledir." Yani işlerde kendi aralarında birbirleriyle istişare ederler, danışırlar.

"Şura"; "(الشُّورَى): Onunla müşavere ettim" fiilinin mastarıdır. Tıpkı "büşra (müjde)" ve "zikra (öğüt)" vb. kelimeler gibi.

Ensar, Peygamber (sav) kendilerine hicret etmeden önce bir iş yapmak istediklerinde, hakkında istişare eder, sonra da ona göre hareket ederlerdi. Yüce Allah bu tutumlarıyla onları övmektedir. Bu açıklamayı en-Nekkaş yapmıştır.

el-Hasen der ki: Yani onlar kendi aralarındaki işlerde ortaya çıkan görüşlere bağlılıklarından ötürü ittifak halindedirler, ihtilaf etmezler. Böylelikle onlar sözbirliği etmelerinden ötürü öğülmüş olmaktadırlar.

el-Hasen dedi ki: Bir kavim istişare edecek olursa, mutlaka işlerinde en doğru olana iletilirler.

ed-Dahhak dedi ki: Bu Rasûlullah (sav)'ın peygamber olarak ortaya çıktığını işitip, nakibler kendilerine geri döndüğü sıradaki istişarelerine işaret etmektedir. Sonunda Ebu Eyyub'un evinde ona iman etmek ve ona yardım etmek noktasında görüş birliğine vardılar.

Karşı karşıya kaldıkları durumlarda birbirleriyle istişare edip aralarından kimilerinin birtakım haberleri kendilerine saklamak ve başkalarına duyurmamak cihetine gitmemeleri hakkında olduğu da söylenmiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: İstişare cemaat için bir ülfet, akılların derinliklerini ölçmek için bir alet, doğruya ulaşmaya sebebtir. Bir toplum istişare edecek olursa, mutlaka doğruya iletilirler. Hakimlerden birisi şöyle demiştir:

إذا بلغ الرأي المشورة فاستعن ... برأي لبيب أو مشورة حازم
ولا تجعل الشورى عليك غضاضة ... فإن الخَوَافي قوّة للقوادم

"Görüş, meşveret noktasına geldi mi yardımını al,
Zeki kimselerin görüşünün yahutta kararlı kimselerin istişaresinin.
Kendin için bir düşüklük kabul etme istişarede bulunmayı,
Çünkü güç kaynağıdır, kuşun görünmeyen tüyleri,
kanadının öndeki tereklerine."

Şanı yüce Allah istişareye riayet eden topluluğu övmek suretiyle karşılaşılan işlerde istişarede bulunmayı övmektedir. Peygamber (sav) savaşın maslahatları ile ilgili görüşler hususunda ashabı ile istişarede bulunurdu. Bu

hususlaki görüşler ise pek çoktur. Bununla birlikte ahkam ile ilgili onlarla istişarede bulunmazdı. Çünkü ahkam farz, mendub, mekruh, mübah ve haram gibi bütün kısımları ile Allah tarafından indirilmiştir.

Yüce Allah, peygamberini kendi yanındaki nimetlere aldıktan sonra ashab da hükümler ile ilgili hususlarda istişare ediyor ve bunları Kitab ve sünnetten çıkartıyorlardı. Ashab-ı kiramın hakkında istişare ettikleri ilk husus halifeliktir. Çünkü Peygamber (sav) halifenin kim olacağı ile ilgili açık bir ifade kullanmamıştır. Öyle ki daha önce açıkladığımız şekilde (Al-i İmran, 3/144. âyet, 2. başlık ve devamında) Ebu Bekr ile ensar arasındaki o olaylar cereyan etmiş, Ömer (r.a) da şöyle demiştir: Bizler Rasûlullah (sav)'ın dinimiz için beğenip seçtiğini dünyamız için de beğenip seçeriz.

Peygamber efendimizin vefatından sonra irtidad eden kimseler hakkında da istişare ettiler ve sonunda Ebu Bekir (r.a) onlarla savaşmak görüşünde karar kıldı. Dede ve dedenin mirası hususunda, içki dolayısıyla vurulacak haddin mahiyeti ve sayısı hususunda istişare ettikleri gibi Rasûlullah (sav)'dan sonra savaşlar hakkında da istişare etmişlerdi. Hatta Ömer (r.a) yanına müslüman olup gelen Hürmüzan ile yapılacak gazalar hususunda istişare etmiş, Hürmüzan ona şöyle demişti: Bunun örneği ile orada bulunan müslümanlara düşman olan insanların örneği şuna benzer: Tüyleri, iki kanadı ve iki ayağı bulunan bir kuşun iki kanadından birisi kırılacak olursa, iki ayak, bir kanat ve baş kalkar. Eğer diğer kanat kırılırsa, iki ayak ve baş dikilir. Şâyet baş yarılacak olursa, iki ayak ve kanatlar da gider. Baş Kisradır, tek kanat Kayserdir, diğeri ise perslerdir. Sen müslümanlara Kisranın üzerine gazada bulunmalarını söyle... diyerek, olayın geri kalan bölümlerini zikretmektedir.

Akıl sahiblerinden birisi şöyle demiştir: Ben hiçbir zaman hata yapmadım, çünkü bir iş ile karşı karşıya kaldım mı yanımdakilerle istişare eder, onların öngördüğünü yapardım. Bunun sonucunda eğer doğru yaparsam, doğruyu onlar yapmış olurlar. Hata işlersem, hatayı da onlar yapmış olurlardı.

3- Şuranın Önemi:

Al-i imran Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Ve iş hususunda onlarla müşavere et"*** (Al-i İmran, 3/159) buyruğu açıklanırken, şuraya dair ihtiva etmiş olduğu hükümler de geçmiş bulunmaktadır. Meşveret berekettir, meşveret şura ile aynı anlamdadır. "Meşuret" de bu şekildedir. Bu kökten olmak üzere; "(شاورته في الامر): İş hususunda onunla istişare ettim" denilir. (استشرته) şekli de "onunla istişare ettim" anlamındadır.

Tirmizî'nin rivayetine göre, Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizin emirleriniz, hayırlılarınız, zenginleriniz, cömertleriniz

olursa, işlerinizi istişare ile yürütürseniz, yerin üstü sizin için içinden hayırlıdır. Eğer emirleriniz, kötüleriniz, zenginleriniz cimrileriniz olur, işlerinizi kadınların eline verecek olursanız, yerin içi sizin için üstünden hayırlıdır." (Tirmizî) dedi ki: Garib bir hadistir.[1]

"Kendilerine verdiğimiz rızıktan da infak ederler." Yani onlara verdiklerimizden tasadduk ederler. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/3. âyet, 23. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

وَالَّذِينَ إِذَآ أَصَابَهُمُ الْبَغْىُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾ وَجَزَٰٓؤُا۟ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ
مِّثْلُهَا ۖ فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾
وَلَمَنِ ٱنتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِۦ فَأُو۟لَٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِم مِّن سَبِيلٍ ﴿٤١﴾ إِنَّمَا
ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ يَظْلِمُونَ ٱلنَّاسَ وَيَبْغُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ۚ
أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ وَلَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ
ٱلْأُمُورِ ﴿٤٣﴾

39. Ve onlar ki, kendilerine zulüm isabet ettiğinde yardımlaşarak zulme karşılık verirler.
40. Bir kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür. Kim affedip düzeltirse, artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir. Şüphe yok ki O, zalimleri sevmez.
41. Kim de zulme uğradıktan sonra intikamını alırsa, işte onların aleyhine bir yol yoktur.
42. Ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık gösterenler aleyhine yol vardır. İşte bunlar için çok acıklı bir azab vardır.
43. Bununla beraber kim de sabreder ve bağışlarsa, muhakkak bu üzerinde kararlılıkla durmaya değer işlerdendir.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

(1) *Tirmizi*, IV, 529.

1- Haksızlıklara Karşılık Vermek:

"Ve onlar ki kendilerine zulüm isabet ettiğinde" müşriklerin zulmü onları gelip bulduğunda... demektir.

İbn Abbas dedi ki: Müşrikler Rasûlullah (sav)'a, onun ashabına zulmetmiş, onlara eziyet etmiş, onları Mekke'den çıkarmışlardı. Yüce Allah da Mekke'nin dışına çıkmalarına izin verdi, yeryüzünde onlara imkan ve iktidar verdi. Kendilerine haksızlık edenlere karşı onlara yardım etti. İşte bu el-Hac Sûresi'nde: *"Kendileri ile savaşılanlara zulme uğradıkları için (cihada) izin verildi. Allah onlara yardım etmeye elbette kadirdir. Onlar ki yurtlarından haksız yere... çıkarıldılar"* (el-Hac, 22/39-40) buyrukları ile dile getirilmektedir.

Bunun, kâfir olsun olmasın haksızlık eden herkesin haksızlığı ile ilgili olarak umumi olduğu da söylenmiştir. Yani bir zalimin zulmü onlara isabet edecek olursa, onun zulmüne teslim olmazlar. İşte bu, iyiliği emredip kötülükten alıkoymaya ve hadleri uygulamaya bir işarettir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Yüce Allah yapılan haksızlıklara karşılık vermeyi övgü sadedinde sözkonusu etmiştir. Buna karşılık bir başka yerde yapılan kötülüğü affetmeyi yine övgü sadedinde sözkonusu etmiştir. Bundan dolayı birinin diğerinin hükmünü kaldırma ihtimali olduğu gibi, onun iki farklı durum hakkında olma ihtimali de vardır. Birincisine göre haksızlık yapan ve haddi aşan günahı açıktan açığa işleyen birisi olup ve herkes arasında yüzsüzce bunu işlerken küçüğe de, büyüğe de eziyet eden birisidir. Böyle birisinden intikam almak daha faziletlidir. İbrahim en-Nehaî böyle birisi hakkında şöyle demiştir: Onlar, kendilerini zelil kılarak fasıkların kendilerine karşı cesaret kazanmalarından hoşlanmazlardı. İkinci durum ise istemeyerek yahutta hata işlediğini kabul edip bağışlanmayı dileyen bir kimse hakkında söz konusu olabilir. İşte bu durumda af daha faziletlidir. *"Sizin bağışlamanız ise takvaya daha yakındır."* (el-Bakara, 2/237); *"Fakat kim onu sadaka olarak bağışlarsa, bu ona keffaret olur."* (el-Maide, 5/45) ile; *"Affetsinler ve görmezlikten gelsinler. Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* (en-Nur, 24/22) buyrukları bu gibi haller hakkında inmiştir.

Derim ki: Bu güzel bir açıklamadır. el-Kiya et-Taberî de *"Ahkam(u'l-Kur'ân)"* adlı eserinde böylece açıklamıştır: Yüce Allah'ın: **"Ve onlar ki kendilerine zulüm isabet ettiğinde, yardımlaşarak zulme karşılık verirler"** buyruğunun zahiri böyle bir durumda intikam almanın daha faziletli olduğuna delil teşkil etmektedir. Nitekim yüce Allah bu buyruğu Allah'ın çağrısını kabul etmek ve namazı dosdoğru kılmak ile birlikte zikretmiş bulunmaktadır. Bu da İbrahim en-Nehaî'nin sözünü ettiği şekilde onların (ashabın) mü'minlerin kendi nefislerini küçük düşürerek, fasıkların kendilerine karşı cesaret kazanacak

duruma gelmelerinden hoşlanmadıkları ile açıklanır. Bu hüküm haksızlık yapıp bu durumda ısrarlı olan kimseler hakkındadır. Affetmenin emrolunduğu yer ise, haksızlık yapan ve cinayet işleyen kimsenin pişman olup yaptığından vazgeçen birisi olması halindedir. Yüce Allah bu âyet-i kerimenin sonunda da: **"Kim de zulme uğradıktan sonra intikamını alırsa, işte onların aleyhine yol yoktur"** diye buyurmaktadır. Bu ise zulmün intikamını almanın mübah olmasını ve bunun emredilen bir iş olmamasını gerektirmektedir. Bundan sonra ise yüce Allah; **"Bununla beraber kim de sabreder ve bağışlarsa, muhakkak bu üzerinde kararlılıkla durmaya değer işlerdendir"** diye buyurmuştur. Bu da ısrar etmeyen kimsenin bağışlanması hakkında yorumlanır. Haksızlık ve zulmünde ısrar eden kimseye gelince, daha faziletli olan bundan önceki âyet-i kerimenin delaleti ile ondan intikam almaktır.

Şöyle de denilmiştir: Yani onlara haksızlık isabet ettiği vakit, o haksızlığa karşı birbirleriyle onu üzerlerinden kaldırıp uzaklaştırıncaya kadar yardımlaşırlar. Bu açıklamayı İbn Bahr yapmıştır ki, bu açıklama da daha önce sözünü ettiğimiz genel açıklamanın kapsamı içerisindedir.

2- Kötülüğün Karşılığı Ona Denk Bir Kötülük Olmalıdır:

"Bir kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür" buyruğu ile ilgili olarak ilim adamları şöyle demektedir: Yüce Allah mü'minleri iki sınıfa ayırmıştır. Bir sınıf zalimleri affeder, bundan dolayı yüce Allah: *"Öfkelendiklerinde de onlar bağışlarlar"* (Şura, 42/37) diye buyurarak öncelikle onları sözkonusu etmiştir. Bir diğer kesim ise kendilerine zulmedenden intikam alırlar. Bundan sonra da yüce Allah alınacak intikamın sınırını: **"Bir kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür"** buyruğu ile açıklamaktadır. Kendisine zulmeden kişiden haddi aşmaksızın intikamını alır.

Mukatil ve Hişam b. Huceyr şöyle demişlerdir: Bu yaralanıp da kendisini yaralayan kimseden kısas yoluyla intikam alan ve ayrıca sövüp saymayan kimse hakkındadır. Bu açıklamayı Şafiî, Ebu Hanife ve Süfyan yapmıştır. Süfyan dedi ki: İbn Şubrume şöyle derdi: Mekke'de Hişam gibisi yoktur. Şafiî de bu âyet-i kerimeyi tevil ederek insanın kendisine hainlik eden kimsenin malından onun bilgisi olmaksızın hainlik ettiği kadarı ile alabileceği hükmüne varmıştır. Bu hususta da Peygamber (sav)'ın Ebu Süfyan'ın hanımı Hind'e söylemiş olduğu: "Onun malından sana ve çocuğuna yetecek kadarını al."[1] buyruğunu delil göstermiştir. Peygamber bu buyruğuyla Hind'e kocasının izni olmaksızın malından belli bir miktar almayı caiz kılmıştır. Bu hususa da-

(1) *Müslim*, III, 1338; *Buhari*, II, 769, V, 2052, VI, 2626; *Ebu Davud*, III, 289; *Nesai*, VIII, 246; *İbn Mace*, II, 769; *Müsned*, VI, 39, 50, 206.

ir yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/194. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Ebi Necih dedi ki: Bu yaralamalara karşılık vermek hakkında kabul edilir. Eğer bir kimse: "Allah onu rezil etsin" yahut "Allah ona lanet etsin" diyecek olursa, onun benzerini ona söyler. Bununla birlikte zina iftirasına aynı şekilde karşılık vermez, yalana yalan ile karşılık vermez.

es-Süddî dedi ki: Yüce Allah kendisine haksızlık yapılan kimsenin Arapların yaptığı gibi yapmayıp kendisine yapılan haksızlık miktarından fazlasını işlemeyip haddi aşmaksızın intikam alan kimseleri övmektedir.

Burada kötülüğe karşılık vermeye yine "seyyie: kötülük" adının veriliş sebebi, bunun da kötülüğe karşılık olmasından dolayıdır. Birincisi diğerine mali ya da bedeni bir konuda kötülük yapmıştır. Ona uygulanan kısas ise aynı şekilde kısas uygulanan için bir kötülüktür ve onun hoşuna gitmez. Yine bütün bunlara dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (az önce gösterilen yerde) geçmiş bulunmaktadır.

3- Affedip, Düzeltmenin Mükâfatı:

"Kim affedip düzeltirse" İbn Abbas'ın dediğine göre kısası terkedip kendisi ile kendisine zulmedenin arasını -affetmek suretiyle- düzeltirse, **"artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir."** Yani şüphesiz Allah bunun ecrini o kimseye verir.

Mukatil dedi ki: Buna göre affetmek salih amellerden olmaktadır. Daha önce bu hususta yeterli açıklamalar Al-i İmran Sûresi'nde (3/134. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Hafız Ebu Nuaym'in zikrettiğine göre Ali b. el-Huseyn (r.anhuma) şöyle demiştir: Kıyamet gününde bir münadi: Hanginiz fazilet ehlidir? diye seslenir. İnsanlar arasından birtakım kimseler ayağa kalkar, onlara: Haydi cennete gidin denilir, melekler onları karşılarlar ve: Nereye? diye sorarlar. Onlar: Cennete diye cevab verirler. Melekler: Peki hesaptan önce mi? diye sorunca, onlar: Evet, derler. Yine melekler: Peki siz kimsiniz? diye sorarlar. Onlar: Biz fazilet ehli kimseleriz, derler. Peki sizin faziletiniz ne idi? diye sorarlar: Bizler bize karşı cahillik yapıldığında tahammül gösterirdik, zulmedildiğinde sabrederdik, bize kötülük yapıldığında da affederdik, derler. Bunun üzerine melekler: Haydi cennete giriniz, amelde bulunanların mükafatı ne güzeldir, diyecekler... diye bu rivayetin tamamını zikretmektedir.(1)

"Şüphe yok ki O, zalimleri" Said b. Cübeyr'in dediğine göre ilk olarak zul-

(1) Ebu Nuaym, *Hilye*, III, 139-140.

me başlayan kimseleri **"sevmez."** Bir başka açıklamaya göre: O kısasta haddi aşan ve haksızlık yapan kimseyi sevmez, demektir. Bu açıklamayı da İbn İsa yapmıştır.

4- Zulmeden Kâfir ve Müslümandan İntikam Almanın Hükmü:

"Kim de zulme uğradıktan sonra intikamını alırsa..." Yani müslüman kâfirlerden intikam alacak olursa, onu kınamaya imkan yoktur. Aksine kâfirden intikam aldığından ötürü övülür, fakat zalim bir müslümandan intikam alırsa, bundan dolayı da kınanmaz. Buna göre kâfirden intikam almak kati bir emirdir, müslümandan intikam almak mübahtır, affedilmesi mendubtur.

5- İntikam ve Cezanın Bizzat Zulme Uğrayan Tarafından Uygulanması:

Yüce Allah'ın: **"Kim de zulme uğradıktan sonra intikamını alırsa, işte onların aleyhine bir yol yoktur"** buyruğunda kişinin intikamını bizzat alabileceğine delil vardır. Bu ise üç kısımdır:

1- Bir insanın bedeninde hakettiği bir kısas olması. Eğer bu hakkı da hakimler tarafından sabit görülmüşse haksızlığa sapmaksızın bizzat bu kısası kendisi uygulayabilirse, bu kimse için bunda bir vebal yoktur. Fakat bundan dolayı imam böyle bir kimseyi bizatihi kısası uyguladığından dolayı azarlar. Çünkü böyle bir uygulamada kanların dökülmesi konusunda cesareti arttıran bir taraf vardır. Şâyet hakim tarafından böyle bir hakkı sabit görülmemiş ise (ancak kendisi bunu sabit görüyorsa) o takdirde (bizzat kısas yaparsa) kendisi ile Allah arasında onun için günah yoktur. Fakat zahiren kendisinden bu yaptığına karşılık hak taleb edilir, ettiğinden sorumlu tutulur ve ona ceza verilir.

2- Eğer kul hakkı olmayan yüce Allah'ın hadlerinden -zina ve hırsızlık haddi gibi- bir had olup bu had hakim nezdinde sabit görülmemiş ise (bizzat haddi uygulamaya kalkışan) bundan dolayı sorumlu tutulur ve cezalandırılır. Şâyet hakim tarafından sabit görülmüş ise, duruma bakılır, eğer bu hırsızlık dolayısıyla el kesme cezası ise kesilmesi gereken organın ortadan kalkması dolayısıyla had ortadan kalkar. Bundan ötürü de o kimsenin üzerine herhangi bir hak (ceza) terettüb etmez. Çünkü tazir bir tedibdir. Eğer bu ceza sopa cezası ise uygulanacağı yerin mevcudiyeti ile birlikte haksızca uygulanmasından ötürü bu yolla had düşmez ve bu sebebten ötürü de (intikam alan) uygulamasından sorumlu tutulur.

3- Hak, mali bir hak olup hak sahibi bu hakkını bilen bir kimse ise, hakkını elde edinceye kadar gücünü kullanabilir. Eğer hakkını bilmeyen birisi ise duruma bakılır. Şâyet istemesi halinde bu hakka ulaşması mümkün ise,

bunu gizli saklı bir şekilde almaya kalkışma hakkı yoktur. Eğer hak sahibinin lehine tanıklık edecek bir delil bulunmadığından ve üzerinde hak bulunan kimsenin inkarı dolayısıyla, istemekle hakkını elde edemiyor ise hakkını gizlice almasının caiz olup olmadığı hususunda iki görüş vardır. Bir görüşe göre bu caiz olup Malik ve Şafiî bu görüştedir. İkincisine göre ise caiz değildir. Bu da Ebu Hanife'nin görüşüdür.

6- İnsanlara Zulüm ve Haksızlık Yapanlar:

"Ancak insanlara" ilim adamlarının çoğunluğunun görüşüne göre haksızlık yapmak suretiyle; İbn Cureyc'e göre ise dinlerine aykırı olan şirk ile zulmetmekle **"insanlara zulmedenler ve yeryüzünde"** çoğunluğun görüşüne göre can ve mallar hususunda **"haksız yere taşkınlık gösterenler aleyhine yol vardır."** Mukatil şöyle demiştir: Onların taşkınlık göstermeleri, masiyetler işlemeleridir. Ebu Malik de şöyle demiştir: Bu, Kureyş kâfirlerinin Mekke'de İslâm'dan başka bir dinin olması şeklindeki ümitleridir. İbn Zeyd de buna binaen şöyle demiştir: Bütün bunlar cihad ile neshedilmiştir ve bunlar sadece müşrikler hakkındadır. Katade'nin görüşüne göre ise bu buyruklar umumidir, ifadelerin zahiri de buna delalet etmektedir. Yüce Allah'a hamdolsun ki, biz bunu açıklamış bulunuyoruz.

7- İyilik Yapanlar İle Zulmün İntikamını Alanlar:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu âyet-i kerime daha önce et-Tevbe Sûresi'nde geçen yüce Allah'ın: *"İyilik edenler aleyhine bir yol yoktur"* (9/91) buyruğunun karşılığını teşkil etmektedir. Yüce Allah iyilik yapanların aleyhine yol olmayacağını belirttiği gibi, zulme karşılık vererek intikamlarını alanların aleyhine de bir yol olmadığını belirtmiş ve böylelikle her iki kısım eksiksiz bir şekilde açıklanmış olmaktadır.

8- Haksız Vergiden Kurtulmanın Hükmü:

(Malikî mezhebimize mensub) ilim adamlarımız bir belde halkına belli bir mal ödemeyi tayin edip bundan dolayı onları sorumlu tutan ve malları oranında da bu ödemede bulunmalarını isteyen yönetici(ye ödeme yapmaktan kurtulmanın hükmü) hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Böyle bir kimse acaba bu ödemeden kurtulabilirse, böyle yola başvurabilir mi? Çünkü bu kimse bu ödemeden kurtulduğu takdirde, beldenin diğer ahalisi haklarında tayin edilen miktarın tamamını ödemekten sorumlu tutulurlar. Durum bu ise kurtulmaya kalkışması caiz değildir, denilmiştir. Bu da bizim (mezhebimiz) alimlerimizden Suhnun'un görüşüdür. Evet, kurtulabilme gücünü bulursa, ya-

yabilir de denilmiştir. Önceleri ed-Davudî (Davud ez-Zahirî mezhebinden) olan, sonra da Maliki mezhebine giren Ebu Cafer Ahmed b. Nasr bu kanaattedir. O şöyle demektedir: Buna delil de İmam Malik'in ortaklardan birisinin koyunlarından, koyunlarının tamamı nisaba erişmemiş olmakla birlikte, bir koyun almasının bir haksızlık olacağını ve koyunu haksızca alınmış olan kimsenin belli bir miktarda arkadaşlarından (ortaklarından) rücu edip bir şeyler alma hakkının bulunduğuna dair görüşü delil teşkil etmektedir. (Ebu Cafer devamla) dedi ki: Ben Suhnun'dan gelen rivayet gereğince hüküm vermiyorum. Çünkü başkasının zulme uğraması bir gerekçe teşkil etmez. Kendisinden başkalarının zulmü katlanır korkusu ile kişinin kendisini zulme atması gerekmez. Çünkü şanı yüce Allah da: **"Ancak insanlara zulmedenler... aleyhine yol vardır"** diye buyurmaktadır.

9- Hakların Helal Edilmesi:

İlim adamları hakların helal edilmesi hususunda farklı görüşlere sahibtir. İbnu'l-Müseyyeb ister şeref ve haysiyetle alakalı, ister mal ile alakalı olsun kimseye hakkını helal etmezdi. Süleyman b. Yesar ve Muhammed b. Sîrîn ise hem şeref ve haysiyet (ırz) ile ilgili, hem mal ile ilgili hakları helal ediyorlardı. Malik'in görüşü ise maldan helallık vermek, fakat ırz (şeref, haysiyet ve namus) ile ilgili hususlarda helallık vermemek şeklindedir.

İbnu'l-Kasım ve İbn Vehb'in, rivayetlerine göre İmam Malik'e Said b. el-Müseyyeb'in: "Ben kimseye hakkımı helal etmiyorum" sözü hakkında sorulmuş, o da şöyle demiştir: Bu farklılık arzeder. Ben ona: Ey Abdullah'ın babası, kişi bir adama borç verir de o adam ödeyecek bir mal bırakmaksızın ölür giderse ne olur? Malik dedi ki: Görüşüme göre ona helallık versin. Bence bu daha faziletlidir. Çünkü yüce Allah: ***"Onlar sözü işitip en güzeline uyarlar."*** (ez-Zümer, 39/18) diye buyurmaktadır. Bu sefer ona: Peki bir adam bir adama zulmederse ne dersin? Malik: Bu hususta helallikte bulunacağı görüşünde değilim. Kanaatimce de bu birincisinden farklıdır. Çünkü yüce Allah: **"Ancak insanlara zulmedenler... aleyhine yol vardır"** diye buyurmuştur. Yine yüce Allah: ***"İyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur"*** (et-Tevbe, 9/91) diye buyurmaktadır. O bakımdan böyle bir kimseye yaptığı haksızlıktan ötürü helallık verebileceği görüşünde değilim. İbnu'l-Arabî dedi ki: Böylece bu mesele hakkında üç görüş ortaya çıkmaktadır.

1- Hiçbir şekilde ona helallık vermez. Bu Said b. el-Museyyeb'in görüşüdür.

2- (Her durumda) ona helallık verir. Bu da Muhammed b. Sîrîn'in görüşüdür.

3- Eğer hak, bir mal ise ona helallik verir. Şâyet bir zulüm ise ona helallik vermez. Bu da Malik'in görüşüdür.

Birinci görüşün açıklaması Allah'ın haram kıldığını helal kılmasın, diyedir. Böylelikle (helallik verirse) Allah'ın hükmünü değiştirmek gibi olur. İkinci görüş şöyle açıklanır: Bu hak o kimseye aittir. Nasıl ki kan ve kendi ırzına ait bir hakkı düşürebiliyor (onu almaktan vazgeçiyor) ise, bunu da düşürebilir.

Malik'in tercih ettiği üçüncü görüşün açıklamasına gelince, eğer kişi senin hakkını vermeyecek olursa, ona yumuşak davranmanın gereği olarak ona helallik verirsin. Şâyet zalimlik yapan bir kimse ise, zalimler buna aldanmasın ve çirkin işlerinde serbestçe ileriye gitmesinler diye onu hakkını almadan terketmek hakkın bir gereğidir.

Müslim'in *Sahih*'inde Ebu'l-Yeser yoluyla gelen uzunca bir hadis vardır. O hadiste belirtildiğine göre Ebu'l-Yeser borçlusuna: Çık yanıma gel, ben senin nerede olduğunu biliyorum, demiş. Borçlu da çıkıp gelince, ona: Benden saklanmaya seni iten nedir? demiş. Adam: Allah'a yemin ederim, sana anlatacağım ve asla sana yalan söylemeyeceğim. Allah'a yemin ederim, sana bir şeyler söyleyip yalancı olmaktan sana söz verip sözümde durmamaktan korktum. Sen Rasûlullah (sav)'ın ashabındansın. Allah'a yemin ederim ben de ödeyecek durumda değilim. (Ebu'l-Yeser) dedi ki: Allah adına yemin ediyor musun? dedim. O: Allah adına yemin ederim dedi. Bunun üzerine Ebu'l-Yeser'e bir kağıt getirildi, o da kağıdın üzerindeki yazıları sildikten sonra şöyle dedi: Ödeyecek imkanın olursa ödersin, aksi takdirde sana helal olsun... diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.(1)

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu, kişinin sağlığı dolayısıyla ödeme ümidi ve bazı yollara başvurma ihtimali bulunduğundan ötürü hayatta olan kimseye karşı yapılacak bir uygulamadır.

Peki helallik verilmesi ve hakkını ödeyebilme imkanı sözkonusu olmayan ölünün durumu ne olacaktır?

10- Üzerinde Başkalarına Ait Haklar Bulunan Ölünün Durumu:

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Zulmedilip malı alınmış olan bir kimsenin hiç şüphesiz ölünceye kadar kendisine verilmeyen hakkının sevabı ona verilir. Sonra bu sevap onun mirasçılarına, sonra aynı şekilde sonuncularına kadar ulaşır. Çünkü ölenin bıraktığı miras kendisinden sonraki mirasçıya aittir.

(1) *Müslim*, IV, 2302.

Ebu Cafer ed-Davudî el-Malikî dedi ki: Bu aklen doğrudur. Bu görüşe göre zalim eğer kendisine zulmedenden önce ölür de geriye bir şey bırakmazsa ya da zulmen mirasçısı da bilinmeyen bir şeyler bırakacak olursa, mazlumun alacakları zalimin mirasçılarına intikal etmez. Çünkü zalimin, mazlumun mirasçılarının almaları gereken bir şeyi kalmamıştır.

11- Sabretmek ve Bağışlamak:

"Bununla beraber kim de" eziyete **"sabreder ve"** yüce Allah'ın rızası için intikam almayı terkederek **"bağışlarsa..."** Bu husus müslüman tarafından zulme uğrayan kimse hakkındadır.

Nakledildiğine göre bir adam el-Hasen -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-in meclisinde bir adama sövmüş, sövülen ise öfkesini yutuyor, terliyor ve terini siliyormuş. Sonra da ayağa kalkıp bu âyet-i kerimeyi okumuş. el-Hasen: Allah'a yemin ederim ki cahillerin bunu kaybettikleri bir zamanda o bu âyeti akletmiş ve iyice kavramış bulunuyor.

Özetle söylenecek olursa, affetmek teşvik edilmiş bir şeydir. Diğer taraftan bazı hallerde durum tam aksine döner. Bu durumda -az önce geçtiği üzere- affın terkedilmesi mendub olur. Bu ise haksızlığın artmasının önlenmesi ve eziyetin kökünün kazanmasına ihtiyaç duyulması halinde böyledir. Peygamber (sav)'dan da buna delalet edecek şekilde bir rivayet gelmiştir. Buna göre Zeyneb, Aişe (r.anha)'a onun huzurunda birtakım sözler işittirirken, kendisi bu işten vazgeçmesini istediği halde o bir türlü vazgeçmiyordu. Bunun üzerine Aişe'ye: "Serbestsin, sen de intikamını al" demişti. Bu hadisi bu manada Müslim, *Sahih*'inde rivayet etmiştir.[1]

"Kim de sabreder" buyruğu masiyetlere karşı direnir ve kötülükleri örterse... diye de açıklanmıştır.

"Muhakkak bu üzerinde kararlılıkla durmaya değer işlerdendir." Allah'ın üzerinde kararlılıkla durmayı emrettiği hususlardandır. Allah'ın (gerçekleştirme) başarısını verdiği büyük ve üzerinde kararlılıkla durulması gereken doğrulardandır, diye de açıklanmıştır.

el-Kelbî ile el-Ferra'nın naklettiklerine göre bu âyet-i kerime, kendisinden önceki üç âyet-i kerime ile birlikte Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a) hakkında inmiştir. Ensardan bir kişi ona sövmüş, o da önce kendisine karşılık vermiş, sonra da susmuştu. Bu sûrenin Medine'de inen âyetleri de bunlardır.

Bu âyetlerin müşrikler hakkında olduğu da söylenmiştir. Savaş emredilmeden İslâm'ın başlangıç dönemlerinde bu böyle idi. Daha sonra kıtal (sa-

(1) *İbn Mace*, I, 637; *Müsned*, VI, 93.

vaşı emreden) âyeti bunları neshetti. Bu İbn Zeyd'in görüşü olup daha önceden de geçmişti.

"Kim de zulme uğradıktan sonra intikamını alırsa..." buyruğunun tefsiri ile ilgili olarak İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, bu buyrukla Hamza b. Abdi'l-Muttalib, Ubeyde, Ali ve bütün muhacirler -Allah hepsinden razı olsun- kastedilmektedir.

"İşte onların aleyhine bir yol yoktur" buyruğunda da Hamza b. Abdi'l Muttalib, Ubeyde ve Ali -Allah hepsinden razı olsun- kastedilmektedir.

"Ancak insanlara zulmedenler..." buyruğunda Utbe b. Rabia, Şeybe b. Rabia, el-Velid b. Utbe, Ebu Cehil ve (yalancı peygamber) el-Esved ile Bedir günü müşriklerden savaşa katılanların tümü kastedilmektedir.

"Ve yeryüzünde" zulüm ve küfür ile **"haksız yere taşkınlık gösterenler aleyhine yol vardır."**

"İşte bunlar için çok acıklı" acıtıcı, can yakıcı **"bir azab vardır."**

"Bununla beraber kim de sabreder ve bağışlarsa" buyruğu ile Ebu Bekir, Ömer, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Mus'ab b. Umeyr ve Bedir'e katılan bütün müminler -Allah hepsinden razı olsun- kastedilmektedir.

"Muhakkak bu üzerinde kararlılıkla durulmaya değer işlerdendir." Çünkü onlar (Bedir'de alınan esirler karşılığında) fidyeyi kabul etmişler ve eziyetlere sabretmişlerdi.

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهٖ ۗ وَتَرَى الظّٰلِمِينَ لَمَّا
رَاَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٤﴾

44. Allah kimi saptırırsa, bundan sonra artık onun için hiçbir veli olmaz. Azabı gördüklerinde zalimlerin: "Acaba geri dönüşün bir yolu var mı?" dediklerini görürsün.

"Allah kimi saptırırsa" hidayete iletmeyip, yardımsız bırakırsa **"bundan sonra artık onun için hiçbir veli** (dost ve yardımcı) **olmaz."**

Bu buyruk, Peygamber (sav)'ın davet ettiği Allah'a iman ile yakın akrabalara sevgi duymak hususunda davetinden yüz çeviren, öldükten sonra diriliş ve dünya faydasının az olduğu hususunda onu tasdik etmeyen kimseler hakkındadır. Yani Allah kimi bu hususlarda şaşırtır ve saptırırsa hiçbir kimse onu hidayete iletemez.

"Azabı" cehennemi, bir görüşe göre ölüm esnasında azabı **"gördüklerinde zalimlerin"** yani kâfirlerin **"acaba geri dönüşün bir yolu var mı? dediklerini görürsün."** Bu sözleri ile yüce Allah'a itaate uygun amellerde bulunmak maksadı ile dünyaya geri döndürülmeyi isteyecekler, fakat onların bu istekleri kabul olunmayacaktır.

وَتَرٰىهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ ۗ وَقَالَ الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوٓا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۗ اَلَآ اِنَّ الظّٰلِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ ﴿٤٥﴾

45. Onları ona arz olunduklarında zilletten boyunlarını bükmüş, göz ucuyla gizlice baktıklarını görürsün. İman edenler derler ki: "Muhakkak hüsrana uğrayanlar kıyamet gününde hem kendilerini, hem yakınlarını kaybedenlerdir." Haberiniz olsun ki, muhakkak zalimler sürekli bir azab içindedirler.

"Onları ona arz olunduklarında... görürsün" buyruğundaki: "(عَلَيْهَا): Ona" lafzından kasıt, ateşe arzolunmalarıdır. Çünkü ateş onların azabıdır. Daha önce sözü edilen azaba müennes bir zamir gönderilmiştir. Çünkü bu azab ateş azabıdır. Buna cehennem azabı da denilebilir. Şâyet lafza riayet edilerek, zamir kullanılmış olsaydı: (عليه) diye buyurulması gerekirdi.

Bu hususta yapılan açıklamalara göre bu buyrukta kastedilenler bütün müşriklerdir. Hepsi oraya gidecekleri vakit cehenneme arzolunacaklardır, çoğunluk böyle demiştir. Bir diğer görüşe göre kastedilenler özellikle Firavun hanedanıdır. Onların ruhları sabah, akşam cehenneme gidip gelen siyah kuşların içlerinde hapsolunur. Onların cehenneme arzolunmaları işte budur. Bu açıklamayı da İbn Mesud yapmıştır.

Bunun bütün müşrikler hakkında umumi olduğu ve günahlarının kabirlerinde kendilerine arzolunduğu, kabirlerinde de azaba arzolundukları da söylenmiştir. Ebu'l-Haccac'ın bu hususta açıklamasının anlamı budur.

"(خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ): **Zilletten boyunlarını bükmüş"** buyruğu ile ilgili olarak kimi kıraat alimi: "(خَاشِعِينَ): **Boyunlarını bükmüş"** buyruğu üzerinde vakıf ya-

pılacağı kanaatindedir. **"Zilletten"** buyruğu da **"baktıklarını"** anlamındaki buyruğa taalluk etmektedir. Bunun **"boyunlarını bükmüş"** buyruğuna taal luk ettiği de söylenmiştir.(1)

"(الخشوع): Boyun bükmek" kırılmak ve alçak gönüllülük göstermek demek tir.

"Gözucuyla gizlice baktıklarını" buyruğunun anlamına gelince, yani onlar bakmak için tam anlamıyla gözlerini kaldırmazlar. Çünkü başlarını önlerinde eğmiş olacaklardır. Araplar da zelil kimseyi "gözucuyla bakmak"la nitelendirirler. Nitekim bunun zıddı halde olan bir kimse hakkında küçülmesine sebeb teşkil edecek bir şüphe ile itham altında bulunmuyor ise "keskin bakışlı olmak (hadidu'n-nazar)" tabirini kullanırlar.

Mücahid dedi ki: **"Gözucuyla gizlice baktıklarını..."** zelilce baktıklarını... anlamındadır. Onlar kalbleriyle bakarlar, çünkü kör olarak haşredilecekler. Kalb gözü ise gizli bir bakıştır.

Katade, es-Süddî, el-Kurazî ve Said b. Cübeyr de şöyle derler: Aşırı korkularından dolayı farkettirmeden bakmaya çalışırlar. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar görmesi zayıf bir göz ile bakacaklardır. Yunus dedi ki: "(من): ...den, dan (mealde... uyla)" buyruğu "be" anlamındadır. Gizli bir bakışla bakarlar yahutta zillet ve korkudan dolayı zayıf bir bakışla bakarlar, demektir. Buna yakın bir açıklama el-Ahfeş'den nakledilmiştir. İbn Abbas da: Sönük ve alçalmış bir bakışla... diye açıklamıştır. Bir diğer açıklamaya göre onlar görecekleri türlü türlü azaplardan ötürü bütün güçleri ile cehenneme bakmaktan korkacaklardır.

"İman edenler derler ki: Muhakkak hüsrana uğrayanlar kıyamet gününde hem kendilerini, hem yakınlarını kaybedenlerdir" buyruğu şu demektir: Müminler cennette kâfirlerin başına geleni görecekleri vakit şöyle diyecektir: Gerçekte hüsran şunların ulaştıkları sonuçtur. Onlar ebedi azapta kalacaklarından dolayı kendilerini kaybettikleri gibi yakınlarını da kaybetmişlerdir. Çünkü eğer yakınları cehennemde bulunuyor ise, onlardan fayda sağlayamazlar. Eğer cennette ise zaten onlar ile cehennemdekiler arasında bir engel vardır.

Bir diğer açıklamaya göre, yakınların kaybedilmesi şu demektir: Eğer onlar iman etmiş olsalardı, cennette huru'l ıyn'den onların yakınları bulunacaktı.

---

(1) Farklı taalluklara (ilgili oluşa) göre anlamlar şöyle olabilir:

a. Zilletten buyruğu "bakmak" ile alakalı kabul edilirse ilgili bölümün meali şöyle olur: "Onları ona boyunlarını bükmüş halde arzolunduklarını görürsün. Zilletlerinden ötürü gözucuyla gizlice bakarlar."

b. "Boyunlarını bükmek" ile alakalı olursa meal, metinde gösterildiği şekilde yapılabilir.

İbn Mace'nin, ***Sünen***'inde yer alan rivayete göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizden herbirinizin mutlaka biri cennette, biri cehennemde olmak üzere iki konağı vardır. Şâyet ölümden sonra cehenneme gidecek olursa, cennetlikler onun oradaki yerine mirasçı olurlar. İşte yüce Allah'ın: ***"İşte bu kimseler mirasçılardır"*** (el-Mu'minun, 23/10) buyruğu bunu anlatmaktadır.(1) Bu hadis daha önceden (el-Mu'minun, 23/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Darimî'nin, ***Müsned***'inde yer alan rivayete göre Ebu Umame şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Yüce Allah her kimi cennete girdirirse, mutlaka ona huru'l ıyn'den yetmişiki zevce ve yetmiş tane de cehennem ehlinden miras alacağı zevce verecektir. O zevcelerinin hepsinin de şehveti harekete getiren fercleri erkeklerin de bükülmeyen zekerleri olacaktır. "(2)

Hişam b. Halid dedi ki: Cehennemliklerden "mirası" ile kastedilen, cehenneme girmiş ve böylelikle cennetliklerin hanımlarına mirasçı olduğu kimseler kastedilmektedir. Firavun'un hanımının miras alınacağı gibi.

"Haberiniz olsun ki muhakkak zalimler sürekli" kesintisiz ve devamlı **"bir azab içindedirler."**

Bunun müminlerin söyleyeceği sözlerden olması mümkün olduğu gibi yüce Allah tarafından verilen yeni bir haber ifadesi olması da mümkündür.

وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَآءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۗ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾

46. Onların Allah'tan başka kendilerine yardım edecek hiçbir velileri olmaz. Allah'ın saptırdığı kimselerin yol bulmalarına imkan yoktur.

"Onların Allah'tan başka" O'nun azabından kendilerini kurtarabilecek **"kendilerine yardım edecek hiçbir velileri"** yardımcıları, destekleyicileri **"olmaz. Allah'ın saptırdığı kimselerin"** dünyada hakka, âhirette cennete ulaştırabilecek **"yol bulmalarına imkan yoktur."** Çünkü böylelerinin önünde kurtuluş yolu kapatılmıştır.

(1) *İbn Mace*, II, 1453; Hakim, *Müstedrek*, II, 427.

(2) *İbn Mace*, II, 1452; Ahmed b. Ebi Bekr el-Kinani, *Misbahu'z-Zücace* II, 266'da senedinde tenkide maruz kalmış ravilerinin bulunduğunu belirtmektedir.

اِسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ ۖ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾

47. Allah'tan geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gün gelmezden önce Rabbinizin davetine icabet edin. O gün sizin sığınacak bir yeriniz de olmaz, hiç inkâr da edemezsiniz.

"Allah'tan geri çevrilmesi mümkün olmayan" Allah'ın onu hükme bağlamasından ve onun için belli bir süre ve vade tesbit etmiş olduktan sonra, kimsenin geri çeviremeyeceği gün olan kıyamet günü **"gelmezden önce Rabbinizin davetine icabet edin."** Sizi davet etmiş olduğu kendisine iman ve itaati kabul ederek çağrısına karşılık verin.

"(استجاب): Davete icabet etti, çağrıyı kabul etti" ile: (أجاب) aynı anlamda olup daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"O gün sizin sığınacak bir yeriniz" Allah'ın azabından sizi kurtaracak bir sığınağınız **"da olmaz, hiç inkâr da edemezsiniz."** Mücahid'in açıklamasına göre size yardım edecek bir yardımcınız olmayacaktır.

Buradaki: (النكير)'in: "İnkar eden" anlamında olduğu söylenmiştir. Tıpkı: "(الأليم): Can yakıcı" lafzının, (المؤلم) anlamında olması gibi. Yani; "o gün sizler başınıza gelecek olan azap dolayısı ile inkar edecek kimse bulmayacaksınız." Bu açıklamayı İbn Ebi Hatim nakletmiş ve el-Kelbî de böylece açıklamıştır. ez-Zeccac da şöyle demektedir: Anlamı: Onlar kendilerine işledikleri bildirilecek olan günahları inkar edemeyeceklerdir.

Buyruğun, size isabet edecek olan azabı inkar edemeyeceksiniz, anlamında olduğu da söylenmiştir. (النكير) ile (الإنكار); "münkerin (hoş görülmeyen şeyin) değiştirilmesi" demektir.

فَإِنْ اَعْرَضُوا فَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ۖ اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُ ۗ وَاِنَّا اِذَا اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا ۖ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾

48. Eğer yüz çevirirlerse Biz seni onların üzerine bir bekçi göndermedik. Sana düşen ancak tebliğdir. Muhakkak Biz insana tarafımızdan bir rahmet tattırdığımızda bundan dolayı o sevinir. Şâyet ellerinin önden gönderdikleri sebebi ile onlara bir kötülük isabet etse, o zaman insan şüphesiz nankörlük eder.

"Eğer" imandan **"yüz çevirirlerse Biz seni onların üzerine bir bekçi"** amellerini gözetleyip bundan dolayı onları hesaba çekecek; bir diğer açıklamaya göre; iman etmedikçe onlardan ayrılmayacak, üzerlerinde bir görevli olarak **"göndermedik."** Yani onları iman etmeye zorlamak, senin işin değildir.

"Sana düşen ancak tebliğdir" buyruğunun kıtal (savaşı emreden) âyeti ile neshedildiği söylenmiştir.

"Muhakkak Biz insana" kâfire **"tarafımızdan bir rahmet"** rahatlık ve sağlık **"tattırdığımızda bundan dolayı o sevinir"** şımarır. **"Şâyet ellerinin önden gönderdikleri sebebi ile onlara bir kötülük"** bela ve sıkıntı **"isabet etse, o zaman insan şüphesiz"** daha önceki nimetleri inkar eder, musibetleri sayıp döker, nimetleri unutur ve **"nankörlük eder."**

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ يَخْلُقُ مَا يَشَاۗءُ ۭ يَهَبُ لِمَنْ
يَّشَاۗءُ اِنَاثًا وَّيَهَبُ لِمَنْ يَّشَاۗءُ الذُّكُوْرَ ﴿٤٩﴾ اَوْ يُزَوِّجُهُمْ
ذُكْرَانًا وَّاِنَاثًا ۚ وَيَجْعَلُ مَنْ يَّشَاۗءُ عَقِيْمًا ۭ اِنَّهٗ عَلِيْمٌ قَدِيْرٌ ﴿٥٠﴾

49. Göklerle yerin mülkü yalnız Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Dilediğine kızlar ihsan eder, dilediğine de erkek evlat bağışlar.
50. Veya onlara erkekler ve dişiler olarak her ikisinden de verir. Dilediğini de kısır bırakır. Muhakkak O, çok iyi bilendir, herşeye gücü yetendir.

Şanı yüce Allah'ın: **"Göklerle yerin mülkü yalnız Allah'ındır. Dilediğini yaratır"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı Allah'ın izni ile dört başlık halinde sunacağız:

1- Herşeyin Mülkü Allah'ındır O Dilediğine, Dilediği Gibi Evlat Verendir:

"Göklerle yerin mülkü yalnız Allah'ındır." buyruğu mübteda ve haberdir.

Yaratıklardan **"dilediğini yaratır, dilediğine kızlar ihsan eder. Dilediğine de erkek evlat bağışlar"** buyruğu hakkında Ebu Ubeyde, Ebu Malik, Mücahid, el-Hasen ve ed-Dahhak şöyle demişlerdir: O dilediği kimselere erkek vermeksizin hep dişiler bağışlar. Dilediği kimselere de dişi vermeksizin hep erkek bağışlar.

"Erkekler" anlamındaki kelimenin başına "elif-lam" gelmekle birlikte **"dişiler"** anlamındaki kelimenin başına "elif-lam"ın gelmeyiş sebebi, onların daha üstün olduklarından dolayıdır. Böylelikle yüce Allah onları tarif alameti ile ayırmış bulunmaktadır.

Vasile b. el-Eska dedi ki: Bir kadının erkekten önce dişi doğurması o kadının bereketindendir. Çünkü yüce Allah: **"Dilediğine kızlar ihsan eder, dilediğine de erkek evlat bağışlar"** buyruğunda öncelikle kızlardan söz etmiştir.

"Veya onlara erkekler ve dişiler olarak her ikisinden de verir" buyruğu hakkında Mücahid dedi ki: Bu bir hanımın önce erkek, sonra kız çocuk doğurması, sonra erkek, sonra da kız çocuk doğurmasıdır. Muhammed b. el-Hanefiyye de; bu kadının biri erkek biri kız olmak üzere ikiz doğurması demektir, demiştir.

"Veya onlara erkekler ve dişiler olarak her ikisinden de verir" buyruğu ile ilgili olarak el-Kutebî şöyle demiştir: Burada her ikisinden de vermek, erkek ve kız çocukları bir arada vermesi demektir. Araplar -aynı kökten olmak üzere-: "(زوّجت إبلي): Küçük ve büyük develerimi bir araya topladım" derler.

"Dilediğini de kısır bırakır." Yani onun çocuğu olmaz.

"(رجل عقيم): Kısır erkek" ile; "(امرأة عقيم): Kısır kadın" denilir.

"(عَقِمَت المرأة تَعْقَم عَقَماً): Kadın kısır oldu, kısırlaşır, kısırlaşmak" denilir. Bu fiilin kullanımı; "(حَمِد يَحْمَد): Hamdetti, hamdeder" fiiline benzemektedir. Aynı şekilde: (عَقُمت تَعْقُم) şeklinde; "(عظم يعظم): İrileşti, irileşir, büyük oldu, büyük olur" fiili gibi de kullanılır. Asıl anlamı (ardı arkası) kes(il)mek'tir. Mesela: "(المُلْك العقيم): Arkası kesilmiş mülk" ifadesi de buradan gelmiştir. Bu da mülke zarar gelir korkusu ile öldürmek ve haklara riayet etmemek suretiyle akrabalık bağının kesilmesi demektir. "(ريح عقيم): Kısır rüzgar" bulut ve ağacı aşılamayan rüzgar demektir. Kıyamet günü de: "(يوم عقيم): Kısır bir gün"dür,

çünkü o günden sonra bir gün yoktur. (Çoğul olarak): "(نساء عُقْم وعُقْم): Kısır kadınlar" denilir. Şair şöyle demiştir:

عُقِمالنساء فما يَلِدْنَ شبيهه إن النساء بمثله عُقْمُ

"Kısırlaştı kadınlar, artık benzerini doğuramazlar,
Çünkü kadınlar benzerini doğurmaktan yana kısırdırlar."

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre bu âyet-i kerime -hükmü umumi olmakla birlikte- özellikle peygamberler hakkında inmiştir. Yüce Allah Lut'a erkek evlat vermeksizin sadece kız evlat vermişti. İbrahim'e de sırf erkek evlat vermiş ve kız çocuk vermemişti. İsmail ve İshak'a hem erkek, hem kız evlat vermişti. İsa ve Yahya ise kısır idiler.

Benzeri bir açıklama İbn Abbas ile İshak b. Bişr'den de nakledilmiştir. İshak dedi ki: Ayet-i kerime (özellikle) peygamberler hakkında inmiş olup umumidir. **"Dilediğine kızlar ihsan eder"** buyruğu ile Lut (a.s)'ı kastetmektedir. Onun erkek çocuğu olmamıştı, sadece iki kızı olmuştu. **"Dilediğine de erkek evlat bağışlar"** buyruğu ile de İbrahim (a.s)'ı kastetmektedir. Onun kız çocuğu olmamış, sekiz oğlu olmuştu.

"Veya onlara erkekler ve dişiler olarak her ikisinden de verir." Bununla da Rasûlullah (sav)'ı kastetmektedir. Onun dört oğlu ve dört kızı olmuştu.

"Dilediğini de kısır bırakır" buyruğu ile de Zekeriya oğlu Yahya'yı -ikisine de selam olsun- kastetmektedir.

(İshak) İsa'dan sözetmemektedir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: İlim adamlarımız dedi ki: **"Dilediğine kızlar ihsan eder"** buyruğu ile Lut (a.s)'ı kastetmektedir. Onun kız çocukları vardı, fakat oğlu olmamıştı. **"Dilediğine de erkek evlat bağışlar"** buyruğu ile İbrahim (a.s)'ı kastetmektedir. Onun oğulları vardı, fakat kız çocuğu yoktu. **"Veya onlara erkekler ve dişiler olarak her ikisinden de verir"** buyruğu ile de Adem (a.s)'ı kastetmektedir. Havva her seferinde biri erkek ve biri dişi olmak üzere ikiz doğururdu. Bir batındaki dişiyi bir diğer batındaki erkekle evlendirirdi. Nihayet yüce Allah Nuh (a.s)'ın şeriatında bu hususta haram kılıcı hükmü indirinceye kadar bu böylece devam etti. Aynı şekilde Muhammed (sav)'ın da hem erkek, hem kız çocukları vardı: Kasım, Tayyib, Tahir, Abdullah, Zeyneb, Um Külsum, Rukayye ve Fatıma. Hepsi de Hatice (r.a)'dan doğmuştu. İbrahim ise Mariye el-Kıbtî'den olmuştur.

İşte yüce Allah Adem (a.s)'dan günümüze kadar ve kıyamete kadar insanları bu şekilde taksim etmiştir. Onun sonsuz hikmeti ve yerini bulan meşieti dolayısı ile bu sınırlı şekilde nesil devam eder. Bu yolla nesilin kalıcılığı sağlanmakta ve insanın soyu devam etmekte, yüce Allah'ın vaadi gerçekleşmekte, emir hak olmakta, dünya da mamur olmaktadır. Cennet ve cehennemin herbirisi de kendilerini dolduracak olanı alır ve geriye de (bir miktar) kalır. Nitekim hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır: "Şüphesiz (cehennem) ateş(i) Cebbar olan Allah ayağını oraya koyuncaya kadar dolmayacaktır. O vakit de: Artık yeter, artık yeter, diyecektir. Cennete gelince, onda geriye bir boşluk kalacaktır. Yüce Allah orası için başka bir takım yaratıklar var edecektir."(1)

2- Yüce Allah'ın İnsanları Bu Yolla Yaratmasındaki Hikmet:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Yüce Allah kudretinin genelliği, gücünün çetinliği dolayısı ile yaratıkları ilk olarak yokluktan yaratır. Lutfunun büyüklüğü, hikmetinin sonsuzluğu ile de -buna ihtiyacı olduğundan dolayı değil- bir şeyi bir başka şeyden yaratır. Çünkü O, ihtiyaç duymaktan uzak ve noksanlıklardan arınmış Kuddustur. Kendisinin de buyurduğu gibi o el-Kuddus ve es-Selamdır. Adem'i yerden yarattı, Havva'yı da Adem'den yarattı. Sonraki insanları ise onların arasındaki ilişkiye bağlı olarak hamilelik yolu ile meydana gelerek ve ceninin de doğurulması sureti ile yaratmasını sürdürmüştür. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Erkeğin suyu kadının suyundan önce gelirse, o ikisinden erkek doğar. Kadının suyu erkeğinkinden önce gelirse, o ikisinden dişi doğar."(2)

Yine *Sahih(-i Müslim)*'de de böyledir: "Erkeğin suyu kadının suyuna baskın gelirse, erkek amcalarına benzer. Kadının suyu erkeğin suyundan baskın olursa, çocuk dayılarına benzer."(3)

Derim ki: Bu Aişe (r.anha)'nın rivayet ettiği hadisin manasıdır. Lafzı bu şekilde değildir. *Müslim*'in rivayet ettiği şekliyle Urve b. ez-Zübeyr'in Aişe'den yaptığı rivayete göre; bir kadın Rasûlullah (sav)'a sordu: Kadın ihtilam olup da (kendinden gelen) suyu görürse, gusletmesi gerekir mi? Peygamber: "Evet" diye buyurdu. Aişe (r.anha) ona: Hay elin toprakla dolasıca dedi ve inledi. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onu bırak, zaten benzerlik bundan başka sebepten dolayı mı olur ki? Kadının suyu erkeğin suyuna baskın gelirse, çocuk dayılarına benzer. Erkeğin suyu kadınınkine baskın gelirse, am-

(1) *Müslim*, IV, 2187, 2188; *Buhari*, IV, 1836; *Müsned*, II, 314, III, 141, 234.

(2) *Müslim*, I, 252.

(3) *Müslim*, I, 251; *Müsned*, I, 274, VI, 92.

calarına benzer."(1)

İlim adamlarımız dedi ki: Bu hadise göre suyun baskın gelmesi benzerliği gerektirir. Yine ***Müslim***'in rivayet ettiği Sevban tarafından rivayet edilen hadise göre de Peygamber (sav), (bu hususta soru soran) yahudiye şöyle demiştir: "Erkeğin suyu beyaz, kadının suyu sarıdır. Bunlar bir araya gelip de erkeğin menisi, kadının menisine baskın gelirse, Allah'ın izni ile çocukları erkek olur. Eğer kadının menisi, erkeğin menisine baskın gelirse, Allah'ın izniyle çocukları kız olur..."(2)

Böylelikle bu hadiste baskın gelmenin erkeklik ve dişiliği etkilediğini göstermektedir. Her iki hadis gereğince eğer erkeğin suyu baskın gelirse, çocuğun amcalara benzemesi ve erkek olması gerekmektedir. Aynı şekilde kadının suyu baskın gelecek olursa, çocuk dayılara benzer ve dişi olması gerekir. Çünkü her ikisinin illeti aynıdır. Fakat durum böyle değildir, görülen bundan farklıdır. Zira bizler erkek olmakla birlikte bir kimsenin dayılarına benzediğini, dişi olmakla birlikte amcalara benzediğini görüyoruz. O halde bu iki hadisin tevil edilmesi gerekmektedir. Sevban'ın rivayet ettiği hadisin tevili şu şekilde yapılır: Bu "baskın geliş"in anlamı suyun rahime erken ulaşmasıdır. Bu da şöyle açıklanır: Baskın gelmek (el-uluvv) Arapların: "(سابقني فلان فسبقته): Filan kişi benimle yarıştı ve ben de onu yendim" ifadelerinden anlaşıldığı gibi "galib gelmek" anlamında olduğuna göre, yüce Allah'ın: "(وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ): ***Ve kimse bizi geçemez"*** (el-Vakıa, 56/60) buyruğunda da kimse bizi yenemez anlamındaki tabir de buradan geldiğinden ötürü bunun hakkında: "(علا): Üstün geldi, baskın geldi" tabiri kullanılmıştır. Bu tevili hadisi şerifte geçen: "Erkeğin suyu eğer kadınınkinden önce gelirse, çocukları erkek olur. Eğer kadının suyu erkeğin suyundan önce gelirse, çocuk dişi olur" ifadesi de desteklemektedir. Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî bu hadislere dayanarak şunları söylemektedir:

Her iki suyun dört hali vardır.

1- Erkeğin suyunun önce çıkması,

2- Kadının suyunun önce çıkması,

3- Erkeğin suyunun önce çıkmakla birlikte daha da çok olması,

4- Kadının suyunun önce çıkmakla birlikte daha çok olması.

Bu kısımlara ayırma, erkek suyunun önce fakat kadının suyunun ondan sonra çıkması ve çok olması ile bunun aksi ile tamamlanmaktadır. Şâyet erkeğin suyu ilk çıkıp da daha çok olursa, o vakit çocuk erken çıkma hükmü

(1) ***Müslim***, I, 251; ***Buhari***, I, 108, ***Müsned***, VI, 92
(2) ***Müslim***, I, 252

ile erkek olup, çokluk gereğince de amcalarına benzer. Şâyet kadının suyu ilk olarak çıkıp da daha çok olursa, çocuk erkenlik gereği dişi olur, çokluk gereği de dayılarına benzer. Eğer erkeğin suyu ilk çıkmakla birlikte kadının suyu ondan sonra çıkıp daha fazla olursa o takdirde çocuk erkenliğin gereği olarak erkek olur, kadının suyunun daha fazla olması gereğince de dayılarına benzer. Şâyet kadının suyu erken gelmekle birlikte erkeğin suyu kadınınkinden daha fazla olursa, o vakit çocuk kadın suyunun erken olması dolayısıyla dişi olur, erkeğin suyunun çokluğu gereğince de amcalarına benzer. (İbnu'l-Arabî devamla) dedi ki: İşte bu kısımların bu şekilde düzenlenmesi ile ifade kesinlik kazanmakta, hadislerdeki (görünürdeki) çelişki ortadan kalkmaktadır. Her şeyi yaratan ve herşeyi çok iyi bilenin şanı ne yücedir!

3- Erkek de, Dişi de Olmayan (Hünsa) Çocuklar:

İlim adamlarımız der ki: İlk cahiliye döneminde (erkek de olmayan, dişi de olmayan) hünsa görülünceye kadar hilkat erkek ve dişi olarak devam edebildi. Hünsa ortaya çıkınca, Arapların feraiz (miras hukuku) bilgini ve oldukça uzun ömürlü olan Amir b. ez-Zarib'e geldiler. Bu hususta ne söyleyeceğini bilemedi. Onlardan bir süre mühlet istedi. Gece bastırınca yatağında rahat edemedi ve gözlerini uyku tutmadı. Yatağında kıvranıp dönüp durdu. Kafasına çeşitli düşünceler gelip gidiyordu. Nihayet hizmetçisi onun durumunda bir farklılık olduğunu anlayınca, neyin var? dedi. Ona: Bana durumu öğrenilmek üzere gelinen bir iş dolayısıyla gözüme uyku girmiyor. Bu hususta ne diyeceğimi bilemiyorum. Hizmetçisi: Nedir diye sordu? Ona: Hem erkeklik, hem dişilik organı olan bir kişinin mirastaki hali ne olacak? dedi. Cariyesi (hizmetçisi) ona: Küçük abdestini nereden bozuyorsa, ona göre miras ver, dedi. Onun bu dediği kafasına yattı ve belledi, sabah olunca durumu meseleyi soranlara arzetti, onlar da gönül hoşluğu ile ayrılıp gittiler.

İslâm bu durum böyle iken geldi. Böyle bir olaya Ali (r.a)'ın halifeliği dönemine kadar rastlanılmadı. Ali (r.a) bu durum hakkında (böylece) hüküm verdi. Feraiz alimlerinin el-Kelbî'den, onun Ebu Salih'ten, onun İbn Abbas'tan, onun Peygamber (sav)'dan rivayetine göre Peygambere hem dişilik, hem erkeklik organı olarak doğmuş bir çocuğa neye göre miras verileceği sorulmuş, o da: "küçük abdestini bozduğu yerden" diye cevab vermiştir.(1)

(1) Beyhaki, *Sünenu'l-Kübra,* VI, 261. -Ali (r.a.)'ın bir soruya cevabı olarak- İbn Ebi Şeybe, *Musannaf,* VI, 277, -Ömer (r.a.)'ın böyle bir meseleye dair hükmü diye-; Abdurrezzak, *Musannaf,* X, 308 -Ali (r.a.)'ın bir uygulaması olarak-; Zehebi, *Mizan,* VI, 160'da bu rivayeti müfessirimizin zikrettiği şekilde kaydettikten sonra (VI, 161): "el-Kelbi'nin hadiste münker rivayetlerinin bulunduğunu, özellikle "Ebu Salih'ten onun İbn Abbas'tan" diye rivayetlerinin böyle değerlendirildiğini zikretmektedir."; İbn Adiyy, *el-Kamil,* III, 249'da bu rivayeti: "el-Kelbi'den" diye nakleden Süleyman b. Amr'ın hadis uydurmacısı olduğunun ittifakla kabul edildiğini zikretmektedir.

Yine rivayet edildiğine göre ona ensardan bir hünsa getirilmiş, o da: "İlk olarak küçük abdestini nereden bozarsa, ona göre ona miras veriniz" diye buyurmuştur.(1)

Muhammed b. el-Hanefiyye de Ali'den böylece rivayet ettiği gibi, buna yakın bir açıklama İbn Abbas'dan da rivayet edilmiştir. İbnu'l-Müseyyeb, Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed de bu görüştedirler. Bu görüşü el-Müzenî de Şafiî'den rivayet etmiştir.

Bir kesim de; küçük abdestin bozulduğu yerin delil olacak bir tarafı yoktur, demişlerdir. Eğer küçük abdest aynı anda iki yerden de çıkacak olursa, Ebu Yusuf: Çoğunluğu nerden yapıyorsa, ona göre hüküm verilir demiş, ancak Ebu Hanife bunu kabul etmeyerek: Sen bunu neyle ölçeceksin, diye sormuştur. Şafiî mezhebine mensub ilim adamları da çoğunluğun bir hüküm ifade etmeyeceğini kabul etmişlerdir.

Ali ve el-Hasen'den nakledildiğine göre onlar kaburga kemikleri sayılır, demişlerdir. Çünkü kadının kaburga kemiği erkekten bir fazladır. Bu hususta ilim adamlarının farklı görüşleri en-Nisa Sûresi'nde yer alan miras âyetinde (4/11-14. âyetler, 12. başlıkta) etraflı ve güzel açıklamalarıyla geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

4- Hünsanın Varlığını Kabul Etmeyenlere Cevab:

Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî dedi ki: Avamın ileri gelenlerinden bazıları hünsa diye bir türün varlığını kabul etmemişlerdir. Çünkü yüce Allah insanları erkek ve dişi olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Biz deriz ki: Bu, dili bilmemek ve fasahatın açıklamaları hakkında bilgisiz olmak, ilahi kudretin genişliğini yeterince anlayamamaktan kaynaklanan bir iddiadır. Şanı yüce Allah'ın kudretini ele alalım. O vasi' (kudreti pek geniş) olandır ve alimdir (herşeyi çok iyi bilendir). Kur'ân-ı Kerim'in ifadelerinin zahiri ise hünsa diye bir türün var olmadığını ortaya koymamaktadır. Çünkü yüce Allah: **"Göklerle yerin mülkü yalnız Allah'ındır"** diye buyurmaktadır. Bu genel bir övgü ifadesi olup bunun tahsis edilmesi caiz değildir. Çünkü ilahi kudret bunu gerektirmektedir. Yüce Allah'ın: **"Dilediğine kızlar ihsan eder, dilediğine de erkek evlat bağışlar veya onlara erkekler ve dişiler olarak her ikisinden de verir. Dilediğini de kısır bırakır"** buyruğuna gelince, bu varlık aleminde çoğunlukla görülenler hakkında verilen bir haberdir. İlk ifadenin genel kapsamı çerçevesine girdiğinden ötürü de nadir olarak görülen ayrıca sözkonusu edilmemiştir. Diğer taraftan varlık aleminde gözle görülenler bu türün var olduğuna tanıklık etmekte ve bu türün varlığını inkar edenleri yalan-

(1) İbn Adiyy, *el-Kamil*, VI, 119.

lamaktadır. Ebu Said Ribat'ında Mağrib ülkelerinden olan bir hünsa, İmam eş-Şehid'den bizimle birlikte ders okurdu. Bunun sakalı olmadığı gibi, memeleri çıkmış ve hem cariyesi de vardı. Durumunun ne olduğunu Rabbim en iyi bilir. Uzun arkadaşlık dönemimizde utancımdan onun durumuna dair soru soramadım. Bugün ise; keşke durumunu bana açıklaması için ona soru sormuş olsaydım, diye üzülüyorum.

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآئِ
حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَآءُ ۚ اِنَّهٗ
عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾

51. Allah bir insanla ancak (ya) **vahiy yolu ile konuşur, ya bir perde arkasından yahut bir elçi** (melek) **gönderip izniyle dilediğini vahyeder. Şüphesiz O, çok yücedir, hikmeti sonsuz olandır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Yüce Allah'ın İnsanla Konuşma Yolu:

"Allah bir insanla ancak (ya) vahiy yolu ile konuşur..." buyruğunun nüzul sebebi şudur: Yahudiler Peygamber (sav)'a: Musa Allah ile nasıl konuşup O'na nasıl baktı ise, sen de eğer gerçek bir peygamber isen O'nunla böyle konuşmalı ve O'na böyle bakmalısın. Bunu yapmadığın sürece biz sana iman etmeyeceğiz, dediler. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki Musa yüce Allah'a bakmadı. (O'nu görmedi.)" Bunun üzerine yüce Allah'ın: **"Allah bir insanla ancak** (ya) **vahiy yolu ile konuşur..."** buyruğu indi. Bu rivayeti en-Nekkaş, el-Vahidî ve es-Sa'lebî zikretmişlerdir.

"(وَحْيًا): **Vahiy yolu ile"** buyruğu hakkında Mücahid şöyle demektedir: Yani kalbinde üfleyeceği bir nefes ile konuşur, bu da ilham olur. Peygamber (sav)'ın: "Şüphesiz ki Ruhu'l-Kudüs benim kalbime şunu üfledi: Hiçbir nefis rızkını ve ecelini tamamlamadıkça asla ölmez." O bakımdan Allah'tan korkun ve rızkınızı güzelce taleb edin. Helal olanı alın, haram olanı bırakın"[1]

(1) Aynı manada yakın lafızlarla: İbn Ebi Şeybe, *Musannaf*, VII, 79; Ma'mer b. Raşid, *el-Cami*, XI, 125; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VII, 299; ayrıca: İbn Kesir, *Tefsir*, I, 124 ve 122'de: İbn Hibban bunu *Sahih*'inde zikrettiğini belirtmektedir.

buyruğu da bu kabildendir.

"Ya" Musa ile konuştuğu gibi **"bir perde arkasından yahut"** Cibril (a.s)'ı göndermesi gibi **"bir elçi gönderip..."**

"Vahiy yoluyla" rüyasında göreceği bir rüya diye de açıklanmıştır. Bu açıklama Muhammed b. Züheyr'e aittir.

"Ya bir perde arkasından" Musa ile konuştuğu gibi; **"yahut bir elçi gönderip"** Züheyr dedi ki: Bu elçi Cibril (a.s)'dır.

"İzniyle dilediğini vahyeder" buyruğunda sözü geçen bu vahiy, gönderilen elçilerin peygamberlere hitapları olup onlar bu vahyi söz olarak işitirler ve (meleği) açık açık görürler. Cibril (a.s) peygamberimize vahiy indirdiğinde durum bu şekilde idi.

İbn Abbas dedi ki: Cibril (a.s) her peygambere inmiştir. Ancak aralarından onu görenler sadece Muhammed, İsa, Musa ve Zekeriyya (aleyhimu's-selam)'dır. Diğerlerine gelince, onların aldıkları vahiy rüyadaki bir ilham idi.

Bir başka açıklama da şöyledir: "(Ya) **vahiy yolu ile"** Cebrail'i göndermek suretiyle **"konuşur ya da"** Musa ile konuştuğu gibi **"perde arkasından yahut"** bütün insanlara **"bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder."**

ez-Zührî, Şeybe ve Nafi': "(أَوْ يُرْسِلَ): **Yahut... gönderip"** buyruğunu: (أَوْ يرسلُ) şeklinde; "(فَيُوحِيَ): **Vahyeder"** buyruğunu da; (فيوحي) şeklinde her iki fiili merfu olarak okumuşlardır. Diğerleri ise bu iki fiili nasb ile okumuşlardır.

Merfu okuyuş yeni bir cümle başlangıcı (istinaf)e göredir. Yani: "(وهو يرسل): Ve o... gönderir" takdirinde olur. "(يرسل): **Gönderip"** buyruğunun ref' ile okunmasının hal konumunda olduğundan ötürüdür de denilmiştir. İfade ise; "(موحياً أو مرسلاً): Vahyedici olarak ya da elçi göndererek" takdirinde olur. Nasb ile okuyanlar ise **"vahiy yolu"** kelimesini mahalline atf ile okumuşlardır. Çünkü o: "(وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا أن يوحي أو يرسل): Allah bir insanla ancak ona vahyetmesi yahut... göndermesi... yoluyla konuşur" anlamındadır. Bununla birlikte gizli bulunan: "(أن): ...me"den önceki cer harfinin hazfedildiği kabul edilerek de nasbedilmesi mümkündür. Bu durumda da hal konumunda olup ifade: "(بأن يرسل رسولاً): Yahut bir elçi göndermek sureti ile..." takdirindedir.

Ayrıca "(أَوْ يُرْسِلَ): Yahut... gönderip" buyruğu nasb ile okunduğu takdirde; "(أَنْ يُكَلِّمَهُ): Bir insanla konuşur" buyruğuna atfedilmesi caiz değildir, çünkü mana bozulur. Zira o takdirde anlam; "(ما كان لبشر أن يرسله أو أن يرسل إليه رسولاً): Allah'ın bir insanı elçi olarak göndermesi ya da ona elçi göndermesi olacak şey değildir" şeklinde olur. Halbuki yüce Allah hem insanlardan elçi göndermiştir, hem de onlara elçi göndermiştir.

2- Konuşmamaya Yemin Ettiği Kimseye Elçi Göndermek Suretiyle Konuşmanın Hükmü:

Bir kimse ile konuşmayacağına dair yemin edip ona elçi gönderen kimsenin yeminini bozmuş olacağı görüşünü benimseyenler, bu âyeti delil gösterirler. Çünkü (âyet-i kerimede) elçi gönderen kimse, kendisine elçi gönderilen ile konuşan diye söz konusu edilmiştir. Ancak yemin eden kimse yüz yüze konuşmayı niyet etmişse (yemini bozulmuş olmaz).

İbnu'l-Münzir dedi ki: Filan ile konuşmamaya dair yemin edip de ona bir mektup yazan yahut bir elçi gönderen kimsenin durumu hakkında ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. es-Sevrî, elçi söz değildir derken, Şafiî: Böyle birisinin yeminini bozmuş olacağı açıkça söylenemez demiştir. en-Nehaî mektub göndermesi ile ilgili hüküm yemininin bozulacağı şeklindedir derken, Malik de: Hem mektub göndermekle, hem elçi göndermekle yeminini bozmuş olur, demiştir. Bir seferinde de: Elçi göndermenin durumu mektubdan daha hafiftir demiştir. Ebu Ubeyd de: Söz, yazı ve işaretin dışında bir şeydir. Ebu Sevr de: Mektub yazmakla yemini bozulmaz demiştir. İbnu'l-Münzir dedi ki: Mektub göndermekle de, elçi göndermekle de yemini bozulmaz.

Derim ki: Bu Malik'in de görüşüdür. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Bir kimse bir adamla konuşmayacağına yemin etse, kasten ya da yanılarak ona selam verse yahut o kimsenin aralarında bulunduğu bir topluluğa selam verse, Malik'e göre bütün bu hallerde yeminini bozmuş olur. Eğer ona bir elçi gönderir yahut namazda iken ona selam verirse, yeminini bozmuş olmaz.

Derim ki: Ayet-i kerime gereğince yemininde yüzyüze konuşmayı niyet etmesi hali müstesna, elçi gönderecek olursa, yeminini bozmuş olur. Malik ve İbnu'l-Macişun'un görüşü de budur. Meryem Sûresi'nin baş taraflarında (19/1-15. âyetler, 4. başlıkta) bu hususa dair ilim adamlarımızın açıklamaları yeterince sözkonusu edilmişti. Yüce Allah'a hamdolsun.

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا ۭ مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتٰبُ
وَلَا الْاِيْمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنٰهُ نُوْرًا نَّهْدِيْ بِهٖ مَنْ نَّشَاۗءُ مِنْ عِبَادِنَا ۭ
وَاِنَّكَ لَتَهْدِيْٓ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذِيْ لَهٗ
مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۭ اَلَآ اِلَى اللّٰهِ تَصِيْرُ الْاُمُوْرُ ﴿٥٣﴾

52. Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik Kitabın da, imanın da ne olduğunu bilmezdin. Fakat Biz onu kendisiyle kullarımızdan dilediğimizi hidayete ilettiğimiz bir nur kıldık ve muhakkak ki sen dosdoğru yola iletirsin;
53. Göklerde ne var, yerde ne varsa kendisinin olan Allah'ın yoluna. Şunu bilin ki, bütün işler Allah'a döner.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Vahiy ve Ruh:

"Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik." Senden önceki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da bir ruh vahyettik. İbn Abbas'a göre nübuvvet verdik. el-Hasen ve Katade, tarafımızdan bir rahmet verdik diye açıklamışlardır. es-Süddî vahiy, el-Kelbî kitab diye açıklamışlardır, er-Rabî, o Cebrail'dir demiştir. ed-Dahhak o Kur'ân'dır demiştir, Malik b. Dinar da bu görüştedir.

Yüce Allah'ın ona **"ruh"** adını vermesi cehalet ölümünden diriltici hayatı ihtiva etmesi dolayısıyladır. Yüce Allah bunu **"kendi emri"**nden diye kılmış olması, onu dilediği şekilde, dilediği kimse üzerine mucizevi bir anlatım düzeni ile akıllara hayret veren bir söz dizisi halinde indirmiş olması demektir. Diğer taraftan yüce Allah'ın: ***"Bir de sana ruh hakkında soru soruyorlar"*** (el-İsra, 17/85) buyruğundaki **"ruh"**un da Kur'ân hakkında yorumlanması mümkündür. ***"De ki: Ruh Rabbimin emrindendir."*** Yani onlar sana bu Kur'ân nereden geliyor, diye sorarlar, de ki: O Allah'ın emrindendir, o bu kitabı benim üzerime mucize olarak indirmiştir. Bunu el-Kuşeyrî zikretmiştir.

Malik b. Dinar şöyle dermiş: Ey Kur'ân ehli! Kur'ân sizin kalbinize neler ekti? Şüphesiz yağmur yeryüzünün baharı olduğu gibi, Kur'ân da kalplerin baharıdır.

2- Vahiy Gelmeden Önce Peygamberlerin İnanç Bakımından Durumları:

"Kitabın da, imanın da ne olduğunu bilmezdin." Yani imana götüren yolu bilmiyordun. Bunun zahiri, kendisine vahiy gelmeden önce iman vasfına sahib olmadığını göstermektedir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu akıl tarafından caiz (mümkün) kabul edilen şeylerdendir. Ancak çoğunluğun kabul ettiği kanaate göre yüce Allah ne kadar peygamber gönderdi ise mutlaka ona peygamberlik verilmeden önce mü'min idi. Şu kadar var ki bu kanaat bu husus kesin bir haber ile sabit olmadıkça, bir

parça tehakküm (dayanaksız bir iddia) ihtiva eder.

Kadı Ebu'l-Fadl Iyad dedi ki: Peygamberlikten önce bu kabilden-masum oluşlarına gelince, bu hususta insanlar farklı kanaatlere sahibtir. Doğrusu, peygamberlerin peygamberlikten önce Allah'ı, sıfatlarını tanımamak ve bu hususlardan herhangi birisi hakkında şüpheye düşmekten masum olduklarıdır. Peygamberlerin doğduklarından itibaren bu eksikliklerinden münezzeh olduklarına ve tevhid ve iman üzere yetiştiklerine dair haber ve rivayetler birbirini desteklemektedir. Hatta onlar marifet nurlarının parıltıları ve mutluluk ve bahtiyarlığın ince esintilerine sahib idiler. Küçüklüklerinden itibaren peygamber olarak gönderildikleri zamana kadar onların sîretlerini tetkik eden bir kimse, bunun bir gerçek olduğunu görecektir. Nitekim Musa, İsa, Yahya, Süleyman ve diğer peygamberlerin hallerinden bilinen budur. Yüce Allah: ***"Biz ona hikmeti daha çocuk iken verdik"*** (Meryem, 19/12) diye buyurmaktadır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yahya (a.s)'a Allah'ın kitabına dair bilgi çocukluk halinde iken verilmişti. Ma'mer dedi ki: Yahya iki ya da üç yaşında iken çocuklar kendisine: Ne diye oynamıyorsun? diye sormuşlar. O da: Ben oyun için mi yaratıldım diye cevab vermiştir.

Yüce Allah'ın: ***"Allah'tan bir kelimeyi doğrulayıcı"*** (Al-i İmran, 3/39) buyruğu hakkında denildiğine göre; Yahya üç yaşında iken İsa (a.s)'ı tasdik etmişti. Onun Allah'ın kelimesi ve ruhu olduğuna şahitlikte bulunmuştu. Bir diğer görüşe göre o daha annesinin karnında iken İsa (a.s)'ı tasdik etmişti. Yahya'nın annesi Meryem'e şöyle diyordu: Ben karnımda bulunan yavrumun, senin karnında bulunana selamlamak üzere secde ettiğini hissediyorum.

Yüce Allah'ın: ***"Altından"*** anlamındaki buyruğu: "(أَلَّا تَحْزَنِي): ***Altında bulunan kimse"*** (Meryem, 19/24) diye okuyanların kıraati ile nida eden kişi İsa'dır, diyenlerin kanaatlerine göre İsa (a.s)'ın doğumu esnasında annesine ***"Üzülme"*** (Meryem, 19/24) diye seslenerek konuştuğunu açıkça ifade etmektedir. Yine yüce Allah İsa (a.s)'ın henüz beşikte iken konuşmuş olduğunu ve: ***"Muhakkak ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı verdi ve beni peygamber kıldı"*** (Meryem, 19/30) dediğini bildirmektedir. Bir başka yerde de yüce Allah: ***"Biz onu hemen Süleyman'a kavratmıştık. Bununla beraber herbirine hikmet ve ilim verdik"*** (el-Enbiya, 21/79) diye buyurmuştur. Süleyman (a.s)'ın henüz oyun çağında bir çocuk iken taşa tutulan kadın ve küçük çocuk ile ilgili olayda hüküm verdiği ve onun bu hükmüne babası Davud (a.s)'ın uyduğu nakledilmiş bulunmaktadır. Taberî'nin naklettiğine göre Süleyman (a.s)'a mülk (krallık) verildiğinde oniki yaşında idi.

Musa (a.s)'ın Firavun ile başından geçen olay ve küçük çocukken onun sakalını yakalaması da bu türdendir. Müfessirler yüce Allah'ın: ***"Andolsun ki Biz İbrahim'e daha önceden doğru yolu bulma imkanı verdik"*** (el-Enbiya,

21/51) buyruğu hakkında: Küçükken ona hidayet verdik, demişlerdir. Bu açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmışlardır. İbn Ata şöyle demektedir: Yüce Allah onu daha yaratmadan önce seçmiş idi. Kimisi de şöyle demiştir: İbrahim dünyaya geldiğinde yüce Allah ona Allah'ı kalbi ile tanıması, dili ile zikretmesini emretmek üzere bir melek göndermiş, o da: Ben bu işi yaptım, diye cevab vermiş, yaparım dememişti. İşte onun doğru yolu bulması bu idi.

Bir diğer açıklamaya göre; İbrahim (a.s)'ın ateşe atılması ve imtihan edilmesi onaltı yaşında iken olmuştu. İshak'ın kurban edilmekle sınanması[1] ise yedi yaşında iken olmuştu. İbrahim (a.s)'ın yıldızı, ayı ve güneşi Allah'ın varlığına delil görmesi ise onbeş yaşında iken olmuştu. Yine denildiğine göre Yusuf (a.s)'a kardeşleri tarafından kendisi kuyuya atılmak istendiği sırada henüz küçük bir çocuk iken vahyedilmiş idi. Çünkü yüce Allah: ***"Andolsun ki bu yaptıklarını kendilerine haber vereceksin diye vahyettik"*** (Yusuf, 12/15) diye buyurmaktadır ve daha buna benzer peygamberlerin haberlerine dair buyruklar...

Siyer alimlerinin naklettiklerine göre (Peygamber efendimizin annesi) Vehb kızı Amine şunu haber vermiştir: Peygamberimiz Muhammed (sav) doğduğu sırada ellerini yere doğru açmış, başını da semaya doğru kaldırmış olarak doğdu. Peygamber (sav) da hadisinde şöyle buyurmuştur: "Yetişkinlik çağına erişince, içime putların nefreti yerleştirildiği gibi şairlere karşı da nefret uyanmıştı. Cahiliye dönemi insanlarının yaptıkları işlerden bir şeyler işlemek iki defa dışında içimden geçmedi. İkisinden de Allah beni korudu, tekrar böyle bir işi yapmaya kalkışmadım."

Daha sonra peygamberlerin işi sapasağlam yerine oturur ve yüce Allah'ın onlar üzerindeki inayeti ardı arkasına gelir. Marifet nurları kalblerinde parlamaya başlar, nihayet en ileri dereceye ulaşır, yüce Allah'ın peygamber olarak onları seçmek sureti ile şerefli hasletleri elde etmek bakımından -bu hususta herhangi bir eğitim ya da uygulama sözkonusu olmaksızın- en ileri noktaya ulaşırlar. Yüce Allah: ***"Tam erginlik çağına varınca kendisine hüküm ve ilim verdik"*** (Yusuf, 12/22) diye buyurmaktadır.

Kadı Iyad dedi ki: (Peygamberlere dair) haber nakillerini bilenlerden hiçbir kimse daha önceden kâfir ya da müşrik olduğu bilinenler arasından herhangi bir kimsenin seçilerek ve peygamberlik verildiğini nakletmiş değillerdir. Zaten bu bahsin dayanağını nakil teşkil eder. Bazıları da kalblerin bu yolu izleyen kimselerden nefret ettiğini delil diye göstermişlerdir. Kadı Iyad (devamla) dedi ki: Ben de diyorum ki: Kureyşliler Peygamberimiz (sav)'ı her tür-

(1) İlgili yerlerde geçtiği üzere, merhum müfessirimiz, kurban edilmekle imtihan edilenin, İsmail değil İshak olduğu görüşündedir.

lü iftiraya maruz bıraktılar. Ümmetlerin kâfirleri de kendi peygamberlerini el lerindeki bütün imkan ve uydurmalarla ayıpladılar. Yüce Allah bunları nass larıyla bize bildirmiş ya da raviler bizlere bunları nakledegelmişlerdir. Fakat bütün bunlar arasında onlardan herhangi bir peygamberin kendi ilahlarını red dedip daha önce onlarla birlikte yapmış olduğu bir işi terkettiğinden ötürü yerilmek sureti ile azarlandığına dair herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Böyle bir şey olmuş olsaydı, hiç gecikmeden bu tenkidlerini yaparlar, çeşitli mabudlara ibadet etmiş olmasını delil diye ileri sürerlerdi. Bu daha önceden tapınmış olduğu varlıklardan onları uzak tutuyor diye, o peygamberleri azarlamalarından, kendi ilahlarını ve daha önce atalarının tapındıklarını terketmekten vazgeçmelerini söyleyerek onlara karşı çıkmalarından daha ağır ve delil olarak daha katî bir delil olurdu. Peygamberlere muhaliflerin tamamının böyle bir delil getirmemiş olmaları onların böyle bir delil getirme imkanı bulamamış olduklarını göstermektedir. Çünkü böyle bir şey olmuş olsaydı, onların böyle bir delil getirdikleri nakledilir ve yüce Allah'ın naklettiği: *"Onları daha önce yöneldikleri kıblelerinden döndüren nedir?"* (el-Bakara, 2/142) sözlerini söyleyerek kıblenin değiştirilmesi hakkında susmadıkları gibi, bu konuda da susmazlardı.

3- Peygamberimiz Kendisine Vahiy Gelmeden Önce Herhangi Bir Dine Göre İbadet Ediyor muydu?:

İlim adamları Peygamberimiz (sav)'ın vahiyden önce herhangi bir dine göre ibadet edip etmediği hususu hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır.

Kimisi mutlak olarak böyle bir şeyin olmadığını ve aklen de bunun imkansız olduğunu belirtmiştir. Bunlar derler ki: Çünkü başkasına tabi olduğu bilinen bir kimsenin sonradan metbu (kendisine uyulan bir kimse) olması uzak bir ihtimaldir. Onlar bunu tahsin ve takbih (eşya ve olayların güzel ve çirkin görülmesi) ilkesine bina ederek söylemişlerdir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Peygamber (sav)'ın durumu hakkında bir şey söylenemez ve bu hususta onun hakkında katî bir hüküm vermeyi terketmek gerekir. Zira akıl bu ikisinden herhangi birisini imkansız kabul etmediği gibi, nakil yolu ile bunlardan herhangi birisi de açıklık kazanmış değildir. Ebu'l-Mealî'nin kabul ettiği görüş budur.

Üçüncü bir kesim de şöyle demektedir: O kendisinden öncekilerin şeriatine göre ibadet ediyor ve ona göre amelde bulunuyordu. Ancak bu kanaati benimseyenler muayyen olarak hangi şeriat olduğunu tayin etmekte farklı görüşlere sahibtirler. Bir kesimin kanaatine göre o İsa'nın dini üzere idi. Çünkü İsa'nın dini kendisinden önceki bütün din ve şeriatleri neshetmiş-

tir. Dolayısıyla bir peygamberin neshedilmiş bir din üzere olması mümkün değildir. Bir diğer kesim ise onun İbrahim (a.s)'ın dini üzere olduğunu kabul etmiştir. Çünkü o İbrahim'in soyundandı ve o peygamberlerin babasıdır. Bir diğer kesim ise onun Musa'nın dini üzere olduğu kanaatindedir. Çünkü onun dini dinlerin en eskisidir.

Mutezile'nin kanaatine göre ise; belli bir din üzere olması kaçınılmaz bir şeydir. Ancak muayyen olarak hangi din üzere olduğu bizim tarafımızdan bilinen bir husus değildir.

Şu kadar var ki, bizim imamlarımız (mezhebimizin önde gelen ilim adamları) bu görüşlerin hepsini çürütmüşlerdir. Zira -her ne kadar akıl bunların hepsinin mümkün olduğunu kabul ediyor ise de- bunlar çelişkili görüşlerdir ve bunlarda katî bir delalet bulunmamaktadır.

Katî olarak söylenebilecek şu ki Peygamber (sav); ümmetinden bir fert ve bütün şeriatine muhatab birisi olmasını gerektirecek şekilde herhangi bir peygambere müntesib değildi. Aksine onun şeriati kendi başına bağımsız bir şeriat olup hüküm koyucu yüce Allah tarafından ayrıca ona verilmiş bir şeriattir. Peygamberimiz (salat ve selam ona) yüce Allah'a iman eden bir mümin idi, hiçbir puta secde etmedi, Allah'a ortak koşmadı, zina etmedi, içki içmedi. Gece eğlencelerine katılmadı, el-Matar diye bilinen hilfte de el-Muttayyib'in Hilfinde de bulunmadı.

Aksine yüce Allah onu bu hususlardan uzak tutmuş ve korumuştur. Denilse ki: Osman b. Ebi Şeybe senedini kaydederek Cabir'den rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) müşrikler ile birlikte onların birtakım merasimlerinde bulunuyordu. Biri diğerine şöyle diyen iki meleğin seslerini arkasında duydu: Git, bunun arkasında dur. Öteki ise: Henüz putları daha yeni selamlamış iken nasıl gider onun arkasında dururum? demişti. Bundan sonra bir daha putların selamlama töreninde bulunmadı.

Buna cevab şudur: Bu hadisi İmam Ahmed b. Hanbel oldukça münker kabul etmiş ve: Bu uydurma yahutta uydurmaya benzer bir hadistir, demiştir.

Darakutnî de şöyle demiştir: Osman bu hadisin isnadında yanılmıştır. Hadis genel olarak münkerdir, senedi üzerinde ittifak yoktur, ona iltifat edilmez. Peygamber (sav)'ın bilinen hali ilim ehlince bunun aksinedir. Çünkü o: "Putlara nefret içime yerleştirildi" diye buyurmuştur. Ayrıca Bahira kıssasında Peygamber (sav)'a amcası Ebu Talib ile birlikte henüz küçük bir çocukken Şam'a yaptığı yolculuk sırasında onunla karşılaştığında, Lat ve Uzza adına yemin verdirip onda peygamberlik alametlerini görüp bu konuda onu sınamak isteyince, Peygamber (sav) kendisine şöyle demişti: "Onlar adıyla bana hiçbir şey sorma. Allah'a yemin ederim onlara buğzettiğim gibi hiçbir şe-

ye buğzetmiyorum." Bunun üzerine Bahira ona şöyle demişti: O halde Allah adına sana soracağım sorulara cevap vermeni istiyorum. Peygamber: "İstediğini sor" demişti. Aynı şekilde onun sîretinden ve yüce Allah'ın kendisine verdiği ilahi tevfikten de bilinen şu ki: O nübuvvetinden önce hac esnasında Müzdelife'de vakfe yapmak hususunda müşriklere muhalefet ediyor, kendisi Arafe'de vakfe yapıyordu. Çünkü Arafe İbrahim (a.s)'ın vakfe yaptığı yer idi.

Denilse ki: Şanı yüce Allah: *"De ki: Hayır, (biz) hanif olarak İbrahim'in dinine (uyarız)"* (el-Bakara, 2/135); *"Hanif olarak İbrahim'in dinine uy... diye vahyettik"* (en-Nahl, 16/123); *"O... diye dinden... size şeriat yaptı."* (eş-Şura, 42/13) diye buyurmaktadır. Bütün bunlar ise onun belli bir şeriate göre ibadet etmesini gerektirmektedir. Buna cevab şudur: Burada sözü edilen hususlar şeriatler arasında ayrılığın sözkonusu olmadığı, tevhid ve dinin dimdik ayakta tutulması hususları ile ilgilidir. Nitekim daha önce bu birkaç yerde açıklandığı gibi bu sûrenin: *"...dinden... size de şeriat yaptı."* (eş-Şura, 42/13) buyruğu açıklanırken de ifade edilmişti. Yüce Allah'a hamdolsun.

4- Bu Âyet-i Kerime'de Sözkonusu Edilen "Kitab" ve "İman"ın Mahiyeti:

Bu husus böylece açıklandığına göre şunu belirtelim ki; ilim adamları yüce Allah'ın: **"Kitabın da, imanın da ne olduğunu bilmezdin."** buyruğunun tevili hususunda farklı görüşlere sahibtirler. Bir kesim bu âyet-i kerimede iman, imanın şeraii ve alametleridir, demişlerdir. Bu görüşü es-Sa'lebî nakletmektedir. Bunun bu şeriatın tafsili hükümleri olduğu da söylenmiştir. Yani sen bu tafsilatı bilmeyen birisi idin. Çünkü iman lafzının şeriatın tafsili hükümleri hakkında kullanılması mümkündür. Bu görüşü de el-Kuşeyrî zikretmiştir.

Bir diğer görüşe göre: Sen vahiyden önce Kur'ân-ı Kerimi okuyacağını bilemediğin gibi, insanları imana nasıl davet edeceğini de bilemiyordun. Benzeri bir görüş de Ebu'l-Aliye'den nakledilmiştir.

Kadı Ebu Bekr de şöyle demektedir: Buradaki imandan kasıt farzlar ve hükümlerdir. Çünkü o daha önceden yüce Allah'ı tevhid ile mümin idi. Sonraları önceden bilmediği farzlar nazil oldu. Gelen yeni mükellefiyetlerle imanı artmış oldu.

Bu dört görüş de birbirine yakındır. İbn Huzeyme de şöyle demektedir: İman ile namazı kastetmiştir. Çünkü yüce Allah: *"Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir"* (el-Bakara, 2/143) diye buyurmaktadır. Buradaki imandan kasıt ise, Beytu'l-Makdis'e yönelerek kıldığınız namazdır. O halde lafız umumi olmakla birlikte maksat hususidir.

el-Huseyn b. el-Fadl şöyle demektedir: Yani sen bundan önce kitab nedir bilmediğin gibi, iman ehli kimdir de bilmiyordun. Bu da muzafın hazfedilmesi kabilinden bir ifadedir. Yani kimler iman edecektir? Ebu Talib mi? Abbas mı? Yoksa başkaları mı?

Sen beşikte iken ve ergenlik yaşından önce hiçbir şey bilmiyordun, diye de açıklanmıştır.

el-Maverdî buna yakın bir açıklamayı Ali b. İsa'dan nakletmektedir. Dedi ki: Sen eğer risalet olmasaydı kitabın ne olduğunu, eğer ergenlik yaşına gelmeseydin imanın ne olduğunu bilmeyecektin. Bir diğer açıklama da şöyledir: Eğer bizim sana nimetimiz olmasaydı kitabın ne olduğunu, bizim sana hidayetimiz olmasaydı imanın ne olduğunu bilmeyecektin. Bu açıklama da ihtimal dahilindedir.

Bu imanın ne olduğu konusunda da iki açıklama sözkonusudur. Birincisine göre Allah'a imandır. Bunu buluğdan sonra ve peygamberlikten önce biliyordu. İkincisi ise İslâm dinidir, bunu ise ancak nübuvvetten sonra bilebilmiştir.

Derim ki: Sahih olan Peygamber (sav)'ın yetişme çağından ergenlik çağına kadar -önceden geçtiği üzere- Allah'a iman eden bir kişi olduğudur. Yine denildiğine göre: **"Kitabın da, imanın da ne olduğunu bilmezdin"** buyruğu şu demektir: Sen kitabı tanımayan, imanı bilmeyen, ümmi bir kavimdendin. Dolayısıyla onlara getirmiş olduğunu, aralarından bunu bilenlerden bir kimseden almış olamazsın. Bu da yüce Allah'ın: *"Sen bundan önce hiçbir kitab okumuş değildin ve sağ elinle de onu yazmamıştın. O zaman batıl söyleyenler elbette şüphe ederlerdi"* (el-Ankebut, 29/48) buyruğuna benzemektedir. Bu anlamdaki bir açıklama İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

"Fakat Biz onu" İbn Abbas ve ed-Dahhak'ın dediğine göre imanı, es-Süddî'ye göre Kur'ân'ı, bir görüşe göre vahyi **"kendisiyle"** yani bu vahiy ile **"kullarımızdan dilediğimizi"** yani peygamberlik için seçtiğimizi **"hidayete iletiğimiz bir nur kıldık."** Bu buyruk yüce Allah'ın: *"O rahmetini dilediğine has kılar"* (Al-i İmran, 3/74) buyruğunu andırmaktadır.

"Kendisiyle" buyruğundaki zamirin tekil gelmesi şundan dolayıdır: Bir fiilin birçok isimlerinin bulunması aynı fiilin tek isminin bulunması gibidir. Nitekim: Senin gelişin ve gidişin hoşuma gider, denildiği vakit (hoşa giden şey) iki husus olduğu halde tek zamir kullanılır.

"Muhakkak ki sen dosdoğru yola" hiçbir eğriliği bulunmayan bir dine **"iletirsin."** Davet eder ve o yolu gösterirsin.

Ali: Dosdoğru kitaba iletirsin diye açıklamıştır. Asım, el-Cahderî ve Havşeb meçhul bir fiil olarak: "(وَإِنَّكَ لَتُهْدَى): Muhakkak ki sen... iletilirsin" yani o

yola çağırılırsın, diye okumuşlardır. Diğerleri ise faili malum bir fiil olarak: "(لتهدي): İletirsin" diye okumuşlardır. Ubeyy'in kıraatinde ise: "(وإنك لتدعو): Ve muhakkak ki sen... davet edersin" şeklindedir.

en-Nehhas dedi ki: Bu şekilde okunmaz. Çünkü bu ümmetin büyük çoğunlukla kabul ettiği şekle muhaliftir. Benzeri okuyuşlar okuyan kimsenin bir çeşit tefsiri olarak yorumlanır. **"Ve muhakkak ki sen... iletirsin"** buyruğunun, davet edersin şeklinde açıklanması gibi.

Ma'mer, Katade'den yüce Allah'ın: **"Ve muhakkak ki sen dosdoğru yola iletirsin"** buyruğu ile ilgili olarak: *"Esasen herbir topluluğun bir yol göstericisi olmuştur"* (er-Ra'd, 13/17) buyruğunu okuduğunu rivayet etmektedir.

"Allah'ın yoluna..." buyruğu daha önce **"...dosdoğru yola"** ifadesinden marifenin nekreden bedel olması şeklinde bir bedeldir. Ali, o Kur'ân-ı Kerim'dir, demiştir. İslâm'dır, diye de açıklanmıştır. en-Nevvas b. Sem'an bunu "Peygamber (sav)'dan..." diye de rivayet etmiştir.

"Göklerde ne var, yerde ne varsa" mülkiyetleri, kullukları ve yaratılışları itibariyle **"kendisinin olan Allah'ın yoluna. Şunu bilin ki, bütün işler Allah'a döner."** Bu buyruk öldükten sonra diriliş ve amellerin karşılığının görüleceğine dair bir tehdittir. Sehl b. Ebi'l-Ca'd dedi ki: Bir mushaf yandı, ondan sadece yüce Allah'ın: **"Şunu bilin ki bütün işler Allah'a döner"** buyruğu yanmadan kaldı. Yine bir mushaf suya düştü ve yüce Allah'ın: **"Şunu bilin ki bütün işler Allah'a döner"** buyruğu dışında tamamen silindi.

Hamd, sadece Allah'adır.

Şûra Sûresi burada sona ermektedir.

Zuhruf Sûresi

1-89. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de indiği icma ile kabul edilmiştir. Mukatil: Yüce Allah'ın: ***"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor"*** (ez-Zuhruf, 43/45) buyruğu müstesna demiştir. Seksendokuz âyettir.

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا
لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٣﴾

1. **Ha, Mim.**
2. **Mubîn kitab hakkı için.**
3. **Muhakkak Biz onu akıl edip anlayasanız diye Arapça bir Kur'ân kıldık.**

"Ha, Mim. Mubîn kitab hakkı için" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (el-Mu'min, 40/1. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. **"Ha, Mim"**in bir yemin, **"mubîn kitab hakkı için"** buyruğunun ise ikinci yemin olduğu da söylenmiştir. Esasen yüce Allah dilediği şeye yemin eder. Cevabı ise: **"Muhakkak Biz onu... kıldık"** buyruğudur.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: **"Kitab hakkı için"** yemininin cevabını -: "(نزل والله وَجَب والله): Allah'a yemin olsun indi, Allah'a yemin olsun vacib oldu" demek halinde olduğu gibi- "Ha, Mim" kabul edenler, **"mubîn kitab hakkı için"** buyruğu üzerinde vakıf yaparlar. Yeminin cevabını **"muhakkak Biz onu... kıldık"** kabul edenler ise **"mubîn kitab hakkı için"** buyruğu üzerin-

de vakıf yapmaz.

"Biz onu... kıldık" buyruğu, ona böyle isim verdik, onu böyle nitelendirdik demektir. Bundan dolayı iki mef'ule geçiş yapmıştır. Yüce Allah'ın: "(مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ): *Allah bahire... diye (adlandırılan) birşey kılmamıştır"* (el-Maide, 5/103) buyruğunda olduğu gibi.

es-Süddî de: Biz onu... bir Kur'ân olarak indirdik, diye açıklamıştır. Mücahid, onu (Arapça olarak) söyledik diye, ez-Zeccac ve Süfyan es-Sevrî ise onu böylece beyan ettik, diye açıklamışlardır.

"Arapça..." onu Arap dili ile indirdik, demektir. Çünkü herbir peygamberin kitabı kendi kavminin diliyle indirilmiştir. Bu açıklamayı Süfyan es-Sevrî ve başkaları yapmıştır. Mukatil de şöyle demiştir: Çünkü sema ehlinin dili Arapçadır.

"Kitab" ile peygamberlere indirilmiş bütün kitabların kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü "kitab" bir cins isimdir. Sanki yüce Allah indirmiş olduğu bütün kitablara yemin ederek Kur'ânı Arapça bir Kur'ân kıldığını dile getirmektedir. Yüce Allah'ın **"onu... kıldık"** buyruğundaki zamir sûrede her ne kadar kendisinden henüz söz edilmemiş ise de Kur'ân-ı Kerim'e aittir. Yüce Allah'ın: *"Doğrusu Biz onu Kadir gecesinde indirdik"* (el-Kadr, 97/1) buyruğu gibi.

"...Akıl edip anlayasanız diye..." hüküm ve manalarını kavrayasanız diye... Bu açıklamaya göre bu özellik sadece Araplara ait olur, acemler (Arap olmayanlar) için bu sözkonusu olmaz. Bu açıklamayı İbn İsa yapmıştır. İbn Zeyd ise şöyle demiştir: Belki iyice düşünürsünüz, anlamındadır. Bu açıklamaya göre ise bu Araplara da, Arap olmayanlara da umumi bir hitab olur. Hitabın **"mubîn"** olmakla nitelendirilmesi yüce Allah'ın bu kitapta -daha önce birkaç yerde de geçtiği üzere- hükümlerini ve farzlarını açık açık bildirmiş olmasından dolayıdır.

وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٤﴾

4. Muhakkak ki o, katımızdaki Ana kitapta çok yücedir, çok muhkemdir.

"Muhakkak ki o" yani Kur'ân-ı Kerim **"katımızdaki"** yanımızdaki **"Ana kitapta"** Levh-i Mahfuzda **"çok yücedir, çok muhkemdir."** Onda herhangi bir aykırılık ve çelişkinin bulunmadığı son derece sağlam ve yüce bir kitab-

tır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'ân'dır. Korunan bir kitaptadır."* (el-Vakıa, 56/77-78); *"Daha doğrusu o çok şerefli bir Kur'ân'dır, Levh-i Mahfuzdadır."* (el-Buruc, 85/21-22)

İbn Cüreyc dedi ki: Yüce Allah'ın:**"Muhakkak ki o"** buyruğunda kastedilen insanların iman, küfür, itaat ve masiyet türünden işledikleri amellerdir. **"Çok yücedir"** yani kendisine erişilip değişikliğe uğratılamayacak kadar yücedir, **"çok muhkemdir"** eksiklikten ya da değişikliğe uğratılmaktan yana korunmuştur, demektir.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah'ın ilk yarattığı şey Kalemdir. Ona yaratmayı murad ettiği herbir şeyi yazmasını emretti. O bakımdan bu kitab O'nun nezdindedir. Daha sonra da: **"Muhakkak ki o katımızdaki Ana kitapta çok yücedir, çok muhkemdir"** buyruklarını okudu.

Hamza ve el-Kisaî: "(أم الكتاب): Ana kitab" lafzındaki hemzeyi esreli okumuşlar, diğerleri ise ötreli okumuşlardır. Buna dair açıklamalar daha önceden (en-Nisa, 4/11-14. âyetler, 18. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

أَفَنَضْرِبُ عَنكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَن كُنتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ ﴿٥﴾

5. Siz haddi aşan bir kavimsiniz diye Zikri size bildirmekten vaz mı geçelim?

"... Zikri size bildirmekten vaz mı geçelim?" buyruğunda kastedilen ed-Dahhak ve başkalarından gelen rivayete göre Kur'ân-ı Kerim'dir. Zikirden kastın azab olduğu da söylenmiştir. Yani Biz sizi azablandırmaktan vazgeçerek haddi aşmanızın ve küfre sapmanızın karşılığını vermeyip cezalandırmayalım mı? Bu açıklamayı Mücahid, Ebu Salih ve es-Süddî yapmış olup el-Avfî de bunu İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Yine İbn Abbas şöyle demiştir: Buyruğun anlamı şudur: Sizler size verilen emirleri yerine getirmeksizin sizi azablandırmaktan vazgeçip affedeceğimizi mi zannettiniz? Yine ondan gelen rivayete göre buyruk, hem Kur'ân'ı yalanlayacaksınız, hem de cezalandırılmayacaksınız öyle mi? anlamındadır.

Yine es-Süddî şöyle demektedir: Yani Biz size emir vermeksizin, yasak koymaksızın sizi başıboş mu bırakacağız?

Katade dedi ki: Size emir vermeden, yasakları bildirmeden helak mi edeceğiz? anlamındadır. Yine ondan rivayete göre: Sizler ona iman etmiyorsunuz diye Kur'ân-ı Kerim'i indirmekten vazgeçip onu size indirmeyelim mi?

İbn Zeyd de böyle açıklamıştır.

Katade dedi ki: Allah'a yemin ederim, eğer bu Kur'ân-ı Kerim, bu ümmetin ilkleri arasında bulunanlar tarafından reddedildiğinde kaldırılmış olsaydı, şüphesiz helak edilirlerdi. Fakat yüce Allah rahmeti ile bu Kur'ân'ı onlara tekrar tekrar indirmeye devam etti.

el-Kisaî dedi ki: Bizim size karşı Zikri katlayıp düreceğimizi ve böylelikle size öğüt ve emir verilmeyeceğini mi sandınız?

Buradaki "Zikir"den tezekkür (öğüt alman)ün kastedildiği de söylenmiştir. Şöyle buyurulmuş gibidir: Sizler haddi aşan günahkar bir topluluksunuz diye size öğüt vermekten vaz mı geçelim? Bu açıklama: "(أن): **Diye"** buyruğunun hemzesini üstün okuyanların kıraatine uygundur. Hemzeyi esreli okuyanlar ise bunu şart edatı olarak kabul ederler, bundan önceki buyruklar da onun cevabı olur. Çünkü lafız olarak amel etmemiştir.[1] Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: "(وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ): ***Eğer mü'minler iseniz... faizden arta kalanı da bırakın"*** (el-Bakara, 2/278) buyruğudur.

Cevabın hazfedilmiş olduğu ve önceki ifadelerin buna delalet ettiği de söylenmiştir. Nitekim: "(أنت ظالم إن فعلت): Eğer bu işi yaparsan sen zalimsin" demeye benzer.

ez-Zeccac'a göre esreli okuyuşun anlamı haldir, çünkü ifadede söyletmek ve azarlamak anlamı vardır.[2]

"(صَفْحاً): **Vazgeçmek"** yüz çevirmek demektir. Mesela: "(صفحت عن فلان) tabiri "filanın suçundan yüz çevirdim (onu cezalandırmadım)" demektir. Yine: "(قد ضربت عنه صفحاً): Onu terkettim, ondan yüz çevirdim" demektir. Bu tabir: "Boynun yan tarafı" amlamındaki: (صفحة العنق) lafzından gelmektedir. Mesela: "(أعرضت عنه): Ona boynumun yanını çevirdim" anlamındadır. Şair şöyle demiştir:

صفوحاً فما تلقاك إلا بخيلةً فمن مَلّ منها ذلك الوصلَ مَلّت

"Yüz çevirerek (geçer gider yanımdan) seninle karşılaştı mı
mutlaka cimrilik eder,
Her kim bu haliyle ona kavuşmaktan usanırsa, o da usanır."

Âyet-i kerimedeki: "(صَفْحاً): Vazgeçmek" buyruğu mastar (mefu'l-i mutlak)

(1) Buna göre âyet-i kerimenin anlamı şöyle olur: Eğer siz haddi aşan bir kavim iseniz, Biz size Zikri bildirmekten vaz mı geçeceğiz?

(2) Sizin haliniz bu iken Biz size Zikri hatırlatmaktan vaz mı geçeceğiz? demek olur.

olarak nasbedilmiştir. Çünkü: "(أَنَضْرِبُ): **Vaz mı geçelim?"** buyruğu da: "(أنصفح): Vaz mı geçelim?" anlamındadır. İfadenin: "Bizler vazgeçenler olarak size Zikri bildirmekten vaz mı geçelim?" takdirinde olduğu da söylenmiştir. Tıpkı "filan kişi yürüyerek geldi" demeye benzer.

"Haddi aşan bir kavim" buyruğu müşrik olan bir kavim demektir.

"(أن): **Diye"** lafzındaki hemzenin üstün okunmasını Ebu Ubeyde tercih etmiş olup aynı zamanda İbn Kesir, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir'in de kıraati böyledir. Ebu Ubeyde der ki: Çünkü yüce Allah yaptıkları dolayısıyla onlara sitem etmiş ve onların böyle yapacaklarını önceden de bilmiştir.

وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِي الْأَوَّلِينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ
إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٧﴾ فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا
وَمَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨﴾

6. Halbuki öncekiler arasında da pekçok peygamber göndermişizdir.
7. Onlara bir peygamber geldikçe muhakkak onunla alay ederlerdi.
8. Biz onlardan kuvvet itibarı ile daha çetin olanları helak ettik. Öncekilerin misali daha evvel geçmiştir.

"Halbuki öncekiler arasında da pekçok peygamber göndermişizdir" buyruğundaki: "(كَمْ): **Pekçok"** lafzı "haberiyye" diye bilinen "kem: pekçok"dir. Bundan maksat çokluk bildirmektir. Yani Biz ne kadar çok peygamber gönderdik? Nitekim yüce Allah: "(كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ): *Onlar nice bahçeleri, pınarları geride bırakmışlardı"* (ed-Duhan, 44/25) diye buyurmaktadır. Onların geride bıraktıkları bahçeler, pınarlar ne kadar da çoktu! demektir.

"Onlara bir peygamber geldikçe" onlara bir peygamber geldiği her seferinde **"muhakkak"** senin kavmin seninle alay ettikleri gibi onlar da **"onunla alay ederlerdi."** Bu buyrukla yüce Allah peygamberi (sav)'ı teselli etmekte ve onun üzüntüsünü hafifletmektedir.

"Biz onlardan kuvvet itibarı ile daha çetin olanları helak ettik." Bunlardan daha güçlü kavimleri helak ettik.

Bu buyruktaki **"onlardan"** zamiri yüce Allah'ın: ***"Siz haddi aşan bir kavimsiniz diye Zikri size bildirmekten vaz mı geçelim?"*** (Zuhruf, 43/5) buyruğunda muhatab alınan müşriklere aittir. Onları muhatab aldıktan sonra onlardan gaib zamir ile sözetmektedir.

"(أشدّ): **Daha çetin"** lafzı hal olarak nasbedilmiştir, mef'ul olduğu da söylenmiştir. Yani Biz gerek bedeni yapıları itibariyle, gerek kendilerine uyanları itibariyle bu müşriklerden daha güçlü olan kimseleri helak etmişizdir.

"Öncekilerin misali" Katade'den rivayete göre cezaları **"daha evvel geçmiştir."** Öncekilerin safhası, dönemi diye de açıklanmıştır.

Bu buyruğu ile yüce Allah, (öncekilerin) küfürlerinden ötürü helak edildiklerini bunlara haber vermektedir. Bu açıklamayı en-Nekkaş ve el-Mehdevî nakletmiştir.

"Mesel: misal" nitelik ve haber anlamındadır.

وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٩﴾

9. Andolsun ki onlara: "Göklerle yeri kim yarattı?" diye sorsan, elbette: "Onları hüküm ve emrinde galib, her şeyi en iyi bilen yarattı" derler.

"Andolsun ki onlara" müşriklere **"göklerle yeri kim yarattı? diye sorsan, elbette: Onları hüküm ve emrinde galib** (el-Aziz) **herşeyi en iyi bilen** (el-Alim olan Allah) **yarattı derler."**

Böylece onlar yaratmayı ve yoktan var etmeyi kabul etmektedirler. Bununla birlikte cahillik ederek O'ndan başkasına ibadet ettiler. Buna dair açıklamalar daha önce başka yerlerde (mesela el-En'am, 6/1. âyet, 2 ve 5. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠﴾

10. O ki, yeri size döşek kılmış ve yolunuzu bulabilmeniz için orada size yollar açmıştır.

"O ki, yeri size döşek kılmış" buyruğu ile yüce Allah kendi zatını kudretinin mükemmel oluşu ile nitelendirmektedir. Bu, yüce Allah'ın kendi zatı hakkında haber verdiği bir ibtida (yeni başlangıç cümlesi)dir. Eğer bu kâfirlerin söyledikleri sözü haber veren bir ibare olsaydı, o vakit; "(الذي جعل لنا الأرض): O ki yeri bizim için bir döşek kılmıştır" diye buyurulması gerekirdi.

"(مِهَاداً): **Döşek";** yatak ve sergi, yaygı demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (Ta-Ha, 20/53. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Kufeliler bu lafzı -"he"den sonra elifsiz olarak- (مَهْداً) diye okumuşlardır.

"Ve yolunuzu bulabilmeniz" O'nun kudretinin eserlerini görerek, kudretine delil görmeniz **"için orada size yollar"** yani geçimlikler, bir açıklamaya göre de istediğiniz yere gidebilmeniz için yollar **"da açmıştır."**

"Yolunuzu bulabilmeniz için" buyruğu ayrıca yaptığınız yolculuklarda... (yolunuzu bulabilmeniz için) diye de açıklanmıştır ki; bu açıklamayı İbn İsa yapmıştır. Bir diğer açıklamaya göre: Belki Allah'ın üzerinizdeki nimetini bilirsiniz... anlamındadır. Bu açıklamayı Said b. Cübeyr yapmıştır. Geçim yollarınıza yol bulabilirsiniz... diye de açıklanmıştır.

وَالَّذِى نَزَّلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً بِقَدَرٍ ۚ فَأَنشَرْنَا بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا ۚ كَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾

11. O, gökten belli bir miktar su indirendir. Onunla ölmüş bir beldeyi canlandırdık. İşte siz de böylece çıkarılırsınız.

"O, gökten belli bir miktar su indirendir" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Yani indirdiği bu su Nuh kavmi üzerine indirilen ve oldukça bol olup sonunda onların suda boğulmalarına sebeb teşkil eden şekilde değil de, ne boğucu bir tufan, ne de ihtiyaca yetmeyecek kadar az olmayan bir miktarda demektir. Ta ki bu sizin ve davarlarınızın geçimine sebeb teşkil etsin.

"Onunla" o su ile **"ölmüş"** bitkiden yana kupkuru kesilmiş **"bir beldeyi canlandırdık"** diriltik. **"İşte siz de böylece"** kabirlerinizden **"çıkarılırsınız."** Çünkü buna kadir olan ötekine de kadir olur. Bu hususa dair güzel açıkla-

malar el-Araf Sûresinde (7/57. âyetin tefsirinde) güzel bir şekilde geçmiş bulunmaktadır.

Yahya b. Vessab, el-Ameş, Hamza, el-Kisaî ve İbn Amir'den naklen İbn Zekvan "çıkarılırsınız" anlamındaki buyruğu: "(يَخْرُجُونَ): Çıkarlar" diye "ye" harfini üstün, "ra" harfini de ötreli olarak okumuşlardır. Diğerleri ise meçhul bir fiil olarak okumuşlardır.

وَالَّذِى خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ
مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُا عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا
اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا
لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

12. O, bütün çiftleri yaratmış ve sizin için gemilerden ve hayvanlardan bineceğiniz şeyleri var etmiştir.
13. Ta ki onların sırtlarına binip kurulasınız. Sonra onların üzerine yerleşince, Rabbinizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: "Bunları bizlere müsahhar kılan, eksiklikten münezzehtir. Yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi;
14. "Ve esasen biz muhakkak Rabbimize döneceğiz."

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Bütün Çiftleri Yaratan O'dur:

"O, bütün çiftleri yaratmış." O Allah bütün çiftleri yaratmış olandır, demektir. Said b. Cübeyr: Bütün türleri diye açıklamıştır. el-Hasen de: Kışı ve yazı, geceyi ve gündüzü, gökleri ve yeri, güneşi ve ayı, cenneti ve cehennemi... diye açıklamıştır.

"Çiftler"den kastın erkek ve dişi canlılar olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn İsa yapmıştır. Bu buyrukla bitkilerin çiftlerini kastetmiştir, diye de açıklanmıştır. Nitekim yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Ve orada göze hoş gelen her çiftten bitkiler bitirdik."*** (Kaf, 50/7); ***"Orada her türden güzel bitkiler bitirdik."*** (Lukman, 31/10)

İnsanın yapıp ettiği ve karşı karşıya kaldığı hayır ve şer, iman ve küfür, fayda ve zarar, fakirlik ve zenginlik, sağlık ve hastalık demek olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Bu açıklama bütün görüşleri kapsar ve kapsayıcı özelliği ile de onları birarada ifade eder.

"Ve sizin için gemilerden ve hayvanlardan" develerden karada ve denizde **"bineceğiniz şeyleri var etmiştir."**

"Ta ki onların sırtlarına binip" buyruğundaki zamirin müzekker gelmesinin sebebi, yüce Allah'ın: **"bineceğiniz şeyleri"** buyruğuna ait olmasından ötürüdür. Bu açıklamayı Ebu Ubeyd yapmıştır. el-Ferra da şöyle demiştir: Yüce Allah "sırtlar" buyruğunu tekil bir zamire izafe etmiştir. Çünkü bundan kasıt cinstir. Dolayısıyla mana itibariyle tekil olan bu zamir, çoğul anlamındadır. Tıpkı "ceyş ve cund: ordu ve asker" lafızları gibidir. Bundan dolayı zamir müzekker gelmiş "sırtlar" kelimesi de çoğul gelmiştir. Bu türün sırtları üzerinde... demek olur.

2- Bu Buyruktaki "Hayvanlar: el-En'am" İle Kastedilenler:

Said b. Cübeyr dedi ki: Burada "el-en'am"dan kasıt, deve ve inek türüdür. Ebu Muaz ise sadece deve türüdür, demiştir. Peygamber (sav)'ın şu buyruğu dolayısıyla sahih olan da budur: "Bir adam bir seferinde bir ineğin sırtına binmiş iken inek ona: Ben bunun için yaratılmadım, ben ancak toprağı sürmek için yaratıldım, dedi. Peygamber (sav) buyurdu ki: "Buna ben, Ebu Bekir ve Ömer iman ettik."[1] Halbuki o sırada ikisi de (Ebu Bekir ve Ömer) orada değillerdi.

Buna dair yeterli açıklamalar en-Nahl Sûresi'nin baş taraflarında (16/7. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamdolsun.

3- Develer Üzerinde Yolculuk:

"Ta ki onların sırtlarına binip kurulasınız" buyruğunda, az önce sözünü ettiğimiz buyruğun da gösterdiği gibi, özellikle develeri kastetmektedir. Çünkü gemilerin içine binilir. Ancak yüce Allah âyetin başlarında her ikisini sözkonusu ettikten sonra sonra geleni onlardan birisine atfetmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte **"sırt"**ının, onun içi olarak kabul edilme ihtimali de vardır. Çünkü su, onun sırtını örter ve kapatır, iç tarafı ise dışarda kalır. Çünkü geminin içi oraya binenler için açığa çıkar ve görenler tarafından da görünür.

(1) *Buhari*, III, 1339; *Müslim*, IV, 1857; *Tirmizi*, V, 615; Tayalisi, *Müsned*, I, 309.

4- Bineklere Binerken Allah'ın Nimetini Hatırlamak:

"Sonra onların üzerine yerleşince" yani üzerlerine binince **"Rabbinizin nimetini hatırlayasınız..."** Nimetin hatırlanması karada ve denizde bunları bizim emrimize verdiği için Allah'a hamdetmektir.

Ve şöyle diyesiniz: **"Bunları bizlere müsahhar kılan"** bu bineği emrimize verip, bize itaatkar kılan **"eksiklikten münezzehtir."** Ali b. Ebi Talib'in kıraatinde: "(الَّذِي): ...an" lafzı (مَنْ) şeklindedir.

"Yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi." İbn Abbas ve el-Kelbî'nin açıklamasına göre buna takat getiremezdik. el-Ahfeş ve Ebu Ubeyde: bunları zabt-u rabt edemezdik, diye açıklamıştır. "Güç ve kuvvetleri bakımından birbirine denk" anlamından alındığı da söylenmiştir. Nitekim Araplar bir kimse kuvvet bakımından diğerinin benzeri ise: (هو قِرن فلان): O filanın dengidir" derler. Aynı şekilde: "(فلان مُقْرن لفلان): Filan kişi filanı zabt u rabt altına alır" denildiği gibi: "(أقرنت كذا): Şuna güç yetirdim" demektir. "(أقرن له): Ona güç yetirdi" böylece sanki: "(صار له قِرْنًا): Onun dengi oldu" denilmiş gibidir. Yüce Allah da: **"Yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi."** Buna takat getiremezdik diye buyurmuştur. Kutrub, Amr b. Ma'dî Kerib'in şu beyitini de zikretmektedir:

لقد علم القبائل ما عُقيلٌ لنا في النائبات بمقرنينا

"Kabileler bilirler ki Ukayl(lılar)
Bize musibet zamanlarında denk değildirler. (Bize güç yetiremezler.)"

Bir başkası da şöyle demiştir:

ركبتم صَعْبَتي أشراً وَحَيْفاً ولستم للصِّعاب بمقرنينا

"Büyüklenerek ve zalimlik ederek zorluğumda karşı çıktınız,
Halbuki sizler zorluklarda bize karşı koyamaz, güç yetiremezsiniz."

(المُقْرِن) Aynı zamanda "sahib olduğu davarların hakkından gelemeyen kimse" demektir. Böyle birisinin deve yahut koyunları olmakla birlikte, bu hususta ona yardım edecek kimsesi de yoktur. Yahut develerine su vermekle birlikte onları sağa sola dağılmaktan alıkoyacak kimsesi bulunmayan kişi demektir.

İbnu's-Sikkit dedi ki: Bu kelimenin aslı hakkında iki görüş vardır:

1- Bu kelime "güç yetirmek" anlamı ile: (الإقران)'den alınmış olabilir. Mesela: "(أقرن بقرن إقراناً): Güç yetirdi, yetirir" denilir. "(أقرنت كذا): Buna güç yetirdim ve onu zabt u rabt altına aldım" demektir. Böylece halat demek olan: (قرن)'e sağlamca bağlamış gibi olur.

2- Bu lafız yürüyüş esnasında birini diğerine bağlamak demek olan: (المقارنة)'den alınmış olabilir. Bu anlamda: "(قرنت كذا بكذا): Bunu şuna bağladım, bir araya getirdim" denilir.

5- Bineklere ve Gemilere Binme Adabı:

Şanı yüce Allah bu buyrukla bineklere bindiğimiz takdirde neler söyleyeceğimizi, bir başka âyet-i kerimede de Nuh (a.s)'ın söylediklerini bizlere aktarmak suretiyle gemilere binecek olursak, neler diyeceğimizi öğretmiş bulunmaktadır. Sözkonusu âyet-i kerime yüce Allah'ın: ***"Dedi ki: Binin içerisine! Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbin günahları bağışlayandır, Rahimdir"*** (Hud, 11/41) buyruğudur.

Nice hayvana binmiş kimse vardır ki, bineği tökezlemiş, yahut serkeşlik etmiş ya da onu sırtından yüzüstü atmış, yahut sırtından düşüp ölüp gitmiştir. Nice gemiye binmiş kimse vardır ki, gemi bir yerlerden çatlamış ve bundan dolayı suda boğulup gitmişlerdir. Binmek (Allah mübah kılmadan, esasen) yasak bir işe başlamak ve telef olmak sebeplerinden bir sebeb ile ilişkili olduğundan dolayı, bu ilişkiye geçmesi esnasında yüce Allah, helak olacağı günü unutmamasını ve kaçınılmaz olarak mutlaka öleceğini hatırlamasını emretmiştir. Çünkü mutlaka yüce Allah'a dönecek, O'nun hükmünden kurtulamayacaktır. Bunu kalbiyle, diliyle söylemeyi terketmemelidir; ta ki kendi nefsini ıslah etmek suretiyle Allah'a kavuşmaya hazırlıklı olsun. Onun bu şekilde bineğe binmesi yüce Allah'ın bilgisi gereği ölümünün sebeblerinden birisi iken, kendisi sakın bundan gafil kalmasın. Süleyman b. Yesar'ın naklettiğine göre bir topluluk, bir yolculukta iken bineklerine bindiklerinde: **"Bunları bizlere müsahhar kılan eksiklikten münezzehtir, yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi"** diyorlardı. Aralarında ise oldukça zayıf ve güçsüz olduğu için[1] yerinden hareket edemeyen bir dişi devesi olan birisi vardı. Bunun üzerine ben zaten bu deveye güç yetirebilen birisiyim, dedi. Fakat devesi serkeşlik ederek onu sırtından attı ve boynu kırıldı.

Rivayete göre bir bedevi, bir erkek devesine binmiş ve: Benim buna gü-

(1) Merhum müfessir burada: "zayıf ve güçsüz" anlamındaki: "razim" kelimesi ile ilgili Cevheri'nin *es-Sıhah* adlı eserinden yaklaşık üç satırlık bir sözlük açıklamsı aktarmaktadır. Hem tefsiri yapılan ayetle doğrudan ilişkili olmadığından, hem de bu açıklamaların özü zaten tercümede derc edildiğinden, ayrıca tercümeye gerek görmedik.

cüm yeter, demiştir. Ancak bu devesi öyle bir koştu ki sonunda onu yere yıktı ve boynu kırıldı.

Birincisini el-Maverdî, ikincisini de İbnu'l-Arabî zikretmiştir. (İbnu'l-Arabî) dedi ki: Herhangi bir kulun onu söylemeyi terketmemesi gerekir. Bununla birlikte bunu dille söylemek vacib değildir. O bineğine ne zaman binerse, özellikle de yolculuk esnasında hatırına geldiği takdirde:

سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ. وَإِنَّا إِلى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ اللهم أنت الصاحب في السفر، والخليفة في الأهل والمال ، اللهم إني أعوذ بك من وَعْثاء السفر، وكآبة المنقلب، والجَوْر بعد الكَوْر، وسوء المنظر في الأهل والمال

"Bunları bizlere müsahhar kılan, eksiklikten münezzehtir. Yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi ve esasen biz muhakkak Rabbimize döneceğiz. Allah'ım, yolculukta sahibimiz, ailemiz ve malımız üzerinde halifemiz Sensin. Allah'ım yolculuğun zorluk ve sıkıntılarından hoş olmayan geri dönüşten, işlerimin bir araya gelişinden sonra dağınıklığımdan, ailemi ve malımı kötü bir halde görmekten Sana sığınırım."

Amr b. Dinar dedi ki: Ebu Cafer ile birlikte Mudrike diye bilinen bir bahçedeki toprağına gitmek üzere bindim. O zabtedilmesi oldukça güç bir deveye bindi. Kendisine: Ey Ebu Cafer! Bunun seni yere yıkmasından korkmaz mısın? dedim. O şöyle dedi: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Herbir devenin sırtında bir şeytan vardır. Siz ona bindiğiniz vakit, Allah'ın size emrettiği şekilde Allah'ın adını anınız, sonra da onları kendiniz için kullanınız. Şüphesiz taşıyan (onların sırtında taşınmanızı sağlayan) Allah'tır."(1)

Ali b. Rabia dedi ki: Ali b. Ebi Talib'i bir gün bir bineğe binerken gördüm. Ayağını özengiye koyduğunda "bismillah" dedi. Bineğin sırtına kurulunca "elhamdulillah" dedi, sonra da: **"Bunları bizlere müsahhar kılan, eksiklikten münezzihtir. Yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi ve esasen biz muhakkak Rabbimize döneceğiz"** buyruklarını okudu. Sonra da: -üç defa- elhamdulillah vallahu ekber, dedi. (Devamla):

"(اللهم لا إله إلا أنت ظلمت نفسي فاغفر لي إنه لا يغفر الذنوب إلا أنت): Allah'ım, Senden başka hiçbir ilah yoktur. Ben kendi nefsime zulmettim. Sen bana günahlarımı bağışla, çünkü şüphesiz Senden başka günahları bağışlayan olmaz." dedi, sonra da güldü. Ben kendisine: Ne diye güldün? dedim. Şöyle cevab verdi: Rasûlullah (sav)'ı benim yaptığım gibi yaparken gördüm ve benim dediğimi söyledi, sonra da güldü. Ben de kendisine: Ey Allah'ın Rasûlü! Ne diye güldün? diye sorduğumda şu cevabı verdi: "Kul Allah'tan başka günahları ba-

(1) Hakim, *Müstedrek*, I, 612; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, X, 131; *Müsned*, IV, 221.

ğışlayan kimse olmadığını bildiği halde: "Allah'ım Senden başka hiçbir ilah yoktur, ben kendime zulmettim. Bana günahımı bağışla, çünkü günahları Senden başka bağışlayacak yoktur der. -Ya da demesine hayret edilir-" diye buyurdu.

Bu hadisi Ebu Davud et-Tayalisî Müsned'inde[1] ile Ebu Abdillah Muhammed b. Huveyzimendad *"Ahkam*(u'l-Kur'ân)"ında zikretmiştir. es-Sa'lebî de buna yakın bir rivayeti muhtasar olarak Ali (r.a)'dan rivayet etmiştir. Onun Ali'den rivayet ettiği lafız şöyledir: Peygamber (sav) ayağını özengiye koyduğu vakit: "Bismillah" derdi. Bineğin sırtına kurulduğunda da:

"(الحمد لله على كل حال سبحان الذي سخر لنا هذا وما كنا له مقرنين وإنا إلى ربنا لمنقلبون): Her halimiz dolayısıyla Allah'a hamdolsun. Bizlere bunları müsahhar kılan eksiklikten münezzehtir. Yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi. Esasen biz muhakkak Rabbimize döneceğiz" diye buyururdu. Gemiden ve bineklerin sırtından indiğiniz vakit de: "(اللهم أنزلنا منزلاً مباركاً وأنت خير المنزلين): Allah'ım sen bizi mübarek kılınmış bir yerde konaklandır. Sen konaklandırıcıların en hayırlısısın" deyiniz.[2]

İbn Ebi Necih de Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Her kim bineğe binip de: **"Bunları bizlere musahhar kılan eksiklikten münezzehtir, yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi"** demeyecek olursa, şeytan ona: Şarkı söyle der. Eğer bunu beceremezse, bu sefer ona: Haydi temennilerde bulun, der. Bunu en-Nehhas zikretmiştir.

Yakın arkadaşlarına: Geliniz atlar üzerinde yahut bir kayıkta gezinti yapalım, diyen ve beraberlerinde içki kaplarını, çalgı aletlerini taşıyarak binen kimselerin konumuna düşmekten Allah'a sığınır. Böyleleri içmeye devam ederler. Nihayet onlar bineklerinin sırtında yahut gemilerinin içinde yol alırlarken içkileri de tükenir. Şeytandan başkasını hatırlamazlar. Onun emirlerinden başkasına uymazlar.

ez-Zemahşerî dedi ki: Bana ulaştığına göre sultanlardan birisi aralarında bir aylık mesafe bulunan bir yerden bir yere gitmiş ve bu arada içki içip durmuş. Evine varıp yerleşinceye kadar ayılıp kendisine gelmemiş. Aldığı yolu farketmeksizin almış ve hiç de hissetmemiş. İşte bu şekilde binekleri sırtında yolculuk yapanların işi ile, Allah'ın bu âyet-i kerimede verdiği emir arasında ne kadar büyük bir fark vardır!

(1) İbn Hibban, *Sahih*, VI, 415; *Tirmizi*, V, 501.
(2) *Taberi*, XXV, 54 (Katade'nin sözü olarak)

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا ۚ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

15. Ona kullarından bir parça isnad edip yakıştırdılar. Muhakkak insan apaçık bir nankördür.

"Ona kullarından bir parça isnad edip yakıştırdılar." Katade'den rivayete göre, denk kimseleri isnad edip yakıştırdılar demektir. Maksat yüce Allah'ın dışında kendilerine ibadet olunanlardır. ez-Zeccac ile el-Muberred derler ki: Burada sözü edilen **"bir parça"**dan kasıt, kızlardır.

Müminlere onların cahilliklerinin hayret edilecek bir husus olduğunu anlatmaktadır. Çünkü onlar gökleri ve yeri yaratanın yüce Allah olduğunu kabul etmekle birlikte, O'na birtakım ortaklar yahut evlatlar isnad ettiler. Halbuki gökleri ve yeri yaratmaya kadir olanın, kendisi aracılığı ile güç kazanacağı yahut teselli bulacağı herhangi bir şeye muhtaç olmadığını bilemediler. Çünkü böyle bir hal, eksiklik gerektiren vasıflardandır.

el-Maverdî dedi ki: Araplara göre **"cüz**: bir parça" kızlar demektir. Mesela: "(قد أجزأت المرأة): Kadın kız çocuklar (cüzler) doğurdu" denilir. Şair de şöyle demektedir:

إن أجزأتْ حُرَّةٌ يوماً فلا عجبٌ قد تجزىء الحُرَّةُ البذكار أحياناً

"Hür bir kadın bir gün bir cüz'ü olursa (kız çocuk doğurursa) hayrete gerek yok; Çünkü hep erkek çocuk doğuran hür bir kadın, bazan da kız çocuk doğurabilir."

ez-Zemahşerî dedi ki: Tefsirdeki bid'atlerden birisi de **"bir parça"**yı kız çocuklar diye tefsir etmek ve "cüz'ün: bir parça"nın Arapçada dişilerin adı olduğunu iddia etmektir. Halbuki bu, Araplar hakkında uydurulmuş, sonradan ortaya çıkmış ve gerçek anlamı değiştirilmiş bir yalandan başka bir şey değildir. Onlar bu kadarı ile de kalmadılar, sonunda bu kökten: "(أجزأت المرأة): Kadın kız çocuklar doğurdu" kökünü dahi türettiler, sonra da beyit beyit uydurdular:

إن أجزأت حرة يوماً فلا عجب

زُوِّجْتُهَا من بنات الأوس مُجزِئة

"Hür bir kadının bir gün bir cüz'ü olursa (kız çocuk doğurursa)
hayrete gerek yok.
Evs kızları arasından kız çocuk doğuran olarak onunla evlendirildim."

Gerçek şu ki; yüce Allah'ın: **"Kullarından kimisi O'na bir parça isnad edip yakıştırdılar"** buyruğu daha önce geçen: ***"Andolsun ki onlara gökleri yeri kim yarattı, diye sorsan..."*** (ez-Zuhruf, 43/9) buyruğu ile ilişkilidir. Yani onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını soracak olursan, şüphesiz bunu itiraf ve kabul ederler. Halbuki onlar bu itiraf ile birlikte kullarından bir parçayı da ortak koştular ve O'nu yaratılmışların nitelikleriyle nitelendirdiler.

"Kullarından kimisi O'na bir parça isnad edip yakıştırdı" buyruğunun anlamı da, melekler Allah'ın kızlarıdır, demeleridir. Böylelikle onlar melekleri O'nun bir cüzü ve bir kısmı olarak kabul ettiler. Tıpkı çocuğun babasından bir parça ve bir cüz oluşu gibi.

"Bir parça" anlamındaki lafız iki ötreli olarak: (جزؤا) diye de okunmuştur.

"Muhakkak" kafir olan **"insan apaçık bir nankördür."** el-Hasen dedi ki: Musibetleri sayar, nimetleri unutur. **"Apaçık"** lafzı da küfrü açığa vuran demektir.

أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَيكُم بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾

16. Yoksa O, yarattıklarından kızlar edinip de oğlanları size mi ayırıp seçti?

"Yoksa O, yarattıklarından kızlar edinip de..." buyruğunda yer alan: "(أم): **Yoksa"** lafzındaki "mim" harfi sıladır (fazladandır). İfadenin takdiri, sizin melekler Allah'ın kızlarıdır diye iddia ettiğiniz gibi, O, yarattıklarından kız çocuklar mı edindi şeklindedir. Lafız istifham (soru) olmakla birlikte azarlamak, anlamını ihtiva etmektedir.

"Oğlanları size mi seçti?" Oğlanları özellikle size vererek, size ayrıcalık mı tanıdı? -Bu kökten olmak üzere- "(أصفيته بكذا): Ona şunu özelikle verdim, ayrıcalık tanıdım" demektir. "(صافيته): Ona samimi olarak sevgi besledim"; "(تصافينا): Ona samimi olarak sevgi duydum, birbirimize samimiyetle davrandık" demektir.

Yüce Allah kendileri adına oğlanları tercih etmekle birlikte, Allah'a kız ço-

cuklarını izafe etmelerinin hayret edilecek bir husus olduğuna dikkat çekmektedir. Halbuki O, evlat sahibi olmaktan yüce ve münezzehtir. Bir cahil O'nun evladı olduğunu vehmedecek olsa bile, niçin iki cinsten daha üstün kabul edileni O'na izafe etmiyor ve niçin bunlar iki türün daha değerlilerini kendileri adına seçerken daha aşağı olanı O'na nisbet ediyorlar. Bu da yüce Allah'ın: *"Erkekler sizin, dişiler O'nun mu? O takdirde bu, insafsızca bir paylaştırmadır"* (en-Necm, 53/21-22) buyruğunu andırmaktadır.

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾

17. Onlardan birine Rahman'a isnad ettiği şeyin müjdesi verilirse, gam ve kederle dolarak yüzü simsiyah kesilir.

"Onlardan birine Rahman'a isnad ettiği şeyin müjdesi verilirse" yani onun kız çocuğu olduğu bildirilirse **"gam ve kederle dolarak yüzü simsiyah kesilir."** Buna sebep bir açıklamaya göre; Allah'a yaptığı isnadın batıl oluşundan dolayıdır, bir diğer görüşe göre ona kız çocuğu olduğu müjdesi verildiğinden dolayıdır. Buna delil de en-Nahl Sûresi'nde yer alan: *"Onlardan birine kız çocuğu müjdesi verilince, kendisi pek öfkeli olarak yüzü simsiyah kesilir"* (en-Nahl, 16/58) buyruğudur. Onlardan herhangi birisine kızının doğduğu söylenecek olursa, bundan dolayı oldukça kederlenmek, öfke ve üzüntüsünden dolayı kederle dolarak yüzünün renginin değişmesi, görülen ve bilinen hallerinden idi. Araplardan birisi hakkında nakledildiğine göre karısı bir kız çocuk doğurmuş, bunun üzerine karısının bulunduğu evden uzaklaşmıştı. Kadın da şöyle demişti:

ما لأبي حمزة لا يأتينا ... يَظَلُّ في البيت الذي يلينا
غضبان ألا نلد البنينا ... وإنما نأخذ ما أعطينا

"Ne oluyor Ebu Hamza'ya ki, gelmiyor yanımıza da,
Yanıbaşımızdaki evde kalıyor?
Erkek doğurmuyoruz diye kızıyor bize,
Biz ancak bize verileni alırız."

"Simsiyah" buyruk, (مسودٌ) ile (مسوادٌ) diye de okunmuştur. Cemaatin okuyuşuna göre: "(وجهه): Yüzü" (ظلّ)'in ismi: "(مُسْوَدًّا): Simsiyah" ifadesi de onun haberi olur. Bununla birlikte: "(ظَلَّ): kesilir" lafzında "(احد): Biri" lafzına ait bir zamirde bulunabilir. O vakit bu **"kesilir"** anlamındaki fiilin ismi; **"yüzü"** lafzı da zamirden bedel olur. "(مُسْوَدًّا): Simsiyah" lafzı da "(ظَلَّ): **Kesilir"**in haberi olur. Diğer taraftan: "(وَجْهُهُ): **Yüzü"** lafzının mübteda olarak merfu okunması ve **"simsiyah"** anlamındaki lafzın onun haberi olarak merfu gelmesi de mümkündür. O takdirde; "(ظَلَّ): **Kesilir"** lafzının muhtevasında onun isminin varlığı kabul edilir, geri kalan cümle de onun haberi olur.

"Gam ve kederle dolu olarak" Katade'nin açıklamasına göre üzüntülü olarak, İkrime'ye göre ise; kederli ve düşünceli olarak; suskun diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn Ebi Hatim yapmıştır. Buna sebeb ise onun (yüce Allah'a isnad ettiği) örneğin tutarsızlığı, getirdiği delilin batıl oluşudur.

Meleklerin Allah'ın kızları olabileceğini kabul edenler de melekleri yüce Allah'a benzer kabul ederler. Çünkü evlat babanın cinsinden ve onun benzeridir. Hoşuna gitmediğinden ötürü kendisine izafe edilenler sebebiyle yüzü simsiyah kesilen kimsenin, kendisinden daha üstün ve yüce olana bu örneği isnad ettiğinden ötürü yüzünün simsiyah kesilmesi daha layıktır. Hele bu isnad yüce Allah'a yapılırsa durum ne olur?

Bu âyet-i kerimenin anlamına dair yeterli açıklamalar daha önce en-Nahl Sûresi'nde (16/58. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

أَوَ مَنْ يُنَشَّؤُا فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾
وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَٰنِ إِنَاثًا ۚ أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ ۚ
سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ ﴿١٩﴾

18. Süs içinde yetiştirilmekte olan ve tartışma sırasında açıklayamayanları mı (O'na evlat diye isnad ediyorlar)?

19. Ve onlar bizzat Allah'ın kulları olan melekleri de dişiler kabul ettiler. Acaba kendileri onların yaratılışlarına şahit mi oldular? Onların bu şehadetleri yazılacaktır ve sorgulanacaklardır.

Yüce Allah'ın: **"Süs içinde yetiştirilmekte olan..."** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- "Yetiştirilmekte Olan..." Anlamındaki Lafzın Anlamı ve Okunuşu:

Yüce Allah'ın: "(أَوَمَن يُنَشَّأُ): **Yetiştirilmekte olan... mı"** terbiye edilerek büyüyüp gelişmekte olan... mı, demektir.

"(النُّشوء): Terbiye" demektir. Mesela; bir kimse aralarında yetiştiği kabile için: "(نشأت في بني فلان نَشْأً ونشوءاً): Ben filan oğulları arasında yetiştim, terbiye oldum" der. (نُشِّيء) ile (انشيء) şekli aynı anlamdadır.

İbn Abbas, ed-Dahhak, İbn Vessab, Hafs, Hamza, el-Kisaî ve Halef "ye" harfini ötreli, "nun" harfini üstün, "şın" harfini de şeddeli olarak: "(يُنَشَّأُ): **Yetiştirilmekte"** diye okumuşlardır. Yani süs içerisinde terbiye edilip, büyümekte olan... anlamındadır. Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir, çünkü bu fiilde isnad daha yukarıda olanlara (yani yetiştirme işini yapanlara)dır. Diğerleri ise "ye" harfini üstün, "nun" harfini sakin olarak: "(يَنْشَأُ): Yetişen" diye okumuşlardır. Bu okuyuşu Ebu Hatim tercih etmiştir. Temeli derine doğru gidip yetişen, büyüyen anlamındadır. Asıl kökü; "(نشا): Yükseldi" fiilinden gelmektedir. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır. Buna göre **"yetiştirilmek"** müteaddi (geçişli) fiil iken, **"yetişmek"** fiili lazımdır (geçişsizdir).

2- Kadın İçin Süslenmek:

"Süs içinde" ziynet içinde... demektir. İbn Abbas ve başkaları şöyle demişlerdir: Bunlardan kasıt kız çocuklarıdır. Bunların kılık kıyafetleri erkeklerinkinden farklıdır.

Mücahid, Altın ve ipek kullanmakta kadınlara müsaade vardır deyip, bu âyet-i kerimeyi okumuştur.

el-Kiya et-Taberî dedi ki: Bu buyrukta süs eşyasının kadınlara mübah olduğuna delil vardır. Bu hususta icma gerçekleşmiş, buna dair haberler de sayılamayacak kadar çoktur.

Derim ki: Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre de o kızına şöyle dermiş: "Kızcağızım, sakın altın ile süslenmeyesin. Çünkü ben senin için cehennem alevinden korkarım."

"Ve tartışma" tartışırken delil ortaya koyma **"sırasında açıklayamayanları mı..."** Katade dedi ki: Lehine bir delil olmakla birlikte bir kadın konuştu mu mutlaka o delili kendi aleyhine çevirir.

Abdullah (b. Mesud)'ın Mushafında: "(وهو في الكلام غير مبين): Ve konuşma sırasında açıklayamayanları mı..." şeklindedir.

Ayetin anlamı şudur: Niteliği bu olan bir varlık hiç Allah'a izafe edilir mi? Böyle bir şeye imkan yoktur.

Süs içerisinde yetiştirilenlerin, onların altın ve gümüşten yaptıkları ve süs-

ledikleri putları olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Zeyd ve ed-Dahhak yapmıştır. **"Ve tartışma sırasında açıklayamayanları mı..."** buyruğu bu açıklamaya göre: cevap veremeyip, susanları mı... demek olur.

"(من): **olan..."** nasb mahallindedir. Onlar süs içinde yetiştirilmekte olanları Allah'a eş koştular, demek olur. Mübteda olarak merfu olması ve haberinin gizli olması da mümkündür. Bu açıklamayı da el-Ferra yapmıştır. İfadenin takdiri de şöyle olur: Yoksa bu durumda olan hiç ibadete layık olabilir mi?

Arzu edilirse ifadenin başına (bedel kabul edilip) döndürülmek suretiyle cer konumunda olduğu da söylenebilir. İfadenin başı da yüce Allah'ın: "(بِمَا ضَرَبَ): ***İsnad ettiği şeyin"*** (ez-Zuhruf, 43/17. âyet) buyruğudur. Yahutta yüce Allah'ın: ***"Yarattıklarından kızlar"*** (ez-Zuhruf, 43/16) buyruğundaki (ما)'dır. Şu kadar var ki; bu iki yerde bedel kabul edilmesi, soru edatı olan "elif"in bedel ile mübdelun minh arasında engel teşkil etmesinden dolayı zayıftır.

"Ve onlar bizzat Allah'ın kulları olan melekleri de dişiler kabul ettiler" buyruğundaki: "(عِبَادُ): Kulları" lafzını Kufeliler çoğul olarak okumuş ve Ebu Ubeyde de bunu tercih etmiştir. Çünkü bunda isnad daha ileri bir derecededir. Ayrıca yüce Allah onları, meleklerin Allah'ın kızları olduğu iddialarını yalanlamış ve bunların gerçekte Allah'ın kulları olduklarını, kızları olmadıklarını onlara haber vermiştir.

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre ise: "(عُبَّادُ الرَّحْمَنِ): Rahman'a çokça ibadet edenler..." diye okumuştur. Said b. Cübeyr dedi ki: Benim mushafımda: (عبد الرحمن) şeklindedir deyince, İbn Abbas ona: Onu sil ve: "(عِبَادُ الرَّحْمَنِ): Rahman'ın (Allah'ın) kulları" diye yaz. Bu kıraati doğrulayan yüce Allah'ın: ***"Bilakis onlar çok şerefli kullardır."*** (el-Enbiya, 21/26); ***"O kâfirler beni bırakıp kullarımı veliler edineceklerini mi sandılar?"*** (el-Kehf, 18/102) buyrukları ile: ***"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız şüphesiz sizin gibi kullardır"*** (el-Araf, 7/194) buyruklarıdır.

Diğerleri ise sakin bir "nun" ile: "(عند الرحمن): Rahman'ın nezdinde bulunan" diye okumuşlardır. Ebu Hatim de bu kıraati tercih etmiştir. Bu kıraatin delili de yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki Rabbinin nezdindekiler..."*** (el-Araf, 7/206) buyruğu ile ***"Göklerde ve yerde kim varsa O'nundur, O'nun yanında olanlar ise..."*** (el-Enbiya, 21/19) buyruğudur.

Buyruktan maksat, yüce Allah'a evlat isnad edişlerinde diğer taraftan meleklerin dişi olup Allah'ın kızları olduklarını delilsiz olarak ileri sürmelerinde yalancı olduklarını açıklayıp bilgisizliklerini ortaya koymaktır.

Meleklerden **"kullar"** diye sözedilmesi onlar için bir övgüdür. Yani ibu-

detin en ileri derecesinde olan varlıklara nasıl olur da ibadet ettiler? Diğer taraftan nasıl olur da herhangi bir delil olmaksızın onların dişi olduklarına hüküm verdiler.

Buradaki: "(الجعل): kılmak (meale göre: kabul etmek)" söylemek ve hüküm vermek anlamındadır. Nitekim: "(جعلت زيداً أعلم الناس): Zeyd'i insanların en bilgilisi kıldım" derken onun lehine böyle hüküm verdim, demektir.

"Acaba kendileri onların yaratılışlarına şahid mi oldular?" Yani meleklerin yaratılışlarında kendileri hazır mı idiler ki onların dişi olduklarına hükmettiler?

Denildiğine göre; Peygamber (sav) onlara: "Onların dişi olduklarını nerden biliyorsunuz" diye sormuş, kendileri de: Biz bunu atalarımızdan böyle duymuştuk. Ayrıca onların dişi oldukları hususunda yalan söylemediklerine de tanıklık ediyoruz, demişlerdi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Onların bu şehadetleri yazılacaktır ve sorgulanacaklardır"** diye buyurmaktadır. Yani ahirette bu şahidlikten sorumlu tutulacaklardır.

"...şahid mi oldular?" anlamındaki buyruğu Nafi' teshile uğramış ötreli hemze'nin başına gelen bir soru hemzesi ile: "(أُوشُهِدُوا): Şahid mi tutuldular, onlara gösterildi mi?" şeklinde okumuştur. el-Müseyyebî'nin kendisinden med ile okuduğuna dair gelen rivayetler dışındaki lafızlarda ise med ile okumamıştır. el-Mufaddal, Asım'dan bunun benzerini ve iki hemzeyi tahkik ile okuduğunu rivayet etmiştir. Diğerleri ise tek bir soru hemzesi ile: "(أَشُهِدُوا): Şahid mi oldular?" diye okumuşlardır.

ez-Zührî'den de haber cümlesi şeklinde: "(أُشْهِدُوا خَلْقَهُمْ): Yaratılışları onlara gösterildi (mi ki)" diye okuduğu rivayet edilmiştir.

"Yazılacaktır" lafzı genel olarak meçhul bir fiil şeklinde "te" harfi ötreli olmak üzere: (سَتُكْتَبُ) diye okunmuş, "(شَهَادَتُهُمْ): Bu şehadetleri" lafzı da merfu olarak okunmuştur.

es-Sülemî, İbn es-Semeyka ve Hafs'tan rivayetle Hubeyre "nun" harfi ile: "(سَنَكْتُبُ): Yazacağız" ve "(شَهَادَتَهُمْ): Onların bu şehadetlerini" şeklinde malum bir fiilin mefulü olarak nasb ile okumuşlardır. Ebu Reca'dan ise "şehadet" kelimesinin çoğulu ile: "(سَنَكْتُبُ شَهَادَاتِهِمْ): Onların yaptıkları bu şehadetler yazılacaktır" diye okuduğu rivayet edilmiştir.

وَقَالُوا لَوْ شَآءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ ۗ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾

20. Ve dediler ki: "Rahman dilese idi, biz onlara ibadet etmezdik." Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar ancak temelsiz bir zanda bulunuyorlar.

"Ve dediler ki: Rahman dilese idi..." Yani müşrikler alay etmek maksadıyla: Sizin iddianıza göre Rahman dilemiş olsaydı, biz bu meleklere ibadet etmezdik, dediler.

Onların söyledikleri bu söz, kendisi ile batılın kastedildiği hak bir sözdür. Herşey Allah'ın iradesi iledir. Onun iradesi ne şekilde ise o olur, ilmi de bu şekildedir. Fakat bunların ileri sürülerek delil gösterilmesi mümkün değildir. Yüce Allah'ın bildiğinin ve irade ettiğinin dışındaki herhangi bir hususun meydana gelmesi de -meydana gelmese dahi- O'nun kudreti içerisindedir. Eğer onlar putlara ibadet edecek yerde, Allah'a ibadet etmiş olsalardı yüce Allah'ın onların bu yaptıklarını murad ettiğini bilmiş olacaktık. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-En'am Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Müşrikler: Allah dileseydi biz de, babalarımız da ortak koşmazdık... diyecekler"*** (el-En'am, 6/148) ile Yasin Sûresi'nde: ***"Allah dilese idi kendilerini yedirebileceği kimseleri mi yedirelim?"*** (Yasin, 36/47) buyruğunda aynı anlamdaki açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur" buyruğu da daha önce geçen: ***"Ve onlar bizzat Allah'ın kulları olan melekleri de dişiler kabul ettiler"*** (Zuhruf, 43/19) buyruğu ile alakalıdır. Yani onlar: Melekler Allah'ın kızlarıdır derken, bu hususta herhangi bir bilgiye sahib değildirler. Bu açıklamayı Katade, Mukatil ve el-Kelbî yapmıştır. Mücahid ve İbn Cüreyc de şöyle demişlerdir: Maksat putlardır, yani putlara tapınmaya dair onların herhangi bir bilgileri yoktur. "(من علم): ...bir bilgi" lafzındaki: (من): Sıla (zaid)dir.

"Onlar ancak temelsiz bir zanda bulunuyorlar." Yani öyle tahmin ediyor ve yalan söylüyorlar. Yüce Allah'tan başkasına ibadet etmek hususunda herhangi bir mazaretleri yoktur.

Onların sözlerinin kapsamına şu da girmektedir: Bize bunu emreden Allah'tır ya da O, bizim bu halimizden razıdır. Bundan dolayı bize bu işi yasaklamıyor ve dünyada ayrıca bizi cezalandırmıyor.

أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾

21. Yoksa Biz onlara bundan önce bir kitab verdik de şimdi onlar buna mı tutunuyorlar?

Bu buyruk, daha önce geçen: ***"Onların yaratılışlarına şahid mi oldular"*** (Zuhruf, 43/19) buyruğa denk bir ifadedir. Yani: Onlar yaratılışlarında hazır mı bulundular, yoksa Biz bundan önce kendilerine bir kitap mı vermiştik? Yani Kur'ân'dan önce bu iddialarını doğrulayan bir kitapları mı vardır da onlar buna sımsıkı sarılmakta ve içindekiler gereğince amel etmektedirler?

بَلْ قَالُوٓا إِنَّا وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم مُّهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾ وَكَذَٰلِكَ مَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِى قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَآ إِنَّا وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم مُّقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾

22. Hayır, onlar: "Biz atalarımızı bir din üzere bulduk ve gerçekten biz onların izleri üzerinde doğruya erdirilmiş kimseleriz" dediler.

23. Senden önce de hangi kasabaya bir uyarıcı gönderdiysek, mutlaka oranın şımarık varlıklıları böylece: "Biz atalarımızı bir din üzere bulduk ve muhakkak bizler onların izlerine uyanlarız" demişlerdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- "Ümmet" Kelimesinin Anlamı:

"Bir din üzere" (buyruğunda **"din"** anlamı verilen **"ümmet"** lafzı) bir yol ve bir mezheb üzere, demektir. Bu açıklamayı Ömer b. Abdu'l-Aziz yapmıştır. O, Mücahid ve Katade elifi esreli olarak: (إِمَّةٍ) diye okuyorlardı.

Ümmet tarikat (yol) demektir. el-Cevherî der ki: Esreli olarak "immet" nimet demektir. Aynı zamanda "ümmet"in de bir söyleyişidir. Bu da tarikat (yol) ve din demektir. Bu açıklama Ebu Ubeyde'den nakledilmiştir. Adî b. Zeyd de "nimet" anlamında kullanarak şöyle demiştir:

ثم بعد الفلاح والملك والإ ... مة وارثهم هناك القبور

"Kurtuluş ve mülkten, bir de ümmet (nimet)den sonra,
İşte orada kabirler örttü onları."

Bu da Cevherî'den başkalarından nakledilmiştir.

Katade ve Atiyye de "ümmet üzere" lafzını din üzere diye açıklamışlardır. Kays b. el-Hatim'in şu beyiti de bu anlamdadır:

كنا على أمّة آبائنا ويقتدي الأخر بالأوّل

"Biz atalarımızın ümmeti (dini) üzere idik,
Zaten sonradan gelen önce gelene uyar."

el-Cevherî dedi ki: Ümmet tarikat ve din demektir. "Filanın ümmeti yoktur" tabiri dini ve izlediği bir mezhep yoktur, demektir. Şair de şöyle demiştir:

وهل يستوي ذو أمّة وكَفُورُ

"Hiç ümmet (din) sahibi bir kimse ile çokça kâfir olan birisi eşit olur mu?"

Mücahid ve Kutrub da: Din ve millet (şeriat) üzere, diye açıklamışlardır.

Kimi mushafta: "(قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى مِلَّةٍ): Onlar: Biz atalarımızı bir millet (din ve şeriat) üzere bulduk... dediler" şeklindedir.

Bu açıklamalar birbirine yakındır. el-Ferra'dan bir millet (din ve şeriat) üzere bir kıble üzere, diye açıkladığı nakledilmiştir. el-Ahfeş ise, istikamet (dosdoğru gidiş) üzere diye açıklamış ve en-Nabiğa'nın şu beyitini zikretmiştir:

حَلَفْتُ فلم أترك لنفسك ريبةً وهل يأثمَنْ ذو أمّة وهو طائع

"Yemin ettim artık senin için kuşkulanacak bir şey bırakmadım,
Hiç kendisi itaatkar olduğu halde dosdoğru giden bir kimse (ümmet sahibi kimse) günah işler mi (yalan yemin eder mi?)"

2- Geçmiş Atalara Uymakla Doğru Yolu Bulmak İddiası:

"Ve gerçekten biz onların izleri üzerinde doğruya erdirilmiş kimseleriz dediler." Yani biz onlar vasıtası ile hidayet buluruz. Bu buyrukta "doğruya erdirilmiş (hidayete iletilmiş)" diye buyurulmakta, diğer âyet-i kerimede de "uyanlarız" yani biz onlara uyarız dedikleri zikredilenmektedir. İkisi-

nin de anlamı birdir.

Katade dedi ki: **"Uyanlarız"** demek tabi olanlarız demektir. Bu buyrukta taklid çürütülmekte, geçersiz olduğu belirtilmektedir. Çünkü atalarını taklid ederek Allah Rasûlünün kendilerini davet ettiği husus üzerinde düşünmeyi terketmelerinden ötürü, onları yermektedir. Buna dair açıklamalar yeteri kadarıyla daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/180. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Mukatil'in naklettiğine göre bu âyet-i kerime, Kureyş'e mensub olan el-Velid b. el-Muğire, Ebu Süfyan, Ebu Cehil, Rabia'nın iki oğlu Utbe ile Şeybe hakkında inmiştir. Yani bunların söylediklerinin bir benzerini onlardan önce gelenler de söylemişti.

Yüce Allah bu buyruklarla peygamberini teselli etmektedir. Yüce Allah'ın: *"Sana, senden önceki peygamberlere söylenmiş olandan başka bir şey söylenmiyor"* (Fussilet, 41/43) buyruğu buna benzemektedir.

(Mealde "şımarık varlıklı" diye anlamlandırılan:) **Mutref:** Nimet içinde bulunan, nimete mazhar kılınan demektir. Burada kastedilenler ise hükümdarlar ve zorbalardır.

قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ ۖ قَالُوا
إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Ya ben size atalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirdi isem de mi?" dedi. Onlar: "Muhakkak bizler sizinle gönderilen şeyleri inkâr edenleriz" dediler.

"Ya ben size atalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirdi isemde mi?" dedi. Bu buyruktaki **"dedi"** anlamındaki lafız: "De ki" diye de okunduğuna binaen müfessirimiz şöylece açıklamıştır: Ey Muhammed kavmine de ki ben sizlere Allah tarafından doğruyu daha bir gösteren bir hidayet ile gelmedim mi?

"Onlar: Muhakkak bizler sizinle gönderilen şeyleri" yani bütün peygamberlerle gönderilenleri **"inkâr edenleriz"** dediler.

Hitap burada peygamber (sav)e olmakla birlikte lafız çoğul olarak gelmiş-

tir. Çünkü onu yalanlamak, onun dışındaki diğer peygamberleri de yalanlamak demektir.

Âyet-i kerimedeki: "Dedi ki" anlamındaki lafız "(قُلْ): de ki" diye de okunduğu gibi "size ... getirdi isem" anlamındaki lafız da: "(جِئْنَاكُمْ): Size getirdi isek" diye de okunmuştur. Yani bizler sizlere atalarınızın dininden daha ileri derecede hidayet ihtiva eden bir dini getirdi isek de mi atalarınıza uyacaksınız? Onlar da şöyle cevap verdiler: Biz atalarımızın dini üzerinde sebat göstereceğiz. Ondan asla ayrılmayacağız, istersen bize getirdiğin yol daha doğru olsun.

el-Bakara Sûresi'nde (2/170. âyet, 2. başlıkta) taklide ve taklidin yerilmiş olduğuna dair açıklamalar geçmiş olduğundan burada tekrarlamanın anlamı yoktur.

(Bu âyetin geri kalan bölümleri yazma nüshalarda bundan bir sonraki âyetlerin tefsirleri arasında derc edilmiştir. Biz o bölümü bu âyetle ilgili olduğundan dolayı burada tercüme ediyoruz).

(**"Dedi"** anlamındaki buyruk genel olarak "(de ki" diye okunmuştur. İbn Amir ve Hafz ise "(قَالَ): dedi" diye uyarıcı peygamberin onlara bu sözleri söylediğine dair haber mahiyetinde okumuşlardır. **"Ya ben size... getirdi isem de mi, dedi"** anlamındaki ifadeleri Ebu Cafer: "(قُلْ أَوَلَوْ جِئْنَاكُمْ): De ki ya biz sizlere... getirdi isek de mi" şeklinde "nun" ve "elif" ile (de ile ve elifsiz değil) Rasulullah (sav)ın bütün rasuller adına bir hitabı şeklinde okumuştur.

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٥﴾

25. Bunun üzerine Biz de onlardan intikam aldık, yalanlayanların akıbetlerinin nasıl olduğuna bir bak.

"Bunun üzerine Biz de onlardan" kıtlıkla, öldürülmekle, esir alınmakla **"intikam aldık"** işte peygamberleri **"yalanlayanların akıbetlerinin"** son durumlarının **"nasıl olduğuna bir bak."**

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾
إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾

26. Hani İbrahim babasına ve kavmine: "Muhakkak ben sizin ibadet etmekte olduğunuz şeylerden uzağım" demişti.

27. "Ancak beni yaratan müstesnâ. Gerçekten O, beni hidayete kavuşturacaktır."

"Hani İbrahim babasına ve kavmine... demişti" sözleri sen bunlara onun şu söylediklerini hatırlat demektir.

"Muhakkak ben sizin ibadet etmekte olduğunuz şeylerden uzağım."

"(البراء): Beri olmak, uzak olmak" lafzı bir ve daha fazla şahıslar için kullanılır. Bunun tesniyesi ve çoğulu olmadığı gibi müennes kipi de yoktur. Çünkü bu sıhhat yerinde kullanılan bir mastardır. O bakımdan tesniye ve çoğulu yapılarak "(البراءان والبراءون): Uzak iki kişi, uzak kişiler" denilmez. Çünkü ifade "(ذو البراء وذوو البراء): Beri olmak özelliğine sahip, beri olmak özelliğine sahip kimseler" demektir.

el-Cevherî şöyle demektedir: "(تبرّأت من كذا): Ben şundan teberri ettim, uzaklaştım"; "(أنا منه بَراء): Ben ondan beriyim, uzağım"; "(خَلاء منه): Ondan ayrıyım" denilir. Bunun ikili ya da çoğulu gelmez. Çünkü aslı itibari ile mastardır. "(سَمِعَ سَماعاً): İşitti, işitmek" gibi. Buna göre "(أنا بريء منه وخَلِيّ): Ben ondan beriyim, ondan uzağım, ayrıyım" denilmekle hem tesniye, hem çoğul, hem de müennes için kullanılmış olur. Çoğulu ifade etmek için "(نحن منه بُرَآء): Biz ondan beri, uzak kimseleriz" denilir. "(فقيه): Fakih"ın çoğulunun (فقهاء) diye gelmesi gibi. Çoğul olarak (بُراء) diye de gelir. Tıpkı "(كريم): Kerim"in çoğulunun (كِرام) diye gelmesi gibi. (أبراء) diye de çoğulu yapılabilir. "(شريف): Çok şerefli kimse" lafzının çoğulunun (أشراف) diye gelmesi gibi (أبرياء) diye de çoğulu yapılabilir. (نصيب) lafzının çoğulunun (أنصباء) gelmesi gibi. Bunun çoğulu (بريئون) şeklinde de yapılabilir.

Müennes için de: "(وامرأة بريئة بريئتان وهن بريئات وبرايا): beri (suçsuz) bir kadın, suçsuz beri iki kadın ve onlar beri suçsuz kadınlardır" şeklinde de kullanılır. Erkek için (بريء) şekli tekil olarak kullanılır, çoğul şekli de (بُراء) diye gelir. Tıpkı "(عجيب): Çok acaip" lafzının (عجاب) diye çoğulunun gelmesi gibi. Her ayın ilk gecesine de "el-bera" denilir. Ona bu ismin veriliş sebebi, ayın güneşten teberri etmesidir.

"Ancak beni yaratan müstesna" buyruğunda istisna muttasıldır. Çünkü onlar kendi ilahlarıyla birlikte Allah'a da ibadet ediyorlardı. Katade dedi ki: Onlar putlara ibadetle birlikte Allah Rabbimizdir, diyorlardı.

Bununla birlikte istisnanın munkatı olması da mümkündür. Yani beni yaratan beni doğru yola iletir. O yüce Allah'a güven ile ve hidayetin Rabbinden olduğu hususuna kavminin dikkatini çekmek için bu sözü söylemişti.

وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

28. Böylece onu -belki tekrar dönecekler diye- kendisinden sonra gelecekler arasında kalacak bir kelime kıldı.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Kalıcı Söz:

"Böylece onu... kalacak bir kelime kıldı" buyruğunda yer alan "(جَعَلَها): **Onu... kıldı"** lafzındaki zamir yüce Allah'ın: ***"beni yaratan müstesna"*** (Zuhruf, 43/27) buyruğuna racidir. Yine buradaki fail zamir yüce Allah'a aittir. Yani yüce Allah bu kelimeyi ve bu sözü soyundan gelecekler arasında kalıcı bir söz kıldı. Onlar ise çocukları, çocuklarının çocukları...dır. Yani Allah'tan başkasına ibadet etmekten beri ve uzak olmayı onlar birbirlerinden miras olarak devraldılar ve bu hususu birbirlerine tavsiye edip durdular.

"(العقب): Sonra gelecekler" bir kimseden sonra gelenlere denilir. es-Süddî dedi ki: Bunlardan maksat da Muhammed (sav)ın âlidir. İbn Abbas yüce Allah'ın: **"Kendisinden sonra gelecekler arasında"** buyruğu sonra yaratılacaklar arasında demektir. İfadede takdim ve tehir vardır ki anlam şöyledir: Şüphesiz ki o beni hidayete iletecektir, belki onlar da dönerler. Bunu da kendisinden sonra gelecekler arasında kalıcı bir söz kıldı. Yani onlara bu sözü Allah'tan başkasına ibadet etmekten tevbe ederler ümidi ile söyledi.

Mücahit ve Katade dedi ki: Buradaki sözden kasıt la ilahe illallahdır. Katade dedi ki: Kıyamet gününe kadar onun soyundan Allah'a ibadet edecekler bulunacaktır.

ed-Dahhak dedi ki: Söz; Allah'tan başkasına ibadet etmeyin sözüdür. İkrime ise İslâm'dır demiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"Sizi önceden de müslümanlar diye O adlandırdı."***(el-Hac, 22/78) el-Kurazî dedi ki: Bakara Sûresi'nde geçen âyet-i kerimede sözü edilen: ***"Oğullarım, Allah sizin için bu dini beğenip seçti..."*** (el-Bakara, 2/132) buyruğunda çocuklarına tavsiye ettiği İbrahim'in vasiyetini soyundan gelecekler ve evlatları arasında kalıcı söz kıldı.

İbn Zeyd dedi ki: Bu kelime onun: ***"Alemlerin Rabbine teslim oldum"*** (el-Bakara, 2/131) buyruğudur, dedikten sonra yüce Allah'ın: ***"Önceden de sizi müslümanlar diye O adlandırdı"*** (el-Hac, 2/78) buyruğunu okudu.

Buradaki **"söz"**den kastın peygamberlik olduğu da söylenmiştir. İbn Arabi dedi ki: Peygamberlik İbrahim soyundan gelenler arasında hep devam etti. Tevhitte asıl olanlar onlardır, onların dışındakiler ise bu hususta onlara tabi olan kimselerdir.

2. İbrahim (as)a Bu Lütfun Verilmesinin Sebebi

İbn Arabî dedi ki: Bu sözün nesiller ve çağlar boyunca kesintisiz olarak İbrahim'in soyunda devam etmesinin sebebi onun kabul olunan iki duasıdır. Birinci duası: ***"(Allah): 'Ben seni insanlara imam yapacağım' demişti. O da: 'Zürriyetimden de' demişti. Allah: 'Ahdim zalimlere erişmez' demişti"*** (el-Bakara, 2/124) buyruğunda sözkonusu edilmektedir. Yüce Allah onun bu duasına: Evet, diye cevap vermiş ve aralarından zalimlik edeceklerin ahdinin olmayacağını ifade etmişti.

İkincisi ise yüce Allah'ın: ***"Beni de oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut"*** (İbrahim, 14/34) buyruğunda dile getirilmektedir. Birinci duasını yüce Allah'ın: ***"Sonrakiler arasında bana bir doğruluk lisanı bağışla"*** (eş-Şuara, 26/84) buyruğunda dile getirildiği de söylenmiştir. İşte bundan dolayı her ümmet onu ta'zim eder. Onunla birlikte Sam yahut Nuh'ta soyu birleşenlerin hepsi onun oğullarının soyundan gelenler olsun, başkaları olsun onu ta'zim etmektedirler.

3. Soydan Gelenler Hakkında Kullanılan Terimler ve Bunlara Dair Açıklamalar

İbnul Arabî dedi ki: Burada "akit: Kişiden sonra gelecekler" ile anlam itibari ile ilişkili bir takım hususlardan söz edilegelmiştir. Bu hususlar ise bir takım hükümler ile alakalı olup umra ve vakıf akitlerinin sıralanışında etkileri vardır. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her hangi bir kimseye kendisine ve ondan sonra geleceklere bir umra (ömür boyu bir akardan bedelsiz faydalanma bağışı) verilecek olursa o umra kendisine verilen kişiye aittir. Onu verene bir daha dönmez. Çünkü o hakkında mirasçılığın sözkonusu olacağı bir bağışta bulunmuştur."[1] Bu umra yapılırken onbir ayrı lafız kullanılabilir:

a- Çocuk:

Çocuk (velet) mutlak olarak kullanıldığı taktirde kişinin kendisinden ve hanımından dünyaya gelmiş dişi ve erkek çocuklar hakkında kullanılır. Söz-

(1) ***Müslim***, III, 1245; ***Tirmizi***, III, 632; ***Ebu Davud***, III, 294; ***Nesai***, VI, 275, 276; ***Müsned***, III, 399

lük ve şer'i anlamı itibari ile kızçocukları kapsamaksızın sadece erkekler hakkında kullanılır. Bundan dolayı burada miras sadece tayin edilen erkek ve tayin edilen o erkeğin erkek çocukları hakkında sözkonusudur. Dişiler için geçerli değildir. Çünkü bu dişiler başka erkeklerdendir. Bundan dolayı bu lafız kullanılacak olursa onlar (kız çocuklar) böyle bir vakfın (umranın) kapsamına girmezler. Bu açıklamayı Malik, *el-Mecmuade* ve başka yerlerde sözkonusu etmiştir.

Malik'in de onun mütekaddim (erken dönemdeki) mezheb mensublarının tümünün de kabul ettiği görüş budur. Bu hususa dair delilleri arasında kız çocukların oğullarının mirastan pay almadıkları hususundaki icma ile yüce Allah'ın: ***"Çocuklarınız hakkında Allah size şöyle emrediyor"*** (en-Nisa, 4/11) buyruğudur.

İlim adamları arasından bir topluluğun kanaatine göre de kızların çocukları hem "evlat" hem de "akad"(çocuklar ve sonradan gelenler) kapsamına girerler. O bakımdan onlar da yapılacak vakıflarda vakıftan yararlanacaklar arasına girerler. Vakıf yapan: Ben bunu çocuklarıma (veledi) yahut akibime (benden sonra geleceklere) vakfettim, der. Ebu Ömer bin Abdi'l-Ber'in ve başkalarının tercih ettikleri görüş budur. Bunlar yüce Allah'ın: ***"Anneleriniz, kızlarınız... size haram kılındı"*** (en-Nisa, 4/23) buyruğunu delil göstermiş ve şöyle demişlerdir: Yüce Allah kız çocukları haram kıldığına göre yine kız çocuğun kızının da haram kılındığı icma ile kabul edilmiştir. O halde kız çocuğunun babası tarafından oğullarına (veled) ve kendisinden sonra geleceklere (akibine) vakıf yapması halinde babasının vakfının kapsamına girmesi gerekmektedir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-En'am Sûresi'nde (6/84. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

b. Oğullar (elbenu)

Kişi bu: oğluma (beni) vakıftır diyecek olursa tayin ettiği oğlunu aşmaz ve birden çok kimseyi kapsamaz. Eğer oğullarıma (veledi) diyecek olursa o vakit bu başkalarına da geçer ve oğlundan olan herkes hakkında sözkonusu olur. Eğer "oğullarıma (beniyye)" diyecek olursa erkekler ve dişiler kapsamına girer.

Malik dedi ki: Bir kimse oğullarına ve oğullarının oğullarına (benihi ve beni benihi) tasaddukta bulunacak olursa kızları ve kızlarının kızları da bunun kapsamına girer. İsa, İbnu'l-Kasım'dan kızlarına vakıfta bulunan kimse hakkında şunu rivayet etmektedir: Kızının kızları da sülbünden kızları ile birlikte bu vakfın kapsamına girerler. Mezhebine mensub çoğunluğun kabul ettiği görüş kızların oğullarının (veled) vakfedenin oğulları (beni) kapsamına

girmediği görüşündedirler.

Şayet Peygamber kızının oğlu el-Hasen hakkında: "Şüphesiz ki benim bu oğlum bir seyyiddir. Yüce Allah'ın onun vasıtasıyla müslümanlardan iki büyük kesim arasında barış yapacağını ümit ederim"[1] diye buyurduğu ileri sürülecek olursa biz de şöyle deriz: Bu bir mecazdır. O bununla Hasan(ra)nın şerefine ve önceliğine işaret etmek istemiştir. Nitekim bir kimsenin kızından olma oğlu hakkında o benim oğlum değildir, diyerek onu nefyetmesinin caiz olduğu bilinen bir husustur. Şayet kızının oğlu hakikat manası ile kendi oğlu olsaydı onu nefyetmesi caiz olamazdı. Eğer (peygamberin bu ifadesi) hakikat olsaydı, böyle bir ifade caiz olmazdı. Çünkü hakikatler gerçek nisbetlerinden nefyedilemezler. Nitekim kişinin annesine değil, babasına nisbet edildiği görülen bir husustur. Bundan dolayı Abdullah b. Abbas hakkında: O Haşimîdir denilmiştir. Annesi Hilalî (Hilaloğullarından) olsa bile Hilalî denilmemektedir.

Derim ki: Bu sahih olmayan bir delillendirmedir. Bilakis böyle bir kimse sözlükte de gerçek anlamıyla oğuldur. Çünkü onun hakkında da viladet (babadan doğuş) anlamı vardır. Diğer taraftan ilim ehli kimseler yüce Allah'ın: ***"Size anneleriniz ve kızlarınız haram kılındı"*** (en-Nisa, 4/23) buyruğundan hareketle kızın kızının da haram olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Bir başka yerde de yüce Allah: ***"Onun zürriyetinden Davud'a, Süleyman'a... hepsi salihlerdendi"*** (el-En'am, 6/84-85) diye buyururken İsa'yı da onun (İbrahim (a.s)'ın) zürriyetinden saymaktadır. Halbuki o daha önce orada açıklandığı gibi (soyundan gelen) kızının oğludur. Şâyet şair:

بنونا بنو أبنائنا ، وبناتنا بنوهن أبناء الرجال الأباعد

"Bizim oğullarımız babalarımızın oğullarıdır; kızlarımıza gelince,
Onların oğulları bize uzak adamların oğullarıdır"

demiştir denilecek olursa, onlara şöyle cevab verilir: Bunda delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü onun sözünün anlamı şudur: Maksat sadece erkek çocuklarının çocuklarıdır. Çünkü mirasçılık ve neseb noktasında oğullarının hükmünde olanlar onlardır. Kızlarının çocukları ise, bu bakımdan kızlarının hükmünde değildirler. Zira kızlarının çocukları ondan başkasına nisbet edilirler. İşte isimlendirmek bakımından ortaklıkları bulunmakla birlikte, hüküm itibariyle farklılıklarını haber vermekte ama kızların çocukları hakkında "veled: çocuk" isminin kullanılmayacağını belirtmemektedir. Çünkü o da bir ço-

(1) *Buhari*, Sulh 9, Fedaili'l-Ashab 22, Fiten, 20, Menakıb 35

cuktur. Kişi bazan kendi çocuğu hakkında: O benim oğlum değildir, çünkü o bana itaat etmiyor, benim onun üzerinde bir hak sahibi olduğunu görmüyor diyebilir ve bu sözleriyle de o çocuğun kendisinden olmadığını kastetmeyebilir. O sadece evlat olarak hükmünün kendisi ile ilgili olmadığını anlatmak istemektedir.

Bu beyitli kızın çocuğuna "oğul" adının verilmeyeceğine delil gösteren kimse, beyitin manasını bozmuş, faydasını da iptal etmiş ve bunu söyleyenin hakkında doğru olmayan bir te'vilde bulunmuş olur. Çünkü Arapçada -"veled (çocuk)" kelimesinin türediği "viladet (doğum)" kelimesinin anlamı daha açık ve güçlüdür diye- oğlun çocuğuna "ibn: Oğul" adı verilirken; kızın oğluna "oğul" adının verilmemesine imkan yoktur. Çünkü kız çocuğun oğlu da viladet (ondan doğmuş olma) gerçeği dolayısıyla onun çocuğudur. Oğlun çocuğu da viladete sebeb teşkil eden hususlar dolayısı ile onun çocuğudur. Malik'in -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- kızların çocuklarını çocuklara yapılan vakfın kapsamı dışına çıkarmasının sebebi, ona göre "veled: Çocuk" isminin onları dilde kapsamadığı kanaatinde olduğundan dolayı değildir. Bu kapsamın dışında tutmasının sebebi, miras almaya kıyas ettiğinden ötürüdür. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-En'am Sûresi'nde (6/84. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

c- Zürriyet:

Bu lafız "(ذرأ الله الخلق): Allah mahlukatı yarattı" tabirinden alınmıştır. Bunun kapsamına kızların çocukları da girer. Çünkü yüce Allah: ***"Onun zürriyetinden Davud'a, Süleyman'a... Zekeriyya'ya, Yahya'ya, İsa'ya..."*** (el-En'am, 6/84-85) diye buyurmuştur. Oysa İsa'nın onun (İbrahim'in) zürriyetinden olması, annesi dolayısı ile idi. el-Bakara Sûresi'nde de (2/124. âyet, 19. başlıkta) **"zürriyet"** kelimesinin türeyişi ile ilgili açıklamalar geçtiği gibi, el-En'am Sûresi'nde ***"onun zürriyetinden..."*** (6/84) âyetinde de geçmiş bulunmaktadır, tekrarın anlamı yoktur.

d- el-Akib (Sonradan Gelecekler):

Sözlükte bu, ister cinsinden olsun, ister olmasın bir şeyden sonra gelen şey demektir. Mesela: "(أعقب الله بخير): Sonradan Allah hayır getirdi" denilir. Sıkıntıdan sonra bolluk getirdi, demektir. "(أعقب الشيبُ السواد): Ağaran saçlar siyahlıktan sonra geldi" denilir. "(عَقَب يَعْقُب عقوباً وعَقْباً): Bir şey bir şeyin ardından geldi, gelir" demektir. İşte bundan dolayı adamın çocuklarına: "(عَقِبُهُ): Onun akibi" denilir. "(المِعْقاب من النساء): Kızdan sonra erkek doğuran ve bu şekilde sürüp giden kadın" anlamındadır. "Adamın akibi" ise çocukları ve

kendisinden sonraki çocuklarının kalan çocukları demektir. Akıbet de çocuk demektir. Yakub dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'de: **"Böylece onu kendisinden sonra gelecekler** (akibihi) **arasında kalacak bir kelime kıldı"** diye buyurulmaktadır.

Bütün mirasçılara "akib (sonradan gelenler)" denileceği de söylenmiştir. Akibet çocuk demektir. İşte bundan dolayı burada Mücahid bunu böylece tefsir etmiştir. İbn Zeyd: Burada zürriyet ile aynı anlamdadır, demiştir. İbn Şihab da: Bunlar çocuklar ve çocukların çocuklarıdır. es-Süddî'den az önce de nakledildiği üzere, başka açıklamalar da yapılmıştır.

es-Sıhah'da "akib" "kaf" harfi kesreli olarak ayağın arka kısmı demektir ve bu müennes bir kelimedir. "Adamın akibi" de onun çocukları ve çocuklarının çocukları demektir. Bu kelime (عَقِب) ile (عَقْب) şeklinde iki türlü telaffuz edilir, bu da müennestir. Bu açıklama el-Ahfeş'den nakledilmiştir.

"(عَقَبَ فلان مكان أبيه): Filan kişi babasını takib etti" ona halef oldu demektir. Bu mastar anlamında kullanılmış bir isimdir. Yüce Allah'ın: "(لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ): *Onun vukuunu yalanlayacak yoktur"* (el-Vakıa, 56/2) buyruğunda (Vaka'nın vuku bulmak anlamında) olduğu gibi. İlim adamlarından hiçbirisine göre akib ile veled lafızları arasında mana bakımından bir fark bulunmamaktadır. Şu kadar var ki zürriyet ile nesil hakkında ihtilaf edilmiştir. Bunların da veled ve akib konumunda olduğu söylenmiştir. Kızların çocukları Malik'in görüşüne göre; bu iki lafzın kapsamına girmez, kapsamlarına girdiği de söylenmiştir. Burada geçen zürriyet ile ilgili açıklamalar daha önceden el-En'am Sûresi'nde (6/84-85. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

e- Nesil:

İlim adamlarımıza göre bir kimsenin "benim neslim" demesi onun "çocuklarımın ve çocuklarımın çocukları" demesi gibidir. Bunun kapsamına kızların çocukları da girer, girmesi de gerekir. Çünkü -"nesil" kelimesinin fiili olan: "(نَسَلَ): Çıktı" anlamındadır. Kızların çocukları da bir bakıma ondan çıkmışlardır. Diğer taraftan (benim neslim derken) nesilleri devam ettiği sürece "sonradan gelecekler (akibi)" sözünde olduğu gibi, bunu tahsis eden bir ifade de bulunmamaktadır.

Kimi ilim adamımız da şöyle demiştir: Nesil, çocuk ve akib (sonradan gelenler) seviyesindedir. Kızların çocukları bunun kapsamına girmez. Ancak vakfeden kişinin: "benim neslim ve neslimin nesli" diyecek olması hali müstesna. Tıpkı; "benim akibim ve akibimin akibi" demesi gibi. Eğer, çocuk(lar)ım yahut akibim diye tekil olarak kullanacak olursa, kapsamına kız çocuklar girmez.

f, g- Al ile Ehl Aynı Şeydir. Yedinci Lafız da "ehl"dir.:

İbnu'l-Kasım dedi ki: Her iki lafız aynı şeyi ifade eder. Bunlar da asabe, erkek kardeşler, kızlar ve halalardır. Teyzeler kapsamına girmez. "Ehl"in asıl anlamı toplanmak, biraraya gelmek demektir.

"(مكانٌ آهل): Topluluğun bulunduğu bir yer" denilir. Bu da asabe ile ve kadınlardan yakın akrabalar arasına giren kimseler demektir. "Asabe" de bundan türemiş olup daha özel bir anlamı vardır. İfk (Aişe -r.anha-nın iftiraya uğradığını anlatan) hadisinde[1] şöyle denilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! (O) senin ehlindir. Biz hayırdan başkasını bilmiyoruz. Burada "ehil"den kasıt Aişe (r.anha)'dır. Fakat teehhül (akraba olma)nın esasını teşkil etmekle birlikte, zevce icma ile bu tabirin kapsamına girmez. Çünkü onun (nikah altında) sabit kalacağı katî değildir. Zira onunla kurulmuş olan nikah bağı değişikliğe uğrayabilir ve talak ile çözülebilir.

Malik de şöyle demiştir: "Muhammed'in alî takva sahibi olan herkestir. Ancak bu ifade bu kabilden (bu konu ile ilgili açıklama ihtiva eden) değildir. O bununla şunu kastetmektedir: İman akrabalık bağından daha özel bir bağdır. Bundan dolayı davet onu kapsar ve ondan rahmete erişmek maksadı gözetilir.

Ebu İshak et-Tunusî der ki: Ehlin kapsamına ebeveyn tarafından olan herkes girer. Böylelikle iştikakın (kelimenin türediği kökün) hakkını eksiksiz vermekle birlikte örfü ve mutlak kullanımı gözönünde bulundurmamıştır. Bu gibi tabirlerin anlamları ise ya hakikate bina edilir, veya mutlak kullanım esnasında örfe dayanılır. Bunlar iki ayrı lafızdırlar.

h- Karabet (Akrabalık) Hakkında Dört Görüş Vardır:

a- Malik ***"Kitab-u Muhammed b. Abdus"***de şöyle demektedir: Bunlar içtihad yolu ile tesbit edilecek ve yakının daha yakına tercih edileceği kimselerdir. Bunun kapsamına kızların çocukları da, teyzelerin çocukları da girmez.

b- Bunun kapsamına kişinin baba ve annesi tarafından akrabaları girer. Bu Ali b. Ziyad'ın görüşüdür.

c- Eşheb dedi ki: Bunun kapsamına erkek ve kadınlar cihetinden bütün "zevi'l-erham" girer.

d- İbn Kinane dedi ki: Bunun kapsamına amcalar, halalar, dayılar, teyzeler ve kızkardeşin kızları girer.

İbn Abbas da yüce Allah'ın: ***"De ki: Ben sizden buna karşılık -akrabalık-***

(1) *Buhari,* IV, 1517, 1774; *Müslim,* IV, 2129; *Müsned,* VI, 195.

ta sevgiden başka- ücret istemem" (eş-Şura, 42/23) buyruğu hakkında: Benimle sizin aranızdaki karabet (akrabalık) ilişkilerini gözetmenizden başka bir şey istemiyorum diye açıklama yapmış ve şöyle demiştir: Kureyş'in bütün kolları ile mutlaka Peygamber (sav)'ın akrabalığı vardır. İşte bu açıklama bunun sınırlarını tesbit etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

i- Aşiret:

Bunun kapsamını şu sahih hadis tesbit etmektedir: Şanı yüce Allah *"Yakın aşiretini uyar"* (eş-Şuara, 26/24) buyruğunu indirince, Peygamber (sav) Kureyş'in bütün kollarını çağırdı ve -önceden (arada) sözkonusu edildiği şekilde- ve hepsini ismen söyledi. İşte en yakın aşiret (akrabalar) bunlardır. Bunların dışında kalanlar ise -kayıtsız ve şartsız olarak- aşirettir. Lafız ise içtihad yolu ile -ilim adamlarımızın açıklamalarında az önce geçtiği gibi- daha yakın olan ve daha özel olana yorumlanır.

j- Kavim:

Bu "asabe" arasından kadınlar dışında özellikle erkekler hakkında yorumlanır. Bununla birlikte kavim erkek ve kadınları kapsamına alır. Her ne kadar şair:

وما أدري وسوف إخال أدري أقوم آل حصن أم نساء

"Bilemiyorum ileride belki bilebilirim,
Al-i Hısn kavim (erkek) midirler? Yoksa kadın mıdırlar?"

demiş ise de, o bununla şunu kastetmektedir: Bir erkek yardımcı olmak üzere kavmini çağıracak olursa, erkekleri kasteder. Eğer saygı duyulan bir husus için çağıracak olursa bunların kapsamına erkekler de, kadınlar da girer. O halde bu lafzın genel anlamını sıfat belirlerken, karine de tahsis etmektedir.

k- Mevali:

Malik dedi ki: Bunun kapsamına kendi mevalileri (azadlık ilişkisi bulunanlar) ile birlikte babasının ve oğlunun mevalileri de girer. İbn Vehb: Mevalisinin çocukları da kapsamına girer, demiştir. İbn Arabî dedi ki: Bundan çıkan sonuç şu ki bu tabirin kapsamına vela yoluyla bir kimseye mirasçı olanlar girer. (İbnu'l-Arabî devamla) dedi ki: İşte bu hususta söylenen söz-

lerin teferruatı ve Kur'ân ile sünnetin bunları açıklayan zahiri ile irtibatlı esasları bunlardır. Bu hususlaki etraflı açıklamalar ve tamamlayıcı bilgiler Mesail (fıkıh furuu) kitaplarında bulunur.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

بَلْ مَتَّعْتُ هٰٓؤُلَآءِ وَاٰبَآءَهُمْ حَتّٰى جَآءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُبِينٌ ﴿٢٩﴾
وَلَمَّا جَآءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾ وَقَالُوا
لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ اَهُمْ
يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِى الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ
بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

29. Gerçekten Ben onları ve babalarını kendilerine hak ve açıklayan peygamber gelinceye kadar faydalandırdım.
30. Hak onlara gelince: "Bu büyüdür. Muhakkak biz onu inkar edenleriz." dediler.
31. Ve dediler ki: "Bu Kur'ân iki kasabadan büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"
32. Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında geçimliklerini aralarında Biz paylaştırdık. Onların bir kısmı, diğer bir kısmına iş gördürsün diye kimini kimine derecelerle yükselttik. Rabbinin rahmeti ise onların toplayageldiklerinden hayırlıdır.

"Gerçekten Ben... faydalandırdım" anlamındaki buyruk: "(بَلْ مَتَّعْنَا): Gerçekten Biz... faydalandırdık" diye okunmuştur.

"Onları ve babalarını" mühlet vermek suretiyle dünya hayatında **"kendilerine hak"** yani Muhammed (sav) onlara tevhid ile İbrahim'in dininin aslını teşkil eden İslâmı -ki aynı zamanda bu yüce Allah'ın kendisinden sonra gelenler arasında kalıcı kıldığı sözdür- **"ve"** kendileri için ihtiyaç duydukları şeyleri **"açıklayan peygamber gelinceye kadar faydalandırdım."**

"Hak" Kur'ân-ı Kerim **"onlara gelince: Bu büyüdür ve muhakkak biz onu inkar edenleriz"** reddedenleriz **"dediler ve dediler ki: Bu Kur'ân iki kasabadan"** yani iki kasabadan birisinden olan **"büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"** Bu buyruktaki: "(عَلَى رَجُلٍ): Bir adam" lafzı "cim" harfi sakin olarak: (على رَجْل) diye de okunmuştur.

"İki kasabadan büyük bir adama" buyruğu yüce Allah'ın: *"O ikisinden inci ve mercan çıkar"* (er-Rahman, 55/22) buyruğuna benzemektedir. Yani ikisinden birisine demektir. Yahutta her iki kasabadan (birer kişi olmak üzere) iki kişiden birisine...

İki kasaba Mekke ile Taif'tir. İki adam ise biri Ebu Cehil'in amcası olan el-Velid b. el-Muğire b. Abdillah b. Ömer b. Mahzum'dur. Taif'ten olan şahıs ise Ebu Mesud Urve b. Mesud es-Sakafî'dir. Bu görüş Katade'ye aittir. Bir görüşe göre Taif'ten sözkonusu şahıs Umeyr b. Abdi Yalil es-Sakafî'dir, Mekke'den sözü edilen şahıs ise Utbe b. Rabia'dır. Bu da Mücahid'in açıklamasıdır.

İbn Abbas'tan rivayete göre ise Taif'in büyüğü Habib b. Amr es-Sakafî idi. es-Süddî dedi ki: Kinane b. Abd b. Amr'dır.

Rivayet edildiğine göre el-Velid b. el-Muğire -ki Kureyş'in reyhanı diye adlandırılırdı- şöyle derdi: Eğer Muhammed'in söylediği hak ise bunun ya bana ya da Ebu Mesud'a inmesi gerekirdi. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: **"Rabbinin rahmetini"** yani nübuvveti **"onlar mı paylaştırıyorlar"** da onu istedikleri kimseye bırakmaya kalkışıyorlar?

"Dünya hayatında geçimliklerini aralarında Biz paylaştırdık." Yani birtakım kimseleri fakir kılan, başkalarını zengin kılan Bizleriz. Dünyadaki işler bile onlara bırakılmamışken peygamberlik işi nasıl olur da onlara bırakılabilir?

Katade dedi ki: Sen bir adamı güçsüz, çaresi az, doğru dürüst konuşamaz olmakla birlikte, ona genişçe bir rızık verildiğini görürsün; bununla birlikte, oldukça güçlü ve yol yordam bilen, dili çok açık olan bir kimsenin de rızkının oldukça daraltılmış olduğunu görebiliyorsun.

İbn Abbas, Mücahid ve ondan gelmiş bir rivayete göre İbn Muhaysın **"geçimliklerini"** buyruğunu: "(مَعَايِشَهُمْ): Onların herbirisinin geçimini..." diye okumuşlardır.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani her iki kasabanın ileri gelenine de, verdiklerimizi verenler Bizleriz. Bununla birlikte buna sebeb onların Benim için değerli olmaları değildir. Ben üzerlerindeki nimeti geri almaya kadirim. Peki, onların nasıl bir üstünlüğü veya bir değerleri olabilir ki?

"Onların bir kısmını diğer bir kısmına iş gördürsün diye kimini kimine derecelerle yükselttik." Yani aralarında üstünlük farkı kıldık. Kimisi da-

ha üstün, kimisi daha az mertebede, kimisi başkan, kimisi yönetilecek durumdadır. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır. Bu üstünlüğün hürriyet ve kölelikle olduğu da söylenmiştir. Kimileri malik (efendi)dir, kimileri memluk (köle sahibi)dir. Zenginlik ve fakirlik ile birbirine yükselttik, diye de açıklanmıştır. Kimileri zengindir, kimileri fakirdir.

İyiliği emretmek ve münkerden sakındırmak ile... diye de açıklanmıştır.

"Onların bir kısmı diğer bir kısmına iş gördürsün diye" es-Süddî ve İbn Zeyd dedi ki: Yani Biz onların bir kısmını hizmetçi ve emir altında kıldık. Zenginler fakirleri ellerinin altında çalıştırırlar. Böylece onların kimisi kimisinin maişetini elde etmesine sebeb olur.

Katade ve ed-Dahhak da şöyle demişlerdir: Bu, onların kimisi kimisine malik olsun diye, demektir.

"(سُخْرِيًا): **İş gördürsün"** buyruğunun alay etmek anlamında olan: (السخرية)'den geldiği de söylenmiştir. Yani zengin fakirle alay etsin diye... el-Ahfeş dedi ki: "(سَخِرت به وسَخِرت منه ، وضَحِكت منه وضَحِكت به ، وهزئت منه وبه): Onunla alay ettim, ona güldüm, onunla alay ettim" bütün bu şekillerde söylenir. İsmi (السُّخرية) şeklinde "sin" harfi ötreli olarak kullanılır. (السُّخْرِيّ) şeklinde ötre ile ve: (السِّخْرِيّ) şeklinde "sin" harfi kesreli olarak da kullanılabilir. Bütün okuyucular: "(سُخْرِيًا): İş gördürsün" diye okumuşlardır. Ancak İbn Muhaysın ve Mücahid ise bu lafzı: (سِخْرِيًا) diye okumuşlardır.

"Rabbinin rahmeti ise onların toplayageldiklerinden" toplayageldikleri dünyalıklardan **"hayırlıdır"** daha üstündür.

Buradaki "rahmet" nübuvvet diye açıklandığı gibi, cennet diye de açıklanmıştır.

Denildiğine göre, farzın tamam ve eksiksiz kılınması çokça nafile yapmaktan daha hayırlıdır. Yine denildiğine göre yüce Allah'ın onlara lutfedip, ihsan ettiği şeyler, amellerinin karşılıklarını vermekten onlar için daha hayırlıdır.

وَلَوْلَآ اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ
لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾

33. Eğer insanlar tek bir ümmet olmayacak olsalardı, Rahmana kâfir olanların evlerinin tavanlarını üzerlerine çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Dünyanın Mahiyeti ve Değeri:

İlim adamları der ki: Yüce Allah dünyanın değersizliğini, öneminin azlığını sözkonusu ederek, eğer dünya sevgisi kalblere baskın gelip, bu da insanları küfre itmeyecek olsaydı, kâfirlerin evlerini ve basamaklarını altın ve gümüşten kılacak kadar nezdinde önemsiz olduğunu anlatmaktadır.

el-Hasen dedi ki: Buyruk şu anlamdadır: Eğer dünyaya meyledip ahireti terketmek sebebiyle insanların tümünün kâfir olmaları sözkonusu olmasaydı, Biz onlara dünyada belirttiğimiz şeyleri verecektik. Buna sebeb ise dünyanın yüce Allah nezdindeki önemsizliğidir. İbn Abbas, es-Süddî ve buna benzer müfessirlerin büyük çoğunluğu bu kanaattedir.

İbn Zeyd dedi ki: **"Eğer insanlar"** dünyayı istemek ve onu ahirete tercih etmek noktasında **"tek bir ümmet olmayacak olsalardı Rahmana kâfir olanların evlerinin tavanlarını, üzerlerine çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık."**

el-Kisaî dedi ki: Buyruk şu anlamdadır: Eğer kâfirler arasında zengin ve fakir bulunmasını, müslümanlar arasında da aynı şeylerin olmasını takdir etmiş olmasaydık, Biz kâfirlere, değersizliği sebebiyle -belirttiğimiz şekilde- dünyalığı verirdik.

2- "Sukuf: Tavanlar" Kelimesi ile "Buyut: Evler" Kelimesinin Okunuşuna Dair Açıklamalar:

İbn Kesir ve Ebu Amr "sin" harfini üstün, "kaf" harfini de sakin olarak çoğul anlamında tekil lafız halinde: "(سَقْفاً): Tavan" diye okumuşlardır. Bunu da yüce Allah'ın: "(فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ): *Üstlerindeki tavan başlarına yıkıldı"* (en-Nahl, 16/26) buyruğunu nazarı itibara alarak böyle okumuşlardır.

Diğerleri, -çoğul olmak üzere- "sin" ve "kaf" harflerini ötreli okumuşlardır. "(رَهْن): Rehin" kelimesinin çoğulunun: (رُهُن) şeklinde gelmesi gibi. Ebu Ubeyd dedi ki: Bu iki lafzın üçüncü şekilleri yoktur.

Bunun: (سقيف)'in çoğulu olduğu da söylenmiştir. Tıpkı "(كَثِيب): (Kum) yığın(ı)" kelimesinin çoğulunun: (كُثُب) şeklinde,: "(رَغِيف): Ekmek" kelimesinin çoğulunun: (رُغُف) diye gelmesi gibi. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

Bunun: "(سقوف): Tavanlar" lafzının çoğulu olduğu da söylenmiştir. Bu durumda bu çoğulun çoğulu olur. Tekili: (سَقْف): Tavan" şeklinde, çoğulu da: (سقوف) diye gelir. "(فَلْس) Fels: Bozuk para" lafzının çoğulunun: (فُلُوس) diye gelmesi gibi. Daha sonra da (çoğul olduğu söylenen sukûf kelimesinin vez-

ni olan: "fuul" veznini tekil bir isim gibi kabul ettiler ve bunun çoğulunu: (فُعُل) vezninde (sukuf şeklinde) getirdiler.

Mücahid'den gelen rivayete göre o "kaf" harfini sakin olarak: "(سَقْفاً): Bir tavan" diye okumuştur.

"(لِبُيُوتِهِمْ) Evlerinin" lafzındaki "lam"ın: (على) anlamında olduğu ve: "(على بيوتهم): Evlerinin üzerinde" demek olduğu da söylenmiştir. Bunun ("Rahman'a kafir olanlar" anlamından) bedel olduğu da söylenmiştir. Nitekim: "(فعلت هذا لزيد لكرامته): Ben bunu Zeyd dolayısıyla, onun değeri sebebiyle yaptım" demeye benzer. Yüce Allah da: "(وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ): *Anne ve babasına (yani) onların herbirine... altıda bir verilir."* (en-Nisa, 4/11) diye buyurduğu gibi burada da: "Rahmana kâfir olanların evlerinin... yapardık."[1] diye buyurmaktadır.

3- Üzerine Çıkılan Merdivenler:

Yüce Allah'ın: "(وَمَعَارِجَ): Merdivenler" buyruğu, basamaklar, merdivenler demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yaptığı gibi, cumhurun kabul ettiği görüş de budur. Bunun tekili: (معراج)dır, bu da "merdiven" demektir. "Mirac gecesi" de buradan gelmektedir, çoğulu: (معارج) ile (معاريج) şeklinde gelir. Nitekim **"anahtar"** anlamındaki kelimenin çoğulunun da: (مفاتح) ile (مفاتيح) şeklinde gelmesi gibi. Bu iki ayrı söyleyiştir.

Ebû Reca el-Utaridî ve Talha b. Musarrif: "(وَمَعَارِيجَ): Merdivenler" diye okumuşlardır. Bu lafız, üzerinde çıkılan merdivenler anlamındadır. el-Ahfeş şöyle demektedir: Bunun tekili: (مِعْرَج) ile (مَعْرَج) de kabul edilebilir. Tıpkı: "(مِرقاة): Merdiven" kelimesinin (مَرقاة) şeklinde de kullanıldığı gibi.

"Üzerlerine çıkacakları" buyruğu, bu merdivenler üzerinde çıkar ve yükselirler demektir. Mesela: "(ظهرت على البيت): Evin üzerine çıktım" denilirken, damına çıktım demektir. Çünkü bir şeyin üzerine çıkıp onun üzerine yükselen bir kimse, artık bakan kimseler tarafından rahatlıkla görülür. "(ظهرت على الشيء): Onu bildim" anlamında da kullanılır. "(ظهرت على العدوّ): Düşmanı yenik düşürdüm" demektir.

Benu Ca'deoğullarına mensub Nabiğa (el-Ca'dî) Rasûlullah (sav)'ın huzurunda şu beyitini okumuştur:

عَلَوْنَا السَّمَاءَ عِزَّةً ومَهَابَةً وإنا لنرجو فوق ذلك مظهرا

(1) Bu açıklamaya göre meal şöyle olur: "Rahmana kâfir olanlara, onların evlerine"

"İzzet ve heybet ile semaya yükseldik biz,
Ayrıca bunun da üzerine çıkmak için daha bir merdiven umarız."

Rasûlullah (sav) buna öfkelenerek: "Nereye?" diye sorunca, Nabiğa: Cennete diye cevap vermiş, peygamber de: "Evet, inşaallah" diye buyurmuştur.(1)

el-Hasen dedi ki: Allah'a yemin ederim, dünya ehlinin çoğunluğu (bunu keşke yapsaydı) diye arzu etmekle birlikte; o bunu yapmadı. Ya yapmış olsaydı, ne olurdu?

4- Bina Tavanının Üstü Kimin Hakkıdır?:

Bazı ilim adamları bu âyet-i kerimeyi, binanın yukarısına sahib kimsenin damda hak sahibi olmadığına delil göstermişlerdir. Çünkü yüce Allah kapıları evlere ait zikrettiği gibi, burada tavanları da evlere ait olarak söz konusu etmiştir. Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-in görüşü budur.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Buna sebeb evin, bir alan, duvar, tavan ve kapıdan ibaret oluşundan dolayıdır. Ev kime ait ise onun ana unsurlarına da sahibtir. Semaya kadar üst hakkının ona ait olduğunda da görüş ayrılığı yoktur. Altı hususunda ise farklı görüşler vardır. Kimisi ona aittir derken, kimisi de yerin altında onun herhangi bir hakkı yoktur, demiştir. Bizim mezhebimizde (maliki mezhebinde) her iki görüş de vardır. Daha öncekilerden İsrailoğullarına mensub kişi ile ilgili sahih hadis bu hususu açıklamaktadır: Bir adam birisinden bir ev satın almış, orada inşaat yaptığı sırada içinde altından bir testi bulmuş. O testiyi kendisine evi satana getirerek: Ben evi satın aldım, testiyi satın almadım deyince, satıcı da: Ben sana o evi içindekilerle birlikte sattım demiş. Herbiri ötekine vermek isterken aralarında peygamber(leri) şöyle hüküm vermiş: Onlardan birisi oğlunu diğerinin kızı ile evlendirsin ve bu mal her ikisinin olsun.(2) Doğrusu ise altın da, üstün de -satış esnasında bunların dışarda tutulması hali dışında- ev sahibinin olduğudur. Eğer bu iki yerden birisini satacak olursa, ondan kendisi ile faydalanabileceği kadarını hakeder, geri kalanı ise satana aittir.

5- Yapının Alt ve Üstüne (Kat Mülkiyetine) Ait Diğer Bazı Hükümler:

Bir yapının üst ve altı ile ilgili hükümlerden birisi de şudur: Eğer bir yapının üstü ve altı iki kişiye ait bulunup da alt binada tamiri gereken bir durum olur yahutta altın sahibi binasını yıkmak isterse, Suhnun'un Eşheb'den

(1) Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* VIII, 126.
(2) *Müslim,* III, 1345; *Buhari,* III, 1281; *İbn Mace,* II, 839; *Müsned,* II, 316; Deylemi, *Firdevs,* III, 275.

naklettiğine göre; Eşheb şöyle demiş: Eğer alttaki yapının sahibi yapısını yıkmak ister yahutta üstteki yapının sahibi üstüne bina etmek isterse, altta bulunan kimse ancak zaruret dolayısıyla ve yıkması üstte hak sahibi olana daha uygun gelmesi halinde yıkabilir; ta ki altın yıkılmasıyla üstteki de yıkılmış olmasın. Üstte bulunan kimse de kendi hakkında daha önce olmayan - alta sahib olana zarar vermeyecek kadar basit şeyler dışında- herhangi bir bina yapamaz. Eğer üsttekinin tavanından bir kereste kırılacak olursa, onun yerine öncekinden daha ağır gelmeyecek ve altın sahibine zarar vereceğinden korkulmayacak bir kereste yerleştirebilir.

Eşheb dedi ki: Evin (giriş) kapısı altta bulunanın sahibine aittir. Eğer alt yıkılacak olursa, altın sahibi onu bina etmeğe mecbur edilir. Yukarıda olanın altı bina etme gibi bir yükümlülüğü yoktur. Şâyet alttakinin sahibi, yeniden yapmayı kabul etmeyecek olursa, o vakit: Altı bina edecek bir kimseye bunu sat, denilir.

Alt birisinin yukarı bir başkasının olup altın tamire ihtiyacı bulunması hali ile ilgili olarak İbnu'l-Kasım'ın rivayetine göre Malik şöyle demiştir: Böyle bir binanın tamiratı altta bulunan bölümün sahibine aittir. Altını düzeltip tamir edinceye kadar yukarıyı gerekli desteklerle beslemek onun vazifesidir, çünkü altta bulunanın vazifesi yukarıda bulunanı ya bir yapı üzerinde yahutta gerekli şekilde desteklemek suretiyle taşımak görevi vardır. Aynı şekilde yukardakinin üstünde de bir başka yapı bulunuyor ise, yukarda olan ikinci yapının gereken şekilde desteklerle yerinde tutulması, ortada olana sahib olanın görevidir.

Şöyle de denilmiştir: İkinci katın askıda tutulması, alttaki bina yapılıncaya kadar onun üstündekinin görevidir. en-Numan b. Beşir'in Peygamber (sav)'dan şöyle dediğine dair hadisi bu hususta asli bir dayanaktır: Peygamber buyurdu ki: "Allah'ın hadleri üzerinde (onları işlememekte) dimdik duran kimsenin misali ile onların içine düşenin misali bir gemiyi (bölümlerini) paylaştırıp bir kısmına yukarısının bir kısmına da alt taraflarının isabet ettiği bir (yolcu) topluluğun haline benzer. Geminin alt tarafında bulunanlar su ihtiyaçlarını almak için üstlerinde bulunanların bulundukları yere giderler. O bakımdan (kendi aralarında) şöyle derler: Biz kendi payımızda bir delik açsak da üstümüzde bulunanlara eziyet vermesek (daha iyi olmaz mı?) Şâyet (diğerleri) bunları istekleri ile birlikte başbaşa bırakacak olurlarsa hep birlikte helak olurlar, eğer onların bu şekilde hareket etmelerini engelleyecek olurlarsa onlar da, bunlar da hep birlikte kurtulurlar."(1)

İşte bu aynı zamanda Malik ve Eşheb'in lehine bir delildir. Ayrıca bu ha-

(1) *Buhari*, II, 882; Münziri, *Tergib*, III, 159, 173.

diste şuna da delil vardır: Altta bulunan kimsenin yukarıda bulunana zarar verecek şekilde yeni şeyler yapmak hakkı yoktur. Eğer ona zarar verecek bir şey yapacak olursa, tek başına alttakinin ıslahını (düzeltilmesini) yapmak zorundadır. Yukarıda bulunanın sahibi onu zarar vermekten alıkoymak hakkına sahibtir. Çünkü Peygamber (sav): "Eğer onlara engel olurlarsa, onlar da diğerleri de hep birlikte kurtulurlar." diye buyurmuştur. Zalimden başkasının yahutta sünnette meydana getirilmesi caiz olmayan şeyleri yeniden ortaya çıkartması yasaklanmış kişilerden başkasının engellenmesi ise caiz değildir.

Ayrıca bu buyrukta emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkerin terkedilmesi sebebiyle cezalandırılmaya hak kazanılacağına delil de vardır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Enfal Sûresi'nde (8/25. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Yine bu hadiste kuranın ve kura çekmenin caiz olduğuna da delil vardır. Bu da daha önce Al-i İmran suresinde (3/44. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu hususların herbirisini belirtilen yerde izleyecek olursak, gereği gibi açıklanmış olduğunu göreceğiz. Hamd Allah'adır.

وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِئُونَ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًا ۚ وَإِنْ
كُلُّ ذَٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۚ وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾

34. Evlerinin kapılarını ve yaslandıkları tahtlarını da...
35. Altından süs eşyaları da (verirdik). **Bunların hepsi dünya hayatının metaından başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise Rabbinin yanında takva sahiplerinindir.**

"Evlerinin kapılarını" buyruğu "evlerinin kapılarını da (böyle) kılardık" demektir. Buradaki **"evlerinin"** lafzının daha önce geçen "Rahmana kâfir olanların" buyruğundan bedeli iştimal olduğu da söylenmiştir.(1)

"Kapılarını" gümüşten kılardık demektir.

"Ve yaslandıkları tahtlarını da" aynı şekilde (yapardık).

(1) Buna göre buyruk: Rahman'a kâfir olanlara (yani) onların evlerine... demek olur.

"(وَسُرُراً): Tahtlar da" kelimesi (السرير)'in çoğuludur. Bunun (الأسِرَّة)'in çoğulu olduğu da söylenmiştir. Bu da: "(السرير): Taht"ın çoğuludur. Bu durumda bu lafız çokluk çoğulu (cemu'l-cem) olur.

"Yaslandıkları" buyruğunda geçen: (الاتكاء) ile: "(التَّوَكُّؤ): Yaslanmak" bir şeyin üstüne kendisini vermek, ağırlığını ona taşıtmak demektir. Yüce Allah'ın: "(أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا): *Ona dayanırım"* (Taha, 20/18) buyruğunda da aynı kökten gelen fiil kullanılmıştır.

"(رجل تُكَأَة): Çokça yaslanan adam" demektir. (التُّكَأَة) aynı zamanda "üzerinde yaslanılan şey" anlamına gelir. "(اتكأ على الشيء): Bir şeye yaslandı" demek olup, bu işi yapana (مُتَّكِيء): Yaslanan, yaslanma yeri"ne de (مُتَّكَأ) denilir. "(طعنه حتى اتكاء): Onu bir şeye yaslanmış bir kimse haline getirinceye kadar ona (mızrağını) sapladı" demektir. "(توكأت على العصا): Asaya yaslandım" demektir. Bütün bunlarda "te" harfinin aslı "vav"dır. "(اتزن واتّعد): Tartıldı, söz verdi" fiillerinde yapılan uygulama ne ise buna da aynı şey yapılmıştır.

"Altından süs eşyaları da (verirdik)" buyruğunda geçen: "(الزخرف): Altın" demektir. Bu açıklama İbn Abbas ve başkalarından nakledilmiştir. Yüce Allah'ın: *"Yahut altından bir evin olsun"* (el-İsra, 17/93) buyruğu da buna benzemektedir ki, daha önceden (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Zeyd dedi ki: Bu ("zuhruf") insanların evlerinde kullandıkları eşya ve evlerini döşedikleri şeylerdir. el-Hasen, nakış ve süslerdir, demiştir. Asıl anlamı da süstür. Mesela: "(زخرفت الدار): Evi süsledim" denilir: "(تزخرف فلان): Filan süslendi" demektir.

Ayet-i kerimedeki: "(زُخْرُفاً): Altından süs eşyaları da" lafzının nasb ile gelmesi: "(وجعلنا لهم مع ذلك زخرفاً): Bununla birlikte Biz onlara altından süs eşyaları da verirdik" anlamına geldiğinden ötürüdür. Başındaki cer harfinin kaldırılması ile nasb olduğu da söylenmiştir.

Yani "(فجعلنا لهم سُقُفاً وأبواباً وسُرراً من فضة ومن ذهب): Biz kendilerine altın ve gümüşten tavanlar, kapılar ve tahtlar yapardık" anlamındadır. Başından: "(من): ...dan" edatı hazfedilince, burada da: "(وزخرفا): **Altından süs eşyaları da"** diye buyurularak nasb ile gelmiştir.

"Bunların hepsi dünya hayatının metaından başka bir şey değildir." Anlamındaki buyruğu Asım, Hamza ve İbn Amir'den Hişam: "(لما): ...değildir" lafzını: (لَمَّا) diye şeddeli okumuşlardır. Diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır,[1] bu husus daha önceden sözkonusu edilmiş idi. Ebu Reca'dan (لَمَّا)'ın "lam" harfini kesreli okuduğu rivayet edilmiştir. Ona göre burada: (ما), (الذي) ko-

(1) Şüphesiz ki bütün bunlar dünya hayatının metaıdır, demek olur.

nunda olup ona ait (olan zamir) de hazfedilmiştir. İfadenin takdiri de şöyle olur: "(وإن كل ذلك للذي هو متاع الحياة الدنيا): Şüphesiz ki bütün bunlar dünya hayatının metaının kendisi olan şeylerdir." Burada zamirin hazfedilmesi: "(مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا): ***Bir sivrisineği veya ondan daha üstün herhangi bir şeyi misal olarak vermekten"*** (el-Bakara, 2/26) ile: "(تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنُ): ***Güzelce uygulayanlara tamamlamak..."*** (el-En'am, 6/154) diye okuyanların kıraatinde (bu aid zamirin) hazfedilmesine benzer.

Ebu'l-Feth dedi ki: Bu okuyuşa göre "(كُلٌّ): Hepsi" lafzının nasb ile okunması gerekir. Çünkü buradaki: (إِنْ) şeddelisinden hafifletilmiş olandır. Bu ise hafifletildi mi (şeddesiz okundu mu) ve ameli de kaldırıldı mı o takdirde bunun ile "ma" anlamında olan nefyedici (إِنْ)'i birbirinden ayırmak için ifadenin sonunda (haberinin başında) "lam" harfinin gelmesi gerekir. Burada ise cer edatı olan "lam"ın dışında bir lam bulunmamaktadır.

"Ahiret yurdu ise Rabbinin yanında takva sahiblerinindir" buyruğunda takva sahibi olup Allah'tan korkan kimselere cennet verileceğini kastetmektedir. Ka'b dedi ki: Ben yüce Allah'ın indirdiği kitabların birisinde şunu gördüm: Eğer mü'min kulum üzülmeyecek olsaydı, kâfir kulumun başını taçlandırırdım. Hiçbir ağrı dolayısı ile ondan ter boşalmaz, başı dahi ağrımazdı.

Tirmizî'nin, ***Sahih***'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği zikredilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir."(1) Sehl b. Sa'd'dan rivayete göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Eğer dünya Allah nezdinde bir sivrisinek kanadı kadar değer taşımış olsaydı, dünyadan hiçbir kâfire bir yudum su dahi içirmezdi." Ayrıca bu hususta Ebu Hureyre yoluyla gelen hadis de vardır (dedikten sonra Tirmizî şöyle) dedi: Bu hasen, garib bir hadistir.(2)

Şair diyor ki:

فلو كانت الدنيا جزاءً لمحسن إذاً لم يكن فيها معاش لظالم
لقد جاع فيها الأنبياء كرامةً وقد شبعت فيها بطون البهائم

"Eğer dünya iyilikte bulunanın mükafatı olsaydı,
O takdirde zalimin orada yaşamaması gerekirdi.
Onlara şeref ve üstünlük olsun diye peygamberler bu dünyada aç kaldılar,
Halbuki diğer taraftan karınları doydu hayvanların."

(1) *Tirmizi*, IV, 562; *Müslim*, IV, 2272; *İbn Mace*, II, 1378; *Müsned*, II, 323, 389, 485.
(2) *Tirmizi*, IV, 560 -"Hasen" yerine "sahih" kaydıyla-, Hakim, *Müstedrek*, IV, 341.

Bir diğer şair de şöyle demektedir:

تمتّع من الأيام إن كنت حازماً فإنك فيها بين ناءٍ وآبر
إذا أبقت الدنيا على المرء دينه فما فاته منها فليس بضائر
فلا تزن الدنيا جناح بعوضة ولا وزن زقّ من جناح لطائر
فلم يرض بالدنيا ثواباً لمحسن ولا رضي الدنيا عقاباً لكافر

"Kararlı birisi isen geçen günlerden istifade et,
Çünkü sen bugünlerde ya (kötülükten) yasaklayan, ya (iyiliği) emreden birisisin.
Eğer dünyadan bir kişinin dinine zarar gelmezse,
Artık ele geçiremediğin dünyalık dolayısıyla zararı olmaz,
Dünya bir sivrisinek kanadı kadar çekmez,
Bir kuşun kanadındaki ince bir tüy kadar dahi gelmez.
O bakımdan (Allah) dünyayı iyilik yapanın bir sevabı kılmaya razı olmadığı gibi,
Dünyayı kâfire bir ceza olarak kabul etmedi."

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾

36. Kim Rahman'ın zikrini görmezlikten gelirse, Biz ona bir şeytanı musallat ederiz. Artık bu onun ayrılmaz bir arkadaşıdır.
37. Muhakkak bunlar onları yoldan alıkoyarlar ve onlar da kendilerinin hidayette olduklarını sanırlar.
38. Nihayet o bize geldiğinde diyecek ki: "Keşke benimle senin aranda iki doğu kadar uzaklık olsaydı. Sen ne kötü bir arkadaşmışsın!"

"Kim Rahman'ın zikrini görmezlikten gelirse, Biz ona bir şeytanı musallat ederiz. Artık bu onun ayrılmaz bir arkadaşıdır" buyruğundaki

"kim... görmezlikten gelirse" buyruğunu İbn Abbas ve İkrime: (ومن يَغْشَ) diye "şın" harfini üstün olarak okumuşlardır. "Kim kör olursa..." demektir. "(غَشِيَ يَغْشَى عَشاً): Kör oldu, olur" fiili de aynı köktendir. Erkek hakkında: "(رجل أعشى): Kör adam" kadın hakkında: "(امرأة عشواء): Kör kadın" ifadeleri görmemeleri halinde durumlarını anlatmak üzere kullanılır. Şair el-A'şa'nın şu beyitinde de aynı kökten gelen lafız kullanılmıştır.

رأتْ رجـلاً غـائـب الـوافِـدَيْـ ـنِ مختلفَ الخلق أعْشَى ضريراً

"O avurtları kaybolmuş bir adam gördü,
Hilkati değişmiş, gözü görmeyen bir kimsedir."

Yine şair şöyle demiştir:

أأن رأت رجـلاً أعشى أضَـرَّ بـه رَيْبُ المنـونِ ودَهْـرٌ مُفْنِـدٌ خَبِـلُ

"Gözleri görmeyen, zamanın kötü musibetlerinin kendisine zarar verdiği,
Ve düşünmez hale getirip aklını bozduğu bir adam gördü diye mi (böyle yaptı)?"

Diğerleri ise (şın harfini) ötreli okumuşlardır ki; bu da: "(عشا يعشو): A'şa (kör)'in durumuna düştü, düşer" demektir. el-Halil: "(العشو): Az gören bir gözle bakmak" demektir deyip, şu beyiti zikretmektedir:

متى تـأتِـه تَعْشُـو إلى ضَـوْء نـاره تَجِـد خيرَ نـارٍ عندهـا خيرُ مُوقِـدِ

"Onun yanına gittin mi ateşinin ışığına cılız bir gözle
bakarsın (gözlerin kamaşır),
En güzel ateşin yanında en hayırlı ateş yakanı bulursun."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

لنعم الفتى يعشـو إلى ضوء نـاره إذا الريح هبّت والمكـان جـديب

"Ateşinin ışığına (gözleri kamaştığından) cılız bir şekilde bakan,
Ve rüzgar esip de bulunduğu yerin kuru olduğu o genç, ne güzeldir!"

el-Cevherî dedi ki: (العشا), (الاعشى)'in mastarı olup bu da gündüzün görüp, geceleyin görmeyen kimse demektir. Böyle olan bir kadına: (عشواء) denilir, iki kadına: (عشواوان) denilir. "(أعشاه الله فعشي يَعْشَى عَشًى): Allah onun gözlerini kamaştırdı da onun gözleri kamaştı, kamaşır, kamaşmak" denilir. Bu durumda olan iki erkeğin halini anlatmak için: (يَعْشَيان) denilir, fakat Araplar: (يَعْشَوان) diye kullanmamışlardır. Çünkü "vav" harfi kendisinden önceki harf kesreli olduğu için tekilde "ye"ye dönüşünce, tesniyede de olduğu halde bırakılmıştır. "(تعاشى): Kendisinin geceleyin iyi görmediği izlenimini veren kimse" demektir. (أَعْشَى)'in nisbeti (ism-i mensubu): (أعْشَوِيّ) şeklinde gelir. (العَشِيّة)'e nisbet ise (عَشَوِيّ) diye gelir. "(العشواء): Önüne geleni görmediği için ön ayakları ile rastgele herşeyin üzerine basan dişi deve" demektir. "(ركب فلان العشواء): Bir kimse basiretsizce ve gelişigüzel iş yaptı" anlamındadır. -Aynı anlamda olmak üzere- (فلان خابطٌ خبطَ عشواء) de denilir.

Bu âyet-i kerime sûrenin baş taraflarında geçen: *"Siz... diye, Zikri size bildirmekten vaz mı geçelim?"* (ez-Zuhruf, 43/5) buyruğu ile ilişkilidir. Yani Biz size Zikri ulaştırmaya devam edeceğiz. Her kim ondan yüz çevirmek sureti ile Zikri görmezlikten gelip saptırıcıların söz ve batıllarına yönelecek olursa **"Biz ona bir şeytanı musallat ederiz"** küfrünün bir cezası olmak üzere ona bir şeytan veririz, **"artık bu onun"** denildiğine göre dünyada **"ayrılmaz arkadaşıdır."** Onu helalden alıkoyar, harama iter, itaat yapmasını engeller, masiyet işlemesini emreder. İbn Abbas'ın açıklamasının anlamı budur.

Bir diğer görüşe göre de bu, ahiretteki durumu dile getirmektedir. Bu açıklamayı da Said el-Cüreyrî yapmıştır.

Haberde belirtildiğine göre; kâfir kabrinden çıkacağı vakit onunla birlikte bir de şeytan gönderilir. Her ikisi birlikte cehenneme girinceye kadar o şeytan ondan ayrılmaz. Mümin ile birlikte de Allah, yarattıkları arasında hüküm verinceye kadar bir melek gönderilir. Bunu el-Mehdevî zikretmiştir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Doğru olan bu şeytanın o kimsenin hem dünyada, hem de ahirette ayrılmaz arkadaşı olduğudur.

Ebu'l-Heysem ile el-Ezherî şöyle demişlerdir: "(عَشَوْت الى كذا): O şeyi kastettim" demektir. (عشوت عن كذا) ise "o şeyden yüz çevirdim" demektir. Bu durumda: (الى) ile (عن) ile birlikte kullanılması arasında fark vardır. Tıpkı: "(مِلْتُ إليه): Ona meylettim" ile "(مِلْتُ عنه): Ondan başka tarafa yöneldim" gibi.

Katade de: "(يُعْرِض) ise; yüz çevirir" demektir, demiştir.[1] el-Ferra'nın görüşü de budur. en-Nehhas dedi ki: Bu, sözlükte bilinen bir anlam değildir.

el-Kurazî, sırtını dönerse diye açıklamıştır, mana birdir.

(1) Bu durumda buyruk: Kim Rahman'ın zikrinden yüz çevirirse demek olur.

Ebu Ubeyde ve el-Ahfeş: Gözü kararır diye açıklamışlardır. el-Utbî ise: (عشوت)'in "yüz çevirdim" anlamında kullanılacağını kabul etmemekte ve doğrusunun: "(تعاشيت) şekli olduğunu söylemektedir. Doğru görüş Ebu'l-Heysem ile el-Ezherî'nin açıklamasıdır. Bütün bilgi sahibi kimseler de böyle demişlerdir.

es-Sülemî, İbn Ebi İshak, Yakub ve Asım'dan ile el-A'meş'ten İsmet: "Musallat ederiz" anlamındaki buyruğu ye ile: "(يقيض): Musallat eder" diye okumuştur. Buna sebeb ise daha önceden "Rahman"ın zikredilmiş olmasıdır. Yani Rahman ona bir şeytan musallat eder.

Diğerleri ise "nun" ile (:ederiz anlamında) okumuşlardır. İbn Abbas'tan ise: "(يُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانٌ فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ): Ona bir şeytan musallat edilir, artık bu onun ayrılmaz arkadaşı olur" diye okumuştur. Yani onun yanından ayrılmaz ve onunla birlikte bulunur.

Buradaki **"bu"** lafzının -önceden geçtiği üzere- şeytana ait bir zamir olduğu söylendiği gibi, "Kur'ân'dan yüz çevirme"ye ait olduğu da söylenmiştir. Yani O, yüz çeviren şeytanın ayrılmaz arkadaşı olur demek olur.

"Muhakkak bunlar" yani şeytanlar **"onları yoldan alıkoyarlar"** hidayet yolunu izlemelerini engellerler. Burada fiilin çoğul lafzı ile gelmesi yüce Allah'ın: "(مَن): Kim... görmezlikten gelirse" buyruğunda yer alan **"kim"** anlamındaki lafzın çoğul anlamını taşımasından dolayıdır.

"Ve onlar" kâfirler **"kendilerinin hidayette olduklarını sanırlar."** Şöyle de açıklanmıştır: Kâfirler şeytanların hidayette olduklarını zannettiklerinden ötürü onlara itaat ederler.

"Nihayet o bize geldiğinde" fiilini Ebu Amr, Hamza, el-Kisaî ve Hafs tekil olarak okumuşlardır ki; kıyamet gününde kâfir geldiğinde demektir. Diğerleri ise tesniye olarak: "(جاءانا): İkisi geldiğinde" diye okumuşlardır ki, bundan kasıt kâfir ile onunla birlikte arkadaşlık edecek olan şeytandır. Bunlar tek bir zincire vurulmuş halde gelecekler. Kâfir: **"diyecek ki: Keşke benimle senin aranda iki doğu"** kış mevsiminin doğusu ile yaz mevsiminin doğusu **"kadar uzaklık olsaydı."** Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O hem iki doğunun Rabbidir, hem de iki batının Rabbidir."* (er-Rahman, 55/17) Mukatil'in açıklaması da buna yakındır.

Fiili tekil okuyanların kıraati zahiri itibariyle her ne kadar tekil görünüyor ise de mana her ikisi içindir. Çünkü daha sonraki ifadelerden bu anlaşılmaktadır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

وَعَيْنٍ لَهَا حَدْرَةٌ بَدْرَةٌ شُقَّتْ مَآقِيهِمَا مِنْ أُخَرْ

"Ve oldukça geniş ve hemen görüp dikkat eden,
Burun tarafında üst ve alt kapakların birleştiği noktası arkadan
açılmış gibi bir göz."

Mukatil dedi ki: Kâfir, senenin en uzun gününde güneşin doğduğu yer ile en kısa gününde güneşin doğduğu yer arasındaki mesafe kadar aralarının uzak olmasını temenni edecektir. İşte bundan dolayı: **"İki doğu kadar uzaklık"** demiştir.

el-Ferra da şöyle demiştir: O bununla doğu ve batıyı kastetmiş, ikisinden birisinin ismini kullanmıştır. Nitekim güneş ile aya "el-kamaran (iki ay)", Ebu Bekir ve Ömer'e "el-umeran", Kufe ile Basra'ya: "el-Basratan", öğlen ve ikindiye "el-asran" denilmesi gibi. Şair de şöyle demiştir:

أخذنا بآفاق السماء عليكم لنا قمراها والنجوم الطوالع

"Semanın ufuklarını doldurduk size karşı,
Onun iki ayı ve doğan yıldızlar bizimdir."

Ebu Ubeyde de Cerir'in şu beyitini zikretmektedir:

ما كان يرضى رسول الله فعلهم والعُمَران أبو بكر ولا عمر

"Onların yaptıklarını beğenmezdi Rasûlullah,
İki Ömer diye bilinen Ebu Bekir ve Ömer de."

Sibeveyh de şu mısraı zikretmektedir:

فَدَيْنِيَ من نَصْر الْخُبَيْبَيْن قَدِي

"İki Hubeybe yardımcı olmuş olmak bana yeter, evet yeter bana."

Bununla ez-Zübeyr'in iki oğlu Abdullah ile Musab'ı kastetmektedir. Oysa Ebu Hubeyb, Abdullah'ın künyesidir.

"Sen ne kötü bir arkadaş mışsın?" Sen kötü bir arkadaşsın. Çünkü onu cehenneme götürecektir.

Ebu Said el-Hudrî dedi ki: Kâfir ölümden sonra diriltileceği vakit, onun yanından ayrılmayacak olan şeytandan arkadaşı ile eşleştirilir. Onu cehenneme götürünceye kadar ondan ayrılmayacaktır.

وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾

39. Bugün size asla fayda vermeyecektir. Çünkü zulmettiniz. Elbette siz beraberce azab çekeceksiniz.

"Bugün size asla fayda vermeyecektir. Çünkü zulmettiniz" buyruğundaki: "(إِذْ): **Çünkü"** lafzı **"bugün"** lafzından bedeldir. Yani Allah kâfire şöyle diyecektir: Siz dünya hayatında şirk koştuğunuz için bu sözün bugün size faydası olmayacaktır. Bu ise kâfirin söyleyeceği söz olan: ***"Keşke benimle senin aranda iki doğu kadar uzaklık olsaydı"*** (Zuhruf, 43/38) sözleridir. Yani o günde pişmanlık fayda vermeyecektir.

Kendisinden, farklı rivayet gelmiş olmakla birlikte; "(إِنَّكُمْ): **Elbette siz"** hemzesi kesreli ile "(فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ): Beraberce azab çekeceksiniz." İbn Amir'in kıraatidir. Diğerleri ise (hemzeyi) üstün ile okumuşlardır. Şu takdirde ref' mahallindedir: Azapta ortak olmanızın bugün size asla faydası olmayacaktır. Çünkü herkes bu azabtan kendisi için en fazla payı almış olacaktır (demektir.)

Yüce Allah böylelikle cehennem ehline, dünya hayatında iken musibete uğrayan kimselerin başkalarının musibetini görerek kederlerinin hafiflemesi imkanını vermeyeceğini bildirmektedir. Çünkü dünyadakiler başkasının musibetini görerek nisbeten rahatlarlar. Böyle bir kimse: Bela ve musibette benim durumumda olan başkaları da vardır der ve bu onun kederini bir parça hafifletir. Nitekim el-Hansa şöyle demiştir:

فلولا كثـرة البـاكين حـولي　　على إخـوانهم لقتلت نفـسي
وما يبكـون مثـل أخي ولكن　　أعـزّي النفس عنه بـالتأسّي

"Eğer etrafımda çok olmasaydı,
Kardeşlerine ağlayanlar, öldürürdüm kendimi.
Gerçi onlar benim kardeşim gibisine ağlamıyorlar ama,
Başkaları da bana benzer durumdadır, diyerek teselli buluyorum."

Ahirette başkalarının benzer durumda olması, onlara teselli faydasını sağlayamayacağına göre, onlar azabları ile uğraşacaklardır.

Mukatil de şöyle demektedir: Bugün mazeretler göstermenizin ve pişmanlık duymanızın size faydası olmayacaktır. Çünkü sizinle birlikteki şeytanlarınız da, sizler de -küfürde ortak olduğunuz gibi- azapta da ortaksınız.

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾

40. O sağır kimselere sen mi işittireceksin? Yahut kör olanları ve apaçık bir sapıklık içerisinde bulunanları sen mi hidayete ulaştıracaksın?

Ey Muhammed! **"O sağır kimselere sen mi işittireceksin? Yahut kör olanları ve apaçık bir sapıklık içerisinde bulunanları sen mi hidayete ulaştıracaksın?"** buyruğu şu demektir: Senin böyle bir imkanın yoktur. Bundan ötürü kâfir olurlarsa göğsün daralmasın.

Buyrukta Peygamber (sav)'a bir teselli vardır. Ayrıca kaderiyye'nin ve diğerlerinin kanaatleri reddedilmekte, hidayetin, doğru yolu bulmanın ve kalpteki ilahi yardımdan uzak kalışın Allah'ın yaratması ile olduğunu, O'nun, dilediği kimseyi saptırıp dilediğine hidayet verdiğini de göstermektedir.

فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾

41. Eğer seni alıp götürsek dahi şüphesiz ki bunlardan intikam alıcılar Bizleriz.

42. Yahut onları tehdit ettiğimiz azabı sana gösteririz. Çünkü Biz onlara güç yetirenleriz.

"Eğer seni alıp götürsek dahi..." Yani Biz seni Kureyş'in eziyetinden, Mekke'den çıkaracak olsak **"şüphesiz ki bunlardan intikam alıcılar Bizleriz. Yahut onları tehdit ettiğimiz azabı sana gösteririz."** Bu da sen hayatta iken

onlardan intikam almamızdır. **"Çünkü Biz onlara güç yetirenleriz."**

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah bunu ona Bedir günü gösterdi. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü de budur.

el-Hasen ve Katade ise şöyle demektedir: Bu müslüman insanlar hakkındadır. Yani Peygamber (sav)'dan sonra meydana gelmiş fitneleri kastediyor. Buna göre;

"Seni alıp götürsek" buyruğu, senin canını alsak demektir. Peygamber (sav)'dan sonra çok ağır musibetler oldu. Yüce Allah peygamberine ikramda bulunarak onu alıp götürdü ve ümmetinin hallerinden gözünü aydınlatacak şeylerden başkasını ona göstermedi. İntikam ve musibetleri ondan sonraya bıraktı. Halbuki ümmetinin birtakım musibetlere uğratıldığı gösterilmedik hiçbir peygamber yoktur.

Rivayet edildiğine göre Peygamber (sav)'a kendisinden sonra ümmetinin karşı karşıya kaldığı durumlar gösterilmiştir. O da yüce Allah'ın huzuruna çıkıncaya kadar hep sıkıntılı idi, gülerek neşelendiği görülmedi.

İbn Mesud'dan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah bir ümmet hakkında hayır murad edecek olursa, o ümmetten önce peygamberinin canını alır ve onu o ümmet için önden giden bir öncü ve bir geçmiş kılar. Eğer bir ümmet hakkında azabı murad edecek olursa, peygamberi hayatta iken o ümmete azab verir ki, kendisini yalanlayıp emrine karşı geldiklerinden ötürü onun gözü aydın olsun."(1)

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ ۖ إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ
﴿٤٣﴾ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ ۖ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ ﴿٤٤﴾

43. O halde sana vahyolunana kuvvetle sarıl. Çünkü sen dosdoğru bir yol üzeresin.

44. Ve muhakkak o, sana ve senin kavmine büyük bir şereftir. Yakında sorguya çekileceksiniz.

"O halde sana vahyolunana" yalanlayıcılar onu yalanlasa dahi Kur'ân-ı Kerim'e **"kuvvetle sarıl. Çünkü sen dosdoğru bir yol üzeresin."** Bu yol seni Allah'a, rızasına ve mükafatına kavuşturacaktır.

(1) *Müslim*, IV, 1791; İbn Hibban, *Sahih*, XV, 22, XVI, 198. Ancak her ikisi de Ebu Musa'dan.

"Ve muhakkak o, sana ve senin kavmine büyük bir şereftir." Kur'ân-ı Kerim hem senin için, hem de kavmin olan Kureyşliler için bir şereftir. Zira bu Kur'ân onların dili ile onlardan birisi üzerine inmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Andolsun ki Biz size sizin için bir şan ve şeref kaynağı olan bir kitab indirdik"*** (el-Enbiya, 21/10) buyruğu da buna benzemektedir.

Kur'ân-ı Kerim, Kureyş'in dili ile indi, ilk olarak onlara hitab etti. Bundan ötürü buna iman eden herkes, onların dillerini öğrenmeye gerek gördü. Böylelikle onlara muhtaç oldular. Çünkü başka dilleri konuşanlar, emir ve nehyin anlatıldığı, Kur'ân-ı Kerim'deki bütün haberlerin ifade edildiği manayı kavrayabilmek için, onların dillerini öğrenmeye gerek duydular. Böylelikle onlar diğer dilleri konuşanlara göre daha şerefli kılındılar. Bundan dolayı bu dile de "Arapça" adı verildi.

Bunun, sizin gerek duyduğunuz şeyler hakkında senin ve ümmetin için bir açıklamadır, anlamına geldiği söylendiği gibi, dinin emirlerini kendisi vasıtasıyla hatırlayıp, gereğince amel ettiğiniz bir öğüttür, diye de açıklanmıştır.

"Ve muhakkak o sana ve senin kavmine büyük bir şereftir" buyruğu ile hilafetin kastedildiği de söylenmiştir. Hilafet Kureyşliler arasında olur, başkalarında olmaz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bu hususta insanlar Kureyş'e tabidirler. Müslümanları onların müslümanlarına, kâfirleri de onların kâfirlerine tabidir."(1)

Malik dedi ki: Bu adamın: Babam bana anlattı, o babasından (naklen) anlattı, demesidir. Bu açıklamayı -el-Maverdî, es-Sa'lebî ve diğerlerinin zikrettiklerine göre- İbn Ebi Seleme babasından, o Malik b. Enes'ten rivayet etmiştir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Ben İslâm'da bu mertebeye Bağdat'ta gördüğüm dışında herhangi bir kimseye nasib olduğunu görmedim. Orada bulunan et-Temimîoğulları derler ki: Bana babam anlattı, dedi ki: Bana babam anlattı, diye Rasûlullah (sav)'a kadar senedini ulaştırır. Böylelikle onların değerleri üstün bir mertebeye yükselmiş, insanlar onları tazim eder hale gelmişlerdir. Halifelik makamı da onlarla üstünlük kazanmıştır. Yine Medinetu's-Selam'da Ebu Muhammed Rızkullah b. Abdi'l-Vehhab Ebu'l-Ferec b. Abdi'l-Aziz b. el-Haris b. el-Esed b. el-Leys b. Süleyman b. Esved b. Süfyan b. Yezid b. Ukeyne b. Abdillah et-Temimî'nin iki oğlunu gördüm. Onlar şöyle diyorlardı: Babamız Rızkullah'ı şöyle derken dinledik: Babamı şöyle derken dinledim: O: Babamı şöyle derken dinledim: O: Babamı şöyle derken dinledim: O: Babamı şöyle derken dinledim: O: Babamı şöyle derken dinledim (diyordu ki:) Ali b. Ebi Talib'i, el-Hannan ve el-Mennan'ın mahiyeti hakkında soru sorulma-

(1) *Buhari*, III, 1288; *Müslim*, III, 1451; *Müsned*, II, 242, 319.

sı üzerine şöyle derken dinledim: el-Hannan kendisinden yüz çevirene yönelen, el-Mennan ise kendisinden istenilmeden önce bağışlarda bulunan kimse demektir. Ali'yi böyle derken dinledim diyen kişi ise onların büyük dedeleri Ukeyne b. Abdullah'dır. Bununla birlikte daha kuvvetli görülen görüş yüce Allah'ın: **"Ve muhakkak o sana ve senin kavmine büyük bir şereftir"** buyruğu ile Kur'ân-ı Kerim'in kastedildiğidir. Çünkü ifade buna bina edilmiş ve sonunda ona dönülmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Maverdî dedi ki: **"Ve senin kavmine"** buyruğu hakkında iki görüş vardır: Birincisine göre ümmetinden sana tabi olanlar demektir. Bu açıklamayı Katade yapmış olup, es-Sa'lebî bunu el-Hasen'den diye de zikretmiştir. İkinci görüşe göre Kureyş'ten senin kavmine demektir. Bu kimdendir denilir, Araplardandır diye cevab verilir. Hangi Araplardandır diye sorulunca, Kureyş'tendir diye cevab verilir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

Derim ki: Sahih olan Kureyş'ten olsun, başkalarından olsun Kur'ân-ı Kerim'in gereğince amel edenler için bir şeref kaynağı olduğudur. İbn Abbas rivayetle dedi ki: Allah'ın peygamberi (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) bir seriyeden yahutta bir gazadan döndüğünde Fatıma'yı çağırıp, şunları söyledi: "Ey Fatıma! Nefsini Allah'tan satın almaya bak! Çünkü Allah'tan gelecek olana karşı benim sana hiçbir faydam olmaz."(1)

Buna benzer sözleri hanımlarına da söylediği gibi; yine bunun benzerini yakın akrabalarına da söylemiştir. Daha sonra yüce Allah'ın peygamberi (salat ve selam ona) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar arasında Haşimoğulları ümmetim olmaya en layık kimseler değildir. Çünkü insanlar arasında ümmetim olmaya en layık kimseler takva sahibi olanlardır. İnsanlar arasında Kureyşliler de ümmetim olmaya en layık kimseler değildir. Çünkü insanlar arasında ümmetim olmaya en layık kimse takva sahibi olanlardır. Yine insanlar arasında ümmetim olmaya en layık olanlar ensar değildir. Çünkü ümmetim olmaya insanlar arasında en layık olanlar takva sahibi kimselerdir. İnsanlar arasında mevalî (Arap olmayan mü'minler) ümmetim olmaya en layık kimseler değildir. İnsanlar arasında ümmetim olmaya en layık kimseler takva sahibi olanlardır. Hepiniz bir erkek ve bir kadındansınız, sizler: Sâ' denilen ölçünün üstündeki hiza gibisiniz. Sizden herhangi birinizin diğerine takva ile olması hali dışında bir üstünlüğü yoktur."(2)

(1) *Buhari*, III, 1012, 1218, IV, 1487; *Müslim*, I, 192; *Tirmizi*, IV, 554, V, 338; *Nesai*, VI, 249; *Müsned*, II, 333, 360, 398, 519, VI, 187; Taberi, *Tefsir*, XIX, 119.

(2) Merhum Kurtubi'nin ifadelerinden bu buyrukların söylendiği anlaşılmakla birlikte, önceki hadisin yer aldığı eserlerde bu ibareler yoktur. Ayrıca bu lafızlarla da hadisi tespit edemedik. Bununla birlikte bu manayı dile getiren pek çok hadis olduğu malumdur. Bundan önceki ve sonraki hadisler buna örnektir.

Ebu Hureyre'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Cehennem kömürlerinden bir kömür ile övünüp duran birtakım kimseler ya bu yaptıkları işlerden vazgeçerler, veya Allah nezdinde onlar pislikleri burnuyla iten domuzlan böceğinden daha kötü bir durumda olurlar. Hepiniz Adem'in çocuklarısınız. Adem topraktandır. Şüphesiz Allah sizden cahiliye gururunu ve (cahiliyyenin) babalarla öğünme geleneğini gidermiş bulunuyor. İnsanlar ya takva sahibi bir mümindir yahut bedbaht bir günahkardır."[1] Bu ikisini de Taberî rivayet etmiştir. Buna dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle el-Hucurat Sûresi'nde gelecektir.

"Yakında" bu nimete karşı şükredip, etmediğinize dair **"sorguya çekileceksiniz."** Bu açıklamayı Mukatil ve el-Ferra yapmıştır. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Sen de, seninle birlikte olanlar da sana verdiklerimizden dolayı sorguya çekileceksiniz.

Bu hususta yaptığınız amellerden size soru sorulacaktır, diye de açıklanmıştır. Manalar birbirine yakındır.

وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُّسُلِنَآ ۗ اَجَعَلْنَا مِنْ دُوْنِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُّعْبَدُوْنَ ﴿٤٥﴾

45. Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor! Rahman'dan başka ibadet edilecek ilahlar kılmış mıyız?

İbn Abbas ve İbn Zeyd dedi ki: Rasûlullah (sav) Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksa'ya -ki o Beytu'l-Makdis mescididir- İsra'da götürüldüğünde yüce Allah ona Adem'i ve soyundan dünyaya gelmiş diğer peygamberleri diriltti. Cibril de Peygamber (sav) ile birlikte bulunuyordu. Cibril (a.s) ezan okudu, sonra namaz için kamet getirdi. Sonra da: Ey Muhammed öne geç de onlara namaz kıldır dedi. Rasûlullah (sav) namazı bitirince Cibril kendisine: "Ey Muhammed! Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor. Rahman'dan başka ibadet edilecek ilahlar kılmış mıyız?" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Hayır, sormama gerek yok. Ben bu konuda yeterli kanaate sahibim" diye buyurdu.[2]

İbn Abbas dedi ki: Bu peygamberler yetmiş kişi idi. İbrahim, Musa ve İsa

(1) *Tirmizi*, V, 734; ***Müsned***, I, 301 (kısmen); Taberani, *Kebir*, XI, 317 (kısmen); Münziri, *Terğib*, III, 358-359.

(2) Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur*, VII, 382.

(hepsine selam olsun) bunlar arasında idi. Onlara soru sormayışının sebebi Allah'ı onlardan daha iyi biliyor olması idi.

İbn Abbas'tan başkasından gelen rivayette de şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav)'ın arkasında yedi saf halinde namaz kıldılar. Rasûller üç saf, nebiler ise dört saf idi. Rasûlullah (sav)'ın hemen arkasında ise İbrahim halilullah, sağında İsmail ve solunda İshak vardı. Sonra Musa, sonra da diğer rasûller dizilmişti. Onlara iki rekat namaz kıldırdı. Namazı bitirip ayağa kalkınca şöyle buyurdu: "Rabbim bana size: Sizden herhangi birinize Allah'tan başkasına ibadet etmeye davet etmek için bir emir verip vermediğini sormamı vahyetti." Onlar: Ey Muhammed dediler, bizler şahitlik ederiz ki, hepimiz aynı çağrı olan la ilahe ilallah demeye davet etmek üzere ve onun dışında tapındıkları bütün varlıkların batıl olduğunu, senin nebilerin de sonuncusu, rasûllerin de efendisi olduğunu söylemek üzere gönderildik. Bu husus zaten senin bize imamlık yapman ile de açıkça ortaya çıkmış bulunuyor. Ayrıca kıyamet gününe kadar Meryem oğlu İsa dışında hiçbir peygamberin gelmeyeceği de bunu göstermektedir. Meryem oğlu İsa ise senin izini izlemekle emrolunacaktır."

Said b. Cübeyr de yüce Allah'ın: **"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor"** buyruğu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: O İsra'ya götürüldüğü gece rasûllerle karşılaştı.

el-Velid b. Müslim de yüce Allah'ın: **"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Ben buna dair Huleyd b. Da'lec'e sordum da o bana Katade'den şöyle dediğini nakletti: Peygamber İsra'ya götürüldüğü gece bu hususu onlara sordu. Peygamberlerle ve Adem ile ayrıca cehennemin bekçisi Malik ile karşılaşmıştı.

Derim ki: Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak sahih olan açıklama şekli budur.

"Peygamberlerimiz" anlamındaki lafızdan önceki: (مِنْ) bu açıklamaya göre zaid değildir. el-Müberred ile bir grub ilim adamı ise şöyle demişlerdir: Buyruk: Sen, senden önce gönderdiğimiz rasûllerimizin ümmetlerine soru sor, demektir. Rivayet olunduğuna göre İbn Mesud'un kıraatinde:

"(وَاسْأَلِ الَّذِي أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ رُسُلَنَا): Senden önce gönderdiğimiz rasûllere ne gönderdiğimizi sor" şeklindedir. Bu ise tefsir edici bir kıraattir. Buna göre; (مِنْ) zaiddir. Mücahid, es-Süddî, ed-Dahhak, Katade, Ata, el-Hasen ve yine İbn Abbas'ın görüşü budur. Sen Tevrat ve İncil kitablarına iman eden kimselere sor, demektir.

Anlamın: Ey Muhammed! Bize senden önce göndermiş olduğumuz peygamberlere dair soru sor, şeklinde olduğu ve böylelikle: (عَنْ)'in hazfedildi-

ği de söylenmiştir. Bu açıklamaya göre ise: "(رُسُلِنَا): Peygamberlerimize" buyruğu üzerinde vakıf tam bir vakıf olmakta, daha sonra ise cümle inkar yolu ile soru ile başlamaktadır.

Anlamın: Senden önce göndermiş olduğumuz rasûllerimize tabi olanlara sor, şeklinde olduğu ve muzafın hazfedildiği de söylenmiştir. Hitab Peygamber (sav)'a olmakla birlikte maksat onun ümmetidir.

"Rahman'dan başka ibadet edilecek ilahlar kılmış mıyız?" buyruğu ile yüce Allah, akıl sahibi varlıklardan sözettiği gibi, ilahlardan da (akıl sahibi varlıklara uygun zamir kullanarak) sözetmiş bulunmakta ve: "(يُعْبَدُونَ): İbadet edilecek" diye buyurmakta, bununla birlikte: (تعبد) veya (يعبدن) diye buyurmamaktadır. Çünkü ilahlar onlara tapanlar nezdinde akıl sahibi varlıklar durumunda idi. Şanı yüce Allah da onlar hakkında akıl sahibi varlıklarla ilgili haber verdiği gibi, haber vermekte (söz etmekte)dir.

Böyle bir soru sormakla emredilmesinin sebebine gelince, yahudilerle müşrikler Peygamber (sav)'a şöyle dediler: Senin bu getirdiklerin senden öncekilere aykırıdır? Bunun üzerine yüce Allah, duruma vakıf kılmak ve söyletmek maksadı ile, diğer peygamberlere soru sormasını emretmiştir. Yoksa kendisi bu hususta şüphe ettiğinden dolayı bu emir verilmiş değildir.

Tevil bilginleri Peygamber (sav)'ın diğer peygamberlere soru sorması hususunda iki ayrı görüş ortaya atmışlardır. Birincisine göre o peygamberlere sormuş, peygamberler de: Biz tevhid ile gönderildik demişlerdir. Bu açıklamayı el-Vakıdî yapmıştır.

İkincisine göre, peygamber yüce Allah'a yakîni dolayısıyla onlara soru sormamıştır. Öyle ki İbn Zeyd'in naklettiğine göre Mikail, Cebrail'e: "Bu hususa dair Muhammed sana soru sordu mu?" diye sormuş, Cebrail: "O bu hususta soru sormayacak kadar sağlam bir iman ve büyük bir yakîne sahiptir" diye cevab vermiştir. Bu anlam daha önce zikrettiğimiz şekliyle iki rivayette geçmiş bulunmaktadır.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾
وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا وَأَخَذْنَاهُمْ
بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا يَا أَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ

لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا
عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿٥٠﴾ وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِي
قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَٰذِهِ الْأَنْهَارُ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِي ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَٰذَا
الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴿٥٢﴾

46. Andolsun ki Biz Musa'yı âyetlerimizle Firavun'a ve ileri gelenlerine gönderdik. "Muhakkak ki ben alemlerin Rabbinin gönderdiği peygamberiyim" dedi.
47. Onlara âyetlerimizle geldiğinde onlar bunlara gülüverdiler.
48. Bizim onlara gösterdiğimiz herbir âyet mutlaka diğerinden büyük idi. Onları belki dönerler diye azab ile aldık.
49. "Ey sihirbaz" dediler; "Senin yanında, sana olan ahdi gereği Rabbine dua et. Gerçekten bizler hidayet bulanlar oluruz."
50. Ama Biz azabı üzerlerinden kaldırınca, hemen verdikleri sözü bozdular.
51. Firavun kavmi arasında seslenip dedi ki: "Ey kavmim! Mısır mülkü ve altından akan şu nehirler benim değil mi? Görmez misiniz?
52. "Ben şu aşağılık olandan ve sözünü nerede ise açıklayamayandan daha hayırlı değil miyim?"

"Andolsun ki Biz Musa'yı âyetlerimizle... gönderdik." Yüce Allah peygamberi Muhammed (sav)'a düşmanlarından intikam alacağını bildirip diğer peygamberleri şahit tutmakla ve hepsinin tevhid üzere ittifak etmiş olduklarını göstermekle delili ortaya koyduktan sonra, bu hususu Musa ve Firavun kıssası ile Firavun'un yalanlamasını, onun ve kavminin başına gelen suda boğulmak ve yalanlama kıssasını zikrederek pekiştirdi. Yani Biz Musa'yı mucizeler ile gönderdik. Bunlar ise dokuz tane mucize idi. Bu mucizeleri yalanlandı. Sonunda Ben de güzel akıbeti onun için kıldım. İşte sen de böyle olacaksın.

"...Onlar bunlara gülüverdiler" buyruğunun anlamına gelince, onlar alay ettiler demektir. Böylelikle kendilerine uyanlara gönderilen bu âyetle-

rin bir büyü ve gösterilen bir hayal olduğu vehmini vermeye, kendilerinin de bunlara güç yetirebileceklerini hissettirmeye çalışıyorlardı.

"Bizim onlara gösterdiğimiz herbir âyet mutlaka diğerinden büyük idi." Yani Musa'nın gösterdiği âyetler (mucizeler, belgeler) âyetlerin büyüklerinden idi. Onların herbirisi bir öncekinden de büyüktü.

Bir diğer açıklamaya göre: **"Mutlaka diğerinden daha büyük idi."** Çünkü birincisi bir bilgi sahibi olma sonucunu verirken, ikincisi de bir başka bilgi sahibi olma sonucunu veriyor idi. Böylece birincisine ikincisi eklenmekte ve gerçek daha bir açıklık kazanmakta idi.

Ayetlerin kardeşliğinden (mealde! benzerliğinden) sözedilmesinin anlamı birbirine benzer ve birbiriyle ilişkili olmaları demektir. Nitekim: "(هذه صاحبة هذه): Bu, bunun arkadaşıdır" denilince, onlar mana itibariyle birbirine yakındır, demek olur.

"Onları belki" küfürlerinden **"dönerler diye"** bu âyetleri yalanlamalarından ötürü **"azab ile aldık."** Bu da yüce Allah'ın: ***"Andolsun ki Biz Firavun hanedanını belki düşünüp ibret alırlar diye yıllarca kuraklıkla ve ürün kıtlığı ile sıkıntıya düşürdük"*** (el-Araf, 7/130) buyruğunda ifade edilmektedir. Tufan, çekirgeler, haşerat ve kurbağalar... İşte bu son mucizeler, onlar için bir azab ve Musa (a.s) için açık belge idiler.

"Ey sihirbaz, dediler." Yani onlar azabı gördüklerinde: Ey sihirbaz, diyerek daha önceden adetleri üzere seslendikleri şekilde ona seslendiler.

Bir diğer açıklamaya göre; onlar ilim adamlarına sihirbaz diyorlardı. O bakımdan onu tazim etmek maksadıyla ona bu şekilde hitab ettiler.

İbn Abbas dedi ki: **"Ey sihirbaz"** ey alim, demektir. Aralarında sihirbaz saygı gösterdikleri büyük bir kişi idi. Sihirbazlık bir yergi sıfatı değildi.

Bir diğer açıklamaya göre: Ey sihriyle bizi yenik düşüren kişi, demektir. Mesela: "(ساحرته فسحرته): Filan kişi ile sihir yarışına girdim ve onu sihir ile yendim" demektir. Nitekim Arapların: "(خاصمته فخصمته): Onunla tartıştım ve tartışmada onu yendim" ile "(فاضلته ففضلته): Fazilet bakımından onunla ölçüştüm ve ondan daha faziletli olduğum ortaya çıktı" ve benzeri ifadeler buna benzemektedir. Onlar bu sözleriyle soru sormak üzere **"sihirbaz"**ı gerçek anlamı ile de kullanmış olabilirler. İman ederler ümidiyle de böyle dediklerinden ötürü onları kınamadı.

İbn Amir, Ebu Hayve ve Yahya b. Vessab "he" harfi ötreli ve ("he"den sonra) "elif"siz olarak; (أيُّهَ الساحر) diye okumuşlardır. Bunun sebebi ise "he" harfinin kendisinden önceki harfe katılmış olması ve müfred nidanın gerektirdiği şekilde "ye" harfinin ötreli olarak gelmesidir. el-Ferra da şu beyiti zikretmektedir:

يـأيُّـهُ القلبُ الـلَّجُـوج النـفس أفق عن البيض الحـسـانِ اللُّعْسِ

"Ey nefsi direnip duran, yüz çevirmeyen kalb,
Güzel, beyaz tenli ve dudaklarının iç tarafı mavimtrak kadınlardan
(vazgeçip) ayık da kendine gel!"

Görüldüğü gibi burada "ye" harfinin ötreli oluşuna binaen "he" harfini de ötreli okumuştur. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce en-Nur Sûresi'nde (24/31. âyetin tefsirinin sonlarında) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Amr, İbn Ebi İshak, Yahya ile el-Kisaî ise aslına uygun olarak; (ايها) okuyup (vakfederse) öylece vakıf yapmışlardır. Diğerleri ise elifsiz okumuşlardır, çünkü mushafta böylece yazılmıştır.

"Senin yanında sana olan ahdi gereği Rabbine dua et." Yani Onun bize sana verdiğini haber verdiği iman edecek olursak azabı üzerimizden kaldıracağına dair sözü gereğince, O'na dua et de azabı üzerimizden kaldırsın. **"Gerçekten bizler"** bundan sonra **"hidayet bulanlar oluruz."**

"Ama" Musa dua edip de **"Biz azabı üzerlerinden kaldırınca, hemen verdikleri sözü bozdular."** Kendileri hakkında yerine getireceklerine dair belirttikleri ahitlerinde durmadılar ve iman etmediler.

Bir açıklamaya göre onların: **"Gerçekten bizler hidayet bulanlar oluruz"** sözleri kendilerinin iman eden kimseler olduklarına dair verdikleri bir haberdir. Ancak üzerlerinden azab kaldırılınca irtidad ettiler.

"Firavun kavmi arasında seslenip dedi ki..." Denildiğine göre Firavun bu mucizeleri görünce, kavmin ona doğru meyledeceklerinden korkarak **"seslendi."** Burada "seslendi" dedi anlamındadır. Bu açıklamayı Ebu Malik yapmıştır. Etrafında Kıbtilerin büyük ve ileri gelenlerinin bulunmuş olma ihtimali de vardır. O bakımdan kendi aralarında sesini yükseltti, sonra da bu söyledikleri bütün kıbti toplulukları arasında yayıldı. Adeta hepsi arasında seslenmiş gibi oldu. Bunun, kavmi arasında seslenecek kimselere emir verdi, anlamında olduğu da söylenmiştir ki, bu açıklamayı İbn Cüreyc yapmıştır.

"Ey kavmim! Mısır mülkü" herhangi bir kimsenin bu hususta benimle tartışması ve rakibliği sözkonusu olmaksızın **"...benim değil mi?"** Denildiğine göre o, Mısır'ın kırk fersah çarpı kırk fersahlık bir alanına hakim olmuştu. Bunu en-Nekkaş nakletmektedir. Burada sözü geçen "mülk" ile İskenderiye'yi kastettiği de söylenmiştir.

"Ve altımdan akan şu nehirler?" Yani Nil'in kolları **"benim değil mi?"** Bu kolların büyükleri Kral nehri (kolu), Tulun nehri (kolu), Dimyat nehri (ko-

lu) ve Tinnis nehri (kolu)dir.

Katade dedi ki: Oraları bahçeler ve saraylarının altından akan ırmaklar idi. Tahtının altından akan ırmaklardı diye de açıklanmıştır.

"Altımdan" ifadesinin arada herhangi bir vasıta olmaksızın benim tasarrufum bunlarda geçerlidir, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir diğer açıklama da şöyledir: O dizginlerini yakaladı mı Nil de akmayıp dururdu.

el-Kuşeyrî dedi ki: Rububiyet iddiasında bulunan kimselerin olağanüstü birtakım hadiseler göstermesi mümkündür. Çünkü gerçek ilahı ilah olmayandan ayırdedebilmek için olağanüstü bir işin yapılmasına gerek yoktur.

"Altımdan akan şu nehirler" buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Elimin altındaki kumandanlar, başkanlar ve zorba kimseler benim bayrağımın altında yürümektedirler. Bu açıklamayı da ed-Dahhak yapmıştır.

Nehirlerle malları kastettiği de söylenmiştir. Mallardan nehir diye sözetmesi ise mallarının çok olması ve açıkça ortada olmasından dolayıdır. **"Altımdan akan"** lafzın ben onları bana uyan kimselere dağıtıyorum, anlamındadır. Çünkü teşvik ve kudret nehirler üzerinde değil, mallar hakkında sözkonusu olur.

Durum böyleyken benim büyüklüğümü ve gücümü buna karşılık Musa'nın zayıflığını, bir diğer açıklamaya göre sizin ihtiyaçlarınızı karşılama kudretimi Musa'nın acizliğini **"görmez misiniz?"**

"(وَهٰذِهِ): **Şu"** lafzandaki "vav" harfinin **"nehirler"**i **"Mısır mülkü"** üzerine atfeden edat, **"akan"** anlamındaki lafzın da ondan hal olarak nasb konumunda olması mümkün olduğu gibi, bu "vav"ın hal "vav"ı olması işaret isminin de mübteda olması "nehirler"in işaret isminin sıfatı **"akan"**ın da mübtedanın haberi olması da mümkündür.

Medineliler, el-Bezzî ve Ebu Amr; "(تَجْرِي): Altımdan" lafzındaki "ye"yi üstün okumuşlar, diğerleri ise sakin okumuşlardır.

er-Reşid'den nakledildiğine göre o bu âyet-i kerimeyi okuyunca, oraya kölelerimin en iyisini vali olarak tayin edeceğim demiş ve el-Hasib'i -onun abdestinden sorumlu idi- oraya vali görevlendirmişti. Abdullah b. Tahir'den nakledildiğine göre oraya vali tayin edilmiş, oraya gitmek üzere çıkmış, ona yaklaşıp onu görünce: Firavun'un kendisi ile öğünerek: **"Mısır mülkü... benim değil mi?"** dedirtecek kadar ileri gitmesine sebeb teşkil eden şehir bu mu? Allah'a yemin ederim ki; bu benim nezdimde oraya girmemi gerektirecek kadar değerli değildir, dedikten sonra atının dizginlerini öbür tarafa çevirdi.

Daha sonra Firavun kendi durumunu açıkça dile getirerek:

"Ben şu aşağılık olandan" herhangi bir gücü ve kuvveti bulunmadığın-

dan dolayı değersizliği ve güçsüzlüğü sebebiyle de kendi ihtiyaçlarını görmek üzere bizzat kendisi çalışıp, didinen kimseden *"ve sözünü nerede ise açıklayamayandan";* Ta-Ha Sûresi'nde (20/27. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere dilinde bulunan düğümü kastediyor; **"daha hayırlı değil miyim?"**

Ebu Ubeyde dedi ki: Bu buyruktaki: "(أَمْ): Mi" edatı burada; "(بل): Hatta, bilakis" anlamındadır. Müfessirlerin çoğunun görüşüne göre atıf harfi değildir. Yani, Firavun kavmine: Hatta ben **"şu aşağılık olandan"** daha hayırlıyım dedi, demektir. Yani onun gücü yoktur. Değersiz ve güçsüz olduğundan kendi ihtiyaçlarını bizzat görerek kendisini küçültüyor **"ve sözünü nerede ise açıklayamıyor."** Bununla daha önce Ta-Ha Sûresi'nde (20/27) ayetin tefsirinde geçtiği gibi dilindeki düğümü kastediyor.

el-Ferra dedi ki: (أَمْ) edatı iki türlü olabilir. Arzu edilirse kendisinden önceki ifade ile ilişkisinden ötürü bu edat ile yapılan bir soru kabul edilebilir, arzu edilirse de yüce Allah'ın: **"Mısır mülkü... benim değil mi?"** buyruğuna atf-u nesak yapılabilir.

Bunun zaid olduğu da söylenmiştir. Ebu Zeyd Araplardan bu edatı zaid olarak kullandığını rivayet etmiştir. Ben şu aşağılık ve değersiz olandan daha hayırlıyım, demektir. el-Ahfeş de: İfadede hazfedilmiş lafızlar vardır, anlam şudur demektedir: Siz görüyor musunuz? Yoksa görmüyor musunuz? demektir. Nitekim şair şöyle demiştir:

أيا ظَبْيَةَ الوَعْـاء بين جُلاجِلٍ وبين النَّقـا آ أنـتِ أمْ أمُّ سـالِمِ

"Ey Cülacil denilen yer ile kum tepesi arasında bulunan ince ve yumuşak kumların ceylanı,
O sen misin yoksa Ummu Salim midir?"

Bu da; sen mi daha güzelsin, yoksa Um Salim mi daha güzeldir, demektir.

Daha sonra da yeni bir cümle olarak: **"Ben hayırlıyım"** diye söylemiştir.

el-Halil ve Sibeveyh der ki: Buyruğun anlamı şudur: Görmez misiniz yoksa siz görenler misiniz? Bu durumda "(أم): Yoksa" edatı ile **"görmez misiniz"** üzerine atıf yapmış olmaktadır. Çünkü; **"ben mi hayırlıyım"** yoksa sizin görüşünüz nedir, anlamındadır. Çünkü onlar kendisine: Sen ondan hayırlısın diyecek olsalardı, ona göre çevresindekiler gören basiretli kimseler olacaktı.

İsa es-Sakafî ile Yakub el-Hadramî'den rivayet edildiğine göre onlar, ifa-

de; "(أفلا تبصرون أم تبصرون): Siz görüyor musunuz, yoksa görmüyor musunuz?" takdirinde olmak üzere: (أم) üzerinde vakıf yapmışlardır.

Bu edat üzerinde vakıf yapanlar, bunu zaid kabul etmiş ve sanki **"görmez misiniz"** buyruğunun: (تُبْصِرُونَ) lafzı üzerinde vakıf yapmış gibi olur. Ancak el-Halil ve Sibeveyh'e göre burada ifade tamam olmamaktadır. Çünkü; (أم) edatı kendisinden önceki ifadeler ile ilişkili olmasını gerektirmektedir.

Kimileri de şöyle demiştir: Vakıf yüce Allah'ın: "(أَفَلَا تُبْصِرُونَ): **Görmez misiniz"** buyruğu üzerinde yapılır. Sonra da: "(أَمْ أَنَا خَيْرٌ): **Daha hayırlı değil miyim?"** buyruğu üzerinde aksine ben daha hayırlıyım, anlamı ile başlanılır. el-Ferra da şu beyiti zikretmektedir:

بدت مثل قَرْن الشمس في رَوْنَقِ الضحى وصـــورتِهـــا أم أنتِ في العـين أمْـلَحُ

"Kuşluk vaktinin parlaklığında güneşin kursu ve sureti gibi ortaya çıktı,
Hatta sen gözümde daha da güzelsin."

(Görüldüğü gibi) burada: (بل انتِ املح): Hatta sen daha da güzelsin" anlamındadır.

el-Ferra'nın naklettiğine göre kimi kıraat alimi "(أَمَا أَنَا خَيْرٌ): Ben daha hayırlı değil miyim" diye okumuşlardır.

Mücahid'den rivayet edildiğine göre o; "(أم): Yoksa..." üzerinde vakıf yapar, sonra da: "(أَنَا خَيْرٌ): Ben (ondan) daha hayırlıyım..." diye okumaya devam edermiş ki az önce sözkonusu edilmişti.

فَلَوْلَآ أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَآءَ مَعَهُ الْمَلَٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾

53. "Hem üzerine altından bilezikler bırakılmalı veya onunla birlikte melekler gelmeli değil miydi?"

"Hem üzerine altından bilezikler bırakılmalı... değil miydi?" şeklindeki bu sözlerini söylemesinin sebebi; bu şekilde süslenmek o dönemdeki şerefli ve soylu kimselerin adeti olmasıdır.

Hafs: "(أَسْوِرَةٌ): Bilezikler" şeklinde: (سِوار)'in çoğulu olarak okumuştur.

"(خمار): Başörtüsü" kelimesinin çoğulunun: (أخمرة) şeklinde gelmesi gibi. Ubeyy: (أَسَاوِرَ) şeklinde; (إسوار)'in çoğulu olarak okumuştur. İbn Mesud; (أَسَاوِير) diye okurken, bunun dışında kalan kıraat alimleri; (أَسَاوِرَة) şeklinde; "(الأسورة): Bilezikler" lafzının çoğulu olarak okumuşlardır. O takdirde bu çokluk çoğuludur. Bununla birlikte (أَسَاوِرة)'in; (إسْوَار)'in çoğulu olması da mümkündür. Bu durumda sonraki "he" (yuvarlak "te") çoğulda "ye"nin yerine getirilmiş olmaktadır. O zaman bu kelime "zındık" lafzının çoğulunun: (زنادیق) ile (زنادقة) şeklinde (Bizans komutanı demek olan "bıtrik" kelimesinin çoğulunun); (بطاریق) ile (بطارقة) şeklinde gelmesi ve benzeri diğer kelimeler gibi.

Ebu Amr b. el-Ala dedi ki: "(الأساورة والأساور والأساوير): Bilezikler" kelimesinin tekili: (إسوار)dir, bu da; (سِوار)'in ayrı bir söyleyişidir.

Mücahid dedi ki: Onlar bir adama bilezik taktılar mı iki bilezik takarlar ve boynuna altın bir halka dolarlardı. Bu da onun efendi ve soylu birisi olduğuna alamet idi. Bu bakımdan Firavun: Musa'nın Rabbi -eğer Musa doğru söyleyen birisi- onun üzerine ne diye altından bilezikler bırakmıyor? demişti.

"Veya onunla birlikte melekler gelmeli değil miydi?" Katade'nin açıklamasına göre onun ardı sıra gitmeleri, Mücahid'e göre de onunla birlikte yürümeleri, İbn Abbas'ın açıklamasına göre kendisine karşı çıkanlara karşı ona yardımcı olmaları gerekmez miydi? demektir. Yani Rabbinin nezdinde bulunduklarını iddia ettiği melekleri böylelikle etrafındakiler çoğalsın, vereceği emirleri yerine getirmek üzere onları görevlendirsin. Bu suretle bu, kalblere daha bir heybet versin diye melekleri ona katmalı değil miydi? O bu sözleri ile Allah'ın peygamberi olan kimselerin de dünyadaki hükümdarların elçileri gibi olmaları gerektiği izlenimini vermeye çalışmıştır. Halbuki o Allah'ın elçilerinin semavi ordularla desteklenmiş olduklarını bilmiyordu. Aklı eren herkes bilir ki, yüce Allah'ın, tek ve yalnız başına olmasına rağmen Musa'yı uyanlarının çokluğuna rağmen Firavun'a karşı koruması, Musa'ya asa ve beyaz parıldayan el (yed-i beyza) ile yardımcı olması, onun bileziklerinin bulunmasından yahut -Mukatil'in açıklamasına göre- beraberinde meleklerin yardımcılar olarak gelmesinden -el-Kelbî'nin açıklamasına göre de- onun doğruluğuna delil olmasından daha ileri derecede bir belgedir. Onun bu dediklerinin ayrıca olmasına gerek yoktur, çünkü bu kadar i'caz yeterlidir. Diğer taraftan bunca âyetin açıkça görülmüş olmasına rağmen Musa (a.s) yalanlandığı gibi, meleklerin beraberinde gelmesine rağmen yine yalanlanması da mümkündür. Firavun'un meleklerden sözetmesi Musa'nın söylediğini aktarmak yollu idi. Çünkü meleklerin yaratıcısını kabul etmeyen ve tanımayan bir kimse meleklere iman etmez.

فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٤﴾

54. Kavmini böylece hafife aldı. Onlar da ona itaat ettiler. Çünkü onlar bir fasıklar topluluğu idi.

"Kavmini böylece hafife aldı." İbnu'l-A'rabî'nin dediğine göre kavminin cahil olduğunu kabul etti, demektir.

"Onlar da ona itaat ettiler." Buna sebeb ise akıllarının kıtlığı, düşüncelerinin zayıflığı idi.

"(استخفه الفرح): Sevinç onu hafifliğe itti" onu uygun olmayan davranışlara itti, demektir. "(استخفه): Onu cahilliğe itti" anlamındadır. Yüce Allah'ın: "(وَلَا يَسْتَخِفُّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ): *İnanmayanlar asla seni aceleciliğe sürüklemesin"* (er-Rum, 30/60) buyruğunda da aynı kökten gelen lafız kullanılmıştır.

Söylediği sözler ile onları tahrik edince, onlar da Musa'yı yalanlamak üzere ona itaat ettiler, diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklamaya göre: Onun kavmini hafife alması akıllarının hafif ve yetersiz olduğunu görmesi demektir. Bu ise kendisine itaat etmeleri gerektiğine delalet etmez. Buna göre: Şu takdirde ihtimal itibariyle uzakça birtakım hazfedilmiş ifadelerin bulunduğunu kabul etmek gerekir: Onların kıt akıllı olduğunu görünce, o da azgınlık etmeye onları çağırdı, onlar da ona itaat ettiler.

Bir diğer açıklamaya göre: O kavmini hafife aldı ve sonunda kendisine uyuncaya kadar onları etkisi altında tuttu.

Bir kimseyi istiskal etme (rahatsız olma, sıkılma)nın zıttı olarak: (استخفه) denilir, "(استخف به اهانه): Onu hakir ve küçük düşürdü" demektir. **"Çünkü onlar bir fasıklar"** Allah'a itaatin dışına çıkanlar **"topluluğu idi."**

فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾

55. Nihayet onlar Bizi gazablandırınca kendilerinden intikam aldık. Hemen onları topluca suda boğduk.

"Nihayet onlar Bizi gazablandırınca kendilerinden intikam aldık" buyruğu ile ilgili olarak ed-Dahhak, İbn Abbas'tan: Onlar bizi öfkelendirip kız-

dırınca demektir, diye açıkladığı rivayet etmiştir. Ali b. Ebi Talha'nın ondan rivayetine göre de, onlar Bizi öfkelendirince demektir diye rivayet etmiştir.

el-Maverdî dedi ki: Bunların anlamları farklıdır, ikisi arasındaki fark şudur: Öfke (sehat) hoşlanmayışın açığa vurulması demektir. Kızgınlık (gazab) ise intikam almak istemek demektir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Buradaki "esef", gazab anlamındadır. Allah'ın gazabı ise ya cezalandırmayı murad etmesidir, o takdirde bu Allah'ın zatî sıfatlarından olur yahutta azabın kendisi demektir. Bu durumda da bu, Allah'ın fiilî sıfatlarından olur. el-Maverdî'nin sözünün anlamı da budur.

Ömer b. Zerr dedi ki: Ey Allah'a isyan eden kimseler, Allah'ın uzun süre sizi cezalandırmayışına aldanmayın, O'nun esefinden (gazabından) sakının. Çünkü O: **"Nihayet onlar Bizi gazablandırınca, kendilerinden intikam aldık"** diye buyurmuştur.

"Onlar Bizi gazablandırınca" buyruğunun, rasûllerimizi ve sihirbazlar ile İsrailoğulları gibi mümin dostlarımızı gazablandırınca, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da yüce Allah'ın: *"Allah'a eziyet ederler"* (el-Ahzab, 33/57) buyruğu ile: *"Allah ile savaşırlar..."* (el-Maide, 5/33) buyruklarına benzemektedir ki, maksat Allah'ın gerçek dostları ve rasûlleridir.

فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْآخِرِينَ ﴿٥٦﴾

56. Böylece onları sonra gelenler için bir geçmiş ve bir örnek kıldık.

"Böylece onları" Firavun kavmini **"sonra gelenler için bir... örnek kıldık."** Bir geçmiş kıldık. Ebu Miclez dedi ki: Onların ameli gibi amelde bulunanlar için **"bir geçmiş ve"** halen amelleri gibi amelde bulunanlar için de **"bir örnek kıldık."**

Mücahid dedi ki: **"Bir geçmiş"** Muhammed (sav)'ın ümmetine haber vererek **"ve bir örnek"** onlar için bir ibret **"kıldık"** demektir. Yine ondan nakledildiğine göre kavminin kâfirleri için onlardan önce cehenneme gidecek **"bir geçmiş"** kıldık. Katade de: Cehenneme önce giden **"bir geçmiş ve"** onlardan sonra gelenler için bir öğüt olmak üzere **"bir örnek kıldık"** diye açıklamıştır.

"Geçmiş (selef)" önden gitmiş demektir. "(سَلَفَ يَسْلُفُ سَلَفًا): Geçti, geçer" denilir. "(طَلَبَ طَلَبًا) İstedi" fiili gibi kullanılır, önceden geçti ve geçip gitti demek-

tir. "(سلف له عمل صالح): Önceden salihi bir ameli vardı" olur. "(القوم السُّلاف): Önceden geçmiş olanlar" demektir. "(سَلَفُ الرجُل): Adamın eski ataları" anlamındadır. Bunun da çoğulu: (اسلاف) ile (سُلّاف) diye gelir.

Genel olarak "sin" harfi ve "lam" harfi üstün olmak üzere: (سَلَفاً) ve (سالف)'in çoğulu olarak okunmuştur. "(خادم): Hizmetçi" çoğulunun: (خدم) diye gelmesi ile: "(راصد): Gözetleyici"nin çoğulunun: (رَصَد) şeklinde; "(حارس): Bekçi"nin çoğulunun: (حَرَس) diye gelmesi gibi.

Hamza ve el-Kisaî ise "sin" ve "lam" harflerini ötreli olarak: (سُلُفاً) diye okumuştur. el-Ferra dedi ki: Bu (سليف)'in çoğuludur, tıpkı: "(سرير): Tahtı" kelimesinin çoğulunun: (سرر) diye gelmesine benzer.

Ebu Hatim dedi ki: Bu: (سَلَف)'in çoğuludur. "(خَشَب): Kereste" lafzının çoğulunun: (خُشُب) şeklinde, "(ثَمَر): Meyve" kelimesinin çoğulunun da: (ثُمُر) diye gelmesi gibi. Her ikisinin de anlamı birdir.

Ali, İbn Mesud, Alkame, Ebu Vail, en-Nehaî ve Humeyd b. Kays ise "sin" harfini ötreli, "lam" harfini fethalı olmak üzere; (سُلَفاً) şeklinde, (سُلَفة)'in çoğulu olarak okumuşlardır ki bu da önceden geçen fırka demektir.

el-Müerric ile en-Nadr b. Şumeyl şöyle demişlerdir: (سُلَفاً) kelimesi (سُلَفة)'in çoğuludur. "(غُرْفَة): Oda"nın çoğulunun: (غُرَف) şeklinde; "(طُرْفة): Hayret verici yeni şey" çoğulunun: (طُرَف) diye; "(ظُلْمة): Karanlık" lafzının çoğulunun da: (ظُلَم) diye gelmesi gibi.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾

57. Meryem oğlu bir misal olarak verilince, hemen senin kavmin bundan dolayı bağrışıp çağrışmaya koyuldu.

Yüce Allah: ***"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor: Rahman'dan başka ibadet edilecek ilahlar kılmış mıyız?"*** (Zuhruf, 43/45) buyruğunu indirince müşrikler İsa (a.s)'ın durumunu ileri sürerek: Muhammed tıpkı hristiyanların Meryem oğlu İsa'yı ilah edindikleri gibi, bizim de kendisini ilah edinmekten başka bir şey istemiyor, dediler. Bunu Katade söylemiştir.

Buna yakın bir rivayet Mücahid'den gelmiştir. O dedi ki: Kureyş: Muhammed, İsa'nın kavmi İsa'ya tapındıkları gibi, bizim de kendisine tapınmamızı istiyor, dediler. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

İbn Abbas dedi ki: Bu buyrukla yüce Allah, Abdullah b. ez-Ziba'ra'nın Pey-

Peygamber (sav) ile İsa hakkındaki tartışmasını kastetmektedir. Bu örneği veren kişi Sehmoğullarından Abdullah b. ez-Ziba'ra'dır ve bunu kâfir iken söylemişti. Kureyş kendisine: Şüphesiz Muhammed: *"Gerçekten siz de, Allah'tan başka taptıklarınız da cehennemin odunusunuz"* (el-Enbiya, 21/98) âyetini okuyor, dediler. Abdullah b. ez-Ziba'ra da: Eğer yanında hazır olsam ona cevab verirdim elbet, dedi. Bu sefer: Ona ne diyecektin diye sordular, o da şöyle dedi: Ona derdim ki: İşte Mesih'e hristiyanlar ibadet ediyor. Uzeyr'e de yahudiler ibadet ediyor. Bu ikisi de cehennemin odunundan mıdırlar? Kureyşliler onun söylediği bu sözü beğendi ve böylelikle bu sözle onun davayı kazandığı görüşüne kapıldı. İşte yüce Allah'ın: **"Bağrışıp çağrışmaya koyuldu"** buyruğunun anlamı budur. Yüce Allah da bunun üzerine: *"Şüphesiz kendileri için daha önceden tarafımızdan iyilik takdir edilmiş olanlar, işte onlar oradan uzaklaştırılmışlardır"* (el-Enbiya, 21/101) buyruğunu indirdi.

Eğer İbnu'z-Ziba'ra âyet üzerinde düşünmüş olsaydı, ona itiraz etmezdi. Çünkü yüce Allah: **"Ve taptıklarınız** (nesneler)" diye buyurmakta, buna karşılık "taptığınız kimseler" diye buyurmamaktadır. Yüce Allah bu buyruğu ile putları ve bunlara benzer aklı ermeyen cansız varlıkları kastetmiş, Mesih'i, melekleri -her ne kadar onlara ibadet edilmiş olsa dahi- kastetmiş değildir.(1) Bu husus el-Enbiya Sûresi'nin son taraflarında (21/98. âyetin tefsirinde ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas'ın rivayetine göre Rasûlullah (sav) Kureyş'e şöyle demiş: "Ey Kureyş topluluğu! Allah'tan başka kendisine ibadet olunan hiçbir kimsede hayır yoktur. Bu sefer Kureyşliler: Sen İsa'nın kul bir peygamber ve salih bir kul olduğunu söylemiyor musun? Eğer senin dediğin gibi ise işte ona da Allah'tan başka bir varlık olarak ibadet olunmuştur. Bunun üzerine yüce Allah: **"Meryem oğlu bir misal olarak verilince, hemen senin kavmin bundan dolayı bağrışıp çağrışmaya koyuldu"** buyruğunu indirdi.(2) Yani ağır yükler taşıdığı sırada develerin gürültü çıkardıkları gibi, gürültü çıkartırlar.

Nafi', İbn Amir ve el-Kisaî ise "sad" harfini ötreli olarak: "(يَصُدُّونَ): Yüz çevirirler" anlamında okumuşlardır. Bu açıklamayı en-Nehaî yapmıştır, diğerleri ise kesreli okumuşlardır. el-Kisaî dedi ki: Bunlar iki ayrı söyleyiştir. "(يَعْرِشُونَ ويَعْرُشُونَ): Çardak yapıp yükseltirler"; (يَنِمُّونَ ويَنُمُّونَ): (Sözü) yayarlar" gibi. Bu da gürültü ve patırtı çıkartıyorlar, demektir.

el-Cevherî dedi ki: "(صَدَّ يَصُدُّ صَدِيداً): Gürültü çıkardı, çıkarır" demektir. Bunun ötreli olarak "yüz çevirmek" demek olan "sudud"dan geldiği, kesreli olarak ise: "(الضَّجِيج): Gürültü çıkarmak"tan geldiği söylenmiştir. Bunu söyleyen

(1) Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur*, V, 679-680.
(2) *Müsned*, I, 317.

Kutrub'tur.

Ebu Ubeyde dedi ki: Eğer bu haktan yüz çevirmekten gelen bir kelime olsaydı, o takdirde ifade: (إذا قومك عنه يصدون) şeklinde olmalıydı. el-Ferra ise: Burada ister (منه), ister (عنه) denilsin, fark etmez.

İbnu'l-Müseyyeb dedi ki: "(يصدون): Gürültü çıkarırlar, bağrışırlar, çağrışırlar" demektir. ed-Dahhak da gürültü ve patırtı çıkartırlar, diye açıklamıştır. İbn Abbas'a göre gülerler demektir.

Ebu Ubeyde dedi ki: Bunu ötreli okumak, yan çizerler, yüz çevirirler, anlamına gelir. O takdirde anlam: Saptıklarından ötürü yan çizip giderler. Ancak: (يَصِدُّون), (من) ile teaddi etmez (geçiş yapmaz). Bunu esreli okuyanların kıraati de anlamı bağrışıp, çağırırlar, gürültü yaparlar demektir. Buna göre: (من), "(يَصِدُّون): Bağrışıp, çağrışırlar" fiili ile alakalıdır. Bundan dolayı "gürültü ederler, bağırırlar, çağırırlar" demektir.

وَقَالُوٓا ءَأَٰلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ ۚ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًۢا ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾

58. Ve: "Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?" dediler. Bunu sana ancak tartışmak üzere örnek gösterdiler. Hatta onlar düşmanlığı yol edinmiş bir topluluktur.

"Ve: Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?" Yani bizim ilahlarımız mı hayırlıdır, yoksa İsa mı? Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Ayrıca şöyle demiştir: Peygamber (sav) ile tartışıp ona: Eğer Allah'tan başka kendisine ibadet edilenler cehennemde olacaksa biz, bizim ilahlarımızın İsa, melekler ve Uzeyr ile birlikte olmalarına razıyız, demişlerdi. Bunun üzerine yüce Allah: ***"Şüphesiz kendileri için daha önceden tarafımızdan iyilik takdir edilmiş olanlar, işte onlar oradan uzaklaştırılmışlardır"*** (el-Enbiya, 21/101) buyruğunu indirdi.

Katade de şöyle demiştir: **"Yoksa o mu"** sözleriyle Muhammed (sav)'ı kastediyorlar.

İbn Mesud'un kıraatinde de "(آلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هذا): Bizim ilahlarımız mı hayırlıdır, yoksa bu mu?" şeklindedir. Bu da Katade'nin açıklamasını pekiştirmektedir. Bu kendi ilahlarının hayırlı olduğunu söyletmek maksadı ile sorulmuş bir soru (isitfham-ı takriri)dir. Kufeliler ile Yakub, "bizim tanrılarımız mı" an-

lamındaki buyruğu: (أَأَلِهَتُنَا) şeklinde her iki hemzeyi tahkik ile okumuşlardır. Diğerleri ise hemzeyi yumuşatarak okumuşlardır ki, daha önceden buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Bunu sana ancak tartışmak üzere örnek gösterdiler" buyruğundaki: "(جَدَلًا): Tartışmak üzere" lafzı haldir, yani tartışanlar olarak demektir. Bu da şu anlama gelir: Onlar bu örneği ancak tartışmak maksadını güttükleri için sana verdiler, çünkü onlar cehennemin yakıtı olacağı belirtilenler ile kastedilenlerin ilah diye edindikleri cansız varlıklar olduğunu biliyorlardı.

"Hatta onlar düşmanlığı yol edinmiş" batılı ileri sürerek tartışan **"bir topluluktur."**

Tirmizî'nin, *Sahih*'indeki rivayete göre Ebu Umame şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Herhangi bir toplum üzerinde bulundukları bir hidayetten sapmışsa, mutlaka onlara (batıl adına) tartışma özelliği verilmiştir." Daha sonra da Rasûlullah (sav): **"Bunu sana ancak tartışmak üzere örnek gösterdiler. Hatta onlar düşmanlığı yol edinmiş bir topluluktur"** âyetini okudu.(1)

إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾
وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾

59. O ancak kendisine nimet verdiğimiz bir kuldur ve Biz onu İsrailoğullarına bir misal kıldık.
60. Eğer dilese idik, sizin yerinize yeryüzünde halifelik yapacak melekler getirirdik.

"O ancak kendisine nimet verdiğimiz bir kuldur." Yani İsa yüce Allah'ın kendisine peygamberlik nimetini ihsan ettiği bir kuldan başkası değildir. Yüce Allah onu İsrailoğullarına bir misal kılmıştır. Yani onu yüce Allah'ın kudretine delil gösterilen bir belge ve ibretli bir örnek kılmışızdır. Çünkü İsa babasız dünyaya gelmiştir. Diğer taraftan yüce Allah ona ölüleri diriltmek, anadan doğma körü, abraşı ve diğer bütün hastalıkları iyi etmek gibi -kendi döneminde başkasına verilmemiş- mucizeler verilmişti. Bununla birlikte İsrailoğulları o gün Allah'ın en çok sevdiği kimseler ve en hayırlıları idiler. Diğer insanlar daha aşağı mertebede idiler. Allah nezdinde hiç kimse onların

(1) *Tirmizi*, V, 378; *İbn Mace*, I, 19; *Müsned*, V, 252.

seviyesinde değildi.

Bir diğer açıklamaya göre burada kendisine nimet ihsan olunan kuldan kasıt, Muhammed (sav)'dır. Ancak birinci görüş daha kuvvetlidir.

"Eğer dilese idik, sizin yerinize yeryüzünde halifelik yapacak" İbn Abbas'ın açıklamasına göre biri diğerinin yerine geçecek **"melekler getirirdik."** es-Süddî'nin açıklamasına göre; sizin yerinize halef olarak geçecek melekler yaratırdık. Buna benzer bir açıklama da Mücahid'den nakledilmiştir: Sizin yerinize yeryüzünü imar edecek melekler yaratırdık.

el-Ezherî şöyle demektedir: -Sizin yerinize anlamı verilen-: (منكم)de ki (من) bu âyetin delaleti ile bedel anlamı vermek için kullanılabilir.

Derim ki: Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/38. âyet, 2. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Eğer Biz dileseydik -her ne kadar bu şekilde bir adet (ilahi sünnet) cereyan etmedi ise de- insanlardan melekler yaratırdık. (Çünkü) cevherler (özler) aynı cinstir, fakat farklılıklar vasıflar dolayısıyla ortaya çıkar.

Buyruğun anlamı şudur: Eğer Biz dilemiş olsaydık, yeryüzüne melekleri yerleştirirdik. Onları semaya yerleştirmemiz ibadet edilmelerini gerektirecek yahut onların Allah'ın kızları olduğunu söylemeyi haklı kılacak bir üstünlük sahibi olmalarını gerektirmez.

وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ ۖ هَٰذَا صِرَاطٌ
مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ ۖ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ
مُبِينٌ ﴿٦٢﴾

61. Şüphesiz ki o, Saatin ilmidir. Onda hiç şüpheye düşmeyin, Bana uyun. Dosdoğru yol işte budur.

62. Şeytan sizi asla alıkoymasın. Çünkü o, sizin apaçık bir düşmanınızdır.

"Şüphesiz ki o, Saatin ilmidir. Onda hiç şüpheye düşmeyin" buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen, Katade ve Said b. Cübeyr: Kur'ân-ı Kerim'i kastetmektedir, demişlerdir. Çünkü o kıyametin gelişinin yakınlığını göstermekte veya onun vasıtası ile kıyametin dehşetli durum ve halleri bilinebilmektedir.

İbn Abbas, Mücahid, ed-Dahhak, es-Süddî ve yine Katade şöyle demektedirler: Bundan maksat, İsa (a.s)'ın çıkışıdır. İşte bu da kıyametin alametlerindendir. Çünkü Deccal'in çıkışı kıyametin alametlerinden olduğu gibi, kıyametin kopmasından az bir süre önce yüce Allah İsa'yı semadan indirecektir.

İbn Abbas, Ebu Hureyre, Katade, Malik b. Dinar ve ed-Dahhak **"ilmidir"** anlamındaki kelimeyi "ayn" ve "lam" harflerini üstün olarak, (لَعَلَمٌ) diye okumuşlardır ki, "emaresi (alameti)dir" anlamındadır.

İkrime'den ise iki "lam" ile: "(للعلم): Bilinmesi içindir" diye okuduğu rivayet edilmişse de bu mushaflara muhaliftir.

Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav)'ın İsra'ya götürüldüğü gece İbrahim, Musa ve İsa (hepsine selam olsun) ile karşılaştı. Kıyametin kopuşunu sözkonusu ettiler. Önce İbrahim'den başlayarak ona kıyamete dair soru sordular. Onda bu hususa dair bir bilgi yoktu. Sonra Musa'ya sordular, onda da buna dair bir bilgi yoktu. Nihayet söz sırası Meryem oğlu İsa'ya gelince, dedi ki: Meydana gelmesinden önce bana bir ahit verilmiş bulunuyor. Ne zaman gerçekleşeceğine gelince, onu aziz ve celil olan Allah'tan başkası bilmez deyip Deccal'in çıkışını sözkonusu etti ve: İnip onu öldüreceğim dedi. Sonra da (İbn Mesud) hadisin geri kalan bölümünü zikretti. Bu hadisi İbn Mace, ***Sünen***'inde rivayet etmiş bulunmaktadır.(1)

Müslim'in, ***Sahih***'inde de şöyle denilmektedir: "O -yani Mesih ed-Deccal- bu halde iken Allah Meryem oğlu Mesih'i gönderecek, o da Dımaşk'ın doğu taraflarında Beyaz minarenin yakınında, ellerini iki meleğin kanatlarını üzerine koymuş olduğu halde, iki elbiseye bürünmüş olarak inecek. Başını aşağı doğru eğdi mi damlayacak, yukarı doğru kaldırdı mı ondan inci tanelerini andıran inci suretinde yapılmış gümüş taneleri yuvarlanacak. (Yağmur yağmasından kinayedir.) Onun nefesinin kokusunu alan bir kâfir mutlaka ölecek. Nefesi de gözü ile gördüğü en ileri noktaya kadar ulaşacak. Nihayet (İsa) onu (Deccal'i) takibe koyulacak ve ona Lud kapısında yetişip öldürecek..."(2)

es-Sa'lebî, ez-Zemahşerî ve başkalarının Ebu Hureyre yoluyla zikrettikleri rivayetlere göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Meryem oğlu İsa semadan Vefık diye adlandırılan Arz-ı mukaddesteki bir tepe üzerine, sarımtrak iki elbiseye bürünmüş olarak inecek. Saçları yağlanmış olacak, elinde de kendisi ile Deccal'i öldüreceği bir harbe bulunacak. İnsanlar ikindi namazında imamla namaz kıldıkları bir sırada Beytu'l-Makdis'e gelecek, imam geri çekilmek isteyecek, fakat İsa (a.s) onu öne geçirecek ve Muhammed (sav)'ın

(1) ***İbn Mace***, II, 1365; Hakim, ***Müstedrek***, II, 416, IV, 534; İbn Ebi Şeybe, ***Musannef***, VII, 498.

(2) ***Müslim***, IV, 2253; ***Tirmizi***, IV, 510; ***Ebu Davud***, IV, 117; ***İbn Mace***, II, 1367; ***Müsned***, IV, 1813.

şeriati üzere arkasında namaz kılacak. Sonra da domuzları öldürecek, haçı kıracak, havra ve kiliseleri yıkacak, ona iman edenler müstesna, hıristiyanları öldürecek."(1)

Halid'in rivayetine göre de el-Hasen şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Peygamberler baba bir kardeşler (gibi)dir. Onların anneleri ayrı olmakla birlikte, dinler birdir. İnsanlar arasında Meryem oğlu İsa'ya en yakın benim. Çünkü benim ile onun arasında bir peygamber yoktur. O semadan ilk inecek kişi olup haçı kıracak, domuzu öldürecek ve İslâma girmeleri için insanlarla savaşacaktır."(2) el-Maverdî dedi ki: İbn İsa'nın bir topluluktan naklettiğine göre onlar şöyle demişler: İsa indi mi Allah'tan aldığı emirlere göre insanlara emir verip, yasaklar koyan o dönemin bir rasûlü olmasın diye mükellefiyet kaldırılmış olacaktır.

Ancak bu, şu üç husus sebebiyle reddedilecek bir görüştür. Birincisi hadis-i şeriftir, çünkü dünyanın kalması dünyada mükellefiyetin kalmasını gerektirir. Diğer taraftan o marufu emreden, münkerden alıkoyan birisi olarak inecektir. Yüce Allah'ın ona vereceği emirlerin İslâmı desteklemek, İslâmın gereklerini emretmek ve insanları İslâma davet etmek ile münhasır olacağı da reddolunacak bir şekil değildir.

Derim ki: Müslim'in, ***Sahih***'inde ve ***İbn Mace***'de sabit olduğuna göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Andolsun Meryem oğlu İsa adaletli bir hakem olarak inecektir. Haçı kıracaktır, domuzu öldürecektir, cizyeyi kabul etmeyecektir. Andolsun genç develer başıboş bırakılacak, onlara çobanlık eden olmayacaktır. Düşmanlık, nefret ve kıskançlık yok olup, gidecektir. Malın alınması için çağrıda bulunacak, fakat kimse onu kabul etmeyecek."(3)

Yine Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İmamınız kendinizden iken -bir rivayette: sizden olan ile size imam olmuşken- Meryem oğlu (İsa) aranızda ineceği vakit haliniz ne olacak?" İbn Ebi Zi'b dedi ki: "İmamınız sizden olan ile size imam olmuşken ne demek biliyor musun? (el-Velid b. Müslim): Bana haber verirsen öğrenirim, dedim. Dedi ki: Rabbinizin Kitabı ile peygamberiniz (sav)'ın sünneti ile size imamlık ederse" demektir.(4)

---

(1) ***Müsned,*** IV, 216; Hakim, ***Müstedrek,*** IV, 524; el-Heysemi, ***Mecmau'z-Zevaid, VII, 340, 342.***

(2) İbn Hibban, ***Sahih,*** XV, 225; ***Müsned,*** II, 406, 437, 463 (nisbeten mustahsar olarak.) Merhum Kurtubi ***"el-Hasen'den"*** diyerek ravi sahabiyi zikretmeyerek hadisi mürsel olarak kaydetmekle birlikte; gösterdiğimiz yerlerde hadis senedi itibariyle muttasıldır.

(3) ***Müslim,*** I, 135, 136; ***Müsned,*** II, 493.

(4) ***Müslim,*** I, 137; İbn Ebi Zi'b'in soru ve cevabı olmaksızın: ***Buhari,*** III, 1272; ***Müsned,*** II, 336.

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- dediler ki: İşte bu İsa (a.s)'ın peygamberimiz Muhammed (sav)'ın dininin unutulmuş olan birtakım hükümlerini uygulamaya koymak üzere bir yenileyici (müceddid) olarak ineceği hususunda açık bir nasstır. Yoksa yeni bir şeriat ile de inmeyecektir, mükellefiyet de -gerek burada, gerekse de *"et-Tezkire"* adlı eserimizde açıkladığımız üzere- olduğu gibi devam edecektir.

Bir açıklamaya göre **"şüphesiz ki o Saatin ilmidir."** Yani muhakkak ki İsa'nın ölüleri diriltmesi kıyametin kopacağına ve ölülerin diriltileceğine delildir. Bu açıklamayı İbn İshak yapmıştır.

Derim ki: **"Şüphesiz ki o"** buyruğunun şüphesiz ki Muhammed (sav) saatin ilmidir anlamında olma ihtimali de vardır. Buna Peygamber (sav)'ın: "Ben ve kıyamet şu ikisi gibi gönderildik" deyip şehadet parmağı ile orta parmağını yanyana getirmesi delil teşkil etmektedir. Bunu Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.(1)

el-Hasen dedi ki: Kıyamet alametlerinin ilki Muhammed (sav)'dır.

"Onda hiç şüpheye düşmeyin." Yani kıyamet hakkında hiç şüphe ve tereddütünüz olmasın. Bu açıklamayı Yahya b. Sellam yapmıştır.

es-Süddî de: Onu yalanlamayın, onun geleceği hususunda tartışmayın. Çünkü o(nun gelişi) kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir, demiştir.

"Bana uyun." Tevhidde ve Allah'tan size getirdiğim tebliğlerde.

"Dosdoğru yol işte budur." Yani yüce Allah'a ya da cennete giden dosdoğru yol budur.

"(وَاتَّبِعُونِ): **Bana uyun"** buyruğunda Yakub her iki halde (vasıl ve vakf hallerinde) de "ye"yi sabit olarak okumuştur. Aynı şekilde: "(وَأَطِيعُونِ): *Ve bana itaat edin"* (ez-Zuhruf, 43/63) buyruğunu da böyle okumuştur. Ebu Amr ve Nafî'den rivayetle İsmail ise vasıl halinde "ye"yi isbat ederken, vakıf halinde isbat etmemişlerdir. Diğerleri ise her iki halde de "ye"yi hazfederler.

"Şeytan sizi asla alıkoymasın." Onun vesveselerine ve batıl uğrunda mücadele eden kâfirlerin ortaya attıkları şüphelere aldanmayın. Şüphesiz peygamberlerin şeriatleri tevhid hususunda da kıyamet bilgisine dair ve ayrıca (bu bilginin) ihtiva ettiği cennet ya da cehennem hakkında vermiş oldukları haberlerde hiçbir farklılık göstermez.

"Çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır" buyruğu daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/168. âyet, 4. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) *Buhari*, IV, 1881, V, 2385; *Müslim*, II, 592, IV, 2268, 2269; *Tirmizi*, IV, 496; *Nesai*, IV, 496; *İbn Mace*, I, 17, II, 1341; *Müsned*, III, 123, 130, 131, 237, 273, 274, 273, 283, 319, V, 103, 108.

وَلَمَّا جَآءَ عِيسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ
لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾
إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۚ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾

63. İsa onlara apaçık delillerle geldiğinde dedi ki: "Muhakkak ben size hikmeti getirdim ve hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz bazı şeyleri size açıklayayım diye geldim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

64. "Gerçek şu ki; Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. O halde yalnız O'na ibadet edin. Dosdoğru yol işte budur."

"İsa onlara apaçık delillerle geldiğinde" buyruğu hakkında İbn Abbas şöyle demektedir: Bununla yüce Allah ölüleri diriltmesini, hastalıkları iyileştirmesini, kuş suretinde bir varlık (Allah'ın izniyle) yaratmasını, maideyi (sofrayı) ve diğer hususları, ayrıca gaybe dair pek çok şeyi haber vermesini kastetmektedir.

Katade dedi ki: Burada apaçık delillerden kasıt, İncil'dir.

"Dedi ki: Muhakkak ben size hikmeti" es-Süddî'ye göre nübuvveti **"getirdim."** İbn Abbas ise, güzelliklere götüren, çirkinliklerden alıkoyan bilgiyi getirdim demektir, demiştir. İncil'i kastettiği de söylenmiştir. Bunu el-Kuşeyrî ve el-Maverdî zikretmişlerdir.

"Ve hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz bazı şeyleri size açıklayayım diye geldim." Mücahid dedi ki: Tevrat'ı değiştirmek gibi. ez-Zeccac da şöyle demiştir: Anlam şudur: Ben size Tevrat'ı değiştirmek gibi hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz bazı hususları İncil'de açıklayayım diye geldim.

Bir diğer açıklamaya göre: O kendilerine sordukları kadarıyla Tevrat hükümlerinden hakkında anlaşmazlığa düştükleri bazı hususları onlara açıklamıştır. Bununla birlikte haklarında kendisine soru sormadıkları bunların dışında birtakım şeyler hakkında anlaşmazlığa düşmüş olmaları da mümkündür.

Bir başka açıklamaya göre İsrailoğulları Musa (a.s)'ın vefatından sonra dinleriyle ilgili birtakım hususlarda ve dünyalarını ilgilendiren birtakım meselelerde anlaşmazlığa düştüler, o da onları dinleri ile ilgili anlaşmazlığa düştükleri hususları açıkladı.

Ebu Ubeyde'nin benimsediği görüşe göre **"bazı"** burada **"bütün"** anlamındadır. Yüce Allah'ın: ***"Size vaadettiğinin bir kısmı gelir, sizi bulur"*** (el-Mu'min, 40/28) buyruğunda da "bazı: bir kısmı" böyledir. el-Ahfeş de Lebid'in (buna delil olarak) şu beyitini zikretmektedir:

تـراك أمكنـة إذا لـم أرضهـا أو تعتلق بعض النفـوس حِمامهـا

"Beğenmedim mi yerleri hemen terkederim,
Ya da bazı canlar ölümü ile buluşur."

Bilindiği gibi ölüm bazı canlarla buluşup, bazılarını terketmez. Ölüme de (beyitte geçen ve buluşur anlamı verilen fiil ile aynı kökten gelmek üzere); (عَلُوق وعَـلّاقة) de denilir.

el-Mufaddal el-Bekrî de şöyle demiştir:

وسـائـلة بثَعْلَبَـة بـن سَـيْـر وقـد عَلِقت بثعلبـة العَـلُوقُ

"Bir da Salebe b. Seyr (Seyyar)'ı soran bir kişi ki,
Halbuki el-aluk (çok yapışan yakayı bırakmayan ölüm) Salebe'ye yapışmış bulunuyor."

Mukatil dedi ki: Bu, yüce Allah'ın: ***"Size haram olan bazı şeyleri size helal kılmak için geldim"*** (Al-i İmran, 3/50) buyruğunu andırmaktadır. Bu da, Tevrat'ta haram kılınmış olup İncil'de helal kılınan şeyler demektir. Deve eti, her hayvanın iç yağı, cumartesi günü balık avlamak gibi.

"Artık Allah'tan korkun." Şirkten sakının, yalnızca bir ve tek olarak Allah'a ibadet edin. Bunlar İsa (a.s)'ın söylediği sözler olduğuna göre o nasıl bir ilah ya da bir ilahın oğlu olabilir?

"Ve" sizi kendisine davet ettiğim tevhid ve diğer hususlarda **"bana itaat edin."**

"Gerçek şu ki, Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. O halde yalnız O'na ibadet edin. Dosdoğru yol işte budur." Yani Allah'a ibadet etmek dosdoğru yoldur. Onun dışındaki yollar ise eğri yollardır, izleyeni hakka ulaştırmazlar.

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ ۚ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ
يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٦٥﴾ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً
وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾

65. Sonra fırkalar kendi aralarında anlaşmazlığa düştüler. Pek acıklı bir günün azabından dolayı zulmedenlerin vay haline!
66. Onlar kendileri farkında olmayarak saatin ansızın kendilerine gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?

"Sonra fırkalar kendi aralarında anlaşmazlığa düştüler."

Katade dedi ki: (مِنْ بَيْنِهِمْ) buyruğu: "(ما بينهم): Kendi aralarında" demektir.

Bunların kim oldukları hakkında da iki görüş vardır:

Birincisine göre bunlar yahudi ve hristiyanların meydana getirdiği kitab ehlidir. Birbirlerine muhalefet etmişlerdir. Bu açıklamayı Mücahid ve es-Süddî yapmıştır.

İkincisine göre ise bunlar Nasturi, Melkâni ve Yakubilerin meydana getirdiği hristiyan fırkalarıdır. İsa hakkında ihtilaf etmişlerdir. Nasturiler o Allah'ın oğludur derken, Yakubiler o Allah'ın kendisidir, Melkâniler de birileri Allah olan üçün üçüncüsüdür, demişlerdir. Bu açıklamayı el-Kelbî ve Mukatil yapmıştır, bu husus daha önce Meryem Sûresi'nde (19/34-40. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Pek acıklı" azabı çok acıklı ve can yakıcı demektir. Tıpkı uyku ile geçirilen bir gece hakkında: "(ليل نائم): Uyuyan gece" tabirini kullanmaya benzer. **"Azabından dolayı zulmedenlerin"** Meryem Sûresi'nde (az önce belirtilen yerde) geçtiği gibi kâfir olup şirk koşanların **"vay haline!"**

"Onlar" yani fırkalar **"kendileri farkında olmayarak"** hissetmeksizin **"saatin"** kıyametin **"ansızın kendilerine gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?"** Yani bu fırkalar bundan başkasını beklemiyorlar.

"Şuuruna varmak, farkında olmak" ifadelerine dair açıklamalar daha önce başka yerde (el-Bakara, 2/9. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Anlamın Arap müşrikleri kıyametin kopmasından başkasını beklemiyorlar, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamaya göre **"fırkalar"** ile Peygamber (sav)'ın aleyhine fırkalara ayrılan ve onu yalanlayan müşrikler kastedilmiş olur. Bu da Allah'ın daha önce geçen: ***"Bunu sana ancak tartışmak üzere örnek gösterdiler"*** (ez-Zuhruf, 43/58) buyruğu ile ilişkili olmaktadır.

اَلْاَخِلَّآءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾

67. O günde dostlar birbirlerine düşmandır. Takva sahibleri müstesna.

"O günde" kıyamet günü kastedilmektedir. **"Dostlar birbirine düşmandır."** Biri diğerine düşmanlık eder, biri diğerine lanet okur.

"Takva sahibleri müstesna." Onlar hem dünyada, hem ahirette dosttur-lar. Bu anlamdaki açıklamayı İbn Abbas, Mücahid ve başkaları yapmıştır.

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre bu âyet-i kerime Umeyye b. Halef el-Cumahî ile Ukbe b. Ebi Muayt hakkında inmiştir. Bunlar birbirlerine dost idi. Ukbe, Peygamber (sav) ile oturup kalkardı. Kureyşliler: Ukbe b. Ebi Muayt dininden döndü, dedi. Umeyye ona: Eğer Muhammed ile karşılaşır da onun yüzüne tükürmeyecek olursan, seni görmek bana haram olsun, dedi. Ukbe denileni yaptı. Peygamber (sav) da onu öldürmeyi kararlaştırdı. Bedir günü de kafası uçurularak öldürüldü, Umeyye de savaş esnasında öldürüldü. İşte bu âyet-i kerime onlar hakkında indi.

es-Sa'lebî -Allah ondan razı olsun- bu âyet-i kerime hakkında şunları zikretmektedir: İkisi mümin, ikisi kâfir iki grup dost vardı. Müminlerden birisi öldü, o da Rabbim filan kişi bana Sana ve Rasûlüne itaati emrediyordu. Bana iyiliği emrediyor, kötülükten alıkoyuyordu. Benim senin huzuruna çıkacağımı söylüyordu. Rabbim benden sonra onu saptırma, beni hidayete eriştirdiğin gibi, onu da hidayete eriştir. Bana lütfettiğin gibi ona da lütfet, dedi. Nihayet mümin diğer arkadaş da vefat edince, Allah her ikisini bir araya getirir. Yüce Allah şöyle buyurur: Herbiriniz diğer arkadaşını övsün. (Birileri) der ki: Rabbim, o bana Sana ve rasûlüne itaati emrediyordu. Bana hayrı emrediyor, kötülükten alıkoyuyordu. Senin huzuruna çıkacağımı bana söylüyordu. Yüce Allah şöyle buyurur: Ne güzel arkadaş ve ne güzel kardeş, ne güzel dost idi.

Kâfirlerden birisi de ölünce, Rabbim der; Filan kişi bana, Sana itaati, Rasûlüne itaati yasaklıyor, bana kötülüğü emrediyor, hayırdan alıkoyuyordu. Senin huzuruna çıkmayacağımı söylüyordu. O bakımdan Rabbim Senden niyazım şu ki: Benden sonra onu hidayete eriştirme, beni saptırdığın gibi onu da saptır. Beni hakir düşürdüğün gibi, onu da hakir kıl. Kâfir arkadaşı öldü mü yüce Allah her ikisine de: Haydi sizden herbiriniz arkadaşını övsün, der. (Biri diğerine) der ki: Rabbim o bana Sana ve Rasûlüne isyan etmemi söylüyor,

bana kötülüğü emrediyor, hayırdan alıkoyuyordu. Huzuruna çıkmayacağını söylüyordu. O bakımdan Senden ona azabı kat kat vermeni diliyorum. Yüce Allah şöyle buyurur: Sen ne kötü bir arkadaş, ne kötü bir dost, ne kötü bir kardeş imişsin. Bunun üzerine herbiri diğer arkadaşına lanet eder.

Derim ki: Ayet-i kerime bütün mümin ve takva sahibi kimseler ile kâfir ve saptırıcı kimseler hakkında geneldir.

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَآ اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾

68. "Ey kullarım! Bugün size bir korku yoktur. Siz üzülmezsiniz de."

-Aynı zamanda el-Mu'temir b. Süleyman'ın babasından da rivayeti olarak- Mukatil dedi ki: Bir münadi kıyamet arasatında: **"Ey kullarım! Bugün sizin için bir korku yoktur"** diye seslenecektir. Arasatta bulunanlar başlarını kaldıracaklar. Münadi: *"(Onlar) âyetlerimize iman edenler ve teslim olmuş kimselerdir"* (ez-Zuhruf, 43/69) diyecek. Bu sefer müslümanların dışında kalan diğer din mensubları başlarını önlerine eğecektir.

el-Muhasibî, *er-Riaye* adlı eserinde şunu zikretmektedir: Bu hadiste rivayet edildiğine göre münadi kıyamet gününde: **"Ey kullarım! Bugün size bir korku yoktur, siz üzülmezsiniz de"** diye seslenecek. Bütün insanlar başlarını kaldıracak ve: Biz Allah'ın kullarıyız, diyecekler. Sonra ikinci defa daha nida ederek: *"(Siz) ki âyetlerimize iman edenler ve teslim olmuş kimseler idiniz"* (Zuhruf, 43/69) diye seslenecek. Bu sefer kâfirler başlarını önlerine eğecek, muvahhidler başlarını dik tutacaklar. Üçüncü bir defa daha: *"Onlar iman edip, takvalı davrananlardır"* (Yunus, 10/63) diye seslenecek. Bu sefer büyük günah işlemiş olanlar başlarını önlerine eğer, geriye takva ehli başlarını dik tutmuş olarak kalacaklar. Yüce Allah, onlara vaad ettiği şekilde korku ve kederlerini gidermiş olacaktır. Çünkü O, en büyük lütuf ve ihsan sahibidir. Dostlarını yardımsız terk etmez ve tehlikeli hallerde onları tehlikeyle başbaşa bırakmaz.

"(يَا عِبَادِ): **Ey kullarım"** şeklinde (ye'siz olarak) da okunmuştur.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾

69. "(Siz) ki âyetlerimize iman edenler ve teslim olmuş kimseler idiniz."

70. "Siz ve eşleriniz sevinç ve neşe içerisinde cennete girin."

ez-Zeccac dedi ki: "(الَّذِينَ): ...ler" lafzı, "Ey kullarım!" hitabının sıfatı olarak nasb takdirindedir. Çünkü; "(عِبَادِي): Ey kullarım!" izafet halinde bir münadadır.

"(الَّذِينَ آمَنُوا): **İman edenler**"in hazfedilmiş bir mübtedanın haberi ya da haberi hazfedilmiş bir mübteda olduğu da söylenmiştir. Bunun da takdiri şöyle olur: Onlar iman edenlerdir, yahut iman eden kimselere: **"Cennete girin"** denilir.

Ebu Bekr ile Zirr b. Hubeyş: "(يَا عِبَادِيَ): Ey kullarım" diye her iki halde (vakıf halinde ve geçiş halinde) "ye" harfini isbat ile ve üstün olarak okumuştur. Bundan dolayı da Nafi', İbn Amir, Ebu Amr ve Ruveys ise her iki halde sakin okumuşlardır. Diğerleri ise her iki halde hazfetmişlerdir. Çünkü bu (ye) sadece Şam ve Medinelilerin mushaflarında sabit (yazılmış)dır.

"Siz ve" dünyada müslüman olan **"eşleriniz... cennete girin."** Yani onlara cennete girin; ya da; ey iman eden kullarım, cennete girin denilecektir.

"Eşleriniz" mümin dost ve arkadaşlarınız diye açıklandığı gibi, huru'l-ıyn'den zevceleriniz diye de açıklanmıştır.

"Sevinç ve neşe içerisinde" İbn Abbas'a göre ikrama mazhar olarak **"giriniz"** demektir. İkrama mazhar oluş da erişilen ve yerleşilen makama göredir.

el-Hasen, sevinç ile diye açıklamıştır. Sevinç kalpte hissedilir. Katade de nimete mazhar olarak, diye açıklamıştır. Nimet bedende hissedilir. Mücahid ise sevindirici şeyler görerek, diye açıklamıştır, sevindirici şeyler (surur) ise gözle olur. İbn Ebi Necih: Hoşlanacaksınız diye açıklamıştır. Burada hoşlanmak, hoşa giden şeyleri elde etmek demektir. Yahya b. Ebi Kesir de bunu sema (kulağa hoş gelen şeyleri) duymak ile lezzet almaktır diye açıklamıştır.

Bu lafza dair açıklamalar daha önceden er-Rum Sûresi'nde (30/15. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ ۚ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ
الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ ۚ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٧١﴾

71. Altından tabaklar ve testiler dolaştırılır onlara. Orada canlarının istediği, gözlerin lezzet aldığı şeyler de vardır. Sizler orada ebedi kalıcılarsınız.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Cennet Nimetleri:

"Altından tabaklar ve testiler dolaştırılır onlara." Yani cennette altın tabak ve testiler içerisinde etraflarında dolaştırılacak yiyecek ve içecekleri vardır. Yiyecek ve içecekleri sözkonusu etmemiştir. Çünkü içinde hiçbir şey bulunmaksızın kapların ve testilerin dolaştırılmasının bir anlamı yoktur. Tabakların altından olduğu belirtilerek testilerin de altından olduğunu tekrar belirtmeye ihtiyaç kalmamıştır. Yüce Allah'ın: ***"Allah'ı çokça anan erkeklerle, çokça anan kadınlar"*** (el-Ahzab, 33/35) buyruğunda (ayrıca "Allah'ı anan kadınlar" demeye gerek olmadığı) gibi.

Buharî ile Müslim'deki rivayete göre Huzeyfe, Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinlemiştir: "Siz ne ince, ne kalın ipek giymeyiniz. Altın ve gümüş kaplarda içmeyiniz, yine altın ve gümüş kaplarda yemek yemeyiniz. Çünkü bunlar dünyada onlara (kâfirlere), ahirette de sizedir."(1)

el-Hac Sûresi'nde (22/23. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere dünya hayatında bu kaplarla yemek yiyip içen yahutta ipek giyip de tevbe etmeyen bir kimse, ahirette bunlardan ebedi olarak mahrum kalacaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Müfessirler dedi ki: Cennetliklerin cennetteki konumu en alt mertebede olan bir kimsenin etrafında yetmişbin genç delikanlı, altından yetmişbin tabakla dolaşacaktır. Sabah vakti bu tabaklar ona getirilir. Bunların herbirisinde bulunan çeşit öbüründe yoktur. İlkinden nasıl yerse, sonuncusundan da öylece yer. İlkinde aldığı tadı sonuncusunda da alır. Biri ötekine benzemez. Akşam vakti de ona aynı şekilde yemekler getirilir. Cennetliklerin en yüksek mertebede olanların etrafında da her gün yetmişbin genç delikanlı dolaşır. Herbirisiyle birlikte de bir altın tabak bulunur. Bunların birindeki yemek diğerinde yoktur. İlkinden nasıl yerse, sonundan da öylece yer. İlkinden nasıl tat aldıysa, sonundan da öylece tat alır ve biri diğerine benzemez.

"Ve testiler dolaştırılır." Yani onlara testiler de dolaştırılır. Yüce Allah'ın: ***"Etraflarında gümüşten ve billur kaplar ile sürahiler dolaştırılır"*** (el-İnsan, 76/15) diye buyurmaktadır.

(1) *Buhari, V, 2069; Müslim,* III, 1638; *Müsned,* V, 397.

İbnu'l-Mubarek dedi ki: Bize Ma'mer bir adamdan haber verdi. O Ebu Kılabe'den naklen dedi ki: Cennetliklere yiyecek ve içecek getirilir. Nihayet sonunda onlara tertemiz içecek (eş-şarabu't-tahur) getirilir. Bundan dolayı karınları iner ve derilerinden misk kokusundan daha hoş kokulu ter olarak boşalır. Sonra da yüce Allah'ın: ***"Ve Rabbleri onlara son derece temiz bir şArap içirmiştir"*** (el-İnsan, 76/21) buyruğunu okudu.

Müslim'in, ***Sahih***'inde belirtildiğine göre; Cabir b. Abdullah şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz cennetlikler orada yemek yerler ve içerler. Fakat ne tükürürler, ne küçük abdest bozarlar, ne büyük abdest bozarlar, ne de sümkürürler. (Hazır bulunanlar): Peki yemekleri ne olacak, diye sordular, şöyle buyurdu: Geğirecekler ve miski andırır şekilde (derilerinden) sızacaktır. Onlara tesbih, tahmid ve tekbir getirmeleri - bir rivayette: Nefes almaları ilham edildiği gibi- ilham olunacaktır."(1)

2- Altın, Gümüş ve İpek Kullanımı:

Hadis imamları Um Seleme tarafından rivayet ettikleri bir hadise göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Altın ve gümüş kaplarda içen bir kimse, şüphesiz karnına cehennem ateşini doldurur."(2) Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Altın ve gümüş kablarda içmeyiniz ve o kablardan yemeyiniz."(3) Bu ifadeler bunların haram olmalarını gerektirir. Bu hususta da görüş ayrılığı yoktur.

Başka maksatlarla kullanılmaları hususunda ise görüş ayrılıkları vardır. İbnu'l-Arabî dedi ki: Doğrusu erkeklerin hiçbir şekilde bunları kullanamayacaklarıdır. Çünkü Peygamber (sav) altın ve ipek hakkında şöyle buyurmuştur: "Bu ikisi ümmetimin erkeklerine haram, dişilerine helaldir."(4)

Ayrıca bunlarla yemek yiyip içmenin yasaklanışı, başka maksatlarla kullanmanın haram olduğunu da göstermektedir. Çünkü bu da bir çeşit meta (faydalanma)dır, o bakımdan caiz olmaz. Bunun da asıl dayanağı yemek ve içme(nin haram kılınması)dır. Diğer taraftan bu haramın illeti, ahiretteki nimetin dünyada acilen kullanılmak istenmesidir. Yemek, içmek ve diğer faydalanmak çeşitleri arasında bu bakımdan bir fark yoktur. Çünkü Peygamber (sav): "Bunlar dünya hayatında onların, ahirette de bizimdir." diye buyurmuş ve dünya hayatında bunlarda bizim bir payımızın olmadığını belirtmiştir.

(1) ***Müslim***, IV, 2180

(2) ***Buhari***, V, 2133; ***Müslim***, III, 1634, 1635; ***Darimi***, II, 163; ***Muvatta***, II, 924; ***Müsned***, VI, 302, 304, 306.

(3) ***Buhari***, V, 2069; ***Müslim***, III, 1638; ***Müsned***, V, 397.

(4) Ebu Abdullah el-Makdisi, ***el-Ehadisu'l-Muhtare***, II, 234 -senedinde bir sakınca yoktur kaydıyla-; ayrıca bk. Bezzar, ***Müsned*** I, 463, III, 102.

3- Altın ve Gümüş Kaplama Kapkacakları Kullanmanın Hükmü:

Şâyet kullanılan kaplar altın ve gümüşle kaplanmış yahut onlarda altın ve gümüşten bir halka bulunuyor ise Malik: Böyle bir kapta içmek hoşuma gitmez, demiştir. Aynı şekilde gümüşten halkası bulunan ayna da böyledir. (Bir kimsenin) böyle bir aynaya bakarak yüzünü görmesi hoşuma gitmez.

Enes'in yanında gümüş kaplanmış bir kap vardı. O şöyle dedi: Ben bununla Peygamber (sav)'a su verdim. İbn Sirîn dedi ki: Bu kapta demir bir halka vardı. Enes ona gümüş bir halka koymak istedi. Ebu Talha dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ın yaptığından hiçbir şeyi değiştirmem. Bunun üzerine onu bıraktı.

4- Kullanılması Caiz Olmayan Kapların Edinilmesi de Caiz Olmaz:

Bu gibi şeyleri kullanmak caiz olmadığına göre bunları edinip evde tutmak da caiz değildir. Çünkü kullanımı caiz olmayan şeyin edinilmesi de caiz olmaz. Put ve tanbur gibi.

İlim adamlarımızın kitaplarında belirtildiğine göre; bunları kıran kimselerin kıymetlerini ödemeleri istenir. Ancak bu tutarsız bir iddiadır, zira bu gibi şeylerin kırılması vacibtir. Bunların bir kıymetleri ve değerleri yoktur. Zekat için de bunların herhangi bir şekilde değerlendirmeleri caiz olmaz. Bunun dışında bir görüşe de itibar yoktur.

"Tabaklar" buyruğu ile ilgili olarak el-Cevherî şu açıklamayı yapmaktadır: "(الصحنة): Tabak" kelimesi -söyleyiş (vezin) ve anlam itibariyle-: (القَصْعة) gibidir. Çoğulu: (صِحاف) diye gelir. el-Kisaî dedi ki: "Kapların en büyüğü (الجَفنة) diye bilinir. Sonra: (القَصْعة) gelir, bu da on kişiyi doyurur. Bundan sonra: "(الصحفة): Tabak" gelir, bu da beş kişiyi doyurur. Bundan sonra: (البِتْكة) gelir, iki ve üç kişiyi doyurur. Sonra; (الصُّحَيفة) gelir, bir kişiyi doyurur. (الصحيفة); kitab demektir, çoğulu da; (صحف) ile (صحائف) diye gelir.

"Ve testiler" ile ilgili olarak el-Cevherî şöyle demektedir: -Tekili olan- "(الكوب): Kulpu olmayan testi" demektir, çoğulu (أكواب) diye gelir. el-A'şa içkiden sözederken şöyle demektedir:

صَرِيفِيَّة طَيِّبٌ طَعْمُهَا لَهَا زَبَدٌ بَيْنَ كُوبٍ وَدَنّ

"O sarifi (sarifî şArapı yahutta sıcak taze süt anlamında)dır, tadı hoştur; Testilerle küpler arasında köpüğü vardır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

مُتَّكِئاً تَصْفِقُ أبوابُه يسعى عليه العَبْدُ بالكوب

"Yaslanmış halde kapıları ıslık çalar (açılıp, kapanır, gıcırdar)
Köle onun yanına testi ile koşar."

Katade dedi ki: "(الكوب): Testi" yuvarlak, boynu ve kulpu kısa olan kaptır. İbrik ise uzunlamasına bir boynu olan, kulpu da uzun olan kaptır. el-Ahfeş dedi ki: "(الأكواب): Testiler" emzikleri olmayan ibriklere denilir. Kutrub da: Kulpları olmayan ibriklere denir, demiştir. Mücahid dedi ki: Bunlar ağızları yuvarlak olan kaplardır. es-Süddî: Kulpları olmayan kaplara denilir, demiştir. İbn Aziz dedi ki: Bunlar kulpları ve emzikleri olmayan ibriklerdir. Tekili de: (كوب) diye gelir.

Derim ki: Bu Mücahid ve es-Süddî'nin açıklamasıyla aynı anlamı ifade eder. Dilcilerin benimsediği görüş de budur. Yani bunların kulpları yoktur.

"Orada canların istediği, gözlerin lezzet aldığı şeyler de vardır" buyruğu ile ilgili olarak Tirmizî'nin rivayetine göre Süleyman b. Bureyde babasından naklen: Bir adam Peygamber (sav)'a şöyle sordu: Ey Allah'ın Rasûlü! Cennette at var mı? Peygamber şöyle buyurdu: "Allah seni cennete girdirirse, orada kırmızı bir yakuttan yapılmış ve cennette istediğin yere uçarak seni götüren bir atın üzerinde taşınmak ister misin." (Bureyde) dedi ki: Yine bir adam ona sordu: Ey Allah'ın Rasûlü! Acaba cennette deve var mıdır? Peygamber (sav) ona diğerine söylediğinin benzerini söylemedi, şöyle dedi: "Allah seni cennete girdirecek olursa, senin orada canının çektiği ve gözünün lezzet aldığı şeyler olacaktır."(1)

Medineliler, İbn Amir ve Şamlılar: "(تَشْتَهِيهِ الأَنْفُسُ): Canların kendisini istediği" diye okumuşlar, ancak diğerleri: "(تَشْتَهِي الأَنْفُسُ): Canlarının çektiği" diye okumuşlardır ki maksat canların kendisini çektiği ve istediği şeydir. Mesela "(الذي ضربت زيد): Vurduğum kişi Zeyd'dir" ifadesi: "(الذي ضربته زيد): Kendisini vurduğum kişi Zeyd'dir" demektir.

"Gözlerin lezzet aldığı" buyruğundaki "lezzet" lafzı: "(لَذَّ الشيءُ يَلَذُّ لَذاذاً ، ولَذاذة): O şey lezzetli oldu, lezzetlidir, lezzet" diye kullanılır. "(لَذِذْتُ بالشيء أَلَذُّ): O şeyden lezzet aldım, alırım" denirken, mazisinde birinci "zel" harfi kesreli, müzarisinde de fethalıdır. "(لَذاذاً ولَذاذة): Lezzet, lezzetlilik" demektir ki bu da ben o şeyi lezzetli buldum demektir. Ondan lezzet aldım anlamında: (ألْتَذَذْتُ به) ile (تلَذَّذْتُ به) denilir.

(1) *Tirmizi*, IV, 681.

Yani cennette gözün lezzet aldığı ve görünüşü güzel olan şeyler vardır.

Said b. Cübeyr dedi ki: **"Gözlerin lezzet aldığı"** buyruğundan kasıt, yüce Allah'a bakmaktır. Nitekim haberde: "Senin yüzüne bakmanın lezzetini dilerim."(1) diye buyurulmuştur.

"Sizler orada ebedi kalıcılarsınız." Devamlı kalacaksınız. Çünkü sonu gelecek olsa, sevinmez ona buğzedilir.

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾

72. İşte bu cennet, yapageldiğiniz ameller sebebi ile size miras verilmiştir.

"İşte bu cennet..." Yani onlara şöyle denilecek: İşte dünyada iken size nitelikleri anlatılagelen cennet budur. İbn Haleveyh dedi ki: Yüce Allah cennete uzak için kullanılan ism-i işaret ile işarette bulunmuş, cehenneme ise yakın için kullanılan işaret ismi ile işaret etmiştir. Böylece cehennem ile korkutmayı ve ondan sakınmayı pekiştirmiş olmaktadır. Yakın işaret ismi ile ona işaret ederek, adeta göz önünde görülen ve huzurda bulunan bir şeymiş gibi olduğunu ortaya koymaktadır.

"Yapageldiğiniz ameller sebebi ile size miras verilmiştir" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas dedi ki: Allah herkes için bir cennet ve bir cehennem yaratmıştır. Kâfir müslümanın ateşine mirasçı olur, müslüman da kâfirin cennetine mirasçı olur. Bu husus yüce Allah'ın: *"Müminler gerçekten felah bulmuşlardır"* (el-Mu'minun, 23/1) buyruğunu açıklarken, Ebu Hureyre yoluyla merfu bir hadis olarak geçmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde el-Araf Sûresi'nde de (7/43. âyetin tefsirinde) geçmişti.

لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾

73. Sizin için orada çok meyveler vardır. Siz onlardan yersiniz.

(1) *İbn Hibban*, V, 305; *Nesai*, III, 54.

"Sizin için orada çok meyveler vardır. Siz onlardan yersiniz." "(الفاكهة): Meyve"nin ne olduğu bilinen bir şeydir. Meyve cinslerine: "(الفواكه): Meyveler" denilir. "(الفاكِهانيّ): Meyve satıcısı" demektir.

İbn Abbas dedi ki: Kurusuyla, yaşıyla bütün meyveler vardır. Yani cennette yemenin ve içmenin dışında, cennetliklere yiyecekleri pekçok meyveler de verilecektir.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ
وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾

74. Muhakkak günahkarlar cehennem azabında ebedi kalıcıdırlar.
75. Onlara hafifletilmez. Onlar o azab içinde ümitsiz kalacaklardır.
76. Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar bizzat zalimler idiler.

Yüce Allah cennetliklerin halini sözkonusu ettikten sonra, itaatkârın isyankâra üstünlüğünü açıklamak maksadıyla cehennemliklerin halini şöylece sözkonusu etmektedir: **"Muhakkak günahkarlar cehennem azabında ebedi kalıcıdırlar. Onlara"** bu azab **"hafifletilmez. Onlar o azab içinde ümitsiz kalacaklardır."** Hiçbir şekilde rahmet ümit edemeyeceklerdir. Ümitsizce susacaklardır, diye de açıklanmıştır. Bu husus daha önce el-En'am Sûresi'nde (6/44. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Biz onlara" azab etmekle **"zulmetmedik, fakat onlar bizzat"** şirk ile kendi kendilerine zulmeden **"zalimler idiler."**

"Fakat onlar bizzat zalimler idiler" buyruğunun mübteda ve haber olarak: (وَلَٰكِن كَانُوا هُمُ الظَّالِمُونَ) şeklinde gelmesi ve cümlenin; (كان)'in haberi olması da mümkündür.

وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ ۖ قَالَ إِنَّكُم مَّاكِثُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Ey Malik! Rabbin hakkımızda hüküm versin." diye seslenecekler. "Sizler muhakkak böyle kalacaklarsınız" diyecek.

"Ey Malik... diye seslenecekler" buyruğunda sözü edilen "Malik" cehennemin bekçisidir. Yüce Allah onu gazabı için yaratmıştır. Cehennemi bir dürtükledi mi cehennem birbirini yer.

Ali ve İbn Mesud (r. anhuma): "(وَنَادَوْا يَا مَالِ): Ey mali... diye nida ettiler" diye okumuşlardır. Ancak bu, Mushafa muhaliftir. Ebu'd-Derda ve İbn-Mesud da: Peygamber (sav) (kef'siz) sadece "lam" ile olmak üzere: (وَنَادَوْا يَا مَالِ) diye okumuştur. Yani ismi, terhim ederek "kef"i hazfetmiştir. Terhim hazf demektir. Nida esnasında kendisine nida olunan ismin terhimi de buradan gelmektedir. Bu ise ismin sonundan bir ya da daha fazla harfi hazfetmektedir. "Malik" diyecek yerde, "ya mali" denilir. "Haris" yerine, "ya hari" denilir. "Fatımatu" yerine, "ya Fatimu" denilir. "Aişetu" yerine, "ya Aişu" denilir. "Mervan" yerine, "ya Mervu" denilir ve diğer isimler de böylece söylenir. Şair dedi ki:

يا حار لا أُرْمَيَنْ منكم بداهية لم يَلْقَها سُوقَةٌ قَبْلِي ولا مَلِكُ

"Ey Hari(se) sizin tarafınızdan başıma bir musibet getirilmiş olmasın,
Benden önce yönetilenlerin de hiçbir hükümdarın da karşı karşıya kalmadığı."

İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

أحار ترى بَرْقاً أُرِيكَ وَمِيضَه كلمع اليدين في حَبِيٍّ مُكَلَّلِ

"Ey Hari(se), sen bir şimşek görürsen, ben sana onun parıltısını göstereyim,
Üstüste yığılmış parlak bulut arasında iki elin parıldaması gibi."

Yine şöyle demektedir:

أفاطِم مَهْلاً بعضَ هذا التدلُّلِ وإن كنت قد أزمعتِ صرمِي فأجملي

"Ey Fatım(a) yavaş ol, nazlanma bu kadar çok,
Eğer benimle ilişkiyi koparmayı kararlaştırdıysan bari güzel yap bu işi."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

يا مَرْوَ إن مَطِيَّتي محبوسةٌ ترجو الحِباء ورَبُّها لم ييأس

"Ey Merv(an) şüphesiz ki benim bineğim alıkonulmuştur,
Senin yapacağın bağışı ümid ediyor, sahibi ise ümit kesmiş değildir."

Sahih hadiste de: "(أي فل ، هَلُمَّ): Ey ful(an) haydi gel"[1] diye buyurulmuştur.

Terhime uğrayan ismin sonu iki şekilde okunabilir: 1- Haziften önceki hali üzere bırakılabilir. 2- Ötre üzere bina edilebilir. "(يا زيد) Ey Zeyd" gibi. Sanki bu yolla onun konumu değerlendirilmiş ve hazfedilen harf gözönünde bulundurulmamış gibidir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bize Muhammed b. Yahya el-Mervezî anlattı, dedi ki: Bize Muhammed -ki o İbn Sadan'dır- anlattı, dedi ki: Bize Haccac b. Şu'be anlattı. O el-Hakem b. Uyeyne'den, o Mücahid'den dedi ki: Bizler "Zuhruf"un ne olduğunu Abdullah (b. Mesud)'ın kıraatinde: "Altından bir ev" (bk. el-İsra, 17/93. âyetin tefsiri) diye okuduğunu görünceye kadar bilmiyorduk. Aynı şekilde, **"Ey Malik... diye seslenecekler"** buyruğunun ya da: "Ey melik"in ne demek olduğunu da bilemiyorduk. Ta ki Abdullah b. Mesud'un kıraatinde terhim ile: "(وَنَادَوْا يَا مَالِ): Ey Mali... diye seslenecekler" okuyuşunu öğreninceye kadar.

Ebu Bekr (İbnu'l-Enbarî) dedi ki: Bu hadis gereğince amel edilmez, çünkü bu hadis maktu'dur ve Rasûlullah (sav)'dan rivayetlerde böylesi kabul edilmez. Yüce Allah'ın Kitabı hakkında ihtiyatlı davranmak ve batılın ondan uzak tutulması en uygun olandır.

Derim ki: Buharî'nin, *Sahih*'inde şu rivayet kaydedilmektedir: Safran b. Ya'la babasından dedi ki: Ben Peygamber (sav)'ı minber üzerinde: **"Ey Malik! Rabbin hakkımızda hüküm versin diye seslenecekler"** buyruğunu okurken (malik'in sonundaki) "kef" harfini isbat ile okuduğunu dinledim.[2]

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî dedi ki: Bana ulaştığına -ya da anlatıldığına- göre cehennemlikler, cehennem bekçilerinden yardım isteyecekler. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ateşte olanlar cehennem bekçilerine diyecekler ki: Rabbinize dua edin ki, üzerimizden bir gün olsun azabı hafifletsin."*** (el-Mu'min, 40/49) Böylece onlar üzerlerinden azabın bir gün dahi hafifletilmesini isteyecekler. Bu istekleri kabul edilmeyerek, onlara şöyle cevab verilecek: ***"Peygamberleriniz size apaçık deliller getirmediler mi? Onlar: Evet diyecekler. (Bekçiler) diyecekler ki: Şimdi siz dua edin. Kâfirlerin duası ne olursa olsun boşunadır."*** (el-Mu'min, 40/50) (Muhammed b. Ka'b devamla) dedi ki: Onlar bekçilerden ümitlerini kesince, Malik'e seslenecekler. Malik diğer bekçilerin başı olup cehennemin ortasında oturduğu bir yeri vardır. Azab meleklerinin de üzerinde gidip geldiği köprüler vardır. (Köprülerin) en yakın olan yerlerini nasıl görüyorsa, en uzaktaki yerlerini de öylece görür.

(1) *Buhari*, III, 1045, 1176; *Müslim*, II, 712.

(2) *Buhari*, IV, 1821; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübra*, III, 211; Taberani, *Kebir*, XXII, 260.

Cehennemdekiler: "Ey Malik! Rabbin hakkımızda hüküm versin" diyecekler. Bu sözleriyle ölümü isteyecekler. Seksen sene onlara cevap vermeksizin susacaktır. (Muhammed b. Ka'b) dedi ki: Bir sene üçyüzaltmış gündür. Bir ay otuz gündür, bir gün ise sizin saydığınız bin yıl gibidir. Seksen yıl sonra onlara bakarak: "Sizler muhakkak böyle kalacaklarsınız" diye cevab verecektir. Sonra da hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir. Bu hadisi İbnu'l-Mubarek nakletmiştir.

Ebu'd-Derda'nın rivayet ettiği hadise göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Malik'e seslenin, diyecekler. Ey Malik! Rabbiniz bizim hakkımızda hüküm versin, diyecekler. O da kendilerine: Sizler muhakkak böyle kalacaklarsınız diyecek."(1)

el-A'meş dedi ki: Bana haber verildiğine göre onların bu duaları ile Malik'in onlara cevab vermesi arasında bin yıllık bir süre olacaktır. Bunu Tirmizî rivayet etmiştir.(2)

İbn Abbas dedi ki: Onlar bu sözlerini söyleyecek, fakat bin yıl süreyle onlara cevab vermeyecek. Sonra da onlara: "Siz muhakkak böylece kalacaklarsınız" diyecektir.(3)

Mücahid ile Nevf el-Bikalî dedi ki: Onların seslenişleri ile Malik'in onlara cevab vermesi arasında yüz yıllık bir süre geçecektir. Abdullah b. Amr da, kırk yıllık bir süre, demiştir. Bunu da İbnu'l-Mübarek zikretmiştir.(4)

لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾

78. Andolsun Biz sizlere hakkı gönderdik. Fakat çoğunuz hakkı hoş görmeyenler idiniz.

Bu buyrukların Malik'in onlara söyleyeceği sözlerden olma ihtimali vardır. Yani sizler cehennemde kalmaya devam edeceksiniz. Çünkü Biz dünyada iken size hakkı getirmiş idik de siz kabul etmemiştiniz.

Yüce Allah'ın onlara o gün söyleyeceği sözlerden olma ihtimali de var-

(1) *Tirmizi*, IV, 707

(2) *Tirmizi*, IV, 707

(3) Hakim, *Müstedrek*, II, 487.

(4) Hakim, *Müstedrek*, II, 429 - "sene" yerine "gün" lafzıyla, IV, 640 -buradaki gibi-; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, X, 396; İbn Şeybe, *Musannef*, VII, 48.

dır. Yani Biz size delilleri açıklamış ve rasûller göndermiştik. **"Fakat çoğunuz"** İbn Abbas dedi ki: Hepiniz; bir başka görüşe göre "çokluk" ile onların başkan ve önderlerini kastetmiştir. Onlara uyanların ise bu hususta herhangi bir etkileri yoktu. **"Hakkı"** İslâm'ı ve Allah'ın dinini **"hoş görmeyenler idiniz."**

أَمْ أَبْرَمُوٓا۟ أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾

79. Yoksa onlar sağlam bir iş mi yapmışlar? Gerçekten Biz de sağlam yapanlarız.

Mukatil dedi ki: Bu âyet-i kerime müşriklerin Daru'n-Nedve'de Peygamber (sav) için planlar düzmeleri hakkında inmiştir. Bu danışma neticesinde Ebu Cehil'in kendilerine teklif ettiği görüşü kabul etmişlerdi. Buna göre Peygamber (sav)'ı öldürmeye katılmak üzere her kabileden bir kişi ortaya çıkacaktı. Böylelikle onun kanının (kısasının) istenme imkanı kalmayacaktı. İşte bu âyet-i kerime bu hususta nazil oldu. Yüce Allah onların hepsini Bedir'de ölümle cezalandırdı.

"(أَبْرَمُوا): Sağlam bir iş yapmışlar" onu muhkem kılmışlar, demektir. "(الإبرام): Muhkem kılmak, sağlam kılmak" demektir. "(أبرمت الشيء) O şeyi sağlam, muhkem kıldım"; "(أبرم الفتال): Sağlam büktüm" demektir. (İp eğirirken) ikinci defa eğirip bükmeye bu isim verilir. Birincisine ise "sahîl" denilir. Nitekim şair şöyle demiştir:

... ... مِن سَحِيلٍ ومُبْرَمِ

"...Sahîl ve mübrem (birinci ve ikinci defa eğrilen)den..."

O halde mana: Yoksa onlar sağlam bir tuzak mı kurdular? Şüphesiz Biz de onlara sağlam bir tuzak kurduk, demek olur. Bu açıklamayı İbn Zeyd ve Mücahid yapmıştır. Katade de şöyle demiştir: Onlar yalanlamak üzere sözbirliği mi ettiler? Biz de öldükten sonra diriliş ile amellerin karşılıklarını vermeyi kararlaştırmış bulunuyoruz. el-Kelbî şöyle der: Yoksa onlar bir işi mi hükme bağladılar? Biz de onlar hakkında azab hükmünü verdik. Buyrukta: "(أَمْ): Yoksa"; (بل) anlamındadır.

"Yoksa onlar sağlam bir iş mi yapmışlar?" buyruğunun daha önce geçen: ***"Rahman'dan başka ibadet edilecek ilahlar kılmış mıyız?"*** (ez-Zuhruf,

43/45) buyruğuna atfedildiği de söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre buyruk şu demektir: Andolsun ki Biz sizlere hakkı getirdik, fakat siz ona kulak vermediniz. Yoksa onu işitip de ilahi azaptan kendilerini güvenlik altında hissedecek şekilde, kendi içlerinde bir karar verdikleri için yüz mü çevirdiler?

أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰىهُمْ ۚ بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾

80. Yoksa onlar gizlediklerini ve fısıltılarını işitmez miyiz sanırlar? Öyle değil; hatta elçilerimiz de yanlarındadır. Yazıp duruyorlar.

"Yoksa onlar gizlediklerini ve fısıltılarını" kendi içlerinde saklayıp kendi aralarında fısıltı halinde söylediklerini **"işitmez miyiz sanırlar? Öyle değil"** işitir ve biliriz **"hatta elçilerimiz de yanlarındadır. Yazıp duruyorlar."** Yani Hafaza meleklerimiz onların yanında yaptıklarını yazmaktadırlar.

Rivayet edildiğine göre bu buyruk, Kabe ile örtüleri arasında bulunan üç kişi hakkında inmiştir. Onlardan birisi: Ne dersiniz? Allah bizim sözümüzü duyuyor mu? diye sormuş. İkincileri: Yüksek sesle konuşursanız, işitir. Gizlice konuşursanız, işitmez. Üçüncüsü ise şöyle demişti: Eğer yüksek sesle konuştuğunuz vakit işitiyorsa, gizlice konuştuğunuzu da işitir.(1) Bu açıklamayı Muhammed b. Ka'b el-Kurazî yapmıştır. Bu anlamdaki bir rivayet daha önce Fussilet Sûresi'nde (41/22. âyetin tefsirinde) İbn Mesud'dan geçmiş bulunmaktadır.

قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ ۖ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ ﴿٨١﴾ سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾

81. De ki: "Rahman'ın bir evladı olsaydı, ibadet edenlerin ilki ben olurdum."

82. Göklerin ve yerin Rabbi ile Arş'ın Rabbi niteleyegeldiklerinden münezzehtir.

(1) *Buhari*, IV, 1818, VI, 2735; *Müslim*, IV, 2141; *Tirmizi*, V, 375; *Müsned*, I, 381, 408, 426, 442, 443.

"De ki: Rahman'ın bir evladı olsaydı, ibadet edenlerin ilki ben olurdum" buyruğunun anlamı hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır.

İbn Abbas, el-Hasen ve es-Süddî şöyle demişlerdir: Yani Rahman'ın bir çocuğu yoktur. Buna göre: (إن) edatı (ما) nefy edatı anlamındadır. Bu açıklamaya göre ifade burada tamam olmaktadır. Bundan sonra da yeni bir ifade olarak: **"Ben ibadet edenlerin ilkiyim"** diye başlanır. Yani onun çocuğu olmaması esasına binaen Mekke ehli arasından muvahhidlerin ilkiyim. Bu durumda: "(فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ): İbadet edenler" üzerinde vakıf tam olur.

Bir başka açıklamaya göre anlam şöyledir: Ey Muhammed! De ki: Eğer Allah'ın evladı olduğu sabit ise O'nun evladına ibadet edenlerin ilki benim. Fakat O'nun evladının olması imkansız bir şeydir. Buna göre bu ifade, tartıştığımız bir kimseye: Eğer senin bu dediğin delil ile isbatlanabilirse, buna ilk inanan kişi ben olurum, demeye benzer. Böyle bir üslub ise böyle bir şeyi oldukça uzak görmeyi mübalağa yoluyla ifade etmek olur. Yani böyle bir şeye inanmaya imkan yoktur. Bu, kullanılan ifadede bir yumuşaklıktır. Yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki biz yahut siz, ya bir hidayet üzereyiz ya da apaçık bir sapıklıkta"*** (Sebe', 34/24) buyruğu gibidir. Buna göre anlam şöyle olur: O vakit ben bu çocuğa ilk ibadet eden kişi olurum. Çünkü evlada gösterilen tazim babaya gösterilen tazimdir.

Mücahid de şöyle demektedir: Yani eğer Rahman'ın bir çocuğu var ise, O'nun bir çocuğu bulunmaması esasına binaen yalnızca O'na ibadet edenlerin ilkiyim.

Yine es-Süddî şöyle demektedir: Eğer O'nun evladı varsa, evladı var diye O'na ibadet eden ilk kişi ben olurum. Fakat O'nun hakkında böyle bir şey sözkonusu olamaz.

el-Mehdevî dedi ki: Bu görüşlere göre; "(إن): ...sa" şart edatıdır, daha uygun olanı budur. Taberî'nin tercih ettiği görüş de budur. Çünkü bunun -nefy edatı olarak-: (ما) anlamında olması halinde, geçmişte böyle bir şey yoktu, anlamı hatıra gelebilir.

Buradaki **"ibadet edenler"**in bundan çekinenler, yüz çevirenler anlamında olduğu da söylenmiştir.(1)

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Eğer böyle olsaydı: "(العَبِدِينَ): Yüz çevirenler" şeklinde gelmeliydi. Nitekim Ebu Abdi'r-Rahman ile el-Yemanî de "elif"siz olarak: "(فَأَنَا أَوَّلُ الْعَبِدِينَ): Ben bunu kabul etmeyenlerin, reddedenlerin ilkiyim." diye okumuşlardır. "(عَبِدَ يَعْبَدُ عَبَداً): Yüz çevirdi, kızdı, gazaplandı, yüz

(1) Bu durumda buyruk: Eğer Rahman'ın bir evladı olsaydı, bunu kabul etmeyecek ilk kişi ben olurum demek olur.

çevirir, kızar, gazaplanır" denilir. (عَبِد): Kızan ve gazaplanan, yüz çeviren" demektir. İsmi (العَبِد) diye gelir. Bu açıklama Ebu Zeyd'den nakledilmiştir. el-Ferezdak der ki:

أولئـك أجـلاسي فجئني بمثلهم وأَعْبُـدُ ان اهْجُـو كُلَيْبـاً بـدارِمِ

"Bunlar benim meclis arkadaşlarımdır, haydi onlar gibisini getir bana,
Ben Darimlilerden dolayı Küleyb'e hicvetmeyi kabul edemem."

Bu beyit şöyle de zikredilmiştir.

أولئك ناس إن هَجَـوْني هجوتهم وأَعْبُـدُ ان يهجى كُـلَيْبٌ بـدارم

"Onlar öyle kimselerdir ki hicvederlerse beni, hicvederim onları,
Fakat Darimliler sebebiyle Küleyb'i hicvetmeyi kabul edemem."

el-Cevherî dedi ki: Ebu Amr dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Ben ibadet edenlerin ilkiyim"** buyruğundaki "abid: ibadet eden" kelimesi kabul etmemek, yüz çevirmek ve gazaplanmak anlamını taşımaktadır. el-Kisaî ve el-Kutebî de böyle demiştir. Onlardan bunu el-Maverdî nakletmektedir.

el-Herevî dedi ki: Yüce Allah'ın: **"İbadet edenlerin ilki ben olurdum"** buyruğunda **"ibadet edenler"** lafzının "(عَبِد يَعْبَد): Yüz çevirdi, yüz çevirir" anlamından geldiği söylenmiştir ki, ben bu işten yüz çevirenlerdenim, demek olur.

İbn Arafe dedi ki: Fiil: "(عَبِد يَعْبَدُ): Yüz çevirdi, yüz çevirir" anlamında kullanıldığı takdirde, ism-i faili: (عَبِد) diye gelir. İsm-i faili olarak; (عابد) diye kullanılması çok azdır. Kur'ân-ı Kerim ise çok az kullanılan ve şaz olan şekilleri kullanmaz. Ancak mana şöyledir: O bir ve tektir, çocuğu da yoktur, esasına göre aziz ve celil olan Allah'a ibadet edenlerin ilki benim.

Rivayete göre, bir kadının kocası ile gerdeğe girdikten sonra altı ayın sonunda çocuğu doğdu. Bu husus Osman (r.a)'a zikredilince, o kadının recmedilmesini emretti. Bu sefer Ali (r.a) ona şöyle dedi: Yüce Allah: ***"Onun taşınması ve sütten kesilmesi de otuz aydır"*** (el-Ahkaf, 46/15) diye buyurmaktadır. Bir diğer âyet-i kerimede de: ***"Onun sütten kesilmesi de iki yılda olur"*** (Lukman, 31/14) diye buyurmaktadır deyince, Allah'a yemin ederim ki: "(فوالله ما عَبِد عثمانُ أن بعث إليها تُرَدّ): Osman o kadının geri getirilmesi için haber göndermekten çekinmedi, utanmadı". Abdullah b. Vehb dedi ki: Burada "abide" çekinmedi ve utanmadı demektir.

İbnu'l-A'rabî dedi ki: **"İbadet edenlerin ilki ben olurdum"** buyruğu bu

işe gazaplanan ve bunu kabul etmeyenlerin ilki ben olurdum, demektir.

"İbadet edenlerin ilki ben olurdum" buyruğunun size muhalif olarak vahdaniyet üzere O'na ibadet eden ilk kişi ben olurum demektir. Ebu Ubeyde dedi ki: Bunu inkâr edenlerin ilki ben olurum, anlamındadır. (عَبَدَني حَقّي) tabirinin "hakkımı kabul etmeyip, inkâr etti" anlamında kullanıldığı da nakledilmiştir.

Asım dışında Kufeliler **"evladı"** anlamındaki kelimeyi "vav" harfi ötreli, "lam" harfini de sakin olarak; (وُلْد) diye okumuşlardır. Diğer kıraat alimleri ile Asım ise; (وَلَد) diye okumuşlardır ki; daha önceden (Meryem, 19/88. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Göklerin ve yerin Rabbi ile Arş'ın Rabbi niteleyegeldiklerinden" onların söyledikleri yalanlardan **"münezzehtir."** Yani O'nu bu yalanlardan tenzih ve takdis ederim. Yüce Allah böylelikle kendi zatını hudusu (sonradan meydana gelmiş olmayı) gerektiren herbir hususdan tenzih etmekte, Peygamber (sav)'a da bu tenzihi emretmektedir.

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾

83. Bırak onları vaadolundukları günlerine kavuşuncaya kadar dalsınlar, oynasınlar.

"Bırak onları... dalsınlar, oynasınlar" buyruğu Mekke kâfirlerinin ahiret azabını yalanlamaları hakkındadır. Yani sen onları bırak, batıllarına dalsınlar, dünya hayatlarında oynasınlar.

"Vaadolundukları günlerine kavuşuncaya kadar" ki bu ya dünya hayatındaki azab, ya da ahiretteki azaptır.

Buyruğun kılıç âyeti ile neshedildiği söylendiği gibi, muhkem olduğu da söylenmiştir. Bu, tehdit anlamında zikredilmiştir.

İbn Muhaysın, Mücahid, Humeyd, İbnu'l-Ka'ka', İbn es-Semeyka' **"kavuşuncaya kadar"** anlamındaki buyruğu: (حَتّٰى يَلْقَوا) şeklinde "ye" harfini üstün, "lam" harfi -elif'siz olarak- sakin ve "kaf" harfini de üstün olarak okumuşlardır. Burada böyle okudukları gibi, et-Tur (42/45) de ve el-Mearic (70/42) de de böyle okumuşlardır. Diğerleri ise; (يُلَاقُوا) diye okumuşlardır.

وَهُوَ الَّذِى فِى السَّمَآءِ إِلَٰهٌ وَفِى الْأَرْضِ إِلَٰهٌ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٨٤﴾

84. O, gökte de ilah olandır, yerde de ilahtır. O, Hakîm'dir, en iyi bilendir.

Bu, onların yüce Allah'ın ortağı ve evladı olduğu iddialarını yalanlamaktadır. Yani gökte de, yerde de ibadete layık olan, ibadet edilme hakkına sahib olan O'dur.

Ömer (r.a) ve başkaları şöyle demiştir: Yani: "(وهو الذي في السماء إله في الأرض): O semada olan, yerde ilah olandır." Böyle de okumuştur. Anlamı ise her ikisinde ma'bud olandır demektir.

O, İbn Mesud'un ve başkalarının: "(وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ اللَّهُ وَفِي الْأَرْضِ اللَّهُ): O semada da Allah'tır, yerde de Allah'tır" diye okumuş oldukları da rivayet edilmiştir. Ancak bu, mushafın hattına uygun değildir.

"İlahtır" buyruğunun merfu olması, hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olduğundan dolayıdır. O semada olan, ilahtır, demektir. Bu açıklamayı Ebu Ali yapmıştır. Bunun hazfedilmesinin güzel olması, ifadenin uzamasından dolayıdır. Buradaki: "(في): ...de, da"nın; "(على): Üzerinde, e, a" anlamında olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: "(وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ): ***Ve andolsun sizi hurma dallarında asacağım"*** (Ta-Ha, 20/71) buyruğunun: "(على جذوع النخل): Hurma dalları üzerinde..." anlamında olması gibi. Burada da şu anlama gelir: Göklere ve yere kadir olan, gücü yeten O'dur.

"O Hakîm'dir, en iyi bilendir" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/32. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَتَبَارَكَ الَّذِى لَهُۥ مُلْكُ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۚ وَعِندَهُۥ عِلْمُ السَّاعَةِ ۚ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾

85. Göklerle yerin ve ikisi arasında olanların mülkü yalnız kendisinin olan ne kadar yücedir! Saatin ilmi de O'nun yanındadır ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"(تَبَارَكَ): ... ne yücedir!" buyruğu "bereket"den "tefaul" vezninde bir kelimedir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Araf, 7/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Saatin ilmi" ne zaman kopacağına dair bilgi **"de O'nun yanındadır ve yalnız O'na döndürüleceksiniz"** buyruğundaki "(تُرْجَعُونَ): Döndürüleceksiniz" (diye te ile başlayan) lafzını İbn Kesir, Hamza ve el-Kisaî: "(يُرْجَعُونَ): Döndürülecekler" diye "ye" ile okumuşlardır, diğerleri ise "te" ile okumuşlardır. İbn Muhaysın, Humeyd, Yakub ve İbn Ebi İshak kendi usullerine göre ilk harfi üstün okuyorlar, diğerleri ise ötreli okuyorlardı.[1]

وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

86. Onu bırakıp çağırdıkları kimselerin şefaat etme imkanları yoktur. Bilerek, hak ile şehadet edenler müstesna.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Şefaat ve Hak İle Şahitlik:

"Bilerek hak ile şehadet edenler müstesna" buyruğunda yer alan "(مَنْ): ...enler" cer konumundadır. **"Onu bırakıp, çağırdıkları kimseler"** buyruğu ile kastettiği ise İsa, Uzeyr ve meleklerdir.

Buyruğun anlamı da şudur:

"(ولا يملك هؤلاء الشفاعة إلا لمن شهد بالحق وامن على علم وبصيرة): Bunlar ancak hak ile şehadet edenlere ve ilim ve basiret üzere iman eden kimselere şefaat edebilirler." Bu açıklamayı Said b. Cübeyr ve başkaları yapmıştır. Said b. Cübeyr dedi ki: Hak ile şehadet ise; la ilahe illallah'tır.

"(مَنْ): ...enler"in ref mahallinde olduğu da söylenmiştir. Yani onların Allah'tan başka dua edip çağırdıkları kimseler -Katade'nin açıklamasına göre uydurma ilahlar- şefaat etme imkanına sahib değildirler.

Kendilerine ibadet edenlere şefaat edemezler. Hak ile şahidlik eden kimseler müstesnadır. Bununla da Uzeyr, İsa ve melekleri kastetmektedir. Çünkü bunlar, hak ile ve vahdaniyetin yalnız Allah için olduğunu belirterek şa-

(1) Fatha ile? "...döneceksiniz; ötre ile; "...döndürüleceksiniz" anlamına gelir.

hidlik ederler.(1)

"Bilerek" lafzı ise şahidlik ettikleri hususun gerçeğini bilmeleri demektir.

Denildiğine göre âyet-i kerime en-Nadr b. el-Haris ile Kureyşlilerden bir topluluk hakkında inmiştir. Onlar: Eğer Muhammed'in söyledikleri doğru ise bizler de melekleri veli (dost ve yardımcı) ediniriz. Onların bize şefaat etmeleri ona göre daha uygundur. Bunun üzerine yüce Allah: **"Onu bırakıp çağırdıkları kimselerin şefaat etme imkanları yoktur. Bilerek, hak ile şehadet edenler müstesna"** buyruğunu indirdi. Yani onlar meleklerin, putların, cinlerin ya da şeytanların kendilerine şefaat edeceklerine inandılar. Halbuki kıyamet gününde hiçbir kimsenin şefaat etme hakkı ve imkanı yoktur. **"Bilerek hak ile şehadet edenler"** kendilerine izin verilmesi halinde mü'minler **"müstesna."** İbn Abbas dedi ki: **"Bilerek, hak ile"** Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna **"şehadet edenler müstesna"** demektir.

Bir diğer açıklamaya göre; Allah'tan başkasına ibadet eden bu kimseler kendilerine şefaat edecek kimseyi bulamayacaklardır. Ancak hak ile şehadet edenler müstesnadır. Çünkü hak ile şahitlik eden kimsenin lehine şefaat edilir, fakat müşrik olan kimseye şefaat edilmez. Bu durumda: "(إِلَّا): Müstesna" (لكن): Ama, fakat" anlamındadır. Yani müşrikler şefaate nail olamazlar, fakat hak ile şahidlik eden kimseler şefaate nail olurlar. Bu durumda istisna munkatı'dır, muttasıl olması da mümkündür. Çünkü **"O'nu bırakıp çağırdıkları kimseler"**in kapsamında melekler de vardır.

"Ona şefaat ettim" anlamında: (شَفَعْتُه) ile (شَفَعْتُ له) denilir. Tıpkı "ona ölçtüm" anlamında: (كِلْتُه) ile (كِلْتُ له) denilebileceği gibi. Şefaatin anlamı ve türediği köküyle ilgili açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/48. âyet, 3. başlık ve devamında) geçmiştir. Tekrar etmenin anlamı yoktur.

"Hak ile şehadet edenler müstesna" buyruğunun meleklerin lehine o dünyada iken hak üzere idi, diye şahitlik edeceği kimseler müstesna, anlamında olduğu da söylenmiştir. Onlar o kimsenin bu halde olduğunu ya yüce Al-

(1) Burada istisnanın anlamı şudur: Allah'tan başka ma'budlar, kendilerine ibadet edenlere şefaat edemeyecekleri gibi; bu ma'budların hakka dair bir şahitlikleri de yoktur. Yani bu ma'budlar ya mükellef olmayan cansız varlıklardır ya da bu ibadete razı olan mükellef varlıklardır. Cansız olan mükellef varlıklardır. Cansız varlıklar cansız olduklarından, mükellef olan varlıklar ise bu işe razı olup kafir olduklarından yani şahitlikleri **hak** ile olmadığından kendilerine ibadet edenlere şefaat edemeyeceklerdir.
Uzeyr, İsa ve Melekler ise, kendilerine yapılan ibadete razı olmazlar. Çünkü onlar **"hak** şehadet" olan tevhid ehlidirler. Kendilerinin ortak koşulmasını kabul etmedikleri **gibi**, kendilerine ibadet ederek tevhidi terk edip müşrik olanlara da şefaat etmeleri **imkansızdır.**

lah'ın onun hakkında böylece haber vermesi sonucu bilmiş olacaklar, yahutta o kimsenin iman üzere olduğuna bizzat tanık olacaklar. (Buna binaen bu şehadette bulunabilecekler).

2- Şehadet Bilgiye Dayanarak Yapılmalıdır:

Yüce Allah'ın: **"Bilerek, hak ile şehadet edenler müstesna"** buyruğu iki hususa delalet etmektedir:

1- Hak ile şehadet ancak bilgi ile birlikte olması halinde fayda verir. (Bu konuda) başkasını taklid ederek şahitlikte bulunmanın, söylenen sözün doğru olduğunu bilmemek halinde fayda sağlamaz.

2- Haklara ve daha başka diğer hususlara dair yapılacak öteki şahitliklerde de şahitlik yapanın o hususu bilen birisi olması şarttır. Peygamber (sav)'dan rivayet olunan: "Güneş gibi görecek olursan şahitlik yap, aksi takdirde terket"[1] buyruğu da bu anlamdadır. Bu da daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/282. âyet, 24. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾

87. Andolsun ki sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan, elbette: "Allah" diyeceklerdir. O halde nasıl olur da çevriliyorlar?

"Andolsun ki sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan, elbette: "Allah" diyeceklerdir." Daha önce hiçbir şey olmadıkları halde, sonradan kendilerini Allah'ın yaratmış olduğunu mutlaka itiraf edeceklerdir.

"O halde nasıl olur da çevriliyorlar?" Yani nasıl olur da O'na ibadetten döndürülüyorlar, başka tarafa çevriliyorlar ve sonunda O'nun nezdinde kendilerine şefaat ederler ümidi ile O'ndan başkasını O'na ortak koşuyorlar?

"Çevriliyorlar" buyruğunun türediği kök: "(أَفَكَهُ يَأْفِكُهُ أَفْكاً): Onu çevirdi, döndürdü, çevirir, döndürür" diye kullanılır.

Yüce Allah'ın: "(قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا): *Sen bizi ilahlarımızdan döndürmek için mi bize geldin?"* (el-Ahkaf, 46/22) buyruğunda da aynı kökten gelen lafız kullanılmıştır.

(1) Zeylai, *Nasbu'r-Râye*, IV, 82.

Andolsun ki eğer meleklere ve İsa'ya: **"Kendilerini kimin yarattığını sorarsan, elbette "Allah" diyeceklerdir. O halde nasıl olur da çevriliyorlar?"** Bunlar bu mükerrem yaratıkların kendilerinin ilahı olduğunu iddia etmek suretiyle nasıl olur da döndürülüyorlar, diye de açıklanmıştır.

وَقِيلِهِۦ يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88. Onun: "Ya Rabbi" demesine yemin olsun. Muhakkak ki onlar iman etmeyen bir topluluktur.

"(وَقِيلِهِ): **Onun... demesine yemin olsun"** buyruğu nasb, cer ve ref ile üç türlü okunmuştur. Cer ile okuyuş Asım ve Hamza'nın kıraatidir. Yedi kıraat imamının geri kalanları ise nasb ile okumuşlardır. Ref' ile okuyuş ise el-Arec, Katade, İbn Hürmüz ve Müslim b. Cündeb'in kıraatidir.

Cer ile okuyanlar şu anlama göre okurlar: Saatin ilmi de, onun söylediği sözün ilmi de O'nun yanındadır.

Nasb ile okuyanların kıraatine göre anlam: Saatin ilmi O'nun yanında olduğu gibi, O'nun söylediğini de O bilir. ez-Zeccac'ın tercih ettiği de budur.

el-Ferra ve el-Ahfeş de şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Onun... demesi"** buyruğunu daha önce geçen: ***"Gizlediklerini ve fısıltılarını işitmez miyiz?..."*** (ez-Zuhruf, 43/80) buyruğuna atıf da olabilir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred'e ben buradaki: **"Onun demesi"** anlamındaki buyruğu neden nasb ile okuyorsun diye sordum. O da bana şöyle dedi: Ben bunu yüce Allah'ın: ***"Saatin ilmi de O'nun yanındadır"*** (85. âyet) ve ***"O'nun dediğini bilir"*** buyruğuna atfederek nasb ile okuyorum. Bu bakımdan gerek (85. âyetin sonunda): ***"...döndürüleceksiniz"*** üzerinde, gerekse de (86. âyetin sonunda yer alan:) ***"bilerek"*** lafzı üzerinde vakıf güzel olmaz. Bununla birlikte (80. âyetin sonundaki): ***"yazıp duruyorlar"*** buyruğu üzerinde vakıf güzel olur.

el-Ferra ve el-Ahfeş: "(القيل): Deme"nin -onlardan daha önce naklettiğimiz üzere-: "Biz onların gizlediklerini, fısıltılarını ve onun demesini işitmiyoruz (mu sanıyorlar)?" şeklinde nasb ile okunmasını caiz kabul etmişlerdir. Bu açıdan da: "Yazıp duruyorlar" buyruğu üzerinde vakıf güzel olmaz. Yine el-Ferra ile el-Ahfeş mastar olarak nasb ile okunmasını caiz kabul etmişlerdir. Sanki: "(قال قيله ، وشكا شكواه إلى الله عز وجل): Söylediğini söyledi ve yüce Allah'a şikayetini iletti" demiş gibi olur. Nitekim Ka'b b. Züheyr de şöyle demiştir:

تمشي الوُشاةُ جَنَـابَيها وقِيلَهُمُ إنَّـك بـابْنَ ابي سُلْمَى لَمَقْتُـولُ

"Laf taşıyıcılar iki yanında yürüyüp gidiyorlar ve diyorlar ki: Ey Ebu Sülma'nın oğlu sen öldürüleceksin."

O sözlerini söylüyorlardı, demek istemiştir. Ref' ile okuyanların kıraatine göre de takdir: "Onun demesi de O'nun nezdindedir." Yahut: "Onun dedikleri işitilir." Yahut "Ve o bu sözü söyler" şeklindedir.

ez-Zemahşerî dedi ki: Onların yaptıkları bu açıklamalar mana itibariyle güçlü olmamakla birlikte, matuf ile matufu'n-aleyh'in arası itiraz (ara cümleciği) olması elverişli olmayan ifadelerle ayrılmasını, ve lafız düzeninin de tutarsızlığını gerektirmektedir. Bundan daha güçlü ve daha uygunu ise, cer ve nasb halinin kasem harfinin takdiri ya da hazfedilmesine göre olmasıdır. Ref' ile gelmesi de Arapların: "(ايمن الله وأمانة الله ويمين الله ولعمرك): Allah'a yemin ederim, Allah'ın emaneti hakkı için, Allah'a yemin olsun, ömrüm hakkı için" şeklindeki sözlerine binaen olur. Bu durumda: "Muhakkak ki onlar iman etmeyen bir topluluktur" buyruğu da kasemin cevabı olur. Sanki onun; ya Rabbi, demesine yemin; ederim yahut onun ya Rabbi demesi hakkı için muhakkak bunlar iman etmeyen bir topluluktur, demiş gibidir.

İbnu'l-Enbarî de dedi ki: Arapçada: "(وقيله): Onun... demesi" lafzının; "Muhakkak ki onlar iman etmeyen bir topluluktur" buyruğu ile ref' edilmesi suretiyle merfu' gelmesi de mümkündür.

el-Mehdevî dedi ki: Ya da ifade: "(وقِيلُه قِيلُه يا ربِّ): Onun dediği ya Rabbi sözü..." şeklinde de olabilir. Bunların haber olan ikincisi hazfedilmiştir. "Ya Rabbi" lafzında gizli haber ile nasb konumundadır. Bu ise, mevsulün sılasının bir bölümü hazfedilip diğer bölümü kaldığından dolayı olmayacak bir şey değildir. Çünkü sözün bir bölümü çokça hazfedildiğinden zikredilmiş konumuna gelir.

"Onun... demesi" lafzındaki zamir İsa'ya aittir. Muhammed (sav)'a ait olduğu da söylenmiştir. Çünkü daha önceden kendisinden: ***"De ki: Rahman'ın bir evladı olsaydı..."*** (ez-Zuhruf, 43/81) buyruğunda kendisinden sözedilmiş bulunmaktadır.

Ebu Kilabe: "(يَا رَبِّ): Ya Rabbi" buyruğunda be harfini üstün okumuştur.

"(القيل): Deme"; (القول) gibi mastardır. Hadiste geçen: "(نهى عن قيل وقال): ...denildi ve dediyi yasakladı" buyruğunda da bu şekildedir.

Ayrıca: "(قلت قَوْلاً وقِيلاً وقالاً): Ben bir söz söyledim" diye de kullanılır. en-Nisa Sûresi'nde de: "(وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللهِ قِيلاً): ***Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"*** (en-Nisa, 4/122) diye buyurulmuştur.

فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ ۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ﴿٨٩﴾

89. Artık sen de onlardan yüz çevir ve: "Selam" de. Yakında bilecekler.

Katade dedi ki: Önce onlardan yüz çevirilmesini emretti, sonra da onlarla savaşılmasını emretti. Böylelikle yüz çevirmek kılıç ile neshedilmiş oldu. Benzer bir açıklama da İbn Abbas'tan nakledilmiştir. O dedi ki: **"Artık sen de onlardan yüz çevir."** Onlara iltifat etme. **"Ve selam"** yani maruf söz **"de."** Yani sen Mekkeli müşriklere: **"Yakında bileceksiniz"** de. Sonra bu, et-Tevbe Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Artık o müşrikleri nerede bulursanız, öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) âyeti ile neshedildi.

Buyruğun nesh olmayıp muhkem olduğu da söylenmiştir.

Genel kıraat: "(يعلمون): **Yakında bilecekler"** şeklinde "ye" ile yüce Allah tarafından peygamberine (kâfirleri) tehdit ile haber verilmesi suretinde okunmuştur. Ancak Nafi' ve İbn Amir, Peygamber (sav)'ın müşriklere tehdidini söyleyerek hitab olmak üzere "te" ile "(تَعْلَمُونَ): Bileceksiniz" diye okumuşlardır.

"Selam" lafzı da "aleykum" takdiri ile merfudur. Bunu el-Ferra demiştir. Buyruğun anlamı şudur: Durum şu ki; selam diyerek onlar ile vedalaşın. Onlara bu selamı bir tahiyye (selamlaşma sözü) olarak değerlendirmemiştir. Bu açıklamayı en-Nekkaş nakletmiştir. Şuayb b. el-Habhab'ın rivayetine göre o bununla onlara nasıl selam vereceğini öğretmiş olmaktadır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(ez-Zuhruf Sûresi burada sona ermektedir).

Duhân Sûresi

1-59. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Yüce Allah'ın: ***"Biz o azabı az bir zaman açıp kaldıracağız"*** (ed-Duhan, 44/15) buyruğu dışında, Mekke'de indiği ittifakla belirtilmiştir.

Elliyedi âyettir, ellidokuz olduğu da söylenmiştir.

Darimî'nin, ***Müsned***'inde Ebu Rafi'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Her kim cuma gecesi Duhan Sûresi'ni okursa, günahları bağışlanmış olarak sabahı eder ve huru'l-în'den ona eşler verilir."(1)

es-Sa'lebî bunu Ebu Hureyre yoluyla merfu bir hadis olarak (Peygambere nisbet ederek) zikretmiştir. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim cuma gecesi Duhan Sûresi'ni okursa, günahı bağışlanmış olarak sabahı eder."(2)

Bir başka lafız: Ebu Hureyre'den rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim bir gece Duhan Sûresi'ni okursa, ona yetmişbin melek mağfiret dileyerek sabahı eder."(3)

Ebu Umame'den dedi ki: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim cuma gecesi ya da cuma günü Ha, mim. ed-Duhan Sûresi'ni okuyacak olursa, yüce Allah ona cennette bir ev bina eder."(4)

---

(1) *Darimi*, II, 550.

(2) Bir sonraki nota bakınız.

(3) Zehebi, ***Mizanu'l-İ'tidal***, V, 234; "hadisin ravilerinden Ömer b. Raşid'in diğer adıyla: Ömer b. Abdullah b. Ebi Hasan Ebu Hafs'ın uydurma rivayetleri güvenilir imamlardan naklettiği ve ondan ancak tenkid (cerh) kasdıyla rivayet nakletmenin caiz olabileceği" kaydıyla.

(4) Taberani, ***Kebir***, VIII, 264; Heysemi, ***Mecmau'z-Zevaid***, II, 168, hadisi Ebu Umame'den diye rivayet eden "Fudal b. Cubeyr'in oldukça zayıf bir ravi olduğu" kaydıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ
إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ ﴿٣﴾

1. Ha, Mim.
2. Mubin kitaba yemin olsun ki;
3. Şüphesiz Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Muhakkak Biz korkutup uyaranlarız.

Eğer **"Ha, Mim"** kasemin cevabı kabul edilirse, ifade şanı yüce Allah'ın: "(الْمُبِينِ): Mubin" buyruğunda tamam olur. Sonra da **"Şüphesiz Biz onu... indirdik"** buyruğu ile okumaya başlanılır. Eğer: **"Muhakkak Biz korkutup uyaranlarız"** buyruğunu, **"kitaba yemin olsun ki"** şeklindeki kasemin cevabı kabul edersek, o takdirde; **"korkutup uyaranlarız"** anlamındaki buyruk üzerinde vakıf yapılır ve; **"o gecede hikmetli herbir iş... ayrılır"** buyruğu ile yeniden okumaya devam edilir.

Kasemin cevabının: **"Şüphesiz Biz onu... indirdik"** buyruğu olduğu söylenmiştir. Ancak bazı nahivciler kendisine kasem edilenin sıfatı olması bakımından bunu kabul etmemişlerdir. Çünkü kendisine kasem olunan (muksemu'nbih) kasemin cevabı olmaz.

"(Biz) **onu... indirdik"** buyruğundaki zamir Kur'ân-ı Kerim'e aittir.

Bu buyrukla yüce Allah, diğer kitaplara kasem etmektedir, diyenlerin görüşlerine göre ise; **"Şüphesiz Biz onu... indirdik"** buyruğundaki zamir ile daha önce ez-Zuhruf Sûresi'nin baş taraflarında (43/1-3. âyetlerin tefsirinde) açıklandığı üzere Kur'ân'ın dışındaki kitaplara ait olur. **"Mübarek gece"** kadir gecesidir. Şabanın onbeşinci gecesi olduğu da söylenmiştir. Bunun dört adı vardır: Mübarek gece, beraat gecesi, sak gecesi ve kadir gecesi.

Yüce Allah'ın onu; **"mübarek"** olmakla nitelendirmesi bu gecede kullarının üzerine pekçok bereketler, hayırlar ve sevab indirmesinden dolayıdır.

Katade, Vasile'den o Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "İbrahim'in sahifeleri ramazanın ilk gecesi indirildi. Tevrat, ramazanın altıncı gecesi indirildi. Zebur, ramazanın onikinci gecesi indirildi. İncil, ramazanın onsekizinci gecesi indirildi. Kur'ân ise ramazanın yirmidördüncü gecesinden sonraki gece indirildi."(1)

(1) *Müsned,* IV, 107; İbn Ebi Şeybe, *Musannef,* VI, 144; Taberani, *Evsat,* IV, 111; *Kebir,* XXII, 75; Beyhaki, *es-Sünenu'l-Kübra,* IX, 188; Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid,* I, 197.

Diğer taraftan belirtildiğine göre Kur'ân-ı Kerim tümü ile bu gecede dünya semasına indirilmiştir. Daha sonra da uygun sebeplere göre diğer zamanlarda kısım kısım indirilmiştir.

Bir diğer görüşe göre senenin diğer bölümlerinde inecek olan buyruklar hep Kadir gecesinde inerdi. Yine Kur'ân'ın bu gecede inmeye başladığı da söylenmiştir.

İkrime dedi ki: Burada sözü edilen mübarek gece şabanın ortası gecesidir. Ancak birincisi yüce Allah'ın: ***"Doğrusu Biz onu Kadir gecesinde indirdik"*** (el-Kadr, 97/1) buyruğu dolayısı ile daha sahihtir.

Katade ve İbn Zeyd şöyle demişlerdir: Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'in tamamını Kadir gecesinde Ummu'l-Kitab'tan dünya semasındaki Beytu'l-Izze'ye indirmiştir. Daha sonra peygamberine çeşitli gün ve geceler boyunca yirmi üç yıllık bir zaman zarfında indirmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"O ramazan ayı ki Kur'ân onda indirilmiştir"*** (el-Bakara, 2/185) âyeti açıklanırken (8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın izniyle biraz sonra da gelecektir.

فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ﴿٤﴾

4. O gecede hikmetli herbir iş ayrılır.

İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah dünya işlerini bir sonraki Kadir gecesine kadar hayat, ölüm ya da rızık ile ilgili hususları muhkem olarak hükme bağlar. Katade, Mücahid, el-Hasen ve başkaları da böyle demiştir.

Bundan bedbahtlık ve mutluluk müstesnadır da denilmiştir. Çünkü bunlar hiçbir şekilde değişikliğe uğramazlar. Bu da İbn Ömer'in görüşüdür.

el-Mehdevî dedi ki: Bu sözün anlamı şudur: Yüce Allah, bütün bu hususları ezelden beri bilmekle birlikte, o sene içinde olacak şeylere dair meleklere emir verir.

İkrime dedi ki: Burada sözü edilen gece şabanın ortası gecesidir. Orada bir senenin işleri hükme bağlanır. Hayatta kalacaklar, öleceklerden ayrı kaydedilir. Hacca gidecek olanlar yazılır ve kimse onlara ilave edilmez, kimse de onlardan eksiltilmez.

Osman b. el-Muğire de şöyle demektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Şabandan şabana kadar eceller kesinleştirilir. Öyle ki bir adam bir hanımı

nikahlar, onun çocuğu olur, halbuki adı ölüler arasında kayıtlı bulunur."[1]

Yine Peygamberden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Şabanın orta gecesi oldu mu o geceyi namazla ihya ediniz, gündüzünü oruç tutunuz. Çünkü yüce Allah güneşin batışında dünya semasına iner ve: Yok mu mağfiret dileyen, ona mağfiret edeyim. Yok mu bir belaya maruz olan, ona afiyet vereyim. Yok mu rızık isteyen, ona rızık vereyim. Yok mu şöyle, yok mu böyle olan, diye tan yeri ağarıncaya kadar söyler."[2] Bunu da es-Sa'lebi zikretmiştir.

Tirmizî bu anlamdaki bir rivayeti Aişe (r.anha)'dan kaydetmektedir. Buna göre Peygamber (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz aziz ve celil olan Allah şaban ayının ortası gecesinde dünya semasına iner ve Kelboğulları koyunlarının tüyleri sayısından daha fazla kimseye mağfiret buyurur."[3] (Tirmizî dedi ki): Bu hususta Ebu Bekir es-Sıddîk'tan da gelmiş bir rivayet vardır. Ebu İsa (Tirmizî) dedi ki: Aişe yoluyla gelen bu hadisi biz merfu olarak ancak el-Haccac b. Ertae'den, o Yahya b. Ebi Kesir'den, o Urve'den, o Aişe'den yoluyla biliyoruz. Ben Muhammed'i bu hadisi zayıf bulduğunu söylerken dinledim. Ayrıca dedi ki: Yahya b. Ebi Kesir, Urve'den hadis dinlememiştir. el-Haccac b. Ertae ise Yahya b. Ebi Kesir'den hadis dinlememiştir.[4]

Derim ki: Aişe (r.anha)'nın rivayet ettiği hadisi Kitabu'l-Arus[5] uzunca zikretmiş ve hikmetli herbir işin kendisinde ayrıldığı gecenin şabanın ortası gecesi olduğunu ve bu geceye beraet gecesi adı verildiğini tercih etmiştir. Biz onun bu görüşünü ve bu görüşe eleştirileri bir başka yerde sözkonusu ettik ve doğru olanın açıkladığımız üzere Kadir gecesi olduğunu belirttik.

Hammad b. Seleme dedi ki: Bize Rabia b. Kulsum haber verdi, dedi ki: Bir adam -ben yanında bulunuyor iken- el-Hasen'e şöyle sordu: Ey Ebu Said! Senin görüşüne göre Kadir gecesi ramazanın tümünde midir? O: Evet, kendisinden başka ilah olmayan Allah adına yemin ederim ki, o ramazanın tümündedir. O kendisinde hikmetli herbir işin ayırdedildiği gecedir. Yüce Allah o gece herbir yaratmayı, eceli, rızkı ve ameli benzeri bir dahaki geceye kadar hükme bağlar.

İbn Abbas dedi ki: Kadir gecesinde Ummu'l-Kitab'dan o sene içinde

(1) *Deylemi,* II, 73 (Osman b. el-Muğire yerine Osman b. el-Ahnes); Beyhaki, *Şuabu'l-İman,* III, 386 (Osman'dan Muhammed b. el-Muğire b. el-Ahnes'ten...)

(2) *İbn Mace,* I, 444; Beyhaki, *Şuabu'l-İman,* III, 379; Deylemi, *Firdevs,* I, 259; Mübarekfûri, *Tuhfetu'l-Ahvezi,* III, 366'da hadisi kaydettikten sonra "senedindeki ravilerden Ebu Bekr b. Abdullah b. Ebi Sebre'nin hadis uydurmakla itham edildiğini" belirtmektedir.

(3) *Tirmizi,* III, 116; İbn Mace, I, 444; *Müsned,* VI, 238.

(4) *Tirmizi,* III, 116.

(5) es-Sa'lebî'nin Kitabu'l-Arais adlı eseri olmalıdır. Bk. Tercümemizin başına ilave ettiğimiz İmam Kurtubî üzerine yaptığımız inceleme, s. 117

meydana gelecek ölüm, hayat, rızık, yağmur ve hacca varıncaya kadar olacak işler yazılır. Filan haccedecek, filan haccedecek denilir. Bu âyet hakkında dedi ki: Sen bir adamı pazarda dolaşıyor gördüğün halde, halbuki o adamın ismi ölecekler arasına yazılmıştır. Bir yılın hükümlerine dair bu açıklamalar yaratıklardaki esbabı meydana getirmekle görevli olan melekler içindir. Biz de bu manadaki açıklamayı az önce zikretmiş bulunuyoruz.

Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî dedi ki: İlim adamlarının çoğunluğu bu gecenin Kadir gecesi olduğunu söylemişlerdir. Onlardan bu gece şabanın ortası gecesi olduğunu söyleyenler de vardır. Ancak bu yanlış bir görüştür, çünkü yüce Allah doğru ve kati olan Kitabında: ***"O ramazan ayı ki, onda Kur'ân indirilmiştir"*** (el-Bakara, 2/85) diye buyurarak Kur'ân'ın indirilmiş zamanının ramazan ayında olduğunu açıkça ifade etmiş, daha sonra da bu buyrukta ***"Biz onu mübarek bir gecede indirdik"*** (el-Kadir, 100/1) buyurmak suretiyle hangi gecede inmiş olduğunu tayin etmiştir. Kim Kur'ân'ın başka bir zamanda indiğini iddia edecek olursa, Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur. Şabanın ortası gecesi ile ilgili ne faziletine dair, ne de o gecede ecellerin yazıldığına dair dayanak kabul edilmeye elverişli hiçbir hadis yoktur. O bakımdan bu tür rivayetlere iltifat etmeyiniz.

ez-Zemahşerî dedi ki: Denildiğine göre bunların Levh-i Mahfuz'dan yazılmaya başlanması Beraet gecesindedir ve bu yazma işi Kadir gecesinde biter. Rızıklara dair bölüm Mikail'e, savaşlara dair bölüm Cebrail'e, aynı şekilde zelzeleler, yıldırımlar ve yerin dibine geçecek kara parçaları ile ilgili bilgiler de ona verilir. Amellere dair nüsha pek büyük bir melek olan dünya semasının sorumlusu İsmail'e verilir. Musibetlere dair nüsha da ölüm meleğine verilir.

Bazılarından nakledildiğine göre; amel (eden) herbir kişiye: amellerinin bereketleri verilir ve böylelikle insanlar tarafından ondan övgüyle sözedilmesi, kalblerine de onun saygısı yerleştirilir.

"Ayrılır" anlamındaki buyruk: "(نفرق): Ayırırız" diye şeddeli okunduğu gibi: "(يُفرق): Ayırırız" diye de okunmuştur. Bu fiillerin herbirisi de malum olarak okunmuş, "küll; her" de nasb ile okunmuştur. Ayıran ise yüce Allah'tır. Zeyd b. Ali (r.a) ise "nun" ile: "(نفرق): Ayırırız" diye okumuştur.(1)

"Hikmetli herbir iş..." Hikmet özellikli herbir iş demek olup hikmet'in gereğine uygun olarak yapılan herbir iş demektir.

(1) Kıraate dair bu açıklamalar ez-Zemahşerî, 2/359'dan nakledilmiştir. Ancak birinci kelime ez-Zemahşerî'de belirtildiğine göre "(فرق): Ayırır" diye şeddeli olarak okunmuştur. Yine bu kelime şeddesiz olarak da okunmuş olup, hepsinde de fiil malumdur. "Her" anlamındaki lafız da nasb ile okunmuştur, ayıran da yüce Allah'tır. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: "(Allah) hikmetli herbir işi bu gecede ayırır." İbn Zeyd'in kıraatine göre de: "...ayırırız" anlamında olur. Ayrıca bk. Alusî, ***Ruhu'l-Meani***, XXV, 113-114

أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا ۚ إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ ۚ إِنَّهُ
هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦﴾

5. Tarafımızdan bir emir ile... Muhakkak Biz gönderenleriz;
6. Rabbinden bir rahmet olarak; gerçekten O, en iyi işitenin, en iyi bilenin ta kendisidir.

"Tarafımızdan bir emir ile" buyruğu hakkında en-Nekkaş şöyle demiştir: Emir, Kur'ân-ı Kerim'dir. Allah onu kendi katından indirmiştir. İbn İsa da şöyle demiştir: Emir, yüce Allah'ın mübarek gecede kullarının halleri ile ilgili olarak hükme bağladığı şeylerdir. Buradaki **"emir"** anlamındaki lafız, hal konumunda bir mastardır. **"Rabbinden bir rahmet olarak"** buyruğu da böyledir. el-Ahfeş'e göre bunların ikisi de haldir, ifade: Biz onu, onu emrediciler ve rahmet ediciler olarak indirdik, takdirindedir.

el-Müberred dedi ki: **"Bir emir"** mastar konumundadır, ifade: "(أنزلناه إنزالاً): Biz onu özel bir surette indirdik" takdirindedir. el-Ferra ve ez-Zeccac ise **"emir"** kelimesinin **"ayrılır"** buyruğu ile nasbedildiğini söylemişlerdir. Bu da: "(يفرق فرقاً): Özel bir şekilde ayrılır" demeye benzer. O halde burada **"emir"** ayırmak anlamındadır ve mastar odur. Tıpkı: "(يضرب ضرباً): Özel bir şekilde vurur" demeye benzer.

"Ayrılır" buyruğunun emrolunan şeye delalet ettiği de söylenmiştir. O halde bu, kendisinden önceki lafzın kendisinde amel ettiği bir mastardır.

"Muhakkak Biz gönderenleriz. Rabbinden bir rahmet olarak" buyruğu hakkında el-Ferra şöyle demiştir: **"Rahmet"; "gönderenler"**in mefulüdür. Rahmet, Peygamber (sav)'dır.(1)

ez-Zeccac da şöyle demiştir: "Rahmet" mef'ulün lehtir, yani biz onu rahmet olması için gönderdik. Yüce Allah'ın **"bir emir"** buyruğundan bedel olduğu da söylenmiştir. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olabilir: Rabbinden bir rahmet demek olan tarafımızdan bir emir... Mastar olduğu da söylenmiştir.

ez-Zemahşerî dedi ki: "(أَمْرًا): **Bir emir"** ihtisas olduğu için nasbedilmiştir. Yüce Allah herbir işi hikmetli olmakla nitelendirmek suretiyle onun bü-

(1) Buna göre buyrukların anlamı şöyle olur: "Biz Rabbin tarafından rahmet gönderenleriz.

yük ve önemli olduğunu göstermiş olmaktadır. Daha sonra onun azametini ve önemini: "Ben bu emir ile tarafımızdan husule gelen ve Bizim ortaya çıkardığımız ilmimizin ve tedbirimizin gerektirdiği şekilde meydana gelen bir işi kastediyorum" diyerek, onun önemini, azametini daha bir arttırmış olmaktadır.

Zeyd b. Ali'nin kıraatinde: (أَمْرٌ مِنْ عِنْدِنَا) şeklindedir ki bu da: O tarafımızdan bir emirdir, demek olur. Bu kıraat de **"bir emir"** lafzının ihtisas dolayısıyla nasbedilmiş olacağı görüşünü desteklemektedir.

el-Hasen **"rahmet"** lafzını "işte o bir rahmettir" takdirine göre okumuş olup bu da bu lafzın mef'ulun leh olarak nasbedildiği kanaatini desteklemektedir.

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٧﴾
لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨﴾
بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

7. **Göklerle yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbinden** (bir rahmet olarak). **Kesin olarak inananlar iseniz.**
8. **O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, diriltir ve öldürür. Sizin de Rabbinizdir, önceki atalarınızın da Rabbidir.**
9. **Ama onlar şüphe içindedirler, oynayıp eğlenirler.**

"Göklerle yerin... Rabbinden" buyruğundaki **"Rabbinden"** lafzını Kufeliler cer ile: (رَبِّ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise yüce Allah'ın: **"Gerçekten O, en iyi işitenin, en iyi bilenin ta kendisidir"** buyruğuna uygun olarak ref' ile okumuşlardır. Arzu edilirse mübteda olarak da böyle okunduğu kabul edilebilir. Haberi: **"Ondan başka hiçbir ilah yoktur"** buyruğu olur. Bu hazfedilmiş bir mübtedanın haberi de olabilir ki takdiri: O göklerin ve yerin Rabbidir, şeklindedir.

Cer ile okuyuş ise -altıncı âyetteki-: **"Rabbinden"** bedel olmasına göredir. Aynı şekilde: **"Sizin de Rabbinizdir, önceki atalarınızın da Rabbidir"** buyruğunda da "Rab" kelimesi her iki yerde de cer ile okunursa, böyle olur. Bu kıraati de eş-Şeyzerî, el-Kisaî'den rivayet etmiştir. Diğerleri ise bunu isti'naf (yeni bir cümle başı) olarak ref' ile okumuşlardır.

Diğer taraftan bunun, gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu itiraf

eden kimseye bir hitab olma ihtimali vardır. Yani eğer siz gerçekten ona kesin olarak inanan kimseler iseniz, şunu bilin ki, o peygamberler gönderir ve kitaplar indirir.

Yüce Allah'ın yaratıcılığını kabul etmeyen kimselere bir hitab olması da mümkündür. Onların yaratıcının, O olduğunu, öldürüp diriltenin O olduğunu bilmeleri gerekir, demek olur.

Burada **"kesin olarak inanan"** kimselerin özellikle kesin olarak inanmayı isteyen ve bunun için gerekeni yapan kimseler olduğu da söylenmiştir. Nitekim: "(فلان يُنْجِد): Filan kişi Necid'e gidiyor" derken, "Necid'e gitmek istiyor" demek istemek de böyledir. Tihame'ye gitmek istiyor anlamında: (يُتْهِم) demek de böyledir.

"O'ndan başka hiçbir ilah yoktur." Kainatın yaratıcısı O'dur. Yaratmaya gücü yetmeyen O'nun dışındaki herhangi bir varlığın O'na ortak koşulması caiz değildir. **"O diriltir ve öldürür."** Yani ölüleri diriltir, hayatta olanları da öldürür. Kainatın yaratıcısı O'dur. Yaratmaya gücü yetmeyen O'nun dışındaki herhangi bir varlığın O'na ortak koşulması caiz değildir. **"O diriltir ve öldürür."** Yani ölüleri diriltir, hayatta olanları da öldürür.

"Sizin de Rabbinizdir, önceki atalarınızın da Rabbidir." Sizin de sahibiniz ve efendinizdir, sizden önce geçenlerin de sahibi ve efendisidir. Bundan dolayı başınıza azab inmesin diye Muhammed'i yalanlamaktan sakınınız.

"Ama onlar şüphe içindedirler. Oynayıp eğlenirler." Yani açığa vurdukları imanları ve kendilerini yaratan Allah'tır, şeklindeki sözleri hakkında yakîn sahibi değildirler. Onlar bunu bilgisizce atalarını taklid ederek söylüyorlar. Bundan dolayı onlar şüphe içindedirler. Kendilerinin mü'min olduklarını zannetseler bile aslında onlar delilsiz bir şekilde hatırlarına gelen şeylere bağlandıkları için dinlerini oyuncak edinmiş kimselerdir.

"Oynayıp, eğlenirler" buyruğunun Peygamber (sav)'a, iftiracı olduğunu söylemekle birlikte, onunla alay etmeyi de katıyorlar, anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim öğütlerden yüz çeviren kimseye de **"oynayan"** denilir. Böyle bir kimse oyun oynayıp da yaptığı işlerin sonunda nereye varacağını bilemeyen küçük bir çocuk gibidir.

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ
هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾

10. O halde gökyüzünde besbelli bir dumanın geleceği günü bekle.
11. İnsanları bürüyecektir o. "Bu, pek acıklı bir azaptır."

"O halde gökyüzünde besbelli bir dumanın geleceği günü bekle" buyruğunun anlamı şudur: Ey Muhammed! Sen, bu kâfirlere semadan apaçık bir dumanın geleceği günü bekle. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

Şu anlama geldiği de söylenmiştir: Sen onların bu sözlerini iyice belle ki, gökyüzünde apaçık bir dumanın geleceği günü onlara karşı şahitlik edesin. İşte bundan dolayı "hafiz (bekçi, koruyucu)"e "rakîb: gözetleyici"[1] denilmiştir.

"Duman: duhan" ile ilgili üç görüş vardır:

1- Bu duman kıyametin alametlerinden olup henüz gelmemiştir. O yeryüzünde kırk gün süre ile kalacak ve gök ile yer arasını dolduracaktır. Mümin bundan dolayı nezleli gibi olacak, kâfir ve günahkarların burunlarına girerek, onların kulaklarını delecek, nefeslerini daraltacaktır. Bu kıyamet gününde cehennemin bırakacağı etkilerdendir. Dumanın henüz ortaya çıkmadığını söyleyenler arasında Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebu Hureyre, Zeyd b. Ali, el-Hasen b. Ebi Müleyke ve başkaları da vardır.

Ebu Said el-Hudrî merfu olarak (yani Hz. Peygambere isnad ile) bu dumanın insanları kıyamet gününde etkileyeceğini, müminin bundan ötürü nezleli gibi olacağını rivayet etmiştir. Kâfirin de kulaklarından çıkıncaya kadar içine sızacaktır. Bunu da el-Maverdî zikretmiş bulunmaktadır.[2]

Müslim'in, ***Sahih***'inde yer alan rivayete göre Ebu't-Tufayl, Huzeyfe b. Esid el-Ğıfarî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Biz kendi aramızda konuşmakta iken Peygamber (sav) yanımıza çıkageldi ve: "Neden söz ediyorsunuz?" diye sordu. Oradakiler: Kıyametten sözediyoruz, dediler. Şöyle buyurdu: "Kıyamet, öncesinde on alamet görmediğiniz sürece asla kopmayacaktır. -Aralarında şunları zikretti-: Duman, Deccal, Dabbetu'l-arz, güneşin batından doğması, Meryem oğlu İsa'nın inmesi, Ye'cuc ile Me'cuc'un çıkması ve biri doğuda, biri batıda, biri Arap yarımadasında olmak üzere üç büyük kara parçasının yerin dibine geçmesidir. Bunların sonuncusu ise Yemen'den çıkacak ve insanları mahşerlerine doğru kovalayacak bir ateştir." Huzeyfe'den gelen bir diğer rivayette de şöyle denilmektedir: "On tane alamet ortaya çıkmadıkça kıyamet kopmayacaktır: Doğuda bir kara parçasının yere geçmesi, batıda bir kara parçasının yere geçmesi, Arap yarımadasında bir kara parçasının yere geçmesi, duman, Deccal, Dabbetu'l-arz, Ye'cuc ve Me'cuc, güneşin ba-

(1) "Rakîb: Gözetleyici"; mealini: "bekle" diye verdiğimiz "fe'rtekib" emri ile aynı kökten-dir.

(2) Maverdi, ***Nüket***, V, 247; ***İbn Kesir***, IV, 140.

ıdan doğması ve Aden'in iç taraflarından çıkıp insanları öne katıp yürüten bir ateş."(1)

Bu hadisi es-Sa'lebî de Huzeyfe'den gelen bir rivayet olarak zikretmiş bulunmaktadır. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "İlk ortaya çıkacak alamet Deccal, Meryem oğlu İsa'nın inmesi ile Ebyen Aden'inin iç taraflarından çıkacak ve insanları mahşere doğru sürükleyecek bir ateş. Onlar nerede geceyi geçireceklerse onlarla birlikte geceler. Nerede öğlen vakti dinlenmeğe çekilirlerse, onlarla birlikte dinlenir. Sabahı ederlerse onlarla birlikte sabah eder, akşamı ederlerse onlarla birlikte akşamı eder." Ey Allah'ın peygamberi ya duman nedir? diye sordum. O: Şu âyettir, dedi. **"O halde gökyüzünde besbelli bir dumanın geleceği günü bekle!"** Bu duman doğu ile batı arasını dolduracak, kırk gün kırk gece kalacaktır. Mü'min bundan dolayı bir çeşit nezleli gibi olacak, kâfir ise sarhoş gibi olacaktır. Duman ağzından, burun deliklerinden, gözlerinden, kulaklarından ve dübüründen çıkacaktır."(2)

Bu birinci görüş.

2- Duman, Peygamber (sav)'ın bedduası dolayısı ile Kureyş'in karşı karşıya kaldığı açlıktan ötürü başlarına gelen olaylardır. Öyle ki kişi gök ile yer arasında bir duman görecek hale gelmişti. Bu görüş İbn Mesud'un görüşüdür. O şöyle der: Yüce Allah bu azabı üzerlerinden kaldırmıştır. Eğer bu kıyamet günü(nden önceki bir alamet) olsaydı, onların üzerinden bu azabı kaldırmazdı. Bu hususta ondan gelen hadis Sahih-i Buharî, Müslim ve Tirmizî'de yer almaktadır. Buharî dedi ki: Bana Yahya anlattı, dedi ki: Bize Ebu Muaviye anlattı. O el-A'meş'ten, o Müslim'den, o Mesruk'tan dedi ki: Abdullah (b. Mesud) dedi ki: Bunun olmasının sebebi Kureyşlilerin Peygamber (sav)'a karşı isyanda direnmesi üzerine onlara, Yusuf (a.s)'ın dönemindeki (kıtlık) yılları gibi yıllarla karşılaşmaları için (bed)dua etti. Bunun üzerine kıtlık ve açlık musibeti ile başbaşa kaldılar. Öyle ki kemikleri dahi yediler. Birisi semaya bakınca, kendisi ile sema arasında aşırı bitkinlikten ötürü duman gibi bir şey görürdü. Yüce Allah: **"O halde gökyüzünde besbelli bir dumanın geleceği günü bekle! İnsanları bürüyecektir o. Bu pek acıklı bir azaptır"** buyruklarını indirdi. Rasûlullah (sav)'a gelinerek: Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'tan Mudarlılar için yağmur iste. Çünkü Mudarlılar helak oldular, denildi. Peygamber: "Mudar (diyorsun ha) sen çok cüretkar bir kimsesin." Bunun üzerine Peygamber yağmur diledi, onlara yağmur yağdırıldı. Bu sefer de: *"Fakat şüphe-*

(1) *Müslim,* IV, 2226; *Ebu Davud,* IV, 114; *Tirmizi,* IV, 477; *İbn Mace,* II, 1347; *Müsned,* IV, 67.

(2) Taberani, *Tefsir,* XXV, 114, "Ben bu hadisin sahih olduğuna tanıklık etmem" demekte ve delil olarak kabul etmediğini ifade etmektedir; İbn Kesir, *Tefsir,* IV, 140'de İbn Cerir'in bu hadisin sıhhatinden emin olmadığını kaydetmektedir.

siz siz yine geri dönenlersiniz" (ed-Duhan, 44/15) buyruğu indi. Derken bolluğa eriştiler. Fakat yine bu bolluk içinde eski hallerine geri döndüler. Yüce Allah da: *"En büyük yakalayışla yakalayacağımız gün, şüphe yok ki Biz intikam alıcılarız"* (Duhân, 44/16) buyruğunu indirdi. (İbn Mesud) dedi ki: Bununla Bedir gününü kastetmektedir.(1)

Ebu Ubeyde dedi ki: "(الدُّخَان): **Duhan** (duman), cedb yani kuraklık" demektir. el-Kutebî der ki: (Kuraklığa) Duhan (duman) adının verilmesi, yer kuraklıktan kuruyunca, ondan duman gibi bir şeyin yukarıya doğru yükselmesinden ötürüdür.

3- Kasıt, Mekke'nin fethedildiği gündür. Çünkü o gün yükselen bir toz, duman semayı örtmüştü. Bu da Abdurrahman el-Arec'in görüşüdür.

"İnsanları bürüyecektir o" buyruğu "duman"ın sıfatı konumundadır. Eğer İbn Mesud'un dediği gibi geçip gitmiş ise o vakit bu, Mekkelilerden müşriklere has bir durumdur. Şâyet kıyametin alametlerinden ise -önceden geçtiği üzere- umumi bir haldir.

"Bu, pek acıklı bir azaptır." Yani yüce Allah kendilerine: "Bu pek acıklı bir azabtır" diyecektir.

Dumanın geçip gittiğini kabul edenlerin görüşüne göre yüce Allah'ın: "Bu, pek acıklı bir azaptır" buyruğu geçmişteki bir halin hikayesidir. Gelecekte olacak bir şeyi kabul edenlere göre ise gelecekteki bir halin hikayesidir.

Buradaki yakın işaret ismi olan: "(هٰذَا): Bu" lafzının uzak işaret ismi olan: (ذلك) anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bir görüşe göre de insanlar bu duman için: **"Bu pek acıklı bir azaptır"** diyeceklerdir. Bunun, işin oldukça yaklaşmış olduğunu haber veren bir ifade olduğu da söylenmiştir. İşte kış (geliyor) onun için gerekli hazırlıkları yap, demeye benzer.

رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

12. "Rabbimiz, bizden bu azabı kaldır. Çünkü biz iman edeceğiz."

Yani onlar şu sözü söyleyecekler: Üzerimizden bu azabı kaldır. **"Çünkü biz iman edeceğiz."** Yani bu azabı üzerimizden kaldıracak olursan, sana iman edeceğiz.

(1) *Buhari*, I, 341, 346, IV, 1791, 1809, 1823, 1824, 1825; *Müslim*, IV, 2155, 2156; ***Müsned***, I, 380, 341.

Denildiğine göre; Kureyşliler Peygamber (sav)'a gelerek: Eğer Allah üzerimizden bu azabı kaldıracak olursa, biz de müslüman oluruz demişler, sonra da verdikleri bu sözü bozmuşlardır.

Katade dedi ki: Burada **"azab"** dumandır. Açlık olduğu da söylenmiştir ki, bunu en-Nekkaş nakletmiştir.

Derim ki: İkisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü duman önceden de geçtiği gibi ancak onlara isabet eden açlık sebebiyle görülmüştü. Ayrıca açlık ve kıtlığa "duhan: duman" da denilebilir. Buna sebeb ise kıtlık yılında yerin kuru olması ve yağmurların azlığından ötürü tozun havalara yükselmesidir. Bundan dolayı da kurak seneye "el-ğabra: tozlu yıl" adı verilir.

Burada azabın kar olduğu da söylenmiştir. el-Maverdî dedi ki: Bunun uygun bir açıklaması olamaz. Çünkü bu ya ahirette ya da Mekkeliler hakkında sözkonusu olmuştur. Mekke'de kar yağmaz. Şu kadar var ki, bir görüş olarak ortaya atılmış olduğundan ötürü biz de onu naklettik.

أَنَّىٰ لَهُمُ الذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾

13. Onlar nerede, düşünüp ibret almak nerede? Halbuki onlara açıklayıcı bir peygamber de gelmişti.
14. Sonra yine ondan yüz çevirdiler ve: "Kendisine öğretilmiş bir delidir" dediler.

"Onlar nerede, düşünüp ibret almak nerede?" Yani azabın gelip çatması esnasında onlar nereden öğüt ve ibret alacaklar ki?

"Halbuki onlara açıklayıcı" kendilerine hakkı açıklayan **"bir peygamber de gelmişti."** Buharî'nin dediğine göre; "zikra (düşünüp, ibret almak)" ve zikr aynı anlamdadır.(1)

"Sonra yine ondan yüz çevirdiler." İbn Abbas dedi ki: Yani onlar Muhammed (sav)'dan yüz çevirip onu yalanladıktan sonra, yüce Allah da kendilerini öğüt ve ibret almaktan uzaklaştırmış iken, ne zaman öğüt alacaklar ki?

Şöyle de açıklanmıştır: Yarın azabın görülmesinden yahutta kıyamet alametlerinin ortaya çıkmasından sonra, **"çünkü biz iman edeceğiz"** diye söy-

(1) *Buhari*, IV, 1824.

leyecekleri sözün onlara ne faydası olacak ki? Çünkü bu halde bu gibi şeyleri bilip kabullenmek kaçınılmaz olacaktır. Bu açıklama dumanın gözetlenen bir alamet olarak kabul edilmesi halinde uygundur.

"Ve: Kendisine öğretilmiş bir delidir, dediler." Yani ona insan veya kahinler ve şeytanlar öğretmiştir. Diğer taraftan o bir delidir, rasûl değildir, dediler.

إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴿١٥﴾

15. Biz o azabı az bir zaman açıp kaldıracağız. Fakat şüphesiz siz yine geri dönenlersiniz.

"Biz o azabı az bir zaman açıp, kaldıracağız." Yüce Allah bu azabı üzerlerinden kısa bir süre kaldıracağını vaadetmektedir. Yani kısa bir zaman içerisinde onların verdikleri sözü yerine getirmeyecekleri bilinecek ve ortaya çıkacaktır. Onlar sözlerinde durmak yerine azabın kaldırılmasından sonra küfre geri döneceklerdir. Bu açıklamayı İbn Mesud yapmıştır.

Peygamber (sav)'ın onlar için yağmur yağdırılması duasını yapması üzerine yüce Allah bu azabı kaldırınca, tekrar onu yalanlamaya geçtiler.

Duman beklenen bir alamettir, diyenler de şöyle açıklamışlardır: Bununla kıyametin kopacağının alametlerinden iki alamet arasındaki kısa süreye işaret etmektedir. Bir alametin ortaya çıkmasından sonra yüce Allah'ın hakkında kâfir olacağına dair hüküm verdiği kimse küfrünü sürdürecektir.

Bunun kıyamette olacağını söyleyenler de şöyle derler: Yani Biz üzerinizden azabı kaldıracak olursak, yine siz küfre dönersiniz.

"Fakat şüphesiz siz yine geri dönenlersiniz" buyruğunun Bize döneceksiniz yani ölümden sonra diriltileceksiniz anlamında olduğu söylendiği gibi, eğer iman etmeyecek olursanız **"şüphesiz siz"** cehenneme **"geri dönenlersiniz"** anlamında olduğu da söylenmiştir.

يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ ۚ إِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

16. En büyük yakalayışla yakalayacağımız gün, şüphe yok ki Biz intikam alıcılarız.

"(يَوْمَ): **Gün"** lafzı daha sonra gelen **"intikam alıcılarız"** buyruğunun delalet ettiği bir fiilin zarfıdır. Yakalayacağımız gün Biz onlardan intikam alacağız, demektir. Ancak bazı nahivciler: "(إِنَّ): **Şüphe yok ki"** lafzından sonra gelen ifadelerin, ondan önce gelen ifadeler için açıklayıcı mahiyette olamayacağı dolayısıyla bunu uzak bir ihtimal olarak kabul etmişlerdir.

Bundaki amilin **"intikam alıcılarız"** lafzının olduğu da söylenmiştir. Bu da aynı şekilde uzak bir ihtimaldir. Çünkü yine: "(إن): Şüphe yok ki" lafzından sonra gelen ifadeler ondan önce gelenlerde amel etmez. Bu (yevm: gün) lafzı yüce Allah'ın: **"Dönenlersiniz"** anlamındaki buyruğa da **"Biz o azabı az bir zaman açıp kaldıracağız"** anlamındaki buyruğa da taalluku güzel olmaz, çünkü anlam onunla ilgili değildir. Bununla birlikte bir fiil takdiri ile nasbedilmiş olması mümkündür. Sanki: "(ذكّرهم او اذكر) (Bir günü) onlara hatırlat veya hatırla!" denilmiş gibidir.

Anlamın şu şekilde olması da mümkündür: Siz dönenlersiniz, artık döndünüz mü Ben sizden o büyük yakalayış ile yakalayacağımız gün intikam alacağım. Bundan dolayı bu buyruk, (hemen sonra gelen) Firavun kıssası ile bitişik gelmiştir. Çünkü Firavun ve kavmi de üzerlerindeki azab açıldığı takdirde iman edeceklerine söz vermişler, fakat iman etmeyerek sonunda suda boğulup gitmişlerdi.

"Biz o azabı az bir zaman açıp kaldıracağız. Fakat şüphesiz siz yine geri dönenlersiniz" ifadesi tam bir ifadedir. Ondan sonra yüce Allah: **"En büyük yakalayışla yakalayacağımız gün şüphe yok ki Biz intikam alıcılarız."** Biz bütün kâfirlerden intikam alacağız, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Anlam: "(وارتقب الدخان وارتقب يَوْمَ نَبْطِش): Sen dumanı da gözetle, yakalayacağımız günü de gözetle!" şeklinde olup aradaki atıf "vav"ı hazfedilmiştir. Nitekim: "(أتق النار أتق العذاب): Ateşten sakın, azaptan sakın" demeye (ve arada atıf "vav"ı getirmemeye) benzer.

"En büyük yakalayış" İbn Mesud'un görüşüne göre Bedir günüdür. İbn Abbas, Ubeyy b. Ka'b, Mücahid ve ed-Dahhak'ın görüşü de budur.

Kıyamet günündeki cehennem azabı olduğu da söylenmiştir. Bu da el-Hasen, İkrime ve yine İbn Abbas'ın görüşüdür, ez-Zeccac'ın tercih ettiği de budur.

Bunun kıyamet gününden önce dünya hayatında meydana gelecek bir duman, açlık ya da kıtlık olduğu da söylenmiştir. el-Maverdî dedi ki: Kıyametin kopması olması ihtimali de vardır. Çünkü kıyamet yüce Allah'ın dünya hayatındaki son yakalayışı olacaktır.

"(انتقم الله منه): Allah ondan intikam aldı" denilir, onu cezalandırdı demektir. Bunun ismi "(النقمة): Nikmet (intikam)" şeklinde olup, çoğulu da:

(النِّقمات) diye gelir. Nikmet ile ukubet (intikam ve ceza) arasında fark olduğu da söylenmiştir. Ukubet masiyetten sonra gelir, çünkü akıbet kökünden gelmektedir. Nikmet ise ondan önce de olabilir. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır. Ukubet'in ceza olarak miktarının tesbit edildiği, intikamın ise miktarının sınırlandırılmadığı da söylenmiştir.

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَآءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾

17. Andolsun ki onlardan önce Firavun kavmini de denedik. Onlara çok yüce, çok şerefli bir peygamber gelmiş idi.

Onları sınadık demektir. Buradaki **"fitne** (deneme) ve sınama"nın anlamı, itaat etmek üzere verilen emirdir. Buyruğun anlamı şudur: Biz Musa'yı onlara peygamber olarak göndermek suretiyle, onlara sınayan kimsenin davranışı ile davrandık. Fakat onlar yalanladıkları için helak oldular. İşte ey Muhammed, eğer iman etmeyecek olurlarsa, senin düşmanlarına da aynı şeyi yapacağım.

Buradaki **"denedik"** buyruğunun onları suda boğmakla azaplandırdık, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu durumda ifadede takdim ve tehir vardır ki, ifadenin takdiri şöyledir: Andolsun Firavun hanedanına şerefli ve yüce bir rasûl gelmişti. Biz de onları fitneye düşürdük. Yani onları suda boğduk. Çünkü fitne rasûllerin gelişinden sonra olur. Aradaki "vav" harfi ise tertibi (sırayı) ifade etmez.

"(كَرِيمٌ): Çok yüce, çok şerefli" kavmi arasında böyle olan kişi demektir. Affetmek ve bağışlamak suretiyle ahlakı yüce diye de açıklanmıştır. el-Ferra dedi ki: Bu, Rabbi nezdinde yüce, ve şerefli demektir. Çünkü yüce Allah onu peygamberlik ve kendi sözünü işittirmek gibi özel bir konuma yükseltmişti.

أَنْ أَدُّوٓا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ ۖ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾ وَأَنْ لَّا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ ۚ إِنِّي آتِيكُم بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٩﴾

18. "Allah'ın kullarını bana geri verin. Şüphesiz ki ben size (gönderilmiş) **çok güvenilir bir peygamberim" diyerek;**

19. Ve: "Allah'a karşı üstünlük taslamayın. Çünkü ben size apaçık bir delil getiriyorum" diyerek.

"Allah'ın kullarını bana geri verin" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas dedi ki: Yani bu peygamber onlara gelerek: Bana uyun, demiştir. Buna göre: "(عِبَادَ اللّٰهِ): **Allah'ın kulları"** bir münadadır.(1)

Mücahid dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: Allah'ın kullarını benimle gönderiniz ve onlara yaptığınız azab ve işkencelere son vererek serbest bırakınız. Buna göre de **"Allah'ın kulları"** anlamındaki buyruk, mefuldür.

Siz bana kulaklarınızı veriniz ki, size Rabbimin risaletini tebliğ edeyim, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Şüphesiz ki ben size gönderilmiş çok güvenilir bir peygamberim." Vahiy konusunda güvenilir bir kimseyim, bundan dolayı benim öğütlerimi kabul ediniz.

Sizden aldığım emanetlere karşı çok eminim, onlara hainlik etmem, diye de açıklanmıştır.

"Ve Allah'a karşı üstünlük taslamayın." Ona karşı büyüklenmeyin, Ona itaat etmeyi büyüklüğünüze yedirmemezlik etmeyin. Katade: Allah'a karşı haddi aşmayın, diye; İbn Abbas: Allah'a karşı iftirada bulunmayın, diye açıklamıştır. Haddi aşmak (bağy) ile iftira arasındaki farka gelince; haddi aşmak fiilen olur, iftira söz ile olur.

İbn Cüreyc: Allah'a karşı büyüklenmeyin, diye açıklamıştır. Yahya b. Sellam da: Allah'a ibadete karşı büyüklük taslamayın (yani büyüklenerek ibadet etmemezlik etmeyin), demiştir. (İbn Cüreyc'in) açıkladığı şekliyle büyüklenmek (tazim) gücü yeten kimsenin haksızlığa kalkışmasıdır. İstikbar (büyüklük taslamak) ise değersiz olanın üstünlük ve yücelik taslamasıdır. Bu açıklamayı el-Maverdî zikretmiştir.

"Çünkü ben size apaçık bir delil getiriyorum." Katade: Apaçık bir gerekçe getiriyorum, diye açıklamıştır. Yahya b. Sellam ise apaçık bir belge demiştir. Anlam birdir ki, bu da apaçık bir burhan (delil, belge) demektir.

وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾

20. "Ve muhakkak ki ben, beni taşlamanızdan benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz (olan Allah)**a sığındım."**

(1) Yani: ey Allah'ın kulları, bana uyunuz demek olur.

Sanki onlar kendisini öldürmekle tehdit etmişler de bunun üzerine Allah'a sığınmış gibidir.

Katade dedi ki: **"Taşlamanızdan"** buyruğu taşla beni öldürmenizden demektir. İbn Abbas: Bana hakaret edip bu yalancı bir sihirbazdır, demenizden... diye açıklamıştır.

Nafi', İbn Kesir, İbn Amir, Asım ve Yakub: "(عُذْت): Sığındım" derken, "zel" harfini izhar (açık) ile okumuştur. Diğerleri ise idgam etmişlerdir. İdgam tahfif (daha kolay okunması) maksadı iledir, izhar ile okumak ise, asla uygun olandır.

"(إني عذت بالله): **Ben Allah'a sığındım"** şeklinde mazi (geçmiş zaman) kipi kullanmasının sebebi, yüce Allah'ın kendisine: *"Size ulaşamayacaklardır"* (el-Kasas, 28/35) diye söz vermiş olmasıdır.

Bir diğer açıklamaya göre: "(إني أعوذ): Ben sığınıyorum" demek: "(نشدتك بالله ، وأقسمت عليك بالله): Allah adına senden istedim, Allah adına sana and verdim" derken bunu "...istiyorum... veriyorum" anlamında kullanılmasına benzer.

وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾

21. "Eğer bana iman etmiyor iseniz, o halde benden uzak durun."

"Eğer bana iman etmiyor iseniz" beni doğrulamıyor ve getirdiğim delil dolayısı ile Allah'a iman etmiyor iseniz... demektir. Buna göre: "(لي): Bana" lafzındaki "lam" lam-ı ecl (dolayısıyla anlamını veren lam)dir.

Eğer bana iman etmiyorsanız, demek olduğu da söylenmiştir. Bu da yüce Allah'ın: "(فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ): *Bunun üzerine kendisine Lut iman etti."* (el-Ankebut, 29/26) buyruğu gibidir ki... "(له): ...ona..." demektir.

"O halde benden uzak durun." Yani şirkiniz ile bana zarar vermeyin, beni bırakın. Ne benim lehime, ne de aleyhime olun. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır. Buyruğun, Allah aramızda hüküm verinceye kadar siz benden uzak durun, ben de sizden uzak duracağım, demek olduğu da söylenmiştir. Beni serbest bırakın ve bana eziyet vermeyin, diye de açıklanmıştır. Anlamlar birbirine yakındır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾

22. Rabbine: "Şüphesiz bunlar günahkar bir topluluktur" diye dua etti.

"Rabbine... dua etti" buyruğunda hazfedilmiş ifadeler vardır. Yani onlar kâfir oldular. O da Rabbine... dua etti, demektir.

"Şüphesiz bunlar" buyruğundaki: "(أنّ): Şüphesiz" lafzında hemze üstündür. Bu da "(بأن هؤلاء): Bunlar... diye" demektir.

"Günahkar bir topluluk" şirk koşan bir topluluk demektir. Onlar İsrailoğullarını serbest bırakmadıkları gibi, iman da etmediler.

فَأَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾

23. (Rabbi buyurdu ki): **"O halde geceleyin kullarımı al, götür. Muhakkak ki siz takib olunacaksınız."**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Musa (a.s)'ın Kabul Edilen Duası:

"O halde geceleyin" sabah olmadan önce **"kullarımı al, götür."** Biz onun duasını kabul ettik ve ona kullarımı yani İsrailoğullarından Allah'a iman eden kimseleri al götür, diye vahyettik. **"Muhakkak ki siz takib olunacaksınız."**

"Geceleyin al götür" anlamındaki buyruğu Hicazlılar: (فَاسْرِ) şeklinde vasl elifi ile okumuşlardır. İbn Kesir de böyle okumuştur ki bu: "(سرى): Yürü" kökünden gelmektedir. Diğerleri ise; (فَأَسْرِ) diye kat' ile ve: "(أسرى): Yürüttü" kökünden gelen bir fiil olarak okumuşlardır.[1] Buna dair açıklamalar daha önceden (Hud Sûresi, 11/81. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Firavun'un, Musa'nın arkasından çıkışına dair açıklamalar da daha önceden el-Bakara (2/50. âyet), el-Araf (7/137-138. âyetler), Tâ-Hâ (20/77-79. âyet-

(1) Hicazlıların ve diğerlerinin okuyuşuna göre anlam: "...onlarla git" şeklinde verilebilir. Diğer okuyuşun anlamı da mealde verildiği gibidir.

ler), Şuara (26/52. âyet ve devamı) ile Yunus (10/90) sûrelerinde geçmiş bulunmaktadır. Yine buralarda Firavun'un suda boğulup Musa'nın kurtarılışından da sözedilmişti. Tekrarlamanın anlamı yoktur.

2- Geceleyin Yolculuk Yapmanın Sebebi:

Yüce Allah Musa (a.s)'a geceleyin yola çıkmasını emretmiştir. Geceleyin yolculuk yapmak da çoğunlukla korku sebebiyle olur.

Korku da iki sebebten dolayı olur. Ya düşmandan korkulur, bu durumda gece örtülerini indiren bir örtü edinilmiş olur, bu da yüce Allah'ın örtülerinden birisidir.

Yahutta bineklere ve yolculuk yapanlara sıcaklık yahut kuraklık sebebiyle zorluk olur korkusu ile gece yolculuk yapılır. Bu durumda gece yolculuk yapılarak maslahat gerçekleştirilmiş olur. Peygamber (sav) ihtiyaca ve maslahatın gereğine uygun olarak, tüm gece boyunca yolculuk yapardı. Gecenin ilk vakitlerinde de yolculuk yaptığı olurdu. Kimi zaman hale riayet ederek şefkatle yol alır, kimi zaman da acele ederdi. Peygamber (sav)'dan gelen sahih hadiste şöyle denilmektedir: "Bol mahsulü olan yerlerde yolculuk yaptığınız vakit, develere yerden paylarını veriniz. Kurak yerlerde yolculuk yapacak olursanız, o zaman güçlerinin bir kısmı henüz kendilerinde var iken yerinize ulaşmaya bakınız."(1) Bu daha önce en-Nahl Sûresi'nin baş taraflarında (16/7. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا ۖ إِنَّهُمْ جُندٌ مُّغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Denizi de olduğu gibi açık bırak. Çünkü onlar boğulacak bir ordudur."

"(رَهْواً): **Açık"** lafzını İbn Abbas yol diye açıklamıştır. Ka'b ve el-Hasen de böyle demiştir. Yine İbn Abbas'tan, açık yol demek olduğu nakledilmiştir. ed-Dahhak ve er-Rabî düz olarak, İkrime kuru olarak diye açıklamışlardır. Çünkü yüce Allah bir başka yerde: ***"Onlar için denizde kupkuru bir yol aç"*** (Ta-Ha, 20/77) diye buyurmuştur. Bunun "ayrı" anlamında olduğu da söylenmiştir. Mücahid arada bir boşluk bırakacak şekilde ayrı diye açıklarken, yine ondan kuru anlamına geldiği de nakledilmiştir. Sakin ve hareketsiz diye açıkladığı da rivayet edilmiştir. Dilde bilinen anlamı budur. Katade ve el-

(1) *Müslim*, III, 1525; *Tirmizi*, V, 143; *Ebu Davud*, III, 28; *Müsned*, II, 337.

Herevî de böyle demişlerdir.

Başkaları ise, arasında boşluk bulunan ayrı diye açıklamışlardır. İbn Arafe şöyle demektedir: Lafızları ayrı olsa bile manaları birdir. Çünkü denizin akması durdu mu ayrılır ve boşluk olur. İşte denizin akması böylece durdu ve Musa için ayrılmış oldu.

Araplara göre: "(الرَّهْوُ): Sakin" demektir. Mesela: "(جاءت الخيل رَهْواً): Atlar sükunetle geldiler" demektir. Şair de şöyle demiştir:

والخيـل تَمْـزَعُ رَهْـواً في أعنّتهـا كـالطير تنجو من الشُّـؤبُوب ذي البـرد

"Atlar dizginleriyle sükunetle hızlıca yol alıyorlar,
İri damlalar yağdıran ve dolusuda olan buluttan kurtulan kuş gibi."

el-Cevherî dedi ki: "Bu işi sükunetle yap" anlamında: (افعل ذلك رَهْواً) denilir. "(عيشٌ راهٍ): Sakin ve müreffeh bir yaşayış"; "(خِمْسٌ راهٍ): Develerin su içtikleri yerin uzakta bulunduğu yumuşak ve düzlük arazi"yi anlatmak için kullanılır. "(رها البحر): Deniz sakinleşti" demektir.

Ebu Ubeyde dedi ki: "(رَهَا بين رجليه يَرْهُو رَهْواً): Ayaklarını (adımlarını) açtı, açar" demektir. Yüce Allah'ın: **"Denizi de olduğu gibi açık bırak"** buyruğu da buradan gelmektedir. "(الرَّهْوُ): Kolay yol alış" demektir. "(جاءت الخيل رَهْواً): Atlar sukunetle geldi" denilir. İbnu'l-A'rabî dedi ki: "(رَهَا يَرْهُو في السير): Yürüyüşte zorluk çıkarmadı, çıkarmaz" demektir. el-Katamî de binekleri nitelendirirken şunları söylemektedir:

يَمْشِين رَهْواً فـلا الأعجـازُ خـانِلـةٌ ولا الصـدورُ على الأعجـاز تَتَّكِـلُ

"Rahat ve kolay yürür (o binek)ler, bunun içen ne sağrıları yardımsız bırakır,
Ne de göğüsleri sağrılarına bel bağlar."

"(الرَّهْوُ والرَّهْوَة) Yüksekçe bir yer" demektir. Aynı şekilde içinde suyun toplandığı alçak ve çukur yer anlamına da gelir. O halde bu, zıt anlamlı lafızlardandır.

Ebu Ubeyd dedi ki: "(الرَّهْو): Bir kavmin kaldığı yerde yağmur ve başka suların içine aktığı yuvarlak ve çukurca yer" demektir. Hadis-i şerifte de: Peygamber (sav) evin etrafındaki boşlukta, yolda iki ev arasındaki yolda, evin arka tarafında ve: "(رَهْوٍ): Çukur yerde" şuf'a bulunmadığına hükmetmiştir[1]

(1) İbnu'l-Esir, *en-Nihaye*, II, 258, 285.

denilmektedir. Çoğulu: (رِهَاء) diye gelir. en-Nadr b. Şumeyl'in naklettiğine göre: "(الرَّهْوُ): Ferci geniş kadın" demektir. Yine bu kelime bir çeşit kuşun da adıdır. Denildiğine göre bu turna kuşudur.

el-Herevî dedi ki: Buradaki **"açık"** lafzının Musa'nın sıfatı olması da mümkündür. el-Kuşeyrî de böyle demiştir. Sükunetle yavaş yavaş yürü, demek olur. O halde bu Musa'nın ve onun kavminin sıfatı olup denizin sıfatı değildir. Birinci görüşe göre ise denizin sıfatıdır, yani sen denizi ayrılmış haliyle sakin olarak bırak. Ona, eski haline gelmesi için kavuşması emrini verme ki, Firavun ve kavmi de içine girsin.

Katade dedi ki: Musa denizi aştıktan sonra tekrar eski haline gelsin diye asasıyla denize vurmak istedi. Firavun'un peşinden gelmesinden korkmuştu. İşte bundan dolayı ona bu emir verildi.

Bu kelimenin "sükunet"den gelmeyip, iki şey arasındaki açıklık ve boşluk anlamında olduğu da söylenmiştir. Mesela: "(رَهَا ما بين الرجلين): İki ayağın (adımların) arasını açtı" denilir. Buna göre bu, açık ve birbirinden ayrı demek olur. el-Leys dedi ki: "(الرَّهْو): Sükunetle yürümek" demektir. "(رها يرهو رَهْواً): Sükunetle yürüdü, yürür, sükunetle yürümek" denilir ki böyle yürüyen kişiye -ism-i fail-: (راهٍ) denilir. "(عيشٌ راهٍ): Rahat ve sakin bir yaşayış" demektir. "(افعل ذلك سَهْواً رَهْواً): Sen bu işi zorluksuz ve sükunet ile yap!" anlamındadır ki bu anlamı az önce zikretmiş bulunuyoruz.

"Çünkü onlar" yani Firavun ve kavmi **"boğulacak bir ordudur."** Yüce Allah kalbi sükun bulsun diye bunu Musa'ya haber verdi.

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾
وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾

25. Onlar nice bahçeleri, pınarları geride bırakmışlardı;
26. Nice ekinleri ve değerli konakları;
27. Zevk ve safa sürdükleri nice nimetleri de.

"Onlar nice bahçeleri, pınarları geride bırakmışlardı. Nice ekinleri ve değerli konakları" buyruğundaki: "(كَمْ) Nice" çokluk bildirmek içindir. Bu âyet-i kerimelerin anlamına dair açıklamalar, daha önceden eş-Şuara Sûresi'nde (26/57-58. âyetlerin tefsirinde) yeterince geçmiş bulunmaktadır.

"Zevk ve safa sürdükleri nice nimetleri de" buyruğundaki: (النَّعْمة)'ın "nun" harfinin üstün ile gelmesi, nimet içinde bulunmak demektir. -Aynı kökten olmak üzere-: "(نعّمه الله): Allah ona nimet ihsan etti" denilir. "(ناعَمَه فتنعّم): Ona nimet verdi, o da nimetten yararlandı" demektir. "(امرأة مُنَعَّمة ومُناعَمَة): Nimet içinde kadın" anlamındadır.

"Nimet" şeklinde - "nun" harfi esreli olarak- iyilik, ihsan, lutufta bulunmak ve bir kimseye ihsan olunan nimet olarak verilen şey demektir, (النِّعْمى) da böyledir. Eğer "nun" harfi üstün olarak okunursa, o vakit (mim harfinden sonra) med ile; "(النُّعماء): Bol nimetler" denilir. (النعيم) de -anlam bakımından- onun gibidir. "(فلان واسع النعمة): Filanın malı çoktur" demektir. Bütün bu açıklamaları el-Cevherî'den naklettik. İbn Ömer dedi ki: Burada "nimet"ten kasıt, Mısır Nil'idir. İbn Lehia ise el-Feyyum'dur, demiştir. İbn Ziyad'a göre hayırlarının çokluğu dolayısıyla Mısır topraklarıdır.

İçinde bulundukları bolluk ve rahatlık olduğu da söylenmiştir. Bu kelime -"nun" harfi hem üstün, hem de esreli olarak- hem (نَعْمَة) diye hem (نِعْمَة) diye kullanılır. Bunu da el-Maverdî nakletmiştir. el-Maverdî dedi ki: Bu iki lafız arasındaki fark iki türlü açıklanmıştır. Birincisine göre "nun" kesreli olursa, sahib olunan mülk hakkında kullanılır. Üstün olarak kullanılırsa beden ve din anlamında kullanılır. Bu açıklamaları en-Nadr b. Şumeyl yapmıştır. İkinci açıklamaya göre "nun" harfi kesreli olursa, minnet ve ihsan ve bağış demektir. Üstün ile okunursa, geniş yaşayış ve rahatlık anlamındadır. Bu açıklamayı da İbn Ziyad yapmıştır. Derim ki: ***es-Sıhah***'ta ifade edilen fark da aynen böyledir, biz de onu zikretmiş bulunuyoruz.

Ebu Reca, el-Hasen, Ebu'l-Eşheb, el-A'rec, Ebu Cafer ve Şeybe **"zevk ve safa sürdükleri"** anlamı verilen kelimeyi elif'siz olarak: (فَكِهِينَ) diye okumuşlardır ki, bu şımarık ve azgın halde oldukları... demektir. el-Cevherî dedi ki: "(فكه الرجل): Gönlü hoş, çok şakacı adam" demektir. Böyle olana: (فَكِه) denilir. Aynı zamanda "şımarık ve azgın" anlamına da gelir. Bu buyruk: (فَكِهِينَ) şeklinde "azgın ve şımarık idiler" anlamında okunmuştur. Aynı şekilde "(فَاكِهِينَ): Bol nimetler içinde" anlamında da okunmuştur. el-Kuşeyrî bu okuyuş oyalananlar ve eğlenip duranlar, demektir. Mesela "(إنه لفاكه): O çok mizahçıdır" denilir. "(فيه فكاهة): Mizah yapan kimse" anlamındadır.

es-Sa'lebî dedi ki: Bu iki söyleyiş -uyanık ve tetikte olan kimse anlamına gelen-: (لحاذر) ile (الحَذِر) ve geniş, ferah anlamına gelen: (الفارِه) ile (الفَرِه) kelimelerinin iki ayrı söyleyişine benzer. Bir diğer açıklamaya göre "fe"den sonra "elif" ile yiyen bir kimsenin çeşitli fakihe (meyve) türlerinden istifade ettiği gibi çeşitli lezzetlerden faydalanan kimse demektir. Fakihe ise kaçınılmaz olan temel gıdadan fazla olan şeye denilir.

كَذَٰلِكَ ۖ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ ﴿٢٨﴾

28. İşte böyle... Biz onları başka bir kavme miras verdik.

ez-Zeccac dedi ki: "Durum işte böyledir" anlamındadır. Buna göre "(كَذٰلِكَ): İşte böyle" üzerinde vakıf yapılır.

Buradaki "kef" harfinin "Biz helak etmek istediğimiz kimselere işte böyle uygulama yaparız" takdirinde nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir.

el-Kelbî: İşte Bana isyan eden kimselere Ben böyle yaparım, diye açıklamıştır. Onların durumları "işte böyle" idi, bu sebebten helak edildiler diye de açıklanmıştır.

"Biz onları başka bir kavme miras verdik." Kasıt İsrailoğullarıdır. Yüce Allah daha önce oralarda köleleştirilmiş iken Mısır'ı onlara mülk verdi. Böylece oraya mirasçı oldular. Buna sebeb ise mirasın mirasçıya ulaşması gibi, buraların da onların eline geçmesi idi. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Zaafa uğratılagelmiş kavmi de bereketlendirdiğimiz yerin doğularına da, batılarına da mirasçı kıldık"* (el-Araf, 7/137) buyruğudur.

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ ﴿٢٩﴾

29. Gök ve yer ağlamadı onlar için ve onlar mühlet verilenler de olmadı.

"Gök ve yer" küfürleri sebebiyle **"ağlamadı onlar için ve onlar"** ın suda boğulmaları ertelenmek suretiyle **"mühlet verilenler de olmadı."** Araplar kendilerinden ileri gelen birilerinin vefat etmesi halinde: "(بكت له السماء والأرض): Onun için gök ve yer ağladı" derlerdi. Yani onun ölümü ile gelen musibet herşeyi kapsamına aldı. Öyle ki gök, yer, rüzgar ve şimşek de onun için ağladı, kış geceleri bile onun için ağladı. Şair şöyle demektedir:

فالريح تبكي شَجْوَهَا والبرق يلمع في الغمامه

"Rüzgar kederinden ağlıyor,
Ve şimşek bulut arasında parlıyor."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

والشمسُ طالعةٌ ليست بكاسفة تُبكي عليك نجومَ الليل والقمرا

"Güneş doğuyor tutulmuş değildir,
Fakat gecenin yıldızlarını ve ayı senin için ağlatıyor."

(Tarif kızı Leyla) el-Hariciye dedi ki:

أيا شجر الخابور مالك مُورِقاً كأنك لم تجزع على ابن طَرِيف

"Ey mürver ağacı, ne diye yaprakların hala duruyor?
Sanki sen Tarifin oğlu için matem tutmuyor gibisin."

Bu, onun için ağlayıp sızlanmak ve matem tutmak gereğini anlatmak maksadı ile temsil, teşhis ve mübalağa yoluyla kullanılmış ifadelerdir.

Buyruğun anlamı şudur: Onlar helak oldular. Fakat musibetleri kimseye büyük gelmedi ve kimse yoklukları dolayısıyla bir boşluk hissetmedi.

İfadede hazfedilmiş lafızlar olduğu da söylenmiştir. Yani semada ve arzda bulunan melekler onlar için ağlamadı. Bu da yüce Allah'ın: *"Kasabaya sor."* (Yusuf, 12/82) buyruğuna benzemektedir. Üzülmek şöyle dursun, onların helak olmalarına sevindiler bile. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

Yezid er-Rekaşî, Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her bir müminin mutlaka semada iki kapısı vardır. Birisinden onun rızkı iner, birisinden de onun sözleri ve amelleri girer. Öldü mü bu iki kapı onun yokluğunu hisseder ve onun için ağlarlar. Sonra yüce Allah'ın: **"Gök ve yer ağlamadı onlar için"** buyruğunu okudu.(1)

Yani onlar yeryüzünde salih bir amel işlemediler ki, bundan dolayı yer onlar için ağlasın, semaya da salih bir amelleri yükselmedi ki, artık böyle bir şey kesilmiş olduğu için ağlasın.

Mücahid dedi ki: Şüphesiz gök ile yer mümin için kırk gün süreyle ağlarlar. Ebu Yahya dedi ki: Ben onun bu sözüne hayret ettim. Bu sefer hayret mi ediyorsun? dedi. Yer rüku ve sücud ile kendisini imar eden bir kula niye ağlamasın? Gök, tesbih ve tekbiri tıpkı arı vızıltısı gibi kendisinde yankılanan bir kula niye ağlamasın?

Ali ve İbn Abbas -Allah onlardan razı olsun- dedi ki: O mümin için yer-

(1) *Tirmizi*, V, 380; Ebu Ya'la, *Müsned*, VI, 160; Heysemi, *Mecmau'z-zevaid*, VII, 105.

de namaz kıldığı yer, semada da amelinin yükseldiği yer ağlar.

Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: Semada amellerinin yükseldiği yer onlar için ağlamadığı gibi, yerde ibadet ettikleri yerler de onlar için ağlamadı. Said b. Cübeyr'in açıklamasının anlamı da budur.

Yerin ve göğün ağlaması ile ilgili üç açıklama vardır.

1- Bu canlı varlıkların bilinen ağlaması gibidir. Mücahid'in görüşü de sanki böyledir. Şureyh el-Hadramî dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz İslâm garib başladı. Başladığı gibi tekrar garib avdet edecektir. Kıyamet gününde gariblere ne mutlu!"(1) Onlar kimlerdir, ey Allah'ın Rasûlü? diye soruldu. O: "Onlar insanlar bozulduğunda ıslah yapanlardır"(2) Sonra da şöyle buyurdu: "Şunu bilin ki, mümin için gariblik yoktur. Bir mümin gurbette kendisi için ağlayanların bulunmadığı bir yerde ölürse, mutlaka gök ile yer onun için ağlar." Daha sonra Rasûlullah (sav): **"Gök ve yer ağlamadı onlar için"** buyruğunu okudu ve şöyle buyurdu: "Şunu bilin ki onlar kâfir için ağlamazlar."(3)

Derim ki: Ebu Nuaym de şu rivayeti zikretmektedir. -İki asıl nüshadaki şekliyle-: Bize- Muhammed b. Mamer -anlattı- dedi ki: Bize Ebu Şuayb el-Harranî anlattı, dedi ki: Bize Yahya b. Abdillah anlattı, dedi ki: Bize el-Evzaî anlattı, dedi ki: Bana Ata el-Horasanî anlattı dedi ki: Bir kul Allah için yeryüzünde herhangi bir yerde bir secde yapacak olursa, mutlaka kıyamet gününde onun için şahidlik eder ve öleceği gün de onun için ağlar.

2- Yerin ve göğün ağlamasının, etraflarının kızarması olduğu da söylenmiştir. Bunu Ali b. Ebi Talib (r.a), Ata, es-Süddî, et-Tirmizî Muhammed b. Ali söylemiş ve ayrıca bunu el-Hasen'in görüşü olarak da nakletmiştir. es-Süddî dedi ki: el-Huseyn b. Ali -Allah ikisinden de razı olsun- şehid edilince sema onun için ağladı. Ağlaması, kızarmasıdır.

Cerir, Yezid b. Ebi Ziyad'dan şöyle dediğini nakletmektedir: el-Huseyn b. Ali b. Ebi Talib (r.a.) öldürülünce bundan dolayı semanın ufukları dört ay süreyle kızarık kaldı. Yezid dedi ki: Onun kızarması, ağlamasıdır.

Muhammed b. Sîrîn dedi ki: Bize haber verdiklerine göre şafakla birlikte görülen kırmızılık, el-Huseyn b. Ali (r.a) şehid edilinceye kadar yoktu. Süleyman el-Kadî dedi ki: el-Huseyn'in öldürüldüğü gün üzerimize kan yağdı.

Derim ki: Darakutnî'nin rivayet ettiği bir hadise göre Malik b. Enes, Na-

(1) Bu kadarıyla: ***Müslim***, I, 130, (Ebu Hureyre'den),131, (Ömer'den); ***Tirmizi***, V, 18, (Abdullah b. Mes'ud'dan); ***Darimi***, II, 402. Abdullah b. Mes'ud'dan)

(2) Buraya kadar: Taberani, ***Evsat***, V, 149, VIII, 308, IX, 12-13.

(3) Bu şekliyle ve tamamen: Taberi, ***Tefsir***, XXV, 125; el-Acluni, ***Keşfu'l-Hafa***, I, 333'te Beyhaki tarafından ***Şuabu'l-İman***'da rivayet edildiğini belirtmektedir.

fi'den, o İbn Ömer'den şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Şafak (denilen şey) kırmızılıktır."(1)

Ubade b. es-Samit ile Şeddad b. Evs'ten şöyle dedikleri nakledilmiştir: Şafak iki çeşittir. Birisi kırmızılık, birisi beyazlıktır. Kırmızılık kayboldu mu artık namaz kılınabilir.

Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şafaktan kasıt kırmızılıktır. Bunlar da İbn Sîrîn'in naklettiklerini reddetmektedir. Daha önce el-İsra Sûresi'nde (17/7. âyetin tefsirinde) Kurra b. Halid'den şöyle dediğini kaydetmiş idik: Sema Yahya b. Zekeriya ve el-Huseyn b. Ali dışında kimse için ağlamadı. Onun kızıllığı ağlamasıdır.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî dedi ki: Ağlamak bir şeyi dışarı salmaktır. Eğer göz suyunu dışarı salarsa ağladı denilir. Sema etrafa kırmızılığını salarsa, ağladı denilir. Yer tozunu salarsa, ağladı denilir. Çünkü mümin bir nurdur, onunla birlikte de Allah'ın nuru vardır. Yer -bizim gözlerimiz görmese dahi- müminin nuru ile aydınlıktır. Müminin nurunu kaybetti mi bu sefer tozlanır ve tozunu dışarıya vurur. Çünkü o, müşriklerin günahları sebebiyle tozlu dumanlıdır. Müminin nuru ile de aydınlıktır. Oradaki müminin canı alındı mı bu sefer tozunu dışarı salar.

Enes dedi ki: Peygamber (sav)'ın Medine'ye gittiği gün herşey aydınlandı. Ruhunun kabzedildiği günde de herşey kararadı. Biz onun defninde bulunurken henüz ondan (toprağından) ellerimizi silkelememiştik ki, kalblerimizi tanımaz hale geldik.(2)

Semanın ağlaması -el-Hasen-in dediği gibi- onun kızarmasıdır.

Nasr b. Asım dedi ki: İlk alamet, ortaya çıkacak bir kızıllıktır. Bu ise kıyametin yaklaşmış olması sebebiyle olacaktır. Müminlerin nurlarını tamamen yitirmiş olacağından ağlayacaktır.

3- (Yerin ve göğün) ağlaması demek üzüntü ve kedere delalet eden bir alametin onda görülmesi demektir, diye de açıklanmıştır.

Derim ki: Birinci görüş daha kuvvetli görülmektedir. Çünkü bu hususta imkansız görülecek bir taraf yoktur. Gökler ve yer tesbih ettiğine, duyup konuştuğuna göre -el-İsra (17/44. âyetin tefsiri), Meryem (19/90. âyetin tefsiri) ve Ha, Mim Fussilet (41/11. âyetin tefsirin)de açıkladığımız gibi- aynı şekilde bu hususta varid olmuş habere göre de ağlarlar. Bu görüşlerin hangisinin doğru olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) *Darakutni*, I, 269; *Muvatta*, I, 12; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, I, 373; bu rivayetin sübutu ile ilgili bazı malahazalar için bk. İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 182, 184.

(2) *Tirmizi*, V, 588; *İbn Mace*, I, 522; *Müsned*, III, 221, 268.

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَ ۚ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

30. Andolsun Biz kurtardık İsrailoğullarını o horlayıcı azaptan.
31. (Yani) **Firavun'dan. Çünkü o üstünlük taslayan, haddi aşanlardan idi.**

Bu buyrukla Kıbtîlerin, Firavun'un emri ile erkek çocukların öldürülmesi, kızların hizmetlerinde kullanılması, İsrailoğullarının köleleştirilmesi ve onlara ağır angarya işlerin yükletilmesi şeklindeki uygulamalar kastedilmektedir.

"Firavun'dan" buyruğu **"o horlayıcı azabtan"** buyruğundan bedeldir. Buna göre: "(مِنْ)...dan" lafzı "azaptan" buyruğuna taalluk etmez. Çünkü "azab" artık sıfat almış bulunmaktadır. Sıfat aldıktan sonra ise fiil gibi amel etmez.

Buyruğun: Biz onları hem azaptan, hem de Firavun'dan kurtardık, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Çünkü o üstünlük taslayan, haddi aşanlardan idi." Yani müşriklerden bir zorba idi. Buradaki üstünlük öğülmeye değer bir üstünlük türü değildir, aksine bu haddi aşan, günahkarlıkta ileri giden bir üstünlük taslamaktır. Anlam itibariyle Yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki Firavun arzda üstünlük sağlamaya kalkıştı."* (el-Kasas, 28/4) buyruğuna benzemektedir.

Buradaki üstünlük taslamanın, Allah'ın kullarına karşı üstünlük taslamak olduğu da söylenmiştir.

وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾

32. Andolsun ki Biz onları bilerek alemler üzerine seçkin kılmıştık.

"Andolsun ki Biz onları" İsrailoğullarını **"bilerek"** aralarından çokça peygamber gelmiş olması sebebiyle onların durumunu bildiğimiz halde **"alemler üzerine"** kendi çağdaşları olan alemler üzerine **"seçkin kılmıştık."** Buna delil de yüce Allah'ın bu ümmete hitaben: *"Siz insanlar için çıkartılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"* (Al-i İmran, 3/110) diye buyurmuş olması-

dır. Katade ve başkalarının görüşü budur.

Bir diğer görüşe göre aralarında göndermiş olduğu peygamberler sebebiyle bütün alemler üzerine demektir. Bu da onların bir özelliğidir, başkalarının böyle bir özelliği yoktur. Bunu İbn İsa, ez-Zemahşerî ve başkaları nakletmiştir. Buna göre yüce Allah'ın: **"Siz en hayırlı bir ümmetsiniz"** buyruğu İsrailoğullarından sonra... demek olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bir diğer açıklamaya göre burada sözü edilen seçme onların boğulmaktan kurtarılmaları ve Firavun'dan sonra yerin onlara miras verilmesidir.

وَءَاتَيْنَاهُم مِّنَ ٱلْءَايَـٰتِ مَا فِيهِ بَلَـٰٓؤٌا۟ مُّبِينٌ ﴿٣٣﴾

33. Ve onlara kendilerinde apaçık bir imtihan bulunan bir kısım âyetler de vermiştik.

"Ve onlara kendilerinde apaçık bir imtihan bulunan bir kısım âyetler" Musa'ya ait birtakım mucizeler **"de vermiştik."**

Katade dedi ki: Ayetlerden kasıt, onların Firavun'dan kurtarılmaları, onlar için denizin yarılması, bulut ile gölgelendirilmeleri, üzerlerine men ile selvanın indirilmesidir. Bu durumda bu, İsrailoğullarına yönelik bir hitab olur.

Ayetler'den kastın asa ve el olduğu da söylenmiştir. Muhtemelen el-Ferra'nın görüşü budur. Bu takdirde de hitab Firavun kavmine yönelik olur.

Üçüncü görüşe göre bundan kasıt, Allah'ın kendilerinden savdığı kötülük ve onlara yerine getirmelerini emrettiği hayırdır. Bu açıklamayı Abdu'r-Rahman b. Zeyd yapmıştır. Bu durumda da hitab, aynı zamanda her iki kesime birlikte yani hem Firavun kavmine, hem de İsrailoğullarına yöneltilmiş olur.

Yüce Allah'ın: **"Apaçık bir imtihan"** buyruğu ile ilgili dört çeşit açıklama yapılmıştır:

1- Bundan kasıt, açık bir nimettir. Bu açıklamayı el-Hasen ve Katade yapmıştır. Nitekim yüce Allah: ***"Kendi nezdinden güzel bir imtihan ile denemek için"*** (el-Enfal, 8/17) diye buyurmaktadır. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

فـأبـلاهمـا خيرَ البـلاءِ الـذي يَبْلُو

"Onları, sınadığı imtihanın en hayırlısı ile sınadı."

2- Çetin azab demektir. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

3- Mümin ile kâfirin kendisi ile ayırdedileceği bir imtihandır. Bu açıklamayı da Abdu'r-Rahman b. Zeyd yapmıştır.

4- Yine ondan nakledildiğine göre; onların imtihan edilmeleri bolluk ve sıkıntılar ile denenmeleridir. Daha sonra yüce Allah'ın: *"Biz sizi şer ve hayırla imtihan olmak üzere deneriz"* (el-Enbiya, 21/35) buyruğunu okudu.

إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ
بِمُنْشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِآبَآئِنَآ إِنْ كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣٦﴾

34. Şüphesiz bunlar elbette şöyle diyorlar:
35. "O ancak bizim ilk ölümümüzdür ve bizler diriltilip kaldırılacak değiliz.
36. "Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi atalarımızı getirin."

"Şüphesiz bunlar" Kureyş kâfirleri **"elbette şöyle diyorlar: O, ancak bizim ilk ölümümüzdür."** Mübteda ve haberi ihtiva etmektedir. Bu yönüyle Yüce Allah'ın: "(إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ): *O ancak senin fitnen (imtihanın)dır."* (el-Araf, 7/155); "(إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا): *O ancak bu dünya hayatımızdır"* (el-Muminun, 23/37); buyruklarına benzer.

"Ve bizler diriltilip, kaldırılacak değiliz."

"Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi atalarınızı getirin."

"(أنشر الله الموتى فنشروا): Allah ölüleri diriltti, onlar da dirildiler" denilir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Enbiya, 21. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. "(المنشورون): Diriltilenler" demektir.

Bu sözleri Kureyş kâfirlerinden söyleyenin Ebu Cehil olduğu bildirilmiştir. O şöyle demişti: Ey Muhammed! Şâyet senin bu sözün doğru ise, sen bize atalarımızdan iki kişiyi dirilt. Birisi Kusay b. Kilab olsun, çünkü o doğru sözlü bir kimse idi. Biz ona ölümden sonra olacak şeyleri soracağız.

Ebu Cehil'in bu sözü, bu hususta şüphe diye ileri sürüleceklerin en zayıfıdır. Çünkü öldükten sonra diriltmek, ancak amellerin karşılığının verilmesi içindir, teklif için değildir. O sanki şöyle demiş gibidir: Eğer sen onların tekrar diriltilecekleri hususunda doğru söylüyor isen, haydi mükellef kılınmaları için tekrar onları dirilt. Yine bu, bir kimsenin şöyle demesine benzer: Eğer bizden sonra birtakım çocuklarımız dünyaya gelecek ise niçin geçmiş

atalarımız geri dönmüyor? Bu açıklamayı el-Maverdî nakletmiştir.

Ayrıca **"atalarımızı getirin"** ifadesi sadece Peygamber (sav)'a hitabtır. Yüce Allah'ın: ***"Rabbim beni döndürün."*** (el-Muminun, 23/99) buyruğunda (çoğul olmakla birlikte tek kişiye hitab olması) gibi. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır. Bunun hem peygambere, hem de ona tabi olanlara hitab olduğu da söylenmiştir.

أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ ۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۖ أَهْلَكْنَاهُمْ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا
مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ
﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

37. Bunlar mı hayırlıdır? Yoksa Tubba' kavmi ve onlardan öncekiler mi? Biz onları bile helak ettik. Çünkü onlar günahkar idiler.
38. Biz göklerle yeri ve ikisinin arasında olanları oynayalım diye yaratmadık.
39. Biz onları ancak hak ile yarattık. Fakat onların çoğu bilmezler.

"Bunlar mı hayırlıdır? Yoksa Tubba' kavmi... mi?" sorusu inkar için sorulmuş bir sorudur. Yani onlar bu sözlerinden ötürü azabı hak ediyorlar. Zira bunlar Tubba' kavminden ve helak edilmiş ümmetlerden daha hayırlı değildirler. Biz onları helak ettiğimiz gibi, bunlar da aynı durumdadır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Acaba bunların mı nimeti daha çok, malları daha fazladır, yoksa Tubba' kavminin mi?

Bir başka açıklamaya göre de: Acaba bunlar mı daha güçlü, daha çetin, daha çok korunabilen kimselerdir, yoksa Tubba' kavmi mi?

"Tubba'" ile kastedilen tek bir şahıs değildir. Bununla bütün Yemen hükümdarları kastedilir. Onlar hükümdarlarına "Tubba'" adını verirlerdi. Buna göre Tubba' müslümanların halifesi, İranlıları Kisrası, Bizanslıların Kayseri gibi krallarına verilen bir lakabtı.

Ebu Ubeyde dedi ki: Bunların herbirisine Tubba' denilmesinin sebebi, herbirilerinin kendisinden önce gelene tabi olmasından dolayıdır.

el-Cevherî der ki: Tubbalar Yemen krallarıdır. Tubba' aynı zamanda gölge demektir. Şair şöyle demiştir:

يَرِدُ المياهَ حضيرةً ونَفِيضةً وِرْدَ القَطَاةِ إذا اتَّسَمَالَ الشُّبَّعُ

"Suya topluluklar ve topluluklar gelir,
Tıpkı kekliğin gölgenin tam öğle vaktinde kısaldığı vakit suya gelişi gibi."

Tubba' aynı zamanda bir çeşit kuşun adıdır.

es-Süheylî dedi ki: Yemen, Şihr ve Hadramevt'in hükümdarlığını yapan herkese Tubba' adı verilir. Eğer sadece Yemen'in hükümdarı ise o kimseye Tubba' denilmez. Bunu da el-Mesudî söylemiştir.

Tubba'lardan bazıları Hemal Zu Seded'in oğlu el-Haris er-Raiş, Ebrehe Zu'l-Menar Amr Zu'l-Ez'ar, Semerkand'ın kendisine nisbet edildiği Şemr b. Malik, Berberileri, Kenan diyarından Afrikaya sürükleyen Afrikis b. Kays. Afrika bu sonuncunun adını almıştır.

Ayetlerden anlaşıldığına göre yüce Allah, bunlardan sadece birisini kastetmiştir. Araplar bu kişiyi bu isimle diğerlerinden daha çok tanıyorlardı. Bundan dolayı Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben Tubba'ın lanete uğramış birisi olup olmadığını bilmiyorum."(1) Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Tubba'a sövmeyiniz, çünkü o mümin bir kimse idi."(2)

İşte bu Tubba'ın muayyen bir kişi olduğunu göstermektedir. Bu da -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- önceleri oraya hücum etmek isterken, daha sonra Beytullah'a örtü giydiren Ebu Kereb'dir. Medine'ye hücum edip orayı harab etmek istemişken daha sonra adı Ahmed olan bir peygamberin hicret edeceği yer olduğu kendisine haber verilince, bu işten vazgeçmişti. Ayrıca bir şiir söylemiş ve bunu Medinelilere emanet bırakmıştı. Onlar da Peygamber (sav) hicret edinceye kadar biri diğerinden miras alıyordu ve sonra bunu peygambere teslim ettiler. Denildiğine göre bu mektub ile şiir Ebu Eyyub Halid b. Zeyd (el-Ensarî)nin yanında idi. Burada şu beyitler yer almaktadır:

شهدت على أحمد أنه رسول من الله باري النَّسَمْ
فلو مُدَّ عمري إلى عمره لكنت وزيراً له وابنَ عَمْ

"Ahmed hakkında şahidlik ederim ki o,
Bütün canlıları yaratan Allah'tan bir rasûldür.
Ömrüm uzatılırsa, o hayata geleceği vakte kadar,
Ben onun yardımcısı ve amcası oğlu olurdum."

(1) *Ebu Davud*, IV, 218.
(2) *Müsned*, V, 340; Taberani, *Kebir*, VI, 203, 296.

ez-Zeccac, İbn Ebi'd-Dünya, ez-Zemahşerî ve başkalarının naklettiklerine göre İslâm geldikten sonra Sana'da -Himyer taraflarında da söylenir- ona[1] ait bir kabir kazılmış orada cesetleri bozulmamış iki kadın bulunmuş. Başlarının yanında da gümüşten bir levha üzerinde, altından: "Bu Hubba ve Lemis'in kabridir" diye yazılı imiş. Yine rivayete göre "Hubba ve Tumazer" bir diğer rivayete göre ise; "Bu Radva'nın kabri ile Hubba'nın kabridir. Bunlar Tubba'ın kızlarıdır. Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şahitlik ederek ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayarak öldüler. Kendilerinden önceki salihler de bu inanç üzere öldüler."

Derim ki: İbn İshak ve başkasının rivayetine göre Tubba'ın yazdığı mektubta şunlar da varmış: "İmdi ben sana ve sana indirilen kitaba iman ettim. Ben senin dinin ve sünnetin üzereyim. Senin ve herşeyin Rabbine iman ettim. Rabbinden gelen İslâm'ın bütün şeriatine de iman ettim. Eğer sana yetişecek olursam ne güzel. Şâyet yetişmeyecek olursam, bana şefaat et ve kıyamet gününde beni unutma. Ben senin ümmetinin ilklerindenim. Sen gelmeden önce sana bey'at ettim. Ben senin ve baban İbrahim (a.s)'ın dini üzereyim." Daha sonra mektubunu mühürleyip, onun üzerine de: ***"Önünde de, sonunda da emir Allah'ındır"*** (er-Rum, 30/4) diye nakşetti. Mektubunun üzerine adres olarak da şunu yazdı: "Allah'ın nebisi ve rasûlü, peygamberlerin sonuncusu, alemlerin Rabbinin elçisi, Abdullah oğlu Muhammed'e birinci Tubba'dan."

Buna dair haberin geri kalan bölümlerini ve başını Farabi -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-[2]'ye ait ***"el-Aşru Beyyinati'n-Nebeviyye"*** şerhi olarak yazdığı ***"el-Lumau'l-Lu'luiyye"*** adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Tubba'ın öldüğü günden, Peygamber (sav)'ın peygamber olarak gönderildiği güne kadar geçen süre eksiksiz ve fazlasız olarak tam bin yıldır.

Tubba'ın peygamber mi, yoksa kral mı olduğu hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas: Tubba' bir peygamber idi, derken, Ka'b da şöyle demiştir: Tubba' krallardan bir kral idi, kavmi kehanet yapan kimselerdi. Onlarla beraber ehl-i kitaptan da bir kesim vardı. Her iki kesime biner kurban sunmalarını emretti. Onlar da bunu yerine getirdiler, kitap ehlinin kurbanı kabul edilince İslâm'a girdi.

Aişe (r.anha) dedi ki: Tubba'a sövmeyiniz, çünkü o salih bir kişi idi.

---

(1) Yayına hazırlayanın belirttiği gibi "ona" anlamındaki ifade bazı nüshalarda yoktur. Uygun olanı bu görünüyor.

(2) el-İsra, 17/44. ayetin sonlarında müellifin adı el-Fadari olarak kayd edilmektedir. Ancak orada kitabın aslının adı: ***"el-İşrinatu'n-Nebeviyye"*** olarak geçmektedir. Muhtemelen müellifin isminin doğru şekli orada kaydedildiği gibidir. Kitabın doğru ismi de burada kaydedilen olmalıdır. Ayrıca tercümemizin başına koyduğumuz Kurtubi ve Eşlerine dair çalışmamızın: "Kurtubi'nin Eserleri" başlığına bakılabilir.

Katade'nin naklettiğine göre de Tubba', Himyerlilerden bir kişi idi. O askerleriyle birlikte Hire üzerinden Semerkand'a gelip orayı yıkmıştı. Bunu el-Maverdî nakletmektedir.

es-Sa'lebî'nin, Katade'den naklettiğine göre sözü edilen Tubba', Himyerli Tubba'dır. O askerleriyle Hire'yi boydan boya geçinceye kadar yol almış, Semerkand'ı inşa etmiş, birçok kimseyi öldürmüş ve ülkeler yıkmıştır.

el-Kelbî dedi ki: Tubba' denilen şahıs, Ebu Kerib Es'ad b. Melkîkerib'dir. Ona Tubba' adının verilmesi kendisinden öncekilere tabi oluşundan dolayıdır.

Said b. Cübeyr dedi ki: Tubba', Beytullah'ı Yemen'in çizgili kumaşlarıyla giydiren ilk kişidir.

Yine Ka'b dedi ki: Allah onun kavmini yerdiği halde kendisini yermemiştir. Onları Kureyş'e örnek olarak göstermesi, yurtlarının kendilerine yakın oluşu ve kendi düşüncelerinde onları büyük kabul etmelerinden dolayıdır. Yüce Allah onları ve kendilerinden öncekileri günahkar oldukları için helak ettiğine göre, güçsüz ve sayıca az olmakla birlikte günah işleyen kimselerin helak edilmeleri öncelikle sözkonusudur. Yemenliler bu âyet-i kerime ile iftihar etmişlerdir. Çünkü yüce Allah Tubba' kavminin Kureyşlilerden hayırlı olduğunu belirtmiştir.

Onların birincilerine Tubba' adının verilmesi güneşin doğduğu yeri takib ederek, askerleriyle birlikte doğuya doğru yolculuk etmiş olmasıdır, diye de söylenmiştir.

"Ve onlardan öncekiler mi? Biz onları bile helak ettik" buyruğundaki: "(الَّذِينَ): **...ler"** lafzı **"Tubba' kavmi"**ne atıf olduğu için ref' konumundadır. **"Biz onları bile helak ettik"** lafzı da bu ism-i mevsulün sılasıdır. Bu durumda **"onlardan öncekiler"** ona taalluk etmektedir. Bununla birlikte **"onlardan öncekiler"** anlamındaki lafzın: "(الَّذِينَ): ...ler"in sılası olması da mümkündür. Bu durumda zarfda ism-i mevsule ait zamir bulunur.

Durum böyle olduğu takdirde **"onları bile helak ettik"** anlamındaki buyruk hakkında iki şekilden birisi sözkonusu olur. Ya onunla birlikte: "(قد): ...dir" takdir edilir (onları helak etmişizdir, demek olur). Bu durumda hal konumunda olur; yahutta mevsufun hazfedildiği kabul edilir. Sanki: (Onlar) kendilerini helak ettiğimiz bir kavim idi denilmiş gibi olur. İfadenin takdiri de şöyledir: Sözü edilen bu kimselerin helakine Biz muktedir olduğumuza göre, müşrikleri de helak etmeye gücümüzün yettiğini ibret alarak düşünemez misiniz?

"(وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ): **Ve onlardan öncekiler"** buyruğunun mübteda, haberinin

de: "(أَهْلَكْنَاهُمْ): **Biz onları bile helak ettik"** buyruğunun olması da mümkündür.[1]

"(الَّذِينَ): ...ler"in "Tubba'"a atıf ile cer konumunda olması da mümkündür. Şöyle buyurulmuş gibi olur: Kendilerinden önce helak edilmiş Tubba' kavmi mi... Yine bu lafzın **"Biz onları bile helak ettik"** buyruğunun delalet ettiği bir fiil takdiri ile nasb konumunda olması da mümkündür.[2] Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Biz göklerle yeri ve ikisinin arasında olanları oynayalım diye yaratmadık." Gafiller olarak yaratmadık. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır. Oyalanalım diye de açıklanmıştır ki, bu da el-Kelbî'nin görüşüdür.

"Biz onları ancak hak ile yarattık." Mukatil'e göre hak olan emrimizle yarattık, demektir. Ancak hak için yarattık, diye de açıklanmıştır ki bu açıklamayı el-Kelbî ve el-Hasen yapmıştır. Ancak hakkı ikame etmek, Allah'ın tevhidi ve O'na itaatin gereği gibi, onu üstün kılmak için yarattık, diye de açıklanmıştır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Enbiya Sûresi'nde (21/16-18. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Fakat onların" insanların **"çoğu"** bunu **"bilmezler."**

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾

40. Muhakkak ki ayırdedme günü onların hepsi için tayin edilmiş bir vakittir.

"Ayırdedme günü" kıyamet günüdür. Bu ismin veriliş sebebi, yüce Allah'ın bu günde insanlar arasında ayırdedici hükmünü vereceğinden dolayıdır. Buna delil yüce Allah'ın: ***"Akrabanızın da, evladınızın da size hiç faydaları olmaz. Kıyamet gününde sizin aranızı ayıracaktır"*** (el-Mümtehine, 60/3) buyruğudur. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Kıyametin kopacağı günde, o günde ayrılıp dağılırlar"*** (er-Rum, 30/14) buyruğudur.

Buna göre **"yevmu'l-fasl:** Ayırdedme günü" herkes için tayin edilmiş olan vakittir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Şüphe yok ki hüküm verip ayırdedme günü belirlenmiş bir vakittir"*** (en-Nebe', 78/17) Yani o, iyilik yapanın, kötülük yapandan ayırdedilmesi için belirlenmiş bir vakittir. On-

(1) Bu durumda anlam şöyle olur: Onlardan öncekilere gelince, biz onları helak ettik.

(2) Buna göre anlam şöyle olabilir: Ve kendilerinden önce gelip, helak ettiğimiz kimseler mi?

ların arasında ayırdedici hükmün verilmesi ise, bir kesimin cennete, bir kesimin de cehenneme gitmesi ile ortaya çıkacaktır.

Bu buyruk, son derece sakındırıcı ve tehdit ihtiva eden bir buyruktur.

Kıraat alimleri arasında: "(مِيقَاتُهُمْ): Onlar... için tayin edilmiş bir vakittir" buyruğunun: "(إِنَّ): Muhakkak ki" lafzının haberi olarak ref' ile okunacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bu edatın ismi ise: "(يَوْمَ الْفَصْلِ): Ayırdedme günü" buyruğudur.

el-Kisaî ve el-Ferra ise "Onlar... için tayin edilmiş bir vakittir" lafzının "muhakkak ki" anlamındaki edat ile nasbedilmesi **"ayırdetme günü"** buyruğunun da: "(إِنَّ): Muhakkak ki" lafzının haberi konumunda zarf olabileceğini de kabul etmişlerdir. Muhakkak ki onlar için tayin edilmiş olan vakit ayırdedme günüdür, demek olur.

يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾
إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ ۚ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾

41. O günde hiçbir mevlanın, mevlasına bir faydası olmaz. Onlara yardım da edilmez.
42. Allah'ın rahmet ettikleri müstesna. Şüphesiz ki O, Azizdir, Rahimdir.

"O günde hiçbir mevlanın mevlasına bir faydası olmaz" buyruğundaki: **"O günde"** lafzı daha önce geçen *"ayırdedme günü"*ndeki **"gün"**den bedeldir.

Mevla; veli demek olup bu da amcanın oğlu ve yardım eden kişi anlamındadır. Yani hiçbir amca oğlu amca oğlunun üzerindeki bir sıkıntıyı gideremeyeceği gibi, hiçbir yakın yakınının, hiçbir arkadaş da arkadaşının sıkıntısını gidermekte faydalı olamayacaktır.

"Onlara yardım da edilmez." Yani hiçbir mümin akrabalığı dolayısıyla kâfire yardım etmeyecektir. Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Ve öyle bir günden korkun ki; kimse kimseye hiçbir fayda veremez"* (el-Bakara, 2/48) buyruğudur.

"Allah'ın rahmet ettikleri müstesna" buyruğundaki: "(مَنْ): ...leri" buyruğu "(يُنْصَرُونَ): **Onlara yardım edil**(mez)" buyruğundaki zamirden bedel ola-

rak merfudur. "(لا يقوم أحد إلا فلان): Hiç kimse kalkmasın, filan müstesna" ifadesinde olduğu gibi. Yahut mübteda olarak da merfu olup haber gizli olabilir. Sanki yüce Allah: Allah'ın rahmet ettiği kimseler müstesna, onların günahları bağışlanır. Yahutta; ona fayda verir ve o kimse şefaat de eder, yardım da eder, denilmiş gibidir. Ya da önce geçen "mevla"dan bedel olabilir. Sanki: Allah'ın rahmet ettiği dışında kimse fayda vermez, denilmiş gibidir.

Bu buyruk el-Kisaî ve el-Ferra'ya göre ise munkatı istisna olarak nasb mahallindedir. Ama Allah'ın rahmet ettiklerine gelince, yaratılmışlardan kendilerine fayda sağlayacak kimselere ihtiyaç duyacakları herhangi bir şey ile karşılaşmazlar, demektir. İstisnanın muttasıl olması da mümkündür. Yani müminler müstesna, hiçbir yakının yakına faydası olmaz. Onların birbirlerine şefaatçi olmalarına izin verilecektir.

"Şüphesiz ki O, Azizdir." Yani düşmanlarından intikam alandır. Dostlarına karşı oldukça merhametli olan **"Rahimdir."** Nitekim yüce Allah: *"Azabı çetin ve nimeti pek bol olandır"* (el-Mumin, 40/3) buyruğunda da vaad ile tehdidi birlikte sözkonusu etmiştir.

إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَالْمُهْلِ
يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾

43. Şüphesiz ki zakkum ağacı,
44. O büyük günahkarın yiyeceğidir.
45. Erimiş maden gibidir; karınlarda kaynar;
46. Kaynar suyun kaynaması gibi.

"Şüphesiz ki zakkum ağacı" buyruğu ile ilgili nerede vakıf yapılacağı hususunda İbnu'l-Enbarî şöyle demektedir: Yüce Allah'ın Kitabında: "Şecere: ağaç"ın sözkonusu edildiği her yerde vakıf "he" ile yapılır. Bundan tek istisna ed-Duhan Sûresi'ndeki: **"Şüphesiz ki zakkum ağacı o büyük günahkarın yiyeceğidir"** buyruğudur.

"Büyük günahkar" Ebu'd-Derda'nın açıklamasına göre: "(الفاجر): Facir (çokça günah işleyen)" demektir. O ve İbn Mesud da böyle okumuşlardır. Hemmam b. el-Haris dedi ki: Ebu'd-Derda bir adama: **"Şüphesiz ki zakkum ağacı, o büyük günahkarın** (el-esim) **yiyeceğidir"** buyruğunu okutuyor, ancak adam (el-Esim yerine) "el-yetim" diyordu. Bu kelimeyi anlayamayın-

ca ona "taamu'l-facir: çok günahkarın yiyeceğidir" diye söyledi.

Ebu Bekr el-Enbarî dedi ki: Bana babam anlattı, bize Nasr anlattı, dedi ki: Bize Ebu Ubeyd anlattı dedi ki: Bize Nuaym b. Hammad, Abdu'l-Aziz b. Muhammed'den naklen anlattı. O İbn Aclan'dan, o Avn b. Abdullah b. Utbe b. Mesud'dan dedi ki: Abdullah b. Mesud bir adama: **"Şüphesiz ki zakkum ağacı o büyük günahkarın yiyeceğidir"** buyruğunu (okumayı) öğretiyordu. Adam (taamu'l-esim: büyük günahkarın yiyeceği) diyecek yerde: "taamu'l-yetim (yetimin yiyeceğidir)" diyordu. Abdullah ona doğru şekli tekrarladıkça, adam da yanlış şekli tekrarladı. Abdullah bu adamın dilinin doğruyu telaffuz edemeyeceğini görünce ona: Sen taamu'l-facir diyebilir misin? diye sordu, o da: Evet deyince, o halde böyle oku, dedi. Ancak bunda sapık cahil kimselerin lehine Kur'ân-ı Kerim'deki bir ifadeyi bir başkası ile değiştirmek caizdir, şeklindeki görüşlerine delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü bu sadece Abdullah'ın öğrenciye özel bir uygulaması ve daha sonraları doğruya tekrar dönebilmesi için yüce Allah'ın indirmiş olduğu ve Rasûlullah (sav)'ın bize bildirmiş olduğu lafzı bizzat söyleyerek hak olanı kullanabilmesi için bir hazırlık idi.

ez-Zemahşerî dedi ki: İşte bu, eğer manasını ifade ediyor ise bir kelimenin yerine bir başka kelimeyi değiştirmenin caiz olduğuna delil gösterilmektedir. Burdan hareketle Ebu Hanife belli bir takım şartlarla birlikte Farisice okumayı caiz kabul etmiştir. Bu şart da şudur: Okuyan kişi manalarını herhangi bir şey kaçırmaksızın mükemmel şekliyle ifade edebilmelidir. (Hanefi alimleri) derler ki: Bu şart adeta cevaz vermemek gibi bir caizliktir. Çünkü Arap dilinde özellikle de fasahatıyla görülmemiş düzeni ve üslubu ile mucize olan Kur'ân-ı Kerim'de öyle bir takım anlam incelikleri ve maksatları vardır ki Farsça veya başka hiçbir lisan bunu tek başına ifade edemez. Esasen Ebu Hanife -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- Farsçayı iyi bilen birisi değildi. Dolayısıyla onun bu ifadesi bir tahkik ve bir basirete binaen kullanılmış bir ifade değildir. Ayrıca Ali b. el-Ca'd'dan, Ebu Yusuf'tan, o da Ebu Hanife'den Farsça kıraati reddetmek konusunda iki arkadaşı (Ebu Yusuf ve Muhammed)'in görüşü gibi bir görüş de rivayet etmektedir.

Zakkum ağacı yüce Allah'ın cehennemde yaratmış olduğu ve "lanetlenmiş ağaç: eş-şeceretu'l-mel'une" adını verdiği bir ağaçtır. Cehennemlikler acıktılar mı o ağaca sığınırlar, ondan yerler. Bu sefer karınlarında sıcak suyun kaynaması gibi kaynamaya başlar. Yüce Allah bu ağaçtan karınlarına giden şeyleri erimiş madene benzetmektedir ki, bu da eritilmiş bakır demektir.

"Kaynar" anlamındaki buyruk, genellikle ağaca hamledilerek: (تَغْلِي) diye okunmuştur. Fakat İbn Kesir, Hafs, İbn Muhaysın, Yakub'tan Ruveys yemeğe hamlen "ye" ile okumuşlardır. Bu da anlam itibariyle ağaç hakkında-

dır. **"Erimiş maden"**e hamledilemez. Çünkü o benzetmek için zikredilmiştir.

"Büyük günahkar" çokça günah işlemiş kimse demektir ki: "(أثم يأثم إثماً): Günah işledi, işler" kökünden gelmektedir. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî ve İbn İsa yapmışlardır. Bu kişinin günah kazanan müşrik olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da Yahya b. Sellam yapmıştır.

es-Sıhah'da şöyle denilmektedir: "(أثم الرجل إثماً وماثماً): Adam günah işledi" denilir. Bu şekilde günah işleyen kimseye de: "(آثم وأثيم وأثوم): Günahkar" denilir.

O halde: **"O, büyük günahkarın yiyeceğidir"** buyruğu: pek büyük günahkar kişi olanın yiyeceğidir, demek olur ki, bu kişi de Ebu Cehil'dir. Çünkü o şöyle demiştir: Muhammed cehennemde zakkum olduğunu söyleyerek bizi tehdit etmektedir. Halbuki onun o dediği tereyağı ve hurmadan tirit yapmaktır. Yüce Allah da onun dediğinin aksini açıklamaktadır.

en-Nekkaş'ın, Mücahid'den naklettiğine göre zakkum ağacı Ebu Cehil'dir.

Derim ki: Bu açıklama Mücahid'den sahih olarak rivayet edilmemiştir. Ayrıca bu daha önce es-Saffat Sûresi (37/63. âyet) ile el-İsra Sûresi (17/60. âyet)de sözünü ettiklerimiz ile de reddedilecek bir görüştür.

خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾

47. "Yakalayın onu! Sürükleyerek götürün cehennemin ortasına!
48. "Sonra da, o kaynar suyun azabından dökün başının üstüne!"

"Yakalayın onu!" Yani zebanilere: Onu yakalayın, denilecek. Kasıt o çok günahkar kişidir.

"Sürükleyerek götürün..." Yani onu çekip sürükleyin, götürün.

"(العَتْل): Bir adamın yakasından tutup onu çekiştirmek" demektir. Yani böyle bir kimseyi bir hapishaneye ya da başına bir bela getirmek maksadıyla götürmek üzere kendine doğru çekmek demektir. "(عتلت الرجل أعتله وأعتُله عَتْلاً): Adamı şiddetlice çektim, çekiyorum" demektir. "(رجل مِعْتَل): Çekilen adam" demektir. Şair bir atı nitelendirirken şunları söylemektedir:

نَفْرَعُهُ فَرْعاً ولسنا نَعْبُلُه

"Dizginlerini güzelce çekeriz, ama şiddetlice kendimize doğru çekmeyiz."

Bu lafız; (عُتُلّه) ile (عُتُنّه) şeklinde hem "lam", hem "nun" ile kullanılır. Bu açıklamayı İbn es-Sikkît yapmıştır.

Kufeliler ile Ebu Amr: "(فَاعْتِلُوه): Sürüyerek götürün onu" diye kesreli okumuşlardır, diğerleri ise (lam harfini) ötreli okumuşlardır.

"Cehennemin ortasına! Sonra da o kaynar suyun azabından dökün başının üstüne!" Mukatil dedi ki: Cehennemin bekçisi olan Malik demirden bir tokmak ile Ebu Cehil'in başına öyle bir darbe indirir ki, kafatası beyninin üzerinden ayrılır ve darmadağın olur. Beyni vücudundan aşağıya akar. Sonra melek, hararetini karnında hissedeceği şekilde üzerine sımsıkı bir su döker. Melek ona: Tat azabı! diye hitab eder. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Başları üzerinden gayet kaynar su dökülür"*** (el-Hac, 22/19) buyruğudur.

ذُقْ ۚ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾

49. "Tat bakalım! Çünkü sen güçlü ve değerli imişsin.
50. "Muhakkak ki bu, sizin önceden şüphe edegeldiğiniz şeydir."

"Tat bakalım! Çünkü sen, güçlü ve değerli imişsin" buyruğu hakkında İbnu'l-Enbarî şöyle demiştir: "(إنّ): **Çünkü"** lafzının esreli okunacağı konusunda herkes icma etmiştir. el-Hasen'den, rivayet edildiğine göre ise, o Ali (r.a.)den üstün ile okuduğunu rivayet etmiştir. el-Kisaî de böyle okumuştur.

Kesreli okuyanlar: "(ذُقْ): **Tat bakalım"** üzerinde vakıf yaparlar, üstün okuyanlar ise burada vakıf yapmazlar. Çünkü: "(ذق لأنك وبأنك أنت العزيز الكريم): Tat bakalım. Çünkü sen güçlü ve değerli imişsin!" anlamındadır.

Katade dedi ki: Ayet-i kerime Ebu Cehil hakkında inmiştir, o: Orada benden daha güçlü ve benden daha değerli kimse bulunmayacaktır demiştir. İşte bundan dolayı kendisine: **"Tat bakalım, çünkü sen güçlü ve değerli imişsin"** denilecektir.

İkrime de şöyle demiştir: Peygamber (sav) ile Ebu Cehil karşılaştılar. Peygamber (sav) kendisine: "Allah bana sana karşı: Bu, senin için daha da

öncelikle sözkonusudur, dememi emretti. Bunun üzerine Ebu Cehil: Beni neyle tehdit ediyorsun? Allah'a yemin ederim, sen de, Rabbin de bana bir şey yapamazsınız. Çünkü ben şüphesiz bu vadide en güçlü olan ve kavmi arasında en çok değer verilen kimselerdenim, demişti. Yüce Allah'ın takdiri gereği Bedir gününde öldürüldü, Allah onu zelil etti ve bu âyet-i kerime nazil oldu. Yani melek ona: Tat bakalım, çünkü sen kendi kanaatine göre güçlü ve değerli imişsin, diyecektir.

Bunun hafife almak, azarlamak, alay etmek, hakir düşürmek ve değerini küçümsemek anlamında söylenecek bir söz olduğu da söylenmiştir. Yani: Şüphesiz ki sen zelil ve hakir kılınan bir kimsesin. Bu da (bu anlamı ile) Şuayb kavminin, Şuayb'a: ***"Çünkü sen muhakkak yumuşak huylu ve aklı başında bir kimsesin"*** (11/87) derken, ona -önceden de geçtiği üzere açıklamalardan birisine göre-; sen akılsız ve cahil bir kimsesin kastı ile bu sözü söylemiş olmalarına benzer ki; bu açıklama da Said b. Cübeyr'in açıklamasıdır.

"Muhakkakk ki bu sizin önceden şüphe edegeldiğiniz şeydir." Yani melekler onlara: Muhakkak ki bu, siz dünyada iken hakkında şüphe edegeldiğiniz şeydir, diyeceklerdir.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾
يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٥٣﴾

51. Takva sahibleri ise, muhakkak emin bir makamdadırlar.
52. Cennetlerde ve pınarlardadırlar.
53. İnce ve kalın ipeklerden giyerler. Karşılıklı otururlar.

Yüce Allah kâfirlerin kalacakları yeri ve azaplarını sözkonusu ettikten sonra **"Takva sahibleri ise muhakkak emin bir makamdadırlar"** buyruğunda müminlere yapılacak ikramları ve nimetleri sözkonusu etmektedir.

"...bir makamdadırlar" buyruğunu Nafî' ve İbn Amir "mim" harfini ötreli olarak: (مُقَامٍ) diye okumuşlardır, diğerleri ise "mim" harfini üstün okumuşlardır. el-Kisaî dedi ki: "Mim" harfi ötreli olarak, "mekan ve ikamet etmek" anlamlarına gelir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

عَفَتِ الديارُ مَحَلُّها فَمُقَامُها

"O diyarda konaklanılan yerde ikamet olunan yerde de izler silinip gitti."

el-Cevherî dedi ki: Bu iki söyleyişin bazan herbirisi de ikamet etmek anlamına gelebilir, bazan da kalınan yer anlamında olabilir. Çünkü biz bunu: "(قام يقوم): Kalktı, kalkar" fiilinden gelmiş kabul edersek, "mim" harfi üstün olmalıdır. Eğer: "(أقام يقيم): İkamet etti, ikamet eder" şeklinden geldiğini kabul edersek, "mim" harfi ötreli okunur. Çünkü fiil kök itibariyle üç harften fazla oldu mu; mekan isminin "mim" harfi ötreli gelir. Çünkü böylece o dört harfli fiillere benzemiş olur. "(دحرج) Yuvarladı" fiilinden "(هذا مُدَحْرَجُنا): Bu bizim yuvarlanma yerimizdir" demek gibi. (المقام)'in "mim" harfi üstün okunursa, bulunulan yer ve meclis anlamına geldiği, ötreli olduğu takdirde ise, mekanın kastedilebildiği de söylenmiştir. Mastar olması da mümkündür. Bu durumda onun için bir muzaf takdir edilir. İkamet yerinde... demek olur.

"Emin" içinde afetlerden emin olunan bir yer demektir.

"Cennetlerde ve pınarlardadırlar" buyruğu, **"emin bir makamdadırlar"** buyruğundan bedeldir.

"İnce ve kalın ipekten giyerler, karşılıklı otururlar." Yani biri diğerinin sırtına bakmaz, yüzyüze bakarlar. Nereye dönerlerse, meclisleri de öylece onlarla birlikte döner.

"Sundus" ince ipek, "istebrak" de kalın ipek demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Kehf Sûresi'nde (19/31. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

كَذَٰلِكَ ۖ وَزَوَّجْنَاهُم بِحُورٍ عِينٍ ﴿٥٤﴾

54. İşte böyle. Hem Biz huru'l-în'i de kendilerine eş yaptık.

"İşte" durum sözünü ettiğimiz şekliyle **"böyle"** dir.

Bu durumda: "(كَذَٰلِكَ): **İşte böyle"** üzerinde vakıf yapılır.

Bunun, Biz onları cennete koyduğumuz ve daha önce sözünü ettiğimiz şeyleri yaptığımız gibi, onlara huru'l-în'i de eş yapmak suretiyle ikramda bulunduk, anlamında olduğu da söylenmiştir. "în"e dair açıklamalar daha önceden es-Saffat Sûresi'nde (37/48. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"el-Hur" ise Katade ve genelin açıklamasına göre beyaz tenli kadınlar demektir, (حوراء)'nın çoğuludur. Bu ise elbiselerinin arkasından bile bacakları görülen beyaz kadın demektir. Ona bakan ayak topuğunda yüzünü görür, tıpkı ayna gibi. Bu da derisinin inceliğinden, teninin parlaklığından ve renginin oldukça arı oluşundan dolayıdır. Bu te'vilin delili İbn Mesud'un;

"(بعيس عين): Kırmızıya çalan beyaz tenli iri gözlülerle..." şeklindeki okuyuşudur.

Ebu Bekr el-Enbarî şunu zikretmektedir: Bize Ahmed b. el-Huseyn anlattı, dedi ki: Bize Huseyn anlattı, dedi ki: Bize Ammar b. Muhammed anlattı, dedi ki: Ben Mansur b. el-Mutemir'in arkasında namaz kıldım. Ha, Mim. ed-Duhan Sûresi'nde; "(بعيس عين . لا يذوقون طعم الموتِ إلا الموتة الأولى): (Huru'l-în'i diyecek yerde) îsi în'i de kendilerine eş yaptık. Onlar orada ilk ölümden başka ölümün tadını tatmazlar." diye okudu. "Îs" ise beyaz tenliler demektir. Bundan dolayı beyaz renkli develere de "îs" denilmiştir. Tekili ise: "(بعير أعْيَس): Beyaz tüylü erkek deve" ile "(ناقة عَيْساء): Beyaz tüylü dişi deve" şeklinde gelir. İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

يَسُرُّعْنَ إلى صوتي إذا ما سمعنه كما تَرْعَوِي عِيطٌ إلى صوت أعْيَسا

"Sesimi işittiler mi hemen sesime kulak kabartırlar,
Gebe kalmayan genç dişi devenin beyaz tüylü erkek devenin
sesine kulak verdiği gibi."

Burada **"el-hur"**, oldukça güzel ve parlak beyaz tenliler demektir.

İbnu'l-Mübarek şunu zikretmektedir: Bize Ma'mer, Ebu İshak'dan haber verdi. O Amr b. Meymun el-Evdî'den, o da İbn Mesud'dan şöyle dediğini nakletti: Huru'l-în'den olan bir kadının bacağının kemik iliği, etin ve kemiğin ötesinden yetmiş elbise altından görülür. Tıpkı beyaz cam içindeki kırmızı şarabın görüldüğü gibi.

Mücahid dedi ki: "Hur"a bu adın veriliş sebebi güzellikleri, beyazlıkları ve ten renklerinin saflığı sebebiyle, kendilerine uzun boylu bakılamadığından dolayıdır. Onlara bu ismin veriliş sebebinin gözlerindeki ileri derecedeki beyazlık olduğu da söylenmiştir. İleri derecede beyazlık anlamı verilen: "(الحَوَر): Gözün siyahının oldukça siyah olmakla birlikte, beyazının da oldukça beyaz olması" demektir. "(امرأة حَوْراء بيّنة الحَوَر): Gözünün beyazı oldukça beyaz ve bu beyazlığı da açıkça görülen kadın" demektir. Mesela: "(احورّت عينه احوراراً): Gözünün beyazı oldukça beyaz oldu" ve: "(احورّ الشيء): O şey oldukça beyaz oldu" denilir.

el-Esmaî dedi ki: Ben gözde haver (beyazlık)ın ne olduğunu bilemiyorum. Ebu Amr da şöyle demiştir: Haver gözün tamamının tıpkı ceylan ve ineklerin gözleri gibi siyah olmasıdır. Fakat Ademoğullarında haver yoktur. Kadınlara "huru'l-în" denilmesinin sebebi -bu yönleriyle- ceylanlara ve ineklere benzediklerindendir. el-Accac şöyle demiştir:

بِـافِـيـنِ مُـخـوْراتِ حُـورٍ

"Son derece haverli hur gözlerle..."

O bu ifadeleriyle beyazları katıksız beyaz ve gözbebeklerinin etrafı oldukça siyah olanları kastetmektedir.

"el-În" kelimesi: (عَيْناء)'in çoğuludur. Bu da gözleri iri ve geniş demektir.

Ebu Hureyre (r.a)'dan rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Huru'l-în'in mehirleri avuçlarla hurma (vermek) ve ekmek parçaları (infak etmek)dır."(1)

Ebu Kirsafe'den: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Çöplerin mescidden dışarıya çıkartılması huru'l-în'in mehirleridir."(2)

Enes (r.a)'dan da rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Mescidleri süpürmek huru'l-în'in mehirleridir."(3) Bunu es-Sa'lebî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- zikretmiştir. Biz de ***"et-Tezkire"*** adlı eserimizde bu hususa bağımsız bir bölüm ayırmış bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

Cennette Ademoğullarından olan kadınlar mı yoksa huriler mi daha faziletli olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır.

İbnu'l-Mübarek şöyle bir rivayet zikretmektedir: Bize Rişdin, İbn En'um'den haber verdi. O Hibban b. Ebi Cebele'den dedi ki: Ademoğulları kadınları arasından cennete girenler dünyada işledikleri ameller sebebiyle huru'l-în'den üstün kılınmış olacaktır.(4) Ayrıca Peygamber (sav)'e merfu olarak da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ademoğullarından olan kadınlar huru'l-în'den yetmişbin kat daha üstündürler."

Huru'l-în'in daha faziletli olduğu da söylenmiştir. Çünkü Peygamber (sav) duasında: "Ve sen ona hanımından daha hayırlı bir eş ver."(5) diye buyurmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. "Huru'l-ıyn"i buyruğunu İkrime (بِحورٍ عِينٍ) şeklinde izafet ile okumuştur. Bunun izafet ile de tenvin ile de okunması aynıdır.

---

(1) Deylemi, ***Firdevs,*** II, 221 (Ebu Ümame'den); Zehebi, ***Müzanu'l-İ'tidal,*** nden Ömer b. Subh'un metruk hatta kezzab (çok yalancı) bir ravi olduğunu" belirtmektedir; İbn Adiyy, ***el-Kamil,*** V, 25, "Ömer b. Subh'un rivayetleri münkerdir" (V, 24).

(2) Heysemi, ***Mecmau'z-Zevaid,*** II, 9, "senedinde meçhul (tanınmayan) raviler bulunduğu" kaydıyla.

(3) Deylemi, ***Firdevs,*** III, 299; Münavi, ***Feydu'l-Kadir,*** V, 56, "senedinde meçhul raviler bulunduğu, İbnu'l-Cevzi'nin uydurma oldğunu söylediği" zikredilmektedir.

(4) İbnu'l-Mübarek, ***Zühd,*** s. 72; Hennad, ***Zühd,*** I, 58.

(5) İbn Ebi Şeybe, ***Musannaf,*** II, 487, VI, 97; Beyhaki, ***es-Sünennu'l-Kübra,*** IV, 40

يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ اٰمِنِينَ ﴿٥٥﴾

55. "Onlar orada güven içinde her türlü meyveden isterler."

Katade dedi ki: Ölümden, yorgunluktan ve şeytandan yana **"güven içinde"** olacaklardır. İçinde bulundukları nimetlerin kesileceğinden yana ya da o nimetleri yiyeceklerinden ötürü herhangi bir rahatsızlık veya hoşlarına gitmeyen bir şeyin kendilerine isabet edeceğinden yana, güven içinde olacaklardır, diye de açıklanmıştır.

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولٰى ۚ وَوَقٰيهُمْ عَذَابَ
الْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾ فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ۚ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾

56. Onlar orada ilk ölümden başka ölümü tatmazlar. Onları cehennem azabından korumuştur.
57. Rabbinden bir lütuf olarak. İşte bu, en büyük kurtuluş ve mutluluğun ta kendisidir.

"Onlar orada ilk ölümden başka ölümü tatmazlar." Yani onlar orada hiçbir şekilde ölümü tatmazlar, çünkü orada ebedi kalıcıdırlar. Daha sonra da: **"İlk ölümden başka"** diye munkatı, bir istisna ile istisnada bulunmuştur ki; bu da; şu kadar var ki, ilk ölümü zaten dünyada iken tatmışlardı, demektir. Sibeveyh şu beyiti zikretmektedir:

من كان أسرع في تَفَرُّق فالـج فلَبُونه جَرِبتْ معاً وافـذتِ

"Falicin ayrılıp gitmesi için elini çabuk tutanların,
Sağmal develeri hem uyuz oldular, hem de gudde çıkardılar."

Daha sonra, birincisinden olmayan türüyle (munkatı') istisnada bulunarak şöyle demiştir:

إلا كنـاشِـرةَ الـذي ضَيَّعْتُمْ كـالغصن في غُلَوائه المتنبِّت

"Sizin yitirdiğiniz o Naşire gibisinden başka,
Ki o, yetişkinliğinde ve besleyiciliğinde bir dal gibidir."

Buradaki istisna edatının **"sonra"** anlamında olduğu da söylenmiştir. Mesela: "(ما كلّمت رجلاً اليوم إلا رجلاً عندك): Senin yanındaki bir adamdan başka bugün hiçbir kimseyle konuşmadım" derken, "senin yanındaki adamdan sonra" demektir.

Buradaki istisna edatının: "(سوى): Başka, dışında" anlamında olduğu da söylenmiştir. Dünyadaki ölümleri dışında bir ölüm (tatmazlar) demektir. Bu yönüyle yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: ***"Babalarınızın nikahladığı kadınları nikahlamayın. Ancak geçmiş olan müstesnadır."*** (en-Nisa, 4/22) Bu da bir kimsenin: Ben dün yediklerim dışında bugün yemeğin tadına bakmış değilim, demesine benzer.

el-Kutebî dedi ki: **"İlk ölümden başka"** ifadesinin anlamı şudur: Müminin ölümü yaklaştığında rahmet melekleri onu karşılar ve o rahatlıkla ve hoş kokularla karşı karşıya kalır. Cennete götüren sebepler onun vasfı olduğundan dolayı onun ölümü cennette olur. Buna göre bu sahih (muttasıl) bir istisna olur.

Ölüm tadına bakılmayan bir arazdır, fakat tadı hoşlanılmayan bir yemek gibi değerlendirilmiştir. Bundan dolayı istiare yoluyla ölüm için **"tatmak"** vasfı kullanılmıştır.

"Onları cehennem azabından korumuştur. Rabbinden bir lütuf olarak." Yani yüce Allah onlara lutufta bulunarak bu işi onlara yapmıştır. Buna göre: "(فَضْلاً): Bir lütuf olarak" lafzı mastar olup **"isterler"** anlamındaki fiil onda amel etmiştir. Onda amel edenin **"onları... korumuştur"** anlamındaki fiil olduğu da söylenmiştir, gizli bir fiilin amel ettiği de söylenmiştir.

Bundan önceki ifadenin anlamının onda amel ettiği de söylenmiştir. Çünkü yüce Allah bu işi onlara lütfederek vermiştir. Zira dünyada iken kendileri sebebiyle cennete girecekleri amellerde bulunmaya onları muvaffak kılmıştır.

"İşte bu, en büyük kurtuluş ve mutluluğun ta kendisidir." En büyük mutluluk kâr ve kurtuluş budur, demektir. İfadenin: "(فاز بكذا): Şu işe nail oldu, onu ele geçirdi" tabirinden geldiği de söylenmiştir.

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ فَارْتَقِبْ
إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

58. "Muhakkak Biz onu öğüt alırlar diye senin dilin ile kolaylaştırdık."
59. O halde gözetle! Çünkü onlar da gözetlemektedirler.

"Muhakkak Biz onu" Kur'ân-ı Kerim'i **"öğüt alırlar"** ve böylelikle kötülüklerden vazgeçerler **"diye senin dilin ile kolaylaştırdık."** Yani hem sana, hem de okuyacak olanlara kolaylaştırdık. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: ***"Andolsun ki Biz bu Kur'ân'ı düşünmek için kolaylaştırdık. O halde var mı ibret alıp düşünen?"*** (el-Kamer, 54/7, 22, 32, 40. âyetler)

Böylece yüce Allah -önceden- sûrenin baş taraflarında: ***"Şüphesiz Biz onu mübarek bir gecede indirdik."*** (ed-Duhan, 44/3) ile ***"Şüphesiz ki Biz onu Kadir gecesinde indirdik"*** (el-Kadr, 97/1) buyruklarında olduğu gibi; kendisinden ismen sözedilmemiş olsa bile Kur'ân'a tabi olmaya teşvik ile sûreyi sona erdirmektedir.

"O halde gözetle. Çünkü onlar da gözetlemektedirler." Yani yüce Allah'ın sana vaadetmiş olduğu onlara karşı zafer kazanmayı gözetle! Onlar da senin ölümünü beklemektedirler. Bunu en-Nekkaş nakletmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre: Sen Rabbinden gelecek zaferi bekle! Onlar da kendi kuruntuları ile senin kahrolmanı gözetlemektedirler. Allah senin ile onlar arasında hüküm verinceye kadar bekle! Çünkü onlar da senin başına gelecek kötü musibetleri gözetlemektedirler. Anlamlar birbirine yakındır.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Benim sana vaadetmiş olduğum sevap ve mükafatı gözetle! Onlar da Benim kendilerine vaadetmiş olduğum cezayı gözetleyenlere benzemektedirler.

Sen kıyamet gününü gözetle! O ayırdetme günüdür. İsterse onlar kıyametin gerçekleşeceğine inanmasınlar; diye de açıklanmıştır.

Böylelikle onlar gözetleyenler gibi değerlendirilmiş olmaktadırlar. Çünkü onların varacakları akıbet budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

DUHAN SÛRESİ VE ONBEŞİNCİ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

SÂD SÛRESİ
(38)

1-3. Âyetler **7**
4-5. Âyetler **18**
6-11. Âyetler **20**
12-14. Âyetler **25**
15-16. Âyetler **27**
17. Âyet **31**
18. Âyet **32**
1- Dâvûd'a Müsahhar Kılınan Dağlar: **33**
2- Kuşluk Vakti ve Kuşluk Namazı: **33**
3- Kuşluk Namazının Hükmü: **34**
4- Kuşluk Namazına Dair Bazı Rivayetler: **35**
19-20. Âyetler **36**
1- Hüküm ve Ayırdedici Söz: **37**
2- "Yargı Bilgisi": **38**
21-25. Âyetler **41**
1- Duvarı Aşarak Hz. Dâvûd'un Huzuruna Giren Davacılar: **41**
2- Hakimin, Kocanın ve Abidin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar: **46**
3- Dâvûd (a.s)'ın Yanına Gelenler: **47**
4- Peygamberin Korkmasının Sebebi: **48**
5- Dâvûd (a.s)'ın Yanına İzinsiz Girenlere Karşı Tutumunun Sebepleri: **49**
6- Gelen Davacıların Durumu: **50**
7- Hak ve Adaletle Hükmetmek Zulme Sapmamak: **50**
8- "Koyunlar"ın Mahiyeti ve Te'vili: **51**
9- "Doksandokuz Koyun": **53**
10- Tartışmada Galib Gelmek: **54**
11- Hz. Dâvûd'un İsteğinin Mahiyeti Neydi?: **55**
12- Hüküm ve Fetva Vermek İçin Tek Tarafı Dinlemek Yeterli mi?: **58**

13- Katıp Karıştıranlar ve Ortaklar: 60
14- Azınlık Olan İman Edip Salih Amel İşleyenler: 61
15- Sınandığını Zanneden Dâvûd (a.s): 61
16- Mescidde Mahkemeleşmek: 62
17- Kadı Tayin Ederken Aranacak Bazı Özellikler: 62
18- Hz. Dâvûd'un Allah'tan Mağfiret Dilemesinin Sebebi: 63
19- Rüku Ederek Rabbine Dönüş: 65
20- Burada Geçen Tilavet Secdesinin Hükmü: 66
21- Buradaki Şükür Secdesi Nasıl Yapılmalıdır? 66
22- Tilavet Secdesi Yaparken Okunacak Dualar: 67
23- Dâvûd (a.s)'ın Mağfirete Nail Olması: 68
24- Dâvûd (a.s)'ın Konumu: 71
26. Âyet **73**
1- Yeryüzünde Bir Halife: 73
2- İnsanlar Arasında Hak İle Hükmetmek: 73
3- İnsanlar Arasında Hüküm Vermenin Aslî Dayanakları: 74
4- Hak ile Hükmetmek, Hevaya Uymamak: 74
5- Hakim Kendi Bilgisine Göre Hüküm Verebilir mi?: 76
27-29. Âyetler **77**
30-33. Âyetler **79**
34-40. Âyetler **87**
Süleyman'ın Tahtının ve Mülkünün Niteliği: 92
41-43. Âyetler **98**
Eyyub (a.s.) ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi 100
44. Âyet **105**
1- Eyyub (a.s)'ın Yemini: 105
2- Kocanın Te'dib Maksadıyla Hanımını Dövmesi: 106
3- Bu Hüküm Eyyub'a Has Mıdır?
Yoksa Bütün Mü'minler Hakkında Umumi Midir?: 106
4- Yeminden Bir Süre Sonra İstisna Yapmak: 107
5- Yemin ve Adak Keffareti: 108
6- Bu Âyetten Sufilerin Yanlış Bir İstidlali İle Raksa Cevaz Çıkarmaları: 108
7- Sabırlı Güzel Kul: 109
45-47. Âyetler **110**
48-54. Âyetler **113**
55-61. Âyetler **116**
62-64. Âyetler **122**
65-70. Âyetler **124**

71-74. Âyetler **126**
75-83. Âyetler **127**
84-88. Âyetler **130**

ZÜMER SÛRESİ
(39)

1-4. Âyetler **138**
1- İhlas: 139
2- Amelde Niyetin Gereği: 139
5-6. Âyetler **141**
7. Âyet **144**
8-9. Âyetler **145**
10. Âyet **150**
11-16. Âyetler **153**
17-18. Âyetler **155**
19. Âyet **156**
20. Âyet **157**
21. Âyet **158**
22. Âyet **160**
23. Âyet **162**
1- Sözün En Güzeli Kur'ân: 163
2- Okunan Kur'ân'dan Etkilenmenin Ölçüsü: 164
3- Kalbin Yumuşadığı Zamanlarda Allah'a Dua Etmenin Önemi: 165
24-26. Âyetler **166**
27-28. Âyetler **167**
29. Âyet **169**
30-31. Âyetler **171**
32-35. Âyetler **174**
36-37. Âyetler **176**
38-41. Âyetler **178**
42. Âyet **181**
1- Ölümleri Esnasında Canları Alan Allah: 181
2- Nefs ve Ruh Aynı Şeyler mi, Ayrı Şeyler mi? 183
3- Ruhun Özellikleri: 184
4- Uyurken Ruhun Alınması ve Ölme İhtimali Bulunması Dolayısıyla Yapılması Tavsiye Edilen Dua: 184
43-45. Âyetler **186**
46-48. Âyetler **188**
49-52. Âyetler **190**

53-59. Âyetler 192
60-64. Âyetler 201
65-66. Âyetler 206
67-68. Âyetler 207
69-70. Âyetler 213
71-72. Âyetler 215
73-75. Âyetler 217

MÜ'MİN SÛRESİ
(40)

1-4. Âyetler 227
5-9. Âyetler 232
10-12. Âyetler 237
13-17. Âyetler 241
18-22. Âyetler 245
23-27. Âyetler 249
28. Âyet 252
1- İmanını Gizleyen Kişi: 252
2- "Rabbim Allah'tır" Diyen Bir Adamı Öldürmek, Firavun ve Hanedanını Azab ile Tehdit: 254
3- İmanın Dil İle İfade Edilmesi: 255
4- "Rabbim Allah'tır Demek" ve Bu Uğurda Sıkıntılara Katlanmak: .. 256
29-33. Âyetler 257
34-35. Âyetler 262
36-37. Âyetler 265
38-44. Âyetler 267
45-46. Âyetler 271
47-50. Âyetler 274
51-54. Âyetler 277
55-59. Âyetler 279
60-65. Âyetler 283
66-68. Âyetler 288
69-78. Âyetler 290
79-81. Âyetler 296
82-85. Âyetler 298

FUSSİLET SÛRESİ
(41)

1-5. Âyetler 303
6-8. Âyetler 308

9-12. Âyetler **310**
13-16. Âyetler **317**
17-18. Âyetler **321**
19-21. Âyetler **322**
22-25. Âyetler **325**
26-29. Âyetler **332**
30-32. Âyetler **334**
33-36. Âyetler **338**
"Müslümanım" Diyenin "İnşaallah" Demesi Gerekir mi?: 340
37-39. Âyetler **344**
Buradaki Secde Ayeti: 345
Güneş ve Ay Tutulması Namazı: 345
40-43. Âyetler **347**
44. Âyet **351**
1- Kur'ân'ın Mucize Oluşunun Ortaya Çıkması: 351
2- Kur'ân Başka Bir Dile Tercüme Edildiği Takdirde
O Tercümeye Kur'ân Denemez: 352
3- Arab Peygambere Arapça Olmayan Bir Kur'ân ve
Kur'ân-ı Kerim'de Arapça Olmayan Lafızların Varlığı: 352
45-46. Âyetler **354**
47-48. Âyetler **356**
49-51. Âyetler **358**
52-54. Âyetler **360**

ŞÛRA SÛRESİ
(42)

1-4. Âyetler **367**
5. Âyet **370**
6. Âyet **373**
7. Âyet **374**
8. Âyet **375**
9. Âyet **375**
10. Âyet **376**
11. Âyet **376**
12. Âyet **379**
13-14. Âyetler **379**
1- Din ve Şeriat: 380
2- Peygamberler ve Şeriatler: 381
15. Âyet **384**
16. Âyet **386**

17. Âyet **387**
18. Âyet **388**
19. Âyet **389**
20. Âyet **391**
21. Âyet **393**
22. Âyet **394**
23. Âyet **395**
1- Risaletin Karşılığı ve Peygamber ile Akrabalık Bağı: 396
2- Âyetin Nüzul Sebebi: 400
24. Âyet **401**
25. Âyet **403**
26. Âyet **404**
27. Âyet **404**
1- Âyet-i Kerime'nin Nüzul Sebebi: 405
2- Cenab-ı Allah'ın Fiillerindeki Maslahatlar: 406
28. Âyet **407**
29. Âyet **409**
30-31. Âyetler **409**
32-33. Âyetler **413**
34-35. Âyetler **414**
36. Âyet **417**
37. Âyet **417**
1- Büyük Günahlar ve Hayasızlıklar: 418
2- Kızgınlık Halinde Bağışlamak: 418
38. Âyet **419**
1- Rabblerinin Çağrısını Kabul Edip Dosdoğru Namaz Kılanlar: 419
2- Müminler ve İstişare: 420
3- Şuranın Önemi: 421
39-43. Âyetler **422**
1- Haksızlıklara Karşılık Vermek: 423
2- Kötülüğün Karşılığı Ona Denk Bir Kötülük Olmalıdır: 424
3- Affedip, Düzeltmenin Mükâfatı: 425
4- Zulmeden Kâfir ve Müslümandan İntikam Almanın Hükmü: 426
5- İntikam ve Cezanın Zulme Uğrayan Tarafından Uygulanması: 426
6- İnsanlara Zulüm ve Haksızlık Yapanlar: 427
7- İyilik Yapanlar İle Zulmün İntikamını Alanlar: 427
8- Haksız Vergiden Kurtulmanın Hükmü: 427
9- Hakların Helal Edilmesi: 428

10- Üzerinde Başkalarına Ait Haklar Bulunan Ölünün Durumu: 429
11- Sabretmek ve Bağışlamak:..... 430
44. Âyet..... **431**
45. Âyet..... **432**
46. Âyet..... **434**
47. Âyet..... **435**
48. Âyet..... **435**
49-50. Âyetler..... **436**
1- Herşeyin Mülkü Allah'ındır Dilediği Gibi Evlat Verendir:..... 437
2- Yüce Allah'ın İnsanları Bu Yolla Yaratmasındaki Hikmet: 439
3- Erkek de, Dişi de Olmayan (Hünsa) Çocuklar:..... 441
4- Hünsanın Varlığını Kabul Etmeyenlere Cevab:..... 442
51. Âyet..... **443**
1- Yüce Allah'ın İnsanla Konuşma Yolu: 443
2- Konuşmamaya Yemin Edene Elçi ile Konuşmanın Hükmü:..... 445
52-53. Âyetler..... **445**
1- Vahiy ve Ruh:..... 446
2- Vahiyden Önce Peygamberlerin İnanç Bakımından Durumları:..... 446
3- Peygamberimiz Kendisine Vahiy Gelmeden Önce Herhangi Bir Dine Göre İbadet Ediyor muydu?:..... 449
4- "Kitab" ve "İman"ın Mahiyeti:..... 451

ZUHRUF SÛRESİ
(43)

1-3. Âyetler..... **457**
4. Âyet..... **458**
5. Âyet..... **459**
6-8. Âyetler..... **461**
9. Âyet..... **462**
10. Âyet..... **462**
11. Âyet..... **463**
12-14. Âyetler..... **464**
1- Bütün Çiftleri Yaratan O'dur:..... **464**
2- Bu Buyruktaki "Hayvanlar: el-En'am" İle Kastedilenler:..... **465**
3- Develer Üzerinde Yolculuk:..... **465**
4- Bineklere Binerken Allah'ın Nimetini Hatırlamak:..... **466**
5- Bineklere ve Gemilere Binme Adabı:..... **467**
15. Âyet..... **470**

16. Âyet **471**
17. Âyet **472**
18-19. Âyetler **473**
1- "Yetiştirilmekte Olan..." Anlamındaki Lafzın Anlamı ve Okunuşu: 474
2- Kadın İçin Süslenmek: 474
20. Âyet **476**
21. Âyet **477**
22-23. Âyetler **478**
1- "Ümmet" Kelimesinin Anlamı: 478
2- Geçmiş Atalara Uymakla Doğru Yolu Bulmak İddiası: 479
24. Âyet **480**
25. Âyet **481**
26-27. Âyetler **481**
28. Âyet **483**
1. Kalıcı Söz: 483
2. İbrahim (as)a Bu Lütfun Verilmesinin Sebebi 484
3. Soydan Gelenler Hakkında Kullanılan Terimler 484
a- Çocuk: 484
b. Oğullar (elbenu) 485
c- Zürriyet: 487
d- el-Akib (Sonradan Gelecekler): 487
e- Nesil: 488
f, g- Al ile Ehl Aynı Şeydir. Yedinci Lafız da "ehl"dir.: 489
h- Karabet (Akrabalık) Hakkında Dört Görüş Vardır: 489
i- Aşiret: 490
j- Kavim: 490
k- Mevali: 490
29-32. Âyetler **491**
33. Âyet **493**
1- Dünyanın Mahiyeti ve Değeri: 494
2- "Sukuf: Tavanlar" ile "Buyut: Evler" Kelimelerinin Açıklamaları: 494
3- Üzerine Çıkılan Merdivenler: 495
4- Bina Tavanının Üstü Kimin Hakkıdır?: 496
5- Yapının Alt ve Üstüne (Kat Mülkiyetine) Ait Bazı Hükümler: 496
34-35. Âyetler **498**
36-38. Âyetler **501**
39. Âyet **506**

40. Âyet 507
41-42. Âyetler 507
43-44. Âyetler 508
45. Âyet 511
46-52. Âyetler 513
53. Âyet 519
54. Âyet 521
55. Âyet 521
56. Âyet 522
57. Âyet 523
58. Âyet 525
59-60. Âyetler 526
61-62. Âyetler 527
63-64. Âyetler 531
65-66. Âyetler 533
67. Âyet 534
68. Âyet 535
69-70. Âyetler 535
71. Âyet 536
1- Cennet Nimetleri: 537
2- Altın, Gümüş ve İpek Kullanımı: 538
3- Altın ve Gümüş Kaplama Kapkacakları Kullanmanın Hükmü: 539
4- Kullanılması Caiz Olmayan Kapların Edinilmesi de Caiz Olmaz: .. 539
72. Âyet 541
73. Âyet 541
74-76. Âyetler 542
77. Âyet 542
78. Âyet 545
79. Âyet 546
80. Âyet 547
81-82. Âyetler 547
83. Âyet 550
84. Âyet 551
85. Âyet 551
86. Âyet 552
1- Şefaat ve Hak İle Şahitlik: 552
2- Şehadet Bilgiye Dayanarak Yapılmalıdır: 554
87. Âyet 554
88. Âyet 555
89. Âyet 557

DUHAN SÛRESİ
(44)

1-3. Âyetler **562**
4. Âyet **563**
5-6. Âyetler **566**
7-9. Âyetler **567**
10-11. Âyetler **568**
12. Âyet **571**
13-14. Âyetler **572**
15. Âyet **573**
16. Âyet **573**
17. Âyet **575**
18-19. Âyetler **575**
20. Âyet **576**
21. Âyet **577**
22. Âyet **578**
23. Âyet **578**
1- Musa (a.s)'ın Kabul Edilen Duası: 578
2- Geceleyin Yolculuk Yapmanın Sebebi: 579
24. Âyet **579**
25-27. Âyetler **581**
28. Âyet **583**
29. Âyet **583**
30-31. Âyetler **587**
32. Âyet **587**
33. Âyet **588**
34-36. Âyetler **589**
37-39. Âyetler **590**
40. Âyet **594**
41-42. Âyetler **595**
43-46. Âyetler **596**
47-48. Âyetler **598**
49-50. Âyetler **599**
51-53. Âyetler **600**
54. Âyet **601**
55. Âyet **604**
56-57. Âyetler **604**
58-59. Âyetler **606**
İçindekiler 607

الجامع لأحكام القرآن

